Ferdinand LASSALLE

Ferdinand Lassalle
Beszédek és írások

Ferdinand Lassalle

Beszédek és írások

Gondolat — Kossuth • Budapest, 1982

Válogatta, a bevezetőt írta
és a fordítást az eredetivel egybevetette
BALÁZS GYÖRGY

Fordította
NYILAS VERA

Szakmailag ellenőrizte
VINCZE EDIT

ISBN 963 281 127 5

© Nyilas Vera, 1982. Hungarian translation

Ferdinand Lassalle élete és munkássága

A XIX. század az emberiség nagy alapozó évszázadai közé tartozott. Felfedezések, nagy találmányok az erő és legyőzhetetlenség diadalmas érzését keltették a század fiaiban. E század ihlette a romantikus elbeszélőket: Byront, Victor Hugót, E. T. A. Hoffmannt, Jókait: hőseik éppoly óriások, legyőzhetetlenek s meglepőek, mint a század embere. E kötet egy olyan férfi művét mutatja be, aki e század fia volt, s aki mintha Jókai szárnyaló képzeletét igazolná. De nem — túltesz rajta. Pályájának fordulatait már nem látszott korlátozni a romantika racionalizmusa: mintha a nép tündérmeséinek óhajszülte csodahite is részt vett volna élete megálmodásában...

1. Lassalle Wrocławban született, Szilézia fővárosában, a magyar történelemben is szerepet játszó Boroszlóban.

Sziléziának s fővárosának története bizonyos párhuzamot mutat Magyarországéval. Mint a cseh korona tartományа1526-ban a cseh és magyar királynak, az ifjú II. Lajosnak mohácsi halála után éppúgy a Habsburgok uralma alá került, mint Magyarország északi s nyugati megyéi. A már gazdag tartomány a következő két században alaposan kihasználta viszonylagos védettségét s az uralkodóház által biztosított önkormányzatát. A keleti és az északi kereskedelem keresztútján a boroszlói kereskedők annak is hasznát vették, hogy a várost Flandriával, Észak-Olaszországgal, Cseh- és Magyarországgal közös uralom fűzte össze.

Amikor 1740 októberében VI. Károly halálával kihalt a Habsburg-ház fiága, s lányának, Mária Teréziának helyzete bizonytalannak tűnt, II. (Nagy) Frigyes porosz király habozás nélkül megtámadta s egyetlen csatával el is foglalta Sziléziát, a Habsburgok

e legirigyeltebb tartományát. Ez a haditény megnyitotta az osztrák örökösödési háborút, ebbe Oroszországtól Angliáig szinte egész Európa belekeveredett. Végül is Szilézia túlnyomóan nagyobb északi része Boroszlóval együtt elismert porosz birtok lett és maradt is a második világháborúig.

A tartomány német és szláv lakossága vegyes érzésekkel fogadta e változást. Különösen a városi polgárságot érintette érzékenyen a városi önkormányzat megnyirbálása. Még nagyobb csapásnak érezték a kereskedelem megtorpanását: megritkultak kapcsolataik a Habsburg-tartományokkal, s új vetélytársakat kaptak a Keleti-tenger porosz városaiban. A német lakosokat felnémet tájszólásuk, kulturális hagyományaik is Ausztriához kötötték.

Mégsem alakult ki teljes elutasítás a porosz uralommal szemben. Mindenekelőtt talán azért nem, mert II. Frigyes Poroszországa Közép-Kelet-Európa legfelvilágosultabb abszolút monarchiája volt e korban. Hatalmi-katonai megfontolásokból a feltörekvő Hohenzollernek más feudális dinasztiáknál inkább támogatták az ipart (különösen a fegyvergyártó ipart), a nagy adójövedelmet biztosító kereskedelmet; példás közigazgatást és igazságszolgáltatást létesítettek, rendet és közbiztonságot teremtettek. Nagy becsvággyal szervezték a közoktatást, a felvilágosodás e fontos intézményét, s pártolták az ifjú tudományokat. Mindez éppúgy imponált a polgárságnak, mint a már szinte fukar takarékosság, amellyel véghezvitték. De nem is csak nekik: Mária Terézia, s később fia, II. József pl. éppúgy eszményképének tekintette Nagy Frigyest, mint III. Péter cár. Emellett Boroszló az új körülmények közt is meg tudta tartani gazdasági hatalmának nagy részét. A háborúk után kezében összpontosult egész Poroszország távolsági kereskedelmének kisebbik fele.

A felvilágosult abszolutizmus jelentős szerepet fog játszani elemzéseinkben. Itt azonban elegendő még arra a következtetésre jutnunk, hogy a boroszlói kereskedő polgárság — bár helyzete ellen nem lázadozott — megosztotta érzelmeit a közeli Ausztria s Poroszország között. Így bizonyára sem különös, sem visszatetsző nem volt, hogy egy jómódú boroszlói selyemkereskedő 1825-ben született fiának a Ferdinánd nevet adta, noha e nevet a világ nagyjai közül az idő tájt csak az osztrák császári (és magyar királyi) trón várományosa viselte.

2. Lassalle apjának, családjának eggyel több oka volt a felemás érzelmekre, mint a boroszlói polgárok többségének. A selyemkereskedő (aki nevét még egyszerűen Lassalnak írta) ugyanis a népes boroszlói zsidó közösség tagjai közé tartozott. E közösség bizonyára számon tartotta, hogy a késő középkor és újkor századaiban az ausztriai ház némileg enyhébben bánt a zsidókkal (akiknek pénzkölcsöneit gyakran igénybe vette), mint a többi német uralkodó. II. József türelmi rendelete a közép-kelet-európai zsidók emancipációs folyamatának biztató kezdete volt. Ám a napóleoni időkben Poroszország nemcsak felzárkózott Ausztriához e dologban, de túl is tett rajta: gyakorlatilag felszabadította a jobbágyokat, és emancipálta a zsidókat. Ám — nem egyformán minden porosz tartományban. És a bécsi kongresszus után féligmeddig vissza is vonják az emancipációt. A harmincas években tehát a rajnai porosz tartományok és a keleti (így a sziléziai) tartományok közt nagy a különbség.

Mindez azért érdemes figyelmünkre, mert a serdülő Lassalle-t a maga zsidó volta s a zsidók jogfosztott helyzete nagyon is foglalkoztatta. Fennmaradt a 15—16 éves korában vezetett naplója, s ennek segítségével pontos képet alkothatunk a koraérett fiatalember gondolatairól, jelleméről.

Lassalle neveltetése a boroszlói gimnáziumban indult. A nyugtalan ifjú egyre nehezebben találta meg helyét a szigorú tanintézmény keretei közt. Nemcsak magaviselete ellen merültek fel kifogások, hanem tanulmányi fegyelme ellen is, s így — képességei ellenére — olyan jegyeket kapott, melyeket apjának megmutatni s vele aláíratni nem akart. Nem volt különösen skrupulózus: becsvágya rávitte a diákcsínyre, a hamisításra. A nyílt botrányt csak úgy lehetett elkerülni, hogy 1840 májusában megvált a gimnáziumtól.

Tanulmányainak következő színtere a szász királysághoz tartozó Lipcse kereskedelmi iskolája. Egy kereskedő fia számára ez logikus volt; ám csakhamar megvallja naplójában viszolygását: „Bízom szerencsémben és szilárd akaratomban. hogy többet foglalkozom majd a múzsákkal, mint a főkönyvekkel, többet Hellásszal és a Kelettel, mint indigóval és festőgyökérrel, többet Thaliával és papjaival, mint szatócsokkal és segédeikkel, többet törődöm a szabadsággal, mint az árucikkek áraival, s hevesebben

átkozom az arisztokraták kutyáit, akik az embert legelső, legfőbb javától fosztják meg — mint a konkurrenciát, amely az árakat megrontja." (1840. aug. 3.) Találó jellemzése az előtte álló választásnak! S egy jó félév múlva tudatja is már apjával „visszavonhatatlan elhatározását": tovább tanul, de nem orvosi vagy jogi pályára készül, vagyis nem a tovább tanuló zsidó fiatalok szokásos útjára lép, mert „az orvos, akárcsak az ügyvéd — szatócs, aki tudásával kereskedik" — írja.

Némely naplóbejegyzései nemcsak jelleméről, de életkorát messze felülmúló önismeretről is tanúskodnak. Így a gyakran idézett bejegyzés Schiller „Fiescó"-jával kapcsolatban: „Noha én most éppoly forradalmi-demokratikus-republikánus érzelmű vagyok, mint bárki, mégis úgy érzem, hogy Lavagna gróf helyében ugyanígy cselekedtem volna, s nem elégedtem volna meg én sem azzal, hogy Genova első polgára legyek, hanem kinyújtottam volna kezem a diadém után. Ebből következik viszont, ha a dolgot ennek fényében nézem, hogy én csupán önző vagyok. Ha hercegnek, ha fejedelemnek születek, testestül-lelkestül arisztokratává lettem volna. De így, mivel csupán egyszerű polgárfiú vagyok, a maga idejében demokrata leszek." (1840. július 19.)

Ha tárgyilagosan nézzük e — 15 éves fiúhoz nem illően cinikusnak tűnő — gondolatmenetet, akkor azt a ma már általánosan elismert igazságot leljük fel benne a társadalmi felemelkedés vágyálmai mellett, hogy az emberek tudatát létük határozza meg. 1840-ben egy serdülőnél éppoly meghökkentő ennek felismerése, mint 50 évvel korábban II. József ajkáról az a kijelentés, hogy a forradalmár uraknak a maguk helyzetében talán igazuk van, de őt uralkodói állapota vitára kényszeríti...

1841 májusától, a „visszavonhatatlan elhatározás" bejelentésétől kezdve Lassalle-t a lázas tevékenység állapotában találjuk. Mint titkos ellenféllel, kél versenyre az idővel: 1842-ben levizsgázik a klasszikus porosz gimnázium teljes anyagából, s érettségi bizonyítványt csupán azért nem kap, mert életkora miatt (17 éves) nem tekintik eléggé érettnek. Volt gimnáziumi osztálytársaival együtt, egy évvel később kapja meg az egyetemi tanulmányokra jogosító bizonyítványt. Ezt az évet az apai ház padlásszobájában azonban már kemény tanulmányokkal töltötte: felfedezte Hegelt, aki döntően hatott szellemi fejlődésére. Mire 1843-ban a boroszlói

egyetemen megkezdi klasszika-filológiai és filozófiai tanulmányait, egy év előnyt szerzett társaival szemben. Filozófiai koraérettségére azonban rányomja bélyegét, hogy otthona magányában jutott el odáig, tehát az akkor már holt mesterüket kritizáló újhegeliánusok áramlatának hatásán kívül maradva. Fokozott szellemi képességek és némi magabiztos dilettantizmus jellemzik az ifjút, aki Boroszlóban, s egy évvel később Berlinben is az érettségi előkészületeinél bevált magántanulói módszert követi: alig látogatja az előadásokat, de vasszorgalommal és erőltetett aszkézissel tanul. Hamarosan doktori disszertációján dolgozik.

Nyilvánvalóan Hegelt követve határozta el magát az első bámulatra méltó, rendkívüli tettére: a „homályos" Hérakleitoszról írandó doktori disszertációra. „Bámulatra méltó" — írtuk; tegyük hozzá, hogy a bámulatra ifjú tudósjelöltünk számított is. Hegel maga Hérakleitosz bámulói közé tartozott, s dialektikus módszerének ősét tisztelte benne: ő volt az, aki Zénónnal s az eleatákkal szemben a lét s a nemlét egységét (tehát a fejlődést), valamint a dolgok belső kettősségét, ellentmondásos voltát bizonyította.

Hegel az „Előadások a filozófia történetéről" első kötetében tárgyalja Hérakleitoszt, s az ókori gondolkodó nagyon töredékesen ránk maradt művének feldolgozásáról így szól: „Schleiermacher is összegyűjtötte [töredékeit], és sajátos terv szerint rendezte... Creuzer remélte, hogy feldolgozhatja, nagyobb kritikával és nyelvismerettel. Teljesebb gyűjtést végzett (különösen grammatikusokból). Mivel az a fiatalabb tudós, akire idő hiányában bízta a feldolgozást, meghalt, e munka nem került a közönség elé. Az ilyen gyűjtemények azonban rendszerint túl terjengősek. Tömérdek bennük a tudomány, és könnyebb megírni, mint elolvasni őket." Fel kell tételeznünk, hogy az ifjú valóságos kihívásként értelmezte mestere szavait.

Hérakleitoszt már az antikvitásban a „homályos" jelzővel tisztelték meg, mert — mint maga Lassalle említi, itt is Hegelt követve, tíz évvel később írt előszavában — maga Szókratész és Platón is csak részben értette meg. S ha így volt ez az ókorban, mikor munkáit még teljes egészében olvashatták, mennyire nehezedett a feladat azáltal, hogy korunkra Hérakleitosz *összes* művei elvesztek, s csupán töredékek, idézett mondatocskák, valamint más ókori szerzőktől eredő kivonatok, rövid értékelések maradtak

ránk? A homályos filozófus gondolati íveinek rekonstruálása sziszifuszi munkát kívánt: vissza is rettentek tőle mind a filológusok, mind a filozófusok, mint Hegel szavaiból is láthatjuk. Annál nagyobb csodálatra számíthatott az a húszéves ifjú, aki a filológus szorgalmával összeszedte az összes töredékeket és utalásokat, s rekonstruálta belőlük a rég elveszett, rekonstruálhatatlannak hitt gondolatrendszert. E munka — 1857. évi megjelenése után — évtizedekig a Hérakleitosz-kutatás kiemelkedő alkotásának számított, s szerzőjét a kiváló klasszika-filológusok közé iktatta.

Visszatérünk még e műre, miután túljutottunk az okok elmondásán, amelyek több mint tíz évre elodázták befejezését és publikálását. De már itt megemlítjük, hogy hasonlóan becsvágyó, hasonlóképp az antik filozófia egyik talányos kérdését feldolgozó disszertációval lépett a tudomány katedrájára az alig hét esztendővel idősebb ifjú, Marx. Ő a démokritoszi és epikuroszi természetfilozófia különbségéről disszertált. 1841-ben befejezett disszertációjának rövid előszavában is bírálta Hegelt, aki nem ismerte fel az egyes görög filozófiai rendszerek nagy jelentőségét. Tervét, amelyet itt említ, hogy ugyanis az antik epikureus, sztoikus és szkeptikus filozófiát az egész görög gondolkodással összefüggésben mutassa be, hamar feladta; nem az antik filozófia, hanem a hegeli jogfilozófia kritikáján, majd a német filozófia bírálatán keresztül eljut a világ megváltoztatásának tételéig és a politikai gazdaságtanig. Lassalle a maga disszertációját csak jóval később, az ötvenes évek derekán vitte el az etikai következtetésekig, így e stúdiumok kevésbé vehettek részt történelmi, társadalmi, gazdasági nézeteinek kialakulásában s közéleti tevékenységének irányításában.

Berlini tanulmányainak idején belefogott mindkettőbe: nézetei kidolgozásába s a társasági szereplésbe is. Nézeteit azonnal átfogó rendszerekké munkálta ki — de nagyon jól tudta, hogy abban a formában nem publikálhatók. Mivel másokkal nem közölhette, terjedelmes levelekben szüleihez küldte el őket, hogy a közlés és a hatás élményét mégis megszerezze. E levelek azzal gyakorolnak különös hatást az olvasóra, hogy előlegezik mindazt, amit a későbbi nagy művek kifejtenek. 19 éves írójuk a kor kommunizmusának tanait vallja. Céljának olyan állapotot tekint, amelyben a dolgozók, különösen az ipari munkások alávetik maguknak a tőkét, mivel „a kommunizmus... az indusztrializmus közvetlen

származéka... s az ipar nem egyéb, mint a kommunizmus burkolt alakja". A kereskedelmet, az iparral ellentétben, improduktív és jövő nélküli tevékenységnek tartja. (Apját, a kereskedőt — ezért is? — ipari vállalkozásra beszéli rá.) Későbbi államelméletének alapjaival is találkozunk, mindenekelőtt a liberális állam elítélése formájában. Mindezen nézeteivel azonban talán tanácsosabb majd ott foglalkozni, ahol kifejlett és publikált változatukkal találkozunk. Nem felesleges viszont megjegyeznünk, hogy az ifjú egyetemista — igaz, az irodalom széles körű ismeretében — előlegezte a jövendő felnőtt teoretikus és agitátor egész eszmerendszerét. Innen nézve ez bámulatos koraérettség — ám onnan tekintve a teoretikum stagnálása.

Külön kell szólni e levelek (1844 nyarán és őszén írta őket) egy Lassalle fejlődésére utaló témájáról: a zsidókérdésről. Diákkori naplójában kifakadt a zsidóüldözések ellen, s azonosult az üldözöttekkel. A filozófiával való megismerkedése során a zsidóság problémái iránti érdeklődése megcsappant. 1844-ben az akkor fontos szerepet játszó zsidó reformmozgalomnak azt javasolta, hogy a zsidó hagyományból gyűjtsék össze mindazt, ami a felvilágosult filozófiával összeegyeztethető, s ennek terjesztésére szorítkozzanak — ami persze a mozgalom zsidó voltának végét jelentette volna. Javaslatának nem is volt hatása. 1844. évi egyik levelében aztán már a német klasszikus filozófia véleményéből kiindulva szembefordul a judaizmussal, mint szellemi áramlattal, vagyis a zsidóságot bármely más szellemi irányzathoz hasonlóan kezeli.

Visszaemlékezések mutatják, hogy a berlini társaságban érdeklődés és rokonszenvek-ellenszenvek vették körül. Képességeit, vonzó sajátosságait elismerték, de önhittsége s a környezete iránti ki-kibukkanó lenézése ellenségeket is szerzett neki. A legjelentősebb tény azonban, hogy tanítványfélékre is tett szert: Arnold Mendelssohn, gazdag család orvos fia saját életpályáját elhanyagolva mellészegődött, s általa a hegeli filozófia bűvöletébe esett. A Lassalle-nál idősebb fiatalember levelei a későbbi merev fényképfelvételeknél inkább segítségünkre vannak a környezetét elbűvölő, elegáns öltözetű és elegáns szellemű egyéniség rekonstrukciójában. S nemegyszer az az érzése támadt a búvárkodónak, hogy Lassalle igen tudatosan élt e vonzerővel a számára fontos társaságokban vagy megbeszéléseken. Hozzájárult sikereihez az

árnyalt humor, de főleg a beszélgetőpartner gondolatainak mély megértése, mely később a bírósági tárgyalótermi közönség előtti sikereit is magyarázza.

Új berlini ismeretségi körét s tanítványát: Mendelssohnt egy nagyszabású családi terv megvalósítása érdekében is felhasználta: Ferdinand Friedländerrel — aki ekkor már sógora — és apjával először a boroszlói gáztársaság megalapításában vesz részt, de hamarosan a sokkal nagyobb prágai gáztársaság megalapítására készítenek terveket. Ehhez az óriási vállalkozáshoz sok pénz kell; Lassalle valamennyi vagyonos ismerősét be kívánja vonni. Úgy tűnik, párizsi, sőt belga tőkét is mozgósíthatnak. Ennek kapcsán kerül sor 1845 decemberében Lassalle párizsi utazására.

Sógora, Friedländer már korábban megismerkedett Párizsban Heinrich Heinével, s az ő révén most Lassalle is jelentkezik az akkor élő legnagyobb német költőnél, aki alig egy éve írta meg nagy hatású költeményét a sziléziai takácsokhoz. Lassalle régi tisztelője volt Heinének. Már ifjúkori naplójában áradozik írásairól. Lassalle meglepően nagy hatást tett a költőre. Heine ekkor éppen bajban volt: dúsgazdag hamburgi nagybátyja, Salomon Heine meghalt, s fia, Karl Heine nem akarta tovább folyósítani a költő havi járadékát. Illetve: esetleg a felét, *ha* a költő hajlandó alávetni írásait unokatestvére cenzúrájának. Igen félt a család, hogy a rossznyelvű, s gazdag hozzátartozóit nem nagyon kedvelő költőóriás kedvezőtlenül örökíti meg rokonait. Az éppen időben betoppanó Lassalle (a haláleset karácsony előtt történt) azonnal felajánlotta segítségét: elegendő anyagot szállít az ilyen pletykára éhes lapoknak, és a közvéleményt megmozgatva kényszeríti a milliomos unokatestvért a járadék folyósítására. Íme, alkalma nyílik, hogy egy nála annyival idősebb s híres ember pártfogójaként maga is hírnévhez jusson, mégpedig a legrokonszenvesebb, gáncstalan formában.

A Heinére gyakorolt mély hatásról fogalmat szerezhetünk a költő ajánlóleveléből, amelyet Varnhagen von Ense íróhoz és közéleti férfihoz Lassalle útján és érdekében küldött. Ha e rövid tanulmányban hosszúnak tűnik is, érdemes idéznünk a teljes levelet, amely később rövidített formában a *Neue Rheinische Zeitung*ban is megjelent:

Drága Varnhagen! Párizs, 1846. január 3.

Ez az első levél, amelyet az új évben írok, s kezdem ezt a legderűsebb jókívánságokkal. Szerencséltesse az év testi-lelki jóléttel! Hogy testi szenvedések Önt gyakran nyomasztják, nagy szomorúsággal hallom. Szívesen üzentem volna Önnek némelykor vigasztaló szavakat, de Hekuba szava rossz vigasz. Nekem ugyanis mostanában iszonyú rosszul ment, s még az írás is folyton testi bajomra emlékeztet: saját leírt soraimat is alig látom, mert egyik szemem teljesen leragadt, a másik éppen most csukódik le, és minden levél kín nekem! Így hát nagy benső örömmel ragadom meg az alkalmat, hogy egy barát révén eljuttassam Önhöz szóbeli üzenetemet, s mivel e barát beavatást nyert minden bajomba, részletesen közölheti Önnel, mily nyomorúságosan bántak el velem legközelebbi rokonaim és atyafiaim, s hogy e tekintetben mit lehetne még tenni értem. Barátom, Lassalle úr, aki e levelet Önhöz juttatja, ifjú ember a legkiválóbb adottságokkal: a legalaposabb tudományossággal, a legtágabb tudással, a legélesebb elmével, amilyennel valaha találkoztam; az ábrázolás legdúsabb adományát oly akaraterővel s cselekvésbeli ügyességgel párosítja, amely bámulatot kelt bennem, s ha irántam való rokonszenve ki nem huny, úgy a legtevőlegesebb támogatásra számíthatok részéről. Tudás és képesség, tehetség és jellem ily egysége mindenképp örömteli jelenség volt számomra, s Ön, aki oly sokoldalú az elismerésben, bizonyára teljes igazságot szolgáltat neki. Lassalle úr oly jellegzetes fia az újabb időknek, aki tudni sem akar ama kudarcokról és igénytelenségről, amellyel mi a *magunk* idejében többé vagy kevésbé képmutató módon végiglebzseltük, végigfecsegtük életünket. — Ez az új nemzedék élvezni fogja az életet, s a láthatóban érvényesíti önmagát; mi, az öregek, meghunyászkodva hajladoztunk a láthatatlan előtt, árnyékcsókok és égszín virágillat után ácsingóztunk, kudarcot vallottunk és pityeregtünk, s mégis, talán boldogabbak voltunk, mint ama kemény gladiátorok, kik oly büszkén mennek a hősi halál elébe. A romantika Ezeréves Birodalmának vége, és én magam utolsó, trónjafosztott mesebeli királya voltam. Ha fejemről a koronát magam el nem hajítom, s a kisemberek gúnyáját magamra nem öltöm, igazán lefejeztek volna. Négy éve még, azelőtt, hogy elszakadtam önmagamtól, el-

fogott a vágy, hogy álmaim régi alakjaival hancúrozzam a holdvilágánál — s megírtam az »Atta Troll«-t, a hanyatló korszak hattyúdalát, s azt Önnek ajánlottam. Megillette ez Önt, mert Ön volt mindig az én legrokonlelkűbb fegyvertársam, játékban és harcban; segített mindjárt a régi kort elhantolni is, és bábáskodott az új születésénél – igen, világra segítettük, s megrettentünk tőle. – Úgy jártunk, mint szegény tyúkanyó, aki kacsatojást költött ki, s rémülten nézi, mint bukik fiókája a vízbe, s úszik kedvtelve!

Könyvkereskedői szerződés kötelez az „Atta Troll" kiadására, s ennek pár hónapon belül meg kell történnie, óvatosan, nehogy meginduljon a per ellenem, s lefejezzenek.

Látja, drága barátom, mily bizonytalanul érzem magam. Az ilyen csüggedt hangulataim azonban többnyire betegeskedéseimből fakadnak; ha eltűnik a bénító nyomás, amely vasabroncsként szorítja mellkasomat, akkor régi energiáim is újra szárnyra kapnak. Attól félek azonban, hogy ez sokára lesz. Az az árulás, amelyet a család kebelében követtek el ellenem, hol fegyvertelen és gyanútlan voltam, derült égből lecsapó villámként ért, s szinte halálos sebet ejtett rajtam. Aki a körülményeket mérlegeli, orgyilkossági kísérleteket lát; az alattomos középszerűség, amely húsz évig várt, bőszen irigykedve a lángészre, megérte a győzelem óráját. Igazában ez is régi, meg-megújuló történet.

Igen, testem nagyon nehéz, de a lélek nem sínylette meg túlságosan; fáradt virág, lekókad kissé, de semmiképp sem hervadt, s gyökerei még mélyen kapaszkodnak a valóságban s a szeretetben.

S most isten Önnel, drága Varnhagen; barátom majd elmondja Önnek, mily szakadatlanul gondolok Önre, ami annál is érthetőbb, mivel most olvasni egyáltalán nem tudok, s hosszú téli estéimet csak emlékeim vidítják fel.

Heinrich Heine
46 Faubourg Poissonnière
(Balázs Gy. fordítása)

Alig tért azonban vissza Lassalle Berlinbe, Heine változtatott elhatározásán. Ügyét inkább azon barátaira bízta, akik a harc helyett a megbékítés útját javallották. Visszakérte levélben Lassalle-tól azt az iratot, melyet a harc céljaira adott át neki, s a kap-

csolat meglazult kettőjük közt. Talán egy Heinéről szóló monográfia elegendő helyet szánhatna a nagy költő motívumainak kibogozására — de végül is leszűrhetjük, hogy míg neki a járadék volt létszükséglete, Lassalle a politikai harcot kívánta, olyan harcot, amelynek során egy méltatlanul megbántott és kifosztott embernek szolgáltatandó individuális igazság jelképezi a méltatlanul háttérbe szorított és kifosztott tömegek jövendő győzelmét, s amelyben ő — az alig 21 éves ifjú filozófus — az igazság bajnokának és a megbántottak lovagias patrónusának szerepét játssza. S ha Heine esetében e terv végül is nem kerülhetett megvalósulásra — sebaj! Poroszország nem szűkölködik méltatlanul megbántottakban és kifosztottakban.

3. A Hatzfeldt család neve a középkor óta fel-felbukkan a német-római birodalom történetében. A német történelem gyászos 30 éves háborújától a család egyre emelkedett rangban és vagyonban: járásnyi méretű birtokok, grófi—hercegi—birodalmi hercegi cím birtokában II. Frigyes óta a család két ága a porosz arisztokrácia legmagasabb körébe tartozott. Franz Ludwig von Hatzfeldt herceg, a család majorescója, vagyis az óriási hitbizományok és a birodalmi hercegi cím ura 1807-ben, mikor Napóleon Berlint elfoglalta, a kiürített város átmeneti parancsnokaként olyan jelentéseket továbbított a porosz főhadiszállásra, amelyeket Napóleon, akinek ezek kezébe jutottak, rossz néven vett. Miután kiszabadult a francia fogságból, a hős hazafi hírneve övezte s királya bizalma jutalmazta.

A hercegnek öt gyermeke volt. Úgy határozott, hogy három lánya egyikét a család másik ágának (amely nem a Wildenburg-Schönstein, hanem a Weissweiler előnévvel büszkélkedett) örökösével, Edmund gróffal házasítják össze. Edmund gróf nem a legidősebb hercegkisasszonyt, hanem a legfiatalabbat, az alig 17 éves Sophie-t választotta, akit a család kissé együgyűnek tartott; nem kívánta ugyanis, hogy felesége esetleg legényéletének folytatásában zavarja.

Az ilyen házasságok persze csak nagy ritkán sikerülhetnek; azért életfogytig tartanak. A két Hatzfeldt esetében nem így történt: vagy a gróf volt elviselhetetlenebb az átlagosnál, vagy a grófné érzékenyebb, de három gyermekük születése után a házassági

együttélés felbomlott. Harc kezdődött kettejük közt, s ebben minden előny a férjé volt: nemcsak vagyonukkal rendelkezett tetszése szerint, de családfőként az asszony életének minden szférájába beleszólhatott, míg maga tetszése szerint élhette életét. Egy ideig, úgy látszik, formálisan fogolyként tartotta feleségét birtokukon. Első fiukat, a jövendő örököst anyjától elszakította és elidegenítette; lányukat a távoli Bécs zárdájában neveltette. Az asszonyt megfosztotta személyzetének nagy részétől, s minimálisra csökkentette a rendelkezésére álló pénzösszeget is.

1846-ban a konfliktus új dimenziót kapott: az apa el akarta szakítani anyjától legkisebb fiukat, az 1831-ben született Pault. Vagy csupán azt akarta kiprovokálni, hogy a fiút — aki a házassági konfliktusban anyja oldalán állt — megfoszthassa örökségétől? Mindenesetre ez az új lépés érlelte meg a grófné elhatározását, hogy vállalja egy per nyilvánosságát — eddig a családi kör s a kastélyok fala zárta be az ügyet. A fiú (ekkor 15 éves) osztrák katonai szolgálatba kíván menekülni a családi perpatvarok elől, apja azonban megtiltja: „...Tudod, miképp vont Téged ki anyád befolyásom alól, és tette számomra lehetetlenné nevelésed irányítását. — Jövődről azonban csak akkor tudok és óhajtok gondoskodni, ha Te magadat atyai hatalmam és irányításom alá helyezed. Ha ez irányban hamarosan, amíg még nem késő, lépéseket nem teszel, úgy feltételeznem kellene, hogy feltett szándékod továbbra is anyád irányítását követni, mely esetben, ami egzisztenciádat s majdani világi állásodat illeti, részemről semmiféle támogatásra nem számíthatsz! Téged szerető Atyád."

Ennek az 1846. február 10-én kelt levélnek az adott nyomatékot, hogy híre terjedt: a fiú jövendőbeli örökségének részét képező muskaui uradalmat az apa el akarja adni.

Mikor Lassalle Párizsból visszaérkezett, ez az ügy foglalkoztatta a berlini társaságot. Mi több, Lassalle közeli barátja, „tanítványa": *Alexander Oppenheim*, aki a leghűbb Lassalle-tanítvány, Arnold Mendelssohn barátja volt (akár Mendelssohn, ő is jó pár évvel idősebb Lassalle-nál), már érintkezésbe is került a grófné „ügyével": Sophie von Hatzfeldt hozzá fordult mint jogászhoz tanácsért. Ezután Lassalle is engedélyt kért a grófnétól iratai áttanulmányozására, s a látottak alapján felajánlotta segítségét, két barátjával: Mendelssohnnal és Oppenheimmel együtt.

Olyan döntés volt ez, amely valamennyi érdekelt sorsát súlyosan befolyásolta: kiét jótékonyan (a fiatal Paul von Hatzfeldt pályája magasra ívelt), kiét végzetesen (Mendelssohnnak börtön, száműzetés, s ott korai halál jutott osztályrészül), a két főszereplő, a grófné és az ifjú filozófus sorsa is ambivalensnek mondható.

De a mérlegkészítés még messze van. Egyelőre vizsgáljuk meg a két fél lehetséges indokait. Mindkét félét — mert a továbbiakban sorsuk összekapcsolódik.

Az arisztokrata asszony helyzete tisztább volt: férje szokásszentelte zsarnoksága ellen fellázadva a porosz királyságban védtelen volt, noha a társaság jobb érzésű tagjai sajnálkoztak felette, amint szabadulási kísérletei egyre megalázóbb helyzetbe juttatták. A porosz rendi társadalomban helyzete reménytelennek látszott; mi sem mutatja ezt inkább, mint az, hogy a fiatal, nem is jogász, ráadásul zsidóként saját személyében is emancipációra szoruló Lassalle ajánlatát elfogadta. Megdöbbentő elhatározás, de Lassalle-é sem kevésbé tűnik annak. Porosz-Sziléziában felnőve s Berlinben diákoskodva tudnia kellett, hogy lépése elszakítja a tudományos munkától, és szembeállítja az akadémiai életben is fontos szerepet játszó konzervatívokkal, az ország uraival. Számára idegen, ingoványos úton indult meg — a szinte biztos elmerülés felé.

Miért tette ezt? Anyagi előnyök reményében? A távoli jövő — jó nyolc harcos év múltán — igazolt volna ilyen reményeket: miután a valószínűtlen bekövetkezett, s a grófné megnyerte perét, Lassalle olyan évdíjhoz jutott, amely örökre megszabadította anyagi gondjaitól. Sose kényszerült arra, amit már diákkori naplójában elutasított: szellemi képességeinek pénzre váltására. De nem hihetjük, hogy ez az anyagi perspektíva fő motívuma volt. Nem, mivel már addig is élvezte az anyagi „függetlenséget": apja előbb módos kereskedő, aztán — nem utolsó sorban, mint láttuk, fia befolyására — mint vállalkozó, biztosítani tudta fia anyagi szükségleteit. Mi több, sokáig neki kellett támogatnia a grófnét: miután az asszonyt férje teljesen elzárhatta jövedelmeitől, évekig és igen jelentékeny összegekkel másokkal együtt maga Lassalle és kérésére, sőt néha követelésére apja, családja segítette Sophie von Hatzfeldtet, hogy élni és pereskedni tudjon.

Már kapcsolatuk kezdetétől fogva sok kortársban felmerült az

a gyanú, hogy kapcsolatuknak szerelmi háttere van. Hatzfeldtnéről maga férje terjesztett pletykákat; Lassalle pedig hírhedt volt kalandjairól. Utólag, levelezésük ismeretében, a kortársi emlékezéseket olvasva nem találjuk ilyen viszonynak kétségtelen nyomát. Sophie von Hatzfeldt szépségéről nagyon sokat beszélnek a korábbi források. Az asszony kerek húsz évvel volt idősebb Lassalle-nál. Leveleik hangja néha elképesztően bizalmas. Ám ugyanilyen bizalmas hangon tárgyalják meg Lassalle nőügyeit is — akadt elég, s az egyikből gyermek is született, akiről a grófné szeretettel ír. (E kislány, Fernande, kiskorában elhunyt.) S ami talán még súlyosabban esik a latba: Lassalle szerelmes leveleiben gyakran felbukkanó motívum a grófnéhoz fűződő baráti viszonyának elemzése. Szerelmi kapcsolatai sokszor érzékenyen szenvedtek vagy meglazultak amiatt, hogy a partnerek nem tudták megemészteni a Hatzfeldtnéhez fűződő barátságot. E barátságban sorsközösség, egyéni rokonszenv és a közösen vívott csaták játszották a fő szerepet — s ha valaha szexuális kapcsolat is létrejött köztük, az viszonyuk perifériáján maradt.

Maga Lassalle úgy érezte, magyarázattal tartozik a grófné ügyének elvállalása miatt. Az ügy egyik fontos mellékhajtásának tárgyalásán, az ún. „kazetta"-beszédben (amelyről még szó lesz), így ad számot okairól: „Miféle ember az, aki megpillantja, hogy embertársát egy folyó sodra elragadta, s erős úszó létére nem siet segítségére? Nos, én is jó úszónak tartottam magam, független voltam, beleugrottam tehát a folyóba."

Azt hisszük, e nagylelkű altruizmust sem szabad vizsgálatlanul kizárni az indítékok közül. Csupán arról nem szabad megfeledkeznünk, hogy individuális és kollektív miként kapcsolódott össze az adott történelmi helyzetben Lassalle fejében. A porosz „Vormärz"-et, az 1848. márciusi forradalom előtti korszakot jellemezte, hogy a társadalmi változásokért való agitáció biztos és hatékony módja a nagy egyéni igazságtalanságok feltárása volt: ezért tervezte a Heinéért való akciót, amelynek lényege nem az lett volna, hogy a költő megkapja unokatestvérétől azt a járadékot, amelyet remélt (Lassalle módszerével az cseppet sem volt biztos), hanem az, hogy a közvélemény erkölcsi felháborodását felkeltse *egy* szőrösszívű tőkés kapcsán az *összes* szőrösszívű tőkés ellen. Talán nem is csoda, hogy Heine visszavonta a Lassalle-nak adott

teljhatalmat. De a Hatzfeldt-ügyben még többre volt kilátás: *egy* dölyfös arisztokrata kiskirály vérlázító tettei, *egy* igazságtalanul szenvedő, emberi jogaitól megfosztott, gyermekeitől elszakított asszony példája a rendi béklyókban szenvedő porosz társadalomnak még meggyőzőbb kritikáját sugalmazza. És *emellett* ezt az ügyet így meg is lehet nyerni, általa anyagi függetlenséghez lehet jutni stb. De a per egész viteléből látjuk, hogy a kritikai és politikai cél mennyire előtérben állt.

Már 1846 márciusában Lassalle bírói úton letiltatta az említett uradalom eladását. Az első siker után Hatzfeldtné írásban is hadat üzent a férjének (és a nyilvánosságot nem kedvelő családnak). Lassalle pedig írásbeli bizonyítékot szerzett arra, hogy a férj szeretője nevére fiktív adósságlevelet és igen nagy összegű járadékot vállalt — Paul fia jövendő vagyonának terhére. Lassalle lépései most arra kényszerítették a grófot, hogy visszacsinálja a szerződést, bár feltételezték, hogy ígéreteit fenntartotta. Meyendorff grófné (a „kedvezményezett") viszont bizonyára mégis szeretett volna a szóbeli biztosítékon kívül valami írást is a gróf ígéreteiről.

Meyendorffné elutazott, s Lassalle megbízásából két segítője: Mendelssohn és Oppenheim utána; figyelték, hogy nem szegődik-e valahol Hatzfeldt hozzá. A két (már közel harmincéves) fiatalembernek az az ötlete támadt, hogy Meyendorffné kazettájában bizonyosan őriz valamilyen terhelő levelet, iratot a gróftól, s ezért elhatározták, hogy e kazettát ellopják. Tervüket végre is hajtották; némi készpénzen kívül azonban csak érdektelen iratok voltak a fémdobozban. Oppenheimet letartóztatták, Mendelssohn Párizsba menekült.

Később mint felbujtó ellen eljárást indítottak Lassalle ellen is. E per adott alkalmat a már idézett „kazetta"-beszéd elmondására: itt Lassalle arra hivatkozik, hogy tudomása sem volt barátai szándékáról. Elhihetjük neki; a kazettalopás értelmetlen és káros tett volt. Hatzfeldt grófné szempontjából is, mert az új szenzáció elterelte a közvélemény figyelmét a per lényeges vonatkozásairól, s ráirányította a kétes módszerekre, a már megszerzett rokonszenvet is veszélyeztetve. De az igazi nagy kárt Lassalle szenvedte. Ő ugyanis immár (eredeti elgondolásának megfelelően) a német demokratikus mozgalmat is igyekezett Hatzfeldtné ügye mellett mozgósítani, beleértve a forradalmi demokrata emigrációt s a

Neue Rheinische Zeitung körét is. A kazettalopás azzal fenyegette, hogy a folyamat megfordul: a demokraták körében bizalmatlanságot ébreszt személye és ügye iránt. Ez nem volt képzelt veszély: Heine, akitől nyilvános támogatást kért, nem szánta erre el magát, sőt környezetében immár Lassalle rossz hírét is terjesztette.

A *Neue Rheinische Zeitung* azonban mellé állt, mellé álltak a Rajna-vidéki demokraták, és — főleg — mellé állt a történelem: a Vormärz forradalom előtti hangulata a porosz bírák és tisztviselők közt is érződött, maguk a reakciósak is „alkotmánypártiakká" váltak, s a liberálisok és a demokraták felé tájékozódtak. Oppenheimet, a kazettalopás közvetlen tettesét, akit nyomban elfogtak, a bíróság felmentette. Lassalle viszont bíróság elé került — azzal a váddal, hogy Oppenheimre terhelő iratokat megsemmisített. E vád alól sikerült felmentést nyernie.

A pör e szakaszában a haladó sajtó pártfogása mellett más módon is befogta Lassalle a Hatzfeldt-ügybe a történelmet. 1847 tavaszán a porosz tartományi gyűlések tagjai Berlinben egyesült tartományi gyűlésre ültek össze, s ezen az előparlamentszerű gyűlésen — úgy tűnt — a demokratikus ellenzéknek jelentős befolyása lesz. Lassalle megpróbált hatni ezen ellenzékre — személyesen is, de még tömegek mozgósításával is. A Rajna-vidéki Schönstein-Hatzfeldt-uradalom parasztjait vonta be a harcba a grófné oldalán: először megszervezte őket, hogy a csendőrökkel és a gróf erdészeivel szemben védjék meg Hatzfeldtnét, és biztosítsák jogát az uradalmi kastély használatára. Ez a gróf hagyományos úri és családfői hatalmának kétségbevonását jelentette! Később a parasztokból küldöttséget is szervezett az egyesült tartományi gyűlésre, hogy ezen egyedülálló tettel a „nép" nyomásának tegye ki a gyűlést: célja az volt ugyanis, hogy egy újabb keletű törvény alkalmazásával a grófot „rosszhírűvé" nyilváníttassa, ezáltal polgári jogaitól megfosztassa, s a gyűlésen való részvételtől eltiltassa.

A liberálisok a „rosszhírűvé" nyilvánítás törvényét általában óvatosan fogadták, mert attól tartottak, hogy a kormányzat azt éppen ellenük akarja kihasználni. Lassalle azonban nem látja a veszélyt, vagy nem törődik vele: csak célja érdekli, még ha átmenetileg az általa is megvetett kormánnyal kerül egy platformra. Már 1848 márciusa előtt felvillan tehát az akkor még alig differen-

ciált ellenzéken belül az a különbség, amely később, a hatvanas években Lassalle és a liberálisok kérlelhetetlen ellentétévé válik.

4. Lassalle számára 1848—49 is a forradalom és a Hatzfeldt-ügy sajátos összekapcsolódásának kora volt, sőt — az utóbbiból elsősorban a kazettaügy, vagyis egy nagyon is mellékes epizód dagad tovább. Mendelssohn, aki csupán passzív tettestársa volt a fővádlottnak, Oppenheimnek, emlékszünk, a következmények elől külföldre menekült. Oppenheim felmentésének hírére azonban — 1847 nyarán — visszatért Poroszországba, ahol azonnal elfogták, bíróság elé állították, és a következő év elején ötévi fogságra ítélték. Védelmében aktív része volt Lassalle-nak is; nem lehetett azonban többet elérni, mint hogy — szokatlan, sőt jogellenes módon — az ítélet után szabadon bocsátották, azzal a feltétellel, hogy elhagyja Poroszországot. Az ifjú orvos Keletre utazott, s Lassalle életében csak egyszer játszott még szerepet: az ötvenes években, mikor Lassalle keleti utazásának egyik oka az ő meglátogatása lett; de ekkor már csak betegségéről és tragikus korai haláláról tudott régi mestere meggyőződni.

Visszatérve Mendelssohn pörére: annak voltaképp csupán egy következménye volt. Újra megteremtette a jogi lehetőséget arra, amit Oppenheim felmentése elzárni látszott: hogy magát Lassalle-t felbujtóként perbe foghassák. Személye közben bizonyára nemcsak Hatzfeldt gróf és barátai, de általában a régi vágású porosz tisztviselők szemében is szálka lett, mint felforgató és parasztbujtogató. Maga a vád, mint utaltunk rá, szinte biztos, hogy téves volt. Lassalle ügyes védekezése azonban nem szorítkozott a vád visszautasítására. Felhasználva a szenzáció okozta érdeklődést, sikerült a tárgyalótermet Hatzfeldtné ügyének s egyben a társadalmi igazságtalanságok elleni harcnak a fórumává tennie. „Kazetta"-beszédében, amelynek később is oly nagy jelentőséget tulajdonított, ragyogóan megcáfolta a vád gyenge bizonyítékait, de egyben ügyes (vád tárgyává nem tehető, de a demokrata közvélemény számára nagyon is érthető) módon a vád ügyét a reakciós porosz rendszerrel tette egyértelművé, míg az általa képviselt ügy az igazságnak a forradalom által is képviselt ügye volt. Az 1848 augusztusában kihirdetett ítélet felmentő volt; Lassalle büszkeségét az sem sértette, hogy csak hajszál híján mentették

fel. Az esküdtek fanyalgását nem annyira a vád ereje okozta, mint inkább a polgári közvélemény viszolygása a „polizeiwidrig", vagyis a rendőrséggel, de a Renddel is szembehelyezkedő egyénektől. A porosz városok fejletlen öntudatú polgáraiban mélyebben ült e viszolygás, mint a viszonylag frissen szerzett szabadelvűség vagy akár demokratizmus; ez nemcsak a németországi forradalom felemásságának és szégyenletes kudarcának volt oka, de ez a forrása annak a megvetésnek is, amelyet Lassalle ekkor és később a liberális polgárság iránt érzett.

Felmentése után Lassalle azonnal belevetette magát a Rajnavidéki forradalmi harcokba. A Kölnben megjelenő, Marx által szerkesztett *Neue Rheinische Zeitung* körül tömörülő demokratikus pártot vallotta magáénak. A lap szeptember 19-i száma beszámol az 1848. szeptember 17-i, Worringenben tartott népgyűlésről, amelynek vezérszónoka Engels volt, s ahol Lassalle is beszélt. A gyűlés a következő határozatot hozta:

„A német nemzetgyűlésnek, Frankfurtban.

Az itt egybegyűlt német birodalmi állampolgárok ezennel kijelentik:

Hogy ők, ha a porosz kormánynak a nemzetgyűlés és a központi hatalom határozataival való szembeszegülése folytán konfliktus keletkeznék Poroszország és Németország között, életükkel és vérükkel Németország mellé fognak állni."

A következő hónapokban Lassalle tevékenységét azok a célok határozták meg, amelyeket a *Neue Rheinische Zeitung* hirdetett. Novemberben felhívta a düsseldorfi polgárőrséget, hogy fegyveresen álljon ellent a porosz csapatoknak. Részt vett továbbá a kölni nemzetgyűlés november 15-i határozatának propagálásában, amely a porosz hatóságok lépéseire válaszolva törvénytelennek nyilvánította a porosz adószedést, és felszólította a lakosságot az adófizetés megtagadására. November 22-én azonban újra vizsgálati fogságba vetették ezekért a „bűnökért", amint arról Marx cikke is tudósít a lap 1848. november 26-i számában. A letartóztatást az a Drigalski altábornagy rendelte el, aki Düsseldorfban az ostromállapotot is kihirdette, s akit Marx gúnyosan törvény-

hozónak, polgárnak és kommunistának nevez, mert egyik kiáltványát így kezdte: „Én, mint Istenhez és királyomhoz odaadóan hű kommunista...", és így írta alá: „von Drigalski polgár". A porosz tisztviselők zavarodottságáról tanúskodik ez az ügyetlen mimikri-próbálkozás; viszont a Rajna-vidéki demokraták céljait körvonalazza az az akció, amelynek értelmében adott körülmények közt, midőn Poroszország a reakció fő képviselője volt Németországon belül, a rajnai porosz tartományokat (amelyek a keleti porosz tartományoktól amúgy is sokban különböző jogállásúak voltak) ténylegesen, majd jogilag is el akarták szakítani a porosz királyságtól. Így Lassalle-nak és két társának: Cantador düsseldorfi polgárnak, s Weyersnek, a radikális republikánus munkásnak a pere elsőrendűen politikai per lett. A fő vádlott Cantador volt, hiszen ő a düsseldorfi demokraták vezetője; az ifjú Lassalle csupán alárendelt szerepet játszott mellette. Ám 1849 márciusára már kidolgozták a porosz taktikát a forradalom teljes aláásására: megbontani az ellenzék táborát és a radikális szárnyat elszigetelni. Ezért Cantador ellen meglepetésszerűen elejtették a vádat, Lassalle ellen viszont, aki a vizsgálati fogságban merészen szembefordult a vádhatóságokkal, május elejére tűzték ki a tárgyalást. Amint azt máskor is tette (a Hatzfeldt-ügy pöreiben), saját védőbeszédét előre kinyomatta, s ezzel a vádhatóságot arra ingerelte, hogy zárt tárgyalást rendeljen el. A tárgyalás jegyzőkönyvének következő, a sajtóban is közölt részletéből látható, hogy itt aztán könnyű volt az esküdteknek megmutatni, hogy milyen módszerekkel él a hatóság. „Lassalle (a törvényszéki elnök felé fordulva): Főinkvizítor! A vádlottak padja emberemlékezet óta a szólásszabadság menhelye. Nincs joga, hogy félbeszakítson. Bebizonyítom Önnek a történelem évkönyveiből, hogy még Spanyolország főinkvizítorai is, ha nyilvános ülést tartottak, hagyták, hogy a vádlott szabadon beszéljen, hogy minden gondolatát, kételyét szabadon kifejtse, kifejtse azt, amit istenkáromlásnak neveztek. Ha Spanyolország főinkvizítorai megadták a vádlottnak az istenkáromlás jogát, úgy nekem is szabad lesz az államot s egy bíróságot káromolni..." Végül felhívta az esküdteket: „Az Önök kötelessége, mint rajnai esküdteké, hogy megóvják a rajnai tartomány jogait, hogy a szabad nyilvánosság jogát ez országban töretlenül megtartsák. Minden szen-

tekre kérem Önöket, Uraim, mint szabad férfiakat, hogy őrizzék meg ez ország jogait, gondoljanak fivéreikre, gyermekeikre, kik ily helyzetbe kerülhetnek. Tagadják meg az állásfoglalást!" (*Neue Rheinische Zeitung*, 1849. V. 6.)

Az esküdtszék Lassalle-t és Weyerst felmentette a vád alól, ám Lassalle mégsem szabadult ki. Rendzavarás címén újabb vádat emeltek ellene, s ezt már a rendbíróság ítélete döntötte el: 6 hónap fogházra ítélték erőszakos ellenállásra való felbujtásért, de az ítélet végrehajtását felfüggesztették. A Rajna-vidék e demokrata harcosa tehát csupán július elején került szabadlábra — a forradalom döntő 8 hónapját fogságban töltötte. Mint láttuk, a *Neue Rheinische Zeitung*, Marx és Engels is kezdettől fogva Lassalle sorsára irányította a közfigyelmet. 1849 elején — kurtítva — leközölték Heine három évvel korábbi levelét is, Lassalle-t magasztaló soraival. Később vezércikkek sorozatát szentelték ez újságban Lassalle perének. Marxék és Lassalle kapcsolatának sose volt többé ily harmonikus szakasza. S Lassalle sem vállalta újra, hogy olyan irányzathoz csatlakozzék, melynek más a vezetője. 1849 májusában is megmutatkozott, hogy harci módszerei, bátorsága, de a viszonyok felmérése éppúgy, mint a Hatzfeldt-üggyel való, még fogságában is kézben tartott kapcsolata és ebből fakadó híres-hírhedt volta kiemeli harcostársai közül. Véletlen volt-e ez? Talán igen; de az már semmiképp, hogy az utóvédharcait folytató forradalom idején nézetei fontos kérdésekben elváltak bajtársaiétól. A leglényegesebb ezek közül a frankfurti nemzetgyűlés alkotmánya körüli harc. Mikor a porosz király 1849-ben kibocsátotta oktrojált alkotmányát, amely többek között az általános választójog helyébe a háromosztályos választást s ezzel a vagyoni cenzust állította, a demokraták felkelést szerveztek az 1848. márciusi (frankfurti) alkotmány védelmében; Lassalle viszont az 1849. májusi esküdtszéki tárgyalásán hivatkozik az oktrojált alkotmányra (ezzel bizonyos mértékig tényként elismerve, bár persze nem elfogadva azt). Jóval később „Az alkotmányról" mondott 1862. évi beszédében (l. 189—214. old.) részletesen kifejti, hogy nem a teleírt papírt tekinti alkotmánynak, hanem a társadalom valódi erőviszonyainak kifejezését. Egy almafára hiába aggatnak cédulát azzal a felirattal, hogy az fügefa, s ha az egész környék megesküszik is erre, jövőre újra almát terem — mondja.

Ez a politikai realitás-érzék mutatkozott meg nála már 1849-ben. Az alkotmány oktrojálása és a forradalom utóvédharcai a reális erőviszonyokat fejezték ki, s ő ezek számításba vételével kívánta a harcot folytatni. 1848-ban — akárcsak a többi demokrata — ő is a Berlintől való eltávolodásért, a Rajna-vidék önállóságáért küzdött. De 1849 után, miután harcának terepéül Poroszországot fogadta el, mint majd látjuk — meg kell térnie a megtagadott Berlinbe is.

Egy évtized következett, a reakció évtizede, mikor a körözött forradalmárok emigráltak, az otthon maradottak pedig igyekeztek megőrizni magukat a jövő részére. Lassalle segített a menekülőknek menekülni (Düsseldorfhoz közel a határ), s a bujdosóknak bujdosni. Hatzfeldtné háza menhelye volt az üldözötteknek. S a Rajna-vidék ellenzéki és haladó elemei, a demokraták és a kommunisták (akiknek üldözése és pere most következett el) megjegyezhették a Ferdinand Lassalle nevet.

5. 1849 után Hatzfeldtné pere elvesztette politikai jellegét, a politika pedig megszűnt az asszony ügyét segíteni: a dolog tehát önmagára redukálódott. És megoldása módjául is inkább a peren kívüli egyezség kínálkozott, ahogy 1845 előtt a grófné gondolta is. 1851-ben a válóper véget ért, s ettől kezdve Lassalle a vagyonjogi egyezségen munkálkodott; 1854 augusztusában megszületik az egyezség, amely a grófnét gazdaggá tette, Lassalle-nak pedig meghozta az erre az esetre nyilván eredetileg is kitűzött jutalmat: évjáradéka a gondtalan módosok közé emelte. Nemcsak a társadalom felső osztályainak megfelelő életmódra, hanem tőzsdei (és más) játékra is jutott járadékából. Önmagát még a munkások közti agitációja idején is mindig a vagyonosok közé sorolta; a világ megjavításával s a munkásrend jogainak kiharcolásával tehát nem „önös szándékkal", hanem önzetlen, atyai és pártfogói indulattal foglalkozott. Ez a magatartásforma, amelynek keretei közt önmagát nagy erkölcsi magasságba emelve látta, magyarázatává lesz később azoknak a jogoknak, amelyeket az általa pártfogoltakkal szemben magának követel.

A Hatzfeldt-ügy lezárása s saját anyagi ügyeinek végleges rendezése után a kilenc éve félbehagyott Hérakleitosz befejezéséhez fogott hozzá. Disszertációja újra fontos lett számára. De bizonyára

nem azért már, hogy az ókori bölcsön próbálja ki a hegeli filozófia alkalmazhatóságát, ami a negyvenes évek közepén még foglalkoztathatta. S aligha azért, hogy filozófiatörténeti stúdiummal támassza alá kidolgozandó elképzeléseit — hiszen azokat közben rég kidolgozta, sőt, gyakorlatilag is kipróbálta. Ami egykor egy életmű alapja lett volna, közben intermezzóvá vált; s ha e nagyszabású disszertáció befejezésére elszánta magát, ezt azért cselekedte, mert új céljai szolgálatába állíthatta. Nevét a kilenc év alatt ismertté tette, anyagi függetlenséget szerzett; de (a grófnét kivéve) még a hozzá közelállók szemében is kétes cselekedetek tapadtak személyéhez, s a nagyközönség sose szűnt meg benne a kazettaügy főszereplőjét látni, azt az embert, aki — akár jó, akár rossz ügynek tekintették az általa képviseltet — félig-meddig kalandornak számított. Nem állt tekintélye sokkal magasabb polcon a Marx vezette szocialisták-kommunisták közt sem. Talán az ő korábbi kijelentései adtak tápot annak az elképzelésnek, hogy von Hatzfeldtné, ha vagyonához hozzájut, azt a szocialisták céljaira áldozza — ami természetesen nem történt meg. Kiváló képességeit, harci erényeit a szocialisták elismerték, de nehezen viselték el azt a módot, ahogy személyét előtérbe állította, s mint már 1848—49-ben is, a magános harcos szerepét játszotta. Ennek volt következménye az is, hogy egyes munkatársait megsértette anélkül, hogy erről tudomást szerzett volna. Személyéről tehát jó és rossz információk forogtak az emigrációban is.

G. Levy düsseldorfi demokrata (s ott Lassalle-nak talán titkos vetélytársa a mozgalomban) azok közé tartozott, akik az ötvenes években szívesen terjesztettek rossz híreket róla. 1854-ben és 1856-ban Levy Marxot is meglátogatta, s Marxnak egy Engelshez írt levele tanúsága szerint — „denunciálta" nála Lassalle-t:

„... *Levy*. A düsseldorfi munkások küldték ide *kettős* megbízatással. 1. *Lassalle denunciálása. Nagyon alapos* vizsgálat után azt hiszem, *igazuk van*. L, amióta a grófné megkapta 300 000 tallérját, teljesen megváltozott; a munkásokat szándékosan elriasztja, szibarita, kacérkodik a kékekkel. Szemére vetik továbbá, hogy állandóan kihasználja a pártot *piszkos magáncélra*, s hogy a munkásokat a per érdekében még *magánvétségekre* is rá akarta venni. A per így ért véget: Hatzfeldt gróf ügyvivője, Stockum, akiről tudod, hogy később az esküdtszék 5 évi fegyházra ítélte,

összeveszett a gróffal. Tudtára adta Lassalle-nak, hogy olyan dokumentumok vannak a birtokában, amelyek a grófot hamis eskü, hamisítás stb. miatt börtönbe juttatnák. Lass 10 000 tallért ígér neki. Másrészt meg rábeszéli Kösteritz főügyészt (aki c miatt az ügy miatt kénytelen volt lemondását benyújtani), közölje Hatzfeldt gróffal, hogy vádiratot nyújtottak be ellene. Hatzfeldt már szökésben van Párizs felé, amikor L a grófnéval való *megegyezés aláírása* fejében átadja neki a kompromittáló papírokat, és visszavonja a vádiratot. (Kösteritz persze csupán az ő eszközeként cselekedett.) Tehát nem az ő *jogászi* éleselméjűsége, hanem egy egész közönséges fondorlat következtében ért hirtelen véget a per. A 10 000 tallért L nem fizette meg Stockumnak, és a munkások joggal mondják, hogy az ilyen hitszegés csak akkor menthető, ha a pénzt a pártnak adja át, nem pedig a grófné részére csalja ki. Egész sereg magánaljasságáról beszélnek, ezeket nem tudom elismételni, mert egyiket a másik után elfelejtettem. Többek közt: Lassalle idegen állampapírokkal spekulált a düsseldorfi Scheuerral együtt, aki neki ehhez a pénzt előlegezte. Vesztettek. Scheuer közben csődbe ment. L megnyeri a pert. Sch kéri a pénzt, amelyet L-nak előlegezett. Mire az gúnyosan a törvénykönyv bizonyos 6. cikkelyére utal, amely tiltja a játékot idegen tőzsdéken. A munkások azt mondják, mindent elnéztek volna L-nak azon az alapon, hogy hát becsületből már belekeveredett a perbe. Most, miután megnyerte a pert, ahelyett, hogy megfizettetné a munkáját a grófnéval és függetlenítené magát, szégyenletes módon, minden indok nélkül, kitartott férfiként él a nő igája alatt. Mindig azzal kérkedett, hogy mi mindent csinál majd, ha megnyeri a pert. Most mindnyájukat fölösleges eszközökként szándékosan kihívó módon félredobja. Újévkor még részt vett egy (magán) összejövetelen, mert azon jelen volt egy francia ezredes. Általános csodálkozásra 60 munkás előtt semmi másról nem beszélt, mint a »civilizáció harcáról a barbárság ellen«, a nyugati hatalmakéról Oroszország ellen. Az volt a terve, hogy Berlinbe megy, ott a nagy urat játssza, és szalont nyit. Onnan visszatérve, Levy jelenlétében megígérte a grófnénak, hogy »irodalmi udvart« teremt neki. Ugyancsak Levy jelenlétében állandóan »diktátori vágyait« nyilvánította (úgy látszik, ő egészen másként látja önmagát, mint ahogyan mi látjuk őt; ő világhódítónak tartja magát, mert kímé-

letlen volt egy személyi fondorlatban, mintha egy valóban jelentős ember képes lenne 10 évet áldozni ilyen bagatellra) stb. stb. Egyébként mennyire veszedelmes: hogy a munkáspárt egyik emberét mint látszatkémet becsempészhesse a rendőrségre, *odaadta neki egyik levelemet* azzal, hogy ez az ember a rendőrségen — magát igazolandó — azt mondja, hogy a levelet tőle lopta. A munkások azt mondják továbbá, hogy a diplomatikus modorú Lassalle bizonyára nem lépett volna fel ellenük ilyen nyersen, ha nem lenne közvetlen szándéka átlépni a polgári pártba. Mindemellett elég befolyásosnak hiszi magát ahhoz, hogy egy felkelés pillanatában lyukat beszélhet a hasukba, ha feláll az asztalra, szónokol a tömegeknek stb. Annyira gyűlölik, mondja Levy, hogy bármit határoznánk is el, a munkások agyonütnék, ha a megmozdulás pillanatában Düsseldorfban lenne. Egyébként meggyőződésük, hogy kellő időben máshová távozna, ha valami gyanú a fülébe jutna.

Mindezek csak itt-ott hallott és hellyel-közzel megjegyzett részletek. Az *egész* rám és Freiligrathra *definitív* benyomást tett, bármennyire elfogult voltam is L iránt, és bármilyen bizalmatlansággal viseltetem is a munkáspletykák iránt. Ezt mondtam Levynek: Természetesen nem lehet egyetlen fél jelentése alapján határozatot hozni; a gyanakvás minden körülmények közt hasznos; tartsák szemmel továbbra is emberünket, egyelőre azonban minden nyilvános feltűnést kerülni kell; talán lelünk rá alkalmat, hogy Lassalle-t egyértelmű állásfoglalásra kényszerítsük stb. stb.

Mi a véleményed erről? Lupus nézetét is szeretném tudni." (1856. március 5.)*

Engels válasza még erősebb előítéletekről tanúskodik. Levy e vádjainak egy része nemcsak ellentmondó, de a későbbi tények ismeretében téves is; Lassalle a per után mindent megtett, hogy a grófné közeléből Berlinbe kerüljön; nem kívánt a polgári liberálisok soraiba állni stb. De: hogy ily hamis vádak egyáltalán felmerülhettek, jelezte, hogy szolidabb alapokra kell helyeznie tevékenységét.

S a Hérakleitosz-disszertáció befejezésének és sok munkával

* A Marx – Engels-levelek Marx – Engels Műveinek 29 – 32. kötetében találhatók (Bp. 1972 – 74).

járó kiadásának fő oka ez volt: a Poroszországban oly jól hangzó „doktor" címet s a tudomány emberének járó tiszteletet (ezzel együtt a Berlinből való kitiltás érvénytelenítését) megszerezni. Mindkét célját el is érte.

A berlini és más tudóskörök (pl. a régóta Lassalle pártfogójaként ismert Humboldt) lelkesedéssel fogadták és nagyra értékelték e művet; Berlin is megnyílt előtte.

E (Marx szerint rettentő bőbeszédű) munkával ugyanis nagy filológiai és filozófiai haditettet hajtott végre azáltal, hogy egy maroknyi töredékből rekonstruált egy olyan filozófust, aki éppen mint rendszeralkotó volt igazán nevezetes. Mivel a szórványos töredékek más antik szerzők műveiben elszórva (s néha lényegesen romolva) hagyományozódtak át, a filológusnak sokszor a filozófia segítségéhez kellett folyamodnia. (Így egy helyen pusztán abból kiindulva, hogy egy töredék értelmileg nem egyeztethető Hérakleitosz rendszerével, kimutatja, hogy antik interpolációról — a másoló betoldásáról — van szó.) Noha az általa rekonstruált rendszer lényegében a Hegel „Előadások a filozófia történetéről" c. munkájában (I. rész, 1. fejezet) kifejtett nézeteknek felel meg, Hegel főleg Hérakleitosz ontológiáját és gnoszeológiáját emelte ki, Lassalle ezeken és fizikáján túl etikáját is rekonstruálta. E fejezet a két testes kötetre rúgó monográfia vége, megkoszorúzása: alkalmasint az a rész, amelyet utoljára, 1855—56-ban dolgozott ki (egyébként két paragrafus a negyvenből). Talán nem túl merész azt gondolni, hogy ebben az első aktív évtized tapasztalatai is tükröződnek — hiszen saját, szubjektív véleménye kétségtelenül színezi a feldolgozást. Etikájának alaptétele, hogy az embernek meg kell valósítania magában azt, ami belső természeténél fogva rejlik benne, s ezt kifelé is meg kell mutatnia (Sichselbstdarstellen). Ezen etika közösségi voltát hangsúlyozza az, hogy a közösség véleménye, a hírnév az egyik fontos kategóriája, amely azonban a tömeg (Menge) nézeteinek alábecsülésével párosul...

A disszertáció befejezésének és sajtó alá rendezésének nehéz munkáját egy utazás szakította meg. Sógorával 1856 őszén Törökországba s a Közel-Keletre utazott (az utóbbi is török fennhatóság alatt állt az idő szerint). A Törökország belső viszonyai iránti érdeklődés nagyon is érthető volt ebben az időpontban: kevéssel előbb a krími háború, amely Törökország és a cári birodalom

konfliktusaként kezdődött, kis híján európai háborúvá lett. Franciaország és Nagy-Britannia a törökök oldalán harcolt; Poroszország és Ausztria — mindkettő a kormányzó körök belső vitái után — semleges maradt. Maga Lassalle, mint Marxszal folytatott levelezéséből kitűnt, a cári Oroszországot tartotta az európai haladás fő veszélyeztetőjének, és az ellene való összefogást kívánta, Poroszország részvételével is. S — keleti utazásai során, pl. a román fejedelemségekben — kívánatosnak ítélte a török birodalom olyan reformját, amely északi szomszédjával szemben megerősíti. Ezért, úgy vélte, hasznosabb lenne, ha az európai Törökország balkáni tartományai, vagyis a románok, délszlávok nem gyengítenék a szultánt elszakadásukkal. E szubjektív (és történelmileg nem igazolódott) felfogása később általánosabb megfogalmazást nyert a fejletlen népek kulturális és politikai perspektíváinak tagadásában.

Útja során értesült Lassalle régi barátjának, Arnold Mendelssohnnak a kazettaügy Keletre menekült résztvevőjének fiatalon bekövetkezett haláláról, amely betegségének és nyomorának vetett véget. Lassalle mélyen gyászolta barátját, akinek sorsa egy időben oly szorosan kötődött az övéhez.

Visszatérve Poroszországba, s immár Berlinben, újra Hérakleitosz sajtó alá rendezése kötötte le idejét, de ezzel párhuzamosan új nagy mű gondolatát is érlelte. Ez nem tudományos munka már, s még nem publicisztika; a tömegekre hatás ősi eszköze: dráma. Témáját a német történelemből merítette, abból a korból, amely egyszerre két nagy mozgalommal volt terhes, s e kettő százszorosan összefonódott benne: a hűbériség elleni paraszti mozgalom s a Róma elleni vallási mozgalom — a kettőt összefogó német egyesülési és önállósodási törekvések korából. E bonyolult kor problémái lehetővé tették Lassalle számára, hogy saját bonyolult törekvéseit és saját kora bonyodalmait is megkísérelje kifejteni e drámában (Franz von Sickingen, 1859) — mert a jelmezek és kulisszák ellenére egy percig sem kétséges, hogy itt a XIX. századról, e század Németországáról és ezen (még mindig éppoly széttagolt) ország rétegeiről, osztályairól van szó.

Mindenekelőtt azért oly biztos ez, mert noha a személyek történelmi neveket hordoznak a darabban — valójában nem történelmi szerepüket játsszák, hanem a szerző által rájuk kiosztottat. Maga

Lassalle is hangsúlyozza ezt drámájáról írva, s megkülönböztetve a maga Franz von Sickingenjét a történelmi Sickingentől. Ezt ugyanis egész életútja Németország középkorához kapcsolta: elsősorban zsoldosseregekkel vívott magánháborúi, melyek nyomán felégetett falvak, kirabolt városok árulkodtak a „birodalmi lovag" tetteiről. Igaz, a reformációnak s Luthernak híve volt, a szegény parasztok körében is szerzett híveket magának, s kapcsolatban állott Ulrich von Huttennal — ám nem harcolt azért az egységes, fejedelmektől megtisztított német „népcsászárságért", amelyért drámabeli névrokona, s nem képviselte lovagok és parasztok forradalmi szövetségének gondolatát. Bár e szövetséget a darabban magában is csak a főszereplő testesíti meg, hiszen ő egyedül látja át a teljes történelmi horizontot.

Az ötfelvonásos dráma a szabad és egységes „népcsászárságért" vívott harc drámája: Sickingen a fiatal császárt szeretné egy nagy dialógusban rávenni ennek a megvalósítására, de a fejedelmek és az egyháznagyok hatása erősebb, ez derül ki a második felvonásban. A harmadik felvonás ötödik jelenetében Ulrich von Huttennal beszélve Sickingen kifejti programját:

> Igaz java országunknak — ez az óhajtásunk:
> Egyesült, nagy és hatalmas, erős Németország,
> Papok népes seregének a szétkergetése,
> Róma minden ügyeitől eltávolodásunk,
> Igaz tanra alapozott német közös egyház,
> Korszerűvé feltámasztott német összabadság,
> Fejedelmi törpeúrság kiküszöbölése...
>
> *(Balázs Gy. fordítása)*

A hetedik jelenetben a lovagi bajtársak felesküsznek a közös célokra; első vállalkozásuk Trier város ostroma. A kudarc után a császári seregek veszik ostrom alá egyik várában Sickingent, aki halálos sebet kap — vele elvész a lovagok ügye is.

A dráma mellékcselekménye Sickingen lányának, Máriának szerelme Huttennal; ez azért is tanulságos, mert megmutatja Lassalle gondolatait férfi és nő viszonyáról: a nő arra való, hogy önzetlenül szolgálja szerelmével, kedvességével a férfi életpályáját.

A hős tragikuma, hogy végül is magára hagyják azok, akiket képviselne.

A parasztokból, akik a cselekmény perifériáján jelennek meg, hiányzik az öntudat, amiként a lovagokból az elszántság. Marx és Engels sok szempontból bírálta a drámát (a vitát részletesen ismerteti Lukács György „A Sickingen-vita Marx—Engels és Lassalle között" c. írása 1933-ból), s Lassalle e még nagyon is baráti bírálatokra válaszolva úgy érzi, a bírálat lényege az, hogy miért Sickingenről és nem a parasztvezér Münzerről írta drámáját. Nos, bár ez nagyon leszűkített foglalata a sokoldalú vitának, a kérdés maga indokolt. S a válasz nem szorítkozhat arra, hogy a német parasztháború elbukott a túlerővel szemben, ezért, noha ábrázolása heroikus, de kevésbé drámai lehet csak, mint a drámában valójában ábrázolt konfliktus. Lassalle nemcsak drámai szituációt keresett, hanem — mint a drámához írt, Marx hagyatékában fellelt második előszava (vagy inkább szűkebb körhöz intézett kommentárja) mutatja — olyan, a forradalmak belső törvényszerűségével összefüggő örök igazságokat is, amelyek az 1848—1849-es bukott forradalomra s a következőre, a reménybelire is állnak. „Örök gyengesége — írja itt — minden jogos forradalmi eszmének, amely gyakorlattá kíván válni, hogy a hozzá kapcsolódó, még meg nem valósult elvű osztályok tagjai fejletlen öntudatúak, s ezzel összefüggésben fejletlen a rendelkezésükre álló eszközök megszervezése is. Az ebből fakadó, minduntalan visszatérő dialektikus ellentmondás a következő: a forradalom ereje *lelkesültségében* rejlik, abban a közvetlen bizalomban, amelyet saját ereje és végtelensége eszméjébe vet. De a lelkesültség — mint az eszme mindenhatóságának *közvetlen* bizonyossága — ugyanakkor absztrakt szemet hunyás is afölött, hogy a tényleges kivitelezés eszközei végesek, s a reális bonyolódás nehézségekbe ütközik. Így a lelkesedésnek érintkezésbe kell kerülnie a bonyolódással, s műveletekbe kell bocsátkoznia a véges eszközökkel, hogy a véges valóságban céljait elérhesse. Különben, amíg a *mi?* (a cél) lelkesíti, szem elől téveszti a *hogyant*, a megvalósítást. — Ilyen körülmények közt a forradalom vezére részéről az átfogó realisztikus okosság diadala, ha számol az adott véges eszközökkel, de a mozgalom valódi végső céljait mások elől (s mellesleg ezáltal igen gyakran még önmaga elől is) eltitkolja, s az uralkodó osztályoknak

e szándékos megtévesztése, mi több: felhasználása révén lehetőséget teremt az új erők megszervezésére, hogy aztán e darabka okosan megszerzett valóság segítségével legyőzhesse magát a valóságot. — Ilyen végtelen, realisztikus fölényben van a harmadik felvonásban Sickingen Huttennal szemben, s a realisztikus szemlélet a gyakorlatias politikai, államférfiúi géniusz fölénye állandóan megmutatkozik vele, mint pusztán *szellemi* forradalmárral szemben. Ám azáltal, hogy a lelkesültség így önmagát a végessel hozza összefüggésbe, s annak alá is rendeli magát, messze eltávolodik attól, hogy *megvalósítsa* azt, sőt ellenkezőleg: *feladja* formális elvét: az eszme végtelenségét, s ez utóbbi ellentétének, a végesnek mint olyannak adja oda magát, vagyis annak, aminek éppen a megszüntetésében rejlene jelentősége, s így alulmarad vele szemben. — Valójában, bármily nehéz is értelmünknek ezt belátnia, szinte úgy tűnik, mintha feloldhatatlan lenne az ellentmondás ama spekulatív eszme között, amelyből egy forradalom erejét és igazolását nyeri, s a véges értelem és okosság közt.

...Ez a titka a legszélsőségesebb pártok erejének a forradalmakban, végül annak titka, hogy ezekben a tömegek ösztöne általában annyival helyesebb a képzett emberek belátásánál... Éppen a *képzettség hiánya* a tömegeknél az, ami megóvja őket a diplomatikus közvetítések ízétől, az okosan kiagyalt eljárások zátonyától." Lukács György említett tanulmánya ezzel kapcsolatban idézi Engels világosabban fogalmazott szavait: „Szélsőséges párt vezérét nem érheti nagyobb baj, mint ha olyan időszakban kénytelen a kormányt átvenni, amikor a mozgalom még nem érett az általa képviselt osztály uralmára..." Csakhogy Engels „A német parasztháború"-ban egy sajátos, korai és éretlen helyzetre vonatkoztatja ezt az elemzést, Thomas Münzer esetére a XVI. században — s Lukács figyelmeztet, hogy mily veszélyes Lassalle módjára örök törvényt alkotni egy, a viszonyok fejletlenségéből fakadó jelenségből.

Az általánosításra Lassalle persze azért érezte magát kényszerítve, mert az 1520-as évek és az 1848—49-es évek mellett az 1850-es évek Németországa lebegett szeme előtt: megannyi példája a bátor forradalmárok által vezetett, de az osztályviszonyok viszonylagos és abszolút fejletlensége miatt kudarcba fulladt, illetve

— az akkori jelent tekintve — igen nehéz harcot ígérő radikális mozgalmainak.

Az említett előszóban, illetve a Marxékkal folytatott vitában Lassalle a reformáció korának értékelése tekintetében is többet árul el saját gondolatairól, mint a drámában magában. Szemében ugyanis sajátos összefüggés van a reformáció és a német nemzetiség története között: „Ama idők nagy kulturális harca *kettős* vonatkozásban is uralkodik *még egész jelenünkön*... A *szellemi* szabadságot kivívták, ám — s ez igen szomorú, igen tragikus megfontolás — amit valóban elértek, épp azáltal vívták ki, hogy legalább három évszázadra feláldozták érette a nemzeti létnek, a politikai szabadságnak, egységnek és nagyságnak még a leghalványabb nyomát is!" (97. old.) E megfontolás miatt Sickingen szerepében, amelyben eredetileg a szellemi szabadság és a politikai szabadság, illetve nemzeti egység programja egyensúlyban lett volna, az utóbbi mint történelmileg kudarcot valló törekvés kapcsolódik erősebben a bukó hőshöz.

Lassalle későbbi tevékenységéből kitűnik, hogy ezt a Sickingent saját politikai őseként alkotta meg — a maga programját előlegeztette vele, illetve vetítette vissza évszázadokkal. A „Hérakleitosz" — utolsó, etikai paragrafusaiban — általában tisztázta az egyén és közösség viszonyát, visszamenőleg igazolva és előre tisztázva ambícióját, most egy speciális problémába, a német nemzet „politikai szabadságának, egységének és nagyságának" kérdésébe vág bele. A német egység Napóleon legyőzése óta napirenden volt a történelemben — ám Lassalle mégis olyan utat keresett, amelyet senki más még nem javasolt.

6. Ennek első megnyilvánulása egy kis brosúra volt, egy politikai pamflet: „Az olaszországi háború és Poroszország feladata". Mily meglepő műfaji változékonyság! S meglepő a tartalom is. A III. Napóleon által támogatott szárd királyság — amelyhez Garibaldi s az egységéért küzdő olasz nép is csatlakozott — 1859 tavaszán felkészült az osztrák kézen levő észak-itáliai tartományok felszabadítására. E kibontakozó konfliktusban Poroszország kétféleképpen is érdekelve érezhette magát: mint német államnak Ausztria mellett, s mint III. Napóleon ellenfelének (valamint Elzász és Lotaringia visszakövetelőjének) a francia—

olasz koalíció ellen kellett állást foglalnia. S valóban, a porosz sajtó (amely túlnyomó részében a liberális burzsoázia szócsöve volt) minden erőfeszítésével ez irányba igyekezett a közvéleményt befolyásolni.

Merőben ellentétes álláspontot képviselt Lassalle. Az ő szemében a készülő háború mindenekelőtt az olasz nemzeti egységért folyó küzdelem volt, amely érdemes a maguk nemzeti egységéért küzdő németek támogatására. Ebben az esetben a francia császár véletlenül a jó oldalon áll, tehát nem szembehelyezkedni kell vele, hanem túl kell licitálni; ami pedig Elzász-Lotaringiát és a revánsot illeti, ez a kérdés módot nyújtott Lassalle-nak arra, hogy a hódításokkal s a kulturális alacsonyabb- és magasabbrendűséggel kapcsolatos nézeteit kifejtse. E szerint e két német tartomány a német tespedés idején került a szellemi és politikai erjedés állapotában levő Franciaország kezére, s visszakövetelésük annál is kevésbé jogos, mert lakóik jól érzik magukat jelen állapotukban. A félbarbár, elszlávosodott Ausztriának azonban nincs ilyen kulturális joga az itáliai tartományok felett. Ne mélyedjünk most el e felsőbbrendű és alsóbbrendű rasszokkal operáló, századunkban már nemcsak fölöttébb gyengének tűnő, de igen rossz asszociációkat is felidéző érvrendszer elemzésében. Lesz még alkalmunk rá. Ami az adott helyzetben Lassalle számára is fontos volt, az álláspontjának kül- és belpolitikai vetülete. A német egységért folyó harc s a progresszív álláspont egyaránt az olasz egységtörekvések támogatását követeli; nem szabad megengedni a III. Napóleon elleni háborút, mert az elkerülhetetlenül a korabeli Európa leghaladottabb népe, a francia nép elleni háborúvá válik, s megerősíti Franciaországban is a császár helyzetét.

De ez az állásfoglalás a porosz belpolitika alkotóelemeinek is teljesen újszerű átcsoportosítását jelentette — egyelőre persze csak elvben. A liberális burzsoázia e pamflet tükrében nemcsak a nemzetközi progresszió ellenfeleként jelent meg, hanem a német egység elveinek (amelyek itt az olasz egység elveivel azonosak) a semmibevevőjeként is. A német egység kérdésében pedig Lassalle e munkájában egyértelműen az Ausztria (ezen szerinte amúgy is elszlávosodó és barbár állam) nélküli változat, tehát a „kisnémet" változat mellett száll síkra, amelyben viszont a Hohenzollernek Poroszországának hegemóniája kétségtelen lett volna.

Ez tehát már — ha szubtilisen fogalmazva is — koalíciós javaslatnak tűnhetett a progresszívek s a porosz monarchia között — a liberális burzsoázia ellenében. Egy újfajta pártprogram volt ez, vagy ha úgy tetszik, egy új párt programja. S ki érezte volna ezt hamarabb meg, mint Marx?

Lassalle megfontolásaiban nem jelentéktelen szerepet játszott a magyar emigráció s a magyar közvélemény várható reakciója, mert Ausztria általa kívánatosnak tartott szétzúzását az olaszok s a magyarok együttes nyomásától remélte. Erre vonatkozó kérdéseire Marx 1859. február 4-i keltű levelében így válaszol:

„*Ad vocem bellum* [ami a háborút illeti]: Itt *általános* az a nézet, hogy a háború Itáliában elkerülhetetlen. Annyi bizonyos: Emánuel úr* komolyan veszi a dolgot, Bonaparte úr pedig komolyan vette. Ez utóbbinak az indítéka 1. *az olasz tőröktől való félelem*...**. 2. *A szerfölött nyomasztó pénzügyi helyzet:* csakugyan lehetetlen már a francia hadsereget »békeidőben« tovább etetni: Lombardia zsíros falat. Amellett a háború megint módot adna »hadikölcsönökre« is. Minden más kölcsön »lehetetlen«. 3. Az utóbbi két évben Bonaparte napról napra többet vesztett tekintélyéből valamennyi franciaországi párt szemében, diplomáciai műveletei pedig ugyancsak sorra kudarcba fulladtak. Történnie *kell* tehát valaminek, hogy visszaszerezze presztízsét. Vidéken is nagy a zúgolódás a végzetesen alacsony gabonaárak miatt... 4. Oroszország hajtja előre a Tuileriákban székelő parvenüt. A csehországi, morvaországi, galíciai, dél-, észak- és keletmagyarországi, illíriai stb. pánszláv mozgalom és egy itáliai háború szinte bizonyossá tenné, hogy Oroszország megtörheti az ellenállást, amelyet Ausztria még mindig kifejt vele szemben. (Oroszország rettegve néz egy belső agrárforradalom elébe, s a kormánynak egy külső háború mint villámhárító talán kapóra jönne, nem is szólva mindenféle diplomáciai célokról.) 5. Plon-Plon úr***, a vesztfáliai exkirály fia, és klikkje (élén Girardinnal és

* A szárd király, II. Viktor Emánuel.

** 1858. január 14-én az olasz Felice Orsini sikertelen merényletet követett el III. Napóleon ellen. A carbonarók figyelmeztették Napóleont, hogy megölik, ha Orsinit kivégzik.

*** Jérôme-Napoléon-Joseph-Charles-Paul Bonaparte,

magyar, lengyel, olasz álforradalmárokból álló nagyon vegyes csürhével) mindent elkövet, hogy a dolgot dűlőre vigye. 6. Az Ausztria elleni itáliai háború az egyetlen, amelyben Anglia, minthogy nem léphet fel nyíltan a pápa stb. *mellett* és az úgynevezett szabadság *ellen*, semleges marad majd, legalábbis kezdetben. Oroszország viszont sakkban tartaná Poroszországot, ha ez utóbbinak, amit nem hiszek, már a harc kezdetén kedve kerekedne a beavatkozásra.

Másfelől egészen bizonyos, hogy Louis Bonaparte úr pokolian fél egy valódi komoly háborútól. 1. Ez az ember mindig tele van aggodalmakkal, és mint minden játékos, korántsem határozott. El-elmászott a Rubikónig, de mindig a mögötte állóknak kellett őt beletaszítaniuk... 2. Az a rendkívüli hűvösség, amellyel tervét Franciaországban fogadták, természetesen nem hat serkentőleg. A tömegek közönyösen viselkednek. Viszont nyílt és komoly ellenkezést tanúsított a pénzarisztokrácia, az ipar és kereskedelem; a papi párt; végül a magas tábornoki kar... A katonai kilátások valóban nem fényesek. Vegyük akár készpénznek a »*Constitutionell*« hencegéseit. Ha Franciaország, mindent egybevetve, összehoz 700 000 embert, ebből a legkedvezőbb becslés szerint 580 000 a szolgálatra alkalmas. Lemegy 50 000 Algériára; 49 000 zsandár stb.; 100 000 (minimálisan) a városok (Párizs stb.) és a franciaországi erődök helyőrségére kell; legalább 181 000 a svájci, a német és a belga határon álló megfigyelő seregre. Marad 200 000, ez pedig, még ha hozzáveszed az aprócska piemonti hadsereget, akkor sem valami elsöprő erő az osztrákokkal szemben, akiknek megerősített állásaik vannak a Mincio és az Adige mentén.

Akárhogy van is, ha Bonaparte úr most meghátrál, a francia hadsereg tömege előtt lejáratta magát; ez talán rábírja, hogy végül mégiscsak nekivágjon.

Úgy látom, azt hiszed, hogy egy ilyen háborúban Magyarország felkel majd. Én ebben nagyon kételkedem. Ausztria természetesen megfigyelő sereget állít majd fel Oroszország ellen a galíciai—magyar határon, s ez egyúttal Magyarországot is sakkban fogja tartani. A magyar ezredeket (ha nem osztják el őket ellenségeik, csehek, szerbek, szlovének stb. közt, amint ez nagyrészt már meg is történt) német tartományokba helyezik majd át.

A háború természetesen komoly, és végül bizonyára forradalmi

következményekkel járna. Eleinte azonban fenntartja a bonapartizmust Franciaországban, visszaveti a belső mozgalmat Angliában és Oroszországban, restaurálja a legkicsinyesebb nemzetiségi szenvedélyeket Németországban stb., és ezért nézetem szerint egyelőre minden tekintetben ellenforradalmi hatása lesz..."

Akármily hosszú ez az (itt egyébként lerövidített) levél, érdemes ide beiktatnunk, hogy közvetlenül lássuk a kötetben olvasható lassalle-i szöveg és a konkrét marxi elemzések különbségét. Marxnak a legtöbb konkrét kérdésben igaza lett: a háború kitört, III. Napóleon óvatosan viselkedett, s nem került sor a magyarországi felkelésre. Nem oldódott meg az osztrák–porosz viszony sem: hét évvel elodázódott a német hegemónia eldőlte is. Lassalle éppúgy elkerülte, hogy az ebben a levélben foglaltakkal vitatkozzék, amiként fel sem használta azokat (sem Engelsnek korábban megjelent s ugyanezeket a kérdéseket feldolgozó írását, a „Pó és Rajná"-t) a maga brosúrájában. Ezzel — ha nem is formailag — megtörtént a szakadás a Marx által reprezentált régi párt és Lassalle új irányzata között, amely azonban maga is csak évek múltán realizálódott párttá.

Nem gondolhatjuk persze, hogy e szakítás hátterében kicsinyes okok vagy sértődések álltak volna, akár azok is, amelyek Marx és Lassalle levelezésében időnként felbukkannak. Lassalle minden írására, s az „Olaszországi háború"-ra is jellemző egy bizonyos többértelműség, amely aligha kerülhette el Marx éles figyelmét. E füzetben ugyanis Lassalle a poroszországi progresszív és ellenzéki erők nevében lép fel — de olyan álláspont védelmében, amely egy bizonyos, ekkor oly fontos vonatkozásban éppen a dinasztiától cseppet sem állt távol. Mert ha Poroszország az olasz egység elleni harcban Ausztria (mint német állam) mellé áll, ez az olasz nemzeti egység elleni, tehát „szabadságellenes" állásfoglalás, és egyben a történelem napirendjén levő német egység *nagynémet* változata felé is mutat — míg az Ausztriával szembeni fellépés a „szabadság" melletti állásfoglalás, és ugyanakkor az ún. „kisnémet" változat felé is mutat. Az utóbbi megoldás kétségtelen hegemón ereje pedig éppen a porosz dinasztia, maga Poroszország! Hasonlóképpen: az Ausztria elleni érvek éppoly alkalmasok voltak a progresszív elemek meggyőzésére (Ausztria — elmaradott, barbár állam),

mint a német-porosz nacionalistákéra (Ausztria — nem német, hanem szláv állam).

Többértelmű — mondtuk Lassalle írására. Sok tekintetben ugyanis ésszerű és progresszív érvekkel fordul szembe a hivatalos, konzervatív porosz politikával, pl. annak franciaellenességével, revansizmusával. Szembefordul a polgári liberálisok nacionalista gyengéivel is. De végső fokon e brosúrának igazi, ám csak később megvilágosuló újítása abban rejlik, hogy benne villan fel először a porosz monarchia, valamint a radikális-szocialista, progresszív erők közti kompromisszum, sőt politikai szövetség lehetősége.

Kimondatlanul persze, s olyan ártatlanul, hogy inkább csak arra kell gondolnunk, Lassalle megpróbálta ezt az eszmét ellenfelei tudatalattijába úgy becsempészni, hogy egyszer, ha majd rászorulnak, maguk találják ki. Mert akár most, akár később, fejlettebb körülmények között, a politikai halállal lett volna egyértelmű bármely ellenzéki, és pláne szocialista politikus számára egy ilyen közeledés kezdeményezése. Bismarck, mint látni fogjuk, jól megértette ezt, ami kitűnik abból is, hogy jóval Lassalle halála után, mikor tehát az már tiltakozni nem tudott, a parlament nyilvánossága előtt kétértelmű dicséretével árnyékolta be politikai emlékét.

Hogy azonban a leghaladóbb tömegeknek egy velük szövetkező, tehát szintén haladónak tekintendő dinasztia vezetése biztosíthatja céljaik elérését, azt történelmileg már a Sickingen-dráma is előlegezte. S ha tovább keresünk visszafelé az időben, maga az, hogy 1848 bukása után Lassalle az illegalitás és emigráció helyett a poroszországi legalitást választotta, már csíraként tartalmazza egy ilyen politika lehetőségét. S hogy ez mivé fejlődött még, azt a következő éveket sorra véve lehetetlen nem látnunk.

7. Az itáliai háborúról írt pamflet tehát a Hatzfeldt-per lezárulta s a tudományos és irodalmi hírnév megalapozása után mintegy belépőjegyül szolgált a politikába. Az időpont kedvező volt: a forradalmi mozgalom kezdte kiherverni az 1848-as forradalomban elszenvedett vereséget. Az európai konstelláció is kedvezőbbre fordult: a Szent Szövetség, a haladó mozgalmak elleni reakciós összefogás szerve a krími háborúban kimúlt. Az olasz és a német egység körüli küzdelmek arra kényszerítették a nemzeti burzsoá-

ziát, hogy teret engedjen a tömegek mozgalmainak. Német földön a „Haladó Párt" a liberális burzsoázia s a szociális követelményeket támasztó munkásság közös pártjának tekintette magát, s a munkásságban kereste reformjainak tömegtámaszát.

Az olaszországi háborúról írva Lassalle szembeszállt e párt sajtójával. Valójában — egyelőre egy részletkérdésben — olyan programot kezdeményezett, amely progresszívebb volt a haladó pártinál (mint láttuk, sajátos mellékárnyalata ellenére). Ez első aktusa volt egy önálló, szocialista, a munkások saját ügyét elkülönítve felkaroló mozgalom megalakulásának.

De mi legyen e mozgalom programja? S még előbb: mily elvek alapján fogalmazzák meg a programot?

Marx s a vele együtt dolgozó Engels már a negyvenes években a gazdaságtani elemzésben találta meg a kulcsot a történeti s politikai elmélethez. Az ötvenes évek közepétől Marx újabb és újabb előtanulmánnyal, részkérdéssel birkózott meg, de tervezett nagyobb munkájának — „A politikai gazdaságtan bírálatához" — csak 1859-ben készült el az első, az áruról és a pénzről írt füzete. Lassalle ismerte e munkát, hiszen németországi kiadását ő intézte. Jelentős hatást azonban — mint Marxszal való levelezéséből is kitűnik — e megközelítés nem gyakorolt rá. Különben is ekkor már saját nagyméretű teoretikus műve foglalkoztatta: *„A szerzett jogok rendszere"*.

E mű monumentalitásában nem marad el a Hérakleitosz-monográfiától, s ugyanúgy kivívta a szakmabeliek bámulatát. Maga Lassalle így írt Franz Dunckernek e műve céljáról, várható hatásáról: „E könyv, mihelyst uralkodó tanná válik — márpedig azzá válik, ebben kételkedni nem lehet, a kérdés csak az, hogy mennyivel korábban vagy mennyivel később —, nélkülözhetetlen könyve lesz minden gyakorló jogásznak, bírónak, ügyvédnek, előadónak stb., méghozzá a hazai jog s a közjog művelőinek éppúgy, mint a Code Napoléon jogászainak. Ez az első.

A második az, hogy tartalma nemcsak tudományos, de éppannyira *abszolút forradalmi* is. Éppen a forradalom eszméjét dolgozza fel tudománnyá, s bizonyítja, hogy nem egyéb a tudomány eszméjénél. Leginkább úgy világosodik meg Ön előtt a könyv abszolút politikai jelentősége, ha idézem Önnek azt a rövid mondatot, amelyben bevezetőm vége felé témámat összefoglaltam:

»Témánk tartalmi gondolata, legmagasabb és legáltalánosabb felfogásában, nem egyéb, mint ez: egy régi jogállapotnak egy új jogállapotba való — magából a jogeszméből fakadó és neki megfelelő — átvezetése.« Mint ebből kiviláglik, minden politikai kérdésre, magára a politikai anyagra nagy pontossággal kellett kitérnem."

Lassalle becsvágyó céljait azonban e könyvvel meg sem közelíthette. Elvont jogelméleti, jogtörténeti és filozófiai elmélkedései a szakemberek körén kívül alig voltak érthetőek; az idézett levelében annyira kiemelt politikai tartalom sem volt közérthető. Eduard Bernstein, Lassalle műveinek kiadója három vaskos kötetnyi válogatásába (1892—93) e műből csak kis részletet vett be, mert nagy részét a munkások amúgy sem értenék... Sem a jogtudományban, sem a munkásmozgalomban nem szerzett tehát e könyv tartós helyet magának, s így hamarosan háttérbe szorult.

Ez azonban nem jelenti azt, hogy a szerző eszmei fejlődésének és politikai pályájának elemzésében ne vehetnénk nagy hasznát a benne foglaltaknak.

A „Szerzett jogok rendszere" két kötete két merőben különböző jellegű, sőt műfajú munka. Az első kötet általános jogelméleti megfontolásokon keresztül jut el tételéig, amely szerint a jog alapja mindig a közakarat, a „Gemeinwillen", s ugyanígy a magánjognak is az egyéni akarat. A közakarat azonban változik, így időnként a jogrendszereknek is alapvető változásokon kell keresztülmenniük. Szívesen és részletesen hivatkozik eközben a francia forradalom jogi következményeire. Ahogy akkor a közakarat elfordult a hűbéri tulajdontól, s határozottan (habár — mint hangsúlyozza — nem visszaható érvénnyel) olyan jogi rendszert alkotott, amely azt kiküszöbölte, így most már a közakarat általában a magántulajdontól is elfordult, s így annak vége közeledik. Sok elmeéllel folytatja aztán ennek logikai, történelmi és jogtörténeti igazolását.

Voltaképpen szintén a magántulajdon jogra alapozott elvetéséhez tart a mű második kötetének gondolati fonala is — csakhogy merőben más megközelítésben. Itt Lassalle a római (és etruszk), valamint a germán *örökösödési jog*, tehát egy magán-, illetve családjogi fogalom történetét fejti ki. Ha korlátozatlan az elhunyt végrendelkezési joga (tehát végrendeletileg bárkire hagyhatja

vagyonát, családtagjára vagy kívülállóra), ez sérti családja érdekeit, ha viszont családjogi korlátozások kötik meg az örökhagyó kezét, ez az ő vagyonjogi szabadságát sérti. Az örökösödési jog ezen ellentmondásainak feloldása végül is nem lehet más, mint a magántulajdon megszüntetése. A végrendelkezési jog tekintetében frappáns módon hivatkozik a munka végén a német filozófus, Leibniz tételére: ha a lélek halhatatlan nem lenne, a végrendeletek jogilag semmisek lennének (ui. a végrendeletek a holtak „halhatatlan lelkének" akaratát fejezik ki). „Ez nem jelent egybet — mondja Lassalle —, mint hogy az egyetlen filozófus, aki vállalkozott rá, hogy a végrendelkezés védhető fogalmi rendszerét kidolgozza, akarata ellenére tagadó bizonyítékot szolgáltat, hogy ugyanis a modern társadalomban, amely tulajdonát nem bízza paradicsomi lelkekre, nem létezhet végrendelkezés, s így az államra száll, hogy minden örökséggel rendelkezzék, anélkül, hogy a családi igények korlátozhatnák."

Nem mulaszthatjuk el, hogy utaljunk azokra a főleg anarchista és radikális szocialista nézetekre, amely szerint a tőkés kizsákmányolásnak legkönnyebben úgy lehet véget vetni, hogy megtiltják (vagy gyakorlatiasabban: súlyos progresszív adónak vetik alá) az öröklést, s így a leggazdagabb burzsoá gyermekei is vagyontalanokká lesznek, vagyis a burzsoá osztály megszűnik létezni. Nem a tiltakozó és ellenálló élő kisajátítót kell tehát kisajátítani, hanem a halottat, a már magatehetetlent, s ez bizonnyal könnyebb feladat...

Könnyű persze ma már kissé ironikusan szemlélni ezt a naiv és utópisztikus gondolatot; az individuális örökségek súlyos megadóztatása, szinte elvonása immár sok évtizede a legerősebb tőkés államok bevált gyakorlata. Amiként az a vagyonok elszemélytelenedése is: az ügyeit irányító magántőkés helyét (aki még Lassalle szeme előtt lebegett) rég elfoglalták a társaságok, amelyek a bankok vezetése alatt kibogozhatatlan hálózatot alkottak. S e társaságok oly „halhatatlanok", mint a lélek Leibniznél, s az általuk kifejezett újfajta „közakarat" is újfajta megközelítést kíván. Mindezt 1861-ben pontosan előre látni bizonnyal nem lehetett; de a tulajdonnak s az öröklésnek az akaratra visszavezetett elmélete levezethető a fél évszázaddal korábban alkotó Fichte eszméiből, s így nem egészen korszerű, hiszen e fél évszázad a társa-

dalomtudományok és a szocializmus viharos fejlődésének időszaka volt.

Talán e sajátos, kettős vonatkozású szisztéma az oka, hogy a „Szerzett jogok rendszere" inkább jogtörténeti részleteivel vívott ki magának elismerést, mint rendszerével. „Hogy egyébként mi öröm található abban — írja a munkáról Engels Marxnak 1861. december 2-án —, ha valaki egy ilyen egyszerű és alapjában véve jelentéktelen gondolatot végighajszol az egész corpus jurison [törvénykönyvön], és minden egyes pontra alkalmaz — mintha ezáltal súlyosabbá válna —, ez több, mint amennyit felfogni képes vagyok." Marx Lassalle-hoz írt leveleiben nem megy túl egyes részletkérdések vitatásán. Nem is csodálhatjuk: az ő két évvel korábban megjelent Előszavában „A politikai gazdaságtan bírálatához", a maga pályáját jellemezve, ezt írta: „Vizsgálatom [ti. „A hegeli jogbölcselet bírálata" c. írás, 1844] eredménye az volt, hogy a jogi viszonyok és az államformák nem érthetők meg önmagukból, sem az emberi szellem úgynevezett általános fejlődéséből, hanem azokban az anyagi életviszonyokban gyökereznek, amelyeket Hegel... »polgári társadalom« néven foglal össze..."

Szándéka volt-e Lassalle-nak, aki egyformán jól ismerte Marx korábbi és későbbi, itt idézett művét (az utóbbit Marx maga küldte el neki), hogy Marx nézeteivel vitatkozva fejtse ki a maga elméletét? Irataiban közvetlen utalást erre nem találunk. A felsorolt tényeket azonban nehéz másként értelmezni.

8. Az időrendtől némileg eltérve szeretnénk kitérni Lassalle egy olyan filozófiatörténeti vonatkozású tevékenységi területére, amely némiképp a „Szerzett jogok rendszeré"-nek gondolati ívével függ össze, s amelyre ott utaltunk is. Ez a századelő jelentős német filozófusának, Fichtének méltatása, egyben saját gondolatmenetével való összekapcsolása.

Fichte jelentőségét a magyar közönség előtt legutóbb Hermann István fejtette ki „Teleológia és történetiség" c. munkájában. Ebben többek közt azt elemzi, hogy miként kapcsolódik egymáshoz — sőt egészül ki egymással — Fichténél a szubjektív idealizmus és a radikális, jakobinus politikai felfogás. E szokatlan kombináció nyitja természetesen a német szituáció, a német törté-

nelem. És ugyancsak a német történelem, annak most már a világtörténelem fordulataiban gyökerező új eseményei: Napóleon győzelme késztette Fichtét 1808-ban egy sajátos, lelkesítő előadássorozat tartására a németség hivatásáról.

Lassalle két alkalommal is a nyilvánosság elé lépett a fichtei hagyomány védelmében, jelezve, hogy hegeliánus korszaka óta milyen hatásokra reagált. Az első megnyilatkozás „Az olaszországi háború" megjelenését követte (1860 elején jelent meg a Walesrode által összeállított „demokratikus tanulmányok" között), „Fichte politikai hagyatéka és a legújabb jelenkor" címmel. E levél formájú írás Németország megosztottsága és a fejedelmek hatalma ellenében hivatkozott Fichtére. A másik, jelentősebb Fichte-megnyilatkozás „Fichte filozófiája és a német népszellem jelentősége" c. ünnepi beszéd volt. (L. kötetünkben 215. old.) Nyilvánvalóan korábbi cikke adott alkalmat a berlini Filozófiai Társulatnak, hogy Lassalle-t kérje fel az előadásra; ez az ünnepi ülés nemcsak tudományos esemény volt, de a berlini jobb társaság összejövetele is, és Lassalle számára így különösen fontos fórum.

A ragyogóan megformált előadás első része elsősorban a fichtei filozófiának a kantihoz való viszonyával, önállósodási törekvésével foglalkozik; a második, Lassalle számára nyilván fontosabb rész a német népszellem fichtei fogalmát mutatja be. A német népszellem eszerint a Világszellem kiválasztottja, a haladás, tökéletesedés eleve elrendelt hordozója. Ha e gondolatokat és sokszor meglepően naiv indoklásukat Lassalle csipetnyi kétellyel mutatja is be, teljesen magáévá teszi a németek történelem- és „államnélküliségéről", a német lét metafizikájáról szóló fejtegetéseket.

Fejlettebb változatával állunk itt szemben annak a gondolatnak, amellyel korábban, a Sickingen-dráma előszavában már találkoztunk: az egységes állam hiánya a németség központi problémája, ez viszont összefügg, mint a reális világban érvényesülő szabadsághiány, a szellem szabadságának fokozott kibontakozásával.

Fichte filozófiája, tudomány- és államtana, a hozzá fűződő jakobinus és nacionalista képzetek nyilván nagy szolgálatot tettek Lassalle-nak a saját szociális és nacionális programja közötti kapcsolat hagyományokhoz kötésében, elfogadtatásában. S erre szüksége is volt. Hiszen — mint „Sickingen"-je óta újra meg újra

láttuk, és hamarosan még élesebben megnyilvánul — politikai tervei nagyon is merészek voltak, az egyes rétegeknek és osztályoknak ő a kortársakat meghökkentő, újszerű szerepeket szánt, ezért volt fontos számára, hogy hangsúlyozza azokat a hagyományokat, amelyekre támaszkodik.

De vajon mennyire volt átgondolt a lassalle-i koncepció? És a fichtei?

A kortársak közül alig akadtak, akik a német egység megvalósulását ne óhajtották volna ilyen vagy olyan formában. Természetes, történelmileg indokolt óhaj volt ez; hordozóit nem lehet felelőssé tenni azért, ami később bekövetkezett. Mielőtt még a fichtei követelmény az állam elhalásával kapcsolatban látótávolságba került volna, a német birodalom „visszavonta" a szellem szabadságát, s jóval túl is ment már 1918 előtt is mindazon, amit más nemzeti államok produkáltak... Felelős ezért a porosz arisztokrácia, felelős Bismarck és a Hohenzollern-ház. De gondoljuk meg: nyilvánithatjuk-e átgondoltnak minden fenntartás nélkül, s igazolhatjuk-e így teljes mértékben Lassalle-t, aki a Világszellem által kiválasztott németség fichtei eszményének bűvöletében, s az egyelőre még egységéért és szabadságáért küzdő nemzetnek máris szupremácia-igényeit igazolva, a junker-réteget és eszményeit megvetve mégis támogatta azokat, mint történelmileg reális erőt. Támogatta őket persze abban a reményben — nem, abban a meggyőződésben, hogy túljár eszükön, s az általuk létrehozandó új, egységes Németország a maga által elgondolt szociális átalakulás biztos talaja lesz. E támogatás tehát kétértelmű volt; hiszen, mint Fichte, ő is a *népi köztársaság*, s *nem a monarchia jelszavát hangoztatta*. Ám a tettek első szakaszukban egyértelműek: leghevesebb támadásainak célpontja ugyanis egyre inkább az a réteg lett, amely a bismarcki törekvéseknek is fő akadálya volt: a liberális burzsoázia.

9. A francia forradalomban a burzsoázia a teljes „harmadik rend" nevében lépett fel, tehát a proletariátus nevében is; a forradalom egyes szakaszaiban ugyan differenciálódtak a harmadik rend egyes osztályainak és rétegeinek politikai nézetei, azonban olyan országokban, mint Poroszország, ahol a hűbéri korszak politikai maradványai erősek voltak, továbbra is a burzsoázia jelentette

a hűbériségellenes törekvések fő erejét, s ebben támogatták más progresszív elemek, így a többé-kevésbé fejletlen, osztállyá még csak most szerveződő proletariátus is — fejlettségétől függő mértékben.

Az 1848—49-es forradalom legradikálisabb mozgalma a Marx irányította Rajna-vidéki munkás-kommunista mozgalom volt, amelyben, mint emlékszünk rá, Lassalle is jelentékeny szerepet játszott. E mozgalom fő ellenfelének a monarchiát és a feudális uralkodó osztályt tekintette, és arra irányította fő tüzét. Ám szükségképpen éles támadásokat intézett a frankfurti parlament fecsegői, a liberális burzsoázia engedékenysége, megalkuvása ellen. E kritikát a forradalom bukása csak élezte: a forradalmárok a burzsoázia gyengeségét árulásnak tekintették. Természetesen a proszországi burzsoázia fellépésének erejét elsősorban a tényleges erőviszonyok határozták meg: noha ezen osztály gazdasági ereje nőttön-nőtt, legális politikai lehetőségeit a forradalom utáni oktrojált alkotmány erősen korlátozta. Kétségtelenül rendelkezett azonban a burzsoázia, s különösen annak a felvilágosodás és a szabadelvűség nézeteit követő liberális rétege a sajtóval, amely ekkor már kezdett a közvélemény formálásának döntő eszköze lenni.

Az uralkodóház, amely a hatalom szerveivel rendelkezett, igyekezett persze a liberális ellenzékiséget tompítani. Különösen a trónörökös, Vilmos herceg volt az, aki régensévei alatt liberális eszméket hangoztatott, és „új érát" ígért alattvalóinak. Mikor aztán az olaszországi háború idején a régens nyilatkozatai egyre merevebbek lettek, az alsóházban nagy többséget alkotó liberálisok közt szakadás keletkezett. A nagyobb rész meghunyászkodott, egy kisebb, radikálisabb rész új frakciót, majd csakhamar új pártot alkotott, a Német Haladó Pártot. E párt tekintélyét csak növelte, hogy az 1861 októberében trónra lépő Vilmos immár nyíltan ókonzervatív programot hirdetett, s a tartományi gyűlés küldöttsége előtt pl. így nyilatkozott: „Poroszország uralkodói Istentől nyerik koronájukat. Így holnap magam is az Úr asztaláról veszem el a koronát, s helyezem fejemre. Ez az értelme az Isten kegyelméből való királyságnak, s ebben rejlik a korona érinthetetlen szentsége is. A korona új intézményekkel veszi körül

magát. Ezek hivatása a tanácsadás. Önök tanácsokat adnak majd nekem, én pedig meghallgatom ezeket."

E szavakat Bernstein idézi annak bizonyítékául, hogy egy alkotmányos szabadelvű monarchia hívei mit sem várhattak I. Vilmostól. A választók feleletképp az 1861. évi decemberi választásokon a Haladó Pártot az alsóház legerősebb pártjává téve nyilvánították ellenzékiségüket. Már a következő év márciusában, a költségvetési vita miatt a király feloszlatta az alsóházat, s májusra írta ki az új választásokat, amelyeken, instrukciói szerint, a kormánypolitika népszerűsítése révén meg kell törni a Haladó Párt erejét.

Ebben a választási kampányban s ilyen politikai körülmények között tartotta meg Lassalle beszédét az alkotmányról. Különös mesterműez: legalább három szintje van. Első szintjén politikai realizmusra oktatja hallgatóit: az alkotmány eszerint nem teoretikus fejtegetések és kívánatos programok dolga, hanem a tényleges erőviszonyok tükröződése: a politikában az erő, a hatalom játssza a főszerepet. Egy másik szinten — bemutatva a hatalmi viszonyok alakulását Poroszországban, különösen 1848 óta — egyszerre keltett fogcsikorgató ellenérzést és bizonyos respektust a hatalom birtokosaival szemben. Figyelemre méltó e tekintetben az, ahogyan a földbirtokos réteg s az udvar viszonyát ábrázolta: a junkerek udvari befolyását emlegetve azt a benyomást kelti, hogy a porosz arisztokrácia s az udvar egymástól független politikai tényezők, s a monarchia a társadalom felett lebegő erő. Valójában (egyébként szűk körű) politikai lavírozásai mellett az udvar teljesen összefonódott a földbirtokos osztállyal... Végül, említsük meg azt a nagyon finoman kidolgozott szintet e beszédben, amely a polgári liberálisok ellen irányult. A Haladó Párt fő választási stratégiája az volt ugyanis, hogy az (oktrojált) alkotmány paragrafusaira hivatkozott, s az alkotmányellenesség bélyegét ütötte ellenfeleire. Lassalle-nak ezerszeresen igaza volt, amikor rámutatott arra, hogy „egy bizonyos párt" hangzatos szólamai keveset érnek a valóságos hatalmi viszonyok ellenében — de ez az igazság, így hangsúlyozva, az adott esetben cseppet sem erősítette az udvarral szemben álló haladó pártiak választási harcát. (Persze nem veszélyeztette elsöprő és előre látható győzelmét.) Bizonyára felismerte szándékait a Haladó Párt, amelynek sajtója Lassalle beszédét említetlenül hagyta. És hogy a konzervatívok is felis-

merték ezt, az kitűnik az alábbi írásból, amelyet a *Neue Preussische Zeitung* 1862. június 8-i száma vezércikként közölt. E cikk gúnyosan dicsőíti Lasalle politikai realizmusát: „Dr Lasalle... mélyen lenézi az írott alkotmányt; tisztán tudja, hogy a tényleges állapotok, a reális hatalmi viszonyok képezik egy ország valódi és egyedüli alkotmányát, s ezen alkotmányban a katonáknak, sőt az ágyúknak is fontos, döntő szerepet tulajdonít — s e két előfeltételből kombinálja végkövetkeztetését, amely szerint mindenekelőtt azon múlik a dolog, hogy a tényleges állapotokat, a hatalmi viszonyokat kell átalakítani, s különösképpen *a legyőzötteket kell lefegyverezni.* Számításában csupán az a hiba, hogy 1848-ban a demokrácia éppenséggel *nem győzött*, csupán áltatta önmagát meg a népet ezzel a hazugsággal, és aztán éppen ezért, mihelyt ez az áltatás szétfoszlott, a reális hatalmi viszonyok egyszerűen újra jogaikba léptek. Egyebekben azért dr. Lassalle túlságosan világos koponya ahhoz, hogy ne tudná, miszerint a »reális hatalmi viszonyokat« csak azután lehet átalakítani, amiután az ember az *erősebbé* lett, avagy más szavakkal, minden kormány, amely az ország reális hatalmi tényezőire — a hadseregre, a pénzügyekre, az egész igazgatási gépezetre — támaszkodik, *csak önkeze által* mehet tönkre, dőlhet meg... Az »Isten kegyelméből« származó korona oly szilárdan ül hordozói fején, hogy másnak keze nem, csupán sajátjuk veheti azt le onnan! — Valódi veszély a korona számára éppen ezért csak abban a hazugságban, abban a csaló akcióban rejlik, amely a fejedelmeket arra akarja csábítani, hogy önmaguk és önkéntesen váljanak meg a hatalomtól."

Talán mondanunk sem kell, hogy e cikk gúnyos helyeslése nem a Lassalle iránti jóindulatból ered. Hosszú idézését azért éreztük indokoltnak, mert kitűnik belőle: Lassalle szándékait természetesen megértették, világgá kiáltották, s ezzel őt magát is arra kényszerítették, hogy egyre nyíltabb kártyákkal játsszék. Mert ő igenis a reális hatalmi viszonyok átalakítására törekedett: a túlerőt jelentő, csupán szervezetlensége miatt háttérbe szorított népet kívánta megszervezni, amelyet egyébként nagyjából a munkásosztállyal azonosítottak.

Gondolatmenete világosan kifejezésre jutott aztán az alkotmányról szóló második előadásában, amelynek címe „Mit

tegyünk?" volt. Éppen a fent idézett újságcikkhez kapcsolódva — amely azzal provokálta, hogy meggyanúsította: nem mondta még el minden gondolatát — részletesen kifejtette, hogy az abszolutizmusnak, ha uralmon akar maradni, szakítania kell a leplezetlen abszolutista politikával. Számára a látszatalkotmányosság a legkedvezőbb politikai rendszer. S nyíltan megtámadta a Haladó Pártot, hogy a meghunyászkodás, a kompromisszumok e politikáját ténylegesen támogatja.

Így végül a kérdés — kétségtelenül Lassalle szándéka szerint — az ő általa képviselt „igazi demokrácia" és a liberális sajtó közötti vitává fajult, s a Zürichben 1863 februárjában kinyomatott „Hatalom és jog" c. nyílt levélben kulminált. Ebben elutasítja azt a vádat, hogy ő a hatalmat erkölcsileg a jog elé helyezné, de rámutat arra is, hogy a politika nem erkölcsi kategóriákkal dolgozik. Éppen ellenfelei — köztük a *Volks-Zeitung* és a Haladó Párt — azok, akik lemondtak a jogról, csak hogy egy darab hatalmat kezükbe kaparintsanak. S egyszer majd (jósolja fenyegetően) nemcsak a jog, de a hatalom egésze is a demokráciáé lesz.

10. Nyomon kísértük, hogyan alakította ki fokról fokra Lassalle a maga különös, néha nagyon is kétértelműnek tűnő nézeteit a Poroszországban uralkodó udvari és junker erőkről — továbbá egyértelmű, negatív viszonyát az ellenzéki liberális burzsoáziával. Most — az időben némileg visszalépve — elérkeztünk ahhoz a kérdéskörhöz, amely élete utolsó éveit kitöltötte, s amelynek révén a maga történelmi szerepét kialakította. Ez: a munkások körében végzett agitációs és szervező munka. 1862. április 12-én Lassalle Berlin egyik iparosegyletében beszédet tartott „A jelenlegi történelmi korszaknak és a munkásrend eszméjének különleges összefüggéséről" címmel. E beszéd később „Munkásprogram" címen a közép-európai munkásmozgalom egyik legfontosabb dokumentuma lett, amelyből szervezett munkások sok nemzedéke tanult történelmi szemléletet és öntudatot.

Valljuk be: a cím eléggé körülményesnek tűnik. Milyen összefüggés? Miért munkás*rend?* S miért ennek eszméje? De legyünk tárgyilagosak: e körülményes eredeti cím jobban megfelel a beszéd valóságos tartalmának, mint a későbbi, népszerű cím. Lassalle mint hegeliánus, történelmileg fejti ki nézeteit — erre utal a cím

eleje. Mint Fichte követője azonban az idea, az eszme szerepét hangsúlyozza. De tudása, szónoki gyakorlata és saját néptribunusi heve adja meg e beszéd átütő meggyőző erejét, amely révén évtizedekkel megfogalmazójának halála után is hat.

Bizonyos, hogy ha vannak Lassalle-nak történelmi érdemei — márpedig vannak —, akkor ezek a német munkások önálló politikai szervezetének létrehozásával kapcsolatosak. Más szóval: ezek nem a teoretikum, hanem a gyakorlati szervező munka területén jelentkeznek; éppen ezért (legalábbis az ötvenes évek második felétől, amikor e gyakorlati munka terve fokról fokra kikristályosodott benne) monográfiáktól pamfletekig és népgyűlési beszédekig terjedő teljes skáláján e gyakorlati szempont figyelembevételével kell elemeznünk elméleti fejtegetéseit is.

Azért bocsátjuk ezt előre, mert a „Munkásprogram"-ban — látni fogjuk — szép számmal akadnak ellentmondó, kételyt is szülő elvi kijelentések. De ezeknek s a beszéd egész gondolatmenetének fő funkciója kétségtelenül a *munkásosztálynak mint történelmileg új osztálynak* arra bátorítása, hogy osztállyá szerveződjék, és önállóan lépjen fel a társadalmi-politikai küzdelmek színpadán — immár a harmadik rendből kivált negyedik rendként.

E törekvést hivatott segíteni az *osztály* szó helyett a *rend* szó használata — emlékeztetve a történelmileg műveltebbeket a harmadik rend fellépésére 1789-ben. Ám továbbmehetünk: voltaképpen az egész történelmi visszatekintés és megalapozás is ezt a célt szolgálja. Azért mutatja be a történelmi tulajdonformákat a különböző történelmi rendek eszméiként, hogy ezektől könnyen megkülönböztethesse a munkásrend (eléggé ködösen megfogalmazott, de nem tulajdonon alapuló) „eszméjét".

Ahhoz, hogy a német munkásosztályt mint önálló, saját programmal bíró osztályt megszervezhesse, mindenekelőtt a burzsoáziáról kellett azt leválasztania — s ez mindenütt Németországban, és még inkább Poroszországban, nehéz feladat volt.

Nehéz volt mindenekelőtt történelmi okokból: mint már láttuk, a század eleje óta a liberális burzsoázia — gyengesége s ebből eredő felemássága, megalkuvása ellenére — alapvetően progreszszív szerepet játszott, s mint saját statisztáit igyekezett mozgósítani a munkásokat. De nehéz volt a német „munkásrend" összetétele

miatt is: ennek soraiban túlságosan sokan voltak a kézművesek, a kisiparosoknál dolgozók (akik — a céhek hagyományai által is befolyásoltan — önmagukat sokszor jövendőbeli kisiparosoknak érezték). Legfőképpen azonban azért volt nehéz, mert hiányoztak azok a trade-unionista tapasztalatok, amelyek évtizedeken keresztül, a szervezett osztályharc mindennapi tapasztalatai révén hozzák létre a munkások osztályszervezeteit és alakítják ki osztályöntudatát. Drámaian meggyorsítani a fejlődést — nem évtizedek, hanem hónapok alatt megteremteni az öntudatos harcosok osztályszervezetét —, erre irányult Lassalle elképzelése. Hogy mi volt a szándéka a továbbiakban ezzel a sebtiben megszervezett sereggel, arról alább még szólnunk kell.

Vegyük hát sorba az eszközöket. Az előadást bevezető történelmi elemzés során a hűbéri renddel kapcsolatban kitér a nagy német paraszthábóru korára — tudjuk „Sickingen"-e óta, hogy e kor számára sokatmondó. Ám, úgy tűnik, a Sickingen-dráma megírásától eltelt esztendők alatt nézetei kihegyeződtek. Ha annak idején a parasztokat nem méltatta arra, hogy drámai cselekménye középpontjába kerüljenek, most már így ír: „a külszínre olyan forradalmi határozottsággal fellépő parasztmozgalom lényegében teljesen *reakciós* volt"... (l. a 156. oldalon) Az előjogok ellen küzdő parasztoknak a földesurakkal való egyenlővé tétele a reakciósságban Lassalle szerint azzal indokolható, hogy mindketten a földtulajdonra alapozták politikai aspirációikat... Néhány oldallal később, a céhekről szólva, már éppen az előjogokat említi, mint a hűbéri rend lényegét.

Bizonyára feltűnik az olvasóknak a mondott helyen egy szinte még furcsább kitétel: az ugyanis, hogy a parasztokkal és a lovagokkal szemben „a felfelé törő tartományi fejedelemség mintegy a földtulajdontól független *állami szuverenitás* eszméjének a hordozója, mint a *magántulajdonosi viszonyoktól* független *állameszme* képviselője viszonylag mégiscsak jogos és forradalmi tényező volt..."

Az igazán feltűnő ebben az összefüggésben nem is annyira a fejedelmek („Landesfürstentum") szerepének felértékelése, mint inkább az „állami szuverenitás" „eszméjének", az „állameszmének" anakronisztikus becsempészése. A szövegösszefüggésből kitűnik, hogy a tartományi fejedelmek által képviselt állam Lassalle

szerint a magántulajdonosi (vagyis: osztály-) viszonyoktól független *és* jogos, forradalmi tényező volt. Aligha szükséges említeni, hogy e gondolatmenet minden láncszeme már a restauráció francia történetírói eredményei alapján is könnyen bírálható. Lassalle e beszédének 1893-s kiadásában Bernstein is hosszú lábjegyzetben mutat rá a történelmi tévedésekre, amelyek szerinte a szerző „fiziológiai gondolkodásmódjában" gyökereznek, s amelyek „megmagyarázzák államkultuszát is".

Valójában azonban nem a történelmi tévedések vezetnek Lassalle-nál az állammal kapcsolatos sajátos nézetekhez, hanem éppen fordítva: államfelfogását igyekszik történelmi elemzéssel is alátámasztani.

A beszéd jelentős terjedelmű záró része pedig éppen ezt a felfogást fejti ki. Kiindulópontja a szocialisták ama régi igazsága, hogy az elnyomottak a maguk céljait egyedül soha, csupán társulva, „egyesülve" érhetik el. Felvázolja e célokat: az erkölcsi, kulturális, gazdasági felemelkedést, és megjelöli azt az egyesülést, amelynek funkciója mindezt véghezvinni: az *államot*. „*Az államnak a funkciója* az, hogy *a szabadság e kibontakoztatását, az emberiségnek* ezt a szabadsághoz való *fejlődését* véghezvigye." (184. old.) A munkások felemelkedése csupán az egész társadalom felemelkedése révén mehet végbe, ezért a munkások felemelkedését azon szervnek kell elvégeznie, amely az egész társadalmat magába foglalja: „Az állam nem más, mint az egyéneknek erkölcsi egésszé összeforró egysége, olyan egység, amely ezen egyesüléshez tartozó *minden* egyén erőit milliószorosára sokszorozza... az állam célja... az, hogy ezen egyesülés által lehetővé tegye az egyéneknek *olyan céloknak*, létük olyan szintjének az elérését, amilyeneket *mint egyének sohasem* tudtak elérni, képessé tegye őket arra, hogy akkora *műveltségre, hatalomra és szabadságra* tegyenek szert, amekkorát mint egyének sohasem szerezhettek volna meg." (184–185. old., mindenütt F. Lassalle kiemelése.)

Az állam általános történelmi célja továbbá az, hogy az emberi haladást egyáltalán biztosítsa; s ezt akár az uralkodó osztályok akarata ellenére is megteszi — írja a továbbiakban. Ez az *államakarat* (a terminus maga Fichtére utal) azonban a munkásrend állameszméje révén tudatossá, igazán hatékonnyá válhat.

A munkásrend céljait tehát az állam valósítja meg, s azért van

szükség a munkások aktivitására, szervezetére, hogy kiharcolják a maguk állameszméjének győzelmét, s az államakaratot maguk határozzák meg. Erre számbeli többségük lehetőséget is nyújt — már feltéve, hogy a cenzusos, a *vagyonos* rétegeket (a burzsoáziát) előnyben részesítő választójogot az általános, közvetlen választójog váltja fel. E gondolatmenet logikája aztán oda vezet, hogy általános munkásegyletet kell alapítani, ki kell kényszeríteni a kormánytól az általános választójogot, s így kell megnyitni a munkások előtt a felemelkedés útját.

Lassalle további pályája alkalmat nyújt majd számunkra, hogy e logika érvényesülését tanulmányozhassuk. Előbb azonban megpróbálunk a fent summázott államfelfogás mélyére hatolni.

11. Lassalle a maga nézeteit vitában fejtette ki. Akikkel vitázik, azok a liberálisok (a burzsoázia), valamint még „sok állítólagos demokrata", akik az átgondoltság hiánya miatt vallanak más nézetet. E nézetet (természetesen a könnyebb megcáfolhatóság kedvéért) Lassalle odáig egyszerűsíti, hogy az állam erkölcsi célja „kizárólag az egyén szabadságának és tulajdonának védelme". Ez pedig, mondja, „bakterfelfogás" — eszerint ha rablók és tolvajok nem lennének, az állam teljesen felesleges volna. (L. 183, 184. old.)

Ha pusztán eszmetörténetileg nézzük e „vitát", úgy azt kell mondanunk, hogy Lassalle nézetei nem sokkal jobban különböznek Fichte államelméleti gondolataitól, mint Marx és Engels véleményétől. Fichte (miként Hermann István „Teleológia és történetiség" c. munkájában, pl. a 366. oldalon kifejti) egyfelől hasznosnak tartja az államot, erős és rendezett államot óhajt, másfelől azonban azt hirdeti, hogy az állam mint erőszakszerv, amely az egyént korlátozza és számára rossz, pusztulásra van ítélve.

Engels későbbi írásairól (s persze az ezek gondolatait továbbvezető Leninről) most nem is szólva, Marx és Engels álláspontját a Lassalle által jól ismert „Kommunista Kiáltvány" alapján vizsgáljuk: itt mind a polgári államot, mind pedig a megjósolt munkásállamot az osztályuralom szerveként írják le: „A modern államhatalom nem más, mint az egész burzsoá osztály közös ügyeit igazgató bizottság" — írják az első fejezetben. A második fejezet-

ben pedig — a munkásforradalom egyes lépéseit taglalva — azt fejtik ki, hogy a proletariátus a politikai uralmat megszerezve fokozatosan átalakítja a termelési módot, majd végül „a közhatalom elveszti politikai jellegét". Ezt meg is magyarázzák: „A politikai hatalom, voltaképpeni értelmében, valamely osztálynak egy másik osztály elnyomására szolgáló szervezett hatalma."

Lassalle elmélete Fichtétől és Marx—Engels felfogásától egyaránt különbözik a következő pontokban: 1. az állam nála nem erőszakszervezet, nem a társadalom partikuláris jelensége, hanem osztályok feletti képződmény, egybeesik a társadalommal; 2. ennélfogva nincs is elhalásra, pusztulásra ítélve. Nem térünk most ki arra a sok és jelentős különbségre, amely a lassalle-i munkásprogramot a „Kommunista Kiáltvány" gondolatvilágától elválasztja; a beszédet olvasva ezeket könnyen felismerhetjük. A *közös* különbségek most azért fontosak számunkra, mert Lassalle nézeteinek eredete érdekel bennünket.

A modern állam teoretikusai közül talán a legfontosabbnak Montesquieu-t tekinthetjük, aki a „Törvények szellemé"-ben a XVIII. század közepén meghirdeti, mint eszményt, az állampolgárok egyenlőségét, valamint a törvényhozás, a végrehajtó hatalom és a bíráskodás egymástól való elkülönítését, szervezeti függetlenségét. Taglalásainak forrásaiul persze korántsem csak az antik szerzők, Arisztotelész „Politiká"-ja s Cicero „De re publicá"-ja szolgáltak — sokkal inkább az egész felvilágosodást elragadó angliai események: a Habeas Corpus Act, amely a személyi sérthetetlenséget s ezáltal a polgári egyenlőséget hirdette meg (1679), valamint a Bill of Rights (1689, immár a Dicsőséges Forradalom után), amely kimondta a parlament legfőbb törvényhozói hatalmát, alárendelve neki magát az uralkodót, továbbá a hadsereget is, és a parlamenti választásokban is biztosította az egyenlőség demokratikus elvét.

Míg azonban az angol történelem — amelyben a vallási küzdelmek burkában a polgári elem túlsúlyra jutása ment végbe — az alkotmányos monarchia irányába fejlődött, Kelet- és Közép-Európa, sőt a Lajosok Franciaországa is más úton járt: az abszolút monarchiák útján. E XVIII. századi abszolutizmust a „felvilágosult" jelzővel szokták emlegetni, s nem ok nélkül. Az elveit követő uralkodók ugyanis a felvilágosodás eszméit több-kevesebb

tudatossággal vallották, ezek hirdetőit, pl. Voltaire-t sok esetben szinte kultikus tiszteletben részesítették, s különösen Nagy Frigyes Poroszországában, II. József Ausztriájában (1765-től tehát), valamint Katalin Oroszországában a tudatos politika szintjére emelték és propagálták is a felvilágosodást.

Természetesen Montesquieu eszményképével, Angliával szemben ezen országokban nem a választott törvényhozó szerv (amely többnyire nem is létezett), hanem az uralkodó volt a legfőbb hatalom forrása. Ennek megfelelően a hadsereg is teljes egészében neki volt alávetve: Ausztriában s Poroszországban régi időtől fogva és Oroszországban is Nagy Péter óta, aki a sztreleceket leverve új hadseregét ilyen alapon szervezte meg.

A fegyveres erő birtokában, az adók s más országos bevételek feletti korlátlan joggal (ami ellen pl. a magyar országgyűlések váltig tiltakoztak) az abszolút monarchiák hozzáláthattak a hatalmi struktúra olyan megszervezéséhez, amely érdekeiket szolgálta. Ez mindenütt és mindenekelőtt a nemesi rend megrendszabályozását jelentette, nem is elsősorban e rend hatalmi aspirációi miatt, de mert vele kellett osztozni a dolgozó népből kicsikart jövedelmeken. Az adóalanyok vagyoni helyzetének javítása s a jobbágyok esetében földesuraik kapzsiságától való megvédésük újszerű megvilágításba helyezte az uralkodókat: mintegy felülemelte őket a társadalom rendjein, ellentétes osztályain, s egyben a „misera plebs contribuens" (a nyomorult adózó nép) politikai pártfogóinak és gazdasági védnökeinek szerepét adta nekik.

Merőben új és meglepő tapasztalata volt ez a népnek. A középkor hosszú századai alatt alig védték meg urai önkényétől — sokszor maga a bíróság is, amelyhez fordulhatott, uraiból állt. Gyanakodva figyelte azokat a gazdasági újításokat is, amelyekre rá akarták beszélni: az olyan új kultúrákat, mint a burgonya és a kukorica, vagy pl. a selyemhernyó-tenyésztés újítását. Nehezen fogadta be pl. Poroszországban és Ausztriában a mindenkire kiterjedő minimális írás-olvasás és számolás tanítását. Néhány évtized alatt azonban ez az irányzat kezdett meggyökeresedni, és elhintette azt a meggyőződést, hogy uraival szemben (akik persze a közvetlen közelükben voltak) a távoli, de jóságos uralkodó meg akarja védeni a népet, s egyáltalán, atyai jósággal gondoskodni kíván róla. Sajátos szövetségféle alakult ki a „társadalom

felett álló" uralkodó és a nép között. Már Horia és Cloşca erdélyi parasztvezér is II. Józsefben bízva támadt fel urai ellen; hasonlóképpen a XIX. sz. első felében lezajlott galíciai jobbágymegmozdulások s a magyarországi koleralázadás is egyaránt tükrözte a népnek uraival szembeni gyűlöletét s az uralkodó iránti bizalmát.

Poroszországban Nagy Frigyes már önmagát „az állam első hivatalnokának" nevezte, s szavaival, de még a porosz földesuraknál szerényebb életmódjával, pompa nélküli udvarával is hangsúlyozta saját magának s az általa irányított államgépezetnek rendek és osztályok felett állását. Ipar- és kereskedelempártolását már korábban említettük; az általa kifejlesztett pártatlan bíráskodási rendszer messze földön híres volt. Utódai a jobbágyok felszabadításával, Frigyes rendszerének továbbfejlesztésével igyekeztek a felvilágosult abszolutizmus rendjét erősíteni.

Lassalle szülővárosa és Szilézia, ahol jelleme, nézetei, törekvései kijegecesédtek, szinte mértani közepében fekszik az említett három országnak: Boroszló Berlintől, Bécstől és Varsótól, az akkori Orosz-Lengyelország fővárosától egyaránt 300—350 km távolságra van. Olyan környezetben tehát, amelyben a felvilágosult abszolutizmus állam- és monarchia-felfogása a leginkább hathatott, a levegőben volt. Merőben másként, mint akár Németország nyugati tartományaiban (amelyekben pl. Marx és Engels is felnőtt, kialakította nézeteit). Nem bizonyítékként, csupán az elmondottak illusztrálására idézzük a tizenöt esztendős Lassalle már említett naplójának egy bejegyzését. A neves irodalmár és publicista Börne leveleit olvasva ezt írja 1840. július 23—24-én: „Csodálom Börnét. Igaz, amit mond, igazak átkai Németország és Európa zsarnokai ellen, akik semmivel sem jobbak az ázsiai despotáknál. De szavait: »Egyetlen európai fejedelem sem oly elvakult, hogy azt hinné, unokái még követik trónján« — e szavakat, sajnos, kétségbe kell vonnom. Rosszabbra kell még a dolgoknak fordulniuk, mielőtt jobbra fordulnak." A republikánus Börne Frankfurtban (a Majna partján) született és élt; szemében a monarchia történelmileg elintézett probléma volt, ha a gyakorlatban felszámolása még némi időt vett is igénybe. Az ifjú Lassalle azonban — Szilézia ból tekintve — még nem látta elintézve az uralkodókat, ha nem örült is e ténynek.

Természetesen nem gondolunk arra, hogy az egyes eszméket egyszerűen a földrajzi helyzetből lehet megmagyarázni. De itt nem Lassalle és Börne szembeállításáról van egyszerűen szó. S nem is Lassalle és Marx vagy Engels nézeteinek szembeállításáról. Némileg előremenve arra kell itt utalnunk, hogy maga a lassalleánizmus, amely Lassalle halála után még évtizedekkel is jelentős szerepet játszott Európában, területileg nem oszlott meg egyenletesen. Németországon kívül elsősorban Ausztria—Magyarország, s kisebb mértékben Lengyel- és Oroszország az a terület, ahol a munkásmozgalmon belül érződik hatása. Európának nyugati és északi országaiban ismerik ugyan, de hatása jelentéktelen.

Igen, mert jelentéktelen a hatása annak az etatizmusnak (államközpontúságnak) is, amely a felvilágosodott abszolutizmus talaján fejlődött ki. S itt visszakanyarodunk a „Munkásprogram"-ra: ez azt hirdeti, hogy a munkások a porosz népállam segítségével valósítsák meg céljaikat. Mint látni fogjuk, Lassalle programjának egyik legszívósabb eleme ez. Évtizedek agitációjára lesz majd szükség, hogy a német munkásmozgalom szellemi fegyvertárából s a pártprogramokból végképp kikerüljön az „államsegély" varázsszava. Marx és Engels rámutatott arra, hogy e fogalom a korai francia katolikus-szocialista Buchez agitációjában már felmerült — s mi láttuk, hogy Lassalle esetében az etatizmus mélyebb gyökerekből táplálkozik, nem csupán hatásokról, átvételekről van nála szó. Egyébként 1862-től Lassalle a munkások számára maga volt a hatás, s e közönség szempontjából az e hatásra ható tényezők már a háttérben maradtak. Nekünk ebben a bevezetésben természetesen igen fontos a Lassalle nézeteit kialakító tényezőknek s ezek által magának Lassalle-nak mint hatásnak, mint a meghatározott közönségre ható új tényezőnek az elemzése — de nem feledkezhetünk meg arról, hogy a hatás elemzése csak a hatás befogadásának elemzésével válik teljessé. Egy politikai program értékét azon kell mérnünk, hogy visszhangot váltott-e ki közönségéből — s ezáltal magának a programnak a minősítésében benne rejlik annak a közönségnek a „minősítése" is (vagyis kialakulásának történeti elemzése — hiszen emberek csoportját csak ez minősíti), amely e programot befogadta.

Lassalle 1862 tavaszán tartott előadása kétféle visszhangot

váltott ki. Az egyiket abból a porosz államból, amelyről — nagyon-nagyon közvetve, a szubtilis teoretikus elemzésekre alig képes porosz államügyész számára megközelíthetetlenül — programjában Lassalle a bemutatott etatista elemzéseket adta. Miután a brosúra formában Berlinben kinyomott beszéd megjelent, az államügyészség elkoboztatta, majd azon a címen, hogy ez „gyűlöletet és lenézést kelt a nincstelen osztályokban a birtokosokkal szemben", vádat emelt a szerző ellen. Lassalle a sajtó útján (ismét előre kinyomatta védőbeszédét is), majd a bíróság előtt is szokott módszerét alkalmazta: propagálta az általa védelmezett ügyet (egyik beszéde címe: „A tudomány és a munkások", a másiké: „A közvetett adók és a dolgozó osztályok helyzete" — mindkettő a német munkásmozgalom fontos, sokat olvasott dokumentuma lett) — és Bernstein kifejezésével vesszőfutásra kényszerítette a nehézkes és tudatlan ügyészt. Az elsőfokú bíróság a következő év januárjában négyhavi fogságra ítélte Lassalle-t, a fellebbviteli kamarabíróság ezt mérsékelt pénzbüntetésre változtatta ugyan, de felmentetését Lassalle nem érte el.

A per s általa a program is erősen foglalkoztatta a német tartományok közönségét. Ezzel hozhatjuk összefüggésbe azt a levelet, amelyet az akkor még pere előtt álló Lassalle 1862. december 4-ről keltezve Lipcséből kapott:

„Igen tisztelt uram! Teljes elismeréssel adózva annak, amit Ön a munkásrendért »A jelenlegi történelmi korszaknak és a munkásrend eszméjének különleges összefüggéséről" c. brosúrájával cselekedett, és szilárdan bízva abban, hogy Ön a jövőben is e szellemben fog tevékenykedni, keressük meg sorainkkal.

A munkásmozgalom, amely ellenállhatatlan erővel lépett fel, amelyet balfogások befolyásolhatnak, de már semmi hatalom el nem nyomhat, csak úgy vezethet jelentős, kielégítő eredményekhez, ha a legkörültekintőbb s legerősebb vezetéssel rendelkezik; szüksége van a legmagasabb intelligenciára s arra a nagy kapacitású szellemre, amelyben minden összpontosul, amelyből minden kiindul. Mi hárman, alulírott barátok, egy bizottság tagjaiként alaposan foglalkoztunk ez üggyel, s egész Németországban csak egyetlen olyan férfiút találunk, akit ennek az annyira jelentékeny mozgalomnak az élén látni szeretnénk, csak egyetlenegy férfiút, akit e nehéz feladatra képesnek tartunk, csak egyetlenegy férfiút,

akibe teljes bizalmunkat vetjük, oly mértékben, hogy neki, mint az egész mozgalom vezetőjének magunkat alávetni szeretnénk, s ez az egy férfiú — Ön.

Brosúrájával Ön kivívta jogát arra a helyre, amelyet Önnel betöltve látni óhajtanánk — de brosúrájával arra is elkötelezte magát, hogy tökéletesen és hűen a munkásrend mellett álljon ki, s mi kérjük és felszólítjuk, hogy kötelezettségét vállalja.

Soraink természetesen merőben magánjellegűek s az Ön iránti hajlandóságunk kifejezői. Csak annyit tehetünk, hogy megkérjük: álljon a mozgalom élére, s vegye át annak vezetését. Azt azonban hozzáfűzhetjük ehhez, sőt hozzá is kell fűznünk, hogy brosúrája olvasóinak nagyobb része úgy gondolkodik, mint mi. S amiként előadása itt viharos lelkesedést váltott ki, úgy fog az hatni egész Németország munkásaira is, s valamennyien örömmel és bizalommal ismerik majd el Önt vezérükül.

Arra is megkérnénk, hogy még e hónap közepéig látogasson el ide, s tartson előadást a munkások gyűlése előtt. Utána könnyű lesz Önnek minden mást kívánsága szerint elrendeznie s korlátlan egyetértést kivívnia, még ha ez most nem lenne is meg. Magától értetődően azt kérjük azonban, hogy e sorokat, mivel merőben magánjellegűek, akként is kezelje, és biztosak vagyunk teljes diszkréciójában.

Mielőbbi válaszát kérve, abban a reményben, hogy rövidesen magunknál láthatjuk, fogadja kiváló nagyrabecsülésünket. Otto Dammer, F. W. Fritzsche, Julius Vahlteich."

Az aláírók egy „Német munkáskongresszus összehívását szorgalmazó központi bizottság" nevű testület tagjai voltak; e bizottság Lipcsében, a szász királyság iparosodott nagyvárosában alakult meg. Figyelmünkre érdemes, hogy e bizottság *össznémet* munkáskongresszus összehívására törekedett; nyolc esztendővel (és három háborúval) a német egység tényleges megvalósulása előtt vagyunk. Igaz, a német egység gondolata a század eleje óta terjedt már — e lipcsei kezdeményezésnek mégis jelentősége van.

A bizottság tagjainak levele egyébként Lassalle szempontjából rosszkor íródott: Lassalle energiáit perének előkészülete kötötte le. Ősszel elhunyt apja hagyatékának rendezése is igénybe vette idejét. De a leginkább az tartotta vissza az igenlő választól, hogy egy munkásszervezet vezetése — vagyis egy teljesen partikuláris társa-

dalmi szerep — még nem illett elképzelésébe... Mint korábban, a demokrácia, az „igazi" demokrácia nevében lépett fel, ennek nevében ostorozta a liberálisok megalkuvását is. Önmagát sem ekkor, sem később nem sorolta a munkások közé; beszédével természetesen el kívánta érni, hogy neve a munkások előtt ismertebb, tiszteltebb legyen, de célja más volt, mint egy munkásszervezet vezetése. Válaszolt tehát a lipcseieknek, sőt hamarosan személyes kapcsolatot is létesített velük, s egy levelében még azt is helyeselte, hogy a munkásegyletek tervezett előparlamentjére a lipcsei és más egyletek őt jelöljék küldöttüknek — bár a küldöttséget elfogadni nem fogja. Közölte azt a kívánságát is, hogy új brosúrája, a „Nyílt válasz" megjelenéséig, illetve tartalmának ismertté válásáig halasszák el az előparlament ülését, hogy a résztvevők már ezen írás ismeretében tanácskozhassanak. E tanácskozásra nem került sor, de a „Nyílt válasz" fordulóponttá lett Lassalle tevékenységében.

12. A lipcsei munkásegylet immár hivatalos felszólítására küldött „Nyílt válasz" (l. kötetünkben 249. old.) kezdete annak a nagy jelentőségű tevékenységnek, amelyet Marx és Engels mindig is Lassalle legfontosabb művének tartott: az első önálló német munkástömegpárt megszervezésének. Lassalle mindjárt válasza elején leszögezi, hogy a liberálisok által ajánlott két út: a politikától való távolmaradás, illetve a Haladó Párt polgári liberálisainak feltétlen támogatása a német munkások számára nem járható. Saját politikai pártra van tehát szükségük, a válasz további része e kijelentést indokolja gazdasági és politikai érvekkel.

Ezek az érvek polemikus jellegűek, s mindenekelőtt a legnépszerűbb, a munkások körében is sikeresen agitáló liberális államférfi és közgazdász: Schulze-Delitzsch nézeteivel vitáznak. Ő hirdette azt, hogy a „munkásrend" (tehát a kézművesek, a kis- és középiparosok is) maradjon távol a politikától mindaddig, míg gazdasági helyzetét nem sikerült megjavítania. Ezt pedig, szerinte, azzal érheti el, hogy kifejleszti az „önsegély" eszközeit, mindenekelőtt a hitel-, a beszerző és a fogyasztási szövetkezeteket.

Erre válasz Lassalle fejtegetése az önsegély hatástalan voltáról. Mindenekelőtt rámutat arra, hogy a hitel- és beszerző szövetkezetek a munkásokat nem, csupán a kisiparosokat segítik, ezt a

nagyipar versenye által amúgy is elnyomorított ágazatot. A „munkásrenden" belül tehát elkülöníti a gyáripari proletariátust a kézműves-kisiparos rétegtől, s ezzel nagy jelentőségű lépést tesz a munkásság osztállyá szerveződése, osztálytudatának kialakítása felé.

Más a helyzet a fogyasztási szövetkezetekkel, amelyek lehetővé teszik minden munkás számára, aki keretei közé lép, hogy a kiskereskedelem haszonkulcsát megtakarítsa, s így jövedelmének vásárlóértékét jelentékenyen növelje. E szövetkezeti formának Lassalle szerint azonban csak addig van haszna, amíg a munkásoknak jelentéktelen része veszi igénybe. Ha ugyanis a munkások nagy része élne vele, úgy a „vasbértörvény" önműködően visszavenné ezt az előnyt a munkásoktól.

Mi tehát ez a törvény, amely oly híres-hírhedt névre vergődött a munkásmozgalomban? Röviden az, hogy ha a munkások bére valamiképp a létminimum fölé emelkednék, akkor az osztály gyorsabban szaporodnék, s a növekvő munkaerő-kínálat letörné a béreket, ha viszont a jövedelem a létminimum alá száll, a csökkenő munkaerő-kínálat felveri a béreket. Ezért, amíg a munkás a tőkések gyárában dolgozik, eleve kilátástalan és ennek folytán felesleges is fogyasztási szövetkezetek (vagy a meg nem említett bérharcok) révén a munkások jövedelmét fokozni — mert a „vasbértörvény" úgy sem engedi meg a munkások jövedelmének emelkedését.

Lassalle elég óvatos volt ezt az elemzést olyan fenntartásokkal körülbástyázni, amelyek a kritikusabb hajlamú olvasónak megmagyarázzák a „törvénnyel" szemmel látható ellentétben álló tényeket. Így elmondja, hogy a felfedezések vagy a technikai haladás révén elterjedt új termékek, szükségletek beépülnek a munkások életszínvonalába stb. Lassalle e „törvénye" a későbbiekben nevezetes szerepet játszott. Egyfelől megkönnyítette azok dolgát, akik valamely okból ki akartak térni a bérharcok súlyos osztálykonfliktusai elől —, amire megint a közép-kelet-európai reakciós monarchiák légköre szolgáltathatott okot. Alább meggyőződhetünk róla, hogy itt nem véletlen, hanem megtervezett, mintegy előre kiszámított hatás keltésével van dolgunk. Másfelől azonban óriási pozitív hatást gyakorolt e „törvény" a munkások osztályöntudatának kialakulására. Hangsúlyozta, sőt tévedései

révén szinte sulykolta munkásolvasóiba azt a tényt, hogy a munkásság a tőkés rend keretei közt nem szabadulhat fel sorsa alól.

Végül Lassalle még egy dolgot akart elérni e törvény meghirdetésével: meg akart szabadulni a munkások közt agitáló vetélytársaktól. „Mindenkinek — írja —, aki a munkásrend helyzetének javításáról beszél, mindenekelőtt tegyék fel ezt a kérdést: *elismeri-e* ezt a törvényt, *vagy nem?* Ha *nem* ismeri el, akkor eleve tudhatják, hogy az az ember vagy *be akarja csapni* Önöket, vagy pedig *a nemzetgazdaság tudományában szánalmasan járatlan.*" (261. old.) Nos, Schulze-Delitzsch kétségtelenül tagadta e törvény érvényesülését — de nem ismerte el Marx és az őt követők köre sem. Marx közgazdasági nézeteit, mint már szó volt róla, Lassalle jól ismerte.

Ám kísérjük tovább a „Nyílt válasz" gondolatmenetét. Miként szabadulhat meg hát a munkás a létét gúzsba kötő, vaskövetkezetességgel érvényesülő bértörvénytől? Csupán azáltal, ha megszűnik bérmunkás lenni, ha maga birtokolja, munkástársaival szövetkezve, azt a gyárat, amelyben dolgozik. Miként juthatnak azonban a nincstelen munkások ahhoz a hatalmas tőkéhez, amely korszerű gyár létrehozásához, üzemeltetéséhez szükséges? Csupán csak *államsegély* útján.

Az államsegély, mindenféle más protekcionista rendszabállyal együtt, a porosz liberális közgazdasági iskola réme és tabuja volt. Ezért Lassalle mindenekelőtt bebizonyítja, hogy ha indokolt volt, még Angliában is alkalmaztak már állami segítséget. De ellenpéldákkal bizonyítja azt is, hogy a munkások részvételével működő nagyipari termelőszövetkezetek, ha a tőkét nem az állam biztosítja részükre, jellegükben kapitalista vállalkozásokká degradálódnak. Az államsegély számukra tehát megengedett, sőt szükséges is.

Természetesen hátra volt még a legnehezebb: annak valószínűsítése, hogy az állam valaha is hajlandó lesz a munkások rendelkezésére bocsátani azt az óriási mennyiségű tőkét, amely e terv kivitelezéséhez szükséges volna. Ezért Lassalle mindenekelőtt az állam meghatározásával kapcsolatban fogalmaz meg egy sajátos nézetet: az állam eszerint azonos a keretei között élők összességével. Ezek azonban nagyrészt a munkásrend tagjai. A porosz állam egy jelentéktelen töredék kivételével a kisjövedel-

műeket, a dolgozókat egyesíti, velük azonos. S hogy valóban e többség határozza meg az állam politikáját, ahhoz mindössze az általános és demokratikus választójog bevezetése szükséges. Tehát: az általa javasolt munkáspárt fő feladata az általános és egyenlő választójog kiharcolása, s utána az állami támogatás biztosítása a szociális kérdés megoldására.

Mielőtt e program taglalásába fognánk, hallgassuk meg magát Lassalle-t róla. Hatzfeldt grófnénak (akihez mindig legbizalmasabb véleményeivel fordult) így ír a „Nyílt válasz"-ról: „Most egy számomra nagyon fontos esemény »előestéjén« vagyok. A lipcsei munkások központi bizottsága hivatalosan felkért, hogy nekem megfelelő formában közöljem velük véleményemet azokról az eszközökről, amelyeket a jelenlegi munkásmozgalomnak meg kell ragadnia, hogy a munkásrend helyzetét politikai, szellemi és anyagi vonatkozásban megjavítsa, és különösen arról a haszonról, amelyet a munkásrend a Schulze-Delitzsch-féle asszociációkból húzna.

Feleltem most nekik egy »Nyílt válasszal«, amely már sajtó alatt van, és kb. nyolc nap alatt a lipcsei központi bizottsághoz kerül, ők pedig — 10 000 példányban jelenik meg — eljuttatják valamennyi munkásegylethez stb. Ebben a kiáltványban nyíltan és kertelés nélkül fejeztem ki magam. A nehézségek hatalmasak voltak! Egy kiáltványban persze nem nyújthattam teljes nemzetgazdasági művet. A rövidség miatt sem, de azért sem, mert minden munkásnak meg kell értenie. És mégis, a kiáltvány haszontalan maradt volna, ha valamely szilárd ponthoz kapcsolódva nem tisztázta volna a munkások számára helyzetük egész szükségszerű reménytelenségét elméletileg és belülről, s nem tartalmazott volna biztosítékokat az illúziókkal szemben, meg az ellen, hogy tételeimet kétségbe vonhassák.

Sikerült ezeket a valóban szinte áthidalhatatlan nehézségeket kitűnően áthidalnom. Ha a német munkásrend nem bizonyul a kétségbeesésig tunyának és álmosnak, akkor ez a kiáltvány, amely különben egy már meglevő gyakorlati mozgalom sorai közé hullik, olyasféle hatást fog kelteni, mint ama tételek a wittenbergi templom kapuján!*

* Luther tételeiről van szó, amelyek a reformáció megindítói lettek.

Ez az érem egyik oldala. A másik az a kérdés: így fog-e hatni a munkásokra, és hogyan fog hatni a burzsoáziára? Tanácsát követve külön ülésen felolvastam Bucher és Ziegler előtt. Bucher kijelentette: ünnepélyesen meg kell tagadnia tőlem tanácsát, hogy a dolgot útjára engedjem-e vagy ne. Vonakodása okát kellő világossággal kifejtette, mondván, hogy a kiáltvány megjelenését nagyon is szívesen venné, tanácsolni azonban nem tudja, mert nem akar felelősséget vállalni azért a szörnyű gyűlöletért, azokért az undorító rágalmakért, amelyeket ez rám hozni fog.

Ziegler a kiáltvány felolvasásakor teljesen egyetértett azzal, hogy művemet nyilvánosságra hozzam, ám még ugyanazon este hosszú levelet írt, amelyben ő (aki persze csak politikailag forradalmár, különben burzsoá a feje búbjától a lábujjáig) ünnepélyesen tiltakozott ellene. Szörnyűségek vannak benne. Amennyiben megjelenik, én halott ember vagyok, örökre tönkretettem magam stb.

Minderre én csak egyet felelhetek: »Itt állok, nem tehetek másként, Isten engem úgy segéljen, ámen!* És ha hetvenhétszer meghalnék is, ha darabokra tépnének is, akkor sem tehetnék másként! Kíváncsi vagyok, hogy Ön egyetért-e ezzel vagy sem. Ha nem ért vele egyet, úgy örülök, hogy nem volt jelen. Mert visszatartani nem hagytam volna magam, és így csak még több küzdelmem lett volna.

(Rendőri tekintetben nincs mitől tartani. A dolog sokkal inkább a törvényes keretek figyelembevételével készült, mint bármi más, amit írtam.)

A legszebb a dologban az, hogy a kiáltvány tulajdonképpen keresztül-kasul konzervatív — jól és intelligensen értelmezve e szót —, erősen konzervatív, és kiérdemelte a birtokos rendek lelkes helyeslését, ragaszkodását. De persze éppily biztos, hogy keresztül-kasul forradalmasítóan kell hatnia, mert hiszen a birtokos rendekből éppen az engedékenység, az igazságosság és belátás hiányzik, és éppen azt akarják a legkevésbé, hogy a dolgozó osztályok békés úton megfosszák őket előjogaiktól. Minél köny-

* Luther állítólagos szavai a wormsi birodalmi gyűlés előtt, amikor megtagadta tanai visszavonását.

nyebb ezt keresztülvinni, és minél inkább megmutatjuk ennek könnyűségét anélkül, hogy bármilyen tulajdont megsértenénk, annál jobban tombolnak majd!

Mivel a burzsoázia nagyon is tisztában van magával, abban az esetben, ha a munkások talán még nem érettek a tisztánlátásra, nagyon is lehetséges, hogy mához tizennégy napra erkölcsileg holt ember vagyok, és a Haladó Párt diadalmasan ünnepli majd, hogy elbuktam és lehetetlenné tettem magam. De ez is legyen mindegy nekem. Akkor lemondok végre a politikai tevékenységről, és tisztán a tudományba húzódom vissza..."

Az egész figyelemre méltó levélnek azon soraira utalnánk itt, amelyek a „Nyílt válasz"-nak elvileg a konzervativizmushoz, gyakorlatilag pedig a burzsoáziához való viszonyát taglalják. Ha ezeket helyesen értelmezzük, nemcsak az adott kérdést értjük jól meg, de világossá válnak Lassalle következő — utolsó — másfél esztendejének nem mindig egyértelmű lépései.

Kiderül e levélből, hogy Lassalle igen gondosan úgy fogalmazta meg oly radikálisnak tűnő kiáltványát, hogy az ne csak „rendőri tekintetben" legyen teljesen legális és támadhatatlan, de a birtokos osztályokra is tekintettel legyen.

Kinek az érdekeit sértette akkor Lassalle, ha a munkások érdekeit a birtokosok érdekeinek megkímélésével képviselte? Természetesen Schulze-Delitzschét és köréét, a liberális burzsoáziáét, amely ki akarta csikarni a maga számára a politikai hatalmat, mégpedig a munkástömegek súlyára is támaszkodva. Ha a munkásság önálló politikai erővé lesz, méghozzá a birtokos osztályok érdekeit nyíltan nem veszélyeztető program alapján, akkor a Haladó Párt elveszti az őt támogató tömegek jelentékeny részét, s ugyanakkor a porosz államra nehezedő politikai nyomása csökken. Ennek az államnak a vezetői felismerik majd az ebből fakadó előnyöket, még ha a „Nyílt válasz" kemény, megbélyegző szavakat használt is politikájuk minősítésére.

De hogyan illeszkedik bele ebbe a képletbe a reménybeli új párt javasolt fő programpontja, az általános választójog? Noha a Poroszországban érvényben levő, a vagyoni cenzus alapján kialakított választójogot a király által az 1848—49-es forradalom bukása után oktrojált alkotmány vezette be, ez a liberális burzsoáziát illetően nem volt valami előnyös a kormány számára: az e jog

alapján megválasztottak többsége az ellenzék padsoraiban ült. Ezért, és híresztelések alapján is, Lassalle arra számíthatott, hogy a kormányt előbb-utóbb az általános választójog elfogadására késztetheti — különösen, ha az meggyőződik róla, hogy az ennek révén a képviselők közé kerülő lassalleánusok megbontják, gyengítik ellenzékét.

Így hát a lassalle-i program politikai vonatkozásai — az önálló munkáspárt levegőben lógó követelménye, az általános választójog követelése — vitathatatlanul tartalmaztak reális elemeket. Nem így a gazdasági vonatkozások, amelyeknek célja pedig éppen a politikai pontok megalapozása lett volna. Vegyük először azt a bizonyos „bértörvényt" szemügyre, amelynek a fogyasztási szövetkezetek kilátástalanságát kellett sulykolnia, s amely így egyfelől a Schulze-Delitzsch-féle programot volt hivatva kiszorítani a munkások köréből, másfelől a bérviszályokat eleve haszontalannak nyilvánította. A kérdés nem is az, helyes-e, helyes volt-e ez a „törvény", hiszen több mint egy évszázad gyakorlata vitathatatlanul tanúskodik ellene. A kérdés az, hogy maga Lassalle mennyire hitt benne. Hiszen e „törvény" ellenkezik a logikával s a józan ésszel is. Az a visszacsatolás, amelyen keresztül érvényesülne — a munkások számának gyarapodása, illetve csökkenése —, egy nemzedéknél is több időt, harminc-negyven esztendőt venne igénybe, miközben a bérek alakulását befolyásoló más, nagy jelentőségű tényezők: a technikai fejlődés, a mezőgazdasági népesség feleslegének városba tódulása egyfelől, a munkások szervezett, Angliában és Franciaországban pl. már évtizedek óta érvényesülő bérharcai, harcuk a munkaidő csökkentéséért stb. másfelől — gyorsan és jelentékenyen hatnak a bérszínvonal alakulására. A munkaerő abban is különbözik más áruktól, hogy árának, a munkabérnek alakulásába a kereslet és kínálat tényezőin kívül sok más is beleszól.

Felvetődik a kétely Lassalle fő gazdasági programja: az államsegéllyel megalakítandó nagyipari munkás-szövetkezetek tekintetében is.

Különös elképzelnünk, hogy a munkások úgy szabadítsák fel magukat a kizsákmányolás alól, hogy az államsegélyen alapított új gyárakba tódulnak — a kiürült, értéktelenné vált régi gyárakat az osztálykonfliktusok elkerülésére meghagyva a tőkés

tulajdonosoknak, akik, mivel a játékszabály: a tulajdon törvénye megsértve nem lett, békén tűrik privilégiumuktól való megfosztásukat...

A „Nyílt válasz" gazdasági programja — amelyet egyébként amúgy is csak a politikai célok megvalósítása után lehetett gyakorlatba átvinni — csupán agitációs eszköze volt a politikai programnak. Amire Lassalle elszánta magát, az egy önálló munkáspárt létrehozása s az általános választójogért folyó harc irányítása volt. Ha az 1858 óta írt művek tanúságát is figyelembe vesszük, ezekkel az eszközökkel a szociális igazság előmozdításán túl a nem osztrák (tehát: porosz) vezetésű, demokratikus, egységes német állam kialakítását kívánta előmozdítani.

De vajon lehetséges-e ilyen módon e tiszteletreméltó célokra törekedni? Lassalle esetében e kérdésre igenlően válaszolhatunk. Ő tudatában volt annak (márcsak az angol, a francia történelmi példák révén is), hogy a munkások megszervezettségének mily hatalmas a jelentősége. Tapasztalhatta az akkor még nagyrészt kézműves szintű német munkások felemás tudatát is. Saját élményeiből kiindulva, az udvar s az arisztokrácia intrikáinak, gondolkodásmódjának ismeretében s más politikai lehetőségek híján jutott arra a kockázatos elhatározásra, hogy saját politikai jövőjét is tétként feltéve merész játékra invitálja a liberális ellenzékével boldogulni nem tudó porosz kormányt: belpolitikai harcában állítsa a maga oldalára a munkásokat.

Olyan óvatos azért volt Lassalle, hogy nem ő vetette fel e gondolatot. Hiszen egy ilyen felajánlkozással nem is érte volna el politikai céljait. Ellenkezőleg: arra lett volna szüksége, hogy e játékban igazi partnere és ellenfele, Bismarck és köre tegye meg a kezdőlépést: egy nagystílű gesztussal a választójog engedményét adja a munkásságnak, felszólítva őket a kormány támogatására. Ám — hogy némiképp előreszaladjunk e tekintetben — Bismarck is volt olyan óvatos és ravasz politikus, hogy megfordítsa a játékot: Lassalle-nak a Haladó Párt elleni támadásait mint talált eszközt ingyen elfogadja, s ezzel az eszközzel a számára kevésbé veszélyes ellenfelet és kívánatosabb majdani szövetségest: a liberális burzsoáziát helyezze nyomás alá és terelje egy kompromisszum karámja felé.

De 1863 márciusában Lassalle még reménykedhetett abban,

hogy ha kellő számú munkást toboroz maga mögé, szorult helyzetű ellenfelét lépésre bírhatja. Ezért elszánta magát, hogy mindent erre a kockára téve, a munkások élére álljon.

13. Történetünk innen kezdve sebesen halad a végkifejlet felé, mint egy klasszikus tragédia utolsó felvonása. Foglaljuk össze a tényeket: 1863. február 11-én kelt a lipcsei központi bizottság felszólítása Lassalle-hoz; március 1-én már elkészült a „Nyílt válasz". Ennek alapján megindult az agitáció és a harc a Lassalle által javasolt munkáspárt, az Általános Német Munkásegylet megalakításáért. Április 16.: Lassalle első beszéde a lipcsei munkások előtt („A munkáskérdéshez", l. kötetünkben 281—300. old.). Ebben megvédi a „Nyílt válasz" egyes témaköreit, kiváltképpen a „vasbértörvényt" a bírálatokkal szemben, különösen a Haladó Párt felháborodott kritikájától, s részletesebben fejtegeti az általános választójogért folytatandó politikai harc programját. Figyelmünket főleg etatista gondolatainak még erőteljesebb kifejtése kelti fel: (a manchesteristák, vagyis a liberálisok)[1] „nem ezt vagy azt az államot, nem ezt vagy azt az államformát gyűlölik, hanem az *államot általában*, s ha módjukban állna, akkor — mint ezt több ízben kijelentették — *szívesen megszüntetnék az államot és feloldanák a társadalomban...*" Természetesen azért hányja ezt ellenfelei szemére, hogy igazolja önmagát, aki éppen fordítva: a társadalmat oldja fel teoretikusan az államban...

Május 17—19.: Lassalle a Rajna-vidéken folytatja agitációját a még meg nem alakult egylet érdekében. Két beszéde később „Munkásolvasókönyv" címmel jelent meg; bennük új érvekkel védi a „Nyílt válasz" tételeit. Hallgatósága korántsem volt egyöntetűen az ő Haladó Párt-ellenes nézetei mellett; első, Frankfurtban tartott négyórás beszédét helyeslések és pisszegések szakították meg. A közepén túl egyesek „Fejezze be!" kiáltásaira a jegyzőkönyv szerint e szavak következtek: „*Dr. Büchner elnök:* Arra kell önöket kérnem, Uraim, hogy ne szakítsák félbe a szónokot. Gondolják meg, hogy Lassalle úrnak az ő védekezése céljából annyi teret kell rendelkezésre bocsátanunk, amennyire csak szüksége van. *Lassalle:* Tiltakoznom kell ama szó miatt, amelyet az elnök úr száján kiszalasztott, s amelyet nyilván maga sem tartana fenn. Nem magát védelmező vádlottként állok itt. Valójában olyan

férfiként állok itt, aki Önöket *oktatni és tanítani kívánja*, nem pedig védekezőként! [Hatalmas helyeslés.]" Két nappal később, beszéde majdnem ugyanolyan hosszú befejező részében még fokozza a haladó párti sajtó elleni támadásainak élességét. A két beszéd szónoki teljesítményként nagy sikert jelentett, s egészében is eredményesnek volt mondható: úgy látszott, sikerült a Haladó Párt befolyása alatt álló munkás művelődési egyletek egyeduralmát kétségessé tenni a munkások között.

1863. május 23-án aztán megtartották a lipcsei pártalapító értekezletet is: ezen elfogadták Lassalle szervezeti elképzeléseit. Eszerint az Általános Német Munkásegylet vezetője az öt évre kinevezett, teljhatalmú elnök, ügyvezetője a fizetést élvező titkár, a választott vezetőség hatásköre csekély. Nagy önállóságot élveztek viszont az elnök által kinevezett biztosok (Bevollmächtigten), akiket az elnök irányított, s akiknek hatáskörében állt a gyűlések levezetése éppúgy, mint a tagok felvétele. Ezt a mértéktelenül centralizált szervezetet, amelyben az elnöknek szinte diktátori szerepe van, Lassalle a politikai helyzet kiélezettségével indokolta. Ha volt is ebben némi igazság, csakhamar megmutatkozott e szervezeti elképzelés fonákja is. A lassalle-i politika munkásellenzői is legelőbb ebbe a feltűnő jelenségbe akaszkodtak bele.

Az alakuló gyűlés mindazonáltal egyetlenegy tartózkodással (Yorck hamburgi asztalos részéről) Lassalle-t választotta elnökéül, s Vahlteichet (akivel ama bizonyos levél egyik aláírójaként már találkoztunk) titkárául. Az új párt megkezdte munkáját.

Láttuk: Lassalle-t a körülmények mintegy belekényszerítették abba, hogy leszálljon az osztályok és rétegek felett lebegő tudós és nemzeti vátesz igazságtevő emelvényéről, és egy nagyon is partikuláris (s egyelőre éppoly jelentéktelen) szervezet élén tevékenykedjék. A körülmények rászoríthatták e szerepre, de attól nem tartották vissza, hogy benne is nagyot, országos — össznémet — jelentőségűt akarjon alakítani. Ez idő tájt sokan hitték a kortársak közül, hogy a forradalom napirenden van; és azt mindenki tudta, hogy Németországban hosszú időre szóló döntések érlelődnek. S ilyen időkben mindent tehet az, aki mögött egy politikai szervezet, harcos tömeg áll. Hozzáfogott tehát e tömeg megszervezéséhez: újabb oka volt a Haladó Párt elleni éles

polémiára, hiszen a munkásság legaktívabb rétege jórészt e „népbarát" liberálisok vonzkörében volt.

Lassalle pártszervező tevékenységében nem kevés újszerű vonás jelentkezett. Mindenekelőtt: e párt, mint láttuk, *össznémet* volt — fő szervezkedési területei szász, porosz, rajnai és északnémet területen feküdtek —, évekkel a német egység szervezeti megvalósulása előtt. Igaz, e tekintetben a Haladó Párt megelőzte, hiszen annak szervezetei is behálózták Németországot — de e szervezeteket nem lehetett az Általános Német Munkásegyletéihez hasonlítani. Lassalle kitűnő monográfusa, Shlomo Na'aman (Lassalle, 657. old.) így jellemzi e pártot: „Sikerült új mozgalmat szervezni a létező önképző egyleteken *kívül* s egészen szokatlan elvek alapján. Tagja nemcsak gyűlöletet és gúnyt vont magára, de rendszeres heti járulékot kellett fizetnie, amit (a művelődési) egyleteknél nem kívántak. Helyt kellett állnia, ha ellenséges gyűlést kellett megzavarni, de akkor is, ha saját gyűlésüket kellett a zavarástól megvédeni. Ez egészen újszerű, cseppet sem kedélyes gyűlési technikát váltott ki... nem engedhették meg maguknak a vereséget, s ezért mindig zárt csoportban léptek fel." Ebből érthető, hogy a párt taglétszáma csak lassan nőtt: három hónappal a megalakulás után egész Németországban csupán 900 taggal rendelkezett. Ha Lassalle évtizedek távlatában gondolkodott volna, ezzel az ütemmel meg lehetett volna elégedve. Miként azonban Hatzfeldtnéhez írt levelében olvashattuk, reményeit sokkal gyorsabb sikerekhez kötötte, s így agitációja hatását valamiképpen fokozni kényszerült.

1863 nyarán néhány hónapot hegyi és tengerparti üdülőkben töltött: erre betegsége kényszerítette, s közben felkészült a „rajnai seregszemlére", a szeptember 20-án, 27-én és 28-án Barmenben, Solingenben és Düsseldorfban megrendezésre kerülő gyűléseken tartandó szónoklatra. Az ezeken elmondott beszédét „Az ünnepek, a sajtó s a frankfurti képviselőház" címmel rögtön brosúraként is kiadta (l. kötetünkben 314. old.). E beszéd a burzsoá sajtóviszonyok éleselméjű bírálatából kiindulva minden eddiginél maróbb kirohanásokat tartalmazott a liberálisok ellen: Lassalle láthatóan egyre erőszakosabb eszközökhöz folyamodott céljai érdekében. Ellenfeleit mindenekelőtt gyengéknek és gyáváknak tüntette fel, de egyeseket tudatlanoknak is — mi több, a *Berliner*

Volks-Zeitung szerkesztőjének zsidó voltát is kipécézte. Lassalle ezzel is a liberalizmusra kívánt újabb csapást mérni...

Lassalle agitációjának tartalmi és formai éleződése azonban legerősebben a Bismarckhoz való viszonyban mutatkozik 1863 őszén mondott beszédeiben. Valósággal mesteri fordulatokkal éri el a szónok, hogy a hallgatóság a Haladó Párt és a kormány harcában az előbbi rovására érezzen kárörömöt; hogy a férfiatlan s ügyefogyott haladó párti vezetőkkel szemben a legokosabb junker-politikus, Bismarck iránt keltsen rokonszenvet. Még inkább hangsúlyozza e tendenciát a „solingeni incidens" lefolyása. Itt ugyanis Lassalle hívei elkergettek a gyűlésről néhány haladó párti pisszegőt, s eközben kések is előkerültek. Emiatt a város liberális polgármestere feloszlatta a gyűlést, mire Lassalle óriási tömeg kíséretében a távíróhivatalba ment, s onnan táviratot intézett (l. 351. old.) Bismarckhoz. Ez a gesztus, amely révén mintegy a porosz kormány védelme alá helyeztette az Általános Német Munkásegyletet a Haladó Párttal szemben, még nagyobb hangsúlyt kapott azáltal, hogy néhány hónappal később, mikor a késelőket a bíróság néhány hónapos börtönbüntetésre ítélte, Lassalle javasolta: forduljanak kegyelmi kérvénnyel a porosz királyhoz, s e kérvényt írják alá a velük rokonszenvező munkások ezrei...

Ez a porosz király, I. Vilmos annak a IV. Frigyes Vilmosnak volt az utóda, aki 1849 tavaszán a frankfurti nemzetgyűlés által számára felajánlott császári koronát azzal utasította vissza, hogy ilyen alacsony testület kezéből nem kell a császári cím. Az arrogáns Hohenzollern-dinasztia aligha adott okot arra, hogy a munkásvezér bele helyezze bizalmát.

Bismarckot az ifjú király 1862-ben hívta meg kormánya élére: ekkor Lassalle a grófnénak küldött levelében azt írja róla, hogy „von Schönehose úr" („Szépnadrági" — gúnyos utalás Bismarck „von Schönhausen" előnevére) „keresztül-kasul reakciós fickó és junker". Alig fél esztendővel később Lassalle véleménye már egészen más; hamarosan homályos hírek keltek szárnyra arról, hogy személyes érintkezésbe lépett a porosz államférfival, s mint láttuk, beszédeiben is megváltozott hangon szólt róla. Az a gyanú, amely ekkor feltámadt vele szemben, s amelyet sok német szocialistával együtt Marx és Engels is táplált, talán sose foszlott volna szét, ha 1927-ben (!) a porosz államminisztérium épületében össze

nem roggyan egy öreg iratszekrény, s a belőle kiömlő akták közül elő nem kerül Bismarck és Lassalle levélváltása, e rég elveszettnek hitt dokumentumanyag. Ebből mindenekelőtt kiderült, hogy a két férfi kapcsolatba lépését Bismarck kezdeményezte 1863. május 11-én kelt levelével: „Nagyságoddal tisztelettel tudatom, hogy tekintettel a dolgozó osztályok viszonyaival kapcsolatosan felmerülő tanácskozásokra, az a szándék, hogy az e kérdéssel foglalkozó független férfiak szakvéleményét meghallgassák. — Ez okból kívánatosnak tartanám, ha Nagyságod e tárgyról nézeteit kifejtené. V. Bismarck." E levél nyomán — valószínűleg néhány nappal később — létre is jött a két férfi első találkozója. Ezt további kettő vagy három követte. 1864 februárjáig kettőjük érintkezését ezenkívül Lassalle-nak Bismarckhoz írt 12 levele (s az említett távirat), valamint Bismarcknak még egy Lassalle-hoz írt levele jelentette. Ekkor — a Schleswig-Holstein bekebelezéséért kitörő porosz—dán háború következtében — e kapcsolat megszakadt, s Lassalle életének hátralevő fél esztendejében nem is vették fel újra.

E kapcsolat jellegét és hangulatát kötetünkben Lassalle első, 1863. június 8-ról kelt levelével mutatjuk be. (409. old.) Az államról kialakított felfogásuk, a Haladó Pártról való véleményük bizonyos hasonlatossága kétségtelenül lehetővé tette a két férfi tárgyalásait, s ezt még megtoldotta, hogy egyformán törekedtek arra, hogy saját körükben korlátozatlanul fejthessék ki tevékenységüket. Egyikük sem vetette azonban alá magát a másik törekvéseinek, s Bismarck volt oly gátlástalan, hogy ezt az egyenlőtlen kapcsolatot, egy mandátummal sem rendelkező, kis létszámú és szegényes ellenzéki csoport s egy nagy hatalmú monarchikus állam vezetője közt, Lassalle számára még veszélyessé is tegye. 1863. november 22-én Lassalle-t egy berlini munkásgyűlésen, hívei körében letartóztatták, s noha magas óvadék ellenében szabadlábra helyezték, újabb meg újabb vádemelések és perek fenyegették szabadságát. Szinte groteszk a szituáció: Lassalle-t elképzelései arra késztették, hogy ne az őt újra meg újra üldözőbe vevő porosz államot tűzze bíráló tolla hegyére s kritizálja beszédeiben, hanem ez állam liberális ellenzékét, amely egyebek közt nagyobb politikai szabadságért is harcol...

Lassalle fő politikai célja egészen 1864 elejéig az általános vá-

lasztójog volt. Mint utaltunk már rá, ennek tekintetében nem voltak annyira eltérők az érdekek, mint elméletileg elgondolható volna. A háromosztályú választójog alapján a képviselőházba bekerülő „professzorokat", értelmiségieket kormánykörökben nem szívlelték; a Haladó Párt nagy fölénye kevés manőverezési lehetőséget biztosított nekik. A kormány számára az általános választójog hatékony fenyegetésnek volt felhasználható, hogy vele a liberálisokat — mint lehetséges majdani természetes szövetségesüket — megpuhítsák és maguk mellé állítsák; de a reform végrehajtására csak végső soron kerülhetett volna sor, s erre igazában nem is gondoltak. Lassalle viszont fokozatosan szinte teljes tekintélyét e reform elérésére tette fel, ebben látva maga és pártja gyors felemelkedésének egyetlen lehetőségét. Bismarckkal folytatott utolsó megbeszélése *után* (de még aznap), 1864. január legvégén vagy február elején írt levelében (414. old.) ez nyíltan kifejezésre jut.

A Schleswig-Holsteinért folyó háború aztán beváltotta Bismarck belpolitikai reményeit, és szükségtelenné tette számára a választójogi engedményt — a munkásszervezettel való szövetséget. Februárban Lassalle kiadta „Bastiat-Schulze von Delitzsch úr, a közgazdasági Julian, avagy Tőke és munka" c. művét (l. 355-394. old.), amelyről február 5-i kelettel így írt Bismarcknak: „Nyolc-tíz napon belül megjelenik munkám — az a »halálos nyílvessző«, amelyet négy hónapja éjjel-nappal élesítek —, címe: »Bastiat-Schulze von Delitzsch úr, a közgazdasági Julian, avagy Tőke és munka«.

Kínos lenne nekem, ha Excellenciád a szerzői hiúság gyanújával illetne! Mégis el kell mondanom, hogy e mű a Haladó Párt *teljes és alapos* megsemmisítését, s éppígy az egész liberális polgárságét is maga után vonja majd —, mert e kettővel, nem pedig a személyében csak típusként számba jövő Schulze úrral foglalkozik a munka. Frenetikus hatása lesz a munkásrend körében, és nemcsak ott, hanem mindenütt talpra állítja majd azokat, akik a nemzetben még intelligenciával bírnak, a haladó pártiak ellen. Vagyis, egyetlen szóval, ez az, amire az általános választójog előfutáraként szükség van. — S ugyanakkor abban a helyzetben vagyok, hogy — eltekintve a feltűnéstől, az olvasottságtól, amelyet a könyv maga teremt — egyszerű leirattal elrendelhetem olvasását Németország minden munkásgyűlésén..."

Kötetünkben a terjedelmes műből csak néhány részletet tudtunk bemutatni — ám mindenesetre eleget ahhoz, hogy átláthassuk: Lassalle reményei most is, mint már annyi alkalommal, messze megelőzték a realitásokat. De menjünk tovább: nemcsak arról van szó, hogy e munka nem érte el a Lassalle által várt hatást, hanem valójában arról, hogy *semmilyen írott mű* nem felelhet meg olyan várakozásoknak, hogy a munkásokat *és* az értelmiséget napok-hetek alatt áthassa, újszerű társadalmi tevékenységre késztesse. Itt megint azon szoros szálak egyikével van dolgunk, amelyek hősünket a felvilágosodáshoz, annak is illúzióihoz kötötték.

Erőssége volt azonban Lassalle-nak, hogy reményeiben csalatkozva is csakhamar újra csatasorba állt. Ennek jegyében kell áttekintenünk azt az 1864. május 14. és 23. között hét Rajna-vidéki városban tett új nagy agitációs utat, amelyen „Az Általános Német Munkásegylet agitációja és Poroszország királyának ígérete" című, „ronsdorfi beszéd"-ként is ismert előadását mondta el — voltaképp utolsó nagy agitációs beszédét. E beszéd vezérelve az egylet mérlege megalakulásának első évfordulóján. Két újszerű motívuma közül az első az egylet német, sőt immár nagynémet nemzeti szerepének erős hangsúlyozása: „Azzal szeretném kezdeni — mondta —, hogy minden 1848 óta létrejött egylet közül mi vagyunk tudomásom szerint az elsők, akiknek Ausztriában is fiókközösségük van. Ez tudtommal sem a Nemzeti Egyletnek, sem bármelyik haladó egyletnek nem sikerült eddig. S ez egészen természetes is volt: tudjátok, haladónak lenni vagy liberálisnak lenni egyértelmű azzal, hogy kisnémetnek lenni..." Ekkor, emlékszünk rá, még nem dőlt el véglegesen, hogy a jövő Németországa a Német-Ausztriát is magában foglaló nagynémet vagy az azt kizáró kisnémet elv alapján valósul-e meg.

A másik, meghökkentőbb újdonság e beszédben a porosz király ígéretének motívuma. Ténybeli alapja a fejtegetésnek annyi volt, hogy egy sziléziai takácsküldöttség audienciára ment a királyhoz, s erről az eseményről a hivatalos lap a szokott módon kommünikét adott ki. E szokványos közlemény szavait magyarázgatva és soraiba belemagyarázva Lassalle azt fejtette ki hallgatósága előtt, hogy a király törvényesen kívánja szabályozni a munkáskérdést, s ezen ígérete nyilván magában foglalja az általános választójog meg-

adását is: „Amennyiben tehát a király a munkáskérdés törvényes szabályozását és a munkásnyomor enyhítését megígérte, egy ilyen törvény helyeslése azonban csak egy általános és közvetlen választójog alapján megválasztandó törvényhozó testület révén várható el és valósítható meg, *így tehát a király ezáltal, mint láthatjátok, bensőleg már az általános és közvetlen választójogot is megígérte*, vagyis azt az alapjogot, amely garantálja számotokra hogy a szociális kérdés megoldását... kézbe veszik."

Nem egyéb ez, mint blöff, amelytől legföljebb azt lehetett várni, hogy szerencsés esetben segít önmagát valóra váltani: ha elég nagy tömegvisszhangot vált ki, talán rábírja a kormányt, hogy fontolóra vegye a választójog kiterjesztését. Halovány reménysugár, s Lassalle is aligha bízott benne. Talán innen e beszéd komor kicsengése: a szónok megemlítette az ellene irányuló konok gyűlöletet, a pereket. A folyó eljárásokon talán még úrrá lehet, de az ellene irányuló elkeseredett gyűlölet egyszer vesztére lesz. „Ezzel ugyan keveset törődöm! — folytatta Lassalle. — Gondolhatjátok, hogy nem úgy ragadtam meg a zászlót, hogy ne tudtam volna pontosan, hogy e harcban személy szerint tönkre mehetek... Az adassék meg, hogy személyemmel ez a hatalmas nemzeti kulturális mozgalom tönkre ne menjen, hanem a hatalmas tűzvész, amelyet lángra lobbantottam, pusztítson tovább, míg csak egyetlen ember is lélegzik köztetek!"

Ez lett volna egy év viharos tevékenységének, számtalan agitációs körútnak, beszédnek és levelezésnek, könyveknek és brosúráknak, védőbeszédeknek az eredménye: reménytelen blöff és rezignáció? Természetesen nem. Egy év alatt, amit az ellenfelek nem hittek volna, gyökeret vert az Általános Német Munkásegylet, e számszerűleg még kicsiny, vezérlőelveiben bizonytalan és zavart, de önálló és harcos munkásszervezet. Helyi szervezetei voltak a Rajna-vidék ipari nagyvárosaiban és Hamburgban, Brémában; Szilézia, Porosz- és Szászország iparvidékein. Saját lappal még nem rendelkezett, de már folytak róla a tárgyalások. Szervezeti szabályzata, amelyről Lassalle azt írta, hogy Bismarck is megirigyelhette volna, kezdett kritikát kiváltani a tagok között: 1864 januárjában az alapító Julius Vahlteich, a díjazott egyleti titkár tiltakozásul lemondott posztjáról. Lassalle elgondolása életképesnek bizonyult. Miként a ronsdorfi beszédben büszkén

megállapította, ő maga, egyedül hívta életre az egyletet. „Ma van egy esztendeje, hogy Lipcsében ezen egyletet megalapítottuk... *Egyetlen* ember volt mindenek ellen, aki e zászlót magasra emelte! Ha valaha, most hihettük, hogy halva született gyermeket hoztunk világra! De eszembe jut a középkornak egy nagyon költői regéje, amelyet évszázadokon keresztül hitt a nép — az a monda, hogy az oroszlán mindig holtan születik, s csak nemzőjének mennydörgő ordítása kelti életre. Nos, mi e monda szerint cselekedtünk. Születése napján talán halvaszületettnek tűnt a gyermek, de a mi félelmetes ordításunk visszhangot keltett minden német tartományban, s e gyermek örömteli életre ébredt, s éppen ezzel azt is bebizonyította, hogy igazi oroszlán..."

Az újszerű, szervezetileg és elvileg a korábbi egyletektől független mozgalom minden élő szervezet útjára lépve belső ellentmondásokat produkált, s elindult önmaga korrigálásának hosszú pályáján. De éppen ezzel meg is hiúsította létrehozója törekvéseit. Azáltal ugyanis, hogy valódi szervezet lett, nem pedig egyik napról a másikra felpuffadó csodamozgalom.

14. Lassalle utolsó nagy kalandja: kapcsolata és hirtelen jegyessége Helene von Dönnigesszel, egy diplomata már régebbről ismert lányával, vitája a lány szüleivel, majd afférja és párbaja a lány korábbi udvarlójával, Janko von Rakowitza fiatal román nemessel, súlyos sebe és halála (1864. augusztus 31.) eléggé közismert történet, amely az irodalomban is újra meg újra felbukkan. Éppígy az a civakodás is, amely mindjárt halála után, temetése, végrendelete s az egylet vezetése körül kitört. Különös, hogy a párbaj idejétmúlt intézményével már korábban is érintkezésbe került (sőt Marx tanácsát is kikérte felőle). A párbaj előtti napon írt végrendelete azt mutatja, hogy nem a biztos győzelem gondolatával állt ki ellenfele pisztolya elé. Kereste talán a párbajhalált mint patetikus távozást? Aligha. Inkább arra kell gondolnunk, hogy a von Dönniges családdal való konfliktusa olyan helyzetbe hozta, amelyből nem talált kiutat. Láttuk, meredeken ívelő pályáját az élet lefékezte. Élethalálharcra hívta ki a haladó pártiakat, akikhez Helene apja is tartozott, de ki kellett tennie magát a bírósági üldözéseknek is, s attól kellett félnie, hogy a kormány és az ellenzék kibékülésének ő lesz az első áldozata. Mint magánember

szilárd talajon állt: életjáradéka minden eshetőségre biztosította egzisztenciáját. Mint közéleti ember azonban kétes személyiség lett. Ha azért akart egy nem éppen előkelő, mégis jó kapcsolatokkal rendelkező nemesi család lányával házasságra lépni, hogy mások és önmaga előtt bizonyíthassa közéleti, társasági jó hírének változatlanságát, az apai visszautasítás éppen ellenkezőleg, e jó hír hanyatlását, kétessé válását bizonytalan gyanúból bizonyossággá tette. E társadalmi kudarctól a fizikai megsemmisülés aztán már nem esett nagyon messze.

Lassalle egész életpályáját tömören és találóan Marx értékelte több helyütt írásaiban. A tőle távolabb álló Johann Baptist von Schweizernek, Lassalle pártbeli utódjának címzett levelében így ír: „Mindenekelőtt, ami a Lassalle-féle Egyletet illeti, azt a reakciós időkben alapították. Tizenöt évi szendergés után Lassalle — és ez halhatatlan érdeme marad — ismét felébresztette Németországban a munkásmozgalmat. De nagy hibákat követett el. Nagyon is a közvetlen korviszonyok befolyása alá került. A kis kiindulópontot — ellentétét egy olyan törpével, mint Schulze-Delitzsch — agitációjának középpontjává tette: államsegélyt szemben az önsegéllyel. Ezzel csak azt a jelszót vetette fel újra, amelyet *Buchez*, a *katolikus* szocializmus vezére 1843-ban és az azt követő években a valódi munkásmozgalom ellen adott ki Franciaországban. Lassalle sokkal intelligensebb volt, semhogy ezt a jelszót másnak tartotta volna, mint átmeneti szükségmegoldásnak, s csak közvetlen (állítólagos!) kivihetőségével igazolhatta. E célból azt kellett állítania, hogy ezt a jelszót a *legközelebbi* jövőben meg lehet valósítani. *Az* »állam« ezért a porosz állammá változott. Arra kényszerült tehát, hogy engedményeket tegyen a porosz királyságnak, a porosz reakciónak (a feudális pártnak), sőt, a klerikálisoknak is. A szövetkezeteknek nyújtandó Buchez-féle államsegéllyel összekapcsolta az általános választójog chartista jelszavát. Nem vette figyelembe, hogy mások a feltételek Angliában, és mások Németországban. Nem vette figyelembe a tanulságokat, amelyeket a bas-empire a franciaországi általános választójoggal kapcsolatban adott. Továbbá — mint mindenki, aki azt állítja magáról, hogy a tömegek szenvedésére csodaszer van a zsebében — eleve vallási szektás jelleget adott agitációjának. Voltaképpen minden szekta vallási...” (1868. október 13.)

Némileg élesebben fogalmaz Marx a hozzá közel álló Kugelmannhoz írt levelében: „Mindenekelőtt hadd jellemezzem röviden *Lassalle*-hoz való viszonyomat. Agitációja idején kapcsolatunk félbeszakadt, 1. az öntömjénező pöffeszkedés miatt, amit egyúttal a magam és mások műveinek legszemérmetlenebb plagizálásával kapcsolt össze; 2. mert *politikai* taktikáját *kárhoztattam;* 3. mert már agitációjának megkezdése *előtt* itt Londonban részletesen megmagyaráztam és »bebizonyítottam« neki, hogy a »**Porosz** *Állam*« közvetlen *szocialista* beavatkozása képtelenség. Hozzám írott leveleiben (1848-tól 1863-ig), valamint személyes találkozásaink alkalmával is, mindig az általam képviselt párt hívének vallotta magát. Mihelyt Londonban (1862 végén) meggyőződött arról, hogy *velem* nem űzheti játékait, elhatározta, hogy *ellenem* és a régi párt ellen »munkásdiktátornak« tolja fel magát. Mindamellett elismertem agitátori érdemét, noha rövid pályafutásának vége felé még ez az agitáció is egyre kétesebb színben tűnt fel előttem..." (1865. február 23.)

Több mint negyedszázaddal Lassalle halála után, 1891-ben Engels elérkezettnek látta az időt arra, hogy közzétegye az akkor már sok lassalleánus nézettől megszabadult német Szociáldemokrata Párt lapjában, a *Neue Zeit*ben Marx 1875-ben írt kritikáját az akkor egyesült német párt lassalleánus fogalmazású programjáról („A gothai program kritikája"). Ebben Marx éppúgy bírálja a társadalom nem munkás progresszív elemeinek a munkásosztályt elszigetelő lebecsülését, mint a polgári munkaértékelméletek és a malthusianizmus keverékéből kialakított „vasbértörvényt" és gazdasági programot stb. Talán a legélesebben kelt ki a Lassalle-féle államfelfogás s az abból eredő programpontok (államsegély stb.) ellen. „Mindenekelőtt — írja a munka IV. fejezetetében — a II. fejezet szerint a német munkáspárt a »szabad államért« küzd.

Szabad állam — hát ez mi?

A munkásoknak, akik már kilábaltak a korlátolt alattvalói értelemből, egyáltalán nem céljuk, hogy az államot szabaddá tegyék. A német birodalomban az »állam« majdnem olyan »szabad«, mint Oroszországban. A szabadság abban áll, hogy az állam a társadalom fölé rendelt szervből a társadalomnak mindenben alárendelt szervvé váljék, s ma is az államformák olyan mértékben

szabadabbak vagy kevésbé szabadok, amennyire az »állam szabadságát« korlátozzák.

A német munkáspárt — legalábbis, ha ezt a programot magáévá teszi — megmutatja ezzel, hogy a szocialista eszmék még felületesen sem gyökereztek meg benne; mert ahelyett, hogy a fennálló társadalmat (s ez érvényes minden jövendő társadalomra is) a fennálló *állam* (vagy a jövendő társadalomban a jövendő állam) *alapzataként* tárgyalná, az államot, ellenkezőleg, valami önálló lényként tárgyalja, amelynek saját »*szellemi, erkölcsi és szabadság-alapzatai*« vannak."*

E rövid bevezetés során láttuk, hogy Lassalle tanításai miként tevődtek össze a sziléziai és a porosz történelem, valamint Lassalle személyisége és élettapasztalatai hatására. Ezzel párhuzamos jelenség a lassalleánus tanok befogadásának folyamata. S mivel e kölcsönhatásnak legtöbb elemét a történelem — vagyis a társadalom múltja szolgáltatta, nem várhattuk, hogy sok nemzedék tapasztalata, meggyökeresedett ítélete és előítélete egykönnyen hatástalanná válik. Mint a társadalmi tudat esetében általában, itt is csak magának a társadalomnak változásával együtt volt képes a tudati ráhatás célját elérni.

De Lassalle életművének maradandó hatása éppen abban nyilvánult meg, hogy lökést adott e társadalmi változásnak. Heroikus, patetikus agitációja — teoretikusan bármennyire bírálható volt is — kétségtelenül szükséges eszköze volt annak, hogy a gyenge és szervezetlen munkás*rend* (többségében még céhideálokat s a kispolgári felemelkedés lehetőségét mint illúziót őrző kisipari legényekből s csak kisebb részében nagyipari proletárokból álló s kollektív öntudattal alig rendelkező csoport) öntudatos munkásosztállyá alakuljon. Az „egyedül vagyunk" elemzetlen frázisa érzelmileg alátámasztotta a fokozott szervezkedési igényt. A szervezettség s öntudat azon minimumát, amely a trade-unionizmus bérharcaihoz szükséges, éppen a bérharcok jelentőségének kategorikus tagadásával kellett kiharcolni („vasbértörvény"). Még az a tévedés és túlzás is, amely Lassalle-lal a junkerség—polgárság—munkásrend-hármasság első két tagját egyformán reakciósnak s

* Marx—Engels Művei, 19. köt. Bp. 1969. 25. old.

így a velük kötendő hatalmi kompromisszumot is egyformán megengedhetőnek tüntette fel, járt bizonyos pozitívumokkal: segített kialakítani a munkásságnak mint a politikai életben is önállóan fellépő osztálynak az öntudatát.

Erre vezethető vissza az a szinte mesebeli hősnek vagy a sárkányoktól megszabadító Szent György lovagnak járó tisztelet és kultusz, amelyben követői Lassalle-t halála után is részesítették. A tiszteletére költött és énekelt számos dal közül emeljük ki a „Német munkás-Marseillaise" címűt, amely évtizedekig himnuszszámba ment, s amely így zárul:

„Folytatjuk a nehéz utat,
Amelyen Lassalle vezetett!"

Vagy azt a népdal-egyszerűségű strófát, amely mintegy népi sírfelirata lehetne:

In Breslau ein Friedhof,	(Boroszlóban temető,
Ein Toter im Grab;	A sírban egy halott,
Dort schlummert der Eine,	Ott szendereg az, ki
Der Schwerter uns gab.	Nékünk fegyvert adott.)

Ma, amikor az Általános Német Munkásegylet már régóta csupán csak történelem, amikor világháborúk, forradalmak és ellenforradalmak vihara választ el bennünket Lassalle korától, élete értékelésében számba vehetjük az objektív tényezőket, s megszabadítva személyét a hamis nimbusztól éppúgy, mint a pártküzdelmekből eredő kételyektől, Lassalle-ban az elmúlt század egyik jelentékeny progresszív személyiségét látjuk, azt a nagy tehetségű és hihetetlen energiájú férfit, aki a szociális haladásért s a munkásosztály felemelkedéséért folytatott harcával írta be nevét a történelembe. A feladat, amelyet magára vállalt, nagyobb volt, mintsem hogy reális eszközökkel megoldhatónak tűnhetett volna. A munkásoknak, akiket ellenségeik elnyomtak, „barátaik" pedig kizsákmányoltak, messiásra volt szükségük. S így e szerep mesterét kereste, Lassalle pedig e szerepet, és ami belőle fakadt, nem különbözött attól, amit a porosz, a német, a kelet-európai munkások reméltek és vártak. Ezért tűnik úgy, mintha a nép tündérmeséinek óhajszülte csodahite is részt vett volna élete megálmodásában.

Balázs György

Az epheszoszi homályos Hérakleitosz filozófiája

(1857)

ELŐSZÓ AZ ELSŐ KIADÁSHOZ

Azon a művön — sokéves munka eredményén —, melyet a szerző most átad a közönségnek, bőségesen beteljesedett Horatius nonum prematur in annum*-ja, ha nem is a szerző szándékából és akaratából. — Már 1846 elején, egy kis rész kivételével, teljesen ki volt dolgozva, s éppen hozzá akartam fogni befejezéséhez, de akkor hirtelen egy másfajta érdeklődés — mert *minden* vonatkozásban igaz marad Szophoklész megállapítása:

*Πολλά τά δεινά, κοὐδέν ἀνθρώπου δεινότερον πέλει***

— a gyakorlati küzdelmek tengerébe vetett, s csaknem 10 éven át meggátolt e mű befejezésében. Ám alig nyertem vissza a nyugodt elméleti munka lehetőségét, amikor is rövid pihenés után, 1855 telén revíziójához és bevégzéséhez fogtam.

Ennyit e könyv keletkezéstörténetéről. Legyen szabad most élnünk azzal a joggal, amellyel a szerzők az előszóban általában élnek, s amelyre talán tárgyunk természeténél fogva másoknál inkább szükségünk van, hogy tudniillik mondjunk valamit munkánk céljáról és álláspontjáról, valamint hogy legelőször felhívjuk a figyelmet néhány, a munkával összefüggő fogyatékosságra, amelyek — ha nem sikerült velük kielégítő módon elbánni — a dologban magában gyökerező szükségképpi természetüknél fogva némileg igényt tarthatnak enyhe megítélésre.

* Tkp. a kilencedik évig tartsuk vissza, azaz hagyjuk a művet érni. — *Szerk.*

** Sok van, mi csodálatos, de az embernél nincs semmi csodálatosabb. — „Antigoné". (Trencsényi-Waldapfel Imre ford.) — *Szerk.*

Hogy mennyire szükség volt *Hérakleitosz* filozófiájának új, alapos és beható vizsgálatára, afelől nem lehet vita; hiszen ezt az utóbbi időben különféle oldalról egybehangzóan elismerték. A görög bölcselet története nem ismer egyetlen oly gondolkodót sem, akinek feje köré a spekulatív elmélyülő gondolkodás és a régi hírnév joggal font volna nagyobb „dicsfényt", s akit voltaképpen mégis kevesebbet tanulmányoztak volna, mint Hérakleitoszt. Míg Püthagorasz filozófiájának terjedelmes irodalma van, az Epheszoszinak — mint azt bemutatni szándékozunk — egészen más gondolati kiaknázást megengedő filozófiája csak igen kevés feldolgozóra talált. Hérakleitosszal valóban úgy áll a dolog, hogy sokan dicsérik és kevesen kutatják. Amikor a hérakleitoszi filozófiát legutóbb Schleiermacher, mégpedig nagy érdemei mellett az elérhető eredményekhez képest mégis nemcsak szegényesen, hanem különösen igen sok pontban, s éppen a legfontosabbakban lényegében tévesen fejtette ki, úgy látszott, nem akarják a dolgot feszegetni. Joggal mondja Bernays a *Rheinisches Museum*ban (VII. évfolyam, 1850): „Ám az ókori bölcs iránti e nagy tisztelet, mely az ógörög filozófia csaknem minden tárgyalásakor fokozódott, nem tudott új, továbbvivő munkára serkenteni." (S éppen az a pont, melyet Bernays mint az egyetlent emeli ki, amelyre vonatkozóan Schleiermacher óta ezen túljutottak — az igazi *ἐκπύρωσις* [lángralobbanás, elégés] bizonyult jelentős tévedésnek.) — Ennek oka egyrészt abban lehetett, hogy Hérakleitosz esetében — éppen rendszerének lezárt következetessége és egysége folytán — valóban csakis a fáradságos monografikus vizsgálódás és egész rendszerének bemutatása útján voltak elérhetők némileg jelentékenyebb eredmények —, márpedig ehhez több idő szükségeltetik, mint amennyi megadatott másoknak, akik más munkákkal foglalkoztak; másrészt abban, hogy a dolog oly nagy nehézségei itt-ott talán maguk is elriasztó hatásúak lehettek. Mert ilyen nehézségek természetesen korántsem merülnek fel egyetlen Platón előtti bölcselőnél sem akárcsak megközelítőleg olyan mértékben, mint Hérakleitosznál. Már maga az ókor is a „*Homályos*" melléknevet adta neki, s ismert az a Szókratész által elmondott anekdota, miszerint remek az, amit az Epheszoszi művéből megértett, s ezért úgy véli, ugyanolyan remek az is, amit nem értett meg; ámde déloszi úszó képes csak átrágni magát a könyvön. Sőt, Platónnál is vannak

helyek, ahol a görög bölcseletnek ez a mestere, a hérakleitoszi filozófia pontos ismerője szintén utal ez utóbbi talányos voltára. Ha e talányosság ilyen nagymérvű volt abban az időben, amikor az Epheszoszinak az írása még közkézen forgott, ha még Platónnak is, aki, mint beszélik, ifjúkorában maga is Hérakleitosz követője volt, eléggé szemébe ötlött ahhoz, hogy mint jellegzetes tulajdonságát kiemelje — miként táplálhatnánk oly könnyen azt a reményt, hogy e homályt világossággá változtatjuk ma, amidőn ez az írás veszendőbe ment, és csak rövid töredékei maradtak reánk?

Ha magukat a töredékeket kezünkbe vettük, nyomban erősen megragadott minket a mély gondolatokban való gazdagság, az a különös fuvallat, amely csaknem mindegyik töredékből megcsapja a kutatót, de ugyanakkor ezeknek a — mint szükségképpen látni kellett — sokjelentésű spekulatív mondatoknak a nehéz volta visszautalt bennünket az informátorok adataihoz mint a megértés vezérfonalához. Csakhogy itt szinte attól kellett tartani, hogy beleveszünk a tévedések tengerébe. Hiszen ezekben az adatokban csak úgy hemzsegnek a nyilvánvaló ellentmondások és pontatlanságok, még a régiek legjobb forrásaiban is! Nem férhetett kétség ahhoz, hogy a hérakleitoszi filozófia félreértése nem sokkal fiatalabb magánál e filozófiánál. S ha így állt a dolog — mi a biztosítéka annak, hogy a látszólag megbízhatóbb beszámolók által nem kerülünk-e talán még könnyebben tévútra! Mi a biztosítéka annak, hogy nem esünk áldozatul a leglényegesebb tévedéseknek, hiszen azon írók egyik részét, akik a leginkább tanúbizonyságát adták, hogy elmélyülten tanulmányozták az Epheszoszit — az újplatonikusokat —, divat lett minden vonatkozásban bizalmatlansággal kezelni, a többieknél viszont, akiknek inkább hajlamosak volnánk hitelt adni — a sztoikusoknál és a belőlük merítő informátoroknál —, nyilvánvalóan módosultak a hérakleitoszi fogalmak és tanítások, s még ha e módosulást talán távolról sem ragadtuk meg igazi természetében és mivoltában, bekövetkezésének általános ténye mégsem volt szem elől téveszthető. S már az az elvont terminológia, amelyben minden sztoikus forrásokból fakadó tudósításnál a hérakleitoszi filozofémák jelentkeznek, reménytelenné tette, hogy biztos iránytűt találjunk bennük egy olyan bölcselet megismeréséhez, amelynél — benső sajátszerűsége folytán — bármely

másiknál több fordul meg magán a kifejezésen és nyelvi gyökéren fogalmainak megértése szempontjából; egy olyan bölcselet megismeréséhez, amely talán a legtöbb bölcseletnél nagyobb mértékben működött közre a nyelvfejlődés ama általános törvényének érvényre juttatásában, hogy a szógyökök eredetileg érzéki jelentését fogalmi meghatározásokba változtassa át; egy olyan bölcselet megismeréséhez, amely azonban éppen ezért fogalmi meghatározásainál olyan sajátos *közbülső helyet* foglal el, hogy neki a szó eredeti érzéki jelentése még *éppoly lényeges*, mint a saját maga által a szóval végzett és csak ama elsődleges jelentés révén valóban felismerhető feldolgozása szellemi fogalommá. — Hiszen végül is úgy látszott, hogy még azon megbízható szerzők is, akik joggal voltak tekintendők minden régebbi görög bölcseletet illetően koronatanúknak és kánonikus forrásoknak, mondom, úgy látszott, hogy ez ideig még Platón és Arisztotelész is szemben állnak egymással a természetről szóló hérakleitoszi tanítás olyan sarkalatos és az egész rendszert meghatározó pontját illetően, amilyen az *ἐκπύρωσις*. De ha így állt a dolog — s Arisztotelészt más szemrehányásokkal is illették —, honnan volt még remélhető és kérhető tanács?

Kézenfekvő, hogy ekkora nehézségeket, ha egyáltalán leküzdhetők voltak, csak azáltal lehetett leküzdeni, hogy a legserényebb monografikus gonddal minden Hérakleitoszra vonatkozó meglevő anyagot — és a Schleiermacher-féle ábrázolás még igen bőségesen hagyott kibányásznivalót — felkutatunk, és minden egyes töredékre és beszámolóra azt a kölcsönös feladatot hárítjuk, hogy a meglevő anyag egészén igazolódjék vagy megvilágosodjék.

Így esett meg, hogy Hérakleitosz, jóllehet legnagyobb filológusaink és filozófusaink, olyan férfiak, mint Wyttenbach, Boeckh és Creuzer, Hegel és Schelling, szemmel láthatóan vonzódtak hozzá, és hébe-hóba egyes termékeny utalásokat tettek rá, mégis egészében véve mindmáig hétpecsétes könyv maradt számunkra, mégpedig oly módon, amelyre nem találunk párhuzamot sem a Platón előtti, sem a Platón utáni filozófia történetében! Így esett meg, hogy nemcsak filozófiájának leglényegesebb részein teljesen átsiklottak, logosz-fogalmának igazi mélységét, láthatatlan harmóniájának jelentőségét, a vallási szellemhez való viszonyát,

elemi folyamatának és elvi mozgásának valóságos természetét, valamint Platónhoz való genetikus viszonyát félreismerték, s a Platón dialógusaiban elfoglalt helyét (e két utóbbit az ontológiai és fizikai részben adott alapok szerint a megismerésről szóló tanításban fejtettük ki végfejleményként) sok más egyébbel együtt nem méltatták megfelelően, s ezért mindennek szükségszerű következményeképpen Hérakleitosz igazi jelentőségét és a gondolat történetében elfoglalt tényleges helyét és hatását nem értették meg, de még filozófiájának voltaképpeni fizikai részére vonatkozóan — pedig eddigelé csaknem kizárólag ezzel foglalkoztak — éppen ennek leglényegesebb tartalmát, a napnak nála betöltött funkcióját és voltaképpeni, oly nagyszerű következetességgel végrehajtott rendszeres kozmológiáját meg sem sejtették.

Általában — bármily nehezére szoktak is esni az embernek az effajta beismerések — éppen a legnagyobb tudósok nem is titkolták, hogy az Epheszoszi filozófiája még mindig csaknem *terra incognita* [ismeretlen föld] maradt, s éppen a *legilletékesebbek* voltak a legnagyobb bizonytalanságban, ha hérakleitoszi tételekről kellett véleményt nyilvánítani. „Nem csoda — kiált fel Boeckh egy hérakleitoszi részlet interpretálása során —, hogy ez a tétel csaknem érthetetlen előttünk; ki várt volna mást attól, akinek már az ókor a Homályos melléknevet adta, s aki azt akarta, hogy inkább kitalálják, megsejtsék, mint megértsék?" — És Schleiermacher műve sem hozott ebben változást. Jóval utána nemcsak Gottfried Hermann vallja be egy általa egy másik töredékkel kapcsolatban felállított feltételezéskor: „Nisi fallor — nam *perdifficile* est de Heracliteis certi quid pronuntiare etc."*, hanem még egy olyan kiváló és szellemes tudós is, mint Creuzer, aki éppen az Epheszoszinak külön tanulmányt is szentelt, s alkalmilag igen gyakorta utal rá, s valaha meg is ígérte töredékeinek kiadását, felkiált, amikor ismertetve a „Keresztény bölcselők a lélekről" című könyvet („Heidelberger Jahrbücher der Literatur", 1838. 16. és 17. sz.), rátér Hérakleitoszra: „E mély gondolkodónál mindig zavarba jövünk, ha ki akarjuk hámozni tulajdonképpeni felfogását!" —

* „Ha ugyan nem tévedek — mert igen nehéz a hérakleitoszi töredékekről bármi bizonyosat állítani stb." — *Szerk.*

Azért bátorkodtunk kiemelni feladatunk nagy nehézségeit, mert ezekből *fejtegetésünk formájára* nézve egy első és csaknem szükségszerű fogyatékosság adódik, amelyért az olvasó elnézését óhajtjuk kérni.

A mondottakból ugyanis ki fog tűnni, hogy egy olyan mű, amely mégis azt célozta, hogy az Epheszoszit eléggé soká birtokolt „Homályos" címétől megfossza, igencsak gyakran került abba a veszélybe, hogy a *magyarázásban* és a *bizonyításban* a *túl kevés* és a *túl sok* között elvéti a helyes középutat. Bevalljuk, ahol tudatára ébredtünk az ilyen veszélynek, és úgy láttuk, választanunk kell, akkor — legalábbis ott, ahol alapvető pontokról volt szó — többnyire inkább a *túl sok* mellett döntöttünk mint *levior culpa* [enyhébb bűn] mellett; főképp mert ezért legfeljebb megróják a szerzőt, az ellenkező eljárás viszont homályt és bizonytalanságot, s így az ügyre nézve hátrányokat idézhet elő.

Abból az elvből, hogy minden részlet megértéséhez és megítéléséhez a hérakleitoszi anyag egésze szolgáljon zsinórmértékül, következett — még ha ezen eljárás nyerstermékeinek szükségképpen a laboratóriumban kellett is maradniuk —, hogy a késztermékre vonatkozóan is számos utalás és visszautalás szükségeltetett előzőleg tárgyaltakra, pedig ezek a fejtegetést olykor talán terjengőssé és nehézkessé tehetik, ám a szerző annyira elengedhetetlennek tartja őket, hogy bármennyire fáradságosak voltak is e visszautalások, még jelentősen gyarapította volna, ha nem döntött volna úgy, hogy kiegészíti egy gondosan összeállított mutatóval.

Egy másik, filozófusunkat jellemző körülmény még nehezítette az előadásmódot. E műből ki fog tűnni, hogy az Epheszoszi filozófiája az első igazi *rendszer*, amennyiben ugyanis alapgondolata éppúgy alapja az ontológiának és a teológiának, az etikának és a megismerésnek, mint a fizikának, s ezt az alapgondolatot Hérakleitosz többé vagy kevésbé *mindezekre a területekre* vonatkozóan kifejtette. Ám azt is ki fogjuk mutatni, hogy a szellem e különböző véredényei miképp és minő belső szükségszerűségnél fogva vannak már mind *jelen* Hérakleitosznál, de úgy, hogy számára még nem elkülönülten folynak össze fogalmának egyetlen és isteni létében. Ránk ez azt a kötelezettséget rótta, hogy filozófiáját — mindenkor szem előtt tartva, hogy benne magában még e területek fogalmi különbségei sem jutnak rendszeres elisme-

résre — négy részre: az ontológiára, a fizikára, a ghoszeológiára és az etikára tagoljuk.

Ámde ebből természetszerűleg következik, hogy a töredékek és a tudósítások ilyen részek szerinti felosztásának nem csekély nehézségeket kellett okoznia, s nem volt mindig elkerülhető, hogy az olyan töredékeket vagy tanúságokat, amelyek ugyanolyan fontosak Hérakleitosz ontológiai, mint fizikai, vagy fizikai, mint etikai nézetei szempontjából, épp ezért ismételten idézzük, és mindenkor az éppen szóban forgó szemszögből vizsgáljuk és értelmezzük.

Ha az utóbb említett körülményt az elébb hangsúlyozottal összekapcsoljuk, s mérlegeljük, milyen gyakran megtörténhetett, hogy egyfelől olyan töredékek és tudósítások, amelyek egy bizonyos helyen meghatározott bizonyítás céljából idézendők voltak, tartalmilag mélyebben és teljesen csupán fokozatosan, további hérakleitoszi gondolatsorok kifejtése után és ezeknek más töredékekkel és eredményekkel való egybevetése után voltak megérthetők, s hogy másfelől mennyire visszás és a tudományos kutatásnak meg nem felelő helyzet az, hogy eredményeket, ahelyett, hogy ezek maguktól kibontakoznának, tényként állítva anticipálunk — akkor magyarázatra talál egy másik jelenség szükségszerűsége is. Magyarázatra talál tudniillik, hogy mi az oka annak, hogy töredékeket és tanúságokat idézünk, látszólag teljes egészében értelmezünk, és azután elejtünk, később viszont, miután a megkívánt alap biztosítva volt, ezekre ismét visszatérünk, és konkrét tartalmuk szerint kifejtjük őket, s így csak *lassanként* bontakoztathatták ki jelentésük egész mélységét. Néhány töredék vizsgálata, pl. az Egyetlen Bölcsről, a Zeusz nevéről, a láthatatlan harmóniáról szólók, a logosz-fogalom kifejtése stb., voltaképpen az egész munkán végigvonul, és csak a 34—38. §-ban zárul le.

Végül meg kell még jegyeznünk, hogy a töredékekhez és a tudósításokhoz nem annyira azért függesztettük hozzá csaknem minden esetben fordításunkat, hogy ezáltal *a* művet olyanok számára is hozzáférhetővé tegyük, akik az eredeti nyelvet nem eléggé ismerik, hanem főképpen azért, mert úgy véltük, hogy a tudományos, gondolati felfogásnak ezáltal elért élessége és világossága az ügyre nézve nem csekély előnnyel jár. Legalábbis úgy hisszük, nem egy tévedésre tudunk rámutatni, amely aligha jöhetett volna

létre és szerezhetett volna érvényt, ha mindig ezt az eljárást tekintették volna alpelvnek.

Munkánk talán azért polémikusabb jellegű helyenként, mint ahogy mi magunk óhajtottuk, mert kénytelenek voltunk az Epheszoszi eddigi feldolgozóinak ellentétes nézeteit és felfogásait idézni és többé-kevésbé tüzetesen megcáfolni. Mert éppen elismert tekintélyű férfiakkal szemben, mint Schleiermacher, Brandis, Ritter, tartottuk ezt a legfontosabb pontok tekintetében a szerénység kötelességének. Ahol ellenben félreértések vagy téves nézetek sem elfogadható okokkal, sem az ilyen név súlyával alátámasztva nem voltak, megengedhetőnek véltük, hogy ezeket figyelmen kívül hagyjuk.

Úgy véltük, ennyit kötelesek vagyunk elmondani, hogy számot adjunk fejtegetésünk formájáról.

Most még néhány szót a mű céljáról és álláspontjáról.

Schleiermacher munkájának bevezetőjében kijelenti (321. old.): „Aki ilyenformán mindkettőből, a tanúságokból és a töredékekből, ügyesen és okosan koszorút tudna fonni anélkül, hogy egy odavaló virágot kihagyna, arról azt kellene hinnünk, hogy az Epheszoszi bölcselméről igazat tanít, s megtanítja róla mindazt az igazat, amit még megtudhatunk." Ha Schleiermacher e szavakban, úgy látszik, beismeri, hogy jómaga alig tűzte ezt célul maga elé, minekünk nemcsak azt kell bevallanunk, hogy mindenesetre törekedtünk e cél elérésére, hanem azt is, hogy még *ezt* a célt is mellékesnek, mindenütt a fő célhoz vezető eszköznek tartottuk. Voltaképpeni feladatunkat — be kell ismernünk, kockáztatva, hogy ezáltal a megítélés szigorúbb mércéjét alkalmazzák ránk — ennél magasabbra helyeztük.

A filozófiatörténet immár nem számít a kuriózumok gyűjteményének, önkényes vagy esetleges nézetek összeállításának. A *gondolat* is csak *történeti termék;* a filozófiatörténet — a gondolat állandó és szükségképpi folytonosságban végbemenő önfejlődésének ismertetése.

A világtörténelmi gondolat e fejlődéstörténetéhez egy adalékot szolgáltatni — megvilágítani Hérakleitosznak e törvényszerű folyamatban elfoglalt jelentős világtörténeti helyét, keletkezését belőle és további hatását benne, ha csak körvonalaiban is —, ez volt a fő cél, melyre törekedtünk, a céljel, amelyet mindig csak mérsé-

kelt távolságból elérendőként tűztünk magunk elé, s amelyet előbb általános, majd mindig inkább részletekbe menő, noha gyakran rövid utalásokkal igyekeztünk megközelíteni; oly cél, mely maga megint csak meghatározta az elénk tűzendő feladat további részeit. „Nyilvánvaló — mondja egy szellemes mai tudós —, hogy a német tudomány Winckelmann, Herder és Kant óta tudatosan és öntudatlanul is az isteni és az emberi dolgok világtörténelmi szempontú vizsgálatára és megismerésére irányul, s ezt a filológia, a történelem és a filozófia egyesítésével próbálja megvalósítani, hiszen ezeknek a különválasztása az utóbbi két évszázadban vég nélküli félreértések és eltévelyedések forrása volt." A cél, melyet magunk elé kellett tűznünk, tehát az volt, hogy kivegyük szerény részünket ezen egyesítésből, a modern tudomány e *ἱερός γάμος*-ából [szent nászából].

Valóban, a filozófiai gondolat történetének ezen egyesítésében ugyanúgy részt kell majd vennie, mint a történelmi szellem minden más részlegének. S eljő majd az idő, amikor a filozófia történetét éppoly kevéssé fogják elszigetelt diszciplínaként külön írni, mint a vallásnak, a művészetnek, az államnak vagy a polgári társadalom életformáinak a történetét, hanem valamennyit konkrét kölcsönhatásukban a történelmi szellem panteonjában — és így végre *eleven* keletkezésükben és egységükben — fogják felfogni és leírni. Ám ha a filozófiatörténetet, mint minden történeti fejlődést, belső és szükségszerű törvények irányítják, akkor ha valahol, benne minden bizonnyal, a megimerés e történetében egybe fog esni a megismerés *fejlődésének* törvénye magának a *megismerésnek* a törvényével.

A fentebb mondottakban azonban benne foglaltatik még valami. Tudniillik az, hogy a filozófiának mint a *tudományos, önmagát megértő gondolatnak* a története nem csupán magának való folyamatosság az ideológiai tudat külön mennyországában, hanem ez a folyamatosság maga csupán azon megkettőzött viszony révén közvetítődik, amelyet a filozófia a népszerű, képzelő tudattal és a valóságnak ez utóbbi által kitöltött köreivel szemben elfoglal. Ez azon megkettőzött viszony, hogy a filozófiának ebben a képzelő tudatban van a *bázisa*, amelyről leválik, és amelyből kifejlődik, s hogy a maga részéről ugyanúgy megint a közönséges képzelő tudatnak és az ehhez tartozó valóságnak a tartalmává csapódik

le — olyan összefüggés ez, amelyre mindkét oldal felé legalább utalnunk kellett. Kiváltképpen ezen összefüggés első oldala az, amely már régen éreztette annak szükségességét, hogy a filozófiát legalább a vallástörténettől ne teljesen elkülönítve tárgyalják, s e szükségesség az utóbbi időben egyre inkább érvényre jutott. Ez az oldal kényszerített bennünket is arra, hogy annak vizsgálatába bocsátkozzunk, mi volt Hérakleitosz viszonya a keleti vallásokhoz. Legalábbis ami bölcselőnket illeti, bár teljesen szemben állunk az összefüggésnek azon *fajtájával*, amelyet legutóbb megint különböző oldalról feltételezni kívántak, kialakult bennünk egy olyan vélemény Hérakleitosznak a vallások különböző köreihez való viszonyáról, amelyet munkánkban tüzetesebben kifejtettünk. Bár nem tagadjuk, mennyire megalapozott az a figyelmeztetés, amelyet Bernays ebben a vonatkozásban intéz hozzánk (Rheinisches Museum, VII. 93.): „Aki kedvet és erőt érez hozzá, ám vállalkozzék mármost arra, hogy igenlően dönti el, a két tanítás belső összefüggéseinek kimutatásával, azt a kérdést, melyet így tesz fel Schleiermacher (522. old.) a későbbi feldolgozóknak: »Vajon gyakorolt-e valamiféle befolyást az Epheszoszi tanának kialakulására valami perzsa bölcsesség?«" S ha ezen intelemnek az a feladata, hogy felhívja figyelmünket arra, mennyire hiányosan ismerjük a parszizmust, akkor bizonyára legalább ennyire áll ez az egyiptomi vallásra vonatkozóan is. Mindamellett úgy véltük, hogy Hérakleitosznak arról a viszonyáról a vallási körökhöz, amelyet munkánk bevezetőjében előzetesen kifejtettünk, és a perzsa vallást illetően a 16. §-ban (vö. 35. §), az orphikus és az egyiptomi tekintetében ellenben az egész műben folyamatosan igyekeztünk igazolni, már e vallási tanításokra vonatkozó jelenlegi ismeretünk alapján is bizonyosság szerezhető. Ezeket a párhuzamokat is jelentős mértékben gyarapíthattuk volna, másfelől viszont ugyanolyan szívesen lemondunk néhányról közülük. Ami számunkra kizárólag fontos volt — és ezt remélhetőleg valóban kimutattuk —, az maga az az általános viszony, amelyet a maga helyén kifejtettünk.

Másrészt ugyanúgy szükség volt arra, hogy foglalkozzunk Hérakleitosz helyével és hatásával a filozófia történetében, különösen Platónnal és a sztoikusokkal kapcsolatban, márpedig ez

az utóbbiakra vonatkozó újabb, ha csak részleges, vizsgálódás nélkül nem lett volna lehetséges.

A Sztoát illetően azonban gyakran annál is inkább foglalkoznunk kellett egyes szerzők véleményével, mert a filozófiai gondolatnak a közönséges képzelő tudat tartalmává való fent említett lecsapódása már magán a filozófián belül is egy nem spekulatív és reflektáló, s ezáltal a népszerű tudathoz közel álló irányzat útján kezd közvetíteni, s nem tagadható, hogy a sztoikusok gyakorta ilyen viszonyban állnak a hérakleitoszi fogalmakkal.

Mindezen ismertetett szempontok figyelembevétele arra késztetett bennünket, hogy bármennyire korlátokat szabunk is magunknak, Hérakleitosz ismertetésére annyi teret kellett szánnunk, amennyire eddigelé a régi bölcselők tárgyalásánál nincs precedens. Ám ki érdemelte ezt meg jobban Hérakleitosznál, aki még szorosabb értelemben vett filozófiai jelentőségétől eltekintve is, szellemének páratlan zsenialitása folytán anticipando [előre elképzelve, másokat megelőzve] olyan felismeréseket mondott ki, amelyeket a szó modern értelmében vett fiziológiának igazolni csak annyival később adatott meg!

Végül hadd fejezzem ki e helyütt elismerő köszönetemet a bonni kir. egyetemi könyvtár kuratóriumának és külön még főkönyvtárosának, dr. Ritschl professzor úrnak liberális és segítőkész magatartásukért, azért, hogy megengedték, hogy az ottani könyvtárt lakhelyemen, Düsseldorfban használjam.

S így hát rátérve magára az értekezésre, ezt a bevezetőt Boeckh kijelentésével zárjuk: „Vajon ki az, aki minden tapasztalat nélkül a jelenségek sokrétű, állandóan változó világát mélyebb, nyíltszívűbb szellemmel fogta fel, ki az, aki mély értelműbb mondásokban magyarázta meg — mint Hérakleitosz!"

Hogy vajon csakugyan sikerült-e

„a félreértett szót a legősibb jelentése szerint magyarázva" visszaadnunk, azt másoknak kell megítélniük. Hogy e célból a tényleges munkától és fáradságtól nem rettentünk vissza, az, úgy hiszszük, minden szakértő előtt nyilvánvaló lesz.

Berlin, 1857 augusztusa.

A szerző

Előszó
a „Franz von Sickingen" című történelmi tragédiához könyv alakban való megjelenésekor
(1859)

Az itt következő tragédia javarészben 1857 tavaszán, még düsseldorfi tartózkodásom alatt íródott. Más munkák gátoltak abban, hogy 1857/58 tele előtt befejezzem. Még mialatt írtam, örömömre, megjelent David Strauss könyve Ulrich von Hutten életéről, s ebben újabb bizonyítékát láttam annak, mennyire csaknem elkerülhetetlen korszükséglet a mai szellem számára a visszatekintés legnagyobb és legdöntőbb történelmi fordulópontunk ezen időszakára. — 1858 tavaszán elkészítettem a színdarab erősen rövidített s a színpadi szükségleteket figyelembe vevő átdolgozását. Ezek a változtatások az első, a második és kiváltképp a harmadik felvonásban jelentősek. Így a harmadik felvonásban többek között le kellett mondanom Hutten életének, valamint a Reuchlin-vitának hosszúsága folytán talán inkább az epikai hangnemhez közelítő ábrázolásáról, tekintettel arra, hogy a színpadi drámának gyorsan gördülő cselekményre van szüksége. A könyvdrámában ellenben némi tétovázás után úgy láttam, hogy ama férfiú rendkívüli élettörténete, valamint a legmélyebb valójában még korántsem eléggé méltatott humanista küzdelem önmagában is sokkal értékesebb annál, emellett sokkalta szorosabban összefügg a dráma tragikus alapeszméjével, sokkalta jelentősebb ama kor szelleme és konfliktusa szempontjából, semhogy itt rövidítetlen formában meg ne hagyjuk.

A színpadi kiadásnak egy kéziratként nyomtatott példányát 1858 júliusában egy barátom útján anonim átnyújtattam az itteni királyi udvari színház intendatúrájának. Az volt az óhajom, hogy a színdarabot, mielőtt a közönségnek nyomtatásban átadnám, anonim vigyék színre, hogy így biztosítva legyen a nemzet részéről teljesen objektív fogadtatása. 1859. január 31-én végül a királyi

intendatúra visszautasított, s ezért most sietek, miután immár az említettekre nem kell tekintettel lennem, a könyvdrámát mint ilyent átadni a közönségnek.

Hátra van még, hogy sommásan ismertessem, mi volt álláspontom, mik voltak szándékaim e dráma megírásakor. S talán sikerül e célt azáltal rövidebben, egyszerűbben és természetesebben elérnem, mint ahogyan egy kifejezetten a nyilvánosságnak szánt értekezés közvetettebb formájában lehetséges volna, hogy egy levél vonatkozó részét idézem, egy levélét, amelyben egy ismerősömet tájékoztatom arról, milyen indítékok késztettek e dráma megírására: „...Így történt hát, hogy akkoriban szabad óráimban különösen szívesen foglalkoztam egy olyan kor tanulmányozásával, amely mindig is különleges érdeklődésem tárgya volt, egy olyan koréval, amikor Németország talán legnagyobb művelődéstörténeti pörét küzdötte végig — a *reformáció* korával; ama leghatalmasabb nemzeti küzdelmek és törekvések korszakával, amelyek grandiózus általános hátteréből megint csak kidomborodik Luther, Ulrich von Hutten, Franz von Sickingen óriás alakja ragyogó nagyságában, élesen metszett, határozott körvonalakkal. — S különös! — Éppen a nemzeti felemelkedés és küzdelmek e korával, és éppen ezek eredménye révén szűntünk meg nép lenni, szűnt meg egyáltalán nemzeti létünk és nemzeti történelmünk!

Ezt az ellentmondást általában többé vagy kevésbé elismerik a történészek is. Amit talán nem ismernek fel ilyen helyesen és világosan — legalábbis nem általánosságban, és korántsem minden következményével egyetemben —, s ami ezzel mégis a legszorosabban összefügg, az Luthernek ama kor *reformátori hajlamával* kapcsolatban elfoglalt álláspontja. Aligha szükséges kijelentenem, hogy én a katolicizmussal szemben teljesen protestáns álláspontra helyezkedem, különben is odaadó szeretetet érzek e férfiú nagy alakja iránt. Ámde alaptalanul képzelik általában, hogy a reformátori tudatot többé-kevésbé Luther hozta létre. E reformátori tudat, amelyet magától a reformációtól én pontosan megkülönböztetek, nemcsak határozottan *megelőzte* Luthert és a reformációt, hanem *telve* is volt egy a tudományok újjáébredéséből fakadó szabad emberi lelkesültséggel, áthatva egy éppúgy etikai, mint politikai következményei felé sodródó, merőben humánus szabadságpátosztól, amelyet csak Luther és az őt követő időszak

szorított be az egyoldalú dogmatikus-teológiai irányzat szűk medrébe.

Ez a reformációt *megelőző* tudat nagyobb, tágabb, felszabadultabb és humánosabb volt, mint tulajdon lecsapódása: *a reformáció!*

Ennek bizonyítékai megvannak Ulrich von Hutten és a többi humanista irataiban, mindenekelőtt Reuchlin nagy vitájában is, annak epizódjaival együtt. — Hutten írásai sok minden olyat tartalmaznak — mégpedig részben jóval a wittenbergi vártemplomra kifüggesztett tézisek előtt —, ami nemcsak magának a reformációnak dogmatikus nézetévé, hanem még jóval későbbi időszakban, a protestáns tudatnak, sőt magának a felvilágosodásnak vezérszavává lett.*

* Nem tudok lemondani arról, hogy példaképpen ezt ne támasszam alá egy idézettel Hutten „német nyelvű panasza szászországi Frigyeshez, a szent római birodalom hercegéhez, főmarsallhoz és választófejedelemhez" című 1520-ban kelt írásából (op. ed. Münch., V., 13. old.): „Nemcsak rajtunk hatalmaskodnak, kik merészeltünk figyelmeztetni és emlékeztetni, hanem most azon szorgoskodnak, hogy minden emberfiát elnyomjanak. Ne engedjétek ezt ti sem, mint szabad emberek! Ti is ugyanúgy *gátoljátok meg ezt, amiként a fejedelmek.* Az idősebb Cato sok idővel előtte Rómában így szólt az ilyenekhez: *Halálra kellene kövezni azokat a hivatalviselőket és előljárókat, akiknek módjuk volna az erőszakot meggátolni, és meg nem gátolják azt.* Ilyen fontosnak tartotta eme *hivatalt* a közönséges haszon végett. Ámde milyen becstelen, milyen gyalázatos és tisztességtelen dolog, hogy ezen nemzet, minden nemzetek királynője, szolgáljon valakit is (még sokkal kevésbé a henye csuhásokat). Ó, bárcsak adná Isten, hogy inkább a *törököknek lennénk alattvalói*, azok mégis férfiak, s annyira szigorúak és erősek és annyira tapasztaltak a háborúban, mint most alig is egy nemzet, mert akkor ezt a szolgaságot annak a hadiszerencsének tulajdoníthatnók, amely a háborúban oly igen nagy hatalom. Valóban a törökök jóságosabban is kormányoznak és szelídebbek a hódoltakhoz. *Nem is hadakoznak ők a hitért meg az Isten tiszteletének módjáért*, hanem csakis a *fejedelmi felsőbbség* miatt." Az egész rész jellegzetes vonásain túl különösen érdekes itt az ún. *toleranciaeszme* erős kidomborodása; a protestantizmusban ugyanis sokkal később érlelődött meg az a gondolat, hogy a hitet nem szabad

De az önfelszabadítás, amely itt, ezekben az ókor fuvallata által új életre ébresztett elmékben nem teológiai, hanem valóban tudományos alapon kezdődött meg, olyan természetű volt, hogy már nem állt távol attól, hogy szabaddá nyilvánítsa magát nemcsak egy *meghatározott* egyházi formától, hanem a teológiai kötöttségnek egyáltalán *minden* formájától, s ellene forduljon. Jellemző e tekintetben, hogy Erasmus, az epistolae obscurorum virorum* olvastán, bármennyire el volt is ragadtatva tőlük, felkiáltott: »A kolduló szerzeteseken kezdik, de azután majd támadni fognak mindent, aminek pap a neve.« S kétségkívül nem kevésbé jellemző az a benyomás, amelyet Luther első fellépése tett Huttenra, aki ezt igen világosan kifejezi Neuenar grófhoz írt levelében: »Kezdik kölcsönösen megsemmisíteni egymást. — Így talán még nem tudod, hogy újabban a szászországi Wittenbergben egy párt szembehelyezkedett a pápák tekintélyével, míg egy másik síkraszáll a pápai búcsú mellett. Mindkét oldal mindenfélével próbálkozik, és teljes erejükkel civakodnak. Mindkét párt vezetői szerzetesek, s mindkettő kiabál, üvölt, jajgat, amennyire csak telik tőle. Újabban még írni is elkezdtek. Most tételeket, következtetéseket és cikkelyeket nyomtatnak ki és terjesztenek. Így azt remélem, hogy *kölcsönösen tönkre fogják tenni egymást* (sic spero fiet, ut mutui interitus causas sibi invicem praebeant). Midőn nemrégiben egy kolduló rendi barát erről beszélt nekem, azt feleltem: ‚Faljátok fel egymást, hogy kölcsönösen felfalassatok' (consumite, ut consumamini invicem). Mert azt kívánom, hogy elleneink a végsőkig összeaprítsák és felmorzsolják egymást. ‚Ac faxit — zárja levelét — Deus Optimus et Maximus ut intereant et emoriantur qui surgentibus impedimento sunt literis, quo aliquando enascantur viva pulcherrimarum virtutum, quae toties isti conterunt plantaria.'**» Igaz, nem sokkal ezek

tárgyává tenni a világi uralomnak — homlokegyenest ellentétben még a későbbi vesztfáliai békében megerősített elvvel is: cuius regio, eius religio [akinek uralma alatt, annak vallásán].

* „Homályos férfiak levelei" — (a cím szójáték) a XVI. sz. elején ismert szerzetesek és professzorok nevében kiadott gúnyirat a szerzetesi életről. — *Szerk.*

** „Bár adná Isten („a legjobb és legnagyobb Isten" — ahogy Hutten akkor még nem teologizáló, hanem a latin klasszikusok hatását

után lelkesen csatlakozik Lutherhez, de mindig az általános szabadságnak, a nemzeti nagyságnak és felemelkedésnek az ügye áll nála előtérben. «Vindicemus communem libertatem! liberemus oppressam diu jam patriam»* — kiáltja oda, s nem nélkülözik a mélyebb jelentést és konzekvenciát azok a szavak sem, amelyekkel egy Lutherhez intézett levélben utal a kettejük közötti különbségre: «sed in eo differunt utriusque consilia, quod mea humana sunt, tu perfectior jam, totus ex divinis dependes»**.

Különös, hogy akkoriban Németországban minden eleme együvé gyűlt annak, hogy az országot a teljes politikai újjászületéshez vezessék — és mindezek miképp esnek szét *mégis* újból! E nagy *szellemi* fordulat közepette és belőle keletkezett Sickingen *felkelése*, amelyet azonban ezek mellett főképpen a *politikai* felszabadítás és a *nemzeti* nagyság céljai hívtak életre. »Akkoriban — mondja a kor egy szász krónikása (Chytraeus) — sokan azt hitték, hogy a német földnek Sickingen személyében *Brutus*a született, aki a fejedelmek és püspökök zsarnoksága által sokáig elnyomott népet megbosszulja és felszabadítja majd.« — S másfél esztendővel ezután jöttek a parasztháborúk, amelyekről kétségtelen, hogy eredetileg többé vagy kevésbé világosan nagy politikai regenerációs eszméken alapultak. De mintha a mozgalom kitörése előtt eltűntek volna mind az irányító eszmék emberei, a parasztháborúk magukra hagyatva, kapkodó zűrzavarba és tervszerűtlen egyedi szörnyűségekbe torkollnak, s mindennek a következménye, a kudarc és az igen messzeható, félelmetes reakció mondhatatlan szerencsétlenséget hozott a német történelemre. — A sok feltűnő párhuzam közül az egyik itt az, amit akkor láthatunk, ha elolvassuk a kétségkívül Ulrich von Hutten által az ebernburgi időszakban írt »Neuer Karsthans«-ot, s ezzel összevetjük azt a tényt, hogy

magán viselő stílusában írja), hogy elpusztuljanak és kihaljanak azok, akik kerékkötői a felemelkedő tudományoknak, hogy így végre létrejöjjenek a legszebb erények eleven ültetvényei, amelyeket azok oly gyakran megsemmisítenek."

* „Állítsuk vissza a közszabadságot! szabadítsuk meg a már régóta elnyomott hazát!" — *Szerk.*

** „de abban különböznek kettőnk nézetei, hogy az enyémek *emberi természetűek*, te viszont, már tökéletesebb lévén, teljesen az isteniekre alapítasz" — *Szerk.*

a felkelt parasztok a halott Franz fiának, az ifjú nemes Hans von Sickingennek felajánlották a vezetést.*

Ama idők nagy kulturális harca *kettős* vonatkozásban is uralkodik *még egész jelenünkön*, és következményei révén meghatározó tényezője maradt az egész német történelemnek.

Amit akkor Németországban valóban kivívtak, a szellemi szabadság, meg van és meg is lesz mentve örök időkre! Amire akkor törekedtek, de elmulasztották, több mint három évszázadig a német nemzetnek és történelemnek legfájdalmasabb pontja maradt. A *szellemi* szabadságot kivívták, ám — s ez igen szomorú, igen tragikus megfontolás — amit valóban elértek, épp azáltal vívták ki, hogy legalább három évszázadra feláldozták érette a nemzeti létnek, a politikai szabadságnak, egységnek és nagyságnak még a leghalványabb nyomát is! — S ami ennek folytán nem maradhatott el, csakhamar bekövetkezett. Az elméleti-szellemi szabadság is, elszakítva politikai alkalmazásától és a gyakorlattól, lemetszve alapjáról, a szabad tudományért való lelkesedésről, amelyből kisarjadt, beszorítva a teológiai-dogmatikus irányzat

* „Amidőn a bajor felkelés megkezdődött, valamely paraszti sokaságok felkérték Hans von Sickingent, lenne vezérük; *tudták*, úgymond, *hogy atyjával és vele igaztalanság történt, visszasegítik minden javához, s nagyobbá teszik, mint valaha is volt:* Hans azonban nem vállalta, s a szövetséghez lovagolt, s ott múlatta az időt a paraszti háború befejezéséig" — olvassuk a flersheimi krónikában.

A császári helytartónak és birodalmi kormányzatnak az az üzenete, amely 1523-ban, még Franz életében felszólította a három szövetkezett fejedelmet az ügy békés elintézésére (lásd az okmányt Münch., III. rész, 42. és köv. old.), nyomatékosan kiemeli: „Emellett még külön figyelembe veendő, hol kell erélyt alkalmaznotok Franz ellenében, nehogy nagy segítségre legyen szükség, mert feltehetően a nemesek közül sokan csatlakoztak eddig Franzhoz, akik a viszályban maguk is kárt szenvedtek, esetleg más urak, a nemesek jóbarátai és egyszerű emberek is hozzájuk pártolnának, s ők egy Bundschuht szerveznének, egy titkos szövetséget, hogy a közemberek ismét felkeljenek a felsőbbség ellen és ebből még gyűlölködőbb és nagyobb nehezítések keletkezzenek, mint a szemünk előtt levők." — Ám nem szándékozom itt az összes erre vonatkozó utalásokat összeállítani.

zavaros medrébe, igen hamarosan azzá a visszataszító felekezeti hitvitává satnyult, amely a XVI. és a XVII. századot kitölti — s e megcsontosodásból később másodszor is a tudománynak kellett megváltania.

A legegyszerűbbnek és a legmegfelelőbbnek mindenekelőtt az látszhatott volna, hogy azokat a gondolatokat és az egyes eltérő nézeteket, amelyek a kor tanulmányozása során születtek bennem, egy tudományos munkában rögzítsem. Mindenesetre ez lett volna könnyebb számomra. Ám nem *akartam* e módon olyan művet írni, mely csupán a tudósok könyvespolcán lett volna fellelhető. Ehhez engemet is túlságosan megragadott ez az anyag. Szándékom az volt, hogy a nép benső, tudatos, közös kincsévé tegyem azt a hatalmas művelődéstörténeti folyamatot, melynek eredményei egész valóságunkat éltetik, de amelyet már csak a tudósok ismernek, a nép ellenben elfelejtett — néhány jelszó kivételével, melyek még mindig hagyományos hatást gyakorolnak rá, és felszítják tudatának lángját. Azt akartam, hogy e művelődéstörténeti folyamat tudatos ismerete és szenvedélyes érzete újra az egész nép ereiben száguldjon. Ilyen cél elérésére csupán a költésztnek adatott meg az erő — s ezért határoztam el magam e dráma megírására.

Erre ösztönzött, másfelől, azon esztétikai meggyőződés is, amelyen régóta forrón csüggök. — A német drámának Goethével és Schillerrel elért, Shakespeare-en túlvezető fejlődését abban látom, hogy csak ők, elsősorban Schiller, teremtették meg a szorosabb értelemben vett történelmi drámát. Minden egyéb, kivált a schilleri dráma nagyobb gondolatmélysége, csak ezzel szorosan összefüggő következmény. Ám a történelmi szellem nagy ellentétei még Schillernél is csak a *talajt* alkotják, melyen a tragikus konfliktus végbemegy. Így a protestantizmus és a katolicizmus ellentétei a Wallensteinben, Stuart Máriában, Don Carlosban. Ami e történelmi háttérből a voltaképpeni drámai cselekményként kidomborodik és ennek a lelkét adja, az megint csak — mint ezt mások megjegyezték — a merőben egyéni érdek és sors, a formális becsvágy, a családi és dinasztikus célok stb. Még a Tellben is — márpedig ezzel a remekművel került Schiller a legközelebb a történelmi dráma fogalmához — annyiban érvényesül ez, hogy a tulajdonképpeni megmentő cselekedet nem a Rütli-szövetségiek vívódó nemzeti szabadságpátoszából, hanem az egyéni érzelmi

világában, legdrágább családi érzelmeiben megtámadott és ezeket védelmező hősből indul ki.

Amit ezzel szemben régóta a történelmi tragédia és így általában a tragédia legfőbb feladatának tartok, az az, hogy a korok és a népek — következésképpen saját népe — nagy művelődéstörténeti pöreit a tragédia tulajdonképpeni tárgyává tegye, a tragédia drámailag megformálandó lelkévé, hogy az efféle fordulópontot jelentő koroknak nagy kultúrgondolatait és megfeszített küzdelmét tegye a tulajdonképpen dramatizálandó tárggyá. Az ilyen tragédiában tehát már nem az egyénekről mint ilyenekről van szó, hiszen ezek csupán hordozói és megtestesülései az általános szellem eme legbensőbb, egymással küzdő ellentéteinek, hanem a nemzetek azon páratlanul nagy és hatalmas sorsfordulatairól — azon végzetről, amely az egész egyetemes szellem jó- és balsorsát eldönti, s amelyet a drámai hősök a történeti célok szülte emésztő szenvedéllyel saját létkérdésükké tesznek.

Emellett tökéletesen lehetségesnek tartottam az egyéneknek éppen azon gondolatok és célok meghatározottságánál fogva, amelyekért küzdenek, igencsak erőteljes és szilárd, sőt kemény és realista személyiséggel történő bemutatását. Csak talán ama rossz partikularisztika, amely a legújabb időkben túlburjánzik művészetünkben, az esetleges jellemnek a gondolat és lényeg nélküli különösségében való részletező elmélyedés tűnt előttem; akinek művészeti nézetei lényegében az antik költészeten és ragyogó alkotásain nevelkedtek, a dráma e terve által kirekesztettnek és nagyon is az ügy előnyére kirekesztettnek! — Az ilyen történelmi dráma sziklazátonya nem maradt rejtve előttem. Főként, mivel a történelmit korántsem a *történelmi anyagba*, az eseményekbe és a személyekbe, hanem *lényegében abba helyezem*, hogy *az ilyen fordulópontot jelentő korszaknak* a legbenső *világtörténeti gondolata és gondolati konfliktusa* teljes világossággal kerüljön drámai kifejtésre és megformálásra, nagyon is közelivé lett az a veszély, hogy egy elvont és tudós költészet képtelenségébe sodródom. Ám meg voltam győződve arról, hogy ez a zátony igen jól elkerülhető, s hogy másfelől az ilyen világtörténelmi célok nagysága és az általuk felszított szenvedély előtt minden elhalványul és háttérbe szorul, amiről az egyedi sorsok tragédiájában szó van és szó lehet."

Szeretném ehhez még hozzáfűzni, hogy gyakran igyekeztem, ahol ez lehetséges volt, Hutten beszédeinek egyes részeit az ő tulajdon, csaknem változatlan szavaival visszaadni. Így pl. különösen az első felvonásban, amikor Hutten leírja Károly császár brüsszeli udvarában való tartózkodását és Németországba való visszatérését, valamint az ezt követő panaszában, amely szerint a német nép cserbenhagyja, sok mindent Hutten verbis ipsissimis [tulajdon szavaival] („Panaszirat a német nemzet összes rendjeihez") adtam meg. Ám szükségtelennek tartottam, hogy az ilyen helyeket a tipográfiával vagy jegyzetekkel jelezzem. Aki ama idők irodalmában járatos, az maga is fel fogja őket ismerni, s a közönséget az ilyen megszakítás csak zavarná az egésznek önálló költői élvezetében.

Berlin, 1859. február 4.

A szerző

Az olaszországi háború és Poroszország feladata

(1859)

ELŐSZÓ A MÁSODIK KIADÁSHOZ

Minthogy a nevek mit sem tesznek hozzá az ügyhöz, továbbá, politikai írások akkor számíthatnak a leginkább elfogulatlan fogadtatásra, ha névtelenül jelennek meg, eredetileg helyesebbnek tartottam, hogy az itt következő brosúrát nevem nélkül adjam át a nyilvánosságnak, és csak így jelöljem meg: „Egy hang a demokráciából".

Most azonban, az időközben szükségessé vált második kiadásnál, annál is céltalanabb lenne a szerzőségről továbbra sem nyilatkozni, mert az erre vonatkozó adatok a legkülönbözőbb német újságokban napvilágot láttak.

Az ezen írás első kiadása óta eltelt mintegy két-három hét óta az események abból, amit mi akkor állítottunk, sok mindent igazoltak, s amit akkor csírájában meglevőnek mondottunk, abból sok mindent kifejlesztettek.

Akik akkoriban az olasz mozgalom gyöngeségéről beszéltek, és nem akartak hinni lelkesedésében, s akik olyan magabiztosan állították, hogy csupán a lombardiai nemesség gyűlöli Ausztriát, a falusi nép viszont közömbös iránta vagy éppenséggel rokonszenvez vele, azoknak volt idejük meggyőződni nézeteik helytelenségéről!

Alighogy Garibaldi egy néhány ezer főnyi kis sereg élén bevonult a 240 000 osztrákból álló hadsereg által megszállt Lombardiába, mindenütt kitört a felkelés, a falusi nép tömegesen sereglett zászlai alá, Valtellina fegyvert fogott, Sondrióban forradalmi hadsereg alakult.

Már jó néhány nappal a magentai ütközet *előtt* Milánóban a forrongás olyan fokra hágott, hogy az ott élő osztrákok nem mertek többé előbújni házaikból. A város egész képe olyan fenyege-

tővé lett, hogy a katonaság mintegy megbénult. Alig hallgatott el az ágyúdörgés Magentánál, amikor az osztrák hatóságok arra kényszerültek, hogy megtáviratozzák Veronába a császárnak; ha tovább is tartani akarják a várost, akkor vállalni kell a leggyilkosabb utcai harcok kockázatát. Megtörtént a kivonulás. És *így* még városból nem vonult ki hadsereg! A lakosság az ablakokból a kivonuló sereg közé lőtt, s ez a soraiba vett olasz asszonyokkal és gyermekekkel próbálta fedezni kivonulását.*

Bizony, a büszke osztrák hadsereg, legalábbis ha a *Neue Preussische Zeitung*nak hitelt adhatunk, még ezt a kivonulást is a parancsnok fortélyának köszönhette, aki a milánói községtanáccsal azt a hamis hírt közölte, hogy a szövetségesekkel nyolcnapos fegyverszünetet kötöttek.

Ezerötszáz magyar katona, mint beszélik, Magentánál átállt a szövetségesekhez, egy Linzben állomásozó olasz ezred pedig — amint azt még a délnémet lapok is beismerik — a magentai győzelem hírét az „evviva l'Italia, evviva Vittorio Emanuele!" kiáltással köszöntötte, Kossuth úton van Genova felé, s maga a bécsi lakosság is „bősz megelégedettséggel" csöndben ujjong az osztrák seregek vereségein, mert ezektől az osztrák rendszer belső összeomlását is reméli (lásd a *National-Zeitung* június 5-i, 263. számában a bécsi tudósítást), végül Bolognában, Imolában, Faenzában és a pápai állam más városaiban a nép proklamálja a szárd állammal való egyesülést, a Bonaparte által a pápának garantált semlegesség ellenére — ez az általunk előre jelzett kitörése az olasz forradalom és a Napóleon közt szunnyadó konfliktusnak, amelyet természetesen ismét elsimítanak majd mindaddig, amíg a Mincio és az Adige erődei még osztrák kézen vannak — ez a legutóbbi két hét forradalmi mérlege.

S e két hét magával hozta a leggyökeresebb átváltást Németország közvéleményében. A tettek és az írások együttesen járultak hozzá ahhoz, hogy a rossz irányba terelt nemzeti érzést lecsillapítsák, és a német népet ismét tudatára ébresszék annak, hogy az

* A Milánóra vonatkozó fenti részletek a *Kölnische Zeitung osztrák* érzelmű június 6-i és 7-i (162. és 163. sz.) veronai tudósításaiból származnak.

elvek, az érdekek és tulajdon fejlődésének létkérdései egyaránt milyen pozíciót jelölnek ki számára.

S hirtelen a közhangulat ezen örvendetes megváltozása közepette és mintegy ezzel kiáltó ellentétben — a porosz mozgósítás!

Egy mozgósítás még nem maga a döntés — de már a kockák rázása a döntő dobáshoz.

Egyre jobban közeledik hát az írásunk végén felállított alternatíva, egyre jobban közeledik kormányunk számára a döntő dobás.

De akármit mutat is majd a kocka — egyenes vagy közvetett és nagyon összekuszált úton, viszonylag könnyen járható és a nemzetnek tetsző, vagy pedig rögös és hosszú, balszerencsétől kísért és vértől síkos úton —, a jelenlegi válság végső eredménye mindenképp ez lesz: *Németország nemzeti újjászületése!*

Berlin, 1859. június 16.

A szerző

A tények sürgetnek. A francia—olasz és az osztrák seregek szemben állnak egymással, lázas izgalom fogja el a nagy küzdelem szemlélőit, a háborús készenlétet Poroszországban az összes hadtestre kiterjesztették, s miközben a kabinetek még ingadoznak, szemlátomást bizonytalanul a tekintetben, hogyan foglaljanak állást, egy olyan oldalról, melynek hazafiságában nem akarunk kételkedni, melynek hazafiságát azonban mindenesetre még messze túlszárnyalja elvakultsága, megkísérlik befolyásos és igen olvasott lapokban a közvélemény olyan áramlatát előidézni, mely egyfelől tetemes nyomást gyakorolhat a kormány határozataira, másfelől, amit még veszélyesebbnek tekintünk, a legnagyobb mértékben alkalmas a legvészterhesebb zavar előidézésére a tömegek szívében, magán a demokrácián belül is. Ezt a kísérletet az teszi oly veszedelmessé, hogy olyan lapokban folytatják, amelyek eddig igényt tartottak arra, hogy a demokrácia fegyverhordozóinak számítsanak, s akárhogy is álljon a dolog magával ezzel az igénnyel, mostanáig még mindig a legjogosabban támaszthatták a megjelenő újságok között. Ezt a kísérletet az teszi veszedelmessé, hogy érdekében mozgásba hozzák egy hamis hazafiság összes emeltyűit,

egy rossz irányba terelt nemzeti érzés összes rugóit, egy jogos személyes gyűlölet összes szenvedélyes vonaglásait, egy zavaros és homályos, egyszerre félénk és erőszakos, elvtelen érzelmi politika összes segédeszközeit. A bonapartizmus feltámadt, kiáltják nekünk, karját Európa fölé emeli, újra a jénai napokhoz vezet, ha tétovázunk! S az ilyen döntő reminiszcenciákra támaszkodva, erőt merítve abból az utálatból, mely a népeket joggal tölti el Louis Bonaparte személye ellen, e gyűlölet ürügyén nem másba akarnak belehajszolni bennünket, mint egy „Napóleon elleni háború" nevével leplezett háborúba a *francia* nép ellen, egy háborúba *Ausztriáért*.

Ha a *Neue Preussische Zeitung*, attól az ösztönös érzéstől indíttatva, hogy Ausztria bukása általában a reakciós elv bukását jelenti, ezt a csatakiáltást hallatja — nincs ellene semmi kifogásunk. Ellenkezőleg. Véleményünk szerint semmi sem egyszerűbb, semmi sem inkább rendjénvaló, mint ez. De ha még a populáris napilapok is magukévá teszik e csatakiáltást — ilyen komoly és súlyos órában ideje, hogy az igazi demokrácia, mely oly régóta nem jelent meg a nyilvános színtéren, ismét színre lépjen, hogy a tényállást nyugodt és határozott pillantással áttekintve, változhatatlan elveinek mércéjével megvizsgálja, hogy lerombolja azt a látszatot, mintha ama liberális szónokok a népesség demokratikus rétegeinek kifejezői volnának, hogy magát a kormányt megszabadítsa a nyomástól, melyet a közvélemény ama manipulálói gyakorolhatnak rá, vagy pedig megfossza attól a *mentségtől*, hogy ennek a nyomásnak kell engednie; mindenekelőtt, hogy a kormány önmagával tisztázza a dolgokat, s így a nép világosan és tudatosan lássa, milyen álláspontra helyezkedjék, egységes véleményt alakítva ki arról, melyik oldal ellen lépjen fel, ha az események odafejlődnek, hogy a színpadra szólítják, vagy saját jószántából jelenik meg azon.

Vizsgáljuk hát meg higgadtan, hogy ebben a harcban a német népet érdekei és szimpátiája hová szólítják, melyek lesznek e harc következményei, s a nekünk hirdetett politika milyen eredményekhez fog vezetni; s végezetül, milyen szerepet kell vállalnia ebben a konfliktusban *Poroszországnak*.

Amidőn e vizsgálódáshoz kezdünk, azt akarjuk, hogy ellenfeleink számára a terep a lehető legkedvezőbb legyen. A tényállás

szemügyre vételénél teljesen el akarunk tekinteni a szorosabb értelemben vett *diplomáciai* vonatkozásoktól, a háború kitörését megelőző tárgyalásoktól; el akarunk tekinteni attól az ügyes látszólagos engedékenységtől, melyet Bonaparte akkor tanúsított, amikor szintén csatlakozott az Angliától kiinduló, Poroszország és Oroszország által elfogadott javaslathoz, amely Piemont lefegyverzéséért nem követelt mást, csak a kongresszuson való részvételt, mégpedig *nemcsak* Piemontét, hanem az összes közép-olaszországi államokét is, amelyek csaknem mind Ausztria mellett álltak; el akarunk tekinteni Ausztria agresszív ügyetlenségétől, amidőn az ellene szögezett szuronyba belerohanva elvetette ezt a javaslatot, és a Piemonthoz intézett ultimátummal, egy olyan ultimátummal, melynek teljesítése *lehetetlen* volt, a háborút *kikényszerítette*. El akarunk tekinteni attól, hogy még az osztrákok iránt elfogult lord Derby* is — mégpedig egy olyan pillanatban, amidőn Ausztria elfogadta azon utolsó javaslatát, miszerint térjenek vissza a Cowley-misszió közvetítő tevékenységéhez, Bonaparte válasza azonban még nem érkezett meg — „bűnösnek" nevezte Ausztira ultimátumát, és kifejezetten leszögezte, hogy ha most Franciaország megtagadja a közvetítés elfogadását, a háború kitöréséért a felelősség mégis *csak* és *kizárólag* Ausztriát terheli. El akarunk tekinteni ettől, jóllehet teljes joggal hivatkozhatnánk rá. Mert az egyetlen válasz, mely erre adható, az, hogy Ausztria pénzügyi helyzete folytán képtelen volt tovább állni lábhoz tett fegyverrel, teljesen megvilágítja a helyzetet. Ha Ausztria olyan páratlanul rosszul kormányzott ország, hogy a béke tíz esztendeje után, amely alatt Franciaország végigharcolta a krími háborút, még annyi ideig sem képes a seregeit hadilétszámban tartani, mint a december 2-i férfiú**, akinek a kormányzása Franciaországban aztán igazán nem tarthat igényt népszerűségre, ha Ausztriának olyan hallatlan nyomás gyakorlására és erőfeszítésre van szüksége népeinek erőszakos összetartásához, hogy e nyomás legcsekélyebb fokozása azzal a veszéllyel fenyeget, hogy ez az egész mesterséges építmény magától fel-

* Derby e javaslata egy korábbi misszió felújítására az ultimátum után született, s nem vezetett eredményre. — *Szerk.*

** III. Napóleon, aki 1851. december 2-án hajtotta végre államcsínyét. — *Szerk.*

robban — nos, akkor igazán nem tudjuk, miért kellene fegyverrel a kezünkben síkraszállanunk egy ilyen önmagában is ennyire abszurd, életképtelen, kényszerű állam további létezéséért.

Elhagyjuk vizsgálódásainkból a diplomáciai sakkhúzásokat is, mert érdekességük jó részét elvesztik, mihelyt eljön a tények ideje. Elhagyjuk őket, mert elevenen él bennünk az a meggyőződés — s a jövő majd megmutatja, igazunk van-e —, hogy már a piemonti házasság* alkalmával a Piemont és Louis Bonaparte között megkötött szerződés tartalmazott egy olyan cikkelyt, amely szerint az utóbbi kötelezte magát arra, hogy *ha egyszer* a háború megkezdődött, nem fejezi be másként, mint hogy az osztrákokat kiűzi az olasz félszigetről. Ha ez így van, akkor ettől kezdve csak formai kérdés merülhetett fel: hogyan lehet Ausztriát a legügyesebben agresszív lépésekbe hajszolni. Mi tehát Bonapartét is e háború provokálójának tartjuk. Sőt, úgy is vehetjük, mintha a dolog akként állna, hogy Bonaparte minden, Piemonthoz intézett osztrák ultimátum nélkül megindította a háborút, és csupán annak nyílt kijelentésével, hogy az osztrákokat kiűzi Olaszországból, bevonult ebbe az országba. Más szóval, a viszályt a kicsi és formális diplomáciai szempontoktól a nagy *politikai* szempontok és érdekek magaslatára kívánjuk emelni, hiszen végső fokon csakis ezeké a döntés.

I.
AZ OLASZORSZÁGI HÁBORÚ

Ha tehát még úgy állna is a dolog, ahogyan az imént feltételeztük, miképpen lehetne, kérdezzük, csak egy pillanatig is kétséges, hogy melyik oldal felé kell irányulnia a német demokrácia rokonszenvének? Olaszország a legigazságosabb és legszentebb háborút vívja, melyet nemzet egyáltalán vívhat, nemzeti függetlenségéért és létéért küzd. Ezt a háborút lelkes felkelésben vívja az oly nagy túlerőben levő ellennel, az Európában található leginkább kultúra-

* E megjegyzés a III. Napóleon unokatestvére, Napóleon herceg és Viktor Emánuel szárd király lánya, Klotild közötti, 1859 januárjában megkötött házasságra utal. — *Szerk.*

ellenes államfogalommal, Ausztriával, e kényszerállammal szemben. Mi egyszerűbb és jogosabb annál, mint hogy ebben az egyenlőtlen küzdelemben igénybe vegye a francia nemzet segítségét, ha ezt megszerezhette? Talán nem tapasztalta Piemont már egyszer, 1849-ben, Novara csatamezein, hova vezetett, s szükségképpen, Károly Albert elve: „Italia farà da se" [„Olaszország maga fogja csinálni"]? Mi mást tesz Piemont, mint amit Poroszország tett 1813. évi dicső felkelésünkkor? S ha Piemont elfogadja Napóleon segítségét — vajon nem fogadtuk-e el mi 1813-ban még az orosz cár segítségét is? Vajon a mi felkelésünk kevésbé volt jogos, amiért hozzá jeladásul Moszkva égése szolgált? Vajon harcunk kevésbé volt dicsőséges és igazságos, amiért csatamezeinken *orosz* seregekkel együttesen és fegyverbarátságban harcoltunk?

Alkalmazzák reánk azt, amit Sieyès a francia nemzetgyűlésnek mondott: „Vous voulez être libres, et ne savez pas être justes!" „*Szabadok* akartok lenni, és még *igazságosak* sem tudtok lenni?!' Ha ez az ügy igazságos és szent, vajon *kevésbé* lesz-e az, amiért egy rossz ember veszi kézbe? Ha Itáliának az osztrák iga alóli felszabadítása nagy és civilizatorikus feladat, vajon *kevésbé* érdeke-e a civilizációnak azért, mert Louis Napoléon az, aki, bár a legszánalmasabb indítékokból, rászánta magát arra, hogy vállalkozzék végrehajtására? Ezen indítékoknak, melyeket később kívánunk szemügyre venni, a szánalmassága joggal teljesen meg fogja fosztani — meg kell hogy fossza — őt minden érdemtől, minden igénytől a jelen- és az utókor hálájára mind Franciaország, mind Olaszország részéről. De hogyan befolyásolhatják azon indítékok, *amelyektől* vezérelve valaki valamire elhatározza magát, annak az *ügynek objektív* sajátosságait, *amelyre* elhatározza magát? Ha Louis Napoléon kezébe vesz *egy* nagy és minden ízében népi ügyet, éppen azért, hogy néhány fillérnyi népszerűségre tegyen szert a visszhang révén, melyet ez az ügy a népek szívében kelt — nos, ám tagadják meg tőle e filléreket, s tegyék így azt a cselekedetet, melyre személyes célokért határozta el magát, e személyes célokra hasznavehetetlenné. Ám miként lehet a közönséges józan észre hallgatva most azt kívánni, hogy maga az ügy ellen is kardot rántsunk? hogyan lehet azt kívánni, hogy most küzdeni kezdjünk az ellen, amit eddig akartunk, amire áhítoztunk, amire töreked-

tünk? Avagy talán a *National-Zeitung* politikusai szándékoznak beismerni, hogy eddig, Napóleon beavatkozása *előtt* sem kívánták sohasem az olasz függetlenséget? szívük mélyén mindig is az olaszországi osztrák zsarnokságért lelkesedtek?

Más szempontokból lehet másként ítélni. De azt mindenképpen le kell szögeznünk, hogy most nem hirdethet senki sem háborút Itália és Franciaország ellen anélkül, hogy *demokratikus* szempontból akarva vagy akaratlanul *árulást* ne követne el elvei ellen. Mi sem egyszerűbb, mint ezt bebizonyítani. Akármilyen eltérő nézeteket vallunk is a demokrácia fogalmának speciálisabb tartalmáról, *abban* az *összes* demokratikus csoportok egyet fognak érteni, hogy e fogalom, legáltalánosabb kifejezésére redukálva, nem jelent mást, mint ezt: a nép *belső* autonómiája, önálló törvényhozása. De honnét származna ez a jog a *belső* autonómiára, hogyan lenne csak *elgondolható* is, ha nem előzné meg a jog a *külső* autonómiára, a nép életének a *külföldtől* független, szabad, önálló alakítására! A szabad, független nemzetiségek elve tehát bázisa és forrása, anyja és gyökere a demokrácia fogalmának általában. A demokrácia nem tiporhatja lábbal a nemzeti elvet, ha nem akar kezet emelni, öngyilkos módon, saját létére, ha nem akarja magát megfosztani önmaga elvi igazolásának talajától, ha nem árulja el saját magát *eleve* és *alapvetően*.

A szabad nemzetiségek és a demokrácia elvének belső fogalmi összefüggése éppen elégszer történelmileg is kézzelfogható módon megmutatkozott, mégpedig megkettőződött formában. Mind abban, hogy az egyik elvnek a győzelme nyomban a másiknak a fejlődéséhez, mind pedig abban, hogy a másodiknak a bukása az elsőnek a hanyatlásához vezetett. Így 1813-ban a nemzeti függetlenségért küzdő lelkes felkelésünk azonnal megindította a belső szabadságért való küzdelmet is. Így vezetett az 1848-as francia forradalom mind Olaszországban, mind Magyarországon az elnyomott nemzetek felkeléséhez. Így az az árulás, melyet Franciaország köztársasági kormánya saját elvei ellen elkövetett azzal, hogy a felkelt nemzetiségeket támogatás nélkül pusztulni hagyta, megint csak azt eredményezte, hogy magában Franciaországban megbukott a demokratikus kormányforma. Ha Lamartine úr 1848-ban megtette volna, amit ma Bonaparte úr tesz, ha Lombardia segítségére sietve beavatkozott volna Itáliában, akkor

a forradalmat *magában Franciaországban a reakció már nem szárnyalhatta volna túl*, akkor *nem* lehetett volna már elérni, hogy a francia nép közönyösen és utálattal tekintsen köztársasági kormányára; akkor a Franciaországon kívüli európai kontinensen a forradalmat *már nem* győzhette volna le a reakció; akkor a köztársaság *nem* bukott volna meg. Amikor Lamartine úr Olaszországot meghagyta zsákmányul Ausztria egyenlőtlen erőinek, meghagyta a lehetőségét a köztársaság bukásának magában Franciaországban, s ezzel a lehetőséggel *együtt* ráadásul egyúttal *örökül* hagyta a köztársaságot Napóleonra, aki most átveszi ezt a örökséget. S ha Lamartine úrnak mindezért felelnie kell lelkiismerete és nemzete előtt, ugyanakkor felelnie kell előttünk — jóllehet attól tartunk, hogy ez majdnem több, mint amennyivel méltányos egy embert megterhelni — azért az egész végtelen zűrzavarért, mely most kezd úrrá lenni a német koponyákban, miután az ügyet Louis Bonaparte kormánya oly bonyolulttá tette.

Ismételjük, a demokrácia elvének talaja és éltető forrása a szabad nemzetiségek elve. Enélkül a levegőben lóg. Ennek az elvnek egyetlen korlátja van, mely azért korlát csupán és nem *kivétel*, mert éppen abból a fogalomból fakad, amelyből a nemzeti elv vezeti le jogosultságát. A nemzeti elv a népszellemnek tulajdon történeti fejlődésére és önmegvalósítására való jogában gyökerezik. Mármost voltak és vannak olyan népek, melyek saját erejükből képtelenek a történelmi léthez eljutni; s olyanok, amelyek ehhez eljutottak, de ezen túljutni nem tudnak és csupán mozgásképtelen államromokként hevernek a történelem mögött; megint mások, végül, amelyeknek van ugyan saját fejlődésük, de amelyeket szomszédaik gyorsabb és erősebb fejlődési folyamata túlhalad, és így saját pangásuk időszakaiban lehetővé teszik ez utóbbiaknak, hogy egyes országrészeiket magukhoz ragadják és — azok megelégedésére — a hódító népszellemhez és kulturális fejlődéséhez asszimilálják. Mármost miként a történelemnek és az egyetemes fejlődésnek a joga egyes ereihez — a külön népekhez — képest erősebb; miként a történelmi organizmusban minden egyes ilyen érnek a saját *működésre*, saját *fejlődésre* való joga éppen azon tényhez van mint feltételhez kötve, *hogy* működik, *hogy* fejlődik —, ugyanúgy a népszellemek joga saját létükre ahhoz van kötve, hogy *létezzék* egy sajátszerűen fejlődő és az egyetemes kulturális folyamattal

lépést tartó népszellem. Más esetben a hódítás joggá válik, mégpedig vagy már eleve, vagy pedig utólag nyer bizonyítást. E jog *próbája* egy *más rasszhoz* tartozó nép meghódításakor leginkább e nép kihalása, *ugyanazon* rasszhoz tartozó nép meghódításakor e nép *asszimilálása*, a saját és magasabb kultúrszellembe való átemelése.

Ezen a jogon hódította meg az angolszász rassz Amerikát, Franciaország Algériát, Anglia Indiát, hódították el a német származású népek a szláv nyelvű népektől földjüket. Ezen a jogon tudta, sajnos, Franciaország a nagy francia virágzás és a német tespedés idején magához ragadni Elzászt és Lotaringiát, a két német tartományt, és ezt a hódítást egy még nagyobb fellendülés által, a múlt század végi forradalomban, magához asszimilálni; olyannyira, hogy ezek a meghódított országrészek maguk sem akarnak mást, mint franciák maradni.

S mint ahogy azon a fejlődési színvonalon, amelyre szerencsésen immár eljutottunk, soha többé egyetlen német *falut* sem fogunk elveszteni Franciaország javára, éppoly történetietlen és lehetetlen lenne azt akarni, hogy ama tartományokat újra visszaszerezzük Németországnak.

Tehát ezzel az egyetlen megszorítással vagy inkább ezzel a pontos *meghatározással* kell a szabad nemzetiségek elvét felfogni; másként megszűnik elv lenni és értelmetlenséggé válik...

Ám lesz-e valaki oly szemérmetlen, hogy a magasabb kultúrtörténeti rendeltetés e jogát, amellyel a franciák Algériára, az angolok Indiára rendelkeznek, *Ausztriának* követelje *Olaszországgal szemben?* Az olasz olyan nemzet, mely négy évszázada igen nagy mértékben közreműködött Európa kultúrtörténeti haladásában, sőt elsősorban ő serkentette ezt. Az olaszoknak köszönhetjük tudományunk, költészetünk, kereskedelmünk és iparűzésünk kezdeti fejlődését. Azóta az olaszok megszakítás nélkül végezték e civilizatorikus munkát, és irodalmuk a legújabb időkig a szellem minden területén számos klasszikus művet mutathat fel.

Vajon az ilyen irodalom semmi? Avagy milyen mércével mérik a *National-Zeitung* nagyeszű politikusai egy népnek nemzeti létre és a kultúrnép címére támasztott igényét?

Hát Ausztria? Oroszország természetadta barbár birodalom, melyet zsarnoki kormányzata annyira igyekszik civilizálni, amely-

nyire ezt zsarnoki érdekei elviselik. A barbárságnak itt az a mentsége, hogy *nemzeti elem*. Egészen más a helyzet Ausztriában! Itt népeivel *ellentétben a kormányzat* képviseli a barbár elvet, kultúrnépeit mesterségesen és erőszakosan ezen elv uralma alá hajtva. Három nagy kultúrnemzetet: a németeket, olaszokat, magyarokat felölelve, ezeket 1848-ban és 49-ben csupán vad és barbár nemzetiségeinek felizgatásával, az olyan nemzetecskéknek való hízelgéssel, amilyenek a rutének meg a rácok, a *barbár-szláv* elem által tudta leigázni. Ausztria úgy győzött, hogy e kultúrnépek ellen felszította és szabadjára engedte a nyers természeti erők gyűlöletét. A horvátok és a szlavónok szuronyai által győzött, úgy győzött, hogy megígérte a szlávoknak, hogy Ausztriát szláv állammá fogja tenni.

Noha ezt az ígéretet is megszegni kényszerült, és ezáltal — amint az még bizonyára meg fog mutatkozni — a szlávok ragaszkodásától is megfosztotta magát, a Habsburg-ház hű maradt régi, több mint háromszáz éves kultúraellenes politikájához és spanyol szellemiségéhez. E hagyományos politika legújabb gyümölcse — a római konkordátum! Amit ez ideig egy három évszázados összném et fejlődés, sőt az egész európai fejlődés maradandó gyümölcsének kellett tekintenünk — odaadta egyetlen tollvonással! Tucatjával szentesített olyan paragrafusokat, amelyek közül a protestantizmus előtti időkben, a Hohenstauf- és a szász császárok korában, mindegyikért évtizedekig véres harcot kellett volna vívnia Rómának! Amiként a középkori mondákban a gonosszal való szerződésben a halhatatlan lelket, úgy adták el az állam tulajdon szellemi szuverenitását, hogy a testek fölötti uralmat annál biztosabban megtartsák!

Talán civilizálni, asszimilálni akarja Ausztria Olaszországot? Ékesszóló példánk van arra, hogyan tud asszimilálni Ausztria. Csehország elfojtott népszellemét idézzük fel! Mi lett ebből az országból, a protestantizmus szülőanyjából, a huszita háborúk bölcsőjéből, a harmincéves vallásháború szülőhelyéből, mi lett belőle sokszázados birtoklás után? A legkomorabb katolicizmusba beszorított nép, amely egy protestáns láttán keresztet vet, olyan ország, melynek *nincs* irodalma, *nincs* szellemi élete — hacsak annak nem tekintjük a cseh pártnak a bécsi birodalmi gyűlésen tanúsított reakciós és kultúraellenes állásfoglalását —,

az osztrák pénz- és katonaigények éléstára, elfojtott, megnyomorított népszellem! Így civilizál Ausztria!

Hogy Ausztria miképp tudta olasz tartományait asszimilálni, arról a történelem tanúskodik. Itália szakadatlanul tiltakozott az idegen uralom ellen. Már a húszas évek óta megszakítás nélkül követték egymást mozgolódások, felkelések, összeesküvések, karbonarizmus. Az állandó osztrák válasz Spielberg börtöne volt. Majd következett a nagyszerű 1848-as felkelés, mely az akkori körülmények kedvezése folytán kizárólag Felső-Olaszország saját erőivel elragadta Ausztriától Velencét és Milánót. S 1848 után alig múlt el egymás után három olyan esztendő, hogy az olasz nép valamiféle zendüléssel újból meg ne pecsételte volna vérével Ausztria elleni tiltakozását. Mi több, a nemzeti ellenállás a politikai orgyilkosság fanatizmusáig izzott fel; a nemzeti gyűlölet áldozataiként sorra estek el a tördöfésektől kivált az olaszoknak azon honfitársai, akik eladták magukat az osztrák ügynek. Az ilyen esetekben folytatott vizsgálatok eredménytelensége elégséges bizonyítékul szolgált arra, hogy az egész nemzet cinkosa volt az elkeseredett nemzeti gyűlölet e tetteinek.

Az a hallatlan hősiesség, amellyel a lombardok az Ausztria elleni tiltakozásukat tíz éven át a társadalmi életben fenntartották, talán mindennél ékesebben tanúsítja e nép csodálatraméltó, el nem altatható nemzeti energiáját. Míg az osztrákok Milánóban uralkodtak, kitüntetéseket, méltóságokat és javakat, börtönbüntetést osztogattak és rögtönbíráskodtak, egyetlen osztrák uniformis sem jelenhetett meg olasz társaságban — mégpedig tíz éven át, egy osztrák tiszttől minden kávéházban úgy menekültek, mint a pestistől, az *uralkodó* elemet az *elnyomott* elem túltengő energiája mintegy *kiközösítette!* Sok az olyan nép, amely, ha ütött szabadságharcának órája, bátran küzdött a csatamezőkön — ám ilyen kitartó, tízéves, *szívós* energiára, erre az annál is nehezebb erőfeszítésre, mert minden napnak és minden órának az energiakifejtése, alig tudunk példát.

S ez a nemzet, mely most utolsó felszabadító harcába indul, ne számíthatna a nagylelkű német nemzet rokonszenvére, a német demokrácia helyeslésére? A demokrácia, az olyan, amelyik *csakugyan* demokrácia, igenis mindig figyelmezteti önmagát, ha vala-

hol a népszabadságért fellángol a harc: tua res agitur [a te ügyedről van szó]!

A német sajtó számos bűnt követett el az olasz nemzet ellen. Hónapok óta, amióta csak folynak az előkészületek ehhez a háborúhoz, kötelessége lett volna a német sajtónak, hogy agitáljon az olasz függetlenség ügye mellett.

Ehelyett még népszerű lapok is, mint a *Volks-Zeitung*, Olaszországnak Ausztria ellen vívott fentebb leírt félig rejtett, félig nyílt szakadatlan évtizedes élethalálharca ellenére azt állították, hogy az olasz nemzet nem akarja ezt a háborút, mesterségesen felbujtják, nem vágyik a francia seregek megjelenésére, Bonaparte úr ez alkalommal is csak olyan „boldogításra" vállalkozik, mellyel az olasz nép vele szemben megnyilvánuló ellenszenve folytán megérdemelt módon felsül. — Még akkor is így írtak, amikor már Garibaldi és Ulloa vezetésével 12 000 önkéntes, az olasz ifjúság színe-virága, az összes osztályok és rendek legjobbjai, Lombardiából, Toscanából, Olaszország valamennyi részéből odasietve a harci lobogó köré sereglett; önkéntes csapatok, amelyeknek létszáma a *National-Zeitung* szerint is ma már 25 000 főre emelkedett.*

* Azóta, mint ezt jóleső érzéssel megállapíthatjuk, ama népszerű és tisztességesen szerkesztett lap — a *Volks-Zeitung*ról beszélünk —, nevezetesen a Piemonthoz intézett osztrák ultimátum folytán, igazságosabb és rokonszenvesebb magatartásra váltott át. Ha e lap a 106. szám vezércikkében felkiált: „Ezáltal [a felfegyverzett semlegesség által, a német határok védelme által] nagy közvetett segítséget nyújtunk Ausztriának, nagyobbat, mint amilyet — Isten a megmondhatója — Németországtól valaha is megérdemelt; ám egy háború terhét olyan ügyért, amellyel a német nép sohasem fog rokonszenvezni, nem vesszük magunkra, mi nem harcolunk Olaszország elnyomásáért, amelyet sem most, sem soha többé nem kívánhatunk", akkor ez világosan és találóan visszatükrözi a helyzetet. Ám ha ez a lap megint (lásd pl. 101., 104. sz. stb.) csupán a „szabad elhatározás" fenntartásának kötelességére figyelmezteti a kormányt, s ezt a „szabad elhatározást" a következőképp definiálja: „Hogy Poroszország meddig védelmezi Németországot ilyen mértékben, s hogy *vajon* és *mikor* fogja majd tanácsosnak tartani, hogy *Franciaországot katonailag megtámadja*, azt az ilyen esetben hadd döntse el az *időpontnak* és a *körülményeknek* megfelelően" — akkor ez legalábbis nem eléggé pontos

Azóta a tények ismét hallatták szavukat. Alig terjedt el az első híre a hadüzenetnek, és még sem francia, sem piemonti katona nem lépett a hercegségek földjére, amikor Közép-Olaszország számos pontján már felkelt a lakosság, és nagyhercegeit meg hercegnőit — ezeket az osztrák helytartókat — fejvesztett menekülésre késztette. És oly *egyhangú* volt a felbuzdulás, oly határtalanul nemzetiek voltak e felkelések, hogy úgyszólván egyikükben sem

és világos állásfoglalás egy lap részéről. Persze, egy kormány szájából idegen kormányokkal szemben a szabad döntés fenntartásának ilyen kinyilvánítása bizonyos körülmények közt — ha nem is mindig — elegendő lenne. Egy lapnak azonban egy másik, kettős kötelessége is van: az, hogy tájékoztassa a népet arról, hogy a különféle esetleges helyzetekben politikájának milyen irányítása a kívánatos, valamint az, hogy a kormányt tájékoztassa arról a politikáról, melyet minden ily esetben a nép akarata megkövetel. Ha az újságok megelégszenek azzal, hogy a kormánynak minden esetre carte blanche-ot [kitöltetlen kötelezvényt] állítsanak ki, akkor ezzel lemondanak a közvélemény minden kezdeményezéséről.

Ám ha végül a *Volks-Zeitung* (107. és 110. sz.) megint csak arra az időre követeli határozottan a semlegességet, amíg „csupán Ausztriának a *piemonti* területről való kiszorításáról van szó", de „mihelyt a háború arra irányul, hogy az osztrákokat kiűzzék Lombardiából és a velencei területről", a kormány tetszésére akarja bízni, hogy már *ebben* (tehát a háború e szabályszerű és szükségszerű céljában, és anélkül, hogy szó volna francia hódításról vagy hercegi trónokról Közép-Olaszországban) olyan veszélyt lásson, amely „Franciaország túlsúlya folytán és Ausztria meggyengülése folytán Németországot és Európa jelenlegi egyensúlyát fenyegeti", s amely veszély „elhárítására" a lap szerint a kormány részt vehessen a Franciaország elleni háborúban, akkor ez a lap roppant ingatag álláspontot foglal el, megint csak nyílt kérdésnek hagyja meg az olaszországi osztrák uralom további fennállásáért való háborút, s az olaszországi háború további következményeit illetően, Ausztriának Németországhoz való viszonyát illetően és az európai egyensúly-elméletekre vonatkozó aggodalmakat illetően beleesik mindazon közkeletű tévedésekbe, amelyek jelenleg a közvéleményben dominálnak, és amelyek tárgyilagos cáfolata alkotja a továbbiak tartalmát.

folyt egyetlen csöpp vér, nem dördült el egyetlen lövés sem. A nemzettel a hadsereg is felkelt.*

* Nagy tévedés volna a parmai megmozdulás megállásában ennek ellenbizonyítékát látni. Parma csaknem középütt van Piacenza és Modena között, s ez utóbbi kettőt osztrák csapatok tartják megszállva. Még a *Neue Preussische Zeitung*ból is kitűnik, hogy amikor híre jött a felkelésnek, az osztrákok már Parma felé vonultak, és csak néhány órányira voltak tőle. Fekvésénél és a piemonti seregek állásánál fogva a város ez utóbbiaktól semmiféle támogatást nem kaphatott. Mindenesetre a legokosabb volt az egészen *idő előtti* felkelést ott beszüntetni. A parmai hazafias tisztek piemonti területre menekültek, a többiek pedig a hercegnő javára nyilatkoztak. Kézenfekvő, hogy Olaszországban a felkelés, ha nem az a cél, hogy a hazafiakat felmorzsolja és ezáltal ártson az ügynek, mindig csak a seregek mozgását figyelembe véve következhet be. A modenai Carrarában és Massában, bármily messze van is a hadszíntértől, a felkelés nem állt le, mert ezeknek a városoknak helyzetüknél fogva Toscana hátvédül szolgált. Ha a *Volks-Zeitung* a 108. számában az olaszországi mozgalomban megint „gyöngeséget és lanyha hangulatot" akar látni, akkor különös tévedésben leledzik. Ha e nézetet arra alapítja, hogy Olaszországban „nem bukkan fel egyetlen lelkesült hangú írás sem", akkor elfelejti, hogy az olaszoknak most sokkalta fontosabb teendőik vannak, mint az írás. Ha e lap arra alapítja nézeteit, hogy Rómában még nem kezdődött mozgalom, akkor elfelejti, hogy a hazafiak részéről *túl korai* és ez idő szerint igen oktalan cselekedet volna, ha Napóleon megszálló csapataival már most összetűznének. Ha a lap a toscanai mozgalmat katonai lázadásnak akarná feltüntetni, akkor figyelmen kívül hagyja azt a hírt, melyet ő maga hoz Toscanából ugyanabban a számban Olaszország cím alatt: „Az önkéntesek jelentkezése olyan nagymérvű, hogy az újoncozásról mint fölöslegesről letettek. Olaszország más részeiből is, nevezetesen az *egyházi államból* [sic!] még mindig tömegesen özönlenek az önkéntesek háborút viselni az osztrákok ellen." A lap továbbá figyelmen kívül hagyja, hogy az ugyanaznapi *National-Zeitung* (215. sz.) közlése szerint Lucca, Siena, Massa, Terzo di San Mario és Arezzo községtanácsa nyilvánosságra hozta, miszerint csatlakozik az ideiglenes kormányhoz.

Ámde aki kételkednék abban, hogy az olasz nép lelkesedik ezért a háborúért, az nem ismeri eléggé az olasz történelmet és az olasz állapotokat.

A tények azonban továbbra is beszélni fognak.

S miközben naponta szaporodnak ezen ügy mérhetetlen népszerűségének a bizonyítékai, egy állítólag demokratikus lap, a *National-Zeitung*, háborúra akar ösztökélni bennünket ellene?

Ám valóban, olykor minket sem kíméltek meg *ettől* a hihetetlenül ostoba választól: „Ki beszél egy Olaszország elleni vagy Ausztria melletti háborúról? Mi csak a *Franciaország* elleni háborút sürgetjük." — De vajon ha a francia seregeket leverjük, vagy egy támadással meggátoljuk, hogy az olaszoknak segítségére siessenek túlerőben levő ellenével szemben — vajon akkor kevésbé harcoltunk az olaszok ellen, és kevésbé szolgáltattuk volna ki őket Ausztriának, mint ha ugyanezen a csatatéren Ausztriával együtt harcolnánk ellenük?! Egyébként a *National-Zeitung* nyíltabb. Miután különféle vezércikkekben úgy írt egy Franciaország elleni háborúról, mintha az olasz ügy ezzel nem is volna összefüggésben, a 206. számban svájci tudósítója tollából ezeket az őszinte sorokat közli: „Svájc állásfoglalásra kényszerül, mihelyt *Németország és Anglia felkel*, hogy Nyugat és Kelet, Dél és Észak ellen a szabadság és civilizáció szent keresztjét, Franciaországot, Oroszországot, *Olaszországot* és Dániát, az európai térkép meg nem változtatását védelmezze." „*A most elvakított* (!) olaszok — folytatja a lap — ennek során meg fognak győződni arról, hogy szabadságuk látszólagos ellenei annak *igazi* barátai." A *National-Zeitung* tehát az „igazi" szabadságot akarja az olaszokra oktrojálni, ezt akarja biztosítani nekik az osztrák szuronyok támogatásával, az osztrák uralom fennmaradásával. Az olaszok ezt az „igazi" szabadságot, amely az osztrák jogar alatt virágzik, eléggé kitapasztalták. A bresciai statáriumok, a Milánóban pellengérre állított és megvesszőzött nők, a bírósági eljárás alatt nem álló kivándorolt lombardiai hazafiak vagyonának közigazgatási úton történő lefoglalása, végül a római konkordátum — Ausztriának és a *National-Zeitung*nak ez az „igazi" szabadsága az olaszoknak kitörölhetetlenül az emlékezetükbe véződött!

És végül, még Olaszországtól eltekintve is, miért viselnénk háborút Franciaország ellen? Megint csak azért, mert Franciaország magáévá tette az olasz ügyet, tehát egy nagy és igaz, egy civilizatorikus és a legnagyobb fokban demokratikus, tehát az *összes* népekhez közel álló ügyet! Avagy minő más háborús okot tud a *National-Zeitung* jelenleg Franciaország ellen kiagyalni?

Miféle méltatlanságot tapasztaltunk részükről? Miféle más panasszal élhetünk ellene, miféle más utlimátumot intézhetünk hozzá, mint ezt: szolgáltassátok ki az olasz népet!

S jól jegyezzük meg! Az efféle kiabálás: „Háborút Bonaparte és a bonapartizmus ellen", amellyel eleinte látszólag megkülönböztetve Franciaországot és Bonapartét, s népünknek az utóbbi iránt táplált gyűlöletére spekulálva e kiabálás igazi tendenciáit elkendőzték, már lelepleződik, nyílt franciagyűlöletté válik, ilyen hangos kiáltássá: „Háborút *Franciaország* ellen". S valóban, e látszatot nem lehetett sokáig fenntartani, mert ezúttal a dolgok egyelőre nem úgy állnak, hogy a francia seregek Olaszországban Napóleon ügyéért harcolnak, hanem megfordítva, Napóleon ezúttal Olaszországban valóban a francia nép ügyét és akaratát tette magáévá, abban az illuzórikus reményben, hogy ama mérhetetlen népszerűség révén, amelyet ez az ügy a francia demokráciában élvez, saját létezését tetemesen meghosszabbíthatja. Erre még visszatérünk. Elég itt annyit megjegyeznünk, hogy Bonaparte és Franciaország megkülönböztetése tehát a *jelen* pillanatban lehetetlenség és hazugság. Minthogy Napóleon itt eddigelé csak a francia nemzet szenvedélyes akaratát képviselte, a háború nem lenne egyéb, mint e nagy kultúrnép ellen viselt háború, legnemesebb, legjogosabb céljai és legdemokratikusabb osztönei ellen viselt háború.

S vajon melyik elv nevében, milyen csatakiáltással vonuljunk e háborúba? A *National-Zeitung* a már fentebb hivatkozott helyen nyíltan kimondja. Németország „az európai térkép meg nem változtatásáért" veresse agyon magát! E roppant ostoba és reakciós elv, e merő képtelenség azon változások szükségességének megértésére, melyeket kivétel nélkül az összes demokratikus elemeknek sürgetniük kell; egy elrothadt *status quó*nak a fenntartása teljes egészében és az utolsó i-re tett pontig egy értelmes, korszerű reform helyett — *ez* lenne az a csatakiáltás, melyért a *National-Zeitung* Németországot lelkesíteni akarja? *Ezt* a jelszót merészeli kiadni egy olyan lap, amely igényt tart a demokratikus névre?

Az 1815-ös szerződésekre még *diplomáciailag* sem lehet többé komolyan hivatkozni. Miután Belgium létrehozása megsértette, éppen maga Ausztria pedig lábbal tiporta őket Krakkó erőszakos

megszállásával, amely ellen az európai kabinetek nem mulasztották el a tiltakozást, e szerződések minden *jogi* érvényüket elveszítették az európai államok családjának minden egyes tagja számára.

De végül, még ettől eltekintve is, mióta lettek a bécsi szerződések, a Metternich-féle kabinet elnökletével végrehajtott népösszekapcsolások a *demokratikus* pártok enfant chérijévé, dédelgetett gyermekévé?

Ám miért csodálkozunk ezen egy olyan sajtószerv esetében, amely osztrákabb magánál Metternichnél, s míg a Metternich elnökletével megkötött német szövetségi szerződés felment bennünket az alól, hogy síkraszálljunk egy olyan háború mellett, amelyet Ausztria olasz terület birtokáért visel, azt követeli tőlünk, hogy a „meg nem változtatás" dogmája kedvéért önként vállaljuk ezt a háborút.

Ha tehát a *National-Zeitung* a status quo iránti vak fetisizmusában nem tudja mélyenszántóbban kifejezésre juttatni politikai bölcsességét, mint „a térkép meg nem változtatásával", ha *ez* az ő igazi csatakiáltása — akkor önnönmagunkkal is *szembe fog fordulni*, ha majd azon igyekszünk, hogy Németországot reálisabb egységgé tegyük, mint 1815-ben tetszett nekik, vagy ha Németországnak kedve támadna *ott fent Schleswig-Holsteinben a térképet egy kissé megváltoztatni?*

Háromszor is vakok és szánalmasan lelki szegények azok, akik úgy vélik, hogy fenntarthatják a *meg nem változtatást*, s bármily álláspontról induljanak is ki, nem ismerik fel, hogy a közeljövőben elkerülhetetlenül nagy átalakulások fognak bekövetkezni! A meg *nem* változtatás nem is *lehetséges*, és *érdekünkben* sincs.

Minden azon fordul meg, *miképp* viszik végbe a változtatást!

VII. A PROGRAM
POROSZORSZÁG FELADATA

Térjünk hát rá azon *pozitív* következtetésekre, melyek eddigi vizsgálódásainkból adódnak.

A fentiekből ennyi már világos: *a német nép* programja csak ez lehet:

Háború Napóleon ellen, ha az osztrákok kezéből kiragadott zsákmányt magának akarja megtartani;

háború, ha unokatestvérének közép-olaszországi trónusokat akar adományozni;

háború tehát mindkét esetben *csakis az olasz néppel és a francia nemzet demokratikus ösztöneivel való szövetségben!*

Ám ha mármost e két eset nem következik be, vagy pedig addig? Mi legyen e merőben esetleges program időszerű oldala?

Ha most egy Nagy Frigyes ülne a porosz trónon, alig férhet kétség ahhoz, milyen politikát követne. Felismerné, hogy elérkezett az a pillanat, amikor a német egységtörekvések végre kifejezésre juttathatók. Felismerné, hogy még a harci lárma is csak a német egységösztönnek — a nemzetet e minden ízében átható nemzeti törekvésnek — kifordított formában megnyilvánuló hatása. A pillanatot a legalkalmasabbnak tartaná arra, hogy Ausztriába bevonuljon, proklamálja a német császárságot, és a Habsburg-dinasztiára bízza, tud-e, és miként tud fennmaradni nem német területein.

Igen, a német császári korona *újra* az utcán hever! *Nem* fogják felemelni.

Nem lenne méltányos mindenkitől azt követelni, hogy Nagy Frigyes legyen. S ráadásul, ha van is, akinek érdeke a monarchia e bűnös mulasztását felpanaszolni — a német *demokráciának* bizonyára nem!

Ámde ha a porosz kabinet elégséges okokból nem is tanúsíthat ilyen határozott magatartást — *semmi* nagyra, *semmilyen* erőteljes és nemzeti lépésre nem telne most erejéből? S *milyen* magatartást kellene most tanúsítania?

A porosz kormány kijelentette, hogy az olasz háborúban egyelőre *semleges* kíván maradni. — Amióta csak eszmélünk, ez az első olyan intézkedése egy porosz kormányzatnak, amellyel egyetérthetünk. Ám ez az egyetértés csak akkor lenne igazi, ha ezt a merőben *negatív* magatartást *pozitív* oldala is követné, amely szükségeltetik a nemzeti érzés fokozására, erősbítésére és arra, hogy a nemzet érdekeinek megfelelő nagy cselekedet révén olyan lelkesült erőt öntsön a nemzetbe, amely a bonapartizmus valamennyi esetleges terjeszkedési törekvését eleve megfosztaná minden veszélyességétől.

Mindenekelőtt meg kell jegyeznünk, hogy a semlegességnek általában csak akkor van értelme, ha Poroszország kellő energiával meg tudja őrizni német hegemóniáját a Franciaországgal határos kis német államok osztrák szimpátiáival szemben. Poroszország a Szövetségnél* indítványozta a háborús készenlétet. Ezt főparancsnoksága alá kell vennie; egyetlen hadtest se álljon Németországban a francia határnál úgy, hogy nincs alávetve a porosz parancsnokságnak. Erre már több helyütt, nevezetesen a *Volks-Zeitung*, eléggé felhívták a figyelmet. Itt csak annyit jegyzünk meg, hogy Poroszország, ha azt a német pozíciót akarja elfoglalni, melyre igényt tart, *felelős* is a nemzet előtt minden meggondolatlanságért, amelyhez Bajoroszágnak és Württembergnek stb. szabad kezet engedne. Nagy nemzetek, sőt nagy népek élére állított uralkodók is kiszámíthatók. De senki a világon nem számíthatja ki, hogy a fekete-sárga mámor mennyire ragadhatja el a müncheni és a stuttgarti kis kabinetet.

Ha engednénk, hogy háborúba sodorjanak bennünket Franciaországgal egy Bajorországtól és Württembergtől egyetlen osztrák hadtest segítségével kiinduló agresszió által, az *még rosszabb és szánalmasabb* lenne, mint ha ezt a háborút magunk kezdenők el.

Poroszország köteles tehát az ilyen lehetőségek ellen minden garanciát megkívánni, és Németország vezető és oltalmazó hatalmaként szükség esetén kikényszeríteni.

Itt minden mulasztásból eredő bűn éppoly súlyos lenne, mint egy ténylegesen elkövetett bűn.

Ám mindez még mindig az éremnek csak a negatív oldala. Melyik a *pozitív* oldala?

A *Volks-Zeitung* az időleges semlegesség mellett azt kívánja, hogy 400 000 főnyi megfigyelő hadsereg álljon a Rajnánál! Eltekintve attól, hogy egy megfigyelő hadsereg — ez a magában véve idővel persze teljesen elengedhetetlen rendszabály — ilyen óriási méret mellett igen agresszív jellegű lenne, ezt azonkívül roppant költséges, roppant fölösleges és a nemzeti érzést huzamos időn át inkább elfojtó, mint fokozó szórakozásnak tartjuk.

* A „Német Szövetségről" (Deutscher Bund) van szó, amelyet 1815-ben hoztak létre, s amelybe Ausztria és Poroszország német tartományai is beletartoztak. — *Szerk.*

A francia—osztrák háború könnyűszerrel eltarthat két-három évig. Mihez kezdene ez alatt a 400 000 fő? Puskával a kezükben néznék, „hogyan vonulnak a fellegek"?

Nem, a *National-Zeitung*gal és hasonló lapokkal teljesen egyetértünk azon tényt illetően, hogy a háborús készültség ilyen tartós állapota egy háborúnál is nyomasztóbban nehezedik a nemzet vállára. Egy háború olyan kompenzációkat nyújt, amilyeneket az ilyen állapot nem nyújthat. Egy háború nyomasztó ugyan, de lendületet, tetterőt, lelkesedést is kivált. Az ilyen állapot *csak* a nyomást hozná magával. Tönkretenné a pénzügyeket, megbénítaná a kereskedelmet meg az ipart, a nemzetet lázas és nyugtalan hangulatban tartaná, de ez csupán *fárasztó* hatással lehetne, mert állandó tétlen várakozásból állna. Így csak nyomottsághoz vezetne, haszontalanul felmorzsolná erőinket, s ha azután csakugyan veszély támadna, az elbágyadt állapotban találna minket.

Nem, ama 400 000 fő helyett elegendő a negyedénél kevesebb, elegendő egy olyan nagyságú megfigyelő hadtest, mint amilyet Franciaország Pélissier mellett tart, ha a magunk részéről mi is képesek lennénk másutt egy *dicsőséges és eredményes nemzeti háború viselésére.*

S ez az érem pozitív oldala.

Az egyedüli magatartás, amely méltóságteljes és nagyvonalú, s éppúgy megfelel a német nemzet, mint Poroszország érdekeinek, az lenne, ha Poroszország így szólna:

„Ha Napóleon megváltoztatja az európai térképet a nemzetiségek elve szerint délen, ám legyen, mi ugyanezt tesszük északon. Ha Napóleon felszabadítja Olaszországot, ám legyen, mi elvesszük Schleswig-Holsteint!"

S e proklamációval seregeinket Dánia ellen küldenénk!

Különös, hogy ezt az igazi, a helyzetből és a német nép lelkéből következő jelszót még senki sem mondotta ki. Pedig nem kellene más, mint hogy Poroszország ezt kimondja a néphez intézett proklamáció kíséretében, s ez a most rossz mederben folyó német hazafiság hullámait egy csapásra igazi medrükbe terelné, zúgó árrá dagasztaná, s a német egységre való törekvést a legnagyobb lelkesedéssé fokozná.

Igen, *ez* az a pillanat, amikor a német egységérzést *ténnyé* kellene változtatni, s *tettekkel* naggyá, erőssé, büszkévé, biztossá tenni!

Akkor a nemzeti érzés nem tespedne aggodalmak idegölő mocsarában, hanem a legmagasabb rendű tetterővé bontakoznék ki. Akkor ahelyett, hogy nemzetközi helyzetünk megromlana, mint most az olaszországi háború következtében Franciaországgal szemben, *mi* lennénk azok, akik tetemesen erősödnénk, jelentős előnyhöz jutnánk. Akkor ahelyett, hogy Ausztria mellett küzdenénk a szabad nemzetiségek elve ellen, ellenségünkké téve a népszellem világát, ezen elv mellett állnánk ki, és egyúttal *saját nemzeti ügyünket* is előbbre vinnők.

Igen, ez lenne az alkalmas pillanat arra, hogy Poroszország a hesseni* és holsteini osztrák kényszeradó-behajtás gyalázatát, Poroszország tekintélyének megsértését Németország-szerte Schwarzenberg herceg által, azt a szégyent, amelyet a Manteuffel-kormány impotenciája és doktrinér reakciós dühe hozott ránk, a rendsburgi hazaárulást ismét kiköszörüljük és jóvátegyük.

„Ha Poroszországot megfosztják attól a megbecsüléstől, melynek Németországban örvend, minden erejétől megrabolják. Il faut l'avilir et après la démolir [Meg kell alázni, s utána szétzúzni]" — mondotta Schwarzenberg herceg.

Most volna itt a pillanat, amiközben Ausztria felbomlása már magától végbemegy, hogy növeljük Poroszország becsületét Németországban.

Most volna itt a pillanat e súlyos, vérző sebek begyógyítására.

A porosz kormányt hassa át e tudat: a csillagok állása kedvező! Ez az ő órája — de ha *még egyszer* elszalasztja az alkalmat, az *soha többé* vissza nem tér!

S ha csak futólag szemügyre vesszük a helyzetet, látjuk, hogy e nagy cél éppen most viszonylag milyen könnyen elérhető lenne.

Napóleon ebben a háborúban nem foglalhat állást velünk szemben. Részben egyelőre elegendő levernivalója van Olaszországban, elegendő fékentartanivalója Franciaországban, és nincs olyan nemzeti csatakiáltása, amellyel a diplomáciai ravaszságoknak hozzáférhetetlen és Schleswig-Holstein és Dánia iránt igencsak

* 1850-ben Kur-Hessen hercegségben osztrák–bajor seregek intervenciója megbuktatta a porosz irányzatú kormányt. Az „egzekúciós seregek", amelyeket törvénytelen adóbehajtásukról neveztek el, később porosz nyomásra kivonultak. — *Szerk.*

kevéssé érdeklődő francia népet ellenünk uszíthatná. Részben pedig a kérlelhetetlen logika nem tűrné, hogy jelenleg Napóleon diplomáciai módszereken túl másként is fellépjen ellenünk. Nem háborúskodhatik velünk azért, mert Schleswig-Holsteinben *azt* tesszük, amit ő Olaszországban. Az ő olaszországi proklamációja, a *Moniteur*ben megjelent cikkei — szó szerint megfelelnek a mi Dánia ellen kiadott kiáltványainknak.

Nem verekedhetik egyidejűleg kiáltványai mellett és ellen.

Ami Angliát illeti, amely a schleswig-holsteini kérdésben mindenkor szemben állt és szemben is fog állni velünk, *éppen most* képtelen másként ellenünk szegülni, mint legfeljebb diplomáciai úton.

Jelen helyzete bizonytalan, sohasem tudja, nem lesz-e kénytelen létéért harcolni Napóleon ellen, s így Schleswig-Holstein miatt semmiképpen sem idegenítheti el magától *egyetlen* megmaradt szövetségesét, Németországot, hiszen akkor teljesen elszigetelődnék. Bármennyire kelletlenül, de kénytelen lenne — ha mi nem *diplomáciai* úton, hanem a *tettek* útján haladunk — legfeljebb tiltakozással beérni, s utána szemet hunyni és szabad folyást engedni a dolgoknak.

Ausztriának megvannak a saját gondjai.

Marad Oroszország, mint az egyetlen állam, amelytől tényleges szembehelyezkedés lenne várható. Ezzel az ellenféllel mindenesetre és minden körülmények közt szembe fogunk kerülni azon a napon, amelyen ezt az ügyet — és egy napon mégiscsak dűlőre kell vinnünk — a kezünkbe fogjuk venni. Csak épp a jelenlegi körülmények közt maradhat kétséges, hogy vajon Oroszország, ha azt látja, hogy Poroszország imponáló eréllyel és határozottsággal, minden diplomáciai gyöngeség nélkül cselekszik, és ügyét csak a német nép lelkesedésére építi, nem fog-e az utolsó pillanatban meghátrálni. A Napóleonnal kötött orosz megállapodás a dolog természeténél fogva nem tartalmazhat mást, mint esetleges ígéretet a Németország elleni fellépésre, *ha* a Német Szövetség az olaszországi háborúban Ausztriának segítséget nyújtana. Miután Napóleon a schleswig-holsteini ügyben cserbenhagyja, ez nagy éket verne az Oroszország és Franciaország közti új barátság közé, olyan éket, mely nem csekély előnnyel járna az egész helyzetre nézve, s szükség esetén annál is inkább kiszélesíthető lehetne, mi-

vel Oroszország *Lengyelország* neve alatt ugyanezzel a kérdéssel vívódik, amelyért most Napóleon Olaszországban küzd, és amelyhez Oroszország biztosította esetleges támogatását. — Egyébként, mint már mondottuk, Oroszország offenzív erejétől a legkevésbé sem kell tartanunk, még ha eltekintünk is attól, hogy az olasz kérdésnek *lengyelre* való lefordításában biztos és csalhatatlan eszközünk van „ezen rossz szellem varázsának megtörésére".

Akármilyen álláspontra helyezkedjenek is a külországok a nemzet e szívügye tekintetében — Németország végre képes arra, hogy tulajdon ügyeit maga is a külföldre való tekintet nélkül intézze.

Ha Bonaparte seregei a schleswig-holsteini harcban szemben állnának velünk, *akkor* az ellene viselt háború a legigazságosabb és legjogosabb háborúvá válnék, az e háborúra való felhívás a Rajnától a Visztuláig érc-visszhangra találna az egész német nép fegyveres felkelésében.

A Schleswig-Holstein iránti rokonszenv, a nemzeti pozícióra való törekvés a mostani válságban, a nemzeti nagyság utáni vágy általában, a Napóleon elleni gyűlölet, a nemzeti egység utáni forró, lázas sóvárgás — mindeme lángok egyetlen tűzzé csapnának össze, s ez a tűz magát a gátját táplálékává változtatva, minden ellenállással, melyet útjába támasztanak, csak növekednék. És *ez* a háború nem kultúraellenes, nem nemzeti megsemmisítő háború lenne, mint a fent leírt háború.* Mert minden nemzeti lelkesedés és minden jog az *egyik* oldalon lenne, a mienkén!

Diplomáciájának mesterkedései nem gyakorolnának gyújtó hatást a francia nép szívére. A beszédében mutatkozó ellentmondás elfojtaná Napóleon szavát, ha nemzetéhez fordulna! A cselekvéseiben felfedett hazugság eszközt adna a francia demokráciának arra, hogy megbuktassa.

Sem Napóleontól, sem Oroszországtól, sem a kettő együttesétől, sem a müncheni meg a stuttgarti kabinet intrikáitól nem kell félnie Poroszországnak, ha tud kezdeményezően és erélyesen cselekedni.

* A VI. fejezetben szó esik arról a kultúraellenes hatásról, amely egy franciaellenes német támadó háború következménye lenne. — *Szerk.*

Kezdje el a porosz kormány ezt a nemzeti háborút, gyorsan, tétovázás nélkül, egyedül és önállóan, szövetségi intrikák nélkül — lépjen a hadüzenet *fait accompli*jával [befejezett tényével] a Szövetség elé, és a Szövetség e tiszteletet ébresztő magatartás befolyása alatt követni fogja. S ha intrikus kabinetek merészelnének nem német érzelmekről tanúskodni, itt lenne a pillanat, hogy emlékeztessünk arra, hogy egyszer egy porosz király már aláírta ezt az ünnepélyes nyilatkozatot: „Minden német fejedelmet, aki meghatározott időn belül nem engedelmeskedik a haza felszabadítására kiadott felhívásnak, államainak elvesztése fogja fenyegetni."*

S a kormány legyen biztos ebben. E háborúban, mely éppúgy létérdeke a német népnek, mint Poroszországnak, maga a német demokrácia hordozná Poroszország zászlaját, és az összes akadályokat ledöntené előtte olyan kirobbanó erővel, amilyenre csupán olyan nemzeti szenvedély mámorosító kitörése képes, mely ötven esztendeje egy nagy nép szívében lefojtva vonaglik és remeg.

Ha Poroszország habozik és tétlenkedik, akkor ezzel ismét és ismét azt bizonyíthatja, hogy Németországban a monarchia már nem képes nemzeti tettre.

Végül ha a kormány francia támadás nélkül és anélkül, hogy a fent meghatározott két eset közül az egyik bekövetkezett volna, néppusztító háborúba bonyolódik Franciaországgal, és így a fentebb leírt kulturális katasztrófát akarja a fejünkre hozni, akkor *szembe* fogja találni magát a demokráciával.

Véleményünket a szabad embernek azon köntörfalazás nélküli nyíltságával fejtettük ki, amely nehéz válság idején háromszoros kötelességünk.

A három háború közül bármelyikre határozza is el magát a kormány, azon a napon, amelyen a nép erőihez kell folyamodnia, meg fogja tudni, hogy a közvélemény mely rétegeiben *lakozik az erő!*

* Az Oroszország és Poroszország között 1813. március 7—19-én kötött boroszlói megállapodás. 1. cikkely. — Ki kell adni egy proklamációt „à inviter les Princes et les peuples à concourir à l'affranchissement de leur patrie. Tout Prince Allemand, qui ne répondra pas à cet appel dans un délai fixé, sera menacé de la perte de ses États."

A szerzett jogok rendszere

(1861)

ELŐSZÓ

Ha az itt következő mű valóban megoldotta feladatát, akkor végső eredményeiben nem lehet kevesebb, s nem szabad kevesebbnek lennie az egész korszakunk alapját alkotó politikai-szociális gondolat jogtudományi kihámozásánál. Ezen állítás első pillanatra paradoxnak — egy tisztán és szigorúan ilyenként jelentkező jogtudományi műnek a politikai koreszmével való összefüggése homályosnak látszhatik. Ezen összefüggés mélyebb szükségszerűsége mindamellett már rövid vizsgálódásból is kitűnik.

Vajon mi alkotja politikai és szociális küzdelmeink legbenső okát? *A szerzett jog fogalma vált ismét vitássá* — és *ez* a vita az, ami a mai világ szívét megremegteti és a század politikai-szociális küzdelmeinek legmélyebb alapja!

Jogi, politikai, gazdasági síkon a szerzett jog fogalma minden további formálás hajtóereje, s ahol a jog mint magánjog látszólag teljesen leválik a politikumról, ott még sokkal politikaibb magánál a politikainál, mert ott: a *szociális* elem.

Ám épp annak a szükségessége, hogy erre külön rámutassunk, csupán azt tanúsítja, hogy a liberális burzsoázia szócsövei a politikum fogalmát milyen szellemtelen sekélyességgel és felszínességgel fogják fel, s ez csak ennek folyománya. A liberális burzsoázia a politikumot *elszigetelt* dologként fogja fel, s ez jellemzi álláspontját és szellemi horizontját, s meghatározza teljesítményeinek természetét. Ez az elszigetelés az, amely egyúttal politikai bírálatainak olyan bámulatosan unalmas, kvaterkázó színezetet ad; ez az, amely arra kényszeríti — minthogy a szelleminek az *egyetemességéről* soha nincs sejtelme sem, és a politikai tartalom megértésére csak abban a teljes holt összefüggéstelenségben próbálkozik, amelyben a szellemi elvesztette életét és értel-

mét —, hogy a puszta szavakba kapaszkodjék, és szavak*on*, szavak*kal* és szavak*ért* küzdjön!

Ez a szókultusz persze szükségképpen minden gondolati tartalom teljes elvesztéséhez és ennek következtében a legfurább zűrzavarokhoz vezet. Így, mint ismeretes, *Savigny*, a történeti iskola feje, Németországban a reakciós párt fő képviselőjének számít, holott a szerzett jogokra vonatkozó elvei valósággal *forradalmiaknak* és *felforgatóknak* volnának nevezhetők ama nevetségesen ellentmondásos állásponthoz képest, amelyet a jogtudomány liberális képviselői e tekintetben elfoglalnak. E fura ellentét alátámasztására, e kéztördelésre késztető zűrzavarnak és az egymást lépten-nyomon megsemmisítő ellentmondásokba való roppant komikus belebonyolódásnak legremekebb példájaként Jordan „Házi törvények" c. cikke szolgálhat Rotteck és Welcker államtudományi lexikonjában (I. kiad., Altona 1839).

Ennélfogva a szerzett jogok helyes elmélete mindig — akár ezt célozza, akár nem — csak ugyanazon gondolatot fogja *tudománnyá emelni*, amely az egész korszak mozgató- és hajtóereje, lelke — s itt a korszak szót a szellem legnagyobb, legátfogóbb szakaszainak és legdöntőbb fordulópontjainak értelmében használjuk. Az ilyen elmélet ezt a gondolatot a legtökéletesebb önátlátszóságig fogja emelni, kiszabadítva ily módon közvetlen, ösztönként ható formájából, s valódi alakjában és tökéletes totalitásában fogja tudatosítani magában. Ennek az elméletnek erről a gondolatról éppen ezért ki kell mutatnia azt is, hogy *ez az*, ami az empirikus jogi valóságban már addig is a tevékeny, organikus művelődési ösztön volt. Ez nincs ellentmondásban a fentiekkel. Egy új kor hajnalhasadása mindig csak elért *tudatosulása* annak, ami az addig meglevő valóság maga volt.

Ha sikerülne tudományosan kimutatni, hogy az *egész* eddigi jogi anyag, mégpedig a gyakorlatilag és a történetileg meglevő egyaránt, a rómaiak idejében való keletkezése óta, hogy tehát *magának a jognak egész rendszere* teljesen más és magasabb átláthatóságra képes, mint az, ami eddig sikerült neki, akkor ezáltal egyúttal adva lenne annak igazi tudományos *szimptómája* is, hogy a jogi valóság jelenleg gyors léptekben halad egy teljességgel ellentétes alak felé. Mert ha azt veszi *tudatos kiindulópontjául*, ami eddig, s legrégebbi alapjai óta, csupán tudattalanul ható

ösztön volt benne, akkor a szabad tudatosságban megvalósuló gondolat következtében szükségképpen és összes alapjaiban külsőleg éppen olyan teljességgel ellentétes építménnyé kell formálódnia, amennyire belsőleg a legszorosabb folytonosságban van múltjával. Ezzel adva lenne az a tudományos szimptóma, hogy belsőleg a jogi valóságban bekövetkezett a *totális* átalakulás időszaka, egy *világtörténelmi fordulat* ideje.

Nincs szándékunkban — és ha szándékoznánk, akkor sem volna lehetséges —, hogy ezt jobban megvilágítsuk, mint az eddigiekben tettük. A mondottak igazi megértése csak abból adódhat, ha az egész mű elolvasása után az olvasó ismét visszapillant erre az előszóra, amiként a szerző számára minden *előszó* inkább *utószó*, s nem éppen kedvező jel magára a műre nézve, ha a műnek a tudományhoz való viszonyára vonatkozó ezen utószó az olvasó előtt érthető és átlátszó anélkül, hogy a művet ismerné. Mert ez már bizonyítékot szolgáltatna arra, hogy a mű a tudomány belső szerkezetében nem eszközölt jelentős módosítást.

Így hát egy másik pont felé fordulunk, s rámutatunk arra a szükségképpi aránytalanságra, amely e mű *címe* és *tartalma* közt fennáll. A mű — akár helyeset, akár helytelent — mindenesetre hasonlíthatatlanul többet tartalmaz, mint amennyit címe sejteni enged, s ezt az aránytalanságot szükségszerűnek tartjuk.

Aki meg akarja írni a szerzett jogok *elméletét*, az ugyanis szükségképpen igen hamarosan fel fogja fedezni, hogy e vállalkozás csak akkor hajtható végre, ha előzőleg az egyes *pozitív jogi intézményeket* magukat igazi lényegükben megismerte. Ám eddig korántsem ez volt az eset, s kénytelenek voltunk művünk saját alapjait és *előfeltételeit* is kifejteni benne. Így, hogy lehetséges legyen a szerzett jogok elméletének kifejtése, szükség volt arra, hogy fogalmilag tisztázzuk és ismertessük az olyan intézményeket, mint *dolus* [csalárdság] és kényszer, tévedés és tudatlanság, *ignorantia juris* és *facti* [a jog és a tények nem ismerete], tévedés a lényegben és az indítékokban, az igazgatási panaszok és a feltételek, a látszatszerződés és a *negotiorum gestio* [az ügyek intézése] stb. és mindenekelőtt az örökösödési jog.

Nagyon is megmagyarázható csoda, hogy mostanáig mindezek és más jogi intézmények közül egyiket sem ismerték el.

Több mint negyven esztendeje annak, hogy Hegel kiadta

„*Jogfilozófiá*"-jának első kötetét. Ez a mű, megjelenésének összes alapfeltételeinél fogva — hiszen az első kísérlet volt arra, hogy a jogot értelmes, magát önmagából kifejlesztő szervezetként mutassák be —, az *igazi* jogfilozófiával nem is lehetett más viszonyban, mint, teszem azt, egy mű általános *logikai diszpozíciója a műhöz magához*. Hegel felvázolta a mű tervét, megadta általános alapvető tagolását; s bármilyen is terve, nagy és elegendő érdeme ez az első olyan szerzőnek, aki feladatának egyetemességénél fogva amúgy sem szentelhette magát kizárólagosabban egyetlen szakterületnek. A hegeli bölcselet legközelebbi feladata mármost az lett volna, hogy a *diszpozíciót* művé fejlessze, vagyis megírja előbb *a magánjog filozófiáját*, s kifejtse a magánjog összes reális és pozitív intézményeit. Erre még kísérlet sem történt! Nem volt hiány jogfilozófiákban, de megelégedtek azzal, hogy a hegeli jogfilozófiát valamely részecske vagy pontocska módosításával, felcserélésével és általában elrontásával ismételjék. Ahelyett, hogy a pozitív jogi anyag gazdagságába behatoltak volna, és ezt megértve alakították volna, ahelyett, hogy *magát a pozitív jogtudományt* a filozófiai gondolatból kiindulva fejlesztették és *létrehozták* volna, a filozófusok megelégedtek azzal, hogy általános szólamaik egében tartózkodva, lehetőleg mennél távolabb maradjanak a reális jogi anyag közönséges földjétől. Megelégedtek azzal, hogy ahelyett, hogy magával a művel foglalkoztak volna, a műre vonatkozó hegeli diszpozíciót mindig újból ismételjék, ama legkeskenyebb, általános alapvonalakat, mint tulajdon, szerződés stb. mindig újból ledaráljják. Így történt, hogy a legcsekélyebb és leginkább közel fekvő haladás sem történt, nem világították meg még a látszatszerződést, a negotiorum gestiót sem, nem szólva az aedilisi panaszokról, a tévedés hatásosságáról és hatástalanságáról stb., mert ez Hegelnél nem történt meg, bármennyire szükséges és elkerülhetetlen lett volna is ez magának az *akaratfogalomnak* a megismerése, kifejtése és leírása szempontjából. Itt most nem olyan jogfilozófiákra gondolunk, amilyen pl. nemrégiben Adolf Trendelenburg tollából jelent meg. Ilyen művek mindenesetre, bárhogyan üssenek is ki, óriási gondolati erőfeszítést képviselnek, amely arra irányul, hogy a jogot független és sajátos módon értelmes totalitásként ragadják meg, s ezért, mint maga Hegel is, megállhatnak egészen általános alapvonalaknál. Kizárólag a hegeliánusokról beszélünk. Éppen

számukra, akiknek a filozófiai módszer és általában a jogi rendszer felfogása, a jogfilozófia egész felépítése és tagolása már Hegel által adott és tőle átvett volt — számukra csak akkor lett volna értelme, hogy jogfilozófiát írjanak, ha elszánták volna magukat arra, hogy behatolnak a pozitív jogi anyagba és a magánjog intézményeinek a realitásába, ha elszánták volna magukat a *pozitív jogtudomány filozófiai létrehozására.*

Semmi ilyesmi nem történt, még kísérlet sem történt rá. A hegeli filozófia úgy járt a jusszal [jog], ahogy a teológia és talán az esztétika kivételével a reális tudományok csaknem minden diszciplínájával járt. Ha azelőtt beszéltek a természetben meglevő horror vacuiról [félelem az ürességtől], akkor a hegeliánusoknál komolyan lehet beszélni a horror pleniről [félelem a teljességtől], arról, hogy rettegtek a pozitív anyagtól és megközelíthetetlen bőségétől, holott éppen csak az empirikusnak a konkrét részletéből ismerhető meg az *igazság*, s csak abban lelhető fel az igazság meggyőző bizonyítéka. Természetesen, az empirikus tudomány sokkal nehezebben elérhető, sokkal ellenállóbb és ezért mindkét vonatkozásban sokkal kényelmetlenebb elem, mint az általános szólamok képlékeny étere. Így történt, hogy — amitől a német nemzet jó szelleme óvjon meg bennünket — az a veszély fenyeget, hogy magából a hegeli filozófiából, minden tudományosság e kvinteszszenciájából, egy új irodalmi széplelkűsködés keletkezik, hogy az egy újabb szépirodalmi szellemgazdag mártássá alakul, amelyet a meg nem értett és meg nem ismert dolgok mellé tálalnak!

Maga Hegel és *az ő* filozófiája nem hibáztatható ezért. Műveinek minden egyes oldalán Hegel mindig fáradhatatlanul hangoztatta, hogy a filozófia azonos *az empíria totalitásával*, hogy a filozófia nem követel semmit sem annyira, mint az empirikus tudományokba való belemélyedést. Hegel sírjánál igen jogosan és szellemes fordulattal mondotta Hegel egyik barátja a hegeliánusoknak: Nagy Sándor halott, s most a tábornokainak a kötelessége, hogy megosztozzanak birodalmán. Csakhogy ezt az egyetemes birodalmat, melyet Hegel csupán *általánosságban vett birtokába*, a birodalom tartományait külön-külön ténylegesen *meg* kellett volna *hódítaniuk*. E tényleges meghódítás elmaradt; ennélfogva a birtokállomány természetszerűleg éppoly kevéssé volt huzamos ideig megtartható, mint Sándor utódai esetében, s ez magyarázza a

filozófia jelenlegi hanyatlását és tekintélyének megszűnését. Igaz, egyetlen figyelemre méltó kísérlet történt a *jogra* vonatkozóan. Gans „Örökösödési jog"-ára gondolunk. Ez a kísérlet, amint azt munkánk második részében látni fogjuk, még egészen elvont és sikertelen volt, de azért mégis legalább komoly és reális, igen elismerésreméltó kísérlet. Nem lehetett volna sokszor megismételni, nem lehetett volna hasonló értelemben foglalkozni a jog területének más részeivel anélkül, hogy a reális anyag erejénél fogva lassanként szükségképpen ne találtak volna rá a helyes útra. Csakhogy ez annyiban maradt.

Ez magyarázza meg azt a viszonyt, amelynek a *jogfilozófia* és a *pozitív jogtudomány* közt szükségképpen ki kellett alakulnia. A hegeli filozófia igényt támasztott arra, hogy kibékíti a természetjogot és a pozitív jogot, s bár csakugyan magában foglalja ennek a kibékítésnek általános alapelvét, ez nem sikerült neki. A jogfilozófusok és a pozitív jogászok tehát továbbra is azon az elvont álláspontonvannak, nem véve tudomást egymásról, mint Hegel előtt, sőt még nagyobb mértékben, mint magának Hegelnek idején. Mert félreismerhetetlen, hogy pl. Savigny műveiben mindenütt észrevehető a filozófiai gondolkodás hatása és az ilyen gondolkodásra való hajlam, amely a későbbiek jó részénél ebben a formában nem lelhető fel. Az egymástól való elvont elkülönülés folytán a jogfilozófusok és a pozitív jogászok helyzete természetesen egyformán sivár és működésük szükségképpen eredménytelen volt. Míg a jogfilozófusok, megmaradva az általános frázis egében, a jog reális birodalmát elvileg feladták és visszavonultak tőle, míg ezáltal magukat kényszerítették arra, hogy a jog ama legáltalánosabb területén is, amelyet vizsgálódásuk körébe vontak, a legelvontabb és leghamisabb koncepciók hibájába essenek, addig a pozitív jogászok továbbra is foglyai maradtak az empirikus anyagnak mint olyannak, s mindazon számtalan tévedésnek, amelybe az értelem, ha a szelleminek a megismerésére törekszik, szükségképpen lépten-nyomon belebonyolódik.

Mindamellett az igazságosság megkívánja annak beismerését, hogy ezen elkülönülés során a pozitív jogászok szerepe mindig jóval hasznosabb volt, s ők hibáztathatók kevésbé. Mert a gondolatnak — tehát a túlnyomó mozzanatnak — a képviselőiként a filozófusok kötelesek lettek volna ellentétükbe átnyúlni, maguk is

pozitív jogászokká lenni, s a gondolatból az anyagit létrehozni. Az anyag képviselőitől viszont már sokkal kevésbé vehető rossz néven, ha az önmagánál maradás, a tehetetlenség, minden anyag e tulajdonsága, itt is megnyilvánult. Ebben az elvont elkülönülésben ők legalább építőköveket raktak le, anyagot gyűjtöttek össze és előkészítő munkálatokat végeztek a későbbi megismerés számára. Az anyagnak a gondolat nélkül még mindig van valami viszonylagos értéke, a gondolat viszont az anyag nélkül csak egy kiméra jelentőségével bír.

S mindaz, ami az utóbbi húsz esztendőben a jogi anyag átszellemítése és megismerése érdekében történt — ezt leplezetlenül be kell vallanunk —, mindig az empirikus tudósoktól, a pozitív jogászoktól és a jogtörténészektől indult ki, sohasem a jogfilozófusoktól.

Azon a tehetetlenségen, amelyre a filozófusok kényszerültek, nem lepődhetünk meg. A filozófia nem lehet más, mint az a *tudat*, amelyre az empirikus tudományok magukra vonatkozóan eljutnak. Ehhez hát mindenekelőtt az szükségeltetett, hogy a filozófusok először is maguk váljanak empirikus tudósokká a tudomány azon ágaiban, amelyeket a magukról való tudathoz hozzá akartak segíteni. A pozitív jogászok nem ok nélkül tekintettek a legnagyobb bizalmatlansággal és a legnagyobb lenézéssel azokra, akik a priori konstrukciókkal kísérleteztek, holott a pozitív tudás terén egyáltalán nem voltak jártasak, s akik ahelyett, hogy e terület minden árkát és barázdáját tanulmányozták volna, hogy azután ezekből kicsiholják a világosság lángjait, a területet mint olyat egy futtában föntről ledobott bengáli tűzzel akarták megvilágítani, márpedig ez a világítás a maga bizonytalan és homályos körvonalaiban csak azt mutatja meg, hogy milyen nagy és sötét az a terület, amelyet meg kellene világítani.

A fentiekkel összefügg egy másik, alapvető fontosságú pont.

Ha a jogfilozófusok, mint már mondottuk, ahelyett, hogy mindig csak ismételnék a műnek már Hegel által elkészített logikai diszpozícióját, áttértek volna arra, hogy művé alakítsák a diszpozíciót, akkor itt, mint mindig, éppen ez a valóságos kidolgozás mutatta volna meg, hogy ama diszpozícióban mi a hiba és a módosítandó. Ha a filozófusok nem szorítkoztak volna arra, hogy megállnak a hegeli jogfilozófia keskeny általános alapvonalainál

– tulajdon, család, szerződés stb. –, ha áttértek volna arra, hogy megírják a magánjog filozófiáját a magánjog egyes konkrét jogi intézményei filozófiai kifejtésének értelmében, akkor ezen egyes pozitív jogi intézmények meghatározott tartalmából azonnal kitűnt volna, hogy a tulajdon, örökösödési jog, szerződés, család stb. elvont-általános kategóriáival semmire sem megyünk, hogy a római tulajdonfogalom más, mint a germán tulajdonfogalom, a római örökségfogalom más, mint a germán örökségfogalom, a római családfogalom más, mint a germán családfogalom stb., vagyis hogy a jogfilozófiának, minthogy a *történeti* szellem birodalmába tartozik, nem logikai-örök kategóriákkal van dolga, hanem hogy a jogi intézmények csak a *történeti szellem* fogalmainak megvalósulásai, csak a különféle népszellemek és korszakok szellemi tartalmának kifejezései, s ennélfogva csak mint ilyenek érthetők meg.

A szóban forgó viszonyokra vonatkozó felfogásunkat, amennyire ez már ott lehetséges volt, nagyjában kifejtettük munkánk elején... futólag ismertettük a germán és a római tulajdonfogalom különbözősége alapján, kimutattuk a családfogalomra vonatkozóan a második részben..., s végül – behatóan és kimerítően – kifejtettük az örökségfogalommal kapcsolatban e mű egész második részében.

Csak az egész műből válik világossá az, amire itt utalunk. Ám művünk során ezen tudományág példáján plasztikusan és világosan bebizonyítjuk, hogy magát a hegeli diszpozíciót is, a hegeli jogfilozófia egész építményét és architektonikáját teljesen fel kell adni, s a hegeli filozófiából nem tartható meg más, mint alapelvei és módszere, hogy ezek segítségével azután létrehozzuk az igazi jogfilozófiát, amely azonos lesz és egybe fog vágni magával a jogtudománnyal, míg jelenlegi elkülönültségükben a kettő közül egyik sem, sem a jogfilozófia, sem a pozitív jogtudomány nem tarthat valóban igényt a tudomány névre.

A hegeli *rendszer* abban a formában, melyet Hegel adott neki, általában *a szellem filozófiájára* vonatkozóan mindenütt teljesen inkongruenciában van a hegeli bölcselet tulajdon elveivel és módszerével. Ennek egyetemességében való igazi bizonyítása a *szellem filozófiája új rendszerének* lenne a feladata, s ezt talán egyszer ki fogjuk fejteni, ha a németek számára sohasem lenne vége annak az

időnek, amikor ráérnek elmélettel foglalkozni — amelyet ma már nem nevezhetünk Tacitusszal rara temporum felicitas*-nak.

Mivelhogy a filozófia és tekintélye jelenleg hanyatlóban van, éppen mert olyan sok általánosság hangzott el igen általános formában, jobb és megfelelőbb ezen általános filozófiai megalapozást e rendszerből adódó reális részletekkel bevezetni. Ebben az önállóságban is magukban kell foglalniuk bizonyítékukat.

Ámde a fentiekből önként adódik, hogy a hegeli filozófia teljes megreformálása — amelyet kívánunk, s amelyet a jelenlegi munkánkban egyelőre a jogfilozófiára vonatkozóan kezdtünk meg — amennyire negatívan viszonylik a hegeli rendszerhez és nem tart igényt a hegeli filozófia megjelölésre, ugyanannyira mégis a hegeli filozófia továbbfejlesztésének minősítendő.

Még mindig ugyanaz a Hegel által hordozott lobogó ez, csak más úton kell győzelemre vinni. Ezek még mindig a hegeli filozófia alapelvei és módszere, csakhogy Hegel ellen jutnak érvényre, azon fogyatékos kifejtés ellen, amelyet e módszernek a benne levő esetleges szubjektum adott és még adnia kellett az első olyan kísérletnél, hogy a gondolat egyetemes rendszerét kialakítsuk. Így hát alapjában Hegel az, akinek saját maga ellen igaza lesz.

E mű második részében ez még sokkal jobban meg fog mutatkozni, mint az elsőben. Hegel, az anyag kellő ismerete híján, a joggal szemben talán még többször követett el igazságtalanságot, mint bármely más diszciplínával szemben. A római jogot az elvont *értelem* tevékenységének fogja fel, mi pedig a második kötet során a leghatározottabban ki fogjuk mutatni, hogy ez csak a *mi* jogászainkra áll, míg a római jogászoknál ennek homlokegyenest az ellenkezője volt a helyzet. Látni fogjuk, hogy tevékenységük inkább éppenséggel a *spekulatív fogalomé*, csak éppen önmaga számára nem átlátszó és nem tudatos tevékenység, mint ahogy ugyanez az eset a vallási és művészi szellem tevékenységénél is. Látni fogjuk, hogy bennük ez a tevékenység ugyancsak a vallási szellem egész közvetlenségével és áhítatával megy végbe, s csak ebből lesz érthető a római és a rómaiak utáni jogászok közötti

* szó szerint: az idők ritka szerencséje; vagyis: olyan szerencse, amely ritkán jut osztályrészünkül. — *Szerk.*

igen fontos elvi különbség is, amely az egész középkori jogtörténet megértésének feltétele.

Vagy amikor Hegel a római *jus civile*ben [polgári jog] igazságtalan és szörnyűséges intézményeket talál, amikor úgy véli, hogy a római jogtudósokat és a praetorokat következetlenségen és az azzal való dicsekvésen kaphatja rajta, amikor *callide* [okosan, ügyesen] kiagyalt puszta verbális különbségnek tartja, hogy *bonorum possessió*nak [javak birtoklása] nevezik azt, ami szintén örökség volt stb., akkor persze ki fog tűnni, hogy semmi sem igaz mindebből, s hogy a különbség nem puszta verbális különbség, hanem éppen a spekulatív fogalom teljes különbsége.

Ámde ezzel még mindig csak azt lehetett bebizonyítani, hogy a hegeli filozófiának sokkal inkább igaza volt, mint ahogy Hegel maga tudta, s hogy a spekulatív fogalom még jóval több területet és jóval intenzívebben ural, mint ahogy Hegel maga felismerte.

Ám hangsúlyozzák mások, amennyire csak akarják, hogy ez a totális reformálás — amelyet a *jogra* vonatkozóan éppúgy szükségesnek tartunk, mint a hegeli filozófiában a *történeti szellem* minden más diszciplínájára — a hegeli filozófia *negációja*, ami nem vitatható, de mi a magunk részéről mindig azt az álláspontot fogjuk képviselni, hogy ez a negáció egyúttal a hegeli filozófiának belőle magából származó, s egyedüli következetes alakja.

Csak önmagának e tulajdonnak a reformjával fogja a filozófiai gondolkodás a pozitív tudományokat reformálni és magával kibékíteni — erről a második rész kíván teljes példát nyújtani —, hiszen ezeknek a tudományoknak a filozófiai megragadástól különválasztva csak az a választásuk marad, hogy több tévedés közül melyikbe essenek. Ebben az értelemben a filozófiai és a történelmi szemlélet teljesen egybe fog vágni.

A jogfilozófiának ebben az éppen kifejtett értelemben, amelyben a pozitív jogtudománnyal azonos, igyekeztünk megírni néhány fő részét. Teljesen megírni sem egy ember feladata nem lehet, sem egy műbe nem fér bele. Mindamellett, amennyire e mű korlátai megengedték, mindenütt megkíséreltük lerakni az alapokat azon intézmények filozófiai megragadásához, amelyeket nem vethettünk alá külön vizsgálódásnak. Munkánk hatékonyságának legörvendetesebb bizonyítékául az fog szolgálni, ha ezen az úton mások továbbhaladnak.

Tisztában vagyunk azzal, mennyire fonák dolog a tudomány ilyen globális megreformálására törekednie annak, akinek nincs autoritárius pozíciója. Nincs katedránk, amelyről szólhatnánk, s amely szavainknak nyomatékot adna. Nem tartozunk a tudomány *céhéhez* — márpedig Németországban a tudomány céhet alkot, s ezt már Bunsen, már Niebuhr is tudta. De most már ott kell tartanunk, hogy az egyetlen rang a *teljesítmény*, az egyetlen tekintély az igazság legyen. Ráadásul éppen magának a pozitívnak — ha részleteinek valóságos konkrét gazdagságában ragadjuk meg — reális meghatározottságában rejlik a bizonyíték *éle*, a meggyőzés *kényszerítő* ereje és ennélfogva a győzelem biztos záloga. Tapasztaltuk ezt három éve — amint erre saját vigasztalásunkra emlékszünk —, igaz, egy látszólag távol fekvő területen, az ókortudományok területén. Meglepetésünkre még megrögzött filológusok is, akiktől sohasem vártuk volna, kijelentették, hogy egyetértenek ott elért eredményeinkkel, holott egész irányzatukat tekintve ellenségesen álltak szemben velük. Ez annak a kényszerítő erőnek tulajdonítható, amely az egyedinek és a reálisnak a határozottságában rejlik. Bármennyire távolinak látszik is a tudomány jelenlegi területe az akkoritól, ugyanez a módszer szükségképpen ugyanarra az eredményre fog vezetni. Hiszen a két tudomány — az ókortudomány és a jogtudomány — közötti távolság is, amint ez talán *nagyon is* érződik magából vizsgálódásainkból, csupán *látszat*, és soha a tudományok *egysége* nagyobb áhítattal nem tudatosult, mint e mű kidolgozásakor.

Berlin, 1861. március 27.

Ferdinand Lassalle

(RÉSZLET AZ V. FEJEZETBŐL)

...Julianus ezt* tehát a legelvibb és leghelyesebb módon a következőképpen dönti el: „Nam quum ipsae leges nulla alia ex causa nos teneant, quam quod judicio populi receptae sunt, merito et ea

* Ti. a jognak, a jogi köztudatnak és a nép jogalkotó képességének összefüggéseit. – Vö. a bevezetéssel. – *Szerk.*

quae sine ullo scripto populus probavit, tenebunt omnes; nam quid interest: suffragio populus *voluntatem suam declaret an rebus ipsis et factis?* Quare rectissima etiam illud receptum est, ut leges non solum suffragio legislatoris, sed etiam tacito consensu omnium per desuetudinem abrogentur." „Mert mivel a törvények nem köteleznek bennünket semmiféle más oknál fogva, kivéve azt, hogy a nép döntése által hozattak, ezért joggal kötelezők lesznek ránk nézve azok a törvények is, amelyeket a nép *minden írott okmány nélkül hagyott jóvá;* mert mi a különbség aközött, hogy *a nép szavazással nyilvánítja akaratát, vagy magukkal a tényekkel és cselekedetekkel?* Amiért is igen helyesen szokás az is, hogy a törvények nem csupán a törvényhozónak a szavazata által, hanem hallgatólagos megegyezés alapján is — elszokás révén — hatályon kívül helyezhetők."

Ámde a fogalomnak ez az elvi következménye nemcsak a szokásjogban kerül alkalmazásra — amely szokásjog mindenütt e következtetés hatása alatt alakult ki és változott —, hanem éppúgy olyan időkben is, amikor már nincs szó szokásjogról a jogi köztudatnak egy új állapotba való ama hirtelen és lökésszerű átmenetei során, amilyeneket az újabb kori történelem olyan sokat élt át.

E fogalmi összefüggést kell szem előtt tartanunk, hogy valóban megérthessük a francia konvent II. brumaire 5-i és nivôse 17-i törvényeit, amelyekről fentebb szó esett.*

A konvent már egy 1793. március 7-i dekrétummal megszűntnek nyilvánította azt a jogi képességet, hogy valaki egyenes vonalon végrendelkezzék, hogy ily módon a családon belül érvényesítse az egyenlőség elvét, és meggátolja az elsőszülöttség és a férfi nem alapszabályszerű és hitbizományi előjogainak továbbélését** — ezek ugyanis a végrendelkezések által fennmaradhattak volna.

* E törvények semmissé nyilvánították az 1789. július 14. óta elhunytak végrendeletét, illetve örökösödési szerződését, s az örökségek egyenlő elosztásáról intézkedtek az összes természetes örökös közt — e napig visszamenően. — *Szerk.*

** Vö. az az évi március 5-i konventdekrétum indoklásával, amelyben a konvent jelentést kér saját bizottságától az „égalité des partages dans la succession"-ról [a hagyaték elosztásának egyenlőségéről].

Hamarosan a konvent továbbment. Arra kényszerülvén, hogy a réginek a helyébe egészen új örökösödési jogot állítson, előbb kiadta a brumaire 5-i törvényt, majd nem sokkal ez után, e törvény hatálytalanítása mellett, a nivôse 17-it, amelynek örökösödésjogi alapelvei általában átmentek a *Code Civil*be, tehát a Franciaországban ma még fennálló jogot alkotják.

Ám a konvent nem szorítkozott erre. A törvény első része elrendeli, hogy az 1789. július 14. óta az összes, akár egyenes, akár oldalági örökségek az egyenlőség egyazon elve szerint kezeltessenek; az e nap óta halálozás miatt eszközölt rendelkezések és szerződéses örökségbe iktatások, s ugyanígy a már 1789. július 14. *előtt* kelt végrendeletek és örökösödési szerződések, amennyiben szerzőjük 1789. július 14-én még *életben* volt, semmisek, s a most semmisnek nyilvánított rendelkezések alapján átadott örökségek ismét megnyitandók és a gyermekek, leszármazottak vagy oldalági örökösök között egyenlő felosztásnak vetendők alá.

Ezeket a rendelkezéseket, amelyek ténylegesen csaknem ötévi visszamenő érvényt kaptak, a továbbiakban, mint ezt már előzőleg leírtuk, a thermidor-reakció flagráns visszaható erejüknél fogva rossz szemmel nézte, és ezért a III. fructidor 9-i és a IV. vendémiaire 3-i dekrétumokkal, valamint az V. pluviôse 18-i törvénnyel — a visszaható erőt illetően és a törvény kibocsátásától való érvény csorbítása nélkül — ismét hatálytalanította, és a már kétszer felosztott örökségek újbóli felosztását rendelte el. Azóta a francia jogászok mindig el is ismerték, hogy a konvent e törvényei flagráns visszaható erővel vádolhatók. E törvényekre nemegyszer hivatkoztak a francia konvent „rémségeinek" bizonyítékaként, s valóban, az első pillantásra úgy látszik, hogy a visszaható erő nem is vonható kétségbe.

Ámde azt mindenesetre nehéz elvitatni, hogy a konvent e rendelkezésekkel legalábbis nem *törekedett* visszaható erőre, és amikor meghozta őket, úgy *vélte*, hogy nem lesz visszaható erejük.

Egészen nyilvánvaló ez már azokból a szavakból is, amelyekkel Berlier, a tövény előadója, a konvent II. ventôse 22-i rendeletéről — ezzel a rendelettel intézte el a konvent a nivôse-ban hozott törvény által előidézett vitás kérdéseket az azóta beérkezett kérelmek folyományaként — szóló beszámolójában kifejezi a konvent szándékát. „Le règne de la nature et de la raison — modja Berlier —

avait pris naissance le 14 Juillet 1789; faible encore à cette époque, il ne s'était, il est vrai, élevé à sa hauteur que depuis, mais il avait commencé des ce temps; *et sans rétroagir* vous avez voulu faire accorder les effets avec leur cause; vous avez proclamé que les biens acquis à titre gratuit depuis cette grande époque devaient être partagés selon les règles que vous avez prescrites entre ceux que la nature désignait pour les recueillir, et vous avez écarté les obstacles que pouvaient résulter des dispositions contraires, soit de l'homme, soit des statuts"* (lásd a *Moniteur* II. ventôse 25-i számát).

Ámde az a tény hogy a konventtől igen távol állt az a szándék, hogy a vissza nem hatás elvét megsértse, még világosabban kitűnik abból a válaszból, amelyet ő maga adott a II. ventôse 22-i rendeletben a neki ott feltett negyedik kérdésre. A kérdés úgy hangzott, hogy vajon az 1789. július 14-e *előtt* megnyitott örökségek nem osztandók-e meg szintén a természetes örökösök és a megnevezett örökösök között, *amennyiben* még *lezáratlan per* folyt az örökség körül. A konvent válasza ez volt: „Sur la quatrième question: que l'on ne saurait s'arrêter à l'objet dont il s'agit, *sans mettre l'effet rétroactif en question;* et que *s'il n'y en a point* à dater du 14 juillet 1789, parce que la loi *n'a fait que développer les principes proclamés dès lors par un grand peuple* qui se ressaisissait de ces droits, *l'effet rétroactif commencerait là seulement où l'on dépasserait cette limite;* que d'ailleurs, si la réclamation des héritiers naturels, pour ce qui appartient aux époques antérieures, était fondée, ils n'ont pas besoin du secours de la loi nouvelle, et que si elle ne l'était pas, il serait immoral d'accorder plus de

* „A természet és az ész uralma 1789. július 14-én kezdődött; ekkor még gyönge volt, igaz, s csak azóta emelkedett magaslatára, de már akkor elkezdődött; s önök *visszaható erő nélkül* össze akarták hangolni az okozatokat okukkal; proklamálták, hogy azok a javak, amelyeket valaki e nagy korszak óta ellenszolgáltatás nélkül szerzett meg, az önök által megállapított szabályok szerint osztandók fel azok közt, akiket a természet átvételükre kijelölt, s önök elhárították az akadályokat, amelyek akár az embernek, akár a statútumoknak más rendelkezéseiből következhetnének." – *Szerk.*

faveur à celui qui a fait un mauvais procès qu'au citoyen tranquille qui a *respecté les lois de ce temps.*"*

Határozottabban és erélyesebben nem nyilatkozhatott a konvent azon szándék ellen, hogy a vissza nem hatás elvét akár csak „megkérdőjelezzék" is. S az a gondosság, amellyel a konvent még *sokkal* thermidor előtt hatálytalanított egy általa kiadott viszonylag egészen jelentéktelen dekrétumot, mert úgy vélte, hogy ezen a visszaható erő ejt foltot – nem engedi meg, hogy az itt kifejezett szándék tisztességes mivolta akár a legcsekélyebb mértékben is kétségbe vonassék. Csak az a kérdés, vajon a konvent itt nem esett-e szándéka *ellenére* a visszaható erő hibájába.

Ám a fenti gondolatsor, amelynek összefüggésében ezt a kérdést megvizsgáltuk, mivel az valóban *csak* ebben az összefüggésben érthető meg és oldható meg, már szükségképpen elég segítséget nyújtott megoldásához.

Franciaországban a forradalom előtti örökösödési jog a magasabb rendek körében az *elsőszülöttség* és a férfiág előjogán alapult, ez uralkodott addig mind a francia *coutumes*-ön [szokásokon], mind a családi erkölcsön. Olyan *kiváltságok* voltak tehát ezek, amelyeknek puszta megszüntetésével magától érvénybe lépett a családtagok természetes egyenlőségén nyugvó örökösödési jog, amelyet a konvent a nivôse-i törvényben valósított meg; e kiváltságok prohibitív megszüntetése, kiküszöbölésük egy *kényszerítő* törvény útján, szükségképpen adva volt a nemzetnek a francia forradalom által létrejött *új jogtudatával*, amely *kényszerítő* módon tartalmazta a *jogi egyenlőséget*. Kérdés mármost, hogy a nemzet köztudatában beállt ezen fordulat mikor *helyeződött ki a való-*

* „A negyedik kérdésről: hogy nem lehet foglalkozni a szóban forgó üggyel anélkül, hogy *megkérdőjeleznénk a visszaható erőt;* és hogy *ha nem* 1789. július 14-től keltezendő, mert a törvény *csupán azon elveket fejtette ki, melyeket már akkor proklamált egy nagy nép*, amely ismét birtokába vette jogait, *a visszaható erő csak ott kezdődik, ahol túllépnek ezen a határon;* hogy egyébként, ha a természetes örökösök igénye, a megelőző időszakokat illetően, megalapozott, akkor nincs szükségük az új törvény segítségére, ha pedig meg nem alapozott, akkor erkölcstelen lenne több kedvezményt nyújtani annak, aki jogtalanul pört indít, mint annak a nyugodt polgárnak, aki *tiszteletben tartotta ama idők törvényeit.*" – *Szerk.*

ságba és vált ennek folytán *joggá*, úgy hogy attól kezdve az ezzel szemben álló egyéni cselekedetek mint amelyek a kényszerítő és a *jogi szférába — a valóságba —* behelyezett közakaratot megsértik, ezáltal *semmisként*, mégpedig már elkövetésükkor semmisként jelentkeznek.

S itt azt látjuk, hogy a konventben a Julianus által kifejezett azon gondolat érvényesül, hogy egyre megy, vajon a nép *verbis aut factis* — szavakban vagy tettekben — nyilvánította akaratát. S ismételnünk kell, hogy *a jogeszme* szerint valóban a legcsekélyebb különbség sincs eközött. Mert a *jog fogalmához* csak az tartozik, hogy a népszellem akaratának tárgyaként egy szellemi tartalmat *helyezett a jogi szférába*, vagyis a *valóságba*. Ámde ez bizonyos körülmények között történhetik — nem kevésbé határozottan és erélyesen, mint szavakkal — egy jogállapotnak a nép általi *tényleges lerombolásával* is.

A *Bastille ostromával* — amelynek dátuma 1789. július 14. — a francia nép kifejezésre juttatta a kiváltságokkal és előjogokkal — amelyeken a fennálló állapot alapult — szemben álló, a *jogi egyenlőségen nyugvó* jogtudatát, s lerombolta a feudális társadalom fennálló jogállapotát. Ebből nem következik, hogy mindazokat a törvényeket, amelyeket a francia forradalomnak, fejlődése során, az addigiak helyébe kellett állítania, vissza lehetett vezetni 1789. július 14-re.

Mert csaknem valamennyi törvény szükségképpen tartalmaz pozitív és szervezeti rendelkezéseket, amelyek az új tudathoz *fejlődésként* viszonyulnak, s ily módon valami *objektív újként* tekintendők, ami még nincs adva a régi jogállapot lerombolásával, hanem csak az új jogtudat e *kibontakozása által* és ezzel *együtt* van *adva*, és ezért érvényes is csak ettől kezdve lehet. Vagy más szavakkal: azok a pozitív törvények, amelyeket az új jogtudatnak érvényesülése érdekében létre kell hoznia, az új jogtudatban csak *csírájukban* vannak meg, azaz megvannak ugyan benne mint *magánvaló*, de csak *a jogeszme magánvalójaként*, s még nem — pozitív és kibontakozott meghatározottságukban — *tételezett magánvalójaként*, a már *kikristályosodottban* objektíve adottként. Csak ott, ahol eddig fennálló kiváltságoknak és előjogoknak stb. *puszta tagadásával az új jog tartalma már minden további nélkül teljesen adott volt*, csak ott lehetett azt mondani, hogy — mivel

ez a tagadás a régi jogállapotnak a nép által való lerombolása miatt már átment a jogi szférába és joggá vált — az új törvény csupán annak *kinyilvánításaként* jelenik meg, ami a nép egész jogtudatából kiinduló megszüntetés által adva volt és új kötelező jogként tételeztetett.

A konvent valóban nem is vezette vissza *egyetlen* törvényét sem 1789. július 14-re, kivéve egyes-egyedül az örökösödési jog terén kiadottakat, mivel ezeket úgy tekintette, mint a *kiváltságok puszta tagadásával* a családtagok természetes egyenjogúsága által magától adott jogi tartalmat.

Így azt látjuk, hogy ez a filozófusgyűlés kijelenti, miszerint örökösödési törvényei csupán azon elvek kinyilvánításai, amelyeket maga a nép proklamált és emelt joggá a Bastille ostroma által. — Ha a mai franciáknál „római" természetről beszélünk, akkor gondolkodásuk ezen *objektív plaszticitása* az, ami rómainak ismerhető el, és ami, mint láttuk, ténylegesen római eredetűnek bizonyult. — S a történelem kétféleképpen is igazolta a konventet! Egyfelől azáltal, hogy, mint már említettük, a nivôse-i törvény örökösödési jogi elvei csorbítatlanul érvényben maradtak az első császárság alatt, sőt a restauráció idején is, s ugyanígy a júliusi dinasztia és a második császárság alatt, és ily módon a modern francia társadalomban a franciaországi forradalommal uralomra jutott jogtudatnak szükségképpi és kényszerítő tartalmaként a legvilágosabban érvényesültek. Másfelől pedig azáltal, hogy az *összes* történetíró, a németek és a franciák, a reakciósak és a forradalmiak, a filozófiai művek és a közönséges kézikönyvek *a francia forradalmat 1789. július 14-től keltezik!* Ily módon tehát *valamennyien* megegyeznek abban, hogy a francia nemzet jogtudatában beállt fordulat ettől az eseménytől számítandó és benne *döntő* módon nyilatkozott meg! Tehát mindannyian közvetve megegyeznek abban, hogy a konventet meg kell óvni minden olyan szemrehányástól, hogy önkényesen jelölte meg ezt a napot a francia forradalom új jogtudatának keltezésére!*

* Rendkívül érdekes, noha meglepő módon sohasem említett párhuzama e konventtörvénynek, s figyelemre méltó bizonyítéka az egyenlőség-gondolat erejének, amely utat talál egy bizánci uralkodó lelkébe is, az a megjegyzés, amely megtalálható Justinianus rendelkezésében

Magától értetődik, hogy e fogalmi viszony természete egy fennálló jogállapot minden lökésszerű megszüntetésénél és gyakran még nagyobb sürgősségű esetekben visszatér, még ha a kérdést nem oldják is meg mindenütt olyan gondolati határozottsággal, mint ama filozófusgyűlés megoldotta.

Így Poroszországban 1848. március 18-án forradalom tört ki. A korona abszolút hatalma megszűnt, s összehívtak egy alkotmányozó gyűlést az új alkotmányos állapot rögzítésére. Természetes volt, hogy a jogállapotnak olyan totális átalakítása folytán, amilyen az abszolút monarchia megszüntetése, némely, addig a büntetőtörvény által tiltott politikai cselekedet nem volt továbbra is bűntettnek tekinthető, mivel most a hazaárulás, a hatóságok

az örmények örökösödési jogáról (Edictum III., és vö. a XXI. novellával). Az örményeknél ugyanis az a – ahogy Justinianus kifejezi magát – „barbár és arcátlan törvény" volt érvényben, hogy a szülői örökségből csupán a fiak részesültek, s a lányok nem. Amiként a konvent a rendek egyenlőségének eszméjén keresztül, úgy Justinianus a nemek egyenlőségének keresztény eszméje révén jut el az előjogok feletti felháborodáshoz. Méltatlankodva mutat rá (l. a novella bevezetését), hogy e törvény a nők helyét úgy határozza meg, „mintha nem is Isten teremtette volna őket, s mintha a gyermeknemzésben szerepük sem lenne, hanem csupán megvetésre méltó ...-k lennének, minden tekintély nélkül". Ezt a császár „a természet semmibevevésének" (*ὄντως ἀτιμασάντων τὴν φύσιν*) nevezi, s a konventhez egészen hasonlóan kinyilvánítja, hogy e jogtalansággal szemben a *természetes egyenlőség* alapelvét kívánja náluk érvényesíteni (az Edictumban: *τῆς προτέρας ἀπαλλάξαντες ἀδικίας ... καὶ δοῦναι αὐτοῖς ἰσότητα τὴν πρέπουσαν*), amiért is a fiút s leányt meg nem különböztető római *örökösödési jog* az örményeknél is alkalmazandó. Ám nem az edictum kibocsátásától, hanem ahogy Justinianus rendelte, „jámbor uralmának kezdetétől" lépett ez érvénybe, s az azóta az örményeknél foganatosított minden örökösödést eszerint kellett szabályozni (hacsak a felek egyezségre nem jutottak).

Úgy tűnik, hogy akárcsak a konvent a Bastille ostromától, Justinianus *a maga trónra lépésétől* datálná az új jogtudatot, az új világkorszakot! Ám a történelem itt nem igazolta, ahogy egyáltalán egy ember trónralépte önmagában nem népi tett, s emiatt új népi tudatot sem hozhat magával, amiért is Justinianus rendelete semmiképp sem lehetett visszaható érvényű.

iránti engedelmességre való kötelesség stb. jogi fogalma megváltozott. Az ilyen büntetőtörvények tehát úgy voltak tekintendők, mint amelyeket a jogi valósággá vált népakarat megszüntetett, még ha új büntető törvénykönyv kiadására csak többé vagy kevésbé hosszú idő után kerülhetett is sor. Mindamellett a márciust követő első hónapokban ilyen büntető törvénycikkek alapján politikai eljárásokat indítottak, amelyek később, 1848 novemberében, a nemzetgyűlés tagjai és híveik ellen indított politikai pörökben érték el tetőpontjukat. A hivatkozás a közjogban a márciusi forradalommal bekövetkezett változásra, s ezzel bizonyos politikai cselekedetek büntetőjogi tilalmának magától adódó megszűnésére, a bíróságokat zavarba hozta ugyan, de mégis általában eredménytelen maradt. Ezzel kapcsolatban meg kell említenünk, hogy Poroszországnak azon országrészeiben, amelyekben az Általános Tartományi Jog érvényes, ehhez egy különleges körülmény is járult. Az Általános Tartományi Jog ugyanis a bevezetés 59. §-ában ezt a rendelkezést tartalmazza: „A törvények addig vannak hatályban, *amíg a törvényhozó kifejezetten meg nem szünteti őket.*" Az Általános Tartományi Jognak az előírása kifejezetten szemben áll a tiszta jogeszméből adódó és a római jog által elismert azon következtetéssel, miszerint közömbös, vajon egy törvényt *verbis aut factis* szüntetnek-e meg. Egyfelől azonban a bíróságok hoztak ilyen döntéseket Poroszországnak azokban az országrészeiben is, ahol az Általános Tartományi Jog nem volt érvényben (pl. a Rajna tartományban), másfelől éppen azt kellett volna megvizsgálni, vajon az Általános Tartományi Jognak egy abszolutisztikus államban persze igen érthető 59. §-a nem tekintendő-e hatálytalannak magával a jogi közállapot megváltozásával.

Egyébként világos, hogy ahol fennáll egy olyan törvény, mint az Általános Tartományi Jog bevezetésének 59. §-a, ott az mindig csak a törvényeknek *cselekedetek* által történő hatálytalanítását zárja ki, nem pedig korábbi törvényeknek *implicite*, egy *törvényből* adódó hatálytalanítását. Mert ebben a vonatkozásban minden törvényhozás alatt az a fentebb idézett elv érvényes, amely szerint az, amit a törvény explicite és implicite mond ki, egyforma hatályú és kötelező erejű. Ama 59. § ezért sohasem is gátolta a porosz bíróságokat abban, hogy korábbi törvényes rendelkezése-

ket hatályon kívül helyezetteknek tekintsenek egy *implicite* valamely későbbi törvényben benn foglalt törlés által.

Természetesen az 59. § még kevésbé gátolja a törvényhozót abban, hogy — nevetségesen hangzik, hogy ezt még külön megemlítjük — *kifejezetten* megszüntesse a fennálló jogok egy *fajtáját* vagy a fennálló törvények egy *összességét*. Ha a törvényhozó egy ilyen fajtát vagy összességet hatálytalannak nyilvánít, akkor természetesen az egyes idetartozó jogok vagy törvények is hatályukat vesztik. Itt nem is *implicit* hatálytalanításról van szó. Mert ez csak akkor áll, amikor fennálló jogok vagy törvények tagadását egyáltalán nem egy későbbi törvény szövege mondja ki, hanem csupán a törvényben kimondott *gondolat* logikus következménye. Ámde ahol fennálló jogi rendelkezések e tagadása egy törvény közvetlen szövegével van adva, ott az összes, e közvetlen szövegbe *belevágó* rendelkezések *kifejezetten*, nem pedig implicite, hatálytalanítva vannak. Ha pl. a törvényhozó elrendelné: „Az Általános Tartományi Jog hatálytalanítva van", akkor minden egyes, hozzá tartozó rendelkezés nem implicite, hanem explicite hatályát veszti.

Kimondani egy ilyen tautologikus tételt, mint ez: hogy az 59. §, amely kimondja, miszerint a törvények addig hatályban maradnak, amíg a törvényhozó kifejezetten hatályon kívül nem helyezi őket, semmiképpen sem akarja azt jelenteni, és nem is jelentheti azt, hogy egyes meghatározott jogok vagy a jogok egy meghatározott fajtája *kifejezett* törvényhozói hatálytalanításuk után is még *hatályban maradnak* — egy ilyen tételt egyáltalán kimondani, mint említettem, igen fölöslegesnek és nagyon nevetségesnek tűnhetik.

Csakugyan nem is lett volna erre semmi ok, ha különös módon a Királyi Felső Bíróság ezt a sekélyességig menően egyszerű tételt a porosz alkotmányt illetően nem tagadta volna egy „konstáns jurisprudentia" által. Ez a „konstáns jurisprudentia" az, amelyre már a fentebb idézett kijelentésében hivatkozott dr. Götze úr, a felső bíróság helyettes elnöke.

Az 1848. december 5-i és resp. 1850. január 31-i porosz alkotmány 4. cikkelye az addig fennálló *rendi előjogokat* — vagyis a különböző rendek tagjai közti jogi különbségek létezését — a *legkifejezettebben* és félreérthetetlenül tagadta a következő szavakkal: „Minden porosz *egyenlő a törvény előtt. Rendi előjogok nem létez-*

nek." Ráadásul a 109. cikkely még hozzáfűzte: „...a meglevő törvénykönyvek, amelyek a jelenlegi alkotmánnyal *nem ellentétesek*, érvényben maradnak, amíg egy újabb törvény nem módosítja őket."

Ezzel tehát — jóllehet ez amúgy is magától értetődő lett volna — kifejezetten elrendeltetett, hogy mindazon törvényes rendelkezések, amelyek *ellentétesek* az alkotmánnyal, ezáltal hatályon kívül helyeztessenek.

A nemesség korábbi *rendi kiváltságaihoz* tartozott mármost az, hogy „a paraszti vagy az alacsonyabb polgári rendből" való nők nem köthettek jobbkézről házasságot nemesekkel (Ált. Tartományi Jog, II, I, 30—33. §), s hogy a 940. § szerint olyan házasságok, amelyeket „a törvény rendi különbség miatt tilt", ha a szükséges diszpenzáció nélkül köttettek, semmiseknek tekintendők.

Azt hihettük volna, hogy ezt a rendi különbségeken alapuló *rendi előjogot*, jogi egyenlőtlenséget az alkotmány 4. cikkelye megszüntette. Valóban ezt is hitték az összes felsőbb törvényszékek, a legfelső bíróság is azt hitte egy 1851. évi ítéletében, mint azt a már említett helyen mondottuk. Ámde a legfelső bíróság akkor, mint azt elnökhelyettese és elnöke mondották, nem volt még eléggé „tájékozott". Nem mulasztotta el, hogy jobban „tájékozódjék", s ekkor arra a következtetésre jutott, hogy az alkotmány által *megszüntetett* rendi jogi különbségek — *fennmaradónak* tekintendők!

A szóban forgó legfelső bírósági ítéletek elemzése annyiban nem tudományos érdekességű, hogy a tárgyalt kérdés semmiképp sem tűnhetik fel *kérdéses* jellegűnek. Még a legnagyobb szofisztika sem kölcsönözhet neki ilyen színezetet. Ám éppen ezért valóban tudományos tárgyalásra sem alkalmas, hanem a legközönségesebb józan ész körébe vág. Mindenki, aki tudja, hogy ha egy asztalt feketének mondanak, ezáltal azt is mondják, hogy az asztal nem fehér, s hogy aki azt mondja: egy tucat alma, ezáltal ezt is mondja: tizenkét külön alma; minden ilyen ember tudja hát azt is, hogy ha a törvényhozó ezt mondja: „Rendi jogok nem léteznek", ezáltal azt is mondja, hogy a rendi sajátságokból adódó egyes előjogok és kivételezések szűnjenek meg.

Ezért az ilyen kérdés tárgyalása a tudomány méltóságán aluli volna.

Ám mivel egy legfelső és semmiféle további vizsgálatnak alá nem vetett bíróság ítéletei kizárólag a tudomány vizsgálatának vethetők alá, ezért tudományos művek kötelességének tartjuk ezen ellenőrzés gyakorlását és az említettekhez hasonló ítéleteknek olyan emlékoszlop emelését, amely emléküket annál tovább megörökíti, mennél tovább fennmaradhatnak az illető művek tudományos értékük révén.

Itt tehát következzék a rövid elemzése azoknak az okoknak, amelyekre a legfelső bíróság az 1853. november 25-i (Döntések, 26. köt., 351. és köv. old.), az 1856. november 24-i (Döntések, 34. köt., 179. és köv. old.) ítéletek és más ítéletek által hozott szóban forgó döntéseket alapozta. A legfelső bíróság az utóbbi, az elsővel teljesen egybehangzóan, de még tüzetesebben indokolt ítéletben a következő tételből indul ki (26. köt., 180. old.): „A törvények addig vannak hatályban, amíg a törvényhozó kifejezetten meg nem szünteti őket." Az Általános Tartományi Jog 59. §-ának ez a rendelkezése — amely a törvény lényegén alapul és a dolog természetéből szükségszerűen adódik — az 1850. január 31-i alkotmányban annyiban nyert újabb megerősítést és elismerést, amennyiben ez leszögezi: „A meglevő törvénykönyvek, egyes törvények és rendelkezések összes intézkedései, amelyek a jelenlegi alkotmánnyal nem ellentétesek, érvényben maradnak, amíg egy újabb törvény nem módosítja őket."

Hogy az idézett 59. § csupán a törvényeknek *cselekedetek* által való hatálytalanítását zárja ki*, de nem a más törvények általi *implicit* hatálytalanítását, nem is szólva a — mint itt — kifejezetten generikusan elrendelt hatálytalanításról, azt fentebb kimutattuk. Ámde különösen szerencsétlennek mondható az alkotmány 109. cikkelyére való hivatkozás. Mert hiszen ez a cikkely kifejezetten leszögezi, hogy — ami persze magától értetődő lett volna — a fennálló törvénykönyvek összes rendelkezései, még ha nincsenek is a cikkely és a kelet idézésével hatályon kívül helyezve, mégis *hatálytalanok*, ha *ellentétesek* az alkotmánnyal és rendelkezéseivel.

Az ítélet így folytatódik: a fellebbviteli bíró tehát nyilvánvalóan túlságosan messze megy akkor, amikor feltételezi, hogy az alkot-

* E törvény — közvetlen szándéka szerint — az ellen irányul, hogy a törvények *per desuetudinem* [elszokás révén] szűnjenek meg.

mány 4. cikkelye, amely szerint „minden porosz egyenlő a törvény előtt. Rendi előjogok nem léteznek" — valóban *hatályon kívül helyezi* a Tartományi Jog ama házassági tilalmát. „A szó szerinti szöveg ellentmond ennek." Igaz, a szöveg nem így hangzik: a rendi előjogok *hatályon kívül helyeztetnek*, hanem: *„nem léteznek"*. Ám minthogy eddigelé léteztek és a törvényhozó most nyilvánította őket többé *nem* létezőknek, ami csak hatályon kívül helyezésükkel történhetett volna meg, ezért már igen mérsékelt logikával is feltételezhetnénk, hogy a 4. cikkely szó szerinti szövege szerint is ki van mondva benne az előjogok *megszüntetése*.

A továbbiakban a legfelső bíróság kifejti: „Mindig fel kell tenni ezt a kérdést: vajon az az előírás [az Általános Tartományi Jogé] annyira ellentmond-e a revideált alkotmány elveinek, hogy ez utóbbival összeegyeztethetetlennek látszik, és ezért a szóban forgó alkotmány kiadásával közvetlenül hatályon kívül helyezettnek tekintendő-e. Ámde erre is nemleges választ kell adnunk. A 4. cikkely kezdő szavai: »Minden porosz egyenlő a törvény előtt« — itt kevésbé jelentősek. Ezek egyáltalán nem állítanak fel új államjogi elvet, és valójában nem tartalmaznak többet, mint amit már az Általános Tartományi Jog kifejez a bevezetés 22. §-ában e szavakkal: »Az állam törvényei az állam valamennyi tagjára nézve kötelezők rendbeli, rangbeli és nembeli különbség nélkül.«"

Ám a legfelső bíróság már ezzel az egyenlősítéssel is igen szembeszökő tévedést követett el.

Hogy az állam törvényei *kötelezők* az állam minden rendű tagjaira, ez a már az Általános Tartományi Jogban kimondott tétel — amely az összes rendek tagjait csupán *engedelmességre* kötelezi az állam törvényeivel szemben általában — még nem foglalja magában azt, hogy az illető államban nem állhatnak fenn a *különböző* rendek tagjai számára *különböző* törvények, s így nem állhat fenn a rendi sajátságokban gyökerező *„egyenlőtlenség a törvény előtt"*. Az Általános Tartományi Jog maga szolgáltatja a legjobb példát erre. Mert kifejezetten abból az alapgondolatból indul ki, hogy a polgári társadalom nem az állam tagjainak önmagában *jogegyenlő*, azaz *egy* törvénynek alárendelt *összessége*, hanem *különböző* jogú *különböző* rendek sokfélesége. Tehát mindjárt az I. rész 1. cím 2. §-ában kijelenti: „a polgári társadalom több kisebb, a *természet*, vagy a *törvény*, vagy *egyidejűleg mindkettő*

által összekötött társadalomból és *rendből* áll", és a *rendet* kifejezetten úgy határozza meg, mint *jogegyenlő* személyek külön körét,* s ezt az organikus alapelvet azután meg is valósítja a különböző rendek eltérő jogköreiben és kivételezettségeiben.

Az Általános Tartományi Jog szerint tehát a törvény előtti egyenlőség nem „minden porosz" számára létezik, mert ezek számára, ellenkezőleg, *különféle egyenlőtlen törvények* állnak fenn, hanem csak *egy ilyen kör* (rend) tagjai számára, jóllehet az *egyenlőtlen*, a különféle rendeket különféle jogokkal felruházó törvényekkel szembeni *engedelmesség* mindenkinek kötelessége volt.

Az Általános Tartományi Jog szerint tehát a poroszok a törvény előtt *egyenlőtlenek* voltak. Az volt a döntő, hogy valaki a nemesi, a polgári, a paraszti rendhez tartozott-e, s csak az ugyanazon *rend*hez tartozók voltak egyenlők a törvény előtt.

Az állam tagjai e törvény előtti egyenlőtlenségének tehát véget vet az alkotmány, amikor a 4. cikkelyben leszögezte: *Minden porosz* — tehát már nemcsak egy külön rend tagjai — *egyenlő* a törvény előtt, azaz *a törvény előtt* ne jelentsen már különbséget, melyik rendhez tartozik valaki, vagyis a különböző rendek közötti *jogi különbség* szűnjék meg.

Ahogyan ezt a cikkely közvetlen szövege kényszerítő erővel le is szögezi, úgy — köztudomásúan — az is volt az alkotmány *szándéka*, hogy a hűbéri társadalom ama alapelvét — a rendek *jogi* különbségét — megszüntesse az összes polgárok *jogegyenlőségének* azon modern alapelve javára, amelynek értelmében a tényleges rendi, foglalkozásbeli stb. különbségek már nem vonnak maguk után *jogi* különbségeket.

Az alkotmány 4. cikkelyének tagadhatatlan, szükségképpi logikus következménye szerint tehát már az első mondat: „*Minden* porosz egyenlő a törvény előtt", megszünteti az állampolgárok között a rendi sajátságokból fakadó jogi különbségeket, és ennek folytán más rendbeli nőknek azt a jogképtelenségét is, hogy nemes férfival házasságot kössenek.

* Uo. 6.§: „Olyan személyek, akiket születésük, hivatásuk vagy főfoglalkozásuk alapján *azonos jogok* illetnek meg a polgári társadalomban, együttesen egy *rendet* alkotnak."

Ám a 4. cikkely nem is elégszik meg a rendi előjogok implicit megszüntetésével, amely magától adódik a „minden porosz törvény előtti egyenlőségéből", hanem ezt az itt kifejtett következtetést saját szavaival levonva, hozzáfűzi: „rendi előjogok nem léteznek".

Ezzel a kifejezett rendelkezéssel szemben most a legfelső bíróság a következő megfontolásokat hozza fel (uo. 181. és köv. old.): „Ilyen általános axiómáknak, amilyeneket az alkotmány nem egyet tartalmaz, általános megfogalmazásukat és céljukat tekintve *inkább* az a jelentőségük, hogy a jövőbeli törvényhozás számára körvonalazzák a vezérelveket, mint az, hogy már maguk is alkalmasak polgári jogi vitákra való közvetlen alkalmazásra."

Ez az állítás nemcsak teljesen értelmetlen kiagyalás, mert hiszen minden alkotmány *törvény* is akar lenni — és mint ilyen jelentkezik —, csak éppen még fundamentálisabb és kötelezőbb erejű törvény, mint más törvények, tehát a legkevésbé sem mond le arról a minden törvényben bennerejlő tulajdonságról, hogy kiadása napjától kezdve „alkalmazásra kerüljön" és régebbi törvények vele ellentétes rendelkezéseit kiküszöbölje; hanem az az állítás egyenesen megsérti az alkotmány 109. cikkelyét, amely, a törvénykönyveknek és az egyes törvényeknek az alkotmánnyal ellentétes összes rendelkezéseit hatályon kívül helyezettnek nyilvánítva, ezáltal a lehető legvilágosabban kimondja, hogy az alkotmány ne ígéret legyen a „*jövőbeli* törvényhozás" számára, hanem közvetlen *jogi valóság*. A legfelső bíróság ezt maga is érzi, és ezért ama állítást enyhíti egyrészt a betoldott homályos „inkább"-bal, ám ezzel voltaképpen ismét visszavonja az egész állítást, másrészt a mondat még világosabban visszavonó jellegű folytatásával, amely így hangzik: „legalábbis ennek (az alkotmány közvetlen alkalmazásának) mindenkor a legnagyobb körültekintéssel kell történnie, mérlegelve, vajon az alkotmány által egy addig fennállott törvényes előírás implicite hatálytalanítottnak tekintendő-e. Az alkotmány fent kivonatolt 109. cikkelye éppen az alkalmazásban történő ilyen *balfogástól* akart *óvni* [?]."

Ez a felfogás, mely a 109. cikkely tartalmát ellentétébe fordítja, igen ferde. A korábbi törvényekben az alkotmánnyal *ennél* ellentétesebbet az alkotmány nem is helyezhetett hatályon kívül. Ha tehát a 109. cikkely *nem* is szerepelne az alkotmányban, az

akkor is csak a vele ellentéteset, és semmiképpen sem ennél *többet* helyezne hatályon kívül. Ám a legfelső bíróság *éppen akkor* bizonyára nem mulasztaná el annak hangsúlyozását, hogy az alkotmánynak nincsen olyan cikkelye, amely kimondaná, hogy az alkotmány a törvénykönyvek nem külön megszüntetett rendelkezéseit is hatálytalanítja. Ha tehát a 109. cikkely tartalmaz már valamiféle „óvást" is, akkor csak az ilyen ítélettől óv, amilyen a szóban forgó...

Munkásprogram
A jelenlegi történelmi korszaknak és a munkásrend eszméjének különleges összefüggéséről

(1862)

ELŐZETES MEGJEGYZÉS

Nem hagyható figyelmen kívül, hogy az itt következő fejtegetés eredetileg nem nyomtatásra volt szánva, hanem egy iparosegyletben tartott előadás* céljaira íródott. Olyan természetű okok, amilyenek „az alkotmányról" szóló előadásom kinyomtatására késztettek, arra indítottak, hogy ezt az előadást is átadjam a nyilvánosságnak.

F. Lassalle

Uraim!

Amidőn felszólítottak arra, hogy előadást tartsak Önöknek, úgy véltem, a leghelyesebb, ha olyan tárgyat választok és fejtek ki *szigorúan tudományos* módon, amely természeténél fogva különösen kell hogy érdekelje Önöket. Ugyanis arról a *sajátságos* összefüggésről fogok szólni, amely a jelenlegi történelmi korszak jellege és a munkásrend eszméje között fennáll.

Máris megjegyeztem, hogy a kérdést *merőben* tudományos módon fogom tárgyalni.

Ám az igazi *tudományosság* nem áll másban, mint a gondolkodás teljes *világosságában* és éppen ezért minden előzetes ítélkezés elvetésében.

E minden előzetes feltevésnélküliség, amellyel tárgyunkhoz közelednünk kell, azt is szükségessé teszi, hogy közben tisztázzuk,

* A beszédet Lassalle 1862. április 12-én tartotta Berlinben, az oranienburgi iparosegyletben. Nyomtatásban ugyancsak áprilisban jelent meg. – *Szerk.*

mit értünk voltaképpen „munkás"-on vagy „munkásrend"-en. Mert erre vonatkozóan sem szabad azzal a feltevéssel megelégednünk, hogy ez közismert. Korántsem! A mindennapi élet nyelve nagyon gyakran más-más és különböző fogalmakat kapcsol össze a „munkás" és „munkásrend" szavakkal, s ezért a megfelelő helyen előbb tisztáznunk kell, milyen értelemben kívánjuk használni ezt a megjelölést.

Egyelőre azonban ez még korai volna. Előadásunkat egy másik kérdéssel kell kezdenünk.

Nevezetesen a következő kérdéssel: a munkásrend csak az *egyik* rend a polgári társadalmat alkotó több rend között. És *mindenkor* voltak munkások. Miként *lehetséges* hát és mi az *értelme* annak, hogy különleges összefüggésnek kell fennállnia ezen külön, meghatározott rend eszméje és annak a sajátlagos történelmi korszaknak az alapelve között, amelyben élünk?

Ennek megértéséhez egy pillantást kell vetnünk a *történelemre*, a *múltra*, Uraim, amely, ha jól megértjük, ez esetben is, mint mindig, feltárja a jelen értelmét és előrevetíti a jövendő körvonalait.

E visszatekintést lehetőleg rövidre kell fognunk, Uraim, különben az a veszély fenyeget bennünket, hogy a szűkre szabott idő alatt vizsgálódásunk voltaképpeni tárgyához el sem jutunk.

Ám e veszély ellenére, bármily futólag is, de legalább a legáltalánosabb viszonyokra szorítkozva, vissza kell tekintenünk a múltra, hogy megértsük belőle kérdésünk és tárgyunk értelmét.

Ha tehát visszanyúlunk a *középkorba*, azt látjuk, hogy már akkor, jóllehet korántsem olyan kifejlett formában, mint ma, egészében véve megtalálhatók a népesség ugyanazon rendjei és osztályai, amelyek ma a polgári társadalmat alkotják. De azt is látjuk, hogy akkoriban *egy* rend és *egy* elem volt az *uralkodó:* tudniillik a *földbirtok*.

A földbirtok az, Uraim, amely a középkorban minden tekintetben vezető szerepet töltött be, amely rányomta sajátos bélyegét *ama kor minden* intézményére és egész életére; ez az, amelyet ama kor *uralkodó elvének* kell tekintenünk.

Annak, hogy a földbirtok ama kor uralkodó elve, igen egyszerű oka van. Ez az ok — legalábbis e helyütt ezzel beérhetjük — a középkor gazdasági adottságaiban rejlik; termelésének állapotában. Akkoriban a kereskedelem még igen fejletlen volt; az ipar még

fejletlenebb. Annak a társadalomnak a gazdagsága a legmesszebbmenőkig a *mezőgazdasági termelésben* rejlett.

Az *ingó* vagyont akkor a földbirtok mellett igen kevéssé vették tekintetbe, s hogy ez mennyire így volt, azt igen világosan megmutathatja Önöknek még a magánjog is, amely mindig igen jó betekintést nyújt azon kor gazdasági viszonyaiba, amelyben létrejött. Így pl. a középkori magánjog azzal a szándékkal, hogy a családi vagyont nemzedékről nemzedékre megőrizze és az eltékozlástól megóvja, a családi vagyont, vagy mint akkor nevezték, az *„Eigen"*-t, az örökösök hozzájárulása nélkül elidegeníthetetlennek nyilvánította. Ám e családi vagyonon avagy „Eigen"-en kifejezetten csakis *földeket* értettek. A *„Fahrnis"* ellenben, ahogyan az idő tájt az ingó vagyont nevezték, az örökösök hozzájárulása nélkül elidegeníthető. S általában az önémet magánjog az összes ingó javakat nem úgy kezeli, mint önálló, tovább gyümölcsöző vagyont, *tőkét*, hanem mindig csak mint a föld *gyümölcseit*, tehát pl. mint a föld évi járadékát, s ezzel állítja egy sorba. Önálló, gyümölcsöző vagyonként akkor általában csak a földbirtokot kezelik. Következésképpen a dolgok ilyen állapotának teljesen megfelelt, s ennek következménye volt, hogy a *földbirtok* — valamint azok, akik túlnyomórészt kezükben tartották, tehát, mint tudják, a nemesség és a papság — minden vonatkozásban uralkodó tényezőjét alkotta annak a társadalomnak.

A középkor bármely intézményét veszik is szemügyre, mindig újból *ez* a jelenség fog szemükbe ötleni.

Be kell érnünk azzal, hogy egy pillantást vessünk ezen intézmények közül a legfontosabbak egyikére-másikára, amelyekben a földbirtok uralkodó elvként jelenik meg.

Így elsősorban a *közhatalomnak* általa meghatározott szervezete, vagyis a *hűbéri alkotmány*. Tudják, Uraim, hogy ez azt jelentette, hogy királyok, fejedelmek és más urak birtokokat adtak át használatra más uraknak és lovagoknak, s ennek ellenében ez utóbbiaknak, mindenekelőtt *katonai kíséretüknek*, meg kellett fogadniuk, hogy támogatják hűbérurukat háborúiban vagy fegyveres viszályaiban, személyesen és fegyvereseikkel.

Így másodsorban a *közjogi* szervezet vagy a birodalmi alkotmány. A német birodalmi gyűléseken a fejedelmek és a birodalmi grófoknak s a papságnak a nagybirtoka voltak képviselve. Ma-

guknak a városoknak csak akkor volt ott képviseletük és szavazatuk, ha sikerült megszerezniük a szabad birodalmi város kiváltságát.

Így harmadsorban a nagybirtok *adómentessége*. Jellegzetes és állandóan visszatérő jelenség ugyanis, Uraim, hogy minden uralkodó *kiváltságos* rend a közösség fenntartására szolgáló terheket mindenkor igyekszik az elnyomott és birtoktalan osztályokra áthárítani, nyílt vagy leplezett, közvetlen vagy közvetett formában. Amikor Richelieu 1641-ben rendkívüli adóként hatmillió frankot követelt a papságtól az állam szükségleteinek céljaira, a papság a sensi érsek útján ezt a jellemző választ adta: „L'usage ancien de l'église pendant sa vigueur était que le peuple contribuait ses *biens*, la noblesse son *sang*, le clergé ses *prières* aux nécessités de l'État." „Az egyház régi gyakorlata, virágzása idején az volt, hogy a nép — javaival, a nemesség — vérével, a papság — imádságaival adózott az állami szükségletekre."

Így negyedsorban az a tény, hogy a földdel való foglalkozáson kívül a társadalomban semmiféle munkának *sem volt becsülete*. Ipari vállalkozásokat vezetni, kereskedelemmel és iparral pénzt keresni a két kiváltságos, uralkodó rendre, a nemességre és a papságra nézve szégyenletesnek és megbecstelenítőnek minősül, s ezek csak azt tartották tisztességesnek, ha a földtulajdonukból tesznek szert jövedelemre.

E négy nagy jelentőségű és irányadó, a kor alapvető jellegét meghatározó tény tökéletesen elégséges vizsgálatunkhoz annak kimutatására, hogy akkoriban mindenütt a *földbirtok* nyomta rá bélyegét a korra, az volt a kor uralkodó elve.

Ez olyannyira így volt, hogy a parasztháborúk látszólag teljesen *forradalmi* mozgalma is, amely 1524-ben tört ki Németországban, és az egész Svábföldre, Frankföldre, Elzászra, Vesztfáliára és Németország más részeire is kiterjedt, lényegében még feltétlenül ragaszkodott ehhez az elvhez, valójában tehát *reakciós* mozgalom volt, forradalmi külszíne ellenére. Tudják, Uraim, hogy a parasztok akkoriban felgyújtották a nemesek várait, magukat a nemeseket megölték, a kor szokása szerint vesszőfutásra kényszerítették. S mindamellett e forradalmi külszín ellenére a mozgalom belsőleg minden ízében *reakciós* volt.

Mert az állami rend újjáalakítása, *a német szabadság*, melyet

á parasztok biztosítani akartak, szerintük abban állott volna, hogy az a különleges és kiváltságos közbülső helyzet, melyet a *fejedelmek* a császár és a birodalom között elfoglaltak, megszűnik, s ehelyett a német birodalmi gyűléseken csakis *a szabad és független földbirtok* jut képviselethez, mégpedig az eddigelé nem képviselt *paraszti* és *lovagi* földbirtok csakúgy, mint a különféle nemeseknek — tehát lovagoknak, grófoknak és az addigi fejedelmeknek — saját, független földbirtoka, tekintet nélkül a korábbi különbségekre, tehát a *nemesi* földbirtok *csakúgy*, mint a *paraszti*.

Nyomban látják hát, Uraim, hogy ez a terv végső soron nem irányul másra, mint csupán az akkor éppen már hanyatlóban levő korszak alapját alkotó *elvnek* következetesebb és igazságosabb érvényesítésére, jelesül azon elvnek következetesebb és igazságosabb érvényesítésére, hogy *a földbirtok* legyen az uralkodó eleme és feltétele, amely mindenkit feljogosít az állam fölötti uralomban való részesedésre. Az, hogy erre már azért is igényt tarthat bárki, mert *ember*, mert *értelmes lény*, tehát minden földbirtok *nélkül* is — az a parasztoknak eszükbe sem jutott! Ehhez az akkori viszonyok még nem voltak elég fejlettek, az akkori gondolkodásmód még nem volt elég forradalmi.

Így hát ez a külszínre olyan forradalmi határozottsággal fellépő parasztmozgalom lényegében teljesen *reakciós* volt; vagyis nem *új, forradalmi* elven alapult, hanem, tudtán kívül, belsőleg teljesen a réginek, a fennállónak az elvén, az akkor már hanyatló korszaknak az elvén, s a parasztmozgalom azért is bukott meg, mert, bár *forradalminak* tartotta magát, valójában *reakciós* volt.

Eszerint az akkori *parasztfelkeléssel* és *nemesi felkeléssel* szemben (Franz von Sickingen) — amelyeknek *közös* elve volt, hogy az állam feletti uralomban való részesedést az addiginál is következetesebben a földbirtokra alpozzák — a felfelé törő tartományi fejedelemség mintegy a földtulajdontól független *állami szuverenitás* eszméjének a hordozója, mint a *magántulajdonosi viszonyoktól* független *állameszme* képviselője viszonylag mégiscsak jogos és forradalmi tényező volt, s éppen ez adta neki az erőt győzelmes fejlődéséhez és a paraszt- és nemesi mozgalom elfojtásához.

Kissé tovább időztem ennél a pontnál, Uraim, először, hogy bebizonyítsam Önöknek a történelmi fejlődésben az ésszerűséget és a szabadság haladását még egy olyan példán is, amelyben a felszí-

nes szemlélőnek ez korántsem nyilvánvaló; másodszor, mert a történetírók még igen távol állnak attól, hogy felismerjék a parasztmozgalom e reakciós jellegét és kudarcának kizárólag önmagában rejlő okát, sőt ellenkezőleg, a külszíntől félrevezetve, a paraszthábórúkat valóban forradalmi mozgalomnak tekintik.

Végül harmadszor azért, mert mindenkor gyakran megismétlődik az a színjáték, hogy zavaros gondolkodású emberek — s ezek közé, Uraim, tartozhatnak és *különösen* gyakran tartoznak professzorok is, amint megmutatta nekünk a szomorú emlékezetű Pál-templom* — abba az óriási tévedésbe esnek, hogy azt, ami az éppen *hanyatlásnak* induló korszaknak és világrendnek csupán következetesebb és tisztább gondolati kifejezése, *új forradalmi elvnek* tartják.

Az efféle, pusztán saját *képzeletükben* forradalmi férfiaktól és irányzatoktól szeretném Önöket óvni, Uraim, mert az ilyenekben a jövőben éppen úgy nem lesz hiány, mint ahogy nem volt a múltban!

Ebből nyomban az a vigasz meríthető, hogy a számos, azonnal vagy rövidlélegzetű siker után hamarosan kudarcot valló mozgalom, amelyet a történelem feljegyez, és amely néhány jóindulatú, de felületes gondolkodású népbarátot aggodalommal tölthetne el, mindig csupán saját *képzeletében* volt forradalmi mozgalom.

Igazi forradalmi mozgalom, olyan, amely valóban új elvi alapon áll, még *sohasem* bukott el, legalábbis véglegesen nem — ezt a vigaszt meríti a mélyebben gondolkodó a történelem tanulmányozásából.

Visszatérek fejtegetésem fonalához.

Míg a paraszthábórúk csak képzeletükben voltak forradalmiak, *ténylegesen* és *valóban forradalmi* volt az iparnak, a polgári termelésnek az egyre jobban kialakuló munkamegosztásnak a fejlődése és az ezáltal létrejött *tőkegazdagság*, amely végül is a burzsoázia kezében halmozódott fel, mert éppen ez volt az a rend, amely magára vállalta a termelést és elsajátította annak előnyeit.

* A majna-frankfurti Paulskirche volt 1848–49-ben az Előparlament, majd a Német Birodalmi Gyűlés ülésterme. — Lassalle itt e testület tagjaira utal. — *Szerk.*

A reformációtól, tehát az 1517. esztendőtől szokták számítani a középkor végét és az újabb kori történelem kezdetét.

Ez valóban helyes is abban az értelemben, hogy a reformációt közvetlenül követő két évszázadban lassan, fokozatosan és észrevétlenül fordulat áll be, mely a társadalom arculatát teljesen megváltoztatja, és bensejében olyan *gyökeres átalakulást* hajt végre, amelyet később, 1789-ben a francia forradalom csak *proklamál*, de voltaképpen nem *teremt meg*.

Azt kérdezik, miben állt e fordulat?

A nemesség *jogi* helyzetében mi sem változott. *Jogilag* a nemesség és a papság maradt a két uralkodó rend, a burzsoázia pedig a mindenütt háttérbe szorított és elnyomott rend. Ám ha jogilag nem is változott semmi, *valójában, ténylegesen* a viszonyok átváltozása annál óriásibb volt.

Azáltal, hogy létrejött és a burzsoázia kezében felhalmozódott a tőkegazdagság, a földtulajdonnal szemben mozgékony tulajdon, a nemesség teljesen jelentéktelenné vált ehhez a meggazdagodott burzsoáziához képest, sőt, valósággal tőle *függő helyzetbe* süllyedt. Mi több, ha némileg mégis tartani akarta pozícióit mellette, összes rendi elveit meg kellett tagadnia, és hozzá kellett kezdenie ahhoz, hogy az ipari tevékenység ugyanazon eszközeihez nyúljon, amelyeknek a burzsoázia gazdagságát és ennek révén tényleges hatalmát köszönhette.

Már Molière-nek XIV. Lajos idején írt vígjátékai úgy ábrázolják az akkori nemességet — és ez igen érdekes jelenség —, mint amely megveti ugyan a gazdag burzsoáziát, de azért rajta élősködik.

Maga XIV. Lajos, ez az oly gőgös király, versailles-i kastélyában már kalapot emel és megalázkodik a zsidó Samuel Bernard, a kor Rothschildja előtt, hogy jóindulatát megnyerje egy kölcsön érdekében.

Amikor Law, a híres skót pénzember, a XVIII. század elején megalakította Franciaországban azt a kereskedelmi társaságot, amely — részvénytársasági alapon — a Mississippi partvidékének, Louisianának, Kelet-Indiának stb. kereskedelmi kiaknázására létesült, Franciaország régense maga is az igazgatók közé tartozott — tagja volt egy kereskedelmi társaságnak! Igen, a régens 1717 augusztusában olyan ediktumok kiadására kényszerült,

amelyek elrendelték, hogy a nemesek, anélkül, hogy ez méltóságuk rovására menne, e kereskedelmi társaságok tengerészeti és hadi szolgálatába léphetnek! Így hát Franciaország harcias és büszke feudális nemessége már akkor *odáig* jutott, hogy fegyveres kereskedősegéde lett az összes világrészeket megbolygató és behálózó burzsoázia ipari és kereskedelmi vállalatainak.

E fordulattal teljesen összhangban már akkor kialakult egy *materializmus*, a pénz és javak utáni türelmetlen és mohó hajsza, amely minden erkölcsi eszmét, sőt — ami a kiváltságos rendeknél, sajnos, általában még többet mond — minden rendi előjogot is áruba bocsátott. Franciaország ugyanazon régense alatt Horn grófot, Franciaország egyik legelőkelőbb és a legelső családokkal, sőt magával a régenssel rokonságban levő nemesét, *közönséges rablógyilkosként* kerékbe törik, s a német fejedelmi családból származó orléans-i hercegné egy 1719. november 29-én kelt levelében azt írja, hogy egy napon az előbb említett Law-t, aki akkor Franciaország legünnepeltebb, de egyben legelfoglaltabb embere volt, s akit éppen ezért igen nehezen lehetett elcsípni, hat hölgy egy épület udvarán megleste, hogy rávegyék, engedjen át nekik néhányat az általa kibocsátott s a Franciaországban akkor igen kelendő részvények közül, amelyek a tőzsdén névértéküknél több mint hatszor vagy nyolcszor magasabb árfolyamot értek el. Law nagyon sietett, nem akarta meghallgatni őket, s végül a hölgyeknek, akik nem akarták útjára engedni, ezt mondta: „Hölgyeim, ezer bocsánat, de ha nem engednek el, meg fogok repedni, mert olyan heves vizelési ingerem van, hogy képtelen vagyok tovább visszatartani", mire a hat előkelő hölgy azt válaszolta: „Eh bien, monsieur, pissez, pourvu que vous nous écoutiez." [Nos, uram, vizeljen, csak hallgasson meg bennünket.] S csakugyan ott álltak mellette ezen művelet alatt, és előadták neki kérésüket.

Ha mármost azt kérdezik tőlem, mely okok tették lehetővé az ipar e fejlődését és a burzsoáziának ebből fakadó meggazdagodását — ez okok tüzetesebb tárgyalásával jóval túllépném a rendelkezésemre álló időt. Csak röviden felsorolhatom a leglényegesebb okokat: egyrészt Amerika felfedezése és ennek a termelésre gyakorolt mérhetetlen nagy hatása; az, hogy a Jóreménység fokának körülhajózása révén felfedezték a Kelet-Indiába vezető tengeri utat, míg korábban a Kelettel és Indiával csak a Szuezen át vezető szá-

razföldi úton folyhatott a kereskedelem; másrészt a mágnestűnek és a kompasznak a feltalálása, melynek révén minden tengeri kereskedelem biztosabbá, gyorsabbá vált és csökkent a biztosítási díj; az egyes országok belsejében létesített víziutak, csatornák, valamint országutak — ezek ugyanis a szállítási költségek csökkentésével számos olyan termék előtt, amelyek addig a szállításból származó drágulást nem bírták el, megnyitották a távolabbi piacokat; a nagyobb polgári vagyonbiztonság, a rendezett igazságszolgáltatás, a lőpor feltalálása és következményei jóvoltából a királyság megtörhette a nemesség feudális katonai hatalmát; az a körülmény, hogy a nemesi váraknak és az önálló nemesi fegyveres hatalomnak a megsemmisítése folytán a nemesek elbocsátották zsoldosaikat és vértes katonáikat, s ezeknek nem volt más választásuk, mint hogy a középkori műhelyekben keressenek munkát — *mindezen* események a burzsoázia diadalszekerét tolták!

Ám mindezen események és még sok más, amelyeket felsorolhatnék Önöknek, egyetlen hatássá összegeződnek: a „débouché"-k, vagyis nagy felvevőpiacok révén s a termelési és szállítási költségeknek ezzel kapcsolatos csökkenése révén lehetővé vált a tömegtermelés, a *világpiac számára* folyó termelés; ez viszont megteremtette az *olcsó* termelés szükségletét, amely aztán csak az egyre fokozódó munka*megosztás*, vagyis a munkának legegyszerűbb mechanikus műveleteire való egyre tökéletesebb felbontása révén elégíthető ki, ami viszont egyre nagyobb méretű termeléshez vezet.

A kölcsönhatások területén állunk itt, Uraim. E tények mindegyike egy másikat idéz elő, s ez a másik visszahat az elsőre, bővíti és növeli azt.

Így bizonyára világos lesz Önök előtt, hogy valamely cikknek óriási méretekben való termelése, a világpiac számára történő termelése általában csak akkor lesz könnyen lehetséges, ha e cikk termelési költségei *alacsonyak*, és ha a szállítása is elég olcsó, nem növeli jelentősen a cikk árát. Mert az óriási tömegekben való termelés megköveteli a tömeges értékesítést, s egy áru tömeges értékesítése csak olcsó ára révén érhető el, mert ez teszi hozzáférhetővé igen nagy számú vevőnek. Egy áru olcsó termelési és szállítási költségei tehát nagyarányú, nagy tömegű termeléshez vezetnek. S megfordítva, az is nyomban világos lesz Önök előtt, hogy ha

egy cikket nagy tömegekben termelnek, ez azt olcsóbbá teszi, és ezáltal megint fokozza termelését. Az a gyáros, aki pl. évente kétszázezer vég kartont ad el, az nagyban — tehát olcsóbban — szerzi be a nyersanyagot, továbbá tőkeprofitja és az üzleti befektetések — épületek, gépek — kamatai olyan nagyszámú vég között oszlanak meg, hogy ezért bizonyos határok között minden véget sokkal olcsóbban adhat el, mint az a gyáros, aki csak ötezer ilyen véget gyárt évente. A termelés fokozódó olcsósága tehát nagybani termeléshez vezet, ez pedig általában megint nagyobb olcsósághoz, az utóbbi megint még tömegesebb termelést hoz létre, amely azután még nagyobb olcsóságot tesz lehetővé, és így tovább.

Teljesen ugyanez a helyzet a *munkamegosztás* vonatkozásában, amely megint csak elengedhetetlen feltétele a tömeges termelésnek és az olcsóságnak, s amely nélkül sem olcsóság, sem tömeges termelés nem volna lehetséges.

A munkamegosztás, amely egy termék előállítását nagyszámú egészen egyszerű, gyakran merőben mechanikus és gondolkodás nélkül elvégezhető műveletre bontja fel, és e részműveletek mindegyikét külön munkásokkal végezteti, lehetetlen volna e cikkek tömeges termelése nélkül, tehát az ilyen munkamegosztást csak a tömeges termelés hozza létre és fejleszti ki. És megfordítva, a munkának ilyen egészen egyszerű műveletekre és mozdulatokra való felbontása a továbbiakban 1. egyre nagyobb olcsósághoz, 2. ezért mindig nagyobb, óriási tömegű termeléshez, egyre kevésbé bizonyos közeli felvevő körökre, hanem az egész *világpiacra* számító termeléshez és 3. ezáltal és az ennek révén az egyes munkaműveletek újabb felbontása által megint csak magának a munkamegosztásnak egyre nagyobb fokozódásához vezetnek.

A kölcsönhatások e sora lassanként teljesen átalakította a társadalmi munkát, s ezzel a társadalom összes életviszonyait.

E fordulat röviden a következő ellentétre redukálható.

A korai középkorban, minthogy csak igen kis számú értékes termék bírta el a drága szállítási költségeket, a termelés csak a helyi szükségleteknek és az igen közeli piacok szükségleteinek a kielégítésére folyt, s ez a szükséglet éppen ezért ismert, állandó és nem ingadozó jellegű volt. A szükséglet, azaz a kereslet *megelőzte* a termelést, azaz a kínálatot, és ez utóbbinak *ismert* mércéje volt. Vagy más szóval: a társadalmi termelés túlnyomórészt

kézművesméretű volt. Mert a gyárral és a nagyüzemmel szemben a kisüzemet vagy a kézműipari üzemet éppen az jellemzi, hogy megvárja a szükségletet, mielőtt termelne, ahogy pl. a szabó megvárja a rendelésemet, hogy öltönyt készítsen nekem, a lakatos, hogy zárat készítsen nekem, vagy pedig, ha bizonyos tárgyakat meg is munkálnak előre, ez az előzetes munka egészben véve a helységnek vagy a közvetlen szomszédságnak a tapasztalatok alapján már ismert minimális szükségletére korlátozódik, ahogy pl. egy bádogos előre elkészít bizonyos számú lámpát, tudva, hogy ezeket hamarosan feltétlenül felszívja a városi szükséglet.

Egy túlnyomórészt ilyen módon termelő társadalomnak a jellemző vonásai, Uraim, a szegénység vagy a csak szerény jómód, s ezzel szemben az összes viszonyok bizonyos szilárdsága és állandósága.

Ám azon folytonos kölcsönhatások következtében, amelyeket vázoltam Önöknek, a társadalmi munkának és ennek folytán az összes életviszonyoknak a jellege gyökeresen megváltozott és az előzőnek homlokegyenest az ellentétébe csapott át; *csírájában* már megvolt az a jelleg, amely *napjainkban* persze már egészen másként kialakított, érett módon fejlett formában jellemzi az egész társadalmi munkát. E *mai* gigantikus fejlettségében ez a jelleg, a korábbival ellentétben, a következőképpen jellemezhető: korábban a kereslet megelőzte a kínálatot, a termelést, s ezt megszabta, meghatározta, irányítója és ismert mércéje volt. Most viszont a termelés, a kínálat megelőzi a keresletet, és igyekszik ezt *kikényszeríteni*. Immár nem a helyi szükségletek kielégítésére termelnek, hanem a *világpiac* számára. A termelés ismeretlen és általános szükséglet számára folyik, az összes világrészek számára, egy teljességgel ismeretlen és meg nem határozható szükséglet számára, s hogy a termék *kikényszeríthesse* a maga iránti szükségletet, ellátják egy *fegyverrel:* az *olcsósággal*. Az olcsóság a termék azon fegyvere, amellyel egyfelől *meghódítja* magának a vevőt, másfelől az összes hasonló fajta és a vevőnek szintén felkínált árukat kiüti a nyeregből, s ily módon a szabad konkurrencia rendszerében csakugyan valamennyi termelő — bármilyen óriási tömegű árut termel is — remélheti, hogy mindent el tud adni, ha sikerül neki áruját az olcsósággal jobban felfegyverezve versenytársai áruit harcképtelenné tennie.

Az ilyen társadalom szembetűnő vonása egyfelől a hatalmas, mérhetetlen gazdagság, másfelől pedig az összes viszonyok nagy ingatagsága, az egyes ember helyzetének csaknem állandó gondterhelt bizonytalansága, amely összekapcsolódik azzal, hogy a termelésben részt vevők igen változóan részesülnek a termelés hasznából.

Ily nagy volt hát, Uraim, az a fordulat, amelyet az ipar csöndes, forradalmi, aláaknázó tevékenysége már a múlt század vége előtt észrevétlenül előidézett a társadalom szívében.

A parasztháborúk vezetői még *gondolni* sem merészeltek másra, mint arra, hogy az államot a *földbirtokra* alapítsák, még gondolatban sem tudtak elszakadni attól a szemlélettől, mely szerint a *földbirtok* szükségképpen az állam fölött uralkodó elem, és a földbirtokban való részesedés feltétele az állam fölötti uralomban való részesedésnek. Ezzel szemben az ipar csöndes, észrevétlenül forradalmasító fejlődése odavezetett, hogy a földbirtok immár jóval a múlt század vége előtt korábbi jelentőségétől viszonylag *teljesen* megfosztott elemmé lett, s az új termelési módok fejlődése és az e fejlődés méhében rejlő és naponta felhalmozódó gazdagság mellett, ama óriási befolyás mellett, amelyet ez a fejlődés ezáltal az egész népességre és ennek viszonyaira, még a részben elszegényedett nemességre is gyakorolt, alárendelt helyzetbe süllyedt.

A forradalom tehát ezzel a társadalom belsejében, a *tényleges* társadalmi viszonyokban már jelen volt, jóval mielőtt Franciaországban kitört, s már csak az kellett, hogy e fordulat *külső elismerésben* részesüljön, *jogi szentesítést* kapjon.

Általában *minden forradalom* esetében ez a helyzet, Uraim! Forradalmat *sohasem* lehet *csinálni;* csupán elő lehet segíteni, hogy a tényleges társadalmi viszonyokban jelen levő forradalom *jogi elismerést* is kapjon, és hogy *következetesen végigvigyék.*

Csak balga, éretlen emberek, akiknek sejtelmük sincs a történelem törvényszerűségeiről, akarhatnak forradalmat *csinálni.*

Éppen ezért ugyanolyan éretlen és ugyanolyan gyermeteg dolog, ha egy forradalmat, amely a társadalom méhében már végbement, vissza akarnak szorítani és jogi elismerésének elleneszegülni, vagy a bábáskodóknak — társaságoknak vagy egyéneknek — azt a szemrehányást akarják tenni, hogy forradalmárok. Ha a forradalom benne rejlik a társadalomban, a tényleges társadalmi viszonyok-

ban, akkor — ezen nem lehet változtatni — külsőleg is meg kell nyilvánulnia, és a törvényekben is kifejezésre kell jutnia.

Hogy ez miként történik, és hogy abban a korban, melyről szólok, ez milyen mértékben valósult már meg, azt a legjobban azon a tényen fogják látni, amelyet most említeni szeretnék.

Az imént beszéltem a munkamegosztásról, melynek fejlődése abban áll, hogy minden termelést az egészen egyszerű, mechanikus és gondolkodás nélkül elvégezhető műveletek sorára bontja fel.

Miközben e felbontás egyre nagyobb mérvű, végül is arra a felfedezésre jutnak, hogy ezek az egyes műveletek, mivel egészen egyszerűek és gondolkodás nélkül elvégezhetők, ugyanígy, sőt jobban elvégezhetők gondolkodásra képtelen tényezők által, s így 1775-ben, tehát 14 évvel a francia forradalom előtt, Arkwright Angliában feltalálja az első gépet, híres gyapotfonó gépét.

Megállapíthatjuk, hogy ez a gép önmagában véve nem idézte elő a forradalmat, hiszen ezt ez a találmány, amelyet ráadásul Franciaországban nem is vezettek be mindjárt, nagyon is rövid idővel előzte meg — hanem az immár végbement forradalmat testesítette meg. Ez a gép — bármilyen ártatlannak látszott is — már maga volt a testet öltött forradalom.

Ennek okai egyszerűek.

Önök bizonyára hallottak a céhrendszerről, amelyben a középkori termelés folyt.

Éppoly kevéssé bocsátkozhatom itt részletekbe a középkori céhek, mint a francia forradalom óta mindenütt a helyükbe lépett szabad konkurrencia lényegét illetően. Biztosítom azonban Önöket arról, hogy a középkori céhrendszer szervesen összefüggött a többi középkori intézménnyel. Ám ha e szerves kapcsolat okait ma nem világíthatom meg Önök előtt, maga a tény már történetileg bizonyítható. A céhek az egész középkoron át egészen a francia forradalomig fennálltak. Megszüntetésükről már 1672-ben tárgyal a német birodalmi gyűlés — de eredménytelenül. Sőt, a francia États généraux-n, a francia országos rendi gyűlésen már 1614-ben követeli a burzsoázia a céhek megszüntetését, mert ezek mindenütt korlátozzák a termelésben. Ugyancsak eredménytelenül. Mi több, tizenhárom évvel a forradalom előtt, 1776-ban a híres Turgot, a reformáló francia miniszter, megszünteti a céheket. Ám a középkornak kiváltságokon alapuló feudális világa — teljes

joggal — halálos veszélyben érezte magát, mihelyt életelve, a kiváltság, nem hatotta át az összes társadalmi osztályokat, s ily módon hat hónappal a céhek megszüntetése után a királyt rábírják ediktumának visszavonására és a céhek visszaállítására. Csak a forradalom döntötte meg azt — de akkor egyetlen nap alatt, a Bastille ostromával —, amit Németországban 1672 óta, Franciaországban 1614 óta, tehát csaknem *két évszázada* törvénykezési úton hiába próbáltak megszüntetni.

Látják ebből, Uraim, hogy egyfelől bármilyen nagy előnyei vannak is a törvényes úton való reformálásnak, ennek mindezen fontos pontokkal szemben mégis megvan az az egy nagy hátránya, hogy hosszú évszázadokon át tehetetlen, s másfelől, hogy a forradalmi útnak, bármilyen vitathatatlan hátrányokkal jár is, megvan az az előnye, hogy gyorsan és erélyesen vezet egy gyakorlati célhoz.

Ha mármost, Uraim, egy pillanatra szemügyre veszik azt a tényt, hogy a céhek szervesen összekapcsolódtak a középkor egész társadalmi berendezésével, akkor nyomban fel fogják ismerni, hogy az első gép, az a gyapotfonó gép, amelyet Arkwright feltalált, már tartalmazta azon társadalmi rend *teljes* felforgatását.

Mert hogy is lett volna lehetséges a gépi termelés a céhrendszer idején, amikor törvény szabta meg minden helységben, hogy egy-egy mester hány legényt és tanoncot tarthat? Vagy miként lett volna lehetséges a céhrendszer idején, amikor a különféle munkanemeket egymástól törvényileg a legpontosabban elhatárolták és mindegyik mester csak egyféle munkanemet folytathatott, így pl. a párizsi szabók a foltozó szabókkal, a szegkovácsok a lakatosokkal századokon át pörösködtek az iparaik közötti határok megállapításáért — miként lett volna lehetséges az ilyen céhrendszer idején a gépekkel való termelés, amely éppen a legkülönfélébb munkafajtáknak egyazon tőke kezében való egyesülését követeli meg?

Tehát az történt, hogy állandó, fokozatos tökéletesedése folytán maga a termelés olyan termelési eszközöket hozott létre, amelyek szükségképpen lerombolták a dolgok fennálló rendjét: azon termelési eszközöket és termelési módokat, amelyeknek ebben a rendben már nem lehetett helyük és nem lehetett terük a fejlődésre.

Ilyen értelemben mondtam, hogy az első gép már önmagában

véve is forradalom volt, mert ha kívülről nem is látszott meg rajta, de fésűiben és kerekeiben csírájában immár magában hordta a társadalomnak a szabad konkurrenciára épülő egész rendjét, amelynek az életerejénél és szükségszerűségénél fogva e csírákból ki kellett fejlődnie.

S ha nem tévedek nagyon, Uraim, alighanem ma is az a helyzet, hogy sok olyan jelenség van, amelyek magukban hordják a dolgok új rendjét, és ezt szükségképpen ki kell fejleszteniük magukból — olyan jelenségek, amelyeken ez kívülről szintén nem látszik meg az első pillantásra, így hát, miközben jelentéktelen agitátorokat üldöznek, maguk a hatóságok is nemcsak közömbösen elhaladnak mellettük, hanem kultúránk szükséges hordozóiként engedik érvényesülni őket, e kultúra virágzásaként és tetőpontjaként üdvözlik őket, és alkalomadtán elismerő és magasztaló ünnepi beszédeket tartanak róluk.

Mindezen fejtegetések után, Uraim, immár tökéletesen meg fogják érteni, mi volt az igazi jelentősége annak a híres brosúrának, amelyet 1788-ban, egy évvel a francia forradalom előtt, Sieyès abbé közzétett, és amely mondanivalóját e szavakban foglalta össze: Qu'est-ce que c'est que le *tiers* état? rien! qu'est-ce qu'il doit être? tout!

Tiers état, harmadik rend volt ugyanis a neve Franciaországban a burzsoáziának, mert a francia országos rendi gyűléseken a két kiváltságos renddel, a nemességgel és a papsággal szemben azt a *harmadik* rendet alkotta, amely az egész nem kiváltságos népet jelentette.

Ama füzetecske tehát a Sieyès által benne feltett két kérdésben és a rájuk adott két válaszban összegezhető: „Mi a *harmadik* rend? Semmi! Minek kell lennie? Mindennek!"

Így fogalmazza meg Sieyès e két kérdést és válaszát. Ámde élesebb és helyesebb formában e kérdések és válaszok értelme, mint az a fentiekből következik, inkább ez:

„Mi a harmadik rend *ténylegesen, valójában? Minden!*

De mi *jogilag? Semmi!*"

Arról volt tehát szó, hogy a harmadik rend *jogi* helyzetét *összhangba* hozzák *tényleges* jelentőségével; arról volt szó, hogy *ténylegesen* már meglevő jelentősége *jogi* szentesítést és elismerést is kapjon — s éppen ez a műve és jelentősége ama győzelmes forra-

dalomnak, amely 1789-ben tört ki Franciaországban, és amelynek átformáló hatása Európa többi országában is érződött.

Nem feladatom, Uraim, hogy itt ismertessem Önökkel a francia forradalom történetét. A társadalmi korszakoknak csak a legfontosabb és legdöntőbb fordulópontjait vehetjük szemügyre, s ezeket is csak röviden és futólag, mert különben túlságosan hosszú időt igényelne.

Most tehát azt a kérdést kell feltennünk, hogy mi volt ez a harmadik rend, vagyis a burzsoázia, amely a francia forradalom által kivívja a kiváltságos rendek fölötti győzelmet és az állam fölötti uralmat?

Minthogy ez a harmadik rend szemben állt a társadalom kiváltságos, törvény által előjogokkal felruházott rendjeivel, ezért az első pillanatban önmagát az egész néppel azonosította, *saját* ügyét az egész *emberiség* ügyének tekintette. Ebből fakad az a sodró erejű és óriási lelkesedés, mely abban a korszakban uralkodik. Kihirdetik az *emberi jogokat*, s úgy tetszik, mintha a harmadik rend felszabadításával és uralmával a társadalomban minden törvényes előjog megszűnt volna, s mintha minden *jogi, kiváltságos* megkülönböztetés beolvadt volna az Ember közös szabadságába.

Igaz, már akkor, egészen a mozgalom kezdetén, 1789 áprilisában, az országos rendek választásakor, amelyeket a király azzal az utasítással hívott össze, hogy a harmadik rend ezúttal egymagában ugyanannyi képviselőt küldjön, mint a nemesség és a papság együttvéve — igaz, már akkor egy korántsem forradalmi lap* a következőt írja: „qui peut nous dire, si le despotisme de la bourgeoisie ne succédera pas à la prétendue aristocratie des nobles?" „Ki tudja megmondani nekünk, hogy a nemesek állítólagos arisztokráciáját nem a burzsoázia zsarnoksága fogja-e követni?"

De az ilyen hangokat az általános lelkesültség közepette az időben még nem hallották meg.

Mindamellett vissza kell térnünk erre a pontra: határozottan fel kell vetnünk ezt a kérdést: vajon a harmadik rend ügye valóban az *egész emberiség* ügye volt-e, vagy ez a *harmadik* rend, a bur-

* Az *Ami du Roi*, lásd Buchez et Roux. Hist. parlament, I. köt. 310. old.

zsoázia, már méhében hordott egy *negyedik* rendet, amelytől jogilag újra el akart különülni, és amelyet alá akart vetni uralmának?

Ideje, Uraim — ha nem akarom kitenni magam annak a veszélynek, hogy előadásomat nagymértékben *félreértik* —, hogy beszéljek a *burzsoázia* vagy nagyburzsoázia szónak mint *politikai pártmegjelölésnek* a jelentéséről, arról, hogy *én* mit értek burzsoázián.

A burzsoázia szó fordítása *polgárság* volna. Én azonban nem ebben a jelentésben használom; hiszen *polgárok* vagyunk *mindannyian*, a munkás, a kispolgár, a nagypolgár stb. A burzsoázia szó a történelem folyamán inkább olyan jelentéssel telítődött, hogy *egy egészen meghatározott politikai irányzatot* jelöl meg, amelyet most máris ismertetni fogok.

Az egész nem nemes polgári osztály a francia forradalom kitörésekor egészében véve *két* újabb alosztályra oszlott és oszlik ma is; tudniillik először is azoknak az osztályára, akik jövedelmüket egészen vagy *főképp munkájukból* húzzák, és vagy semmiféle tőkével, vagy pedig csak olyan szerény tőkével rendelkeznek, amely még éppen lehetővé teszi számukra, hogy egy önmagukat és családjukat eltartó termelő tevékenységet folytassanak; ebbe az osztályba tartoznak tehát a munkások, a kispolgárok és a kézművesek és egészében a parasztok. És másodszor azoknak az osztályára, akik nagy polgári vagyonnal, a *nagy*tőkével rendelkeznek, és az ilyen nagytőke alapján termelnek vagy ebből járadékot húznak. Ezeket nevezhetnénk *nagypolgároknak*. De azért, Uraim, magában véve még egy *nagypolgár* sem burzsoá.

Egyetlen polgár sem kifogásolja, ha egy nemes az otthonában örül az őseinek és a földbirtokának. Ám ha ez a nemes ezeket az ősöket vagy ezt a földbirtokot annak feltételévé akarja tenni, hogy az államban különösképpen érvényesüljön és előjogokhoz jusson, feltételévé annak, hogy uralmat gyakoroljon az állam akarata fölött — akkor a polgár haragra gerjed a nemes ellen és *feudálisnak* nevezi.

Mármost egészen hasonlók a tényleges vagyoni különbségek a polgári világon belül is.

Ha egy nagypolgár az otthonában örül annak a nagy kényelemnek és annak a nagy előnynek, amelyet a nagy polgári vagyon a tulajdonosának nyújt — mi sem egyszerűbb, mi sem természetesebb, mi sem jogosabb ennél!

Bármennyire joga van is a munkásnak és a kispolgárnak — egyszóval, az egész nem tőkés osztálynak — megkövetelni az államtól, hogy minden erejét latba vetve igyekezzék javítani a dolgozó osztályok gondterhes és szűkös anyagi helyzetén, s hogy őket is — akiknek a keze munkája termeli mindazon javakat, amelyekkel civilizációnk dicsekedhet, s akiknek a keze munkája hozza létre mindazon termékeket, amelyek nélkül egyetlen napig sem lehetne meg az egész társadalom — bőségesebb és biztosabb keresethez és ezáltal a *szellemi* művelődés lehetőségéhez s így az igazán emberhez méltó élethez juttassa, mondom, bármennyire joguk van is a dolgozó osztályoknak megkövetelni ezt az államtól, és ezt nyilvánítani az állam igazi *céljának*, a munkás mégsem felejtheti el soha, és nem is fogja elfelejteni, hogy minden egyszer megszerzett törvényes tulajdon teljesen sérthetetlen és jogos.

Ám ha a nagypolgár, elégedetlen lévén egy nagy vagyon nyújtotta *tényleges* kényelemmel, *a polgári tulajdont*, a *tőkét* feltételévé akarja tenni az állam fölötti uralomnak, az államakarat és az államcél meghatározásában való részvételnek is, *akkor* válik a nagypolgár burzsoává, *akkor* a vagyon tényét a politikai uralom *jogi* feltételévé teszi, *akkor* olyan új kiváltságos rendként jellemzi önmagát, a népen belül, amely éppúgy rá akarja nyomni kiváltságának uralkodó bélyegét minden társadalmi intézményre, ahogyan ezt a nemesség, mint láttuk, a középkorban *a földbirtok* kiváltsága alapján megtette.

Eszerint az a kérdés, amelyet a francia forradalomra és a vele megkezdődött történelmi korszakra vonatkozóan fel kell tennünk, a következő: vajon a harmadik rend, amely a francia forradalom révén uralomra jutott, ebben az értelemben burzsoáziának tekintette-e magát, és alá akarta-e vetni, alávetette-e a népet kiváltságos politikai uralmának?

A választ erre a történelem nagy tényeinek kell megadniuk, s ez a válasz *határozottan igenlő*.

Csupán röpke pillantást vethetünk a legfontosabbakra e tények közül, ám ezek elegendők a kérdés eldöntéséhez.

Már a francia forradalomban elfogadott első alkotmány, az 1791. szeptember 3-i alkotmány különbséget tesz (1. fej. I. és II. rész) citoyen actif és citoyen passif, aktív polgárok és passzív polgárok között. Csak az aktív polgároknak van választójoguk, s

ezen alkotmány értelmében aktív polgár csak az, aki egy bizonyos, közelebbről meghatározott összegű *egyenes adót* fizet.

Ez az adóösszeg akkor nagyságát tekintve még elég mérsékelt volt; csak három munkanap értékével volt egyenlő. Ha tehát a munkanapot pl. 10 ezüstgarasra becsüljük, 1 tallér összegű lett volna. De még fontosabb volt az, hogy *nem aktív* polgároknak nyilvánították mindazokat, akik serviteurs à gages, *bérért szolgálók* voltak, s ezen meghatározás által a munkásrendet egyértelműen kirekesztették a választójogból. Nem szólva arról, hogy az ilyen kérdéseknél nem is az összeg nagysága, hanem az *elv* a lényeg.

Cenzust vezettek be; vagyis meghatározott *polgári* tulajdon lett a feltétele annak, hogy valaki a választójog — ezen első és legfontosabb politikai jog — útján részt vehessen az államakarat és az államcél meghatározásában.

Mindazok, akik egyáltalán semmiféle, vagy nem ilyen összegre rúgó egyenes adót fizettek, vagy pedig *bérmunkások* voltak, ki voltak rekesztve az állam fölötti uralomból, és uralom alá vetett, alárendelt tömeggé tétettek. A *polgári tulajdon* vagy *tőketulajdon* vált a feltételévé az állam fölötti uralomnak, ahogyan a középkorban a *nemesi tulajdon* vagy a *földbirtok* volt ennek a feltétele.

Kivéve egy nagyon rövid időszakot, az 1793-as francia köztársaságét, amely tulajdon tisztázatlanságai és az akkori viszonyok összessége következtében bukott meg, és amellyel itt nem foglalkozhatom részletesebben — a cenzus elve marad vezérelve a francia forradalomból kisarjadó összes alkotmányoknak.

Igen, ennek az elvnek — az összes elvben benne rejlő következetességgel — nagyon hamar szükségképpen egészen más hatókörűvé kellene fejlődnie.

Az 1814. évi alkotmányban a XVIII. Lajos által oktrojált charta a választójog feltételeként 300 frank, tehát 80 tallér összegű egyenes adót állapított meg a korábbi három munkanap értékű adó helyett. Kitör az 1830. évi júliusi forradalom, mindamellett az 1831. április 19-i törvény a választójog feltételeként 200 frank, azaz mintegy 54 tallér összegű egyenes adót követel meg.

Amit Lajos Fülöp és Guizot idején pays légalnak, törvényes országnak, tudniillik „a törvény szerint számba jövő országnak" neveztek, 200 000 férfiból állott. Franciaországban 200 000-nél nem volt több ilyen polgári tulajdonnal rendelkező választó, s ezek

gyakorolták az uralmat egy több mint 30 millió lakosú ország felett.

Itt mellékesen meg kell jegyeznem, hogy természetesen tökéletesen közömbös, hogy a cenzus elve, a vagyontalanoknak a választójogból való kirekesztése, mint a felsorolt alkotmányokban, *közvetlen* és *nyílt* formában jelentkezik-e vagy valamilyen álcázott formában. A hatás mindig ugyanaz.

Így a második francia köztársaság 1850-ben az egyszer már proklamált általános és közvetlen választójogot, amelyet a továbbiakban még szemügyre fogunk venni, semmiképpen sem vonhatta nyíltan vissza. De akként segített magán, hogy az 1850. május 31-i törvény értelmében minden helységben csak olyan polgároknak adott választójogot, akik az illető helyen már legalább három éve laktak megszakítás nélkül. Mivel Franciaországban a munkások helyzetüknél fogva gyakran kényszerülnek helyváltoztatásra és arra, hogy más községben keressenek munkát és alkalmazást, azt remélték, mégpedig alapos okkal, hogy igen nagy tömegű munkást kirekeszthetnek a választójogból, mert azok nem igazolhatják a háromévi megszakítás nélküli egy helyben lakást.

Íme, a cenzus egy álcázott formája.

Még sokkal rosszabb a helyzet nálunk az oktrojált háromosztályú választójogi törvény óta, amelynek értelmében tehát, a helyi viszonyok szerint, a harmadik osztályhoz tartozó 3, 10, 30 és még több nem vagyonos választónak csak annyi választójoga van, mint egyetlen nagytőkésnek, egyetlen nagypolgárnak, aki az első választó osztályhoz tartozik. Így tehát valójában, ha ezt az arányt átlagosan 1 : 10-nek vesszük, akkor tíz olyan férfi közül, akinek 1848-ban volt választójoga, ezt az 1849. évi oktrojált háromosztályú választójogi törvény által kilencen elvesztették és már csak látszólag gyakorolják.

De hogy megmutassam Önöknek, valóban mi is a helyzet az átlagot tekintve, csak néhány, a hivatalos lajstromokból vett számot kell közölnöm Önökkel.

1848-ban az akkor bevezetett általános választójog folytán 3 661 993 ősválasztónk volt.

Az 1849. május 31-i oktrojált választójogi törvény folytán először is azáltal, hogy megvonták a választójogot azoktól, akiknek nem volt állandó lakhelyük vagy szegénysegélyt kaptak,

a választók számát 3 255 703-ra csökkentették. Tehát 406 290 embertől már ezáltal megvonták a választójogot. Ám ez volt a legkevesebb.

A megmaradt 3 255 703 ősválasztó az oktrojált választójogi törvény értelmében három osztályra tagozódott, mégpedig, az oktrojált választójogi törvény kiadása után 1849-ben készült hivatalos lajstromok szerint

1. az első választó osztályhoz	153 808 fő
2. a második választó osztályhoz	409 945 fő
3. a harmadik választó osztályhoz	2 691 950 fő

tartozott.

Mármost ha egyelőre teljesen figyelmen kívül hagyjuk a második választó osztályt, és csak az elsőt és a harmadikat, a nagypolgárokat és a vagyontalanokat hasonlítjuk össze egymással, akkor azt látjuk, hogy 153 808 gazdagnak ugyanannyi a választójoga, mint 2 691 950 olyan választónak, akik a munkás-, kispolgári és paraszti osztályhoz tartoznak, azaz *egy* gazdag ugyanolyan választójogot gyakorol, mint *tizenhét* vagyontalan. S ha abból az alapvető tényből indulunk ki, hogy 1848-ban az 1848. április 8-i törvény értelmében az általános választójogot már bevezették, akkor 153 800 munkás vagy kispolgár a választásokon egyenlő értékű volt 153 800 gazdaggal, vagyis egy vagyontalan egyenlő értékű volt *egy* gazdaggal, akkor kitűnik, hogy most, amikor *csak tizenhét* szegényebbnek van egy gazdaggal egyenlő értékű választójoga, minden 17 munkás és kispolgár közül 16-ot megfosztanak választójogától.

Ámde, Uraim, ez is csak az *átlagos* arány. A valóságban a különféle helyi viszonyok miatt a dolog egészen másként alakul, még sokkalta kedvezőtlenebbül, s a legkedvezőtlenebbül éppen azokon a helyeken, ahol a legjobban kifejlődtek a vagyoni különbségek. Így a düsseldorfi közigazgatási kerületben 6356 az első osztályú és 166 300 a harmadik osztályú választók száma; ott tehát csak 26 harmadik osztályú választónak van annyi választójoga, mint egy gazdagnak.

Ha e fejtegetésektől visszatérünk fő gondolatsorunkhoz, akkor kimutattuk és a továbbiakban is ki fogjuk mutatni, hogy amióta

a francia forradalom által a burzsoázia uralomra jutott, az *ő* eleme, a polgári tulajdon válik minden társadalmi intézmény uralkodó elvévé; hogy a burzsoázia éppen úgy jár el, mint a középkorban a nemesség *a földbirtokkal*, a társadalom valamennyi intézményére rányomva az *ő* sajátos elvének, a polgári vagy tőketulajdonnak uralkodó és kizárólagos bélyegét, az *ő* kiváltságának a bélyegét. Ebben a vonatkozásban a nemesség és a burzsoázia közti párhuzam tökéletes.

A legalapvetőbb pontot, ti. a birodalmi alkotmányt illetően ezt már megvizsgáltuk. Miként a középkorban a földbirtok volt a német birodalmi gyűléseken a képviselet uralkodó elve, úgy most a nyílt vagy álcázott cenzus révén az adó összege, és ezzel, minthogy az adót a tőkevagyon határozza meg, végső soron a *tőketulajdon* határozza meg az országgyűlési választójogot és ezáltal az állam fölötti uralomban való részesedést is.

Ugyanez áll mindazon többi jelenség vonatkozásában, amelyekről kimutattam Önöknek, hogy a középkorban a *földbirtok* volt uralkodó elvük.

Felhívtam már figyelmüket arra, hogy a középkorban a nemesi földbirtok *adómentes* volt, s azt mondtam, hogy minden uralkodó *kiváltságos* rend igyekszik a közjó fenntartására szolgáló terheket az elnyomott, vagyontalan osztályokra áthárítani.

Éppígy a burzsoázia is. Igaz, nem jelentheti ki nyíltan, hogy adómentes akar lenni. Kimondott elve, ellenkezőleg, szabály szerint az, hogy mindenki a jövedelme arányában fizessen adót. De többé-kevésbé ugyanezt az eredményt éri el *álcázott* formában az egyenes és a közvetett adók megkülönböztetésével.

Egyenes adók, Uraim, azok, amelyeket, mint a minősített jövedelemadót vagy az osztályadót a jövedelemre vetnek ki, és eszerint a jövedelem és a tőketulajdon nagyságától függnek. Közvetett adók pedig azok, amelyeket bizonyos szükségletekre, pl. sóra, gabonára, sörre, húsra, fűtőanyagra vagy pl. a jogvédelem szükségletére, igazságügyi költségekre okmánybélyeg formájában stb. vetnek ki, s amelyek bennfoglaltatnak az árucikk árában, úgyhogy az egyén igen gyakran nem tudja és nem veszi észre, hogy adózik, hogy az *adó* az, ami megdrágítja az árucikkek árát.

Mármost bizonyára tudják, Uraim, hogy az, aki hússzor, ötvenszer, százszor gazdagabb, mint a másik, korántsem fogyaszt

hússzor, ötvenszer, százszor annyi sót, kenyeret, húst, és nem iszik ötvenszer, százszor annyi sört vagy bort, de nincs szüksége ötvenszer vagy százszor több melegre, tehát fűtőanyagra sem, mint egy munkásnak vagy egy kispolgárnak.

Ez az oka annak, hogy a *közvetett* adók nem tőkéjük és jövedelmük arányában terhelik az egyéneket, hanem ezeket javarészt a vagyontalanok, a nemzet legszegényebb osztályai fizetik. Igaz, a közvetett adókat nem a burzsoázia találta ki; már korábban is léteztek. De csak a burzsoázia építette ki őket teljességgel új *rendszerré*, és az állam szükségleteinek csaknem teljes összegét ezekből fedezteti.

Hogy ezt bebizonyítsam Önöknek, egy pillantást vetek pl. az 1855. évi porosz államháztartásra.

Abban az évben az állam összbevétele kerek összegben 108 930 000 tallér volt. Ebből levonandó az uradalmakból és erdőségekből, tehát állami birtokokból származó bevétel, amely itt nem vehető figyelembe — 11 967 000 tallér. Marad tehát kb. 97 millió egyéb állami bevétel. E bevételekből a költségvetés kimutatása szerint mintegy 26 millió *egyenes* adóból származott. De ez nem igaz, és puszta látszat, mert költségvetésünket nem tudományos alapokon állítják össze, hanem csak az adóbehajtás módját veszik figyelembe. Valójában e 26 millióból levonandó 10 millió földadó. Ezt ugyan közvetlenül fizeti a földbirtokos, de áthárítja a gabona árára, s ezért végső soron a gabona fogyasztója fizeti, így hát közvetett adónak tekinthető. Ugyanilyen okokból levonásba kerül 2 900 000 iparadó is.

A valóban *egyenes* adóból származó bevétel csupán a következő:

2 928 000 tallér a minősített jövedelemadóból
7 884 000 tallér az osztályadóból
2 036 000 tallér a pótadóból

összesen: 12 848 000 tallér

Eszerint, Uraim, a valóságban a 97 milliót kitevő állami bevételből 12 800 000 tallér származik egyenes adóból. Ami e 12 800 000 talléron felül van — s itt megint csak nem kell követnünk a költségvetés tudománytalan rovatrendszerét, amely pl. a sómonopó-

lium 8 300 000 tallér összegű hozadékát vagy az igazságszolgáltatásból származó 8 849 000 tallér bevételt nem számítja a közvetett adókhoz — ami a 12 800 000 talléron felül van, az, mondom, kevés és igen jelentéktelen tételek kivételével, amelyeknek külön magyarázatuk van, teljes egészében olyan bevételi forrásokból származik, amelyek *közvetett adó* jellegűek, tehát közvetett adókból ered.

A közvetlen adó így az az intézmény, Uraim, amelynek révén a burzsoázia *a nagytőke számára* megvalósítja *az adómentesség kiváltságát*, és az államháztartás költségeit a társadalom szegényebb osztályainak a vállára rakja.

Egyúttal vegyék figyelembe, Uraim, milyen sajátos ellentmondás és milyen sajátos igazságosság rejlik abban az eljárásban, amellyel az államháztartás összes szükségleteit *a közvetett adókból* teremtik elő, és így a *szegény népre* hárítják, ám a választójognak mércéjévé és ily módon a politikai uralom jogának feltételévé az egyenes adókat teszik, amelyek az állam 108 millióra rúgó teljes szükségletéből csupán 12 milliót kitevő, elenyészően csekély részt fedeznek.

Továbbá elmondottam Önöknek, Uraim, a középkori nemességről, hogy minden polgári tevékenységet és ipart társadalmilag lenézett.

Egészen hasonló a helyzet napjainkban. Igaz, ma a munka *minden* fajtáját egyformán becsülik, s ha valaki rongyszedéssel vagy árnyékszéktisztítással milliomossá lenne, biztos lehetne abban, hogy a társadalom nagyon is megbecsülné.

Ám hogy mekkora társadalmi lenézéssel találkoznak azok, akik — akármilyen téren és akármilyen sokat dolgoznak is — nem tudnak maguk mögött polgári tulajdont — nos, ez olyan tény, amelyet nem az én előadásomból kell megismerniük, hiszen, sajnos, elég gyakran tapasztalhatják a mindennapi életben.

Igen, a burzsoázia nem egy vonatkozásban még szigorúbb következetességgel érvényesíti különleges kiváltságának és elemének az uralmát, mint ahogy azt a középkorban a nemesség a földbirtok alapján tette.

A népoktatást — itt a felnőttoktatásra gondolok — a középkorban a papságnak engedték át. Azóta ezt a tisztet átvették az *újságok*. Ámde azon *óvadékok* által, amelyeket az újságoknak le kell tenniük, s még inkább a mind nálunk, mind Franciaországban

és másutt az újságokra kivetett *bélyegadó* által a naponta megjelenő újság igen költséges, csak tetemes tőkével létrehozható intézménnyé válik, s így most a *közvélemény* befolyásolásának, felvilágosításának és irányításának lehetősége is a nagy tőketulajdon kiváltságává lett.

Ha nem *ez* volna a helyzet, Uraim, akkor Önöknek *egészen* más és *sokkal* jobb újságaik volnának.

Nem érdektelen, Uraim, hogy milyen korán és milyen naiv, leplezetlen formában jelentkezett a burzsoáziának az a törekvése, hogy a sajtót a tőke kiváltságává tegye. 1789. július 24-én, néhány nappal a Bastille ostroma után, tehát már az első napokban azt követően, hogy a burzsoázia a politikai uralmat megszerezte, a párizsi községtanács városi elöljárói rendeletet adtak ki, amely szerint a nyomdászok felelősségre vonhatók, ha olyan írók tollából származó brosúrákat vagy röplapokat jelentetnek meg, akik „sans existence connue", „ismert megélhetési eszközök nélkül" vannak.* Eszerint a csak éppen kivívott sajtószabadságot csupán az „ismert megélhetési eszközökkel" rendelkező írók élvezhetik. A *tulajdon* itt tehát a sajtószabadságnak, sőt tulajdonképpen az író erkölcsiségének feltételeként jelentkezik! A burzsoá uralom első napjainak e naivitása csak gyermekien nyílt formában mondja ki azt, amit ma mesterkélt módon, óvadékokkal és bélyegadóval érnek el.

E nagyon jellemző tények felsorolásával, akárcsak a középkor vizsgálatánál, itt is be kell érnünk, Uraim.

Eddig a világtörténelem két korszakát láttuk, Uraim, s mindegyiküket egy-egy meghatározott társadalmi rend uralkodó eszméje határozza meg, amely a *maga* elvét a kor minden intézményében érvényesíti.

Az első a nemesség eszméje, vagyis a *földbirtok*, mely a középkor uralkodó elve, és valamennyi intézményét áthatja.

E korszak a francia forradalommal ért véget, bár bizonyára megértik, hogy kivált Németországban, ahol ezt az átalakulást nem a nép, hanem igen lassú és tökéletlen reformok útján a kormányok vezették be, ama előző történelmi korszaknak még igen

* A rendeletet *(Arrêté)* lásd Buchez et Roux. Hist. parlament, II. köt. 192. old.

nagy számú és jelentős csökevénye maradt fenn, s ezek jórészt ma is lépten-nyomon akadályként tornyosulnak a burzsoázia útjában.

Szemügyre vettük, másodszor, a múlt század végén, a francia forradalommal kezdődő történelmi korszakot. Ennek elve a *nagy polgári tulajdon* vagy a tőke, s ezt fejleszti ki olyan kiváltsággá, mely áthatja az összes társadalmi intézményeket, és feltétele az államakarat és az államcél meghatározásában való részvételnek.

Valójában már e korszak is végére ért, Uraim, még ha ez nem is mutatkozik meg a külsőségekben.

1848. február 24-én felvirradt egy új történelmi korszak hajnala.

E napon ugyanis Franciaországban, abban az országban, amelynek hatalmas belső harcai során a szabadság győzelmei és vereségei az egész emberiség győzelmeit és vereségeit jelentik, olyan forradalom tört ki, mely az ideiglenes kormányban tárcához juttatott egy munkást, az állam céljaként a dolgozó osztály sorsának megjavítását jelölte meg, s proklamálta az általános és közvetlen választójogot, amelynek révén minden polgár, aki 21. évét betöltötte, vagyoni viszonyaira való tekintet nélkül, egyenlően részesedik az állam fölötti uralomban, az államakarat és az államcél meghatározásában.

Látják, Uraim, hogy míg az 1789-es forradalom a tiers état, a *harmadik* rend forradalma volt, ezúttal ama *negyedik* rend, melyet 1789-ben még a harmadik rend redői eltakartak, s mely ezzel azonosnak látszott, akarja elvét a társadalom uralkodó elvévé emelni, és az összes intézményeket azzal áthatni.

Ám a negyedik rend uralmában nyomban kifejezésre jut azon óriási különbség, hogy a negyedik rend az emberiség utolsó és legalsó, kitagadott rendje, s már nem szab meg és nem is szabhat meg *semmiféle*, sem jogi, sem ténybeli természetű kizáró feltételt, sem nemességet vagy földtulajdont, sem tőketulajdont, amelyet új *előjogként* fejleszthetne ki és érvényesíthetne a társadalmi intézményekben.

Mindannyian munkások vagyunk, ha megvan bennünk az *akarat*, hogy valamilyen formában hasznosak legyünk az emberi társadalom számára.

E negyedik *rend* már nem hordozza magában új előjogok csíráját, éppen ezért egyet jelent az egész emberiséggel. Az *ő* ügye

valójában az egész emberiség ügye, az *ő* szabadsága magának az emberiségnek a szabadsága, az *ő* uralma *valamennyiünk* uralma.

Aki tehát az itt kifejtett értelemben nyilvánítja a munkásrend eszméjét a társadalom uralkodó elvévé, az nem a társadalmi osztályokat széttagoló és egymástól elválasztó jelszót ad ki; ellenkezőleg, a *kibékülés* jelszavát adja ki, ez pedig az egész társadalmat átfogó jelszó, a társadalom köreiben jelentkező összes ellentétek kiegyenlítésére irányuló jelszó, az *egyesülés* jelszava, amelyben egyet kellene érteni mindazoknak, akik nem akarják, hogy a népet kiváltságos rendek alávessék maguknak és elnyomják, a *szeretet* jelszava, amely, mióta először feltört a nép szívéből, *mindenkor a nép igazi jelszava marad*, s tartalmánál fogva még akkor is *a szeretet jelszava* lesz, ha a nép csatakiáltásaként fog elhangzani.

A munkásosztály elvét mint a társadalom uralkodó elvét most még három vonatkozásban fogjuk szemügyre venni:

1. megvalósítása formai eszközének vonatkozásában;
2. erkölcsi tartalma vonatkozásában és
3. az államcélról alkotott bennerejlő politikai felfogás vonatkozásában.

Ezen eszme más vonatkozásait ma mellőznünk kell, s az említett vonatkozásokat is csak egészen futólag világíthatjuk meg, az idő előrehaladott voltára tekintettel.

Az elv végrehajtásának formai eszköze a már tárgyalt általános és közvetlen választójog. Általános és *közvetlen* választójogot mondok, Uraim, nem csupán általános választójogot, amellyel 1848-ban már rendelkeztünk. A választási aktusnál két lépcső bevezetése, az ősválasztóké és az elektoroké, nem más, mint olyan mesterséges eszköz, mely azt a célt szolgálja, hogy a választási aktusnál a népakaratot mennél jobban meghamisítsa.

Igaz, az általános és közvetlen választójog sem lesz olyan varázsvesszővel, Uraim, mely megóvhatja Önöket pillanatnyi balfogásoktól. Franciaországban 1848-ban és 1849-ben egymást követően két rossz választásnak voltunk a tanúi. De az általános és közvetlen választójog az egyetlen eszköz, amely hosszú távon magától jóváteszi azokat a balfogásokat, amelyekhez pillanatnyi tévelygő felhasználása vezethet. Ez az a lándzsa, mely maga begyógyítja a saját maga ütötte sebeket. Huzamosabb időtartamot tekintve az általános és közvetlen választójog esetén feltétlenül bekövetkezik,

hogy a választott testület pontos, hű képmásává lesz a népnek, mely választotta.

A nép ezért az általános és közvetlen választójogot szükségképpen mindig nélkülözhetetlen politikai harci eszközének, legalapvetőbb és legfontosabb követelményének fogja tekinteni.

Most egy pillantást vetek az általunk vizsgált társadalmi elv *erkölcsi* tartalmára.

Lehetséges, hogy az a gondolat, hogy a társadalom *legalsóbb* osztályainak az elvét az állam és a társadalom uralkodó elvévé emeljük, igen veszélyesnek és erkölcstelennek tűnik, olyasvalaminek, ami azzal a veszéllyel fenyegeti az erkölcsiséget és a művelődést, hogy „modern barbárságba" süllyed.

S nem is volna csoda, ha napjainkban ez a gondolat ilyen színben tűnnék fel, mert hiszen a közvélemény, Uraim — már utaltam rá, hogy milyen közvetítéssel, tudniillik az újságok útján —, manapság szintén a *tőkétől* nyeri bélyegét, mégpedig azt a bélyeget, amelyet a kiváltságos nagyburzsoázia üt rá.

Mindamellett e félelem csak előítélet, és könnyűszerrel bebizonyítható, hogy ez a gondolat képviselné majd az erkölcsösségnek a világtörténelemben eddig ismert legnagyobb haladását és diadalát.

Előítélet ama nézet, mondom, s éppen a *mai*, még a kiváltságok által dominált kor előítélete.

Más korban, tudniillik az 1793. évi első francia köztársaság alatt, melyről már mondottam, hogy ma nem vehetem közelebbről szemügyre, de hogy saját ellentmondásain szükségképpen tönkre kellett mennie, éppenséggel az *ellenkező* előítélet uralkodott. Akkor az a dogma érvényesült, hogy az összes magasabb rendek erkölcstelenek és romlottak, csak az alsóbb nép jó és erkölcsös. E nézet Rousseau-tól indult ki. Az emberi jogok új nyilatkozatában, melyet a francia konvent, Franciaország ama nagy alkotmányozó gyűlése adott ki, egy külön cikkely mondja ezt ki, a 19. cikkely, amely így szól: „toute institution, qui ne suppose le peuple bon et le magistrat corruptible, est vicieuse". „Minden intézmény, amely nem feltételezi, hogy a nép *jó*, és a hatóságok megvesztegethetők, hibás." Amint látják, ez éppen a fordítottja annak a bizalomnak, amelyet ma megkívánnak, és amely szerint nincs nagyobb vétség, mint kételkedni a hatóság jóakaratában és erényességében,

míg a *népet* elvből valamiféle tigrisnek és a romlottság gócának tekintik.

Akkoriban az ellentétes dogma odáig ment, hogy csaknem mindenki, akinek ép volt a köpenye, már ezért is romlottnak és gyanúsnak látszott, s erény, tisztaság és hazafias erkölcs csak azokban lakozhatott, akiknek nem volt jó köpenyük. A sans-culotte-izmus korszaka volt ez.

E szemléletnek, Uraim, az alapja valóban egy *igazság*, csakhogy ez itt *hamis* és *fonák* formában jelentkezik. Semmi sem veszélyesebb azonban, mint az olyan igazság, amely hamis, fonák formában jelentkezik. Mert bármilyen álláspontra helyezkedünk vele szemben, mindenképpen rosszul járunk. Ha ezt az igazságot ama hamis, fonák formájában elfogadjuk, akkor ez bizonyos időkben a legkárosabb pusztításokat fogja végezni — ahogy a sans-culotte-izmus esetében is történt. Ha a hamis, fonák forma miatt az egész tételt mint hamisat elvetjük, még rosszabbul járunk. Mert akkor elvetettünk egy *igazságot*, mégpedig adott esetben éppen olyant, melynek ismerete nélkül a mai államéletben egyetlen egészséges lépés sem tehető.

Nem lehetséges tehát más álláspont, mint hogy igyekszünk ama tétel hamis és fonák formáját kiküszöbölni és igaz tartalmát kihámozni.

A közvélemény manapság, mint mondottam, hajlani fog arra, hogy az egész tételt teljesen hamisnak, a francia forradalom és Rousseau frázisának nyilvánítsa. Ámde, még ha lehetséges volna is ilyen elutasító álláspont Rousseau-val és a francia forradalommal szemben, teljesen lehetetlenné válik ez egy nagy német bölcselővel szemben, akinek századik születésnapját e város a jövő hónapban fogja ünnepelni — Fichtével, minden népek és idők egyik legnagyobb gondolkodójával szemben.

Fichte is kifejezetten és szó szerint kijelenti, hogy a magasabb és magasabb rendeknél egyre növekszik az erkölcsi romlottság is, hogy — ezek saját szavai — „a rosszaság a rendek rangjával arányosan növekszik".

Ám e tételek végső okát Fichte sem fejtette ki. A romlottság okának a felsőbb rendek önzését, egoizmusát mondja. És itt szükségképpen felmerül az a kérdés, hogy a legalsó osztályok között nem uralkodik-e szintén önösség, vagy hogy miért uralkodik itt

kevésbé. Igen, mindenekelőtt meglepő ellentmondásnak tűnik, hogy az alsóbb rendekben kisebb az önzés, mint a felsőbbekben, holott ezek jóval előttük járnak műveltség és nevelés, ezen elismerten erkölcsnemesítő tényezők tekintetében.

Ennek az első pillantásra oly meglepő ellentmondásnak igazi oka és feloldása a következő:

Mint láttuk, a népek fejlődése, a történelem lüktető menete már régóta abban az irányban halad, hogy egyre inkább megszüntesse azokat a kiváltságokat, amelyek a felsőbb rendeknek *mint* felsőbb uralkodó rendeknek ezt a helyzetét biztosítják. A kiváltságok megőrzésének vágya vagy az *egyéni érdek* tehát a felsőbb rendek minden olyan képviselőjét, aki nem volt képes nagy áttekintés révén egész egyéni létén felülemelkedni és ezen túltenni magát — márpedig meg fogják érteni, Uraim, hogy az ilyenek mindig csak igen kis számú kivételek lehetnek —, eleve elvileg *ellenséges* álláspontra készteti a nép fejlődésével szemben, a műveltség és a tudomány terjedésével szemben, a kultúra haladásával szemben, a történelmi lét minden lüktetésével és győzelmével szemben.

A felsőbb rendek egyéni érdeke és a nemzet kulturális fejlődése közötti ezen ellentét vezet a felsőbb rendek nagyfokú és szükségszerű erkölcstelenségéhez. Olyan életet élnek ők, amelynek csak maguk elé kell képzelniük mindennapi feltételeit, hogy Önök érezzék, milyen mélységes belső romláshoz kell vezetnie. Ezeknek az embereknek nap mint nap *szembe* kell *helyezkedniük* minden naggyal és jóval, *bánkódniuk kell* ez utóbbi sikerén, örülniük balsikerének, fel kell tartóztatniuk további haladását, a már megtett haladást visszafordítva vagy elátkozva. Állandóan úgy élnek, mint az *ellenség* országában — ez az *ellenség* pedig *saját népük* erkölcsi közössége, amelyben élnek, s *amelynek* előmozdítása az igazi erkölcsösség lényege. Olyan ez, mondom, mintha állandóan az *ellenség* országában élnének, s az ellenség tulajdon népük, s *azt* a tényt, hogy e népet ellenségnek tekintik és úgy is kezelik, még — legalábbis hosszabb távra — ravaszul el is kell titkolniuk, és ellenségességüket több-kevesebb mesterséges lepellel el kell takarniuk.

Ezért válik szükségessé, hogy ezt vagy saját lelkiismeretük és értelmük szava *ellen* tegyék, *vagy pedig* hogy elhallgattassák, nehogy zaklassa őket, ha nem áll fenn az az eset, hogy e szót

sohasem ismerték, *sohasem* ismertek mást és különbet, mint saját hasznuk vallását!

Ez az élet, Uraim, tehát szükségképpen minden eszmei törekvés lekicsinylésére és megvetésére vezet, szánakozó mosolyra késztet, ha csak az eszme nagy neve is elhangzik előttük, mélységes érzéketlenségre és idegenkedésre minden széppel és naggyal szemben, s valamennyi erkölcsi elem teljesen elmerül egyetlen szenvedélynek, az önös érdeknek és az élvhajhászásnak a mélyében.

Az egyéni érdeknek és a nemzet kulturális fejlődésének ez az *ellentéte* az, Uraim, ami a társadalom alsóbb osztályaiból, szerencséjükre, *hiányzik*.

Igaz, az alsóbb osztályoknál is, sajnos, találkozunk még elég önzéssel, többel, mint kellene. Ám itt az önzés, ahol megvan, az individuumok, az *egyesek* hibája, nem pedig az *osztály* szükségképpi hibája.

Már az igen homályos ösztön is azt súgja az alsóbb osztályok tagjainak, hogy ha mindegyikük csupán magával törődik, és mindegyikük csupán magára gondol, nem remélheti helyzete jelentős javulását.

De ha és amennyiben az alsóbb társadalmi osztályok *osztályként* törekszenek helyzetük javítására, *osztálysorsuk* javítására, akkor és annyiban itt az *egyéni érdek* sem helyezkedik szembe a történelem mozgásával, és ezáltal nincsen ama erkölcstelenségre kárhoztatva, hanem ellenkezőleg, *irányát* tekintve teljesen egybevág az egész *nép* fejlődésével, az *eszme* győzelmével, a *kultúra* haladásával, magának a történelemnek életelvével, a történelem pedig nem más, mint a *szabadság* kibontakozása. Más szóval, ahogyan már fentebb láttuk, az *Önök* ügye az egész *emberiség* ügye.

Ezért Önök, Uraim, abban a szerencsés helyzetben vannak, hogy nemcsak nem válhattak érzéketlenné az eszme iránt, ellenkezőleg, *éppen egyéni érdeküknek* teszi Önöket ez iránt a legfogékonyabbá. Abban a szerencsés helyzetben vannak, hogy az, ami igazi egyéni érdekük, egybevág a történelem lüktető érverésével, az erkölcsi fejlődés előrehajtó életelvével. Így hát *egyéni szenvedéllyel* szegődhetnek a történelmi fejlődés szolgálatába, és biztosak lehetnek abban, hogy annál erkölcsösebbek, mennél jobban lobog és mennél emésztőbb e *szenvedély* itt kifejtett tiszta értelmében.

Ezek azok az okok, Uraim, amelyeknél fogva a negyedik rend-

nek áz állam fölötti uralma szükségképpen az erkölcsnek, a kultúrának és a tudománynak olyan virágzásához kell hogy vezessen, amilyet még nem ismert a történelem.

Ám van ennek még egy oka, s ez maga is a legszorosabban összefügg eddigi fejtegetéseinkkel és ezeknek záróköve.

A negyedik rendnek nemcsak a formális, politikai elve más, mint a burzsoáziáé, tudniillik az általános közvetlen választójog, szemben a burzsoázia cenzusával, továbbá, nemcsak az életviszonyai folytán más a viszonya az erkölcsi tényezőkhöz, mint a felsőbb rendeké, hanem ezenkívül — részben ennek következtében — egészen más az *állam* erkölcsi céljáról alkotott felfogása, mint a burzsoáziáé.

A burzsoázia erkölcsi eszméje az, hogy minden egyénnek csupán saját erői akadály nélküli kifejtését kell biztosítania, semmi egyebet.

Ha mindannyian egyformán erősek, egyformán okosak, egyformán műveltek és egyformán gazdagok volnánk, akkor ezt az eszmét elégségesnek és erkölcsösnek tekinthetnők.

Ámde mivel nem *vagyunk* és nem *lehetünk* ilyenek, ez a gondolat nem elégséges, s ezért következményeiben szükségképpen mélységes erkölcstelenséghez vezet. Mert odavezet, hogy az erősebb, az okosabb, a gazdagabb a gyöngébbet kizsákmányolja és zsebre dugja.

A munkásrend erkölcsi eszméje viszont az, hogy nem *elegendő*, ha az egyén akadály nélkül és szabadon ki tudja fejteni egyéni erőit, hanem ehhez egy, az erkölcsi renden alapuló közösségben még megkívántatik az érdekek *szolidaritása, a fejlődés közössége és kölcsönössége.*

E különbségnek megfelelően a burzsoázia az állam erkölcsi célját így fogja fel: ez kizárólag az egyén szabadságának és tulajdonának védelme.

Ez bakterfelfogás, Uraim, bakterfelfogás azért, mert magát az államot csak bakter képében tudja elgondolni, akinek egész funkciója az, hogy a rablást és a betörést meggátolja. Sajnos, ezzel a bakterfelfogással nemcsak a tulajdonképpeni liberálisoknál találkozunk gyakorta, hanem még sok állítólagos demokratánál is, a kellő átgondoltság hiánya miatt. Ha a burzsoázia következetesen végigvinné gondolatmenetét, akkor be kellene vallania, hogy ezen

elgondolása szerint, ha nem volnának rablók meg tolvajok, az állam egyáltalán teljesen fölösleges volna.*

Egészen másként fogja fel, Uraim, az állam célját a negyedik rend, mégpedig annak fogja fel, ami az valójában.

A történelem, Uraim, harc a természettel, a nyomorral, a tudatlansággal, a szegénységgel, a tehetetlenséggel és ily módon a szabadság hiányának mindazon fajtáival, amelyek életviszonyainkat meghatározták, amikor az emberiség a történelem színpadára lépett. E tehetetlenség egyre eredményesebb *legyőzése:* ez a *szabadság* kibontakozása, amely a történelem maga.

E küzdelemben soha egy tapodtat sem jutottunk vagy jutnánk előbbre, ha egyénenként *mindenki önmagában, mindenki egyedül* vívta volna vagy vívná.

Az államnak a funkciója az, hogy *a szabadság e kibontakoztatását, az emberiségnek* ezt a szabadsághoz való *fejlődését* véghezvigye.

Az állam nem más, mint az egyéneknek erkölcsi egésszé összeforró egysége, olyan egység, amely ezen egyesüléshez tartozó *minden* egyén erőit milliószorosára sokszorozza, tehát azon erőket is, amelyekkel mint egyének *együtt* rendelkeznek, milliószorosukra növeli.

Az államnak tehát nem az a célja, hogy az egyénnek csak a személyes szabadságát és a tulajdonát *védje* meg — ezekkel a burzsoázia felfogása szerint az egyén eleve rendelkezett, mikor az állam tagjává lett; az állam célja sokkal inkább az, hogy ezen

* Az az állameszme, amely az államot voltaképpen teljesen megszünteti, és csupán az egoista érdekek polgári társadalmává változtatja, a *liberalizmus* állameszméje és történeti produktuma. Ez az állameszme szükségképpen nagy erőre tett szert, amely egyenes arányban áll felszínességével, s amely a szellemi és erkölcsi elposványosodás tényleges veszélyével fenyeget, a „modern barbárság" ma fennálló tényleges veszélyével. Németországban szerencsére erős ellenfele az antik műveltség, amely immár a német szellem örök alapjává vált. Ebből sarjad ki az a nézet, hogy „az állam fogalmát inkább szükségképpen abban az értelemben kell tágítani, amilyenben véleményem szerint tágítható, hogy *az állam az az intézmény*, amelyben *az emberiség egész erényének meg kell valósulnia*". (August *Boeckh* szavai az 1862. március 22-i egyetemi ünnepi beszédében.)

egyesülés által lehetővé tegye az egyéneknek *olyan céloknak*, létük olyan szintjének elérését, amilyeneket *mint egyének sohasem* tudtak elérni, hogy képessé tegye őket arra, hogy akkora *műveltségre, hatalomra és szabadságra* tegyenek szert, amekkorát mint egyének sohasem szerezhettek volna meg.

Az állam célja ily módon az, hogy az emberi lény *pozitív kibontakozását, folyamatos fejlődését* biztosítsa, más szóval az emberi *rendeltetést* — ti. a kultúrát, melyre az emberiség *képes* — *igazi megvalósulásához* segítse; az állam célja tehát az emberiségnek *szabadságra* való *nevelése* és *fejlesztése*.

Ez, Uraim, az állam tulajdonképpeni erkölcsi természete, igazi és legfőbb feladata. Olyannyira az, hogy ezért a dolgok *kényszeréből* az állam akaratlanul is, öntudatlanul is, vezetőinek akarata ellenére is többé-kevésbé mindenkor eleget tett ennek a feladatnak.

Ám a munkásrendben, Uraim, általában az alsóbb társadalmi osztályokban, már ama tehetetlen helyzetnél fogva is, amelyben tagjai mint egyének vannak, elevenen él az az ösztönös felismerés, hogy az államnak éppen az a rendeltetése — annak kell lennie —, hogy az egyént valamennyiük egyesítésével olyan fejlődéshez segítse, amelyre mint egyén nem lenne *képes*.

Az olyan állam tehát, amelyet a munkásrend eszméje vezérel — az összes eddigi államoktól eltérően —, nem a dolgok természeténél és a körülmények kényszerítő erejénél fogva, nem öntudatlanul, sőt vonakodva, hanem a legnagyobb határozottsággal és teljesen tudatosan tenné feladatává az állam ezen erkölcsi természetét. Az ilyen állam *szabad akaratából* és a legteljesebb *következetességgel* hajtaná végre azt, amire eddig csak részletenként és csak nagyjából lehetett rákényszeríteni a vonakodó államot, s ezáltal *szükségképpen* — ha az idő nem is engedi már, hogy tüzetesen kifejtsem Önök előtt e szükségszerű összefüggést — előidézné a szellem felvirágzását, a boldogság, műveltség, jólét és szabadság olyan fokát, amelyre a világtörténelemben nincs példa, s amelyhez képest a régebbi időknek még leginkább dicsért állapotai is halvány árnyéknak tűnnének.

Ez, Uraim, a munkásrend állameszméje, az állam céljáról alkotott felfogása, amely, mint látják, éppen annyira és éppen annak megfelelően különbözik a burzsoáziának az *állam céljáról* alkotott felfogásától, mint a munkásrendnek azon elve, hogy mindenkinek

részt kell vennie az állam*akarat* meghatározásában, vagyis amennyire az általános választójog különbözik a burzsoázia megfelelő elvétől, a cenzustól.

Eszerint tehát az Önök előtt itt kifejtett gondolatsort kell a munkásrend eszméjének neveznünk. Ez az eszme lebegett szemem előtt, amidőn bevezetőben arról beszéltem, hogy miként függ össze a munkásrend eszméjével az a sajátos történelmi korszak, amelyben élünk. *Ennek* az 1848 februárjával kezdődő történelmi korszaknak jutott osztályrészül, hogy megvalósítsa ezt az álameszmét, és boldogok lehetünk, Uraim, hogy olyan időben születtünk, amely arra hivatott, hogy a történelem e dicső művét megélje, s amelyben megadatott számunkra, hogy ebben tevőlegesen részt vegyünk.

Ám a mondottak a munkásrend minden tagját egészen új magatartásra kötelezik.

Semmi sem tölthet el egy rendet méltóságának és erkölcsösségének érzésével úgy, mint az a tudat, hogy arra hivatott, hogy uralkodó renddé legyen, hogy az a rendeltetése, hogy rendjének elvét az egész korszak elvévé emelje, a *maga* eszméjét az egész társadalom vezérlő eszméjévé tegye, ezt a társadalmat pedig saját természetének képmására formálja át.

E rendeltetés nagyszerű világtörténelmi becse az Önök minden gondolatát igénybe kell hogy vegye. Önökhöz immár nem illenek az elnyomottak fogyatékosságai, a léhák üres szórakozásai vagy akár a jelentéktelenek ártalmatlan könnyelműsége. *Önök* ama szikla, amelyre a jelen egyházát fel kell építeni!

Ennek a gondolatnak nagy erkölcsi komolysága az, amelynek mindent kirekesztő kizárólagossággal hatalmába kell kerítenie az Önök szellemét, be kell töltenie kedélyüket, és egész életüket hozzá méltó, hozzá illő és mindenkor rá vonatkoztatott életté kell formálnia. E gondolat erkölcsi komolysága az, amelynek mindenkor, szüntelenül szemük előtt kell lebegnie: műhelyükben, pihenő óráikban, sétáik közben, összejöveteleiken egyaránt; s még amikor kemény fekhelyükön pihenőre térnek is, *ennek* a gondolatnak kell betöltenie lelküket és foglalkoztatnia Önöket, míg az álomtündér karjaiba nem hanyatlanak. Mennél kizárólagosabban mélyednek el ezen gondolat erkölcsi komolyságába, mennél osztatlanabbul adják át magukat hevének, annál inkább

— s erről meg lehetnek győződve — *meggyorsítják majd azt az időt*, amely alatt jelenlegi történelmi korszakunknak el kell végeznie feladatát, annál *gyorsabban* fogják Önök e feladatot *véghezvinni*.

Ha Önök között, Uraim, akik ma hallgatnak engem, csak *ketten* vagy *hárman volnának*, akikben sikerült lángra lobbantanom e gondolat erkölcsi tüzét, s megértenék teljes mélységében, ahogyan én értem és kifejtettem Önöknek, akkor ezt már nagy nyereségnek tartanám, amely előadásom bőséges jutalma.

Mindenekelőtt, Uraim, távol kell hogy maradjon lelküktől a bátortalanság és a kétely, amelyhez a történelmi eseményeknek nem eléggé elmélyült szemlélete vezethet.

Így pl. egyszerűen *nem igaz*, hogy Franciaországban a köztársaságot az 1851. decemberi államcsíny megdöntötte.

Ami Franciaországban nem maradhatott fenn, ami akkor csakugyan megdőlt, az nem *a* köztársaság volt, hanem az a köztársaság, amely az 1850. május 30-i választójogi törvénnyel, mint már vázoltam Önöknek, az általános választójogot megszüntette, és egy álcázott cenzust vezetett be a munkások kirekesztésére; ez volt tehát a burzsoá köztársaság, amely a burzsoázia bélyegét, a tőke uralmát a köztársasági államra is rá akarta nyomni. *Ez* tette lehetővé a francia bitorlónak, hogy az általános választójog visszaállításának látszatát keltve megdöntse a köztársaságot, holott különben a francia munkások teste ezt bevehetetlen bástyaként vette volna körül.

Ami tehát akkor Franciaországban igazán nem tudta tartani magát, és amit megdöntöttek, az nem *a* köztársaság, hanem a *burzsoá* köztársaság volt, s így, ha igazán szemügyre vesszük, e példa is igazolja, hogy az a történelmi korszak, amelybe 1848 februárjában léptünk, már nem tűr el olyan államot, amely — mindegy, hogy monarchikus vagy republikánus formában — a társadalomra a harmadik rend uralkodó politikai jellegét akarja rányomni vagy azt fenntartani.

A tudomány magas hegyormairól, Uraim, az új nap hajnala hamarabb látható, mint a mindennapi élet forgatagában.

Vajon nézték-e már, Uraim, egy magas hegyről a napfelkeltét? Egy bíborszegély vörösre-véresre festi a távoli szemhatárt, az új világosság hírnökeként, köd és felhők gomolyognak, összesűrű-

södnek és a hajnalpír elé torlódnak, sugarait egy pillanatra eltakarva — ám nincs olyan hatalom a földön, amely meg tudná gátolni a nap lassú és fenséges felkeltét, s ez egy óra múlva, mindenki számára láthatóan, fényt és meleget árasztva tündöklik az égbolton.

Amennyi egy óra minden egyes nap természeti színjátékában, annyi egy-két évtized egy világtörténelmi napfelkelte még sokkalta nagyszerűbb színjátékában.

Az alkotmányról

(1862)

Előadás a berlini polgári kerületi egylet egyik gyűlésén

Felszólítást kaptam arra, hogy a tisztelt gyűlésnek előadást tartsak, s olyan tárgyat választottam, amely alighanem magától kínálkozik, mivel mindennél időszerűbb. Az *alkotmányról* fogok ugyanis beszélni.

Előrebocsátom, Uraim, hogy előadásom *szigorúan tudományos* jellegű lesz. Mindamellett — vagy helyesebben *éppen ezért* — nem lesz Önök között senki, aki ezt az előadást ne követhetné elejétől végig, és ne értené meg teljes egészében.

Mert az *igazi tudományosság*, Uraim — s nem árt, ha erre mindig emlékeztetünk —, nem áll másban, mint a *gondolkodásnak abban a világosságában*, amely, minden előfeltételezéstől tartózkodva, lépésről lépésre mindent önmagából vezet le, de éppen ezért minden figyelmes hallgatónak az értelmét kényszerítő erővel meghódítja.

A gondolkodás e világosságának tehát a hallgatóknál nincsen szüksége különleges *előfeltételre*. Ellenkezőleg, a gondolkodás e világossága, mivel, mint már megjegyeztem, nem áll másból, mint a gondolkodásnak feltételezésektől való ama mentességéből, amely mindent önmagából vezet le, feltételezéseket *el sem tűr*. Nem tűr el és nem is követel semmi mást, mint azt, hogy a hallgatók mindenféle előfeltevések *nélkül*, minden meggyökeresedett előítélet *nélkül* úgy vizsgálják meg újból a tárgyat — bármennyit gondolkoztak is vagy beszéltek is már róla —, mintha még semmi biztosat nem tudnának, s legalább a vizsgálódás idejére vessenek el mindent, amit eddig erről a tárgyról gondolni szoktak.

Előadásomat tehát ezzel a kérdéssel kezdem: mi voltaképpen egy alkotmány? mi az alkotmány lényege?

Manapság, Uraim, mindenki naphosszat alkotmányról beszél. Minden újságban, minden társaságban, minden kocsmában állandóan az alkotmányról folyik a szó.

S mégis, ha komolyan felteszem a kérdést: mi a lényege, a fogalma valamely alkotmánynak, akkor, attól tartok, az e tárgyról beszélők közül csak igen kevesen tudnának kielégítő választ adni.

Sokan nyilván kísértést éreznének arra, hogy e kérdés hallatára a porosz törvénytár 1850. évi kötete után nyúljanak, és itt felüssék a porosz alkotmányt.

De Önök nyomban látják, hogy ez nem válasz a kérdésemre. Mert ami abban olvasható, az csak egy bizonyos alkotmánynak, nevezetesen a porosznak a *különleges tartalma*, tehát semmiképpen sem válaszolhat erre a kérdésre: mi a lényege, a fogalma az alkotmánynak általában.

Ha ezt a kérdést egy jogásznak teszem fel, akkor erre ilyenféle feleletet fog adni: „Az alkotmány a király és a nép közti, esküvel megerősített egyezmény, amely valamely országban rögzíti a törvényhozás és a kormányzás alapelveit." Vagy pedig talán még általánosabban — hiszen köztársasági alkotmányok is létezhetnek — ezt fogja mondani: „Az alkotmány a valamely országban proklamált alaptörvény, amely meghatározza e nemzet közjogi szervezetét."

Ám mindezek és az ezekhez hasonló formális jogi meghatározások éppoly távol vannak attól, hogy igazán feleljenek kérdésemre, mint az előző válasz. Mert mindezek a válaszok mindig csak külső leírását tartalmazzák annak, miként jön létre az alkotmány, és miként *működik* az alkotmány, de nem mondják meg: *mi* az alkotmány. Megjelölnek kritériumokat, ismertetőjegyeket, amelyekről valamely alkotmány külsőleg és jogilag felismerhető. De egyáltalán nem mondják meg nekünk, mi valamely alkotmány *fogalma*, *lényege*. Éppen ezért teljes bizonytalanságban hagynak bennünket afelől is, hogy egy bizonyos alkotmány mikor jó és mikor rossz, mikor lehetséges és mikor lehetetlen, mikor tartós és mikor nem az. Mert mindez csupán az alkotmány *fogalmából* derülhet ki. Előbb ismerni kell az alkotmány lényegét általában, s csak akkor tudhatjuk, hogy egy *bizonyos* alkotmány *megfelel-e* a fogalomnak és mennyiben. Efelől azonban teljes bizonytalan-

ságban hagy bennünket a meghatározásnak az a külsőleges, jogi módja, amely egyformán ráillik bármely papírlapra, amelyet egy nemzet, vagy pedig egy nemzet és a királya aláír, és alkotmánynak kiált ki, függetlenül attól, mi a tartalma annak a papírlapnak. Csupán az alkotmány *fogalma* — és erről Önök meg fognak majd győződni, mihelyt elérkezünk ehhez a fogalomhoz — a kútfeje minden alkotmány*művészetnek* és alkotmány*tudománynak*, s ezek aztán játszva és szinte önmaguktól adódnak is ebből a fogalomból.

Ismétlem hát kérdésemet: mi az alkotmány, mi az alkotmány lényege, mi a fogalma? —

Minthogy ezt még nem tudjuk — ezt előbb együttesen kell megkeresnünk, Uraim —, olyan módszerhez kívánunk folyamodni, melynek alkalmazása általában mindig ajánlatos, ha arról van szó, hogy tisztázzuk egy dolog világos fogalmát. E módszer egyszerű, Uraim. Abban áll, hogy azt a dolgot, amelynek fogalmát keressük, összehasonlítjuk egy másik, hasonló fajtájú dologgal, s azután igyekszünk világosan és tisztán átgondolni a különbséget, amely mégis elválasztja a kettőt egymástól.

Most tehát ezt a módszert alkalmazva, azt kérdezem: miben különbözik egymástól *alkotmány* és *törvény?*

Mindkettőnek, az alkotmánynak és a törvénynek nyilvánvalóan közös a lényege. Az alkotmánynak törvényereje van; tehát törvénynek *is* kell lennie. De nem *csak* törvény, *többnek* kell lennie, mint törvénynek. Van tehát köztük különbség is. Azt, hogy van ilyen különbség, hogy az alkotmány nem *csupán* törvény, hanem több ennél, azt akár száz ténnyel is kimutathatjuk.

Így Önök, Uraim, nem ütköznek meg azon, ha új törvényeket hoznak. Ellenkezőleg, tudják, hogy csaknem minden évben szükség van több-kevesebb új törvényre. És: *nem* hozható új törvény anélkül, hogy ez az addig fennállott törvényes állapotot ne módosítaná. Mert ha az új törvény nem változtatna az addig fennállott helyzeten, akkor egyáltalán fölösleges lenne, és ki sem bocsátanák. Önök tehát a törvények módosításán *nem* ütköznek meg, hanem általában úgy tekintik, mint a kormányzó testületek rendes feladatát. Ámde mihelyt az alkotmányhoz nyúl valaki, ezen *megütköznek* és tiltakoznak: megtámadják alkotmányunkat. Honnan ered e különbség? Ez a különbség olyan cáfolhatatlanul fennáll, hogy

némely alkotmány önmagában rögzíti is: az alkotmányt *egyáltalán nem* lehet megváltoztatni; más alkotmányok azt rögzítik, hogy az alkotmány csak a törvényhozó testületek szavazatainak kétharmad részével, nem pedig egyszerű többséggel legyen megváltoztatható; megint mások: a törvényhozó testület egyáltalán nem hajthatja végre — más kormányszervekkel együtt sem — az alkotmány megváltoztatását, hanem abban az esetben, ha változtatásra határozná el magát, akkor külön ad hoc, ebből a célból az ország által új gyűlést kell választani, hogy ez döntsön a változtatásról.

Mindezen tényekben tehát az fejeződik ki, hogy a népek érzése szerint az alkotmány sokkal szentebb, szilárdabb, megváltoztathatatlanabb valami, mint a közönséges törvény.

Újból felteszem hát a kérdést: miben különbözik az alkotmány a közönséges törvénytől?

Erre rendszerint a következő feleletet kapjuk: az alkotmány nem egyszerűen olyan törvény, mint más, hanem az ország *alaptörvénye*. S nagyon is lehetséges, Uraim, hogy e válaszban, ha nem is világos formában, benne rejlik a helyes megoldás. De mivel ez a válasz még nem eléggé világos, nem sok hasznát vesszük. Mert most felmerül a kérdés: miben különbözik *a törvény az alaptörvénytől?* Tehát ott vagyunk, ahol voltunk. Csak egy új elnevezést kaptunk — *alaptörvény* —, de ezzel semmire sem megyünk, amíg nem tudjuk megmondani, mi a különbség az *alaptörvény* és más törvény között. Próbáljunk hát a kérdéshez oly módon közeledni, hogy megvizsgáljuk, milyen képzeteket tartalmaz az „*alaptörvény*" elnevezés, más szóval: miben kell különböznie egymástól az alaptörvénynek és egy *más* törvénynek, ha az előbbi valóban jogos igényt tarthat *erre* az elnevezésre.

Az alaptörvénynek tehát

1. olyan törvénynek kellene lennie, amely *mélyebben* van megalapozva, mint más közönséges törvény, azt mutatja az „*alap*" szó; ezenkívül azonban
2. ahhoz, hogy alaptörvény legyen, éppen az *alapját* kell alkotnia a többi törvénynek, vagyis az alaptörvénynek állandóan hatnia kell a többi közönséges törvényben, ha alapjukat képezi.

Az alaptörvénynek tehát a többi közönséges törvényben *tovább kell hatnia*;

3. de olyasmi, aminek *alapja* van, nem lehet többé tetszés szerint *ilyen* vagy *olyan:* hanem éppen olyannak *kell* lennie, mint *amilyen.* Hogy más legyen, azt az *alapja* nem tűri. Csak a megalapozatlan, s ezért véletlenszerű lehet olyan is, amilyen, és másmilyen is. De aminek *alapja* van, az *szükségképpen* olyan, amilyen. A bolygóknak pl. van bizonyos mozgásuk. Ennek a mozgásnak vagy van meghatározó oka, vagy nincsen. Ha nem volna, akkor ez a mozgás véletlenszerű és minden pillanatban más is lehetne. De ha van oka, tudniillik, amint a természettudósok mondják, a nap vonzóereje, akkor ebből már következik, hogy a bolygóknak ezt a mozgását a nap vonzóereje határozza meg és szabályozza *oly módon,* hogy *nem lehet más, mint amilyen.* Az alapok képzetében tehát benne rejlik a gondolata a *tevékeny szükségképpiségnek,* azon hatóerőnek, amely *szükségképpen azzá teszi* az általa megalapozott dolgot, *ami.*

Ha tehát az alkotmány valamely országnak az *alaptörvénye,* akkor — s csak itt kezd világosabbá válni előttünk a kérdés, Uraim — az alkotmány egy hamarosan még szabatosabban meghatározandó valami, vagy — mint egyelőre megállapítottuk — *tevékeny erő,* amely az illető országban kiadott valamennyi többi törvényt és jogi rendelkezést *szükségképpen* azzá teszi, *ami,* vagy hogy ettől fogva abban az országban más törvények egyáltalán nem *hozhatók,* csak éppen *ezek.*

De vajon van-e valami egy országban, Uraim — és e kérdés kezd lassanként valóban fényt deríteni tárgyunkra —, *van-e* valami egy országban, egy meghatározó tevékeny erő, amely az ezen országban kiadott összes törvényre *oly módon* hat, hogy azok bizonyos mértékben *szükségképpen olyanok, mint amilyenek, és mások nem is lehetnek?*

Hát persze hogy *van* ilyesmi, Uraim, s ez a valami nem más, mint az adott társadalomban fennálló *tényleges hatalmi viszonyok.*

A valamely adott társadalomban fennálló *tényleges hatalmi viszonyok* jelentik azt a tevékenyen ható erőt, amely *e társadalom* összes törvényeit és jogi rendelkezéseit úgy határozza meg, hogy ezek *lényegében nem is lehetnek mások, mint amilyenek.*

Sietek ezt egy konkrét példa segítségével teljesen érthetővé tenni. A példa, igaz, az általam tételezett formában egyáltalán nem lesz lehetséges. De eltekintve attól, hogy később talán ki fog derülni, hogy ez a példa — mindenesetre más formában — egészen könnyen lehetséges, itt egyáltalán nem az a fontos, hogy *bekövetkezhet-e* ez a példa, hanem csak az, mit *tanulhatunk* belőle a dolgok természetéről, amely feltárulna, *ha* a példa valóra válna.

Önök tudják, Uraim, hogy Poroszországban csak annak van törvényereje, amit a törvénytárban közzétesznek. A törvénytárt a Decker-féle udvari nyomdában nyomják. A törvények eredeti példányait bizonyos állami levéltárakban őrzik, a nyomtatott törvénytárakat pedig más levéltárakban, könyvtárakban és raktárakban.

Tegyük fel mármost, hogy nagy tűzvész keletkezik, mondjuk, mint a hamburgi tűzvész, és mindezek az állami levéltárak, könyvtárak, raktárak és a Decker-féle udvari könyvnyomda leégnek, és hogy ez a körülmények különös találkozása folytán a királyság többi városában is megtörténne, és még azok a magánkönyvtárak is leégnek, amelyekben e törvénytárak megvannak, úgyhogy mármost egész Poroszországban nem létezne egyetlen hiteles törvénytár sem.

Ez esetben az ország a szerencsétlenség folytán elvesztené *összes* törvényét, s nem maradna hátra számára más, mint hogy *új* törvényeket alkosson magának.

Gondolják-e, Uraim, hogy ez esetben egészen önkényesen lehetne munkához fogni, tetszés szerinti új törvényeket lehetne hozni, ahogy az éppen eszébe jutna valakinek? Vegyük szemügyre a kérdést.

Feltételezem tehát azt az esetet, hogy Önök azt mondják: a törvények *elpusztultak*, mi most *új* törvényeket csinálunk, s ennek kapcsán nem akarjuk biztosítani a királyságnak azt a helyet, amelyet eddig elfoglalt, vagy éppenséggel: semmiféle helyet nem akarunk többé biztosítani.

Akkor a király egyszerűen így szólna: a törvények, meglehet, elpusztultak, de a hadsereg *ténylegesen* engedelmeskedik nekem, parancsomra kivonul, rendeletemre az arzenálok és a kaszárnyák parancsnokai kiadják az ágyúkat, s a tüzérség ezekkel kivonul az utcákra, és e tényleges hatalomra támaszkodva nem tűröm, hogy nekem más helyet jelöljetek ki, mint amilyet én akarok.

MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT

Látják, Uraim, egy király, akinek engedelmeskedik a hadsereg és engedelmeskednek az ágyúk — ez egy darab alkotmány!

Vagy pedig feltételezem azt az esetet, hogy Önök ezt mondják: mi, poroszok, 18 millióan vagyunk. E 18 millió között csak elenyészően csekély a nemesi nagybirtokosok száma. Nem látjuk be, miért gyakoroljon ezen elenyészően csekély nagybirtokos akkora befolyást, mint az egész 18 millió együttvéve, azáltal, hogy önmagukból urak házát alkotnak, s ez az egész nemzet által választott képviselőháznak a határozatait felülvizsgálja, s ha érnek valamit, elveti. Feltételezem azt az esetet, hogy Önök így szólnának, és kijelentenék: *mindannyian* „urak" vagyunk, s *nem* akarunk többé külön urak házát.

Nos, Uraim, a nemesi nagybirtokosok persze nem vonulhatnának ki parasztjaikat Önök ellen! Éppen ellenkezőleg, valószínűleg minden erejüket meg kellene feszíteniük azért, hogy *előbb* parasztjaik elől meneküljenek.

De a nemesi nagybirtokosoknak mindig nagy befolyásuk volt az udvarnál és a királynál, s e befolyás révén most éppúgy mozgósíthatják saját érdekükben a hadsereget és az ágyúkat, mint ha e hatalmi eszközökkel *közvetlenül* rendelkeznének. Látják tehát, Uraim, az udvarnál és a királynál befolyással rendelkező nemesség: ez is egy darab alkotmány!

Vagy tegyük fel az ellenkező esetet, azt, hogy a király és a nemesség egymás közt megállapodnának abban, hogy megint be akarják vezetni a középkori céhrendszert, méghozzá nem csupán a kézműiparra vonatkozóan, amint néhány év előtt *részben* megkísérelték, hanem oly módon bevezetni, ahogyan az a középkorban fennállott, vagyis az egész társadalmi termelésre vonatkozóan, tehát a nagy- és gyárüzemre vonatkozóan és a gépi termelésre vonatkozóan is. Bizonyára ismeretes Önök előtt, Uraim, hogy a *nagy*tőke semmiképpen sem tudna termelni a régi céhrendszer mellett, hogy a voltaképpeni nagy- és gyáripari termelés, a gépi termelés a középkori céhrendszer mellett semmiképpen sem lenne lehetséges. Mert e céhrendszer pl. mindenütt törvényileg elválasztotta egymástól a különböző, akár egymással közeli rokonságban álló munkanemeket is, és egyetlen iparos sem kapcsolhatott össze két iparágat. A mázoló nem falazhatott be lyukat, a szegkovácsok és a lakatosok közt akkor vég nélküli pörök folytak a mestersége ik

közti határokról, a kartonnyomó nem foglalkoztathatott kelmefestőt. Ugyanígy a céhrendszer idején a törvény pontosan megszabta, mennyit termelhet egy-egy iparos, tudniillik minden helységben, minden iparágban, minden mester csak egy bizonyos, a törvény által meghatározott számú munkaerőt foglalkoztathatott.

Mint látják, a céhrendszer mellett a nagyüzemi termelés, a gépekkel és gépek rendszerével folyó termelés már e két oknál fogva nem mehet egyetlen napig sem. Mert ez a nagyüzemi termelés feltétlenül megköveteli először is a legkülönbözőbb munkanemek összekapcsolását ugyanazon nagytőke kezében; másodszor a *tömeg*termelést és a *szabad konkurrenciát*, vagyis munkaerők *korlátozatlan*, tetszés szerinti alkalmazását.

Ha tehát ma ennek ellenére be akarnánk vezetni a céhrendszert — mi történnék?

Borsig, Egels stb. úrék, a nagy kartongyárosok, selyemgyárosok stb. bezárnák gyáraikat és elbocsátanák munkásaikat, még a vasútigazgatóságok is erre kényszerülnének, a kereskedelem és az ipar pangana, ennélfogva nagyszámú kézművesmester is — részben kényszerből, részben önként — elbocsátaná segédeit, ez az egész végtelenül nagy néptömeg kenyeret és munkát követelve elárasztaná az utcákat, mögötte ott állna — a tömeget befolyásával feltüzelve, tekintélyével bátorítva, pénzeszközeivel segítve — a nagyburzsoázia, s olyan harc törne ki, amelyből semmiképpen sem a hadsereg kerülne ki győztesen.

Látják tehát, Uraim, Borsig és Egels urék, általában a nagyiparosok — egy darab alkotmány.

Vagy felteszem azt az esetet, hogy a kormány olyan rendszabályt akarna hozni, amely határozottan sérti a nagy bankárok érdekeit. A kormány pl. azt mondaná, hogy a Királyi Banknak ne az legyen a rendeltetése, ami ma, hogy tudniillik *még olcsóbbá* tegye a hitelt a nagy bankároknak és a tőkéseknek, akik már amúgy is az egész pénzkészlet és minden hitel fölött rendelkeznek, s akik napjainkban amúgy is az egyedüliek, akiknek aláírását a bank leszámítolja, vagyis hitelt nyújt nekik, hanem éppen az legyen a rendeltetése, hogy a *kisembernek* és *a középrétegekhez* tartozóknak tegye hozzáférhetővé a hitelt, s a Királyi Bank szervezetét most úgy módosítsák, hogy az ilyen eredményhez vezessen — vajon lehetséges lenne ez, Uraim?

Nos, Uraim, felkeléshez, persze, ez nem vezetne, de a *jelenlegi* kormány ezt sem tehetné meg.

Mert a kormány, Uraim, időnként abba a helyzetbe kerül, hogy *olyan* anyagi eszközökre, olyan *óriási* pénzösszegekre van szüksége, amelyeket nem mer adók formájában beszedni. Ilyen esetben azt a kiutat választja, hogy a jövőbeli pénzt eszi meg, vagyis kölcsönöket vesz föl, és ezekért állampapírokat bocsát ki. Ehhez szüksége van a bankárokra. Igaz, az idők folyamán az állampapírok legnagyobb része megint a nemzet egész vagyonos osztályának és a kis tőkepénzeseknek a kezébe kerül. De ehhez idő kell, olykor sok idő. A kormánynak ellenben a pénzre *gyorsan* van szüksége és *egy* nagy összegben vagy rövid határidőn belül, ehhez szüksége van közvetítőkre, akik ideiglenesen átadják neki az egész pénzt, és saját kockázatukra vállalják azt, hogy az ezért kapott állampapírokat az idő során továbbadják a nagyközönségnek, méghozzá a tőzsdén mesterségesen előidézett árfolyamemelkedés folytán — nyereséggel. Ezek a közvetítők: a nagy bankárok, s ezért napjainkban a kormány nem akaszthatja velük össze a rúdját.

Látják tehát, Uraim, a bankárok — Mendelssohn, Schickle, általában a tőzsde — egy darab alkotmány.

Vagy felteszem azt az esetet, hogy a kormány pl. ki akar adni egy olyan büntetőtörvényt, amely — a kínai törvényekhez hasonlóan — akkor, ha valaki lopást követ el, az illető *apját* bünteti. Ez szintén nem volna lehetséges, mert ezzel korunk általános műveltsége, a közvélemény nagyon is erélyesen szembeszegülne. Valamennyi állami hivatalnok, sőt a titkos tanácsosok is szörnyülködve csapnák össze a kezüket, az urak házának tagjai is tiltakoznának ez ellen, s így, látják, Uraim, hogy *bizonyos határok között* a közvélemény, az általános műveltség szintén egy darab alkotmány.

Vagy felteszem azt az esetet, hogy a kormány arra határozná el magát, hogy a nemességet, a bankárokat, a nagyiparosokat és a nagytőkéseket általában kielégíti ugyan, a kispolgártól és a munkástól ellenben megvonja politikai szabadságát. Vajon *ez* lehetséges lenne-e, Uraim? Persze, Uraim, egy ideig *ez* lehetséges, hiszen már láttuk hogy *ez* lehetséges, s később még lesz alkalmunk szemügyre venni.

Most azonban felteszem ezt az esetet: a kispolgártól és a mun-

kástól nemcsak *politikai*, hanem *személyes* szabadságát is meg akarnák vonni, azaz nem szabad személlyé, jobbággyá vagy szolgai állapotúvá akarnák nyilvánítani, amilyen a középkor rég múlt idejében sok országban volt. Vajon *ez* lehetséges lenne-e, Uraim? Nem, és ha a király, a nemesség és az egész nagyburzsoázia megegyezne is ebben — *mégsem* menne! Mert ez esetben Önök ezt mondanák: inkább agyoncsapatjuk magunkat, semmint hogy ezt eltűrjük. A munkások akkor is, ha Borsig és Egels *nem* zárják be a gyáraikat, kimennének az utcára, az egész kispolgárság segítségükre sietne, s minthogy az Önök egyesült ellenállása igen nehezen lenne legyőzhető, látják, Uraim, hogy bizonyos *végső* esetekben Önök is az alkotmány egy darabját alkotják.

Most tehát láttuk, Uraim, mi egy ország alkotmánya, tudniillik: az egy országban fennálló tényleges *hatalmi viszonyok*.

De vajon hogy állunk azzal, amit általában alkotmánynak neveznek, a *jogi* alkotmánnyal? Nos, Uraim, nyomban látni fogják saját maguk, hogy állunk ezzel!

E *tényleges* hatalmi viszonyokat leírják egy darab papírra, *írásbeli* kifejezést adnak nekik, s ha *leírták* őket, akkor már nem csupán *tényleges* hatalmi viszonyok, hanem immár *joggá* váltak, *jogi* intézményekké, s aki ezekkel szembehelyezkedik, azt megbüntetik!

Az is világos lesz Önök előtt, Uraim, hogyan megy végbe ama *tényleges* hatalmi viszonyok írásba foglalása, ami által ezek *jogi* viszonyokká is válnak.

Nem foglalják itt írásba, hogy Borsig úr az alkotmány egy darabja, Mendelssohn úr az alkotmány egy darabja stb., hanem ezt *sokkal műveltebb* módon fejezik ki.

Ha pl. rögzíteni kívánják, hogy a monarchiában a kisszámú nagyiparos és nagytőkés rendelkezzék akkora, sőt nagyobb hatalommal, mint az összes polgár, munkás és paraszt együttvéve, akkor óvakodni fognak attól, hogy ezt e nyílt és leplezetlen formában leírják. De ki fognak adni egy törvényt, amilyen pl. az 1849. évi oktrojált háromosztályú választójogi törvény, amely az országot három választó osztályra tagolja a választók által lerótt adók nagysága alapján, amelyet természetesen tőketulajdonuk szab meg.

Azon hivatalos jegyzékek szerint, Uraim, amelyeket 1849-ben

ä kormány ezen háromosztályú választójogi törvény kibocsátása után készíttetett el, akkor egész Poroszországban

3 255 703 ősválasztó

volt, s ezek a következőképpen oszlottak meg a választók három osztálya között:

Az *első* választó osztályhoz egész Poroszországban
153 808 választó tartozott,
a *második* választó osztályhoz 409 945 választó tartozott,
a *harmadik* választó osztályhoz 2 691 950 választó tartozott.

Ismétlem, Uraim, hogy ezek a számok hivatalos jegyzékekből származnak.

Látjuk belőlük, hogy Poroszországban 153 808 nagyon gazdag embernek annyi politikai hatalma van, mint 2 691 950 polgárnak, munkásnak és parasztnak együttvéve; hogy továbbá ez a 153 808 nagyon gazdag ember és a 409 945 mérsékelten gazdag ember, akik a második választó osztályt alkotják, éppen *még egyszer* annyi politikai hatalommal rendelkeznek, mint a nemzet egész hátralevő része együttvéve; s hogy a 153 808 nagyon gazdagnak és a második osztályhoz tartozó 409 945 választónak csupán a fele már több politikai hatalommal rendelkezik, mint a mérsékelten gazdag osztálynak a másik fele és a harmadik osztályhoz tartozó 2 691 950 választó együttesen.

Ebből látják, Uraim, hogy ilyen módon pontosan ugyanahhoz az eredményhez jutnak, mint ha otromba módon ezt írnák az alkotmányba: egy gazdagnak tizenhétszer akkora politikai hatalma legyen, mint egy más polgárnak, vagy ugyanannyi, mint 17 más polgárnak.

Mielőtt ezt a háromosztályú választójogi törvényt kibocsátották, az 1848. április 8-i törvény alapján már érvényben volt az *általános* választójog, amely minden polgárnak, akár gazdag, akár szegény, *ugyanazt* a választójogot és ennélfogva az állam akaratának és az állam céljának meghatározása tekintetében *ugyanazt* a politikai hatalmat biztosította. Látják hát, Uraim, hogy ez a tény igazolja azt, amit előbb mondottam, hogy tudniillik sajnos, elég könnyű elvenni Önöktől, kispolgároktól és munkásoktól *politikai szabad-*

ságukat, feltéve, ha *személyes* javaikon, testi épségükön és vagyonukon nem esik *közvetlenül* és *radikálisan* sérelem. Mert akkor Önök könnyű szívvel megengedték, hogy a választójogot megvonják Önöktől, s mindmáig nem tudok arról, hogy ennek visszaszerzése érdekében mozgalom indult volna.

Továbbá, ha az alkotmányban rögzíteni akarják: kisszámú nemesi nagybirtokos egymagában rendelkezzék akkora hatalommal, mint a gazdagok, jómódúak és vagyontalanok, mint mindhárom osztálybeli választók, az egész nemzet együttvéve, akkor alighanem óvakodni fognak attól, hogy ezt ilyen nyers szavakkal mondják meg — mert jegyezzék meg jól, Uraim, egyszer és mindenkorra: minden, ami egyértelmű, nyers is —, hanem ezt iktatják be az alkotmányba: néhány jelentéktelen kiegészítéssel a régi és megszilárdult *nagybirtok* képviselőiből *urak házát* kell létrehozni, s az alsóháznak az egész nemzetet képviselő határozataihoz ezen urak háza hozzájárulása szükségeltetik, s ennélfogva egy maroknyi régi nagybirtokosnak akkora a politikai hatalma, hogy a nemzetnek és valamennyi osztályának *egyhangú* akaratát is keresztezheti.

Ha mármost továbbá azt akarják, hogy a királynak egymagában ismét ugyanannyi, sőt *jóval több* politikai hatalma legyen, mint mindhárom választó osztálynak, mint az egész nemzetnek és a nemesi nagybirtokosoknak együttvéve, akkor ezt így csinálják:

Az alkotmány 47. cikkelye leszögezi: „A király joga minden kinevezés a hadseregben", az alkotmány 108. cikkelye pedig kimondja: „A hadsereg *nem* esküszik fel az alkotmányra." S ezt a cikkelyt azután egy olyan elmélet támasztja alá, amely maga elvileg viszont erre épül, tudniillik az az elmélet, hogy a király viszonya a hadseregheż *egészen más*, mint bármely más állami intézményhez, hogy ő a hadsereg vonatkozásában nemcsak király, hanem valami egészen más, egészen különleges, titokzatos és ismeretlen valami is, amire a *„hadúr"* szót találták ki, s hogy ennélfogva a képviselőháznak vagy a nemzetnek nem is kell törődnie a hadsereggel, nem szól bele a hadsereg ügyeibe és szervezetébe, hanem csak a céljaira szolgáló anyagi eszközöket kell megszavaznia. S mint mondottam, el kell ismerni, Uraim — az igazság mindenek előtt —, hogy ennek az elméletnek csakugyan van bizonyos alapja az alkotmány 108. cikkelyében. Mert ha az alkotmány kimondja, hogy a hadsereg, eltérően az állam valamennyi szolgájától

és magától a királytól, nem esküszik fel az alkotmányra, akkor ezzel *elvben kétségtelenül kinyilvánítja*, hogy a hadsereg *az alkotmányon kívül áll*, és *semmi köze hozzá*, hogy csakis és kizárólag a *király személyével*, nem pedig *az országgal* van kapcsolatban.

Mihelyt biztosított, hogy a hadseregben az összes állást a király tölti be, s hogy a hadsereg különleges kapcsolatban van a királlyal, mihelyt ez biztosított, a királynak egymagának nemcsak ugyanakkora, hanem tízszerte nagyobb a politikai hatalma, mint az egész országnak együttvéve, még akkor is, ha valójában az ország igazi hatalma tízszer, hússzor vagy ötvenszer nagyobb volna, mint a hadseregé. Ennek a látszólagos ellentmondásnak az oka igen egyszerű.

A király hatalmi eszköze, a hadsereg, *szervezett*, minden órában *együtt* van, kitűnően fegyelmezett és minden pillanatban menetkész; a nemzetben rejlő hatalom ellenben, Uraim, még ha valójában hasonlíthatatlanul nagyobb is, *nem* szervezett; a nemzet akaratát és különösen az eltökéltség okát, amelyet ez az akarat vagy már elért, vagy még nem ért el, a nemzet tagjai nem mindig ismerik fel könnyűszerrel; tehát senki sem tudja pontosan, hányan állnának mellette. Ráadásul a nemzet híján van egy szervezett hatalom azon eszközeinek, az alkotmány ama oly fontos alapjainak, amelyekről már szóltunk: *az ágyúknak*. Igaz, ezeket a *polgárok* pénzén szerzik be; az is igaz, hogy csak a polgári társadalomban kifejlődő tudomány — a fizika, a technika stb. — teszi lehetővé gyártásukat és állandó tökéletesítésüket. Puszta létük tehát már annak bizonyítéka, milyen nagy a hatalma a polgári társadalomnak, milyen sokat fejlődtek a tudományok, a technika, a gyártás és a munka különféle ágai. De állnak erre Vergilius szavai: *sic vos non vobis*. Te teremted, ám nem a magad számára! Minthogy az ágyúkat mindig csakis a *szervezett* hatalom részére gyártják, tudja az ország, hogy hatalmának e szülöttei és tanúi egy konfliktus esetén mindig szemben fognak állni vele. Ezek az okai annak, hogy a kisebb, de szervezett hatalom gyakran hosszabb időn át felülkerekedhet még a nemzet jóval nagyobb, de nem szervezett hatalmán is, amíg azután — ha a nemzet ügyeit huzamos időn át a nemzet akaratával és érdekeivel ellentétes módon irányítják és igazgatják, a nemzet elhatározza magát arra, hogy a szervezett hatalommal a maga szervezetlen túlerejét állítja szembe.

Láttuk eddig, Uraim, mi a helyzet valamely ország két alkotmányával, az *igazi* alkotmánnyal, a valamely országban fennálló reális tényleges hatalmi viszonyokkal és az *írott* alkotmánnyal, amelyet az elsővel szemben egy lap *papírnak* nevezhetünk.

Igazi alkotmánya, *igazi* konstitúciója — mint az Önök előtt nyomban nyilvánvaló lesz — minden országnak minden időben volt, és mi sem tévesebb, mi sem vezet fonákabb következtetésekre, mint az a széles körben elterjedt, uralkodó nézet, hogy az alkotmány a modern kor sajátsága. Ellenkezőleg, ahogyan minden testnek van valamiféle — jó vagy rossz, ilyen vagy olyan — konstitúciója, úgy minden országnak is van egy reális alkotmánya, vagyis konstitúciója. Mert hiszen minden országban szükségképpen fennállnak *valamiféle* tényleges hatalmi viszonyok.

Amikor jóval a múlt századbeli francia forradalom előtt a franciaországi abszolút monarchiában XVI. Lajos 1776. február 3-i rendeletével megszüntette az útépítési robotot, amely a parasztokat ingyen útépítésre kötelezte, s e helyett az útépítés költségeinek fedezésére adót vetett ki, amely a *nemesek* földbirtokaira is kiterjedt volna, a francia parlament ezzel szembeszegülve, felkiáltott: *Le peuple de France est taillable et corvéable à volonté, c'est une partie de la constitution que le roi ne peut changer*, vagyis: Franciaország népére — tudiillik a *kiváltságokkal nem rendelkező* egyszerű népre — tetszés szerint róhatók ki adók és robotok; ez része az *alkotmánynak*, melyet a király nem változtathat meg.

Látják, Uraim, akkor éppúgy beszéltek alkotmányról, méghozzá olyanról, amelyet a király nem változtathat meg, akár napjainkban. Amire itt alkotmányként hivatkoztak, hogy tudniillik az egyszerű népre tetszés szerint és önkényesen lehetett adókat és robotokat kiróni, az persze nem volt lerögzítve semmiféle külön okmányban, amely tartalmazta volna az ország összes jogait és az összes fontosabb kormányzási elveket, hanem egyszerűen a középkori Franciaországban fennálló *tényleges hatalmi viszonyoknak* volt a kifejezése. Az egyszerű nép a középkorban valóban annyira híján volt a hatalomnak, hogy teljesen önkényesen lehetett rá adókat és robotokat kiróni; mindig e tényleges hatalmi viszonyok alapján jártak el, s a népre *mindig így* rótták ki a terheket. A dolgok e *tényleges menete* teremtette meg az úgynevezett *precedenseket*, amelyek Angliában még napjainkban is, a középkorban pedig

mindenütt olyan nagy szerepet játszanak az alkotmány kérdéseiben. Mármost e *tényleges* megterhelés alkalmából, amint az természetes, gyakran *ki is mondták* azt a tényt, hogy a népre ki lehet róni ilyen terheket. E tény kimondása alkotta azt az *államjogi alapelvet*, amelyre hasonló esetekben azután ismét hivatkoztak. Gyakran megtörtént az is, hogy egy bizonyos különleges körülményt, amely a tényleges hatalmi viszonyokban gyökerezett, egy pergamenben *különlegesen* kifejezésre juttattak és elismertek. Ebből származtak az úgynevezett *franchise*-ok: egy rend, egy ipar, egy helység stb. szabadságai, jogai, kiváltságai, statútumai.

Mindezen tények, precedensek, államjogi alapelvek, pergamenek, franchise-ok, statútumok, kiváltságok együttesen alkották az ország *alkotmányát*, s valamennyi együtt megint csak nem alkotott mást, mint az országban fennálló reális hatalmi viszonyok egyszerű, természetes kifejezését.

Igazi alkotmánya, vagyis konstitúciója tehát mindenkor volt minden országnak. Ami a modern kor igazi *sajátsága*, az — igen fontos, hogy ezt mindig pontosan szem előtt tartsuk — nem az *igazi* alkotmányok, hanem az *írott* alkotmányok, vagyis a *lap papír*.

A modern korban ugyanis a legtöbb államban azzal a törekvéssel találkozunk, hogy *írott* alkotmányt alkosson magának, amely *egy* okmányban, egy papírlapon az ország valamennyi intézményét és kormányzási elvét összefoglalja és rögzíti.

Honnan ered a modern idők e sajátos törekvése?

Ez megint igen fontos kérdés, s csak a rá adott válaszból derül ki, miként kell viselkedni az alkotmány elkészítésénél, milyen álláspontra kell helyezkedni a már elkészült alkotmányokat illetően; egyszóval e válasz az alapja az alkotmány *művészetének* és *tudományának*.

Felteszem hát a kérdést: miből ered a modern kor ama sajátos törekvése, hogy írott alkotmányokat alkosson?

Nos, Uraim, miből *eredhet* ez?

Nyilvánvalóan csak *abból*, hogy az illető országban fennálló *igazi hatalmi viszonyokban változás ment végbe*. Ha *nem* ment volna végbe változás egy fennálló társadalom tényleges hatalmi viszonyaiban, ha ezek a hatalmi viszonyok még a régiek volnának, akkor elképzelhetetlen és lehetetlen volna, hogy e társadalom szükségét érezze egy *új alkotmánynak*. Megmaradna a régi mellett;

legfeljebb egyetlen okmányban foglalná össze annak elszórt részeit.

Mármost miként megy végbe ilyen változás valamely társadalom igazi hatalmi viszonyaiban?

Képzeljenek el példának okáért a középkorban egy gyér népességű államot — akkoriban csaknem minden állam ilyen volt —, egy fejedelemmel az élén, s olyan nemességgel, amely a föld legnagyobb részét birtokolja. Mivel a népesség gyér, csak igen csekély része használható fel iparra és kereskedelemre, a népesség túlnyomó többségére még a föld megműveléséhez van szükség, hogy előállítsa a szükséges mezőgazdasági termékeket. Minthogy a föld java része a nemesség kezében van, a nemesség a népességet különféle fokozatokban és viszonyok között, részben mint hűbéreseket, jobbágyokat, örökbérlőket stb. alkalmazza és foglalkoztatja; ám mindezek a viszonyok abban az egyben megegyeznek, hogy a népességet a nemességtől függő helyzetbe hozzák és arra kényszerítik, hogy e nemesség hűbéri kíséretét alkossa és háborúskodásaiban részt vegyen. A birtokairól származó mezőgazdasági termékek feleslegéből a nemes váraiban még nehézfegyverzetű katonákat és apródokat, különféle harcosokat is tart magának.

A fejedelemnek a maga részéről a nemesség e hatalmával szemben lényegében nincs más tényleges hatalma, mint azon nemesek támogatása, akik önként hajlandók — mert erre kényszeríteni őket nemigen van módjában — hívására hadba vonulni, valamint az igen gyéren lakott városok szóra is alig érdemes segítsége.

Vajon milyen lesz, Uraim, az ilyen állam alkotmánya?

Nos, hiszen ez szükségszerűen következik ezen ország reális hatalmi viszonyaiból, amelyeket a fentiekben szemügyre vettünk.

Rendi alkotmány lesz, a nemesség lesz az első és minden tekintetben uralkodó rend. A fejedelem a nemesség beleegyezése nélkül egy krajcár adót sem vethet ki, a nemesekhez való viszonyában csak *primus inter pares* lesz, az első a vele egyenlők között.

És ilyen volt, Uraim, a középkorban Poroszországnak és egyáltalában a legtöbb államnak az alkotmánya.

De most tegyék fel ezt az esetet: a népesség egyre jobban szaporodik, az ipar virágzásnak indul, és ezáltal biztosítja a legszükségesebb létfenntartási eszközöket a népesség újabb növekedéséhez, s a megszaporodott népesség kezdi megtölteni *a városokat.*

A tőke és a pénz kezd felhalmozódni a polgárság és a városi céhek kezében. Mi fog most bekövetkezni?

Nos, a nemességtől nem függő, sőt vele ellentétes érdekű városi népesség növekedése kezdetben elsősorban *a fejedelem* javát szolgálja; növeli a rendelkezésére álló fegyverbírók számát. A nemesség állandó viszályaitól sokat szenvedő polgárok és céhek a kereskedelem és a termelés érdekében természetszerűleg polgári nyugalmat és biztonságot, rendezett igazságszolgáltatást óhajtanak, ezért a fejedelmet szívesen támogatják pénzzel és katonasággal is; az ő segítségükkel a fejedelem, amikor erre szüksége van, most nagyszámú és a velc szembeszegülő nemesek erejét jóval felülmúló hadsereget toborozhat. A fejedelmek tehát a nemesség hatalmát egyre jobban korlátozni fogják, s megfosztják a nemességet az ököljogtól; ha a nemesség megszegi az ország törvényeit, beveszik várait, s miután végül az idők folyamán az ipar révén az ország pénzbősége és népessége elég nagy ahhoz, hogy a fejedelemnek módja legyen *állandó hadsereg* megteremtésére, a fejedelem a regimentjeivel a rendi gyűlés ellen fog vonulni, mint a Nagy Választófejedelem*, vagy mint I. Frigyes Vilmos e felkiáltással: je stabiliserai die Souverenität wie einen rocher de bronze [a szuverenitást olyan erőssé fogom tenni, akár egy ércszikla], meg fogja szüntetni a nemesség adómentességét, és véget fog vetni adómegszavazási jogának.

Látják, Uraim, ismét, hogy a *reális hatalmi viszonyok* megváltozásával hogyan változott meg az *alkotmány;* így jött most létre az *abszolút* fejedelemség és királyság.

A fejedelemnek most nincs szüksége arra, hogy *írásba* foglalja az új alkotmányt; a fejedelmi hatalom ennél sokkal gyakorlatibb természetű. A fejedelemnek a kezében van a hatalom reális, tényleges eszköze, az állandó hadsereg, ez alkotja e társadalom *igazi alkotmányát*, s ezt a fejedelem és hívei az idők folyamán ki is mondják, mert a fejedelem az országot „katonai államnak" nevezi.

A nemesség, amely immár korántsem képes versenyezni a fejedelemmel, már régen kénytelen volt lemondani arról, hogy külön fegyveres kísérettel rendelkezzék. Elfelejtette a fejedelemmel való

* Frigyes Vilmos – *Szerk.*

MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT
XV. ker. Bizottsága
1113 Bp., Bartók u. 4.

régi ellentétét és azt, hogy hajdan a fejedelemmel egyenlő volt, s régebbi váraiból jórészt a fejedelem rezidenciájába költözött, ahol évdíjakat kap, és növeli a fejedelem fényét és tekintélyét.

Ám az ipar egyre jobban fejlődik; e virágzással párhuzamosan egyre nő a lakosság száma.

Úgy tűnik, hogy e haladásnak továbbra is csak a fejedelem javát kell szolgálnia, aki általa állandó hadseregét folytonosan növelheti, s ráadásul *nagyhatalommá* válhat.

De végül bekövetkezik a polgári társadalom *olyan* hihetetlen, *olyan* óriási fejlődése, hogy a fejedelem immár nem képes — az állandó hadsereg révén sem — *ugyanilyen arányban lépést tartani* a polgárság hatalmának e növekedésével.

Néhány szám, Uraim, ezt világosan érzékeltetni fogja Önökkel.

1657-ben Berlinnek 20 000 lakosa volt. Körülbelül ugyanezen időszakban, a Nagy Választófejedelem halálakor, a hadsereg létszáma 24 000 és 30 000 fő között mozgott.

1803-ban Berlinnek már 153 070 lakosa volt.

1819-ben, tizenhat évvel később, Berlin lakosainak száma már *192 646* volt. Ebben az évben az állandó hadsereg létszáma — mint tudják, az ekkor még hatályban levő 1814. szeptemberi törvény értelmében, melyet most el akarnak venni tőlünk, a Landwehr nem tartozik az állandó hadsereghez — 1819-ben tehát az állandó hadsereg létszáma 137 639 volt.

Látják tehát, hogy az állandó hadsereg több mint négyszerte nagyobb lett, mint a nagy választófejedelem idején.

Berlin lakosainak száma azonban több mint kilencszerese az akkorinak. De *most* még sokkal rohamosabb fejlődés *kezdődik*.

1846-ban — a számokat mindenütt hivatalos adatok alapján közlöm — Berlin lakossága 389 308 fő, vagyis majdnem 400 000, az 1819. évinek a kétszerese. 27 év alatt a város lakosainak száma — mint tudják, most már kb. 550 000 fő — *több mint a duplájára nőtt*. Az állandó hadsereg létszáma ezzel szemben 1846-ban megint csak 138 810 fő volt, az 1819. évi 137 639 fővel szemben. Fejlődése tehát nemcsak hogy nem tartott lépést a polgárság ezen óriási fejlődésével, hanem megakadt.

A polgárság — órási fejlődése folytán — kezdi magát önálló politikai hatalomnak *érezni*. A népesség e fejlődésével párhuzamosan a társadalmi gazdagság még nagyobb mértékben fejlődik;

ugyanolyan nagymértékben fejlődnek a tudományok és az általános műveltség, a közvélemény, az alkotmánynak ez a másik darabja, amelyről már szintén beszéltünk. A polgárok most ezt mondják: nem akarunk továbbra is akarat nélküli tömeg maradni, amelyen uralkodnak; magunk akarunk uralkodni, és azt akarjuk, hogy a fejedelem csak a mi akaratunk szerint uralkodjék rajtunk és irányítsa ügyeinket.

Röviden szólva, Uraim, ezen ország reális, tényleges hatalmi viszonyai ismét *megváltoztak*. Vagy más szavakkal: az volt az a társadalom, amelyben — bekövetkezett 1848. március 18!*

Mint látják, Uraim, ezzel megtörtént az, amit fejtegetésünk elején lehetetlen példaként feltételeztünk. Akkor feltételeztük azt az esetet, hogy a társadalom egy tűzvész következtében elveszíti törvényeit. Nos, ha a törvényeket nem is a tűz emésztette el, de a vihar elpusztította őket.

„A nép felkelt,
A vihar kitört."**

Ha egy társadalomban győztes forradalom ment végbe, akkor a magánjog ugyan továbbra is érvényben van, de *a közjogra* vonatkozó összes törvények hatálytalanok vagy csak ideiglenes jelentőségűek, és újból meg kell alkotni őket.

Most tehát szükségessé vált egy *új írott alkotmány* megalkotása, s maga a király hívta össze Berlinbe a nemzetgyűlést, hogy — mint kezdetben mondották — az új írott alkotmányt *rögzítse*, vagy — mint később mondották — hogy *megegyezzék* benne a nemzetgyűléssel.

Mármost mikor *jó és tartós egy írott* alkotmány?

Nyilván csak abban az egy esetben, Uraim, amint ez egész fejtegetésünkből következik, ha *megfelel az igazi alkotmánynak*, az országban *fennálló hatalmi viszonyoknak*. Ahol az *írott* alkotmány nem felel meg az *igazinak*, olyan konfliktus keletkezik,

* A berlini barikádharc. – *Szerk.*

** Theodor Körner „Männer und Buben" c. versének némileg módosított két sora. (Az eredeti: „Das Volk steht auf, Der Sturm bricht los.") – *Szerk.*

amelyet *nem lehet kiküszöbölni*, s amelynek során az írott alkotmánynak, a puszta papírlapnak előbb-utóbb óhatatlanul *alul kell maradnia* az igazi alkotmánnyal, az országban ténylegesen fennálló hatalmi viszonyokkal szemben.

Minek kellett volna tehát akkor történnie?

Nos, elsősorban nem *írott*, hanem *igazi* alkotmányt kellett volna alkotni, azaz az országban fennálló reális hatalmi viszonyokat meg kellett volna változtatni, *a polgárok javára* kellett volna megváltoztatni.

Igaz, éppen március 18-án megmutatkozott, hogy a nemzet hatalma máris nagyobb az állandó hadsereg hatalmánál. Hosszú és véres küzdelem után a csapatok kénytelenek voltak meghátrálni.

De már korábban felhívtam az Önök figyelmét a nemzet hatalma és az állandó hadsereg hatalma közötti fontos különbségre, amelynek következtében az állandó hadseregnek valójában kisebb hatalma *hosszabb időtartamot* tekintve mégis hatékonyabb, mint a nemzetnek valójában nagyobb hatalma.

Ez a különbség, mint arra bizonyára emlékeznek, abban rejlik, hogy a nemzet hatalma *szervezetlen*, az állandó hadsereg hatalma viszont *szervezett*, s mindennap *készen áll* arra, hogy ismét felvegye a küzdelmet, s ezért hosszabb időtartamot tekintve szükségképpen *hatékonyabb* és *felülkerekedik* a nemzetnek bár nagyobb, de szervezetlen hatalmán, amely csupán a nagy izgalom ritka pillanataiban összpontosul.

Ahhoz, hogy a március 18-án kivívott győzelem a nép számára ne legyen ismét *szükségszerűen* eredménytelen, fel kellett volna használni a győzelem pillanatát az állandó hadsereg szervezett hatalmának olyan átalakítására, hogy ez a hadsereg *ne* legyen *ismét* a fejedelem puszta hatalmi eszközeként *a nemzet ellen* felhasználható.

A katona szolgálati idejét pl. hat hónapra kellett volna csökkenteni, mert ez az idő, egyrészt, a legnagyobb katonai szaktekintélyek kijelentése szerint, teljesen elégséges a katona legtökéletesebb kiképzésének biztosítására, másrészt, túlságosan rövid ahhoz, hogy a katonában külön kasztszellemet fejlesszenek ki; olyan időtartam ez, melynek rövidsége a hadsereg állandó megújulásához vezet, s így *ezáltal* a hadsereg *fejedelmi* hadseregből *népi hadsereggé* válik.

Továbbá el kellett volna rendelni, hogy az összes alacsonyabb rangú tiszteket, legalábbis az őrnagyig bezárólag, ne felülről nevezzék ki, hanem a csapattestek maguk válasszák, nehogy a tiszti állásokat a nép ellenségeivel töltsék be, és ezek elősegítsék, hogy a hadsereg a fejedelmi hatalom vak eszközévé váljék.

Továbbá, a hadsereget minden nem kifejezetten katonai vétség kivételével a közönséges polgári bíróságok hatáskörébe kellett volna utalni, mert ez is hozzájárult volna ahhoz, hogy a hadsereg a néppel egynek, nem pedig attól különállónak, külön kasztnak tekintse magát.

Továbbá, az összes fegyvereket, az ágyúkat, amelyek állítólag csak a honvédelem céljait szolgálják, amennyiben nem feltétlenül szükségesek a hadgyakorlatokhoz, át kellett volna adni megőrzésre a nép által választott városi hatóságoknak. E tüzérség egy részével meg kellett volna alakítani a *polgárőrség* tüzérségi részlegeit, hogy az alkotmánynak olyannyira fontos darabját alkotó ágyúk is a *nép hatalmába* kerüljenek.

Mindebből, Uraim, 1848 tavaszán, nyarán *semmi sem* történt, csodálkozhatnak-e hát, ha a márciusi forradalmat 1848 novemberében semmissé tették, és az eredménytelen maradt? Semmiképpen sem, hiszen az szükségszerű következménye volt annak, hogy a reális, tényleges hatalmi viszonyokon semmit sem változtattak.

A fejedelmeket, Uraim, sokkal jobban szolgálják ki, mint Önöket! A fejedelem szolgái nem ékesszólók, mint gyakran a nép szolgái. Ám azok *gyakorlati* emberek, s ösztönösen tudják, mi a legfontosabb feladat. Von Manteuffel úr bizonyára nem volt nagy szónok. De gyakorlati ember volt! Amikor 1848 novemberében szétkergette a nemzetgyűlést és az ágyúkat felvonultatta az utcán — mi volt az első dolga? Talán egy reakciós alkotmány írásba foglalása? Ó, Isten ments, azzal nem sietett. Sőt még 1848 decemberében is egy eléggé liberális szellemű alkotmányt adott Önöknek. De mi volt akkor novemberben mindjárt az első dolga, milyen rendszabályt foganatosított először? Hiszen emlékeznek rá: azzal kezdte, hogy *lefegyverezte a polgárokat*, elvette tőlük *a fegyvereket*. Látják, Uraim, a *legyőzött lefegyverzése*, ez a legfontosabb a győztes számára, ha nem akarja, hogy a harc bármely pillanatban kiújuljon.

Vizsgálódásunk elején, Uraim, igen lassan haladtunk előre,

hogy először tisztázzuk az alkotmány fogalmát. Sokan talán túl lassúnak is ítélték. De bizonyára észrevették már, hogy amióta ezt a fogalmat tisztáztuk, hogyan adódtak, lépésről lépésre, a legmeglepőbb következtetések, s hogy most mennyivel jobban, mennyivel világosabban és milyen másként ismertük meg a dolgokat, mint a többiek, s hogy voltaképpen olyan következtetésekhez jutottunk el, amelyek a köztudatban erre vonatkozóan meglevő feltevésekkel jórészt homlokegyenest ellentétesek.

Vegyünk még gyorsan szemügyre néhányat e következtetések közül.

Mint erre fentebb rámutattam, 1848-ban semmiféle olyan rendszabályokat nem foganatosítottak, amelyek szükségesek lettek volna az országban fennálló tényleges hatalmi viszonyok megváltoztatásához, a hadseregnek a fejedelem hadseregéből népi hadsereggé való átalakításához.

Valójában elhangzott egy erre irányuló s ezen az úton az első lépést jelentő indítvány, a Stein-féle indítvány — ez rá akarta bírni a kormányt olyan hadparancs kiadására, amely azt célozta, hogy az összes reakciós tisztet elbocsássák a hadseregből.

De amint emlékeznek rá, Uraim, alighogy a nemzetgyűlés Berlinben elfogadta az indítványt, az egész burzsoázia és a fél ország ezt kiabálta: a nemzetgyűlés ne a kormányt abajgassa, hanem dolgozzon *az alkotmányon*, ne *interpellációkkal* vesztegesse az időt, ne olyan dolgokkal, amelyek a végrehajtó hatalomra tartoznak; alkotmányt csinálni, alkotmányt csinálni — kiabálták, mintha égne a ház!

Láthatják, Uraim, az egész burzsoázia, a fél ország, amely így kiabált, *egyáltalán semmit sem* értett az alkotmány lényegéből.

Írott alkotmányt készíteni a legkönnyebb; ha kell, háromszor 24 óra alatt elvégezhető, ez a legkevésbé *sürgős;* s ezzel, ha idő előtt történt, a világon *semmit* sem tettek.

Az ország igazi, tényleges hatalmi viszonyait *átalakítani, a végrehajtó hatalomba belenyúlni, olyannyira* belenyúlni és azt ténylegesen *olyannyira* átformálni, hogy többé ne helyezkedhessék szembe önállóan a nemzet akaratával — ez a fő feladat, s ennek kell előbb megtörténnie ahhoz, hogy egy írott alkotmány maradandó lehessen.

Minthogy ez *nem* történt meg a kellő időben, a nemzetgyűlésnek nem is hagytak időt arra, hogy alkotmányt készítsen, hanem szétkergették ama végrehajtó hatalom töretlen hatalmi eszközeivel.

A második következtetés. Tegyék fel azt az esetet, hogy a nemzetgyűlést akkor nem kergetik szét, és *valóban* sikerül egy alkotmányt kidolgoznia és elfogadnia.

Vajon *ez* lényegesen módosította volna az események menetét?

Szó sincs róla, Uraim, s ennek bizonyítéka benne rejlik magukban a tényekben. A nemzetgyűlést ugyan szétkergették, de a király a nemzetgyűlés által hátrahagyott iratok alapján 1848. december 5-én kihirdetett egy alkotmányt, amely a legtöbb pontban valóban teljesen megfelel annak az alkotmánynak, amelyet a nemzetgyűléstől várhattunk volna.

Most tehát maga a király hirdette ki ezt az alkotmányt, nem *erőszakolták rá*, hanem ő, a győztes, önként adta meg. Most tehát, úgy tetszik, ez az alkotmány különösképpen életképesnek remélhette önmagát!

De nem, Uraim! Ez teljesen lehetetlen volt! Ha van a kertjükben egy almafa, s erre cédulát akasztanak, amelyre ráírják: ez fügefa, vajon ezáltal a fa fügefává lett-e? *Nem*, s még ha egész házuk népét, sőt az ország összes lakosát maguk köré gyűjtik, és hangos, ünnepélyes esküt tétetnek velük: ez fügefa — a fa marad, mi volt, s ez a következő évben ki is fog derülni, amikor *almát* terem, nem pedig *fügét*.

Ugyanez a helyzet, mint láttuk, az *alkotmánnyal*. Teljesen közömbös, mit írnak *a papírlapra*, ha ellentmond a dogok valódi állásának, a tényleges hatalmi viszonyoknak.

A király az 1848. december 5-i papírlapon önként nagyszámú engedményt tett, ám ezek mind ellentétben álltak az *igazi* alkotmánnyal, vagyis a reális, tényleges hatalmi eszközökkel, amelyek csorbítatlanul a király kezében maradtak. Ennélfogva ugyanazon szükségszerűséggel, amely a nehézségi törvényben benne rejlik, az *igazi alkotmány* lépésről lépésre kiszorította az *írott alkotmányt*.

Így a királynak, jóllehet az 1848. december 5-i törvényt elfogadta a revíziós képviselőház, nyomban végre kellett hajtania az első változtatást, az 1849-es oktrojált háromosztályú választójogi törvényt. Az e választójogi törvény révén létrehozott képviselőház

segítségével a továbbiakban *igen lényeges* módosításokat kellett eszközölni az alkotmányban, hogy a király 1850-ben letehesse rá az esküt, s miután az esküt letette, akkor kezdődött meg *aztán igazán* az átalakítás! 1850 óta is *minden esztendőben* eszközöltek változtatásokat. *Nincs olyan zászló*, amely ha 100 ütközetet vészelt is át, olyan szétrongyolódott és átlyukasztott volna, mint alkotmányunk!

A harmadik következtetés. Tudjuk, Uraim, hogy van városunkban egy párt, amelynek sajtószerve a *Volks-Zeitung* — egy párt, mondom, amely lázas rettegéssel gyülekezik e zászlócsonk köré, s amelynek tagjai ezért „alkotmányhűeknek" nevezik magukat, s jelszavuk: „Ragaszkodjunk az alkotmányhoz, az isten szerelmére, az alkotmány az alkotmány, segítség, mentsük meg, tűz van, tűz van!"

Uraim, *ahányszor* Önök — közömbös, hol és mikor — azt látják, hogy fellép egy olyan párt, amely jelszavává ezt a felhívást teszi: „Sorakozzunk fel az alkotmány köré" — *milyen* következtetést vonhatnak le ebből? Nem úgy kérdem Önöket, Uraim, mint *akaró* embereket; ezt a kérdést nem az akaratukhoz intézem. Csupán mint *gondolkodó* embereket kérdezem Önöket! mire kell e jelenségből következtetniük? Nos, Uraim, anélkül, hogy próféták volnának, ilyen esetben a legnagyobb biztonsággal megállapíthatják: *ez* az alkotmány az utolsókat rúgja; már úgyszólván halott, még néhány *év*, és nincs többé.

Ennek egyszerű okai vannak. Ha egy írott alkotmány *megfelel* az országban fennálló tényleges hatalmi viszonyoknak, akkor ezt a jelszót *sohasem* fogják kiadni. Mindenki természetszerűleg óvakodni fog attól, hogy kikezdje, megtámadja az *ilyen* alkotmányt. Senkinek sem jut eszébe belekötni az ilyen alkotmányba. Különben ugyancsak pórul járna. Ahol az írott alkotmány megfelel a reális, tényleges hatalmi viszonyoknak, ott nem történhetik meg az, hogy egy párt az alkotmányhoz való ragaszkodást teszi meg jelszavává. Ahol e felhívás elhangzik, ott ez a *félelem* biztos és csalhatatlan jele; más szóval: annak jele, hogy az *írott* alkotmány még mindig *ellentmond* az *igazi* alkotmánynak, a tényleges hatalmi viszonyoknak. S ahol ilyen ellentmondás *jelen van*, ott az *írott* alkotmány — ezen sem Isten, sem kiabálás nem segíthet — mindig menthetetlenül veszve van!

Ezen az alkotmányon *két irányban* is lehet változtatni, jobbra vagy balra, de megmaradnia lehetetlen. Ezt a világosan gondolkodó ember előtt éppen megtartásának jelszava bizonyítja. Az írott alkotmány megváltoztatható *jobboldali* irányban úgy, hogy a változtatást a kormány hajtja végre, az írott alkotmányt összhangba hozva a társadalom *szervezett* hatalmának tényleges hatalmi viszonyaival. Vagy pedig színre lép a társadalom *szervezetlen* hatalma, és újból bebizonyítja, hogy nagyobb a szervezett hatalomnál. Ez esetben az alkotmányt éppen olyan mértékben változtatják meg *baloldali* irányban, mint azelőtt jobbra. De az alkotmány mindkét esetben *veszve van.*

Ha Önök, Uraim, ezt az előadást, amelyet Önöknek tarthattam, nemcsak megjegyzik és alaposan átgondolják, hanem tovább gondolkodva levonják belőle az összes következtetéseket is, akkor birtokában lesznek az alkotmány egész művészetének és az alkotmány egész tudományának. Az alkotmánnyal kapcsolatos kérdések eredetileg nem *jogi kérdések*, hanem hatalmi kérdések; valamely ország *igazi* alkotmánya csak az országban fennálló reális, tényleges hatalmi viszonyokban létezik; írott alkotmányok csak akkor értékesek és maradnak fenn huzamos ideig, ha pontosan *kifejezik* a társadalomban fennálló igazi hatalmi viszonyokat — ezeket az *alapelveket* szíveskedjenek szem előtt tartani. Ma ezeket az alapelveket csupán a *hadsereg hatalmának* külön megvilágításával fejtettem ki — először is, mert az idő rövidsége többre nem adott módot, másodszor, mert a hadsereg az összes szervezett hatalmi eszközök közül a legdöntőbb és a legfontosabb. De bizonyára megértik, hogy egészen hasonló a helyzet az igazságügyi tisztviselők, a közigazgatási tisztviselők stb. szervezetével; ezek is a társadalom szervezett hatalmi eszközeihez tartoznak. Ha ezt az előadást emlékezetükbe vésik, akkor, Uraim, amennyiben egyszer ismét abba a helyzetbe kerülnek, hogy alkotmányt adhatnak saját maguknak, tudni fogják, hogyan kell eljárni, s hogy nem egy papírlap telefirkálásával érnek el eredményt, hanem csak azzal, hogy a tényleges hatalmi viszonyokon változtatnak.

Ám addig is és egyelőre, mindennapi használatra, ebből az előadásomból megtudták, Uraim, anélkül, hogy erről egy szót is ejtettem volna, hogy milyen szükségletből származnak az új katonai indítványok, miért kívánják Önöktől a hadsereg létszá-

mának növelését. Bizonyára egyedül is megtalálják azt a forrást, amelyből ez az indítvány fakadt.

A fejedelemségnek, Uraim, gyakorlatias szolgái vannak, nem ékesszóló szolgái, hanem olyan gyakorlatias szolgái, amilyenekre Önöknek volna szükségük.

Fichte filozófiája és a német népszellem jelentősége

Az 1862. május 19-én a Filozófiai Társulat és a Tudományos Művészeti Egylet által az Arnim teremben rendezett Fichte-ünnepélyen mondott ünnepi beszéd

Mélyen tisztelt Gyűlés!

E társulat választmánya engem bízott meg azzal, hogy emlékbeszédet tartsak ezen a mai ünnepélyen, amelyen az egyik legnagyszerűbb német szellem születését és működését ünnepeljük.

E feladat — mindenekelőtt — különféleképpen felfoghatónak tűnik.

Ha a gyűlésnek, amely előtt van szerencsém szólni, nagy tisztánlátását tekintem, akkor az látszik tanácsosnak, hogy *Fichte* egyes eredményeit és érdemeit a legpontosabb, szigorúan tudományos módon elemezzem.

Ha ellenben annak az időnek a rövidségét tekintem, amelyet erre a emlékbeszédre akár a legbőkezűbben is szánhatunk, akkor ez a feladat már jóval nehezebb. Mert akkor már e megkívánt viszonylagos rövidség miatt is arra van szükség, hogy a legszigorúbb tudományosság megtartásával, sőt annak bizonyos fokozásával felkutassuk azt a *legbelső magot*, mintegy a *szellem szellemét*, amelyből mindezen eredmények és érdemek fakadtak, ezeket tehát *nem* vonatkozásaik sokfélesége és egyedi tartalmuk gazdagsága szerint tekintenénk, hiszen ezeket amúgy is ismerteknek kell feltételeznünk; hanem feladatunk eszerint éppen az lenne, hogy ezen egyediesedett gazdagságot *visszavezessük ama egyetlenre és alapvetőre*, amit mint önmaga *belső tevékenységét* önmagából kivetített.

Ekként határozhattuk meg a feladatot eddig egy pusztán külsőleges meggondolás folytán, az idő rövidségére való tekintettel.

Ámde tüstént ugyanehhez az eredményhez jutunk akkor is, ha tekintetünket arra a *belső* követelményre szegezzük, hogy ezen

ünnepélynek ahhoz, hogy illő és méltó legyen, éppen a *tárgyához*, tehát *Fichte* szelleméhez kell illőnek lennie, és *őt* kell megjelenítenie. Ma itt Fichte szellemének magának kell jelenvalóvá lennie. Nemcsak e terembe kell belépnie, hanem — ha megadatott nekem ez a hatalom — be kell vonulnia az Önök gondolataiba, és át kell hatnia az Önök egész személyiségét. Ámde e cél nemcsak kirekeszti vizsgálódásunkból Fichte életét és mindazt, ami őbelőle *mulandó*, hanem egyes tudományos tetteinek mint olyanoknak kifejtését is, jóllehet ezeket teljes joggal is *nem mulandóknak* kell neveznünk. Mert elméleti teljesítményekkel sem más a helyzet, mint azon gyakorlati tettek egymásutánjával, amelyből egy élet összetevődik. A részleteknek ezen egész során *egyetlen* csendes, néma *törvény* vonul végig, amely kicsendül mindezen lendületekből és megnyilvánulásokból, amely azonban *mint* törvény a maga egyszerű egységében és bensőségében nem nyilvánul meg sem az egyesekben, sem pedig ezek külsőleges *összességében*. E megnyilvánulások totalitásában is csak e törvénynek e hangok sokaságába beáramló hatása *szemlélhető* és *érezhető*. Ámde más dolog ezeknek az érzéki egymásutánban jelentkező megnyilvánulásoknak és hangoknak szemlélése és érzékelése, s megint más ezeknek gondolati visszavétele a belső egyszerű egységbe, amelyből szükségszerűen fakadtak.

Ez fogja alkotni magában a nem mulandóban is megint a még magasabb értelemben vett nem mulandót, s csupán ez, a Fichte szellemi teljesítményeiben ható néma törvényre, a szellemének szellemére — mint az imént mondottam — visszanyúló vizsgálódás lesz illő Fichtéhez és lesz képes megjeleníteni őt magát szellemének egyszerű egységében és bensőségében.

Ellenben egészen más alakot látszik ölteni feladatunk akkor, ha meggondoljuk, hogy itt az *összes* hivatásokból gyűltek össze férfiak: hogy már ebben szembeszökően megnyilvánul az, hogy ma nem egy merőben *filozófiai szakmai* és *tudományos ünnepet*, hanem az egész *nemzetet* érintő ünnepet ülünk. S Önök minden bizonnyal valamennyien már azzal az érzéssel jöttek el ide, hogy itt nekünk a nemzet egész fejlődése szempontjából fontos napot, tehát *nemzeti ünnepet*, s ennek megfelelő formában kell ülnünk. De vajon, Uraim, lehet-e egyáltalán — e nagy férfiú szigorú tudományossága ellenére és a nem az egész nemzet számára hozzáférhető bölcseleti

mélysége ellenére —, lehet-e különbség e napnak Fichte, a bölcselő tudományos szellemében való megünneplése és *nemzeti* értelemben s *nemzeti ünnepként* való megünneplése között?

Mi az, ami valakit nagy férfiúvá tesz? Csak ez az egy: hogy annak a nemzetnek a szellemét, amelyhez tartozik, gyújtópontként összpontosítja magában, és ezen összpontosítás által valahol a legtisztábban *kifejezésre* juttatja és *továbbfejleszti azt;* hogy tehát a nemzeti szellem maga ebben a férfiúban mint meghatározott egyéniségben válik a legvilágosabban láthatóvá és ebben tevékenykedik. Egy nemzet eszerint nagy férfiút másként *nem is ünnepelhetne*, mint úgy, hogy saját nemzeti szellemét ünnepli, azt a látható kifejeződést és lökésszerű fejlődést ünnepli, amelyet a nemzeti szellem e hordozójában és általa adott magának. Egy nagy férfiú minden ünneplése ilyen módon, *tudatosan vagy öntudatlanul*, mindig csupán a *nemzeti szellemnek* e nemzet általi *önünneplésében* állna.

Igen, Uraim, Fichte szellemének legszigorúbban végiggondolt eszméje az, hogy egy nemzet egyáltalán nem is *ünnepelhet* mást, mint *tulajdon* szellemét! Minden mást egy nemzet csak akarhat megünnepelni és szervezhet hozzá külsőleges rendezvényeket, tarthat ünnepi lakomákat és beszédeket is. Ámde az *igazi* ünnep, mint minden kultikus cselekedet, csak *e* nép közszellemének ünneplése. — A *tudatos* nemzeti ünnep tehát abban állna, hogy egy nemzet tisztázza maga előtt: mennyiben éppen az *ő* szelleme hozta létre ezen egyénnek az általános emberiséget kifejező szellemében ezeket a teljesítményeket, s hogy a lét melyik magasabb fokára lépett e hordozója által a nemzet. Ám amikor egy nemzet tisztázza maga előtt azt, hogy mennyiben éppen az *ő* szelleme hatott ama egyénnek a szellemében és volt teljesítményeinek *belső* törvénye, ezzel egyúttal eléri *azt*, amit fentebb egy Fichte szellemének illő ünneppel szemben támasztott követelménynek mondottunk: hogy tudniillik arról van szó, hogy Fichtét ne egyes eredményei alapján hanem azok hajtóerejéül szolgáló egyszerű törvény szerint szemléljük, és így jelenítsük meg *szellemének szellemét*. *A tudatos nemzeti* ünnep tehát az igazi *szintézise*, magasabb fokú egysége a szakmai-tudományos és a vulgáris vagy öntudatlan nemzeti ünnepnek; ily módon ez lesz a kiváltképpeni filozófiai ünnep.

Így hát minden szempontból igazolódik az ünnepnek az a feladata, melyet mi az egyedüli helyesnek láttunk.

Magának az ünnepnek formai fogalmában ily módon két képzet egyesül: a *nyugalom* és a *tevékenység*. Az ünnep nyugalom; nyugalomra van szükségünk a mindennapi létezés-törekedés foglalatosságai után. Ám az ünnep tevékenység is, magában foglalja ezt a képzetet, és valamely, az ünnep tartalma által meghatározott tevékenység nélkül az *ünnep* elképzelhetetlen volna. A nemzeti ünnep esetében ilyen módon a *nemzeti* fogalma az, amely a nyugalmat és a tevékenységet pontosabban meg fogja határozni. Mindennapi tevékenységünkben bennünk adott a nemzeti élet, s szakadatlan előrehaladásának folyamatában van. A tudós, a gondolkodó is az egyedinek szenteli magát, abban mélyed el, s e tevékenysége során a vizsgálódó tudatot semmiképpen sem szögezheti állandóan a saját magában működő nemzeti elvre. Hiszen az egyedibe való elmélyedés a feltétele minden teljesítménynek. A nemzeti élet ezen előretörekvő folyamatának az ünnepén a nyugalom érdekében meg kell *állnia*. Ám a *tevékenység* érdekében, mely minden ünnep fogalmában bennerejlik, a nemzeti élet e nyugalma egyúttal a nemzeti élet tevékenysége kell hogy legyen bennünk, s e kettő, nyugalom és tevékenység, sem az időt, sem a tárgyat tekintve nem eshet szét, hanem — el nem különítve és egységesen — e nyugalomnak tevékenységben, a tevékenységnek nyugalomban kell állnia. Az tehát, hogy a nemzeti élet e folyamata, mint mondottam, *megáll*, az maga is a nemzeti élet egy másik tevékenysége által tételeződik bennünk, s a nemzeti élet e tevékenységének az e folyam továbbfolyásától visszahúzódó *nyugalomban* kell rejlenie. Ezen ellentmondás szintézise ily módon nem más, mint befelé és visszafelé tekintő önszemlélete a nemzeti életnek, amely továbbtörekedve és befelé fordulva tisztázza magában fejlődésének értelmét és működésének törvényét.

A német szellemnek ez a saját magával végzett tisztázó eszmecseréje: Fichte vajon miféle szükségszerűséggel sarjad ki éppen az *ő* nemzeti elvéből, milyen magasabb fokot ér el ez az elv benne, milyen további fejlődéshez rakja le ezáltal megint az alapot, s hogyan él ő e nemzeti elvben tovább ma is elevenen bennünk — ez az öntisztázás lesz tehát szükségképp feladatunk a mai ünnep alkalmával, mert ez egy Fichte megünneplésének követelménye,

mert ez a nemzeti ünnep követelménye, és ez a követelménye az ünnep fogalmának általában.

Amikor tehát alávetjük magunkat e feladatnak, akkor nem engedhetünk e feladat valamely önkényes felfogásának, amely így is, úgy is alakulhatott volna. Ellenkezőleg, ez a feladat meghatározta önmagát számunkra, mint e nap *teljességgel szükségszerű* feladata, amely nem is határozódhatott volna meg másként, mint ahogy számunkra meghatározódott.

Ha a feladathoz fogva e pontossággal láttam hozzá a szükségszerű felfogás meghatározásához, annak nemcsak az az oka, hogy a feladat pontos és szükséges meghatározása félig már megoldása is annak, s nem is csak az, hogy a filozófiai gondolkodásnak éppen az a megkülönböztető jegye, hogy nem nyomban a feladat megoldásán, hanem a feladat megvizsgálásán és meghatározásán kezdi, s ebből vezeti le a szükséges megoldást — hanem sokkal inkább és kiváltképpen az is az oka, hogy így Fichte *tulajdon* szellemében járunk el. Mert hiszen az olyan hozzáértők előtt, mint Önök, bizonyára már régóta nyilvánvaló, hogy a feladat e megvizsgálása nem volt egyéb, mint hű képe annak a *módszernek*, amelyben Fichte *tulajdon gondolkodása* mozog, és annak a megfontolt alaposságnak, amellyel előrehalad, minden lépésnél megvizsgálva az előrelépésnek az elvét *magát*. S úgy illik, Uraim, hogy ma az *ő* köntösében és öltözetében járjunk és az *ő* színeit viseljük. — Hogy tehát ezt az összefüggést tudatosítsuk magunkban, vessünk egy pillantást annak a helyzetnek jellemző vonásaira, amely a múlt század derekán fennállt, s mind Németországban, mind Franciaországban egyaránt a következőt találjuk:

Adva van egy valóság; amely ahelyett, hogy filozófiai értelemben vett *jelen*, vagyis az általános öntudat folyománya és eleven működése lenne, minden vonatkozásában már letűnt évszázadok megkövesedett terméke. A közszellem minden területén elavult, a régmúlt viszonyaiban gyökerező normák és dogmák uralkodnak, ezek az államban, vallásban, művészetben és polgári életben az egyedül érvényes normák, amelyeknek az öntudat alá kell hogy rendelje magát anélkül, hogy ezeknél akár a legcsekélyebb védelmet, helyeslést is találna a maga számára. Tévedés volna azt hinni, hogy a filozófiának megvan az a kiváltsága, hogy a közszellem ilyetén állapota alól kivonja magát. Ha így állna a

dolog, akkor szükségképpen a szellemtől megfosztott *nem szellemi* valami volna, holott minden korszak szellemi életének legmélyebb magvát, legmagasabb rendű szellemi kifejezését alkotja.

Ama korszak filozófiája tehát tökéletesen visszatükrözi a leírt állapotot az *empirizmusban*, a tapasztalat filozófiájában, amely kivált *Anglia* felől és Locke útján terjedt el. Az empirizmusban az *igazság* érzékeléssé és tapasztalattá lesz. Egy állítólag valóságos és objektív *van*, mégpedig a tudaton *kívül van*, a külvilágban és a tudattal szembenállóan. A tudat maga itt csak az a *tabula rasa* [tiszta lap], amelyre a valóságos ráírja betűit — személytelen viasz, amely a tárgyi külvilág benyomásainak alá van vetve, s a nyomásnak és benyomásnak személytelen befogadása lenne az *igazság*. — Mint már megjegyeztük, a dolgok ismertetett állapota egyforma volt Németországban és Franciaországban. Ám éppen az a különböző, ellentétes és legmélyebb lényegében mégis azonos mód, ahogyan a két nemzet ehhez az állapothoz viszonyul, roppant sokat mond e két nemzetnek fejlődésmenetében épp annyira ellentétes, mint mélységesen azonos szelleméről; ez az ellentétes és belsőleg mégis azonos mód fogja tehát a legalkalmasabb kulcsot adni az öntisztázáshoz ama sajátos fejlődéstörvényt illetően, amely a német szellemnek jutott osztályrészül. E kettőt, Uraim — az ellentétet s az azonosságot —, egyelőre egy rövid képletben foglaljuk össze, korántsem fejtjük ki azonban még valóságos jelentőségének megfelelően, ha azt mondjuk, hogy a *francia* a *gyakorlati idealizmus* népe, a *német* pedig az *elméleti idealizmusé*.

Már a gyermekben is, Uraim, a *gyakorlati* idealizmus hajtóereje működik. Amikor eltör bizonyos tárgyakat, ebben a cselekedetben megszerzi *szubjektív énjének* s ezen Én fölényes, tagadó erejének érzését és biztonságát. A széttörő, gyakorlati idealizmus az, amelyet Franciaország ama megkövült valósággal szembeállít, s ezáltal végrehajtja a múlt század hatalmas forradalmát. Másként a *német* szellem. Nem akarunk, Uraim, *pöffeszkedni* osztályrészünkkel. Mert tudjuk, hogy minden sajátos fejlődési út meghatározottsága milyen időleges *egyoldalúságot* eredményez, s tudjuk, hogy ennek következtében mi *hiányzik* nekünk.

Tehát nem *felfuvalkodni* — hanem *felemelkedni* akarunk mi nemzeti osztályrészünk szellemi nagysága révén, azáltal, hogy figyelembe vesszük fejlődésünk törvényét, s ennek hatalmas mély-

ségéből merítjük szellemünk és nemzeti hivatásunk biztonságát, s ezáltal vigaszt és erősítést további fejlődését illetően.

Tehát, mondom, másként és mélyebben fordul szembe a német szellem ama megkövült valósággal, ama objektív külvilággal, mely magán- és magánakvaló akar lenni, és önállóan és törvényhozóan akarja magát az öntudatra ráerőszakolni. Legbenső és legmélyebb gondolati gyökerénél ragadja meg. Ahogyan az érzéki észlelésben az objektív külvilág szemben áll a szubjektummal, úgy vitték végig ugyanezen különválasztást a megismerés összes területein. Itt: az objektív lét kategóriáiról szóló tanítás, a metafizika vagy ontológia, ott: a logika vagy a szubjektív gondolkodásról szóló tanítás. E különválasztással — ennek összes fokozataival — száll most szembe a német szellem a *kriticizmusban*, amikor *magának e különválasztásnak elvét* teszi vizsgálata tárgyává.'

A megismerés *előtt* magát a megismerés képességét kell megvizsgálni — ebből a tételből indul ki a kritikai filozófia, s e vizsgálódás elvégzése során bebizonyítja, hogy az objektív lét összes kategóriái, mennyiség, minőség, viszony, ok és okozat, lehetőség, valóság, szükségesség stb., sőt maga a *tér és idő* érzéki szemlélete korántsem tekinthetők valami objektívnak, tapasztalatinak és az öntudattal önállóan szembenállónak, hanem *nem egyebek*, mint magának az öntudatnak *a priori* fogalmai, nem egyebek, mint a szubjektív gondolkodás saját formái, az ítélő értelem saját funkciói.

A valóban és merőben *objektív*, a magánvaló dolog ezen nézőpont szerint megismerésünkön túl van, és ennek számára teljességgel hozzáférhetetlen marad. Az érzékinek és a nem érzékinek minden megismerése beolvad az Én által létrehozott puszta *jelenségbe*, a tevékeny öntudat *appercepciójába*, az objektívnak egy nem *magánvaló*, hanem *értünkvalójába*, amelyben semmi sem lesz számunkra, csak a szubjektív tudat *saját természete és tevékenysége*, s csak fel fogja ölteni a tárgyiság látszatát.

A német szellemiségnek, amikor e nagyszerű tettet végbeviszi, annak az alapnak, amelyből egész új filozófiánk kiindul, a neve: *Kant!* Az eddigiek után aligha lesz szükség arra, hogy e világot megrázkódtató tettet tovább méltassuk. A valóságosnak, egzisztálónak és a szubjektívnak ama szembeállítása és különválasztása le van küzdve. Az az önállóság és tárgyiság, amely az empirizmus

szerint az objektív külvilágot megillette, széttört, s mindezekben a szubjektum önmagát látta meg mint ezek felfogásának tartalmát.

De, Uraim, Önök nyomban látni fogják: ugyanúgy, mint a mondottak, s azokkal minden ponton szétbonthatatlanul áthatva egymást, érvényes erre az álláspontra a mondottak ellenkezője is. Mint valóban objektív dolog ugyanis megmaradt a *magánvaló*, ez megismerésünk számára teljesen elérhetetlen, azon túl van.

Az objektív és a szubjektív e különválasztásának és szembeállításának a *megszüntetését*, amelyet a kanti filozófia véghez visz, tehát minden ponton áthatja a *nem megszüntetés* is.

Sőt, éppen ezért, ezen álláspont elkerülhetetlen eredőjeként megmutatkozik, hogy a korábbinál még *mélyebb* és *fájdalmasabb* szakadás következett be. Az empirizmus naiv álláspontján a tudat még elfogulatlanul azt hitte, hogy az észlelés és a tapasztalat útján felveheti magába az *igazságot*. Most e világ objektív tárgyisága és szilárdsága fel van oldva, de miközben az öntudat e feloldás folyamán önmagáról megbizonyosodott, saját bevallása szerint, mivel az igazán objektív, a magánvaló dolog olyasmi, amit az Én sohasem appercipiál, az igazság tönkrement és elérhetetlen transzcendenciává vált. E világ objektív tárgyiságát és szilárdságát az öntudat fölénye cserepekre zúzta, ám a törmelékek közül gúnyosan mindig csak saját *szubjektív* visszfénye csillan rá. Mennél inkább s vágyakozóbban tárja ki karját, hogy átölelje az objektívat, annál megközelíthetetlenebbül húzódik az vissza a maga transzcendenciájába, az őt üldöző öntudat elé csak árnyakat vetítve, amelyeknek ölelésében az csak önmagát öleli. Ez az ésszerű, lélekkel teljes mindenség *istentől megfosztott* világgá vált. Isten maga, az abszolútum, erről az álláspontról nézve csupán a gyakorlati ész *posztulátuma:* vagyis nem *egzisztencia* — mert az ész Kant szerint nem adhat realitást eszméinek, hanem csak egy *feltevést* jelent a szükségét érző öntudat számára.

Ez az az álláspont, amely megtermi az isten *vágyát* és a *panaszt* az istentől megfosztott világ miatt, ez szüli a fájdalmat is amiatt, hogy tudjuk: nem *tudhatunk* semmit.

Igazában Kant titáni szelleme, a kanti álláspont az a Faust, akihez a szellemek kara ezt kiáltja:

„Jaj! Jaj!
Miattad omolt el
a szép Egész,
ó, durva ököl;
s most pusztul, enyész.
Egy félisten műve ez hát!
S mi romját a semmibe hordjuk el innen,
zokogván
pusztult szépségein annak!
Elseje
a földi fajnak,
hogy ha te
tudnál nagyobbat,
szívedben építsd újra fel!"*

És éppen úgy, ahogyan a költői óhaj felszólította őt — szívéből *építette* újra fel. A német szellemnek, amikor ezt a világot újra felépíti és *szívében* építi fel — a neve: *Fichte!*

A bölcselők sorában minden haladás csupán abban áll, hogy az utód csak elődje létét sommázza, csak kimondja azt, amit amaz önmagában már véghezvitt. Ám így kimondva ez tökéletesen új gondolattá és a szellem új álláspontjává lett. Eszerint lehetséges volna — még ha ez a sűrítés alighanem a legnehezebb is a filozófiai vizsgálódásban — minden filozófust egyetlen tételre redukálni, amelyben nyomban megvan az a törekvés, hogy egy belőle következő és mégis vele ellentétes tételbe menjen át.

Kant a kriticizmus által az objektív világot pusztán nem magánvalóan létező és csak a szubjektív tudat által mintegy előretükrözött jelenséggé fokozta le; *feloldotta* az objektív világot a szubjektív tudat negatív eredményévé, ahogy azt leírtuk.

Fichte ezt a feloldást csak úgy fogadja el, hogy egyúttal annak pozitív eredményébe torkolltatja. Úgy fogadja el az objektív világnak az öntudatba való ama belehanyatlását, hogy áthajlítja az objektív világnak a tiszta *öntudatból* való *származásába*, más szóval ebbe a gondolatba: az Én vagy a tiszta gondolkodás alaptörvénye

* „Faust", I. rész. Jékely Zoltán ford. — *Szerk.*

és pozitív teremtő anyaöle minden, csakis *belőle* fejlődő és levezetődő objektívnak és reálisnak. Ezt viszi végbe Fichte „Tudománytan"-ában és annak általa kialakított egymást követő alakzataiban.

Fichte, keresve egy abszolút végső, teljesen és feltétlenül biztos alapelvet, amelyből minden egyéb kifejlődik, a *tiszta Én* vagy az öntudat fogalmából indul ki. Tudniillik először is ebből a feltétlenül biztos tételből indul ki: *A* egyenlő *A*-val, vagyis a dolgok azonosak önmagukkal. Ám mi az, ami e tételben benne foglaltatik? Nem az, hogy *A* létezik, ezt nem tartalmazza és nem állítja, hanem csak azt, hogy ha *A* van, akkor *egyenlő A*-val. Ez a *viszony*, nem pedig *A* egzisztenciája az, ami feltétlenül, immanensen adott. Tehát ami feltétlen, az a tételnek nem a tartalma, hanem csak a formája, egy olyan *A*-nak az önmagával való azonossága, amelynek az egzisztenciája még hipotetikus és feltételes. Ámde az önmagával való azonosság e tételében már feltétlenül és teljességgel bizonyosként adva van egy egzisztencia, tudniillik nem *A* egzisztenciája, hanem az Én egzisztenciája. Mert az önmagával való azonosság azon tétele, amely szerint *A*, ha van, *azonos A*-val, az Énben és az Én által tételeződik, amit ennek alapján egy teljességgel és feltétlenül adott tényként a tudat ítél meg. Így hát most megtaláltatott az a nemcsak forma szerint, hanem tartalma szerint is feltétlen tétel: Én vagyok — már nem csupán: *Én vagyok én*, ugyanabban az értelemben, mint az *A* egyenlő A-val tétel, úgy, hogy csak azt mondjuk, *ha Én vagyok*, akkor *Én egyenlő* vagyok önmagammal, de hogy ez egyáltalán van-e, az hipotetikus és feltételes, hanem egy *tartalmát* tekintve feltétel nélküli tétel, amely feltétel nélkül kimondja, hogy Én igenis van, vagyis ez a tétel: *Én vagyok*.

Az Én tehát határozottan állította saját létét, s az Én e *léte* csupán abban áll, hogy határozottan levőnek állítja magát. Az *Én* maga *állítja* magát: *így van:* az Én van, de ez a lét csupán önmaga állításának tiszta tevékenysége. Más szóval: az, aminek léte csupán abban áll, hogy önmagát levőnek *állítja*, az a *tiszta* Én, a *tiszta* gondolkodás.

De tovább: amikor azt mondom, hogy Én, amikor magamat, az öntudatot létezőnek állítom, ezáltal már az a tevékenység vagyok, hogy magamat, az Ént, megkülönböztetem mástól. Az Én nem

egybeolvadás minden lehető érzéki léttel, hanem visszafordulás önmagunkba, önmagunknak és másnak megkülönböztetése. Amikor azt mondom, hogy Én, ezzel már állítottam egy számomra mást, egy Nem Ént. Tehát éppolyan bizonyosan van egy az Énnel teljességgel szemben álló *Nem Én* is, amely az Énnel ily módon s azt korlátozva szemben áll. Ám ezt a Nem Ént, mint kitűnt, az Én *tulajdon* állító tevékenysége által *állítja.*

És most aztán Fichte az objektív és reális világ összes kategóriáit, a mennyiséget, valóságot, okot és okozatot, szubsztancialitást stb. az Énnek vagy a tiszta gondolkodásnak ezen állító tevékenységéből benső szükségszerűséggel *vezeti le.*

Levezeti, mondom, vagyis Fichtében a német szellem átveszi az Arisztotelész ideje óta érintetlenül maradt görög örökséget, amely abból áll, hogy a kategóriákat a gondolkodás tiszta, magát belső szükségszerűséggel eleve meghatározó tevékenységéből fejti ki, *teremti meg.* Itt valami egészen más, sőt valami éppen ellentétes történik, mint Kantnál. Kant a kategóriákat úgy fogja fel, mint amelyek empirikusan feltételezettek, és a szubjektív tudat funkcióiban oldja fel őket. Fichte, megfordítva, a tiszta gondolkodásból *teremti meg* és vezeti le a tárgyi világ összes kategóriáit, úgy teremti meg őket mint *objektív meglevőket* és mint szükségszerű termékét a tiszta gondolkodásnak, amelyből kiindul. Eközben úgy jár el, hogy minden létrehozott kategóriáról kimutatja, hogy ellentmondásba kerül önmagával és most közelebbi meghatározás révén hozza létre a szintézist, amelyben az ellentmondóval egyesül; vagyis más szavakkal: Fichténél *magában véve* már tökéletesen megvan *Hegelnek az ellentét törvénye által kifejtő dialektikus módszere.* Fichte művének egyetlen lapját sem nézhetjük elmélyedve anélkül, hogy meg ne pillantanánk mindenütt Hegel *csíráit.*

Fichtét bírálva, szokásos lett ezt mondani: az ő Énjének mindig szüksége van egy Nem Én lökésére, így tehát alapjában véve ugyanaz a dualizmus lelhető fel nála, mint Kantnál. Még olyan nagy ember is, mint Hegel, bírálja ezzel Fichtét. S amit e bírálat tartalmaz, nem is *helytelen,* csak éppen nem *meríti ki* az igazságot és ezért *igazságtalan. Nem helytelen,* mert] további fejtegetésben Fichténél csakugyan a Nem Énnek ezen lökése által megy végbe, s ezt megint csak az Én korlátozza és határozza meg. Ám a bírálat

nem kimerítő, és ezért nem igazságos, mert két mozzanatot szem elől téveszt: egyfelől, formai tekintetben, hogy magát a Nem Ént *végső* soron az Én állította, hogy tehát *végső* soron minden az Én tulajdon állító tevékenységéből van kifejtve. Másodszor és tartalmi vonatkozásban, hogy mivel a tárgyiság összes kategóriái a tiszta gondolkodásból vannak *pozitíve levezetve*, pozitíve — és *objektív egzisztálóként* — *teremtve*, ezáltal a *magánvaló* dolog, amely Kantnál a tudattal megragadhatatlanul szemben állt, most Fichténél magától *beleesett az Énbe*.

Fichténél az Én avagy a tiszta *gondolkodás* lett az *igazi magánvaló dolog*. Ez maga minden lét abszolút *magánvalója*, amely magából bontakoztat ki minden létezőt. Az Én vagy a tiszta gondolkodás, mint maga Fichte mondja, minden valóság, s *semminek* sincs realitása, kivéve az Ént és az általa állítottat. Így Kanthoz képest tehát szerepcsere történt oly módon, hogy a magánvaló dolog átlépett a tiszta gondolkodásba magába, minden továbbit pozitíve magából állítva, hogy maga vált tiszta gondolkodássá és ennek minden mást önmagából megteremtő tevékenységévé; vagy, más szóval, a kanti dualizmust *megőrizve-megszüntette* (ist aufgehoben), és ezzel magában véve már adva van gondolkodás és lét *azonossága*.

Az imént azt mondottam Önöknek, Uraim, hogy minden filozófus csak levonja annak eredményét, amit előde már véghezvitt, tehát mindig csak kimondja azt, ami annál magában véve már adva volt. Ha ez igaz, ebből szükségképpen következik, hogy amit egy filozófus végbevisz, még különbözik az összefoglaló tudattól, amellyel ő maga e teljesítményről rendelkezik.

Ámde senkinél sem látható ez világosabban, mint Fichténél. Mert fellépése első idejében még azt hiszi, hogy teljesen Kant álláspontján van. A tudománytan fogalmáról szóló írásának már elején (1794, I. köt. 30. old.) kifejezi azt a szilárd meggyőződését, hogy „emberi értelem nem lépheti túl azt a határt, amelyen Kant állott". Kijelenti, hogy tudja, „soha semmit sem fog tudni mondani, amire Kant közvetlenül vagy közvetve, világosan vagy homályosabban ne utalt volna". Egészében véve még a következő években is ragaszkodik filozófiájának ehhez a felfogásához, ha nem is ingadozások nélkül. Például 1797-ben, tudománytanának a *Philosophisches Journal*ban megjelent első bevezetésében

kijelenti, hogy szándéka csupán az, hogy rendszeres és Kanttól teljesen független ismertetését adja Kant nagy felfedezésének.

Különös! Azokban az értelmetlen és nevetséges támadásokban, amelyeket Fichte tudománytana első részeinek publikációi előidéztek, e támadásokban, amelyek szégyenére válnának nemzetünknek, ha minden újnak és nagynak nem örökösen megismétlődő sorsa volna az, hogy a tompa középszert és a hagyományosban fészkelő értelmetlenséget maga ellen bőszíti — mindezen nevetséges és nyomorúságos recenziókban csak *egyvalami* volt igaz, hogy, amint azt a recenzensek megállapították, itt egy Kanttól teljességgel eltérő rendszerről volt szó. Mindazokban a rideg és a hozzá annyira illően büszke válaszokban, amelyeket Fichte alkalomadtán recenzenseinek adott, csak *egyvalami* volt téves; az, hogy, amint ehhez görcsösen ragaszkodott, Kantot csak félreértették, és a kanti gondolat az övével azonos.

Később, mint tudják, Fichte erről vallott nézetét tökéletesen megváltoztatta, és teljesen felismerte azt az új, önálló és korszakalkotó álláspontot, amely őt a szellem történetében jellemzi. Ám már az első időszakban a tudománytanra vonatkozó publikációi — azon kívül is, amit a teljesítmény egésze nyújtott — nincsenek híján olyan részeknek, amelyekben a Kanttal és a kanti elvvel való ellentét a legvilágosabban kifejeződik. Minthogy e részletek kiválóan alkalmasak annak igazolására, amit a magasabb és *megbékült* világnézetről mondottam Önöknek, amelyet — ellentétben a Kantnál még meglevő dualizmussal — Fichte filozófiája meghódít a szellem tudatának, nem lesz érdektelen, ha ezek közül néhányat idézek.

Az 1795-ben közzétett „A tudománytan sajátságának alapvonalai"-ban (I. 332. old.) ezt mondja: „Kant annak feltételezéséből indul ki, hogy adva van egy *sokaság*, amely a tudatot egységesítve magába fogadhatja, és tekintetbe véve álláspontját, amelyre helyezkedett, nem is indulhatott ki más feltételezésből. Ezáltal az elméleti tudománytan számára megalapozta a különös kategóriáját; nem akart megalapozni mást, és ezért joggal haladt a *különöstől* az *általánoshoz*. Mármost ezen az úton egy kollektív általános, az eddigi tapasztalat egésze megmagyarázható ugyan mint ugyanazon törvényeknek alávetett egység; ám *sohasem* magyarázható meg egy *végtelen* általános, a tapasztalat folytató-

dása a *végtelenségbe*. A végesből a végtelenbe nem vezet út; de megfordítva, van út a meghatározatlan és meghatározhatatlan végtelenségből — a *meghatározás* képessége által — a végességbe, s ezért *minden véges* a *meghatározónak* a terméke."

Látják tehát, Uraim, hogy szemben a Kant-féle kiindulással a *végesből* — ahonnan, mint Fichte mondja, a *végtelenbe* nem vezet út —, amiből ténylegesen Kant dualizmusa, magánvalójának *transzcendens* volta ered, Fichte *saját* útjaként és *saját* filozófiájaként kiemeli, hogy magából a végtelenből indul ki, és a véges a végtelen önmeghatározásából jön létre —, amivel megszűnik a különválasztás, és már adva van kettőjük azonosságának elve.

S ugyanígy ugyanezen írásnak egy másik helyén (I. 386. old.) ezt mondja: „Kantnak, akinek számára a kategóriák eredetileg a *gondolkodás formáiként* keletkeztek, s akinek a maga szempontjából ebben teljesen igaza van, szüksége van a képzelőerő által létrehozott sémákra ahhoz, hogy a kategóriáknak *tárgyakra* való alkalmazását lehetővé tegye; ily módon, szerinte is, mint szerintünk, a képzelőerőnek kell feldolgoznia őket ahhoz, hogy ennek révén legyenek megközelíthetők. A tudománytanban a tárgyakkal egyidejűleg jönnek létre, s azért, hogy ezeket lehetővé tegyék, magának a képzelőerőnek a talaján."

Tehát Kanttól eltérően, akinél a kategóriák, ahogyan ezt Fichte nyomatékosan kiemeli, *gondolkodási formák*, a kategóriákat ő *létformákként* akarja kezelni. Fichte szerint *maguk a tárgyak* ahelyett, hogy megmaradnának egy, a kategóriák számára elérhetetlen magánvalónak, ellenkezőleg, a kategóriákkal együtt és a kategóriák által jönnek létre.

S ugyanígy ugyanitt a szkeptikus Maimon ellen fordulva, aki ezt vetette a kanti filozófia ellen: lehet, hogy az embernek vannak a priori gondolkodási törvényei; de mi jogosítja fel arra, hogy ezeket a törvényeket az objektumokra, a tárgyakra alkalmazza, hogyan közelíti meg a tárgyakat? — Fichte ezt válaszolja (uo., 288. old.): „Ezt a kérdést nem lehet másként megválaszolni, mint így: a gondolkodási tevékenységnek *magának* kell a tárgyat létrehoznia, ahogyan a tudománytanban ezt más okokból, e szükséglettől teljesen függetlenül kifejtettük." És a tudománytan (I.) bevezetésében, amelyet utólag — 1797-ben — a *Philosophisches Journal*-ban ad ki, ilyen módon nyilatkozik rendszerének igazi tárgyáról

(I. 428. old.): „E rendszer tárgya a tudatban még ténylegesen reálisként fellelhető valami, nem *magánvaló dologként*, ami által az idealizmus megszűnnék az lenni, ami, és dogmatizmussá változnék, hanem *magánvaló Énként*."

Látják hát, hogyan igazolódik itt az, amit Önöknek az imént mondtam, hogy tudniillik a magánvaló dolog, amely Kantnál a szubjektív tudattal szemben áll és marad, Fichténél szerepet cserél. A lét *magánvalója* átlépett magába a tudatba, a *magánvaló dolog magánvaló Énné* lett, amely minden egzisztenciát magából vezet le és állít, és a valóban objektívnak ama transzcendenciája, a végtelennek és a végesnek ama kettőssége ezzel megszűnt, amint azt Fichte nem sokkal lejjebb maga kijelenti (I. 454. old.): „Hiszen minden filozófia egyetlen célja egy *objektív* igazság *levezetése* — mind a jelenségek világában, mind pedig az inintelligibilis világban."

Láthatták, tehát, Uraim, miképpen teljesedett be Fichtében a költő vágya. Az objektív világ ismét felépült, mégpedig az Én tiszta bensőségében *épült fel*, a tiszta gondolkodásban, amely e világnak azzal, hogy magából állítja és létrehozza, igazságot és objektivitást ad, de ezáltal egyúttal kiragadja a kanti dualizmus transzcendenciájából, és saját bensejének, a gondolkodásnak *megbékélt immanenciájává* teszi. Fichte felépítette, mégpedig saját *kebeléből*, az Én tiszta bensőségéből, felépítette a világot ama lényeg nélküli jelenségtöredékeiből, amelybe a kanti filozófia taszította.

Végül Fichte „A tudománytan kifejtése" című újabb és még mélyebb művében, melyet 1801-ben ad ki, kifejti az abszolút lét és az abszolút Én azonosságát, és bebizonyítja, hogy az abszolút tudás nem más, mint magának az abszolútnak *magánakvalósága*. És „A teljes tudománytan alapvetése" című korábbi mű második kiadásában, amelyet 1802-ben jelentetett meg, ezekhez a szavakhoz: „Az én eredetileg egyszerűen állítja saját létét" — ezt a megjegyzést fűzi (I. 98. old.): „Mindez most más szavakkal, amelyekkel azóta kifejeztem, ezt jelenti: az *Én* szükségképpen a *szubjektum és az objektum azonossága, szubjektum-objektum*."

Ez azt jelenti, Uraim, hogy itt e két helyen Fichte már tömören kimondta a Schelling—Hegel-féle filozófia közös elvét, azét a filozófiáét, amelyben immár a fichtei filozófiának azon utolsó

dualista alkalmatlansága is ki van küszöbölve, hogy az Énből vagy szubjektív gondolkodásból indul ki, amellyel az immanencia mint általa állított és vele szemben mégis önálló Nem Én áll szemben; azét a filozófiáét, amely elsőként fejti ki valóban és helyesen azt az elvet, amelyhez, mint látjuk, már Fichte is eljutott. Ebben az új filozófiában ugyanis tulajdonképpen ezzel az egyszerű következtetéssel találkozunk: ha a szubjektum és az objektum *azonos*, akkor a kettő közül egyik *sem* maga a dolog, sem a szubjektum, sem az objektum nem az, hanem mindkettő csupán a dolog egyoldalú mozzanata, s az igazi dolog nem más, mint ezeknek *mindkettőjükön* átmenő azonossága, *maga az a folyamat*, amely az objektívban létezőként állítja magát és a szubjektumban eljut önmagának tudatához, a magánakvalósághoz. Ez a mindkét oldalon átmenő mozgás az *abszolút*, a csak egy örök magáválevésből álló *magánvaló dolog*, s megfordítva, az állandó önobjektiválásban magát megvalósító magánakvaló, úgyhogy így a gondolkodásnak és a tárgyi világnak két tényezője összekapcsolódott ama *végső* és *legbenső* megbékülésben, s mindkettőben csak az egyetemes szellem mozzanatait és tulajdon önmegvalósításukat lehet látni.

Most, Uraim, elmondhatjuk, hogy nemcsak Fichtét vizsgáltuk, hanem szellemének *szellemét*, ahogyan a feladatot magunk elé tűztük, szellemében felismertük a mozgató törvényt, vagy hogy Fichte kifejezését használjuk, az *őstörvényszerűt*.

A szellemnek *ez* a nemzeti vonása, amelyet már Fichte *előtt* megtaláltunk Kantban, s amelynek maga Fichte csak szükségszerű és immanens továbbfejlődését képviseli, s amely teljesítményeinek természetét alkotja egy oly időpontban, amikor ő maga szubjektív tudatában még tévedésben van teljesítménye igazi mivoltát illetően, ez a vonás, amely ugyanazon immanens következetességgel tovább fejlődik Schellinghez és Hegelhez — *ez a vonás* az, amely minden esetlegestől és egyénitől független, amely szellemének hajtóereje, mozgató törvénye vagy őstörvényszerűsége.

Ez a szellem, amely azonos a szellem hőseinek egész sorában, s amely mindegyikben megvan és mindegyiket túlhaladja — ez bennük a nemzeti vagy *népszellemi*. Ez alkotja a filozófusok sorának igazi közös szubjektumát, s ezek az egyének — Kant, Fichte, Schelling, Hegel csak alakok, amelyekben a német szellem eljut

önmegértéséhez, és meglétének és önfejlődésének egyre magasabb fokaira hág.

Innen ered az a nem véletlenszerű és igen gondos vizsgálatra érdemes jelenség, hogy — míg a britek meg a franciák *egyetlen* ilyen szellemet sem tudnak felmutatni — Németországban nincs *egyetlen* nemzedék sem, hogy ne támadna közöttünk legalább *egy* olyan szellem, amely táplálóan tovább szítja a metafizikai gondolkodás szent Vesta-lángját, azt a lángot, amellyel pontosan, mint a római mondában, s metafizikai érzékfölöttisége ellenére, bonthatatlanul össze van kapcsolva nemzetünk *földi* sorsa is, amit még majd egyre közelebbről látni fogunk.

Mert ez a nemzeti szellem maga, mint már eddig is láttuk, tartalmát tekintve nem más, mint törekvés az *igazi* világnak a *szellem* bensősége által való mind mélyebb és intenzívebb *megragadására*, kiindulva a valóság legbelső gondolati alapjáról, törekvés a szellemnek és a reális világnak mind belsőbb *kibékülésére*, kiindulva eme ellentét legalaposabb elméleti megragadásából. Tehát ez az, mondom, amit e *nemzeti* önvizsgálódásban a *mi* nemzetünk sajátos fejlődési törvényeként megállapítottunk, hogy más népektől eltérően nem a valóság széttörése által és a végrehajtott tett alapján hozunk létre magunknak a tevékenységünkről való utólagos tudatot, hanem e konfliktus legmélyebb és legelméletibb leküzdéséből *indulunk ki*, az objektív világ merev önállóságának és tárgyiságának teljes tudatos, metafizikai és ezért elveszíthetetlen megszüntetéséből.

Ebből *indulunk ki*, mondom, ámde semmiképpen sem állunk meg e csupán *elméleti jellegű* leküzdésnél, mert hiszen ez — ha megengedné, hogy a valóság megmaradjon, ellentétként szemben állva vele — ama legmélyebb kibékülés helyett, amely a német szellem osztályrésze és munkája, éppen elméleti tisztasága miatt, a legkiáltóbb ellentétre és a tudat önmagában való legszerencsétlenebb szétdaraboltságára volna kárhoztatva.

„Végül is — mondja maga Fichte olyan mesterien (D. R. VII. 394. old.) — mit céloznak a legelvontabb tudományok körüli összes fáradozásaink? Ha e fáradozások legközelebbi célja az, hogy a tudományt nemzedékről nemzedékre továbbplántáljuk és a világban megtartsuk, miért *kell* hogy fennmaradjon? Nyilvánvalóan csak azért, hogy általában az életet és *a dolgok egész emberi*

rendjét kellő időben kialakítsuk. Ez a tudomány végső célja; közvetve eszerint, még ha csak egy távolabbi jövőben is, mindezen tudományos törekvés az *államot* szolgálja."

Eddig ment el Fichte. Szemügyre vettük hát Fichte szigorúan spekulatív filozófiáját vagy tudománytanát. Magától adódik belőle Fichte etikájának szigorú erkölcsi elve: az egyén alárendeli magát a tiszta *Énnek* vagy a *nemnek*, a *nemben* és a *nemért* élt létnek. Ám nem adatott meg itt, hogy Fichte filozófiájának központjából valamennyi kisugárzását kövessük. Filozófiájának egy részére azonban még egy rövid pillantást kell vetnünk, tudniillik *népfilozófiájára.* Már azért is meg kellett itt ezt említenünk legalább futólag, mert azt e városhoz* érdek fűzi.

Itt, ebben a városban fordult Fichte az idegen hódítóval szembe azokkal a gondolatlángokkal, amelyek még ma is szent tűzzel hatnak át minden németet, akinek a keble nem képtelen minden lelkesedésre. Itt, ebben a városban tartotta azon beszédeit a német nemzethez — népünk dicsőségének egyik legnagyszerűbb emlékművét —, amelyek mind mélységben, mind erőben messze túlszárnyalnak mindent, amit ebben a műfajban minden korok és népek irodalma ránk hagyott.

Itt, ebben a városban tartotta ama beszédeit 1808-ban, oly időpontban, amikor mindenki gyáván és ijedten alávetette magát a világ urának, s ő egyedül állt ellent, kezében a gondolat villámát suhogtatva, szemét szilárdan az örök dolgokra szegezve, s minden veszélynek fittyet hányva egy olyan vállalkozásnál, amelyet, mint maga mondja, eleve „a halál veszélyének tudatában kezdett".

Így állt itt, örök diadalaként minden igazi filozófia erkölcsi nagyságának! *Így* állt itt, örök diadalaként minden igazi filozófia nagyon is találó szellemi előrelátásának! Mert ezekben a beszédekben akkor, amikor a hódító hatalmának legmagasabb és nem vitatott csúcsán állt, a diadalmas gondolkodó a diadalmas hadvezérnek biztonsággal megjósolja nem távoli bukását. Ma, kiált fel, Európa jelenlegi műveltségi szintjén, átadni magunkat annak az álomnak, hogy a világot egy új egyetemes uralkodó meghódíthatja?! S íme, válasza: „Európa népei már századok óta nem vadak többé, és nem örülnek immár egy romboló tevékenységnek

* Berlin. – *Szerk.*

önmagáért. A háború mögött mindenki keresi a végül elérhető békét, a megerőltetés mögött a pihenést, a zavar mögött a rendet, s mindenki azt szeretné, ha pályáját egy házias és csöndes élet békéje koronázná. Egy időre talán egy csupán elképzelt nemzeti előny is háborúra lelkesítheti az embereket; ha a felszólítás *mindig* ugyanolyan módon tér vissza, eltűnik az álomkép és az a *lázas erő*, amelyet előidézett; a nyugodt rend utáni vágy visszatér, és vele a kérdés: mi célból teszem és viselem el mindezt? Korunk egy világhódítójának előbb mindezeket az érzelmeket kellene kiirtani, és ebbe a korszakba, amikor természeténél fogva vad nép nem létezik már, művileg bevinni egy ilyen népet."

Vizsgálják meg pontosan e szavakat, Uraim, s mélyükre rejtve láthatják mindazon jelenségeket, amelyek magában Franciaországban Napóleon bukását kísérték, a francia burzsoázia fáradtságát és elfordulását, marsalljainak árulását, a járadék emelkedését a párizsi tőzsdén a waterlooi ütközet után. Bármennyire paradoxnak tűnt is ez a jóslat akkor, a francia seregek és a francia nép lelkes örömrivalgása láttán, ez a jóslata a gondolkodó tévedhetetlen éleslátásáról tanúskodik.

Ám akármilyen gazdag alapot ad is a szemlélődésre a német szellem e remeke, alá akarom vetni magam annak a felfogásnak, hogy nekem mint a filozófiai társulat szónokának mindent, ami exoterikus, más körökre kell hagynom.

Ám annál inkább feladatunk lesz, hogy az exoterikusban az ezoterikusat szemügyre vegyük, kiváltképpen akkor, amikor, mint ez esetben, eddigelé nem volt tárgya a vizsgálódásnak. Fichte népfilozófiai cikkeit maga Hegel sem méltatta megfelelőképpen.

Tudniillik, ha egybevetjük az első népfilozófiai előadásokat „A jelenlegi korszak alapvonásairól", amelyeket Fichte 1804-ben Berlinben tartott, a német nemzethez intézett beszédekkel, s ezekkel összekapcsolunk néhányat állambölcseleti irataiból, akkor mindebben nem kevesebb van adva, mint — egy *történetfilozófia* első igazi elve. Az, ami Leibniznél egy, a világ ábrázolására hivatott *harmonia praestabilita**, egy *Theodicea*** még egészen homályos és önmagát félreértő gondolata, puszta *feltevés* maradt,

* eleve meghatározott összhang. — *Szerk.*

** isten-igazolás; Leibniztől eredő kifejezés. — *Szerk.*

ám később Hegelnél első konkrét kifejtéséhez jut el — látják, Uraim, hogy itt is a *német szellemnek* igazi nemzeti, nemzedékeken átnyúló és lassanként kibontakozó munkájával van dolgunk —, az Fichténél első ízben jelenik meg *kifejlesztett ésszerű elvként.*

Ennek bizonyítása könnyű. Az „Alapvonások"-ban Fichte immár a történelem igazi, a hegeli bölcselet által is megtartott *fogalmából* indul ki, tudniillik abból a fogalomból, hogy a történelem az emberi nemnek a szabadság felé való fejlődését mutatja és valósítja meg. Ennek az egyetemes mozgásnak a törvényét Fichte ésszerű világtervnek nevezi, és feltételezi e terv *időbeni* tagozódását, tudniillik „a földi élet" bizonyos „szükségszerű részeit és korszakait", amelyek révén a nemnek a szabadság felé való fokozatos fejlődése végbemegy, s amelyeket Fichte *világszakaszoknak* vagy *korszakoknak* nevez és tüzetesebben kifejt. Mármost az „Alapvonások" csak e fejlődés *időbeli* tagozódását jelöli meg.

Ehhez az időbeli tagozódáshoz a „Beszédek a német nemzethez" című művében és később Fichte államtanában még hozzájárul az, hogy Fichte a *nép fogalmát* is meghatározza valóságosan és igen mélyen. Felveti ezt a kérdést: „mi egy *nép* a szó magasabb értelmében", és így válaszol rá: Egy nép egymással együtt élő és magukat önmagukból állandóan természetesen és szellemileg létrehozó embereknek a közössége, akik valamennyien alá vannak vetve a szellem fejlődése bizonyos *sajátos* törvényének, akik egyazon *szellemi* természettörvénynek és e törvény fejlődésének vannak alávetve.

A népszellemek e fogalma által — mely szerint ezek a szellem egy bizonyos törvényének és ez utóbbi fejlődésének vannak alávetve és azt megjelenítik — Fichte a világterv ama *időbeli* tagozódása, vagyis a korszakok mellett megadja az emberi nem szabadsághoz való fejlődésének *térbeli* tagozódását is, avagy e *sajátos* népszellemek által végzett fejlesztési tevékenységnek szükségszerűségét és ésszerűségét, és ezzel azt a követelményt támasztja, hogy megragadjuk a nem fejlődésének időbeli és térbeli tagozódása közötti ésszerű és szükségképpi összefüggést, s kimutassuk, hogy eszerint a népszellemek maguk bizonyos fejlődési fokok szükségszerű hordozói és létrehozói. Ez azt jelenti, Uraim, hogy eltekintve néhány értékes töredéktől, amelyet Fichte a német nemzethez intézett beszédeiben, az államtanban és más állambölcseleti írásai-

ban nyújt, itt már adva van egy történetfilozófia *konkrét elve*, melynek kifejtését elsőként Hegel kísérelte meg, és amelynek további tökéletesítése egyik legdicsőbb feladataként német géniuszra vár. Ám ha *Fichte* a világtörténelmi fejlődés ökonómiáját úgy fogja fel, hogy ebben mindegyik népszellemnek megvan a maga különleges szükségszerű funkciója, akkor igen közelfekvő és igen természetesen felvetődik ez a kérdés: milyen küldetést jelöl ki ő minékünk, a német népnek?

S ezzel a kérdéssel elérkeztünk ahhoz a természetszerű és szükségképpi következtetéshez, amely által ennek az ünnepnek mint a német szellem nemzeti önszemléletének a fogalma, amelyből eredetileg kiindultunk, visszatér kiindulópontjához, s ezáltal kiteljesedik.

Úgy ismertük meg tehát a német szellemet Fichtén, mint teljesítményeinek mozgató törvényét, Fichté*ben* és abban a sorban pedig, amelynek tagja, mint e sor egyéniségein túlmenő szellemi fejlődés hajtóerejét, most pedig végül még közelebbről, Fichte *által* és túl rajta, az ő szemének visszfényében kell szemügyre vennünk. S ha igaz az, hogy egy nemzet nagy emberei mind csupán a nemzeti szellemnek magasabb önmegragadását képviselik, s ha továbbá a magáról való öntudat, amelyhez a német szellem Fichte nagy és világosan látó szemében eljut, egybevág azzal, amit mi *Fichtén* törvényként ismertünk meg, e törvény közelebbi konkrét beteljesüléseként, akkor ebből eljutottunk szellemünk nemzeti szubsztanciájának végső bizonyosságához, helyzetünknek és törekvésünknek végső önmegértéséhez, s ezzel e nemzeti ünnep mély jelentőségének valódi lényegéhez.

Mi hát Fichte szerint a világtörténelemben a német népszellem rendeltetése és jelentősége? Már a német nemzethez 1808-ban intézett beszédeknek az az alapgondolata, hogy a németek Fichte szerint arra rendeltettek, hogy minden más nép előtt a tökéletesedést és a fejlődést képviseljék a történelemben. Ezért a külországok nevében, de magának a gondviselésnek és az isteni világtervnek a nevében is — amelyet csak emberek valósíthatnak meg — arra kér bennünket, hogy vessük latba erőnket nemzeti önállóságunk visszanyeréséért, és ezáltal mentsük meg magának az isteni világtervnek is *becsületét*, sőt *létét*.

Ám ha azt kérdezzük, mire alapítja beszédeiben Fichte a német

nemzet e különleges igényét, akkor elsősorban arra a körülményre, hogy *olyan tisztán maradt ősi nyelven* beszélünk, amelynek révén megszakítás nélküli összefüggésben élünk az őseredeti szellemi fejlődéssel — erre alapítja igényét Fichte. De ha ez megkülönböztet bennünket a franciáktól meg a britektől, vannak más népek, amelyek szintúgy dicsekedhetnek azzal, hogy ősi nyelvük van, s a német nemzethez intézett beszédekből érezhető, hogy itt egy nagyszerű gondolat fejeződik ki, amely azonban még nem jutott el belső tisztázásához. Már határozottabban és más formában nyilvánul meg ez a gondolat öt évvel később Fichte államtanában.

Keblünk szükségképpen örömteli, bár nem csodálkozás nélküli büszkeségtől dagad, ha azt halljuk, hogy Fichte szerint a német nép nemcsak szükségképpi mozzanat az isteni világterv fejlődésében, mint minden más nép is, hanem éppen az a mozzanat, amely *egyedüli* hordozója azon fogalomnak, amelyen Fichte szerint a *jövő* birodalmának, a tökéletes szabadság birodalmának kellene felépülnie, s *ennek* a birodalomnak s világkorszaknak a megalapítása *csakis* tőle indulhat ki.

„A német nép egységének fogalma — mondja Fichte államtanában (VII. 573. old.) — még nem is valóságos; a jövő általános posztulátuma. De ez *nem* valamiféle elkülönült népi sajátszerűséget fog érvényre juttatni, hanem a *szabadság* polgárát fogja megvalósítani." S a németek jövőjét prófétikusan megjövendölve, ezt mondja államtanában (IV. 423. old.): „Egy birodalmi egységnek, egy belsőleg és szervesen tökéletesen egybeolvadt államnak a posztulátumát megjeleníteni — ez az, amire a németek hivatva vannak, ezért léteznek az örökös világtervben. Őbennük a birodalom a kifejlődött személyi szabadságból kell hogy kiinduljon, s nem megfordítva; a személyiségből, amely minden állam előtt elsőként alakult ki, azután kialakult az egyes államokban, amelyekre a birodalom oszlott, és amelyeknek — mint puszta eszközöknek a magasabb célhoz — azután el kell hullaniuk. — S így elsőként fogják alkotni a jognak egy olyan igazi birodalmát, amilyen még sohasem volt a világon, oly lelkesedéssel a polgári szabadságért, amilyet a régi világban tapasztaltunk, s anélkül, hogy az emberek többségét rabszolgaként feláldoznák, ami nélkül a régi államok nem maradhattak fenn; a szabadságért, amely mindenkinek egyenlőségén nyugszik, akinek emberi orcája van. Csakis a néme-

tek alkothatják meg ezt, akik évezredek óta léteznek e nagy cél érdekében, és lassan megérlelődnek rá — más eleme e fejlődésnek az emberiségben nem létezik."

S mintha érezné, hogy e szavak megragadó erejét semmi, őmaga sem szárnyalhatja túl, és nem is érheti el, szó szerint idézi őket egy töredékes állambölcseleti irat végén, amelyet nem sokkal halála előtt fogalmazott meg.

Ám bármily büszkeséggel kell is hogy eltöltsék ezek a német rendeltetésről írt szavak minden német szívét, még mindig fennmaradnak kérdések: hogyan értendők a nagy gondolkodó ezen szavai? vajon minden népek előtt miért éppen nekünk jut e hivatás világtörténelmi tisztessége? s vajon Fichte nem téveszti-e meg magát ebben saját nemzete iránti elfogultságból, vagy melyik az a mozzanat eddigi történelmünkben, amelynek így kell alakulnia és csakis így alakulhat, s hogyan lenne ezzel összeegyeztethető az, hogy ötven évvel Fichte halála után, úgy látszik, nem kerültünk közelebb ehhez a rendeltetéshez, vagy pedig mennyiben felel meg e mondat paradox volta ellenére éppen *ez* a helyzet *ennek* a rendeltetésnek?

Arról van tehát szó, hogy Fichte e gondolatához rendeljük annak pontos és kifejtett bizonyítását, amely Fichténél magánál ama aforisztikus formában még nem található meg, hogy ezt a gondolatot tovább gondoljuk *az ő* — Fichte — szellemében kifejtett, önmagát magyarázó tartalmáig. Mi méltóbbat tehetnénk Fichte ünnepének e napján, mint hogy az ő szellemében tovább gondoljuk *azt* a gondolatot, amely népünk szellemi rendeltetését tartalmazza, s így megmutassuk: méltók vagyunk arra, hogy Fichte utódainak nevezzük magunkat, és az *ő* szelleme tovább él bennünk! E nehéz feladat során — hogy az ő szellemében tovább gondolkodjunk — először is, nehogy megbotoljunk, felhasználhatjuk segédeszközként azokat a töredékeket, amelyeket imitt-amott elszórva magánál Fichténél fellelünk, s ezeken fogjuk ellenőrizni fejtegetésünk menetének helyességét. — Mindenütt, ahol Fichte megvilágítja a német és a francia nemzeti jellem közötti különbséget, abból a gondolatból indul ki, hogy a franciák nemzeti jellemüket a *történelem* révén nyerték el, a németek ellenben *enélkül* és annak *ellenére*, amit nálunk történelemnek lehetne nevezni (VII. 565. old.). „Éppen az a figyelemre méltó — mondja —, hogy

más népek jellemét történelmük formálta. A németeknek mint olyanoknak az utóbbi évszázadokban nincs történelmük; ezért az, ami jellemüket fenntartotta, valami teljességgel *őseredeti;* történelem *nélkül* növekedtek." S másutt (VII. 572. old.): „A németek nemzeti jellemében tehát a különleges vonás éppen az állam *nélkül* és az államon *túlnyúló* létük, *merőben szellemi alkatú.*"

Mit jelent az, Uraim, hogy Önök történelem *nélkül* nőttek? Mi kovácsolja szilárd összetartozássá a családot? Sorsának közössége, szenvedései meg örömei, sikerei és kudarcai. Ugyanígy egy népnél. Háborúk és békekötések, győzelmek és vereségek közösen érnek és remegtetnek meg egy népet a birodalom egyik végétől a másikig, ácsolják össze súlyos csapások alatt szilárd összetartozását, tudatának közösségét. Nem ez volt az eset Németországban. Az egyik törzs csak nézője volt a háborúknak, amelyeket a másik viselt, avagy az egyik éppen nyert azon, hogy a másik vereséget szenvedett. Ha tehát mégis van közös *német* nemzeti jellemünk, s ha ezt *megőriztük*, akkor ezt nem e külső történelemtől és élményeitől kaptuk.

Ez az első fejtegetés könnyű, és maga Fichte is nyomatékosítja. De mit jelent ez: a németek léte — és ez a különös — *állam nélküli és az államon túlnyúló lét?* Ez mélyebben gyökerezik, Uraim, s a fentiek értelmében kiegészítést kíván tőlünk.

Amikor XIV. Lajos kimondta híres mondását: l'État c'est moi — az állam én vagyok —, akkor ebben az aritmetikai egyenlet erejénél fogva benne rejlik már egy másik fordított érzés is: moi c'est l'État — én vagyok az állam. S hogy is lehetett volna ez másként, Uraim? Ahol egy *francia* uralkodó hatalma végződött, ott végződött ennek a népnek a nyelve is, ahol az *ő* uralmának határa volt, ott volt a határa e népszellemnek és szokásainak is. A kettő egybevágott, és így ösztönszerűen és a dolog természeténél fogva létrehozta azt az érzést, hogy *ez* az egyeduralkodó azonos *ezzel* a népszellemmel, és csak ennek a képviselője.

Más volt a helyzet Németországban a *fejedelemségek* folytán! Ahol *e* fejedelem hatalma véget ért, ott e nép nyelve és szelleme *nem* ért véget, s e fejedelem uralmának határain ez a népszellem, kultúrája és erkölcsei *túlnyúltak*. Ez szükségképpen a két mozzanat felfogásbeli elkülönüléséhez, szakadásához, a fejedelemségnek

a népszellemmel *szembeni önállóságához és transzcendenciájához* vezetett.

A fejedelemség, Uraim, kettős módon foghatja fel önmagát.

A fejedelemség felfoghatja magát *állami intézménynek*. Így részese magának a népszellem szentségének és minden nyilvános berendezésének. Vagy pedig felfoghatja magát nem állami intézménynek, hanem, mint mondottuk, a népszellemmel szemben önállónak és transzcendensnek; így mintegy e népszellem *birtoklására* való — és egy *különös* birtokában levő szentség által hordozott — *saját* és így *magánjellegű jogot* képez — egy történelmileg megszerzett jogot, amelynek *más* a természete és istensége, mint a népszellemé magáé.

Az első fölfogás a német fejedelemségek részéről eleve nem volt lehetséges, mert e fejedelemségek egyike *sem* vágott egybe a *német* szellem kiterjedésével. Ám az egyes néptörzsekre, a poroszra, szászra, braunschweigire, württembergire stb. vonatkozóan és ezeken belül, úgy *látszik*, mintha ez a felfogás mégis uralomra került volna, s természetesen ennek a *látszata* uralkodhatott is egy darabig, s a felvilágosult abszolutizmus idején valóban és őszintén uralkodott is. Ám mivel a porosz népszellem *nem* volt sajátos a braunschweigi, a szász, a württembergi stb. népszellemmel szemben, mivel a *német* népszellem azonos módon folytatódott ezen egyes területek határain túl, ezáltal már adva volt az a felfogás — és ennek az első konfliktus óta véglegesen tudatosulnia kellett —, hogy e véletlen elkülönüléseken *belül*, amelyek nem a *népszellem* elkülönülései voltak, a fejedelemség valami magánjellegű és elkülönült dolog, *ennek* a véletlen néptöredéknek birtoklására való és egy különös birtokában levő szentség által hordozott *magánjellegű jog*, nem pedig e néptöredék állami intézménye.

Ezt jelenti tehát a németek állam *nélküli* léte. *Ez*, ez a *legnyomorúságosabb*, alkotja helyzetünk *gyászos és absztrakt* voltát, hogy tudniillik az állam összes látszólagos formái ellenére és ezen formák között nem vagyunk bármilyen *állam*, hanem *magántulajdon*. *Ez* alkotja a mindig megújuló és a lakosság keblét nyomasztó válságot, hogy fejedelemségünk még nem fogja fel magát állami intézménynek, hanem külön, a népszellem szentségétől még elválasztott jognak e népszellem *birtoklására*, s így tehát akár az

államként való *létezéshez* és ennek *elismertetéséhez* sem jutottunk még el.

Ez jelenti tehát, Fichte szerint, állam nélküli létünket.

És az, hogy ennek ellenére, a történelem minden közössége nélkül, minden állami nevelés nélkül *megőriztük magunkban* a német népnek és nemzeti mivoltának fogalmát — ez alkotja az államon túlnyúló létezésünket.

De hogyan is *őriztük* meg, hogyan is őrizhetjük meg így?

Mint tisztán szellemi képződményt, mondja Fichte, azaz mint történelmi egzisztencia *nélküli* tiszta metafizikai bensőséget; mint a népek külső lét nélküli, tisztán belső, tisztán szellemi *fogalmát;* mint tiszta gondolkodást, amely költőinknél mint eszményi vágy, nagy bölcselőinknél pedig mint a metafizika kemény munkája jut ama *belső* fejlődéshez, amelynek tartalma és jelentősége, miként már láttuk, éppen nem többen rejlik, mint hogy gondolkodásnak és létnek ez az ellentétele *le van küzdve*, hogy *gondolkodásnak* és *létnek* az azonossága létrejön és a szellem legmélyebb bensejéből kiindulva meghódíttatik. Úgyhogy a német metafizika óriási nemzeti és politikai jelentősége csak *ennek* alapján éri el legigazibb és legmélyebb megértését, s a *német metafizika* itt bizonyul ama legbensőbb és tipikus törvénynek, amely az egész német történelem számára adva van, ama *példa*jellegű törvénynek, amely magában foglalja már reális politikai fejlődésünk alakját és tartalmát, útját és célját is.

Ez a még mindig merőben szellemi képződményként meglevő *német* szellem, mely méghozzá önmagában leküzdötte a lét és a gondolkodás ellentétét, és ily módon a létet egy egyszerűen hozzá tartozó valóságnak *tudja* és *követeli* — ez az tehát, amire Fichte gondol, amikor ezt mondja: a német nép fogalma még nem is valóságos, hanem a *jövő posztulátuma;* posztulátum, vagyis egy olyan jövendő valóság *követelménye*, amelynek még teljesen híján van, ám amelynek követelményeként egyszerűen létezik, mert egész szellemi alakulása és fejlődése, egész eddigi életének a tette nem más, mint fejlődés ehhez a követelményhez, s ennek a követelménynek az állítása, mégpedig mint belsőleg már leküzdöttnek *egyenes* és feltétlen állítása.

Milyen tehát a jövőben *reális* történelemnek ebből adódó meghatározó jellege? Itt újból Fichte szavaira emlékezünk: „A néme-

teket ez *eddigelé* meggátolta abban, hogy *németekké* legyenek, jellemük a *jövőben* van; most egy új és dicső történelem *reményében* rejlik. Ennek kezdete: *hogy önmagukat tudatosan alakítják. Ez lenne a legdicsőbb rendeltetés.*"

Tudatosan alakítani önmagát — ez volna hát Fichte szerint a német szellem ama legdicsőbb, ama sajátlagos és megkülönböztető rendeltetése. De hogyan? A múlt század végi francia forradalomról is ezt mondja Hegel: mióta a nap az égbolton van és a bolygók keringenek körötte, nem volt példa arra, hogy az ember a feje tetejére állt, ti. a *gondolatra*, és a valóságot eszerint építi fel. Téved-e hát Fichte itt, vagy mi az, ami itt a sajátlagosan német?

Akármilyen óriási volt is a francia forradalom feladata — a *francia nép* már *történelmileg* létrejött *francia* talajjal rendelkezett. A francia forradalom így csupán a történelmileg már fennálló francia államnak egy más *berendezését* hozta létre.

A német népnek *nincs* német területe! Kísértetet követve bolyong e nép, a *német* nép, csupán szellemi bensőségből állva és *sóvárogva* egy valóság után, a jövő posztulátumaként! Így tehát a *metafizikai* népnek, a *német* népnek egész fejlődése révén és a belső és külső történelme közti legnagyobb összhangban az a legmagasabb metafizikai osztályrész, az a legmagasabb világtörténelmi megtiszteltetés jutott, hogy a puszta *szellemi* népfogalomból nemzeti talajt, *területet* alkosson magának, a gondolkodásból létet teremtsen magának. A *metafizikai népnek metafizikai feladat!* Olyan aktus ez, mint isten világteremtés-aktusa! A tiszta szellemből nemcsak egy neki adatott reális valóságot kialakítani, hanem még létének puszta helyét, területét is előbb létrehozni! Ez az, amire nincsen még példa, amióta történelem létezik. A történelem során a legrégibb idők óta minden népszellem bizonyos zárt területről indult ki, amely lakhelye volt, s amelyből kiindulva tovább fejlődött. belsőleg tovább alakult, kifelé hódított és gyarmatosított. Vagy pedig, mint Amerikában, egyedekből indult ki egy gyarmatosítás, s ezek területén, asszimilációjuk révén, lassanként létrejött egy nép és egyfajta népszellem. Egyedül a *német* szellemnek jutott osztályrészül *őseredeti* hajlama folytán, fejlődésének csillagzata jóvoltából, hogy a merőben szellemi képződményként kialakult népfogalomból, egy zárt, de merőben

metafizikai bensőségként egzisztáló népszellemből *megteremtse* magának birodalmát, egzisztenciájának talaját!

De mivel itt a lét a tiszta szellemből magától teremtetik meg, s nincs összenőve semmi történetivel, semmi természetadtával és sajátszerűvel, csupán ezért lehet a tiszta gondolat *hasonmása*, s ezáltal hordja magában ama legmagasabb és legtökéletesebb szellemiségre és szabadságra való rendeltetésnek szükségszerűségét, amelyet Fichte jósol neki.

Ez tehát, kifejtve, a mély értelme az *önmagát tudatosan* alakításnak, amelyet Fichte a német szellem sajátlagos feladataként, az összes történelmi rendeltetések legdicsőbbjeként hirdet.

De hogyan? Illik-e, hogy dicsekedjünk e feladattal, mi, akik Fichte halála után ötven esztendővel látszólag még mindig nem tettünk egyetlen lépést sem e feladat valóságos végrehajtása irányában?

S itt látják, Uraim, hogyan *teljesedik be* az idő, s hogy minden igazi filozófia beigazolódik.

Ami az egyik korszakban *filozófia*, mondja Fichte a jelenlegi korszak alapvonásairól tartott előadásaiban — 16. előadás —, az az utána következő korszakban *vallás*.

Alig telt el ötven esztendő Fichte halála óta, s ama filozófiai „önmagát tudatosan alakítás", amelyről annak idején gondolkodásának filozófiai magányában szólott anélkül, hogy a külvilágban ez megértésre vagy rokonszenvre lelt volna — immár *vallássá* vált, s ma a **német egység** népszerű és dogmatikus neve alatt megdobogtat minden nemesebb német keblet.

Azon a napon, amikor az összes harangok hirdetni fogják e szellem megtestesülését, a *német állam* születésének napját — azon a napon fogjuk ünnepelni Fichte igazi ünnepét is, szellemének frigyét a valósággal.

Hatalom és jog
Nyílt levél
(1863)

ELŐZETES MEGJEGYZÉS

F. évi február 7-én megjelent a *Berliner Reform*ban egy vezércikk, mely arra indított, hogy a *Berliner Reform*hoz az alábbi levelet intézzem, közlését kérve.

Az állítólag „radikális" *Berliner Reform* megtagadta tőlem írásom közlését.

Ekkor a levelet elküldtem a *Voss'sche Zeitung*hoz azzal a kifejezett kéréssel, hogy ha a szerkesztőség várakozásom és reményem ellenére nem volna hajlandó írásomat mint ilyent elfogadni, azért folyamodom, hogy *hirdetésként* tegyék közzé, s küldjék el nekem a hirdetési költségekről a számlát; erre a *Voss'sche Zeitung* szerkesztőségétől ezt a választ kaptam:

„Tisztelt Úr!
Alulírott sajnálja, hogy az Ön által beküldött és mellékelve visszaszármaztatott cikket az Ön által kívánt *egyik* formában sincs módja közölni, mert véleménye szerint írásának tartalma több helyütt súlyos sajtótörvényi [!] aggályokat támaszt."

Az ürügyként felhozott *sajtótörvényi* aggályok természetesen csak *ürügyül* szolgáltak! Semmiképpen sem áll fenn *törvényes ok* a cikk elleni eljárásra — amely maga különben is csak a cikk név szerinti aláíróját érintette volna —, s a *Voss'sche Zeitung* mindenképpen nyugodtan szemet hunyhatott volna afölött, hogy valamelyik nem politikai jellegű mellékletét — mert a cikket hirdetményként oda száműzhette volna — elkobozzák-e vagy sem.

De *ilyen* az a *sajtószabadság*, amelyet a *demokrácia* Haladó Pártjának berlini orgánumai engedélyeznek, mihelyt olyan írásról van szó, amely nem illik bele a Haladó Párt gondolatmenetébe!

Teljesen elnémítani, agyonhallgatni, elfojtani mindazt, ami a Haladó Párt gondolatainak a kacatját meghaladja — *ez* a taktikája a Haladó Pártnak és orgánumainak.

Hiszen a napokban azt az indokolt nyilatkozatot, amelyet *Martiny képviselő* a mandátumáról való lemondáskor adott, nem közölte a lapok közül *egyetlenegy sem* — s ugyanígy nem közölte a haladó *Rheinische Zeitung* sem —, mert ez nem lett volna ínyére a Haladó Pártnak.

Teljesen fölösleges lett volna, hogy még Zabel úr — a *National-Zeitung* — ajtaján is kopogtassak. Mert ő — amint azt korábbi tapasztalataimból nagyon jól tudom — mindenkinél inkább *mestere, utolérhetetlen mestere az agyonhallgatás és elfojtás* e művészetének.

Egy pillanatig haboztam — *idáig* jutott a demokrácia Poroszországban a haladó klikk összeesküvése folytán! —, ne küldjem-e be a levelet a *Kreuzzeitung*nak, s ne vegyem-e igénybe *egy ellenség előzékenységét* ahhoz, hogy a szólásra lehetőséget kapjak, amelyet a haladó lapok megtagadnak?

De akkor eszembe jutott, hogy szükségtelen lenne megtenni ezt a szívességet a *Volks-Zeitung* rágalomművészeinek. Nyitva állt még előttem a röpiratként való közlés útja, s most erre az útra lépek.

Berlin, 1863. február 13.

F. Lassalle

Tisztelt Szerkesztő úr!

A *Berliner Reform* feburár 7-i számának az urak háza felirati javaslatáról szóló vezércikke a következő mondatot tartalmazza:

„Gróf Krassow egyetértett *Lassalle*-lal abban, hogy a konfliktus *hatalmi kérdés.*"

Tudvalevően a *Volks-Zeitung*tól indult ki az a félreértés, hogy én az alkotmányról írt brosúráimban azt az elméletet állítottam fel,

amely szerint a hatalmat elsőbbség *illeti meg* a joggal szemben. A közönség körében néhány zavaros koponya szintén elfogadta ezt a szellemdús felfogást, és tudomásom szerint alkalomadtán azt a nézetet juttatta kifejezésre, hogy von Bismarck úr csupán tanítványomként jár el.

A fenti mondat megfogalmazása okot adhat arra, hogy *másokat* is megerősítsen e félreértésben. S noha tulajdonképpen csak mosolyogni kellene rajta, mégis felhasználom ezt az alkalmat arra, hogy néhány futólagos megjegyzést tegyek:

Ha én teremtettem volna a világot, akkor igen valószínű, hogy e tekintetben kivételesen a *Volks-Zeitung* és gróf Schwerin kívánságainak megfelelően, tehát *úgy* rendeztem volna be, hogy *a jogot illesse meg az elsőbbség a hatalommal* szemben. Mert ez teljesen megfelel saját *etikai álláspontomnak* és *kívánságaimnak*.

Ám sajnos, nem volt módomban megteremteni a világot, és kénytelen vagyok elhárítani a berendezéséért minden felelősséget, így dicséretet és gáncsot is.

A szóban forgó brosúrák nem annak kifejtését célozzák, hogy *minek kellene lennie*, hanem annak, hogy valójában mi *van;* ezek nem *etikai* értekezések, *hanem történelmi vizsgálódások*. Ezért hát megmutatják, hogy jóllehet, teljesen kétségtelen, hogy a *jog*ot illetné meg az *elsőbbség* a *hatalommal szemben*, *a valóságban* mindig *a hatalomé az elsőbbség a joggal szemben*, éspedig mindaddig, amíg a jog a maga részéről is elegendő hatalomra tesz szert ahhoz, hogy *a jogtalanság hatalmát szétzúzza*.

A szóban forgó brosúrák tehát először is megmutatják, hogy *történetileg* ez *így áll*, másodszor pedig — ahogy egy elmélettől megkívántatik — *kifejtik* azon *belső okokat*, amelyeknél fogva a valóságban a hatalomnak elsőbbsége van a puszta joggal szemben; ám egyetlen szóval sem érintik azt a kérdést — mivel teljesen közömbös egy olyan történelmi vizsgálódás szempontjából, amelynek célja, hogy megállapítsa, *mi* az, ami van —, hogy *az én szubjektív tudatom szerint minek kellene lennie!* — Ama mélyen gyökerező elméleti okokra itt nem térhetek ki. De a *történeti tények* által szolgáltatott bizonyítékot illetően bizonyára engedélyezik nekem, mivel éppen a „hazai események" hetében vagyunk, néhány hazai vonatkozású emlék felidézését és kérdés feltevését.

Vajon a *jogé* volt az elsőbbség a *hatalommal* szemben, vagy

a *hatalomé* a *joggal* szemben, amikor a porosz nemzetgyűlést 1848 novemberében szuronyokkal szétkergették?

Vajon a jogé volt az elsőbbség a hatalommal szemben, vagy a hatalomé a joggal szemben, amikor a revízióra összehívott képviselőházat az oktrojált alkotmány 112. cikkelye ellenére 1849-ben ismét feloszlatták? Vajon a jogé volt az elsőbbség a hatalommal szemben, vagy a hatalomé a joggal szemben, amikor 1849 júliusában a törvényesen joggá avatott általános választójogot megszüntették és a háromosztályú választójogi törvényt oktrojálták?

Vajon a jogé volt az elsőbbség a hatalommal szemben, vagy a hatalomé a joggal szemben, amikor ezután ezt az oktrojált háromosztályú választójogi törvényt egy e törvény alapján összehívott gyűlés jóváhagyta, holott jog és törvény szerint ezt csak az addig *törvényesen érvényben levő általános választójog* alapján választott képviselőház hagyhatta volna jóvá?

Vajon a jogé volt az elsőbbség a hatalommal szemben, vagy a hatalomé a joggal szemben, amikor ezután egy ezen illegális háromosztályú választójogi törvény alapján választott gyűlés — amely nem az ország törvényes képviseleti tesülete volt, hanem legfeljebb csak az előkelőségek gyűlése (notable-gyűlés) — megengedte magának, hogy jóváhagyja ama választójogi törvényt és jóváhagyjon egy alkotmányt, holott erre semmi néven nevezendő jogi illetékessége nem volt?

És vajon most a jogé az elsőbbség a hatalommal szemben, vagy a hatalomé a joggal szemben, ha a kormány, amely — mint azt a képviselőház kijelentette — ismét megsérti az alkotmányt, nyugodt mosollyal fenntartja rendszabályait, és a képviselőház mégis beletörődik ebbe, és további ülésezésével a kormánynak az alkotmányosság látszatát kölcsönzi?

Úgy gondolom, *most* aztán mindenki kézzelfoghatóan meggyőződhetett arról, hogy a valóságban a hatalomé az elsőbbség a puszta joggal szemben!

De azt a megtiszteltetést is el kell utasítanom, hogy von Bismarck úr vagy gróf Krassow tanítványaimként cselekszenek.

A *cselekvő személy* teljes egészében felelős cselekedeteinek erkölcsi és jogi természetéért. A történelem elméleti kutatóját viszont csak az érdekli, ami *objektív*, és az ezt meghatározó törvényszerűségek feltárása, nem pedig az, aminek lennie *kell*. A történelem

kutatójának szubjektív etikai álláspontja tehát nem azonosul *megismerésének* tartalmával úgy, mint ahogy a cselekvő személy etikai álláspontja *cselekvéseinek* tartalmával. Von Bismarck úr *megerősíti*, hogy *a valóság természete* olyan, amilyennek én történelmi alapon megmutatom. De én nem adtam *olyan etikai előírásokat a cselekvésre*, amelyeket von Bismarck úr követhetne.

Ám mit jelent ezek szerint az a jámbor ujjongás, amellyel a képviselőház gróf Schwerin azon kijelentését fogadta, miszerint a porosz államban *„a jogé az elsőbbség a hatalommal szemben"?* Ezek csupán jámbor, gyermekded óhajok! Mert komoly jelentősége ennek csak olyan férfiak szájában volna, akik eltökélték magukat, hogy *a hatalmat is a jog mellé állítják!*

Mit jelent az, ha gróf Schwerin egyáltalán beszélni merészel arról, hogy „a jogé az elsőbbség a hatalommal szemben", ő, *aki mint képviselő is, mint miniszter is ténylegesen részt vett* a fent felsorolt jogsértések legtöbbjében?

A porosz államban „jogról" beszélni senkinek sincs joga, kivéve *a demokráciát, a régi és igazi* demokráciát! Mert csak az ragaszkodott mindenkor a *joghoz*, és az nem alacsonyította le magát a *hatalommal* való kompromisszumhoz.

Gróf Schwerinnek nincs joga jogról beszélni, mert a legtöbbször része volt a jog ama megsértéseiben.

A *Volks-Zeitung*nak nincs joga jogról beszélni, mert hosszú ideig elismerte az előkelőségek alkotmányát és valamennyi fent felsorolt jogsértést, sőt gyakran szépítette és magasztalta őket.

Von Unruh úrnak nincs joga jogról beszélni, mert az 1848. évi nemzetgyűlés záróokmányai között még megtalálható egy általa benyújtott tiltakozás, amelyben mindaz ellen, amit most őmaga tesz, ünnepélyesen tiltakozik, és azt semmisnek és illegálisnak nyilvánítja.

A Haladó Pártnak nincs joga jogról beszélni, mivel eltűri a legnyilvánvalóbb jogtiprást.

Egyedül a demokráciának — és ez a *büszkesége!* — van *joga jogról* beszélni, minthogy egyedül ő nem szentesítette sohasem a jog megsértését.

Milyen gyakran szemünkre lobbantotta éppen ezért a *Volks-Zeitung*, más hasonló lapokkal együtt, hogy elvont jogi fantomokat hajszolunk! Most a bot másik végével támadnak, és azt lob-

bantják szemünkre, hogy a *hatalmat* hajszoljuk, hogy „*hatalmi politikát* akarunk folytatni"! Ellenkezőleg! A demokrácia mindenkor kérlelhetetlenül kitartott a jog mellett. Ezzel szemben ők mind, a *Volks-Zeitung*, gróf Schwerin és a Haladó Párt *feladták* a *jogot*, hogy *ebben* a csereüzletben magukhoz kaparinthassanak egy *kis* hatalmat. S miután a *jogot* feladták a *hatalomért*, a jogért cserébe persze nem kaptak mást, mint ami megilleti őket: rúgásokat!

Egyedül a *demokrácia* az, amely számára a jog minden, és egyedül az övé *lesz* majd *minden hatalom!*

Hogy e zavaros időkben sok megzavarodott koponyát útbaigazíthassunk, kérem Önt, tisztelt Uram, adjon helyt e levélnek, s kérem az összes lapokat, amelyektől ilyen méltányosság elvárható, hogy szíveskedjenek ezt újranyomni.

Kiváló tisztelettel

Berlin, 1863. február 7.

F. Lassalle

Nyílt válasz egy általános német munkáskongresszus összehívására alakult lipcsei központi bizottsághoz

(1863)

Uraim!

Levelükben felszólítanak arra, hogy valamely nekem alkalmasnak tetsző formában kifejtsem véleményemet a munkásmozgalomról és azokról az eszközökről, amelyeket fel kell használnia avégett, hogy a munkásrend politikai, anyagi és szellemi vonatkozásban javítson helyezetén, valamint külön arról is, hogy a vagyontalan néposztályok számára milyen értékük van a szövetségeknek.

Szívesen eleget teszek kívánságuknak, és ehhez a legegyszerűbb, a dolog természetéből adódó formát választom, a nyílt válaszlevelet.

Csupán megjegyzem, hogy mivel e pillanatban fontos munkák nagyon igénybe veszik időmet, e levélben a lehető legnagyobb rövidségre kell törekednem, ami egyébként az Önök céljának is meg fog felelni.

Múlt év októberében, amikor éppen távol voltam, Önök Berlinben az első előkészítő tanácskozást tartották a német munkáskongresszusról, amelyet a sajtóközlemények alapján figyelemmel kísértem. E gyűlésen két ellentétes nézet jutott kifejezésre.

Az egyik szerint Önöknek a *politikai* mozgalommal egyáltalán *nem* kell törődniük, ez érdektelen az Önök számára.

A másik szerint, ellenkezőleg, a porosz *Haladó Párt függelékének* kell tekinteniük magukat, e pártnak önzetlen kórusát és visszhangját alkotva.

Ha akkor jelen lettem volna a gyűlésen, *mindkét nézet ellen egyformán* felszólaltam volna.

Nagyfokú korlátoltságra vall az az elképzelés, hogy a munkásnak nem kell törődnie a *politikai* mozgalommal és fejlődéssel!

Éppen ellenkezőleg, a munkás jogos érdekeinek megvalósítását csak a *politikai szabadságtól* várhatja.

Már az a kérdés is, hogy mennyiben gyülekezhetnek, vitathatják meg érdekeiket, ezek megvédésére mennyiben alakíthatnak egyleteket és fiókegyleteket stb. — *a politikai helyzettől és a politikai törvényhozástól* függő kérdés, és ezért nem is érdemes ilyen korlátolt nézetet behatóbban taglalva cáfolni.

Ám *nem kevésbé* volt helytelen és megtévesztő az az Önöknek tett ellentétes javaslat, hogy politikailag csak a Haladó Párt függvényének tartsák magukat.

Igazságtalanság lett volna ugyan el nem ismerni, hogy a porosz Haladó Párt akkoriban a porosz kormánnyal való konfliktusában a költségvetés megszavazásának jogához való ragaszkodással és a poroszországi katonai újraszervezéssel való szembeszegülésével a politikai szabadság ügyének tett bizonyos, ha csak mérsékelt szolgálatot is.

Mindamellett az a javaslat már akkor teljességgel megvalósíthatatlan volt, mégpedig a következő okokból:

Először is ez a magatartás már eleve nem illett egy olyan hatalmas és önálló, sokkal elvibb politikai célokat követő párthoz, amilyennek a *német munkáspártnak* lennie kell, egy olyan párttal szemben, amely, mint a *porosz Haladó Párt*, elvi szempontból csak a porosz alkotmányhoz való ragaszkodást írja zászlajára, és harcának tartalmává csak afféle dolgokat tesz, mint a katonai szervezet egyoldalú átszervezésének megakadályozása — az ilyesfajta átalakítást *más német tartományokban* meg sem *kísérlik* —, vagy a ragaszkodás a költségvetés megszavazásának jogához — amelyet *más német tartományokban nem is vitatnak*.

Másodszor semmi sem biztosította azt, hogy a porosz Haladó Párt a porosz kormánnyal való konfliktusát azzal a méltósággal és erélyel fogja megvívni, amely egyedül méltó a munkásrendhez és számíthat meleg rokonszenvére.

Harmadszor ugyanúgy semmi sem biztosította, hogy a porosz Haladó Párt, még ha győzelmet aratott is a kormány fölött, ezt a győzelmet *az egész nép* érdekében vagy csak a burzsoázia kiváltságos helyzetének fenntartása érdekében fogja felhasználni; azaz hogy ezt a győzelmet a demokratikus alapelvek és a munkás-

rend jogos érdekei által megkövetelt *általános, egyenlő és közvetlen választójog* bevezetésére fogja kihasználni, vagy sem.

Az utóbbi esetben nyilvánvalóan nem támaszthat igényt a német munkásrend legcsekélyebb érdeklődésére sem.

Ez lett volna az, amit e javaslattal kapcsolatban *akkor* mondtam volna Önöknek.

Ma még hozzáfűzhetem, hogy időközben *ténylegesen is megmutatkozott* — amit persze már akkor sem volt nehéz előre látni —, hogy a porosz Haladó Párt teljességgel *híján van* annak az erélynek, mely szükséges lett volna ahhoz, hogy akár csak ezt a nem túlságosan jelentős konfliktust is méltóképpen és győzelmesen megvívja a porosz kormánnyal.

Mikor a Haladó Párt, noha a kormány ténylegesen megtagadta tőle a költségvetés megszavazásának jogát, továbbra is ülésezik, és parlamenti ügyeket intéz egy olyan kormánnyal, *amelyet ő maga nyilvánított büntetőjogilag felelősnek*, akkor ezzel az ellentmondással, *példa nélkül álló gyöngeségének és méltósága hiányának* bemutatása által, lealacsonyítja önnönmagát és a népet!

Amikor a Haladó Párt a saját maga által megállapított *alkotmánysértés* ellenére továbbra is ülésezik, részt vesz a vitákban és a kormánnyal parlamenti ügyekben tárgyal, saját maga *támogatja* a kormányt, és *segédkezet* nyújt neki ahhoz, hogy *fenntartsák az alkotmányos állapot látszatát.*

A Haladó Párt — ahelyett, hogy a képviselőház üléseit *mindaddig felfüggesztettnek nyilvánítaná*, amíg a kormány a képviselőház által meg nem szavazott költségek folyósítását beszüntetettnek nyilvánítja, és ezáltal a kormányt azon kikerülhetetlen alternatíva elé állítaná, hogy vagy tiszteletben tartja a képviselőház alkotmányos jogait, vagy pedig lemond az alkotmányos állapot *minden látszatáról és eszközéről, nyíltan és leplezetlenül abszolutisztikus kormányként* működik, vállalva annak *óriási felelősségét*, hogy maga idézi elő azt a válságot, amely a nyílt abszolutizmus gyümölcseként lassanként szükségképpen bekövetkezik — maga ad módot a kormánynak arra, hogy *az abszolút hatalom összes előnyeit összekösse az alkotmányos állapot látszatának összes előnyeivel.*

És amikor a Haladó Párt ahelyett, hogy a kormányt a nyílt, leplezetlen abszolutizmusba kergetné, és a népet a *tények* alapján

világosítaná fel az alkotmányos állapot nemlétezéséről, beleegyezik abba, hogy szerepét a látszatalkotmányosság e komédiájában továbbjátssza, segítséget nyújt egy olyan látszat fenntartásához, amely, mint minden látszaton alapuló kormányrendszer, szükségképpen megzavarja a nép ítéletét és megrontja erkölcsét.*

Ez a párt ily módon bebizonyította, hogy egy *határozott kormánnyal* szemben teljesen *tehetetlen*, és mindig az is *lesz*.

Ez a párt bebizonyította, hogy éppen ezért teljesen *képtelen a szabadságérdekek* valamelyest is *tényleges fejlődésének előmozdítására*.

Ez a párt bebizonyította, hogy nem támaszthat igényt a népesség demokratikus rétegeinek rokonszenvére, hogy *semmi érzéke sincs a politikai tisztességhez*, amely át kell hogy hassa a munkásrendet.

Ez a párt, egyszóval, csakugyan bebizonyította, hogy nem más, mint a hírhedt *gothaizmus*** új névvel ékesített feltámadása.

Ez a *mai* hozzáfűznivalóm.

Végezetül ma is még azt kellene Önöknek elmondanom, amit akkor kellett volna, hogy az olyan párt, amelyet a *„porosz fennhatóságról"* felállított dogmája arra kényszerít, hogy a porosz kormányban a német újjászületés elhivatott Messiását lássa — holott Hessent is beleértve egyetlen olyan német kormány sincs, amely politikai tekintetben a porosz kormánynál elmaradottabb, s Ausztriát is beleértve *szinte nincs is olyan német kormány*, amely a porosznál jóval haladóbb ne volna —, már csak ezért sem támaszthat semmiféle igényt a német munkásrend képviseletére, mert ez a párt már csupán ezzel megmutatja, hogy illúziókba ringatja magát, öntelt, megrészegedik a nagy szavaktól, de cselekvésképtelen, s így a német nép szabadságának valódi fejlesztése tőle semmiképp sem remélhető.

* Részletesebben erről l. brosúrámat: „Mi legyen most? Második előadás az alkotmány kérdéséről." Zürich, 1863.

** „Gothaiak"-nak nevezték az 1848-as frankfurti nemzetgyűlés azon tagjait, akik 1849 júliusában, az alkotmány bukása után Gotha városában üléseztek és hajlandók voltak megalkudni a porosz uralkodó alatti Németország elképzelésével, hogy „mentsék a forradalomból, ami menthető"; végül teljes kudarcot vallottak. — *Szerk.*

A mondottakból világos, hogy a munkásrendnek politikai vonatkozásban milyen magatartást kell tanúsítania és milyen viszonyban kell lennie a Haladó Párttal.

A munkásrendnek önálló politikai pártként kell konstituálnia magát, és az általános, egyenlő és közvetlen választójogot kell e párt elvi jelszavává és lobogójává tenni. *A munkásrend képviselete Németország törvényhozó testületeiben* — csak ez elégítheti ki politikai szempontból a munkásrend jogos érdekeit. Ezért a célért minden eszközzel békés és törvényes agitációt indítani: *politikai* vonatkozásban ez a *munkáspárt* programja, és ez is kell hogy legyen.

Az is világos, hogy e munkáspárt milyen álláspontra helyezkedjék a német Haladó Párt tekintetében.

A munkáspártnak mindenütt önálló és a Haladó Párttól külön álló politikai pártként kell magát konstituálnia, de a Haladó Pártot támogatnia kell olyan pontokban és kérdésekben, amelyekben érdekeik közösek, ám határozottan hátat kell fordítania neki és fel kell lépnie ellene, mihelyt ezektől az érdekektől eltávolodik, és ezáltal a Haladó Pártot kényszerítenie kell arra, hogy vagy *fejlődjék* és túljusson a haladó szinten, vagy pedig *egyre* mélyebben süllyedjen a jelentéktelenség és hatalomnélküliség mocsarába, amelyben már most térdig benne van — ez legyen az egyszerű taktikája a *német munkáspártnak* a *Haladó Párttal* szemben.

Ennyit arról, hogy mi az Önök teendője *politikai* vonatkozásban.

Térjünk rá az Önök által felvetett *szociális* kérdésre, amely Önöket joggal még nagyobb mértékben érdekli.

Fájdalmas mosollyal olvastam a lapokban, hogy a kongresszus Önök által tervbe vett napirendjének egy része a *szabad költözködés* és a *szabad iparűzés* fölötti vita.

Hogyan, Uraim, Önök a szabad költözködésről akarnának vitatkozni?

Csak Schiller disztichonjával felelhetek erre:

„Régóta használom az orromat már szagolásra,
Ám bizonyítható-e, hogy van is ez orra jogom?"*

* Friedrich Schiller: Die Philosophen (Rechtsfrage). — *Szerk.*

És nem ugyanígy állunk a *szabad iparűzés* kérdésével is?

Mindezen vitáknak legalább egy hibája van: *több mint ötven esztendővel elkéstek!*

Szabad költözködés és szabad iparűzés olyan dolgok, amelyeket egy törvényhozó testület némán és szó nélkül törvénybe iktat, de már nem vitat meg.

Vajon a *német munkásrend* olyan gyülekezetek színjátékát kívánja megismételni, amelyek abban lelik örömüket, hogy céltalanul hosszú beszédekben élik ki és tapsolják meg magukat?

A német munkásrendet *komolysága* és *tettereje* meg tudja majd óvni ettől a nyomorúságos színjátéktól.

De Önök *takarékpénztárakat, rokkant-, segély-* és *betegpénztárakat* akarnak alapítani?

Szívesen elismerem ezeknek az intézményeknek viszonylagos, bár nagyon is alárendelt és szóra alig érdemes hasznát.

De válasszunk szét teljesen *két kérdést*, amelyeknek semmi közük egymáshoz.

Vajon az a céljuk Önöknek, hogy *egyes munkások nyomorán könnyítsenek?* Hogy a könnyelműségen, a betegségen, az öregségen, a különféle baleseteken segítsenek, amelyek folytán *egyes munkások* véletlenül vagy szükségszerűen *még* a munkásrend *normális* színvonala alá *is* szorulnak?

Ebben az esetben beteg-, rokkant-, takarék- és segélypénztárak teljesen megfelelő eszközök. Csakhogy akkor nem volna értelme ilyen cél érdekében egy egész Németországot átfogó mozgalmat elindítani, az egész nemzet munkásrendjére kiterjedő általános agitációt szítani. Nem kell a hegyeket vajúdásra bírni, mintha szülni akarnának, hogy azután egy kis egér kerüljön elő!

Ez a nagyon is korlátozott és alárendelt cél nyugodtan átengedhető a helyi egyleteknek és a helyi szervezeteknek, amelyek sokkal inkább értenek is eléréséhez.

Vagy pedig az a céljuk Önöknek, hogy magának az egész munkásrendnek normális helyzetét megjavítsák és mostani színvonala fölé emeljék?

Természetesen ez az Önök célja, és nem is lehet más. De elegendő rámutatni az *éles választóvonalra*, amelyet a két cél között — amelyeket összekeverni nem szabad — megvontam, s jobban megértik, mint egy hosszú értekezésből megértenék, hogy a máso-

dik cél elérésére milyen teljességgel képtelenek ezek az intézmények és ennélfogva milyen teljességgel kívül állnak a mostani munkásmozgalmon.

Csak egyetlen hozzáértőnek a tanúbizonyságát kívánom itt idézni, a *szigorúan konzervatív*, *szigorúan királypárti* Huber professzor vallomását, egy olyan férfiúét, aki a szociális kérdés és a munkásmozgalom fejlődésének tanulmányozásával egyaránt sokat foglalkozott.

Szívesen hivatkozom e férfiú tanúbizonyságaira — és ezért e levelemben még néhányszor hivatkozni is fogok rá, mivel *politikai szempontból velem teljesen ellentétes*, gazdaságilag pedig merőben különböző álláspontom lévén, tanúbizonyságával ő küszöbölheti ki leginkább azt a gyanút, hogy csak azért tulajdonítok oly csekély értéket ezeknek az intézményeknek, mert politikai előítéleteim vannak; másrészt, minthogy Huber professzor *a liberalizmustól éppannyira távol áll*, mint *az én* politikai nézeteimtől, ezért megvan benne a *szükséges elfogulatlanság* ahhoz, hogy nemzetgazdasági téren a valóságnak megfelelő vallomásokat tegyen, ezzel szemben a *liberális iskola* összes hívei nemzetgazdasági téren *kénytelenek* a munkásokat — vagy ezek eredményesebb félrevezetése érdekében először önmagukat is — félrevezetni, hogy a dolgokat a maguk törekvéseivel összhangban tartsák.

„Tehát anélkül — mondta Huber professzor „Concordia" c. művében —, tehát anélkül, hogy a takarék-, segély- és betegpénztárak stb. viszonylagos hasznosságát — ameddig ez valóban terjed — félreismerném, ezek a jó dolgok igencsak *nagy hátrányokkal* járhatnak, amennyiben gátlóan útját állják a *jobbnak*."

És bizonyos, hogy e hátrányok soha *nagyobb* fokban nem jelentkezhetnének és a jobbnak gátlóan útját nem állhatnák, mint ha a nagy általános német munkásmozgalom erőit maguknak igényelnék, vagy akár csak *megosztanák*.

De Önöknek, mint különböző újságok írják, és ahogy levelükből is kitűnik, ezt csaknem mindenünnen javasolják, a *Schulze-Delitzsch-féle szervezeteket*, mégpedig *előleg-* és *hitelszövetkezeteket*, *beszerző* és *fogyasztási szövetkezeteket* kellene igénybe venniük a munkásrend helyzetének javítására.

Legyen szabad megkérnem Önöket, hogy fejtegetéseimet egyre fokozottabb figyelemmel kísérjék.

Schulze-Delitzsch háromféle szempontból vehető szemügyre:

Politikai szempontból a Haladó Párthoz tartozik, amelyről véleményemet fentebb már kifejtettem.

Másodszor azzal az igénnyel is fellép, hogy nemzetgazdásznak tekintsék. Ilyen vonatkozásban, mint elméleti közgazdász, kétségtelenül teljes egészében a *liberális* iskola talaján áll, osztozik ez utóbbiak tévedésében, illúziójában és önámításában. A berlini munkásoknak eddig tartott előadásai csattanós bizonyítékot szolgáltatnak erre: tartalmukat helytelen jellemzések, olyan végkövetkeztetések teszik ki, amelyek premisszáikkal nem függnek össze. Ámde Önöknek nem lehet céljuk és nekem nem lehet szándékom, hogy itt Schulze-Delitzsch *elméleti* nemzetgazdasági nézeteinek és előadásainak bírálatával foglalkozzam, és kimutassam azokat az önámításokat és hamis következtetéseket, amelyek közös vonásai neki és az egész liberális iskolának — hiszen elméleti, nemzetgazdasági szempontból ehhez tartozik. Ráadásul úgyis kénytelen leszek még a továbbiakban ezeknek a tanoknak fő tartalmára visszatérni.

De Schulze-Delitzschnek — *harmadszor* — elméleti nemzetgazdasági álláspontján bizonyos vonatkozásban túlmenő gyakorlati jelentősége is van.

Ő az *egyetlen* tagja pártjának, a Haladó Pártnak, aki — és ez azért annál inkább méltánylandó — tett valamit a *népért!*

Lankadatlan tevékenysége révén, *magára hagyatva* a legnyomasztóbb időkben, *atyja és alapítója lett a német szövetkezeti mozgalomnak*, és így általában az egyesülés ügyének igen *messzemenő következményekkel* járó lökést adott; ez pedig olyan érdem, amelyért én — bármennyire ellenfele vagyok is elméleti vonatkozásban —, most, amikor ezt írom, gondolatban melegen megszorítom a kezét. Őszintének és igazságosnak lenni az ellenféllel is — elsőrendű kötelessége minden férfinak, és mindenekelőtt a munkásrendnek illik ezt mélyen emlékezetébe vésnie!

Hogy ma már a német munkásmozgalom megvitathatja azt a kérdést, hogy *az ő értelmezésében* vagy *az én értelmezésemben kell-e felfogni a szövetkezeteket* — az nagyrészt az ő érdeme, éppen ez az ő *igazi* érdeme, és ezt az érdemet nem lehet eléggé nagyra becsülni.

Ám ez a melegség, amellyel ezt az érdemet elismerem, nem

gátolhat bennünket abban, hogy kritikus élességgel szemügyre ne vegyük e kérdést:

„Vajon a Schulze-Delitzsch-féle egyesületek, a hitel- és előleg-, a beszerző és a fogyasztási szövetkezetek képesek-e a munkásrend helyzetén javítani?"

És erre a kérdésre csak *a leghatározottabb nemmel* válaszolhatunk!

Könnyű lesz ezt röviden kimutatni.

Ami először is a *hitel-* vagy *előleg-* és a *beszerző szövetkezeteket* illeti, mindkettőnek közös vonása, hogy csak annak számára léteznek, aki *saját számlájára* dolgozik, azaz a kisipari üzem számára. A szűkebb értelemben vett *munkásrend* számára, a gyári jellegű nagyüzemben foglalkoztatott munkás számára, akinek nincs saját műhelye, amelynek részére hitelre és nyersanyagra volna szüksége, *ezek a szövetkezetek nem léteznek.*

Segítségüket tehát eleve csak a kézműves jellegű kisüzem veheti igénybe.

Ám ebben a vonatkozásban is szíveskedjenek két *lényeges körülményt* figyelembe venni és megjegyezni.

Először is iparunk *szükségszerűen odafejlődik*, hogy napról napra egyre inkább a gyári jellegű *nagyüzemet* állítja a kézműves jellegű kisüzem vagy a törpeipar — bárhogy nevezzük is ezt — helyébe, és hogy ennélfogva napról napra egyre nagyobb számú kézművest kerget át a gyár jellegű nagyiparban foglalkoztatott tulajdonképpeni munkásrend soraiba. A gazdasági fejlődésben bennünket megelőző Angliában és Franciaországban ez még nagyobb mértékben figyelhető meg, mint Németországban, amely egyébként nap mint nap nagy lépéseket tesz előre ugyanezen az úton. Az Önök saját tapasztalatai ezt eléggé igazolni fogják.

Ebből tehát az következik, hogy a Schulze-Delitzsch-féle hitel-, előleg- és beszerző szövetkezetek, *ha a kézműveseken segíthetnének* is, iparunk szükségszerű fejlődése folytán csak egy napról napra inkább kiveszőő, napról napra csökkenő számú embernek válhattak javára, akiket kultúránk fejlődése egyre nagyobb arányban sodor át a tulajdonképpeni munkásrendbe, amelyen ez a fajta támogatás *nem* segít. És ez csak az *első* következtetés. A második, ezzel szorosan összefüggő és még fontosabb konzekvenciája a mondottaknak: *a gyári jellegű nagyüzemi termelés konkurrenciájá-*

val szemben, amely mindennap jobban kiszorítja a kézműves jellegű kisüzemet, az utóbbiban kitartó kézműveseket *sem védhetik meg* a hitel- és beszerző szövetkezetek. Bizonyságul újból Huber professzor vallomására hivatkozom: „De sajnos — mondta, miután a Schulze-Delitzsch-féle hitel- és beszerző szövetkezeteket hozzám hasonlóan dicsérőleg említette —, *de sajnos, az a feltevés, hogy ezzel a törpeipar versenyképessé válik a nagyüzemmel szemben, egyáltalán nem tűnik eléggé megalapozottnak.*"

Ám minden tanúbizonyságnál jobban meg fogják Önöket győzni arról, amit mondottam, a könnyen kifejthető belső *okok*.

Meddig terjedhet a hitelszövetkezeteknek, valamint olcsó és jó nyersanyagok beszerzése céljára alakult szövetkezeteknek a hatása? Ez a hatás a *vagyontalan* kézművesnek módot adhat arra, hogy konkurráljon a *jómódú* kézművessel, azzal, akinek megvan az elegendő kis tőkéje kézműves jellegű kisüzeméhez. Tehát *legfeljebb* a vagyontalan kézművest teheti *egyenlővé* és hozhatja *azonos helyzetbe* a kisüzeméhez *elegendő saját tőkével* rendelkező mesterrel. Csakhogy a dolog úgy áll, hogy az elegendő saját tőkével termelő mesterek nem tudnak konkurrálni *a nagytőkével és a gyár jellegű tömeges termeléssel*, egyrészt a nagyüzem által lehetővé tett *különféle módon csökkentett termelési költségek* miatt, másrészt az *alacsonyabb profitráta* miatt, amelyből a nagyüzemben minden egyes megtermelt darabra kevesebb eshet, és végül a nagyüzemmel járó még más előnyök miatt. Mármost mivel a hitel- és beszerző szövetkezetek a vagyontalan kisiparost általában *legfeljebb* ugyanolyan helyzetbe hozhatják, amilyenben az elegendő tőkével rendelkező kézműves van*, márpedig *ez* sem tud konkurrálni a

* Azt mondhatjuk, hogy *egy* vonatkozásban, a nyersanyagok beszerzése vonatkozásában, a beszerző szövetkezet segítségével kisiparát űző kézműves még *jobb* helyzetben is van — mivel a nagybani vételár előnyéhez jut —, mint a saját tőkéjével különálló kisipart űző, és Huber professzor ezt az előnyt a nyersanyag beszerzése terén 20—30 százalékra becsüli. Ez, mint láttuk, nem gátolja meg annak beismerésében, hogy a beszerző szövetkezetek sem képesek konkurrálni a gyár jellegű tömegtermeléssel; ez természetes, mert a nyersanyagok nagybani áron való beszerzése a *különféle* olcsó termelési és üzemköltségeknek, amelyek folytán ezen nagybani termelés előnyben van, csak *egy* részét alkotja. De még a beszerző szövetkezet segítségével dol-

gyár jellegű nagyiparral, annál inkább ez lesz az eredmény az olyan kézművesnél, aki iparát e szövetkezetek segítségével űzi.

Ezek a szövetkezetek tehát a kis *kézműves* szempontjából is csak azt a *haláltusát hosszabbíthatják meg*, amelyben a kézműiparnak a nagyiparral szemben el kell buknia és át kell adnia helyét, *ezáltal* csak *növelik* e haláltusa *kínjait*, és *feleslegesen feltartóztatják* kultúránk fejlődését — ez minden eredmény, amit a *kis kézműiparosok rendjével* kapcsolatban felmutathatnak, s akkor még a nagyiparban foglalkoztatott és naponta növekvő tulajdonképpeni *munkásrenddel* egyáltalán nem is törődtek.

Most tehát még a *fogyasztási szövetkezeteket* kell szemügyre vennünk.

A fogyasztási szövetkezetek működése az egész munkásrendre kihatna.

Mindazonáltal ezek is teljesen képtelenek arra, hogy a munkásrend helyzetén javítsanak. Ezt három okkal bizonyíthatjuk, amelyek belsőleg *egyetlen* okra redukálhatók.

1. Az a hátrány, amely a munkásrendet sújtja, amint az a 2. pont alatt ismertetett gazdasági törvényből fog kitűnni, mint *termelőt*, nem pedig mint *fogyasztót* sújtja. Éppen ezért *egészen téves segítség*, ha a munkásnak mint fogyasztónak akarunk segíteni, ahelyett, hogy ott segítenénk rajta, ahol a *cipő igazán nyomja — mint termelőnek*.

Fogyasztókként ma már általában mindannyian egyenlők vagyunk. Miként a zsandárok előtt, úgy az eladó szemében is egyenlő minden ember, már ha *fizet*.

Igaz, hogy éppen ezért a munkásrendre nézve — korlátozott fizetőképessége miatt — még egy külön *mellékbaj* fejlődött ki, de ennek *fő és rákbetegségéhez*, amelyben szenved, semmi köze:

gozó mester és a saját tőkével kisipart űző mester között is összességüket tekintve legfeljebb csak kiegyenlítődnek ezek az előnyök, mert az utóbbinak saját tőkéje után nem kell kamatot fizetnie, s azonkívül szükségletének *minden egyes* cikkét illetően a legjobb beszerzési forrással létesíthet összeköttetést, ezzel szemben a beszerző szövetkezetek nem képesek minden általuk forgalmazott árucikkel, különösen a mellékesebbekkel, ugyanannyi szaktudással és körültekintéssel foglalkozni.

az a hátrány, hogy szükségleteit igen kis tételekben kell beszereznie, és így ki van szolgáltatva a szatócsüzlet — a *shopkeeper* — uzsorájának. *Ez ellen* segítséget és védelmet nyújtanak a fogyasztási szövetkezetek, de eltekintve attól, hogy a 3. pont alatt látni fogják, *meddig* tarthat eme segítség, és *mikor* kell megszűnnie, e korlátozott segítség, mely arra alkalmas, hogy a munkás szomorú helyzetét éppen csak valamivel *elviselhetőbbé* tegye, korántsem téveszthető össze a *dolgozó osztály helyzetének* azon *javítására* szolgáló eszközzel, amelyre a munkásrend törekszik.

2. Az a *gazdasági vas*törvény, amely a mai viszonyok között, a munka keresletének és kínálatának uralma alatt a *munkabért meghatározza*, a következő: *az átlagos munkabér* mindig *azon létfenntartási költségek szintjén marad, amelyek egy népnél a létfenntartáshoz és a szaporodáshoz szokásos módon szükségesek*. Ez az a pont, amely körül a tényleges napi bér mindenkor ingamozgást végez anélkül, hogy sokáig föléje emelkedhetne vagy alája süllyedhetne. Nem emelkedhet tartósan ezen átlag *fölé*, mert akkor a munkások könnyű és jobb helyzete folytán szaporodnának a munkásházasságok, a szülések, szaporodna a munkásnépesség, és ezzel a munkás*kezek* kínálata, ami a munkabért újra a korábbi szint*re* és az *alá* szorítaná.

A munkabér nem eshet tartósan jóval ezen szükséges létfenntartási költség alá sem, mert akkor kivándorláshoz, a házasságkötések csökkenéséhez, a gyermeknemzéstől való tartózkodáshoz és végül *a nyomor folytán a munkások számának csökkenéséhez* vezetne, s ez a munkáskezek kínálatát tovább csökkentené, és így a munkabért újra a korábbi színvonalára emelné.

Az igazi átlagos munkabér tehát állandó körforgás e súlypontja körül, ahová mindig visszatér, hol valamivel fölötte (a prosperitás időszaka valamennyi vagy néhány munkaágban), hol valamivel alatta áll (a többé-kevésbé általános ínség és a válságok időszaka).

Az átlagos munkabér korlátozása a létfenntartásnak a *valamely népnél szokásos megélhetési és fajfenntartási költségeknek megfelelő eszközeire* — ez tehát, ismétlem Önöknek, az a vaserejű és kegyetlen törvény, amely a mai viszonyok között a munkabért megszabja.

E törvényt *senki sem vonhatja kétségbe. Annyi szakértőre hivatkozhatom* igazolására, ahány *nagy és híres név* található a nemzet-

gazdaság tudományában, mégpedig *magából a liberális iskolából*, mert *éppen a liberális iskola az, amely eme törvényt felfedezte és bebizonyította.*

Ezt a vaserejű és kegyetlen törvényt kell, Uraim, mindenekelőtt mélyen az agyukba vésniük, és egész gondolkodásukban ebből kell kiindulniuk.

Ebből az alkalomból Önöknek és az egész munkásrendnek egy biztos eszközt ajánlhatok, amelynek segítségével egyszer s mindenkorra megóvhatják magukat minden csalástól és megtévesztéstől.

Mindenkinek, aki a munkásrend helyzetének javításáról beszél, mindenekelőtt tegyék fel ezt a kérdést:

elismeri-e ezt a törvényt *vagy nem?*

Ha *nem* ismeri el, akkor eleve tudhatják, hogy az az ember vagy *be akarja csapni* Önöket, vagy pedig *a nemzetgazdaság tudományában szánalmasan járatlan.* Mert, mint már megjegyeztem, *a liberális iskolában magában* nincs egyetlen neves nemzetgazdász, aki ezt a törvényt tagadná. Adam Smith éppúgy, mint Say, Ricardo éppúgy, mint Malthus, Bastiat éppúgy, mint John Stuart Mill mind *egybehangzóan* elismerik. A tudomány művelői közt ebben általános az egyetértés.

És ha mármost az, aki Önök előtt a munkás helyzetéről beszél, az Önök kérdésére elismerte ezt a törvényt, akkor kérdezzék tovább:

miképpen akarja e törvényt kiküszöbölni?

Ha erre nem tud felelni, nyugodtan fordítsanak hátat neki. Üres fecsegő, aki Önöket vagy saját magát be akarja csapni és üres frázisokkal elkápráztatni.

Vegyük egy pillanatra kicsit jobban szemügyre ennek a törvénynek hatását és természetét. Ez más szavakkal a következő:

A *munka hozamából* (a termelésből) először is *levonnak* és *szétosztanak a munkások között* annyit, amennyi *életük fenntartásához* szükséges *(munkabér).*

A *termelésnek* (a munka hozamának) egész többlete a *vállalkozók osztályrésze.*

Tehát ennek a vaserejű és kegyetlen törvénynek a következménye az, hogy Önök — és ezért neveztem Önöket munkásbrosúrámban, amelyre levelükben hivatkoznak, a kitagadottak osztá-

lyának —, hogy Önök még a civilizáció haladása folytán megnövekedett *termelékenységből*, azaz a munka *megnövekedett hozamából, saját* munkájuk megnövekedett termőképességéből is szükségképpen *ki vannak zárva!* Az *Önök* osztályrésze mindig a szűkös létminimum, a vállalkozóé *minden, amit ezen túl a munka termel.*

Ám mivel a termelékenységnek (a munka *produktivitásának*) igen nagy mértékű fejlődésével sok ipari termék ára lényegesen *olcsóbb* lesz, megtörténhet, hogy Önöknek ezen *olcsóság* folytán nem mint termelőknek, hanem mint *fogyasztóknak* egy ideig a munka fokozott termelékenységéből bizonyos közvetett előnyük van. Ez az előny egyáltalán nem az Önök termelői tevékenységét érinti, nem érinti és nem változtatja meg *részesedésüket a munka hozamából*, csak *fogyasztói* minőségükben érinti Önöket, miként a vállalkozók és munkában részt *nem* vevő *emberek mint fogyasztók* helyzetén is javít — mégpedig sokkal nagyobb mértékben, mint az Önökén.

És még *ez* az Önöket nem mint munkásokat, hanem csupán mint *embereket* érintő előny is *újból eltűnik* annak a vaserejű és kegyetlen törvénynek a következtében, amely a munkabért végül mindig újból leszorítja *a létfenntartáshoz szükséges fogyasztás mértékére.*

Ám megeshet, hogy ha a munkának ilyen megnövekedett termelékenysége és néhány terméknek általa fellépő *rendkívüli olcsósága* egészen *hirtelen* következik be, és ha ez, továbbá, egybeesik a munkaerő iránti fokozódó kereslet *huzamosabb időszakával* — akkor a most aránytalanul olcsóbbá lett termékek belekerülhetnek abba, *ami egy nép szokásos létfenntartásához szükséges* mennyiség.

Az tehát, hogy a munkás és a munkabér mindig *annak a szélső határán* mozog, ami minden időszak szükséglete szerint az elengedhetetlen létfenntartáshoz tartozik, hol valamivel e határ *felett*, hol valamivel *alatta — sohasem változik meg!*

Maga ez a *szélső határ* azonban különböző időpontokban az adott körülmények találkozása folytán megváltozhat, és ennélfogva megtörténhet, hogy, ha különböző időpontokat összehasonlítunk, a munkásrend helyzete a későbbi évszázadban vagy a későbbi nemzedékben — amennyiben most a szokásos szükséges

létszükségletek minimuma valamennyire emlkedett — a korábbi évszázad vagy a korábbi nemzedék munkásrendjének helyzetéhez képest valamivel javult.

Meg *kellett* tennem ezt a kis kitérőt, Uraim, noha tulajdonképpeni céljaimtól távol esik is, mert éppen *ez*, ez az évszázadok és nemzedékek során bekövetkezett csekély javulás az a pont, amelyre mindig olcsó és üres szavalataikban mindenkor visszatérnek mindazok, akik Bastiat módjára port akarnak hinteni az Önök szemébe.

Jegyezzék meg jól szavaimat, Uraim. Azt mondom: a megjelölt okoknál fogva megtörténhet, hogy a különböző nemzedékek helyzetét összehasonlítva a munkásrend szükséges létminimuma és ezzel helyzete valamivel emelkedett. Hogy ez *valóban így van-e*, hogy javult-e a munkásrend *összhelyzete*, mégpedig a századok során folyamatosan — Uraim, ennek megállapítása nagyon komoly, *nagyon* bonyolult, és *sokkalta tudományosabb* vizsgálódást igényel, s erre korántsem, még megközelítőleg sem *képesek* azok, akik szüntelenül azzal szórakoztatják Önöket hogy rámutatnak arra, milyen drága volt a karton a múlt században, és milyen sok kartonruhát használnak el Önök most, és más hasonló közhelyekkel, melyeket minden kézikönyvből ki lehet írni.

Nem célom, hogy itt ilyen vizsgálódásba bocsátkozzam. Mert *itt* arra kell szorítkoznom, hogy Önökkel nemcsak *teljesen helytálló*, hanem *egészen könnyen meg is indokolható* tényeket közöljek. Mindamellett tegyük fel, hogy a legalacsonyabb szintű létszükséglet és ezzel a munkásrend helyzete is folyamatosan javul a különböző nemzedékek és évszázadok során.

De *arra* rá kell mutatnom, Uraim, hogy az ilyen közhelyekkel elterelik a figyelmüket a tulajdonképpeni kérdésről, és egy egészen más kérdést csempésznek a helyére.

Megtévesztik, becsapják Önöket, Uraim!

Ha *Önök* a munkások helyzetéről és annak javításáról beszélnek, akkor Önök a *jelenlegi* helyzetükre gondolnak, *összehasonlítva ezt jelenkori polgártársaikéval*, tehát összehasonlítva *ugyanazon* időszak életmódjának mércéje alapján.

És Önöket azzal szórakoztatják, hogy helyzetüket állítólag összehasonlítják *korábbi* évszázadok munkásainak helyzetével! De feltéve, hogy Önök, mivel a szokásos létszükségletek minimuma emelkedett — ha csakugyan így áll a dolog —, jobban

állnak, mint a 80, vagy 200 vagy 300 év előtti munkás — vajon van-e *értéke* e kérdésnek az Önök számára és *milyen kielégülést* nyújthat Önöknek? Éppoly keveset, mint az a természetesen egészen kétségtelen tény, hogy ma Önök jobban állnak, mint a botokudok és a vad emberevők!

Hiszen az *emberi igények kielégítését* mindenkor csak azon mérhetjük, milyen *viszony* van a kielégítés eszközei és *egy adott korszak már szokásos létszükségletei* között, vagy, ami ugyanaz, hogy a szükségletek kielégítésének eszközei mennyire lépik túl valamely korban a szokásosan megkívánt létszükségletek legalsó határát. A legelemibb létszükségletek *emelt minimális szintje* is olyan *szenvedésekkel és nélkülözésekkel* jár együtt, amilyeneket korábbi időkben nem ismertek. Mit *nélkülöz* a botokud, ha nem vehet szappant, mit *nélkülöz* a vad emberevő, ha nem viselhet rendes ruhát, mit *nélkülözött* a munkás Amerika felfedezése előtt, ha nem szívhatott dohányt, mit *nélkülözött* a munkás a könyvnyomtatás feltalálása előtt, ha nem szerezhetett be magának valamely hasznos könyvet?

Minden emberi *szenvedés és nélkülözés* tehát csak a kielégülés eszközei és az ugyanezen időszakban már kialakult *szükségletek* és életmód-szokások közötti viszonytól függ. Minden emberi *szenvedés és nélkülözés*, illetve minden emberi *kielégülés*, vagyis minden emberi helyzet csak úgy mérhető, ha összehasonlítjuk azzal a helyzettel, amelyben *ugyanezen kor más emberei* a szokásos létszükségletek tekintetében vannak. Egy osztály helyzete tehát mindig csak *ugyanazon kor más osztályainak helyzetéhez való viszonyán* mérhető le.

Ezért bármennyire igaz volna is az, hogy a különböző időszakokban a szükséges létfeltételek minimumának szintje emelkedett, hogy korábban nem ismert kielégülések szokásos szükségletté váltak, és éppen ezáltal ezekkel együtt *korábban nem ismert nélkülözések és szenvedések szakadtak az emberekre* — az Önök *emberi* helyzete e különböző időszakokban *mindig változatlan maradt*, mégpedig mindig ugyanaz: a minden időkben szokásos elemi létszükségletek alsó határán mozgott, hol egy kissé felette, hol egy kissé alatta.

Emberi helyezetük tehát azonos maradt, mert ez az *emberi* helyzet nem mérhető sem az őserdők állatának helyzetével, sem

az afrikai négerével vagy a középkori jobbágyéval vagy a 200, vagy a 80 év előtti munkáséval, hanem csakis azzal a viszonnyal, amely e helyzet és az Önökkel *egyidőben* élő *embertársaik* helyzete, a *többi osztály* helyzete között fennáll.

És ahelyett, hogy ezen elmélkednének és törnék a fejüket, miként javítható *e viszony*, és miként változtatható meg az a kegyetlen törvény, amely Önöket állandóan minden kor létszükségleteinek legalsó határán tartja, egyesek azzal szórakoznak hogy az Önök orra előtt észrevétlenül felcserélik a kérdést, és a régebbi korszakok munkásrendjére vonatkozó igen problematikus művelődéstörténeti visszapillantásokkal mulattatják Önöket. Ezek a visszapillantások annál is inkább problematikusak, mert a munkás éppen az egyre olcsóbb *iparcikkekből* sokkal kevesebbet fogyaszt, mint az *élelmiszerekből*, márpedig ezeknél korántsem jelentkezik az állandó olcsóbbodási tendencia! Végül, e visszapillantásoknak csak akkor lenne értékük, ha a különböző korokban a munkás *egész* helyzetét *minden oldalról* vizsgálat tárgyává tennék, ezen vizsgálatok pedig igen nehezek, és csak a legnagyobb körültekintéssel végezhetők, ehhez pedig pontosan azok, akik Önök előtt hivatkoznak rájuk, még a szükséges anyaggal sem rendelkeznek, és nekik éppen ezért a tulajdonképpeni tudományos kutatóknak kellene ezeket átengedniük.

3. E kitérő után, amelyre szükség volt, térjünk vissza arra a kérdésre: milyen befolyást gyakorolhatnak a 2. pont alatt kifejtett, a munkabért meghatározó törvény értelmében a *fogyasztási szövetkezetek* a munkásrend helyzetére? A válasz most már nagyon egyszerű lesz.

Amíg a munkásoknak csak *egyes* körei tömörülnek a fogyasztási szövetkezetekbe, addig ezek az *általános munkabért* nem érintik, és addig a fogyasztási szövetkezetek azoknak a munkásoknak, akik tagjaik, az olcsóbb fogyasztás révén biztosítják nyomasztó helyzetük azon jelentéktelen *könnyítését*, melyet az 1. pontban megvizsgáltam és elismertem. De amikor a fogyasztási szövetkezetek kezdik egyre inkább felölelni *az egész munkásrendet*, jelentkezik a megvizsgált törvény szükségszerű következménye, s a munkabérnek, *a fogyasztási szövetkezetek révén olcsóbbá vált létfenntartás következtében, ugyanannyival csökkennie kell.*

Így az egész *munkásrenden* a fogyasztási szövetkezetek *sohasem*

tudnak csak valamelyest is segíteni, és a szövetkezeteket megalakító *egyes munkásköröknek* a korábban szemügyre vett csekély jelentőségű segítséget *éppen csak addig* tudják biztosítani, amíg ezeknek a munkásoknak a példáját még nem követték elég sokan. Minden egyes nappal, amellyel a fogyasztási szövetkezetek jobban és jobban elterjednek, *és a munkásrend nagyobb tömegeit ölelik fel*, az a kis könnyítés is, amelyet az e szövetkezetekbe tömörült munkások élveznek, egyre csökken, mígnem nullával lesz egyenlő azon a napon, amelyen a fogyasztási szövetkezetek az egész munkásrend nagyobb részét magukban foglalják.

Lehet-e még csak komolyan beszélni is arról, hogy a *munkásrend* olyan eszköz felé forduljon, amely *mint renden egyáltalán nem segít rajta*, és egyes tagjainak még e csekély könnyítést is *csak addig* biztosítja, amíg a rend mint olyan teljesen vagy nagy részben igénybe nem vette?

Ha a német munkásrend ilyen taposómalomba akarná befogatni magát — akkor helyzete igazi javulásáig még *hosszú idő* fog eltelni!

Íme, most az összes Schulze-Delitzsch-féle szervezeteket tüzetesen megvizsgáltam, és megmutattam Önöknek, hogy nem segítenek, és nem is segíthetnek Önökön.

Hogyhogy? *Vajon a munkások szabad egyéni társulásának elve nem képes javítani a munkásrend helyzetén?*

Igenis képes erre — de csak akkor, ha a *gyár jellegű és nagyüzemi termelésre alkalmazzuk és kiterjesztjük.*

A munkásrendet tenni önnön vállalkozójává: ez az az eszköz, amely által, és *csakis* ezáltal — ahogy azonnal saját maguk is látni fogják — kiküszöbölhető lenne az a vaserejű és kegyetlen törvény, amely a munkabért meghatározza!

Ha *a munkásrend saját vállalkozójává lesz*, akkor megszűnik *a munkabér és vállalkozói nyereség* ama *elkülönítése*, és ezzel maga a munkabér is általában, és helyére a munka díjazásaként *a munka hozadéka* lép!

A vállalkozói nyereség megszüntetése a legbékésebb, legjogosabb és legegyszerűbb módon azáltal, hogy *a munkásrend önkéntes társulások formájában saját vállalkozójaként szervezkedik*, a megszüntetése ezáltal és csakis ezáltal azon törvénynek, amely a mai termelési mód mellett a termelés hasznából csak a létfenntartáshoz

szükséges *bért* osztja ki a munkásoknak és az egész többletet a vállalkozóknak — *ez* az egyedüli igazi, a jogos igényeknek egyedül megfelelő, az egyedüli *nem illúziókon alapuló* megjavítása a munkásrend helyzetének.

De hogyan? Vessenek egy pillantást a vasutakra, a gépgyárakra, a hajógyárakra, a pamutfonodákra, a kartonszövödékre stb. stb., az ilyen létesítményekhez szükséges milliókra, és azután vessenek egy pillantást zsebeik ürességére, és tegyék fel maguknak azt a kérdést, honnan szerzik meg valaha is az e létesítményekhez szükséges óriási tőkéket, és ilyen módon hogyan teszik lehetővé valaha is a nagyiparnak saját számlájukra történő üzemelését?

És valóban semmi sem biztosabb, semmi sem vitathatatlanabb annál, mint hogy Önök ezt *sohasem* érhetnék el, ha *kizárólag és egyes-egyedül* az Önök *elszigetelt egyéni erőfeszítéseire* lesznek utalva.

Éppen ezért az *állam* dolga és feladata, hogy ezt Önöknek *lehetővé tegye*, hogy *a munkásrend szabad egyéni társulásának nagy ügyét* — ezt *előmozdítva* és *kibontakoztatva* — kezébe vegye, és legszentebb kötelességének tekintse, hogy Önöknek rendelkezésére bocsássa az *önkéntes szervezkedéshez* és *önkéntes társuláshoz* szükséges *eszközöket és lehetőséget*.

S itt ne tévessze meg és ne vezesse félre Önöket azoknak a kiabálása, akik azt fogják mondani Önöknek, hogy *az állam minden ilyen beavatkozása megszünteti a szociális önsegélyezést*.

Nem igaz, hogy meggátolok valakit abban, hogy *önerejéből* felmásszon egy toronyra, ha létrát vagy kötelet adok neki hozzá. *Nem igaz*, hogy az állam meggátolja az ifjúságot abban, hogy *ön*erejéből képezze magát, ha tanítókat, iskolákat és könyvtárakat tart a részére. *Nem igaz*, hogy meggátolok valakit abban, hogy *ön*erejéből felszántson egy földet, ha ekét adok neki hozzá. *Nem igaz*, hogy meggátolok valakit abban, hogy *önerejéből* egy ellenséges hadsereget megverjen, ha kezébe nyomok egy fegyvert hozzá.

S jóllehet, igaz, hogy olykor megmászhat valaki egy tornyot kötél és létra nélkül, s jóllehet, igaz, hogy némelyek képezték magukat tanítók, iskolák és nyilvános könyvtárak nélkül, s jóllehet, igaz, hogy a Vendée parasztjai a forradalmi háborúkban nemegyszer megverték az ellenséget fegyverek nélkül is, mindezen kivételek a szabályt mégsem cáfolják, hanem megerősítik. S jóllehet,

az is igaz, hogy bizonyos különleges viszonyok között egyes angliai munkáskörök egy csakis saját erőfeszítéseik révén létesült társulás által a nagyipari termelésnek bizonyos *kisebb ágazataiban* is és bizonyos kisebb mértékben némileg javítani tudtak helyzetükön, mindamellett érvényben marad az a törvény, hogy a munkás helyzetének *igazi* javulása — amelyet *jogosan* kell követelnie, mégpedig *az egész munkásrend mint ilyen* számára — csupán az *állam* segítsége révén érhető el.

S ugyanígy ne tévessze meg és ne vezesse félre Önöket azoknak a kiabálása, akik *itt* éppenséggel *szocializmusról* vagy *kommunizmusról* beszélnek és az efféle olcsó frázisok révén akarnak szembehelyezkedni az Önök követelésével. Nem, legyenek szilárdan meggyőződve arról, hogy ezek az emberek csak meg akarják téveszteni Önöket, vagy pedig maguk sem tudják, mit beszélnek. *Mi sem esik távolabb* az úgynevezett szocializmustól és kommunizmustól, mint ez a követelés, amelynek teljesítése esetén a dolgozó osztályok továbbra is változatlanul megtartanák *egyéni szabadságukat, egyéni életmódjukat és munkájuk egyéni díjazását*, s az állammal nem állnának más viszonyban, mint abban, hogy az rendelkezésükre bocsátja a társulásokhoz szükséges tőkét, illetve a szükséges hitelt. De éppen *az az állam feladata és rendeltetése*, hogy az emberiség *nagy kulturális haladását* megkönnyítse és elősegítse. Ez a *hivatása. Ezért létezik, mindig* is erre szolgált, és erre kellett szolgálnia. A sok száz példából, amelyet felsorolhatnék — a csatornák, az utak, az őrhelyek, a hajójáratok, a távirdák, a földjáradékbankok, a talajjavítás, új gyártási ágazatok bevezetése stb., amelyeknél mindig szükségeltetett az állam beavatkozása* —,

* Anglia viszont, amelyre mindig olyan országként szoktak hivatkozni, ahol az államnak ilyen beavatkozására nem került sor, még ma is büszke arra, hogy az 1833. évi parlamenti törvényekkel a gyarmatokon megszüntették a rabszolgaságot, ami csak *az állam beavatkozásával* volt lehetséges, és amiért az államnak legalább 20 millió font sterling (137 millió tallér) kártalanítást kellett fizetnie. Saját nemzete túlnyomó többségének a munkabért meghatározó törvény alóli felszabadítása még jobban kell hogy érdekelje az államot, mint egy idegen fajta felszabadítása a gyarmatokon, s ráadásul az végrehajtható lenne *olyan* áldozatok nélkül, amilyeneket ez utóbbi követelt.

csak egy példát hozok fel, ám ez olyan példa, amely felér százzal, mégpedig egy egészen különösen közel fekvő példa: Amikor arról volt szó nálunk, hogy megépítik a vasutakat, akkor — néhány egészen jelentéktelen és egyedi vonal kivételével — *minden német* tartományban — éppúgy, mint a legtöbb külföldi országban — az *államnak* ebben ilyen vagy olyan formában részt kellett vennie, a *legtöbb esetben* abban a formában, hogy vállalta a részvények *kamatbiztosítását*, sok országban pedig még ennél is nagyobb teljesítményeket vállalt.

Ráadásul *a kamatbiztosítás* azt jelenti, hogy a vállalkozók — a gazdag részvényesek — a következő oroszlánszerződést kötik az állammal: ha az új vállalkozások *nem előnyösek*, akkor a *hátrány* az államot terheli, ennélfogva *az összes adófizetőket*, ennélfogva *egészen különösen* Önöket, Uraim, a *vagyontalanok nagy osztályát!* Ha ellenben az új vállalkozások előnyösek, akkor az előny — a magas osztalék — minket, *a gazdag részvényeseket illet*. Ezen lényegileg az sem változtat, hogy néhány országban, pl. Poroszországban, ennek fejében kikötöttek az állam számára egy igen-igen távoli jövőre akkor még igen bizonytalan előnyöket, olyan előnyöket, amelyeket a munkásrend társulása sokkal gyorsabban és nagyobb mértékben meghozna az államnak.

Az állam e beavatkozása nélkül, amelynek, mint említettem, a *kamatbiztosítás* csak a legenyhébb formája volt, a kontinensen talán *még ma* sem lennének *vasutaink*.

Mindenesetre tény, hogy az államnak itt cselekednie kellett, hogy a *kamatbiztosítás* is az *állam* beavatkozása, méghozzá *igen erélyes beavatkozása* volt, hogy ráadásul ez a beavatkozás *a gazdag és vagyonos osztály* javára történt, holott amúgy is ez rendelkezik minden tőke és minden hitel fölött, s ennélfogva *sokkal könnyebben boldogulhatott volna* állami beavatkozás nélkül, mint Önök, s hogy ezt a beavatkozást *az egész burzsoázia követelte*.

Vajon miért nem tiltakoztak annak idején a kamatbiztosítás mint „*az állam megengedhetetlen beavatkozása*" ellen? Vajon miért nem jelentették ki annak idején, hogy a kamatbiztosítás veszélyezteti a részvénytársaságok gazdag vállalkozóinak „*szociális önsegélyezését*"? Miért nem bélyegezték meg az állami kamatbiztosítást mint „*szocializmust és kommunizmust*"?

Hogyisne, hiszen ez az állami intervenció a gazdag és vagyonos társadalmi osztályok érdekében történt, s ilyen esetben az teljesen megengedett, és mindig is az volt! De amikor a szűkölködő osztályok, a *túlnyomó többség* javára történő beavatkozásról van szó, akkor az tiszta *„szocializmus és kommunizmus"!*

Ez legyen tehát az Önök válasza azoknak, akik Önöknek az állami beavatkozás megengedhetetlenségéről és az ezáltal veszélyeztetett szociális önsegélyezésről és az ebben rejlő szocializmusról és kommunizmusról fecsegnek az erre a legcsekélyebb okot sem adó követelések kapcsán. S tegyék még hozzá: ha már olyan régóta élünk a szocializmusban és kommunizmusban, ahogyan ezt a vasutaknál az a kamatbiztosítás és valamennyi többi, fentebb futólag említett példa mutatja, továbbra is meg akarunk maradni ebben az állapotban!

Vegyük figyelembe azt is, hogy bármilyen *nagy* volt is a kulturális fejlődés, amely *a vasutaknak* köszönhető, ez mégis csupán kicsiny ponttá zsugorodik *azon óriási kulturális fejlődéshez* képest, amelyet a dolgozó osztály társulása idézne elő. Mert hiszen mire jók e civilizáció összes elraktározott javai és gyümölcsei, ha mindig csak a kevesek élvezhetik őket, és az egész végtelen emberiség mindig az a Tantalus marad, aki hiába nyúl e gyümölcsök után? Még rosszabb a helyzete, mint Tantalusé, mert hiszen Tantalus legalább nem maga teremtette meg azokat a gyümölcsöket, amelyek után szomjas ínyének hiába kellett epednie.

A történelem által ismert *ezen legnagyobb* kulturális fejlődés tehát bárminél jobban indokolná az állam segítő beavatkozását.

Tegyük hozzá, hogy a nagy hitel- és forgalmi intézetek (a bankok) révén az állam — amit itt nem fejthetek ki részletesebben — a legkönnyebben megteremthetné Önöknek ezt a lehetőséget, mégpedig anélkül, hogy *bármiféle nagyobb* felelősséget vállalna magára annál, amit a vasutaknál a kamatbiztosítás által.*

* Hogy *milyen könnyen* megszerezhető lenne az *idővel fokozatosan az egész munkásrendre* kiterjedő társuláshoz szükséges *tőke*, ill. inkább az ehhez szükséges *hitel*, az itt nem fejthető ki részletesebben, mivel ehhez előbb *a pénz és a hitel társadalmi funkciójának* pénzügyelméleti tárgyalása lenne szükséges. Ráadásul jelenleg minden ilyen, a végrehajtás módozatára vonatkozó fejtegetés teljesen eredménytelen és

De végül is, Uraim: mi tulajdonképpen az állam?

Vessenek egy pillantást a statisztikára, mégpedig a *hivatalos, a kormányintézmények* által nyilvánosságra hozott statisztikára, mert nem saját leírásaimat és számításaimat akarom Önök elé tárni.

A királyi porosz statisztikai iroda, amelyet akkor Dieterici professzor, titkos tanácsos vezetett, 1851-ben a hivatalos adó-

fölösleges lenne. Gyakorlati értéke csupán a továbbiakban pontosabban meghatározandó időben lesz, amikor gondolni lehet majd e követelés megvalósítására. Itt tehát az eddigi utalásokon kívül még csak ennyit: a társulások természetesen csak *fokozatosan és idővel* fognak át *az egész munkásrendet. Először* olyan iparágakban kellene megalakulniuk, amelyek természetüknél fogva – mivel viszonylag a legnagyobb számú munkást foglalkoztatják – a legalkalmasabbak a társulásra. *Először* olyan *körzetekben és helységekben* kellene megalakulniok, amelyek iparűzésük módjánál fogva, népsűrűségüknél fogva, valamint a népességnek a társulásra való önkéntes hajlandóságánál fogva – e három mozzanat általában összeesik – a társulásra a többinél hamarabb alkalmasabbak. Mihelyt már létrejött néhány társulás, ilyenek egyre gyorsabban és könnyebben lennének bevezethetők más iparban és helységekben, mivel természetesen valamennyi, az állam segítségével alakuló társulásnak egymás közt hitelegyletet kellene alakítaniuk, és alakítanának is. A hitelegyleten kívül egy biztosítási egylet is átfoghatná a különböző egyesüléseket, s ez utóbbi az esetleges üzleti veszteségeket e veszteségnek az elosztása révén alig észrevehetővé egyenlítené ki. Végül, az államnak e társaságoknál semmiképpen sem a diktátor szerepe jutna, hanem csupán az alapszabályok megállapítása, illetve jóváhagyása és az ügyvitelnek az érdekei biztosításához elégséges ellenőrzése illetné meg. A munkások hetenként kapnák meg először is a helyenként és iparáganként szokásos munkabért, az év végén pedig fel kellene osztani közöttük az egyesülés üzleti nyereségét osztalék formájában. Azt, hogy az ilyen társulások általában gyakorlatilag *megvalósíthatók* és *igen jövedelmezők*, életképesek, csupán azok a *tudatlanok* tagadhatnák, akik előtt nem ismeretes, hogy immár mind Angliában, mind Franciaországban számos munkástársulás áll fenn, s ezek, jóllehet a *legnehezebb* körülmények között és minden segítség és támogatás nélkül jöttek létre, kizárólag az őket megalakító elszigetelt munkások erőfeszítéseire utalva, mégis igen szépen fellendültek. Ilyen módon – nem is szólva az úgynevezett rochdale-i pionírokról – már 1861-ben csak

lajstromok alapján közzétett egy számítást a népesség jövedelem szerinti megoszlásáról.*

E számítás eredményeit szó szerinti és szám szerinti pontossággal ismertetem itt Önökkel. A porosz állam népességének jövedelemmegoszlása:

jövedelem	*a népesség százaléka*
1000 tallér fölött	$^1/_2$
400-tól 1000 tallér	$3\,^1/_4$
200-tól 400 tallér	$7\,^1/_4$
100-tól 200 tallér	$16\,^3/_4$
100 tallér alatt	$72\,^1/_4$

magában a Lancashire grófságban 31 ilyen egyesülés működött gyári jellegű termelés céljából; ezeket jórészt nem sokkal ezelőtt alapították, s közülük jó néhány már a tőke 30–40 százalékát fizette ki osztalékként. Hogy megemlítsünk néhány francia munkástársulást: a párizsi kőművesek társulása már az 1856–1857. évben tőkéjének 56 százalékát kitevő üzleti hasznot ért el; 1858-ban az üzleti haszon 130 000 frank volt: 30 000 frankból tartalékot alkottak, és 100 000 frankot kifizettek osztalékként, 60 százalékot a munka, 40 százalékot a tőke után (a társaságnak vannak nem dolgozó tagjai, de ezek legalább 10 000 frank összegű tőkét fektetnek be); ugyanilyen fellendülést látunk a lámpagyári munkásoknál, a bútorgyári munkásoknál stb. Lásd a munkástársulások történetét Huber professzor, Cochut, Lemercier (Études sur les associations ouvrières) [Tanulmányok a munkásegyletekről] stb. munkáiban. – Ezen egyesülések alapszabályai és rendtartása egyúttal igen értékes adatokat szolgáltatnak nekünk e társulások belső struktúrájára vonatkozóan. Mindezek a társaságok tulajdonképpen „*pionírok*" voltak, *a jövő pionírjai*, s nehéz munkával törtek utat, és az előttük tornyosuló nehézségek *ellenére* elért *meggyőző gyakorlati eredményekkel* megmutatják, *mennyivel* nagyobb eredmények lennének elérhetők akkor, ha az állam segítséget nyújtana e nehézségek leküzdéséhez. Csak a *vak* nem látja, hogy egész történetünk és fejlődésünk erre az útra ösztönöz. A *részvénytársaságok* elszaporodásának végső soron az volt a valóban civilizatorikus tartalma, hogy megnyissa ezt az utat.

* *Dieterici*. Mitteilungen des statistischen Büreaus [A Statisztikai Hivatal közleményei]. 1851. évf., IV. köt., 226. old.; vö. III. köt., 243. old.

És *ez a jövedelem* az adóköteles személyek lélekszáma alapján van kiszámítva, s Dieterici feltételezése szerint egy fő átlag egy öttagú családot képvisel, *így hát átlagban* ennyi jövedelem *jut* egy öt- vagy legalább háromtagú *családnak*.* S nyilván hasonló a helyzet a többi német államban is.

E néma hivatalos számadatok, még ha statisztikai átlagszámokként nem is tarthatnak igényt matematikai pontosságra — hiszen az adóhivatal előtt mindenki szereti a jövedelmét kisebbnek feltüntetni, ami azonban lényeges és itt figyelembe vehető különbséget semmiképpen sem indokolhat —, többet mondhanak Önöknek vaskos könyveknél! A népesség $72\,^1/_4$ százalékának a jövedelme 100 tallér alatt van, tehát a *legnyomorúságosabb helyzetben* tengődik! A népesség másik $16\,^3/_4$ százalékának 100 és 200 tallér között mozog a jövedelme, tehát helyzete *alig* jobb, még mindig nyomorúságos; a népesség további $7\,^1/_4$ százalékának a jövedelme 200 és 400 tallér közt van, tehát még mindig szűkös viszonyok közt él; a népesség $3\,^1/_4$ százalékának van 400 és 1000 tallér közötti jövedelme, tehát elviselhető helyzetben, részben jómódban él, s végül a népesség $^1/_2$ százaléka él a gazdagság különféle fokain. A két legalsó, a *legnyomottabb* helyzetben levő osztály tehát magában a népesség 89 százalékát alkotja, s ha ide számítjuk — mint ahogy ide számítandó — a harmadik, még mindig vagyontalan és szűkös helyzetben élő osztályt is, akkor kitűnik, hogy a népesség $96\,^1/_4$ százaléka nyomasztó, szűkös viszonyok közt él. Az állam tehát *Önöké*, a szűkölködő osztályoké, nem a miénk, a felsőbb rendeké, mert hiszen *Önökből áll! Mi az állam?* kérdeztem, s e néhány szám kézzelfoghatóbban megmutatja, mint

* Akkor ugyanis (1850), mint ezt Dieterici IV. köt., 223. old. mutatja, a lélekszám valójában 16 331 187, a családok száma pedig 3 181 968 volt Poroszországban, ami családonként $5\,^1/_8$ személyt jelent. Az adókötelesek száma akkor (lásd Dieterici III. köt., 243. old.) Poroszországban 4 950 454 fő volt, tehát több, mint ahány család. Eszerint egy adózó osztályba felvett személy még mindig átlagban egy több mint 3 tagú családot képvisel, s itt most teljesen figyelmen kívül hagyjuk, hogy éppen a legalsó osztályokban vannak a legnagyobb családok.

vaskos könyvek: *az Önök, a szegényebb osztályok nagy társulása — ez az állam!*

S mármost az Önök nagy társulása miért ne gyakorolhatna kedvező és megtermékenyítő hatást *az Önök kisebb társult csoportjaira?*

Ezt a kérdést is szíveskedjenek feltenni azoknak, akik e követeléssel kapcsolatban az állami intervenció megengedhetetlen voltáról, valamint szocializmusról és kommunizmusról fecsegnek Önöknek.

Ha végül Önök még külön bizonyítékot kívánnak arra, hogy a munkásrend helyzetének javulása másként nem érhető el, csupán az államnak a szabad társulás révén érvényesülő segítő beavatkozásával, ezt a bizonyítékot Önöknek Anglia szolgáltathatja — az az ország, amelyre a leggyakrabban szoktak hivatkozni azok, akik lehetségesnek tartják, hogy az egyes munkások *csupán* és *kizárólag* elszigetelt erőikből létrehozzák az egész rend helyzetét megjavító társulásokat —, Anglia, amely valóban *sajátos* viszonyaiban gyökerező különféle okoknál fogva még a legalkalmasabbnak tűnhet e kísérlet végrehajtására anélkül, hogy ez más országokban, hasonló lehetőség fennállását bizonyítaná.

S e külön bizonyítékot éppen *az* az angol munkástársulás szolgáltatja, amelyre eddig diadalmasan szoktak hivatkozni ezen állítás bizonyítására. A rochdale-i pionírokról beszélek. Ez az 1844 óta fennálló fogyasztási szövetkezet 1858-ban 5500 font sterling (kb. 38 000 tallér) tőkével fonó- és szövőgyárat létesített. E gyári szövetkezet alapszabályai értelmében a gyárban foglalkoztatott munkásoknak — akár részvényesei voltak a szövetkezetnek, akár nem — a szokásos helyi munkabéren kívül a felosztandó üzleti haszonból osztalékként *ugyanolyan részesedés* járt, mint a részvényeseknek, mivel az alapszabályokban foglalt rendelkezés értelmében az évi osztalékok kiszámításánál és felosztásánál egyaránt figyelembe kellett venni a munkabért és a részvénytőkét. Mármost a gyár részvényeseinek a száma 1600, s a gyár 500 munkást foglalkoztat. Tehát tetemes számú részvényes *nem* munkása a gyárnak, másfelől nem minden munkás részvényes is egyúttal. Ennek következtében azon munkásrészvényesek között, akik *nem* voltak egyben a gyár munkásai, s azok között is, akik egyszerre voltak munkások és részvényesek, agitáció kezdődött (1861) az

ellen, hogy a *nem* részvényes munkások is részesedjenek az üzleti haszonból — a munka hozadékából.

A munkásrészvényesek egészen nyíltan és egyszerűen leszögezték azt az elvet, hogy az egész ipari világban teljesen általános szokás szerint a munka ki van elégítve a munkabérrel, e munkabért pedig a kereslet és a kínálat határozza meg (fentebb láttuk, *melyik* törvény által!). „E tényt — írja Huber professzor az ezen ügyről adott beszámolójában — eleve egész egyszerűen további indokolásra és megokolásra nem szoruló természetszerű állapotként juttatták érvényre egy egészen kivételes, önkényes, habár az alapszabályok szerinti újítással szemben." A társulás régi alapítói és vezetői bátran, de csak igen homályos érzelmi okokkal szálltak síkra az alapszabályok módosítására irányuló e javaslat ellen. A munkásrészvényesek *ötnyolcados többsége* csakugyan az *alapszabályok módosítására* szavazott, teljesen polgári vállalkozók módjára járva el, s az alapszabályok módosítása egyelőre csak azért maradt el, mert ehhez az alapszabályok értelmében a szavazatok háromnegyedét kitevő többségre van szükség. „Ám senki sem ringatja magát illúziókba azt illetően — írja Huber professzor —, hogy a dolog nem marad ennyiben, ellenkezőleg, *ennek* a szövetkezetnek még igen heves belső harcokat kell megvívnia, s e harcok kimenetele már a jövő évben ama javaslat győztes megismétlése lehet, annál is inkább, mivel az ellenzék eltökélte, hogy érvényesíti befolyását a szövetkezeti tisztségek megválasztásakor, amikor az abszolút többség dönt, és így a vezetőség kulcspozícióit hamarosan kezében tarthatja." Huber itt még beszámol a következőkről: „A gyár jellegű termelő egyesülések közül *a legtöbb eleve csatlakozott az általános szokáshoz*, nyilvánvalóan hosszabb töprengés vagy doktrinér tudatosság nélkül; csak néhány fogadta el a munka javára szóló szövetkezeti elvet." S Huber a továbbiakban, bár nagyon is akarata ellenére és nehéz szívvel, hiszen ő a csupán elszigetelt munkásoktól kiinduló társulás híve, kénytelen beismerni, hogy „ezek a kérdések igen hamarosan megtárgyalásra és eldöntésre fognak kerülni valamennyi többi termelő egyesülésben, ahol fennáll a tőke és a munka ellentéte, s ez a konkurrencia ipari makrokozmoszából (azaz nagybani világrendjéből) átültetődik a szövetkezeti mikrokozmoszba (azaz a munkástársulásban megjelenő kis világba)".

Láthatják, Uraim, ha gondolkoznak e tényeken, hogy a *nagy* kérdések mindig csak *nagy méretekben* oldhatók meg és sohasem *kis méretekben.* Amíg *általában* a munkabért a fent szemügyre vett törvény határozza meg, addig a kis társulások sem vonhatják ki magukat e törvény domináló befolyása alól. S vajon mi haszna van a munkásrendnek általában, a munkásnak mint olyannak abból, hogy munkásvállalkozóra dolgozik és nem a burzsoá vállalkozóra? Semmi! Önök ezzel csak *felaprózták* azokat a vállalkozókat, akik az Önök munkájának hozamából hasznot húznak. De *a munka* és *a munkásrend nem* szabadult fel! Hogy mi haszna van belőle? A haszna csak *az elfajzás, a romlás, amely most átterjed reá magára,* s amely *a munkást a munkással szemben álló kizsákmányoló vállalkozóvá változtatja!* A vállalkozó *személye* változott, a dolog maradt, ami volt, *a munka,* a jövedelem ezen *egyetlen* forrása, továbbra is rá van utalva az úgynevezett *bérre,* vagyis a létfenntartásra. E törvény uralma annyira visszájára fordítja az összes fogalmakat, hogy most már a gyárban nem foglalkoztatott munkásrészvényesek ahelyett, hogy felismernék, hogy saját osztalékaikat a foglalkoztatott munkások munkájának köszönhetik — így tehát *ők húznak hasznot ez utóbbiaknak a munkájából* —, éppen ellenkezőleg, sajnálják ez utóbbiaktól még tulajdon munkájuk hozamának *egy részét* is, *egy részét* annak, amire a munka jogosan igényt tarthat.

Munkások, akiknek munkaeszközei vannak, és vállalkozói gondolkodásmódjuk van — íme, ilyen visszataszító torzképpé változtak ezek a munkások!

S végül, hadd hozzak fel még egy utolsó, ide kapcsolódó csattanós és döntő bizonyítékot.

Mint látták, a pionírok említett gyára 500 munkást foglalkoztat, és 1600 munkás érdekelt benne részvényesként. Az is minden bizonnyal teljesen világos Önök előtt, hogy — hacsak a munkásokat nem képzeljük kifejezetten gazdag embereknek, s ezzel persze illúzióban oldanánk fel minden kérdést — az egy gyárban *foglalkoztatott munkások sohasem* lesznek elegendő számban ahhoz, hogy saját zsebükből előteremtsék a gyár számára szükséges alaptőkét. Nem, kénytelenek lesznek igénybe venni *sokkal* nagyobb számú olyan munkásrészvényest, akik *nincsenek* a gyárban foglalkoztatva. Ilyen tekintetben a pionírok szóban forgó

gyárában az arány: 1600 munkásrészvényes 500 foglalkoztatott munkáshoz képest — tehát egy több mint 3 : 1 — még csodálatosan kedvező és ritka arány, s csak részben magyarázható a pionírok előnyös helyzetével, amely a munkásrendben ritka kivételnek tekinthető, részben viszont azzal, hogy az a termelési ág még nem tartozik a különösen tőkeigényesek közé, részben azzal, hogy az a gyár még nem tartozik az igazán nagyüzemek közé, ahol az arány ebben a termelési ágban is egészen más lenne. Végül, magának az iparnak a fejlődésével és a civilizáció haladásával ennek az aránynak naponta óriási mértékben növekednie kell. Mert a civilizáció haladása éppen abban áll, hogy mindennap több holt természeti erő, azaz több gép lép az emberi munka helyébe, s hogy ennélfogva mindennap növekszik *az alaptőke nagysága az emberi munka mennyiségéhez képest*. Ha tehát az úttörők gyárában az 500 foglalkoztatott munkás alaptőkéjének megszerzéséhez 1600 munkásrészvényesre volt szükség, s így az arány 1 : 3 volt, akkor más munkásoknál és más ágazatokban és nagyobb termelő üzemekben és a civilizáció állandó haladásával olyan arányok fognak kialakulni, mint 1 : 4, 1 : 5, 1 : 6, 1 : 8, 1 : 10, 1 : 20 stb. De álljunk meg akár az 1 : 3 aránynál! Egy olyan gyár alapításához, mely 500 munkást foglalkoztat, 1600 munkásrészvényesre van szükségem, hogy elegendő alaptőkém legyen. Nos, ez rendben van, amíg egy, két, három stb. gyárat akarok alapítani, addig ennek képzeletben — csak képzeletben, Uraim, az illúziók világában — nincsen akadálya. Elméletileg a munkásrészvényesek háromszorosát, négyszeresét stb. hívom segítségül. Ám ha a társulást *kiterjesztem az egész munkásrendre* — márpedig itt erről van szó, és nem egyesekről, akik fel akarják küzdeni magukat —, ha tehát az idők során annyi gyárat akarok alapítani, *hogy ezekben az egész munkásrendet foglalkoztassam:* honnan veszem akkor az egész munkásrend háromszorosát, négyszeresét, ötszörösét, tízszeresét, hússzorosát, melynek még munkásrészvényesként kellene a gyárakban foglalkoztatott munkások mögött állnia, hogy ezeket a gyárakat a szükséges alaptőkével ellássuk?

Látják tehát, Uraim, hogy egyenest *matematikai képtelenség* a munkásrend felszabadítása ezen az úton, tagjainak mint csupán elszigetelt egyedeknek az erőfeszítései révén; hogy csak egészen

homályos, kritikátlan elképzelések alapján lehet ilyen illúziókat táplálni, s hogy a munkásrend felszabadításához vezető *egyetlen* út, az *egyetlen* út annak a kegyetlen, a munkabért meghatározó törvénynek a hatálytalanításához, amelyhez a munkásrend úgy van hozzáláncolva, mint egy kínzókaróhoz: *a szabad, egyéni munkástársulásnak az állam segítő keze által való* előmozdítása és fejlesztése. A munkásegyedek merőben atomisztikusan elszigetelt erőire épülő munkástársulási mozgalomnak csak az volt az értéke — s ez az érték *óriási* —, hogy *kézzelfoghatóan megmutatta* az utat, *a gyakorlati utat*, amelyen a felszabadulás végbemehet, s hogy *fényes, gyakorlati* bizonyítékokat szolgáltatott a gyakorlati kivitelezhetőség valamennyi igazi és ürügyül felhozott kétségeinek kiküszöböléséhez, és hogy éppen ezáltal *parancsoló kötelességévé tette az államnak azt, hogy az emberiség e legfőbb kulturális érdekéhez* segédkezet nyújtson.

Egyúttal már bebizonyítottam Önöknek, hogy az állam nem más, *mint a dolgozó osztályok szervezete, nagy társulása*, így az a segítség és támogatás, amellyel az állam ama kisebb társulásokat lehetővé tenné, nem lenne egyéb, mint a teljesen természet- és törvényszerű, *teljesen jogos önsegélyezés, amelyben a dolgozó osztályok nagy társulásként önmagukat, tagjaikat mint elszigetelt egyedeket* részesítik.

Tehát ismétlem: a munkások szabad egyéni társulása, de az olyan szabad egyéni társulás, amelyet *az állam* támogató és segítő keze tesz lehetővé: ez azon egyetlen *kivezető út a pusztából, amely nyitva áll a munkásrend előtt.*

De miként lehet az államot rábírni erre a beavatkozásra?

És a felelet e kérdésre nyomban napnál világosabb lesz Önök előtt: ez csupán *az általános és közvetlen választójog* útján lesz *lehetséges. Ha Németország törvényhozó testületei az általános és közvetlen választójog útján jönnek létre*, akkor — *csakis* akkor tudják majd Önök rávenni az államot e kötelességének teljesítésére.

Akkor ez a követelés hangot kap majd a törvényhozó testületekben, *akkor* majd e beavatkozás határait és formáit, illetve eszközeit a józan ész és a tudomány állapíthatja meg, *akkor* — ebben bízhatnak! — az Önök helyzetét megértő és az Önök ügyét odaadással szolgáló férfiak a tudomány fényes fegyverével kezükben,

az Önök oldalán fognak állni, és meg tudják majd védeni az Önök érdekeit! S *akkor* Önök, a társadalom vagyontalan osztályai, mindenesetre *csak saját magukat* és *rossz választásaikat hibáztathatják, amennyiben és ameddig ügyük képviselői kisebbségben maradnak.*

Az általános és közvetlen választójog tehát, mint láttuk, az *Önök* számára nemcsak *politikai*, hanem *társadalmi alapelv* is, ez *minden társadalmi segítség alapfeltétele. Ez az egyetlen eszköz* a munkásrend anyagi helyzetének javítására.

De *hogyan* vívható ki az általános és közvetlen választójog bevezetése?

S *itt* tekintsenek Angliára!

Az angol népnek a gabonatörvények elleni nagy harca több mint öt évig tartott. Akkor azonban e törvényeknek meg kellett bukniuk, s egy tory kormány kényszerült arra, hogy őket hatályon kívül helyezze!

Szervezzenek hát egy általános német munkásegyletet az általános és közvetlen választójognak az összes német tartományokban való bevezetéséért folytatandó törvényes és békés, ám fáradhatatlan, lankadatlan agitáció céljából. Attól fogva, hogy ez az egylet csak 100 000 német munkást ölel fel, máris olyan hatalom lesz, amellyel mindenkinek számolnia kell. Hintsék el ezt a jelszót minden műhelybe, minden faluba, minden kunyhóba. A városi munkások adják át magasabb fokú felismerésüket és műveltségüket a mezőgazdasági munkásoknak. A gabonatörvények elleni nagy angol harchoz hasonlóan beszéljék meg, vitassák meg mindenütt, naponta, szakadatlanul, megállás nélkül békés, nyilvános gyűléseken és magánösszejöveteleken egyaránt az általános és közvetlen választójog szükségességét. Mennél nagyobb, milliószoros visszhangja támad szavuknak, annál ellenállhatatlanabb lesz nyomása.

Alapítsanak pénztárakat, amelyekbe a német munkásegylet minden tagjának járulékot kell fizetnie, és amelyekre vonatkozóan Önökhöz szervezeti tervezetek nyújthatók be.

E pénztárakkal együtt, amelyek a járulékok csekély összege ellenére is hatalmas, agitációs célokra felhasználandó pénzügyi erőt képviselnének — az egylet százezer tag esetében csupán heti egy ezüstgaras járulék mellett több mint évi 160 000 tallérral ren-

delkezne —, alapítsanak újságokat, amelyek naponta hangoztassák ugyanazt a követelést, és a társadalmi állapotokkal bizonyítsák ennek a követelésnek a jogosságát. Ugyanezekből az eszközökből terjesszenek röpiratokat ugyanezen célból. A munkásegylet anyagi eszközeiből fizessenek megbízottakat, akik ugyanezt a felismerést elviszik az ország minden zugába, akik elérik, hogy e jelszót minden munkás, minden zsellér és minden mezőgazdasági cseléd szívébe fogadja. Kártalanítsák az egylet anyagi eszközeiből mindazon munkásokat, akik az egylet érdekében kifejtett tevékenységükért kárt és üldöztetést szenvedtek.

Ismételjék naponta, fáradhatatlanul ugyanazt, megint csak ugyanazt, mindig ugyanazt! Mennél többet ismétlik, annál jobban elterjed, annál nagyobb mértékben növekszik az ereje.

A *gyakorlati* sikerek egész titka az, hogy minden erőnket mindenkor *egy pontra* — a legfontosabb pontra — *koncentráljuk*, és ne nézzünk se jobbra, se balra. Ne tekintsenek se jobbra, se balra, legyenek *siketek* mindennel szemben, aminek nem általános és közvetlen választójog a neve, vagy ami nem áll összefüggésben ezzel, és nem vezethet el ehhez!

Ha Önök ezt a jelszót *valóban elterjesztették* — s ez néhány rövid esztendő alatt sikerülhet — *az összlakosság ama 89—96 százaléka között*, amely, mint kimutattam Önöknek, a társadalom szegény és vagyontalan osztályait alkotja, akkor — efelől nyugodtak lehetnek — nem sokáig fognak ellenállni kívánságuknak! A kormány a burzsoáziával összezördülhet és hajba kaphat politikai jogok miatt. Az is megtörténhetik, hogy Önöktől megtagadnak politikai jogokat, így az általános választójogot is, amilyen lanyhán a politikai jogokat követelik. Ám ha az általános választójogot a népesség 86—96 százaléka *gyomorkérdésnek fogja fel* — és ennélfogva *ennek bensőséges melegével* elterjeszti a nemzet egész testében — akkor, legyenek egész nyugodtak, Uraim, nincsen olyan hatalom, amely ezzel sokáig szembeszegülne!

Ez az a jel, amelyet ki kell tűzniük. *Ez az a jel, amelyben győzni fognak!*

Nincs is más az Önök számára!

Üdvözlettel és kézszorítással

Berlin, 1863. március 1.

F. Lassalle

A munkáskérdéshez

Beszéd a Lipcsében
1863. április 16-án tartott munkásgyűlésen

Munkások! Bizottságuk már régen felkért arra, jöjjek el Lipcsébe, hogy találkozzam Önökkel, és szóljak Önökhöz. Eddigelé ezt elutasítottam, mert korántsem állt szándékomban, hogy személyesen agitációt indítsak vagy bármiféle nyugtalanságot szítsak a munkások között. Ennek utána az itteni bizottság az Önök által ismert kérdést intézte hozzám, s mivel kérdeztek, kötelességem volt, hogy tisztességes férfiúként válaszoljak. Úgy vélem, e kötelességemnek legjobb tudásom szerint eleget tettem. Miután Önök a válaszlevelemben foglalt fejtegetéssel egyetértettek, miután hitet tettek nézeteim mellett, s ily módon senki sem állíthatja, hogy személyes fellépésemmel, beszédeimmel, csábítással kíséreltem meg Önökhöz férkőzni, most már eljöhettem és szólhatok Önökhöz. Itt ez a különbség: a munkásrendnek, amely elismeri az Önöknek kifejtett nézeteimet, kész vagyok rendelkezésére bocsátani intelligenciámat és energiámat, de nem áll szándékomban, hogy a munkásrend közé erőszakos agitációt vigyek, amennyiben még nem érett meg a felismerésre.

A bizottságnak adott válaszom közzététele után ellenségeim dühe nem ismert határt. Hogy elárultam Önöknek, Uraim, azt a gazdasági törvényt, amely a dolgozó osztályok munkabérét szabályozza, amelyhez az Önök léte mintegy vaskapoccsal van hozzákovácsolva, nem bocsátották meg nekem; a felháborodás hangjai hallatszottak ellenem, mint az ókorban, teszem azt, egy olyan pap ellen, aki elárulta Ceres titkait. Ha ellenségeim rómaiak volnának, a nyílt piacon ledöftek volna, miként a patríciusok egykoron Gracchust. Csakhogy ellenségeim *nem* rómaiak, így hát megkíséreltek kard helyett rágalmakkal ledöfni. Nincs olyan szitok, melyet ne szórtak volna reám, amióta eljuttattam Önökhöz válaszomat.

Egy berlini lap, a *Tribüne*, fellépésemet a következőképpen magyarázza: munkásprogramom miatt, mint tudják, nemrégiben négyhónapi börtönre ítéltek; erre azt mondja ama liberális lap, hogy „válaszlevelemben" aposztáziát követtem el, megegyeztem a kormánnyal, hogy fogságom alatt enyhébb bánásmódban részesüljek. [Derültség.] Felháborító, ha ilyeténképpen fogják fel. Ama négyhónapos fogság, mellyel nem akarok kérkedni, seb, s ezt a sebet az Önök szolgálatában ejtették rajtam, de még e sebből is mérget akarnak nyerni — ellenem. Egy másik, állítólag radikális lap, a *Reform*, kijelentette, hogy renegát lettem, eljutottam oda, ahová Bruno Bauer süllyedt. A burzsoá részéről persze el voltam készülve az ilyen reakcióra; tudtam, hogy aki az Önök, a munkások érdekében síkraszáll, annak a rágalom méregpoharát fenékig kell ürítenie. Ám ami némileg meglepett, ami egy pillanatig fájdalmat okozott nekem, az volt, hogy ugyanezen szitkok, ha csak egészen elszórtan is, munkások szájából is elhangzottak. Emlékeznek, Uraim, a nürnbergi munkásegylet által aláírt nyilatkozatra, amelyben engem a reakció bérencének neveztek, engem, egy olyan férfiút, aki két évig ült fogházban, aki ellen három büntetőpert folytattak le, s aki — ezt még ellenségei is elismerik — 15 esztendőn át a kormánnyal való minden konfliktusában mindenkor büszke, sőt merev, forradalmi magatartást tanúsított, sokkalta büszkébbet és elvszerűbbet, mint az egész Haladó Párt, amely most rágalmaz. [Pisszegés és helyeslés.] Nem vagyok hajlandó ezért a Haladó Párt összes tagját rágalmazással vádolni; ebben a pártban is vannak jóbarátaim, de ettől a sajtótól, amely e pártnak dolgozik és ezt szolgálja, indultak ki ezek a szitkok. Azért szórtak rám ilyen szitkokat, mert válaszoltam Önöknek, a munkásoknak. Midőn idejöttem, az volt a szándékom, hogy mindazt, amit nézetem ellen tárgyilagosan felhoztak, összefoglaljam, megvilágítsam és megcáfoljam; ámde mai fizikai állapotom miatt szándékomat nem valósíthatom meg, és a legfőbbre kell szorítkoznom.

Mint emlékeznek rá, nem sokkal az Önök március 24-i gyűlésének határozata után ebben a városban lezajlott egy másik gyűlés, s ezen egy bizonyos dr. Max Wirth úr azt merészelte állítani, hogy a munkabér gazdasági törvénye, ahogyan én azt Önökkel ismertettem, nem felel meg a valóságnak; rég túlhaladott, rég

megcáfolt álláspontnak nevezte. Én ezt a törvényt így fogalmaztam meg:

„Az a *gazdasági vas*törvény, amely a mai viszonyok között, a munka keresletének és kínálatának uralma alatt *a munkabért meghatározza*, a következő: *az átlagos munkabér mindig azon létfenntartási költségek szintjén marad, amelyek egy népnél a létfenntartáshoz és a szaporodáshoz szokásos módon szükségesek.*"

Ugyanígy kifejtettem azokat az okokat is, amelyek ezen törvény uralmát szükségessé teszik. Ha ugyanis a nemzeti tőke gyarapszik, ha a bér szintje magasabb, mint a fentiek szerint szükséges, akkor a házasságok és a gyermekek számának növekedése folytán szaporodik a munkások száma. Amikor ily módon fokozódik a kínálat munkáskezekben, ez a szabad konkurrencia folytán megint annyira leszorítja a bért, hogy éppen csak az marad meg, ami a létfenntartáshoz szükséges. Olykor a bér rövid időre alighanem még mélyebbre süllyed, akkor csökken a munkások száma; a kereslet irántuk meghaladja a kínálatot, s így a bér ismét normális szintjére emelkedik. Mindaz, amit erről írásban közöltem Önökkel, csupán ennek a vastörvénynek szigorú következetességgel kifejtett következménye. S ekkor jön dr. Wirth és azt mondja, hogy ez a törvény — amelyről én kijelentettem, hogy egyhangúlag elismert — nem felel meg a valóságnak, régóta meg van cáfolva, s én ezzel becsaptam Önöket! Önök amúgy is bizonyára meg vannak győződve arról, hogy nem állítottam olyasmit, ami nem felel meg a valóságnak; ám az ügy túlságosan fontos ahhoz, semhogy ne bocsátkozzam állításom további alátámasztásába. Ne mondja senki, hogy *in verba magistri jurarét*, a tanító szavaiban való vak hitet követelek Önöktől. S mivel vitatják, hogy e törvényt a tudomány elismerte, Önök elébe kell tárnom a szükséges bizonyítékokat.

Hallgassák meg, mit mond Say, a francia polgári gazdaságtan feje:

Say (Cours complet d'économie politique, V. rész, X. 333. old. Brux kiad.) a közönséges munka béréről a következőt mondja: „E munka kínálata az iránta mutatkozó kereslettel együtt növekszik. A kereslet a munkabért egy kevéssel, de nagyon kevéssel azon szint fölé emelheti, amely szükséges ahhoz, hogy a munkáscsaládok megélhessenek és szaporodhassanak; vagyis azon szint

fölé, amely szükséges ahhoz, hogy minden munkáscsalád elegendő gyermeket neveljen fel az apa és az anya pótlására. Ha a munkabér csak egy kicsit is meghaladja ezt a mértéket, akkor a munkásgyermekek szaporodnak, s a nagyobb munkakínálat igen hamarosan kiegyenlíti a fokozódott keresletet.

Ha, ellenkezőleg, a munkások iránti kereslet elmarad a munkára ajánlkozó emberek száma mögött, akkor ez utóbbiak bevételei azon pont alá esnek, amely szükséges ahhoz, hogy ez az osztály azonos számban fenntartsa magát. Azok a családok, amelyeket a gyermekek és a betegségek a leginkább nyomnak, elpusztulnak; ennek következtében csökken a munkakínálat, s mivel most kevesebb munkát kínálnak, emelkedik ennek ára. Látható ebből, hogy az egyszerű kétkezi munka ára nem marad sokáig azon pont fölött vagy alatt, amely szükséges a munkásosztálynak a kívánt létszámban való fenntartásához, s ebből csak az a következtetés adódik, hogy az egyszerű kétkezi munkás bevételei nem lépik túl azt a mértéket, amely szükséges családja létfenntartásához."

Tehát ugyanaz a tánc, hol valamivel a szélső határ felett, hol alatta, amelyet én is ecseteltem Önöknek.

Vagy hallgassuk meg, mit mond Ricardo, a nagy angol nemzetgazdász „a munkabérről" (5. fej.):

„A munkának, éppúgy mint minden olyasminek, ami megvehető és eladható, és aminek mennyisége gyarapítható vagy csökkenthető, van egy *természetes* és egy *napi* ára. A munka természetes ára az, mely a munkásoknak általában biztosítja a megélhetéshez és a — számuk növekedése és csökkenése nélküli — fajfenntartáshoz szükséges eszközöket." Ezután Ricardo kimutatja, hogy a napi ár, amint ezt mondottam Nektek, e természetes ár körül úgy ingadozik, amint azt kifejtettem Nektek. „Ha — mondja — a munkások száma a népességnek a bérek emelkedése által serkentett gyarapodása folytán nő, akkor a bérek ismét természetes árukra süllyednek, s olykor a reakciónak a hatása akkora, hogy még mélyebbre zuhannak."

Még tovább kell folytatnom az idézést; ez persze nem szórakoztató, de nem is azért jöttem ide, hogy Önöket szórakoztassam, hanem azért, hogy olyan dolgokról szóljak, amelyek igen közelről érintik Önöket, és legkomolyabb figyelmüket kívánják meg. Wirth úr oly hihetetlenül merész volt, hogy e törvénnyel szemben

Adam Smithre és J. Stuart Millre hivatkozott. Halljuk hát, mit mond Smith (Alapelvek, I. rész, 1. könyv, 8. fej. 172. old. Garn. kiad.):

„Ha a munkások iránti kereslet állandóan növekszik, akkor a munkabér szükségképpen annyira ösztökélni fog a házasulásra és a munkáslétszám megsokszorozására, hogy a munkások képesek ezen állandóan növekvő keresletnek egy ugyancsak állandóan növekvő kínálattal megfelelni. Ha feltételezzük, hogy egy bizonyos időpontban a munkabér nem akkora, amekkorára szükség van e hatás előidézéséhez, akkor a munkáshiány hamarosan növelni fogja; s ha feltételezzük, hogy egy másik időpontban a munkabér nagyobb, mint amekkora e hatáshoz szükségeltetik, akkor a munkások túlzott mérvű szaporodása hamarosan *visszasüllyeszti e szükséges szintre.*"

Vagy hallgassák meg John Stuart Millt, akire Wirth úr merészelt hivatkozni: „Ricardo — mondja J. St. Mill (II. könyv, 11. fej. 2.) — feltételezi, hogy mindenütt van egy minimális bértétel, vagy a legalacsonyabb, amely mellett fizikailag még lehetséges a népességet fenntartani, vagy a legalacsonyabb, amely mellett egy nép rászánja magát, hogy ezt megtegye. Ricardo feltételezi, hogy az általános munkabértétel mindenkor e minimum körül mozog, sohasem lehet alacsonyabb hosszabb ideig annál, amennyi szükséges ahhoz, hogy érezhetővé váljék a népszaporulat csökkenése, s hogy sohasem tarthatja magát sokáig magas szinten sem. E feltételezésben elég sok igazság van ahhoz, hogy az elvont tudomány céljaira elfogadhatónak tűnjék, s Ricardónak belőle levont következtetése, tudniillik az, hogy a munkabér hosszabb távon az élelmiszerárral együtt emelkedik vagy esik, valamennyi végkövetkeztetéséhez hasonlóan, hipotetikus szempontból igaz, vagyis ha elfogadjuk azokat a feltevéseket, melyekből kiindul. Ám a valóságos viszonyokra való alkalmazáskor megfontolandó, hogy azon minimum, melyről Ricardo beszél, kiváltképpen ha nem fizikai, hanem, hogy úgy mondjuk, morális minimum, megint csak jelentékeny különféleséget enged meg." (Éppen ez az, amire olyan nyomatékosan felhívtam figyelmüket; brosúrám 16. és 18. és kk. old. A munkabér a valamely nép körében *szokásos* minimum. Az nem változik, hogy Önök mindig a legalsó határon stb. De ez a legalsó határ különböző időkben és népeknél különböző lehet.) „Ha a munkabér

korábban olyan magas volt — folytatja Mill —, hogy eltűrhetett bizonyos mérséklést, melyet azonban a munkások létfenntartási eszközökre támasztott igényeinek magas mértéke meggátolt, akkor az élelmiszerárak emelkedése vagy a munkások körülményeinek más kedvezőtlen változása kétféle hatással lehet. Bekövetkezhet egy kiegyenlítődés a munkabér emelkedése révén, melyet a népességszaporulatok óvatos korlátozására való fokozatos ráhatás idéz elő, vagy pedig a dolgozó osztály életmódjának mércéje *huzamos időre alacsonyabbá* válhatik, ha a népszaporulattal kapcsolatos korábbi szokás erősebbnek bizonyulna, mint az életszínvonal tekintetében korábban kialakult szokása. Az *utóbbi* esetben a dolgozó osztály megrövidülése tartós jellegű lesz, s megromlott helyzete *új minimummá* válik, amely, éppúgy, mint az előző minimum, fennmaradásra törekszik. Sajnos, feltehető, hogy a dolgok jelenlegi állása mellett a két lehetőség közül *az utóbbi jóval gyakoribb*, vagy legalábbis eléggé gyakori ahhoz, hogy mindazon tételeket, amelyek a dolgozó osztályt sújtó minden szerencsétlenségnek öngyógyító erőt tulajdonítanak, gyakorlati jelentőségüktől megfosszák. Nyomós bizonyítékok tanúsítják, hogy a mezőgazdasági munkások helyzete Angliában a történelem folyamán nemegyszer *nagymértékben és tartósan romlott* olyan okoknál fogva, amelyeknek csupán átmeneti hatásuk lehetett volna, ha a népesség gyakorolta volna az önszabályozást az életszint korábbi mércéje szerint. Sajnos, a szegénység folytán, melyben a dolgozó osztály évek hosszú során át tengődött, e korábbi mérce elveszett, s a következő nemzedék, amely úgy növekszik fel, hogy nem élt ilyen színvonalon, immár úgy szaporodott, hogy nem törekedett az előző életszínvonal helyreállítására."

Mint látják, J. St. Mill ugyanazt mondja, amit én, sőt még tovább megy, mint Ricardo. Feltételezi — ellentétben Bastiat-val és az őt majmoló Schulzéval meg Faucherrel [pisszegés] (Uraim, ha Schulze úr itt volna, maga mondaná meg Önöknek, hogy feltétlen híve Bastiat-nak) —, azt mondtam, hogy Mill még tovább megy; feltételezi, hogy a leggyakoribb esetekben a munkabér által képviselt létszükségletek minimuma, tehát az egy nép körében szokásos szükséges létfenntartás *gyakrabban esik*, mint emelkedik, hogy az idők folyamán *lenyomják*, mert — minthogy a munkások a gyermeknemzésről nem mondanak le — még az átmeneti rosz-

szabbodásoknak is az a tendenciájuk, hogy a szokásos létszükséglet tartós csökkenéséhez vezessenek.

Mill azután így folytatja: „Az ellenkező eset következik be akkor, ha a mezőgazdaságban történt javulások, gabonatörvények megszüntetése és hasonló okok következtében a munkás létszükséglete olcsóbbodik, és a munkás számára lehetővé válik, hogy ugyanazzal a nominálbérrel az addiginál magasabb életszínvonalat érjen el. A munkabér nem fog *közvetlenül* ez után csökkenni; még az is megtörténhetik, hogy emelkedik. *Ámde végül* a munkabér *annyira fog csökkenni*, hogy a munkás *nem lesz jobb helyzetben, mint korábban volt*, amennyiben a közbülső, konjunkturális időszakban az ezen osztály által nélkülözhetetlennek tekintett életszínvonal mértéke nem emelkedett tartósan. Sajnos, az ilyen jótékony hatásra *egyáltalán nem* lehet számítani. Sokkalta nehezebb *emelni, mint csökkenteni* azokat az igényeket, melyeket a munkások fontosabbnak tekintenek a házasodásnál és a családalapításnál. Ha a dolgozó osztály megelégszik azzal, hogy a magasabb életszínvonalat élvezze, míg adva van, de nem tanulja meg, hogy ezt szükségletnek tekintse, akkor a népességszaporulat ismét leszorítja korábbi életmódjának szintjére. Ha a dolgozó osztály gyermekei korábban a szegénység folytán elégtelenül voltak táplálva és el voltak hanyagolva, most viszont több gyermek nevelkedik fel, s ezeknek a konkurrenciája, ha felnőttek, szükségképpen lenyomja a munkabért, feltehetően teljesen az élelmiszerek olcsóbbodásának arányában. Ha ez a hatás nem érvényesül ilyen módon, akkor a korábbi és nagyobb számú házasságkötés és a házasságot követő nagyobb számú szülések révén megy végbe. Az összes tapasztalat egybevág abban a tekintetben, hogy az olcsó gabonaárak éveiben elégséges foglalkoztatottság mellett a házasságkötések számában minden esetben jelentős növekedés mutatkozik. Így tehát nem érthetek egyet azzal, hogy a gabonatörvények eltörlése, merőben munkáskérdésnek tekintve, annyira fontos lenne, s azokkal a tervezetekkel sem érthetek egyet, amilyenek mindenkor akadnak, hogy a munkások helyzetén *egy egész kicsit* javítsanak. Olyan dolgok, amelyek ezt a helyzetet csak kevéssé érintik, *nem* gyakorolnak maradandó hatást a munkások szokásaira és igényeire, akik hamarosan vissza is süllyednek előző szintjükre. A rájuk ható átmeneti oknak, hogy maradandó hasznot hozzon, elegendőnek kell

lennie ahhoz, hogy *jelentős* változást idézzen elő helyzetükben — olyan változást, amelyet sok esztendőn át tapasztalnak, túl azon az ösztönzésen, amelyet az egy nemzedék alatt ad a népszaporulatnak. Ha a javulásnak megvan ez a különleges jellege, és felnövekszik egy olyan nemzedék, amely eleve hozzászokott a magasabb életszínvonalhoz, akkor ennek az új nemzedéknek a népességszaporulattal kapcsolatos megszokása ezen *magasabb minimum* alapján alakul, és a munkások helyzetének javulása tartós lesz." Az ilyenfajta legfigyelemreméltóbb eset — mondja a továbbiakban J. Stuart Mill — a francia forradalom volt. Mert ennek révén egészen *hirtelen* javulás következett be, írja, s ez — még a példátlanul gyors népességszaporulatot is meghaladta. — Mint látják, J. St. Mill ugyanazt mondja erről, amit én brosúrámban a 18. oldalon és előbb mondottam.

Ítéljék meg ebből, micsoda arcátlanság kell ahhoz, hogy valaki velem szemben Millre hivatkozzék.

Ugyanígy nem mondott Bastiat semmi olyasmit, ami alkalmas volna a munkabér ama törvényének megcáfolására. Wirth úr hivatkozik Bastiat azon kijelentésére, mely szerint az ipar és az össztermelés fejlődésével a *munkának* ebben való részesedése is a megfelelő arányban növekszik. Ezzel az állítással egyetlen közgazdász sem ért egyet; nem felel meg a valóságnak; de még *ez* az állítás sem tartalmaz semmit, ami a munka*bér*törvénynek szükségképpen ellentmondana. Még ha feltételezzük is, hogy a századok során a *munka* részesedése *növekszik*, ez korántsem jelentené azt, hogy a munka *bére* is növekszik. Ez maradhat egy helyben, sőt csökkenhet, ez csakis attól függ, hogy *a munkások száma* nem növekszik-e még *nagyobb fokban*, mint *a munkának* az össztermelésben való részesedése. A Bastiat ellen felsorakoztatott további okok tüzetesebb fejtegetést kívánnának, ezért itt ezekről lemondok; ám az ellenbizonyítás egészen könnyen és mélyebb vizsgálódások nélkül elvégezhető, tudniillik a tudomány azon elismert képviselői révén, akik Bastiat *után* írtak. Ezek közé tartozik *Mill*, akit már idéztem, s aki még él, míg Bastiat már régen meghalt. De engedjék meg, hogy idézzem a legjelentősebb újabb közgazdászok véleményét is, mégpedig kézikönyveikből, melyek csupán azt tartalmazzák, ami *teljesen elismert*. Hallgassák meg *Rau* heidelbergi professzort, a legolvasottabb kézikönyv szerzőjét, akinek munkája

nem is tudom, hány kiadásban jelent meg. A „Népgazdaságtan" alapjairól írt könyvének 190. §-ában ezt mondja:

„Azok a *költségek*, melyeket a munkás számára bér formájában meg kell téríteni, egyszerű, nem szakmai jellegű munka végzése esetén csupán a fenntartási szükségletből állnak, szakmai jellegűnél hozzájárul ehhez a megkívánt készség elsajátításához szükséges költségráfordítás is.

A fenntartási szükséglet nemcsak a munka tartamára számítandó, hanem a gyermekkorra és az ifjúság éveire is, amidőn a jövendő munkás még nem juthat keresethez, s általában a munkások béréből futnia kell családjuk fenntartására. Ha a bérjövedelem erre nem volna elegendő, akkor a dolgozó osztály létszáma csökkenne, s munkáshiány keletkezne addig, amíg a csökkent munkakínálat a bért ismét növelné. Áll ez legalábbis a közönséges bérmunkára, mely csak a legszűkösebb javadalmazásban részesül, és a családtagok átlagos számára. A több készséget igénylő munkaágakban megtörténhet, hogy az azokban szokásos életmód mellett a bér csak egy-egy munkásnak elegendő, család nélkül, s mindamellett a számos osztályból való odaáramlás folytán a munkások száma változatlan marad."

Az itteni egyetemen *Roscher* professzor ad elő; polgári közgazdász, de igen nagy tudományú férfiú. Mit mond ő a szóban forgó törvényekről? „A népgazdaság rendszere" c. könyvben (1858, 161. §, 308. old.) ezt olvashatjuk:

„A termelési költségekben — amelyek feltételei az állandó munkakínálatnak — bennfoglaltatnak nemcsak a tényleges munkásoknak, hanem családjaiknak, tehát a felnövekvő munkásnemzedéknek a *szokásos létszükségletei*. Hogy a felnövekvő munkásnemzedék számszerűsége milyen legyen, az lényegében a munka iránti kereslettől függ. Ha ez pl. akkora, hogy csak családonként átlag hat gyermek felnevelésével elégíthető ki, akkor a bér magának a munkásnak a fenntartásán kívül még hat gyermek nevelési költségeit kell hogy fedezze. Ahol megszokottá válik, hogy az asszony meg a gyermekek is bérért dolgoznak, ott nincs szükség arra, hogy az apa egymaga keresse meg a család egész létfenntartását; tehát az egyéni munkabér lehet kevesebb. Ám ha a munkabér a fent említett költségek színvonala alá süllyedne, akkor a megnövekedett halandóság és kivándorlás, a házasságok és

születések számának csökkenése folytán csökkenne a kínálat, ez pedig változatlan kereslet esetében ismét növelné a bért. — Megfordítva is, a munkabérnek ama költségeket jóval meghaladó szintje annál is nehezebben tarthatná magát sokáig, mennél általánosabban tekintik a nemi ösztön kielégítését a legnagyobb érzéki gyönyörnek és a szülőknek a gyermekek iránti szeretetét a legtermészetesebb emberi kötelességnek. »Ahol nagy a kereslet emberek iránt, ott szabályszerűen erős kínálat is ki fog alakulni.« (Adam Smith)"

Látják, Uraim, milyen nagy az *egyetértés* mindezen tekintélyek között, látják, *micsoda hallatlan arcátlanság* kellett ahhoz, hogy ilyen elismert törvényt valótlannak mondjanak, amellett még éppen Adam Smithre és Millre hivatkozva, akik e törvényt maguk bizonyították be. Fontos ügyet nem ilyen módon vitatnak meg! Az az ügy, melynek védelmében ilyen hazugságokhoz kell folyamodni, önmagának árt, és belső gyöngeségéről tesz tanúságot. [Helyeslés és pisszegés.]

Az volt a szándékom, Uraim, hogy ma az összes velem szemben felhozott ellenvetésekből heringsalátát csinálok; akkor persze ezt az étket feltálaltam volna Önöknek, s ezzel három órájukat igénybe vettem volna; a magam részéről nem éreztem volna ugyan részvétet Önök iránt, de egészségi állapotom nem engedi meg, hogy mindenre kitérjek, s ezért egy felosztással kell élnem. Csaknem valamennyi ellenvetés vagy szándékolt torzítás, vagy igazi, őszinte félreértés, bár nem fogom fel, hogy ez utóbbiak miként jöhettek létre írásom nagy világossága mellett. Így Schulze-Delitzsch úr előadásában felkiált: „Hogyan akar Lassalle *mindenkit* bevonni társulásaiba, amikor nem akar *kényszert* alkalmazni?" Uraim, azt egyáltalán nem akarok! Nem akarom, hogy bárki is belépjen akarata ellenére; aki nem akar belépni, hát kívül marad; *volenti non fit injuria!* Nem éri jogtalanság azt, aki maga is akarja, amit vele elkövetnek!, akinek nagyobb öröm egy gyáros hasznára dolgozni, mint a magáéra, az megkaphatja. Kinek-kinek az akarata a mennyországa. Schulze úr kérdése tehát felreértésen alapul.

Senkivel szemben se alkalmazzunk kényszert; csak adassék meg Önöknek az a *lehetőség*, hogy erőiket saját hasznukra értékesítsék. E lehetőség Önöknek éppen az Önök által alapított társulások

által adatik majd meg, amelyeknek azonban feltétlenül szükségük van állami hitelre.

Továbbá — s ez nem félreértésnek, hanem szándékos torzításnak látszik — azt mondották — s ezt különösen Faucher úr mondotta —, hogy amit itt kifejtettem, az azonos a francia köztársaság első éveinek nemzeti műhelyeivel. Meggyőződésem, hogy ebben az Önök tárgyismeretének hiányára spekuláltak; ezeket a műhelyeket ugyanis úgy szervezték meg, hogy azokban *nem termelő* tevékenység folyt. Csak az volt a rendeltetésük, hogy a forradalom folytán munkanélkülivé lett proletariátust egyáltalán valamiképpen foglalkoztassák és táplálják, s éppen mert azt hitték, hogy *a magániparnak* nem szabad *konkurrenciát* támasztani, nem termelő munkákat végeztettek, pl. földmunkákat; azonkívül ezek nem szocialisták által, hanem éppen *ezek ellen* alapíttattak.* Hogyan merik hát ezeket a műhelyeket az én tervemmel összevetni? Azt hiszik, merészelhetik megtenni, mert a dolog nem közismert; ámde okmányszerűen meg van állapítva.** Kérdem továbbá — vajon itt a munkának *az államtól* kiinduló megszervezéséről, állami műhelyről van szó? Aki ezt félreérti, az nem *akarja* megérteni. Hiszen több ízben hangsúlyoztam, hogy az egyéni, önkéntes társulást akarom; sőt éppen úgy, mint Schulze, olyat akarok, amilyen Angliában, Rochedale-ban, Lancashire-ben van, valamint Párizsban stb.; csupán az államnak egy hitelművelete révén kell hitelhez jutniuk azért, hogy egyáltalán *létrejöhessenek*. Az állam nyújtson nekik segítséget egy hitelművelet révén; de ne *„szervezze"* őket, ne maga adjon munkát vállalkozóként államköltségre és a maga hasznára, hanem hitelnyújtás révén módot

* Lásd pl. a szocialistaellenes Lamartine beismeréseit [az 1848-as – *Szerk.*] februári forradalom történetéről írt munkájának 2. kötetében.

** Lásd pl. Garnier-Pagèsnek az 1848-as forradalom történetéről írt könyvét, 8 kötet. A munkák pl. földmunkák voltak az úgynevezett Jéna-rakodón, a Champs-Élysées pázsitjának felásása, kavicselhordás Clichy és Glunevillers községben és más hasonlók, a nemzeti műhely igazgatója valamennyit felsorolja a miniszterhez intézett írásában. A munkások heti 2–3 napot dolgoztak, de mindennap kaptak munkabért. Voltaképpen ezt a köz által adott alamizsnának szánták.

teremtsen a munkásoknak arra, hogy maguk szervezzék meg magukat, és *saját* hasznukra dolgozzanak. Nem beszéltem arról sem, hogy *egyetlen* nagy szervezet hozandó létre, hiszen ezt könnyűszerrel foghatnák fel állami intézménynek. Ellenkezőleg, mindenütt külön körökről beszélek, amelyeket „*hitel- és biztosítási egyletek*" kapcsolnak össze. S ha ezt kimondottam, ez szükségképpen feltételezi, hogy itt *külön önálló* társaságok állnak szemben egymással, nem pedig egyetlen, az egész államra kiterjedő *társulásról* van szó. Mert ha *egyetlen* társaság lenne, ezt nem kapcsolhatnák össze hitel- és biztosítási egyletek! Joggal kérdezhetem tehát, vajon ez őszinte félreértés volt-e, vagy pedig színlelt.

Más dolgokra a legközelebbi előadásban fogok visszatérni, melyet talán mához hat hétre tartanék Önöknek. Amit ma elsősorban kifejteni kívánok, az a fő ellenvetés, mely a brosúrám szociális vonatkozása elleni összes támadások alapja. Schulze és az egész liberális iskola ugyanis minden hangnemben rákezdte, és ezt ordította: „Az államnak nem szabad beavatkoznia a kapcsolatokba és viszonyokba." Uraim, ez az ordítozás nagyon régi, már vagy ötven esztendeje ismerjük; ennél a jelszónál ma nem sok van jobban elterjedve, s még sincs ennél *értelmetlenebb, hamisabb, ostobább jelszó!* Főképp a manchesteristáktól indult ki, s ha csak azt akarnám elmondani Önöknek, hogy ez az elv már mi mindenért felel, akkor az ilyen esetek puszta felsorolása is arra indítaná Önöket, hogy szakítsanak ezzel a jelszóval. Amikor Angliában be akarták vezetni a tízórás törvényt, amelynek alapján a 18 éven aluli munkásoknak meg akarták állapítani a maximális munkaidejét; amikor meg akarták vonni azt a korhatárt, amelyen alul a gyermekek nem dolgozhattak volna gyárakban; amikor kezdték bevezetni a kötelező iskoláztatást, amelynek értelmében minden, gyárban foglalkoztatott gyermek köteles a vasárnapi iskolát látogatni — akkor az összes angol gyáros ezt kiabálta: állami beavatkozás! Az államnak nem szabad beavatkoznia! Ám az angol munkás ezekben a kérdésekben mindig azokkal tartott, akik még *ellene is* kényszert akartak alkalmazni, ahogyan pl. a fent említett esetekben kényszerítik arra, hogy gyermekeit, ha gyárakban alkalmazást kapnak, iskolába küldje. A munkás felismerte, hogy *ez* a fajta szabadság romlásba viszi!

Ilyen intézkedések kivívása Angliában is mindig csak a liberáli-

sok kiabálása ellenében, csupán a toryk, pl. lord Ashley és mások segítségével volt lehetséges. Még az 1843. évi tizenkét órai törvényt is egy tory kormány alatt fogadták el (Graham's bill). Megelégedhetek itt e futólagos utalásokkal, mert Önök legközelebb más oldalról részletes előadást fognak hallani erről a tárgyról.*

Schulze úr és vele együtt a manchesteri iskola összes követője azt mondja: „A munkabért szabályozó törvények *természeti törvények*, s ezek ellen az államnak nem szabad küzdenie." De milyen értelemben lehet itt természeti törvényekről beszélni? Egy természeti törvény szükségszerűen érvényesül, nem lehet megszüntetni; ám *a feltételeit sem* lehet megváltoztatni. A munkabér törvénye a *mai viszonyok* között természetesen éppen olyan szükségszerűen érvényesül, mint egy természeti törvény, ámde *feltételeit* megszüntethetjük, s akkor a törvény is megváltozik, ennélfogva nem „természeti törvény". Ugyanis a következő feltételeken alapul: *ha* az állam *elvnek* tekinti, hogy semmiképpen sem nyúlhat bele az üzleti viszonyokba és a forgalom viszonyaiba; *ha* a termelés csupán magánvállalkozások számlájára történik, és ha a szabad konkurrencia uralkodik, akkor ez a törvény mindenesetre olyan szükségszerű, mint egy természeti törvény, és nem küszöbölhető ki. Ám ha Önök e feltételek egyikét megszüntetik, akkor ez az állítólagos természeti törvény is *megdől*. Ha Önök pl. megszüntetik ezen feltételt, hogy a termelés szükségképpen magánvállalkozók számlájára történik, és társítják a munkásokat, akkor ez a törvény megdől. *Ezért* gyűlöli az összes manchesterista az *államot*, mert ez az egyetlen pont, *amelyből kiindulva ezek a viszonyok megváltoztathatók*. Ez az oka annak, hogy nem ezt vagy azt az államot, nem ezt vagy azt az államformát gyűlölik, hanem az *államot általában*, s ha módjukban állna, akkor — mint ezt több ízben kijelentették — *szívesen megszüntetnék az államot és feloldanák a társadalomban* [pisszegés és helyeslés], hogy ne legyen már egyetlen pont sem, amelyből kiindulva tőkével felfegyverzett kizsákmányolási vágyaik ellen valamiféle védelem elképzelhető. Ezért kiáltják ki az államot minden gonosz elvének; s ennek a kiáltozásnak bizonyos mai viszonyok a valóság valamilyen látszatát kölcsönzik! Óvakodjanak ettől a tévedéstől, mely egész fejlő-

* Ez Buchernek a függelékben kinyomtatott levelére vonatkozik.

désünkre végzetesen hatna ki, ha a közvélemény jobb tájékoztatásával ezt nem ellensúlyozzák. Megmondottam már „Munkásprogram"-omban: „Az államnak tehát nem az a célja, hogy az egyénnek csak a személyes szabadságát és a tulajdonát *védje meg* — amint ezt a burzsoázia elgondolja, hanem — ...sokkal inkább az, hogy ezen egyesülés által lehetővé tegye az egyéneknek, *olyan céloknak*, létük olyan szintjének elérését, amilyeneket *mint egyének sohasem* tudtak elérni... hogy akkora *műveltségre, hatalomra és szabadságra* tegyenek szert, amekkorát mint egyének sohasem szerezhettek volna meg" (184-185. old.). Ez az állam nagy civilizatorikus elve, és hivatásának minden jelenlegi félreismerése ellenére örökké ez marad az állam rendeltetése.

Annak bizonyítására, hogy még Angliában, ahol e tévedés kiváltképpen általános, sem vonhatják ki magukat ezen *valóságos természeti törvény* alól, hogy a legjelentősebb civilizatorikus lépéseknek *az államtól* kell kiindulniuk, hivatkoztam arra, hogy amikor a gyarmatokon megszüntették a rabszolgaságot, az állam nem kevesebb, mint 20 millió font sterlinget (130 millió tallért) költött rá. Schulze-Delitzsch úr ezt félreérti, és így válaszol nekem: Igen, *ez* a rendje a dolgoknak; a rabszolgák tulajdont képeztek, ezért birtokosaikat kártalanítani kellett. Schulze úr úgy tesz, mintha én azt az intézkedést helytelennek neveztem volna, holott korántsem ez az eset. A magam részéről csak azért említem, hogy megmutassam, milyen tarthatatlan az állam be nem avatkozásának elve, s hogy igazán nagy előrelépéseknél az államnak még Angliában is be kell avatkoznia. Kétségtelen, a rabszolgák tulajdont képeztek; ha Önök, Uraim, nem képeznek tulajdont, akkor mindamellett valami Önökből mégiscsak mások tulajdona, akárcsak a rabszolgaság alatt; jelesül: *az a lehetőség, hogy önmagukra dolgozzanak*, tulajdon termelékenységük *termékét és növekedő termékét saját zsebük* számára szerezhessék meg. Önöknek ma azokra kell dolgozniuk, akik megadják Önöknek az alapot, az előleget, a munka szubsztrátumát; éppen ebből a viszonyból adódik az a törvény, amelyet a munkabérről kifejtettem Önöknek. A vállalkozó, amikor az elosztást végzi, s amin nem is változtathat, Önöknek épp csak a szükségeset adja; magának azonban megtartja az egész fölösleget. S ha ez a fölösleg mégannyira is meghaladja az Önök létszükségleteit — mindegy, mindig annak a

zsebébe vándorol, aki az előleget adja. S ennélfogva az Önök azon képessége, hogy munkaerejük révén többet állítsanak elő, mint amennyi megélhetésükhöz szükséges, eleve mások tulajdona. Ám ez a tulajdon megszűnik és más váltja fel, mihelyst az állam lehetővé teszi Önöknek, hogy társuljanak, és saját számlájukra dolgozzanak.

Uraim! Az általam képviselt nézetek a tudományban egyre inkább tért hódítanak; mindennap újabb jeleket látunk, amelyeket alighanem signatura temporisként, az idők jeleként foghatunk fel. Négy napja kaptam meg Hildebrand jénai professzor *Jahrbuch für nationale Ökonomie und Statistik*ját.* Ez a férfiú éppen ugyanezt az elméletet fejti ki, mégpedig a következő szempontból. Azt mondják, a munkáltató és a munkavállaló között a szerződés önkéntes; ám ez nem igaz; a munkásokat a szükség és az éhség kényszeríti e szerződés megkötésére. Uraim! ez nem újság; a különbség csupán az, hogy régebben csak a francia forradalmárok mondták, s most a német professzorok. Ám ez a tudománynak és a társadalmi igazságosságnak a haladása, amellyel a manchesteristák hiába próbálnak szembehelyezkedni.

Utaltam arra, hogy statisztikai adatok szerint a dolgozó osztályok együttesen a népesség 89—95 százaléka között mozognak. Schulze úr azt válaszolja nekem: ha ez valóban így van, akkor segíthetnek magukon közvetlenül, az állam beavatkozása nélkül. De éppen ez a dolog veleje, a *punctum saliens* [ugrópont]. Schulze úr azt akarja, hogy Önök *egyénileg* segítsenek magukon; ám a tőke nélküli egyén tehetetlen, és Schulze szavai ugyanazt jelentik, mintha valakinek, aki 10 mázsa teherrel elmerül a folyóban, odakiáltanának, hogy ússzék. Az állam, vagyis az *Önök együttes társulása, az* tudja Önöket hatalmassá tenni; Schulze úr nem a *szociális* önsegélyezést akarja, ahogyan állítja, csak az *egyéni* önsegélyezést, márpedig ez szabad konkurrencia mellett a tőkenélkülieknek teljesen lehetetlen. *Szociális* önsegélyezésnek ellenben az lenne tekinthető, amit Önök a *szociális* lényeg, az állam révén az *összesség szövetkezett erői* révén biztosítanak maguknak. S ez az a segítség, amelyet javaslok Önöknek!

* „Nemzetgazdasági és statisztikai évkönyv", amelyet Hildebrand 1862-ben indított. — *Szerk.*

A manchesteri elmélet az utolsókat rúgja. Amint azt nálunk a tudomány terén tapasztalható igen örvendetes jelenségek bizonyítják, úgy mutatják ezt Angliában a gyakorlati politikában tapasztalható oly komikus jelenségek is.

Mint az imént mondottam Önöknek, a manchesteri iskola kezdte kiabálni: az állam minden társadalmi kérdésben a gonosznak az elve, az államnak nem szabad társadalmi kérdésekbe avatkoznia. Mármost Lancashire-ben az amerikai háború és a pamuthiány következtében igen nagy lett a nyomor. A munkások ki akarnak vándorolni a gyarmatokra; legalábbis a pamutipari munkások nagy része ezt állítólag már elhatározta. Mi történt? Most ugyanazok a manchesteristák mindenképpen állami beavatkozást követelnek *saját érdekükben.* M. Potter, Carlisle parlamenti képviselője követelte a nevükben, hogy az állam előlegezzen pénzt a munkások foglalkoztatására, *amíg ismét* lesz pamut. Miért teszik ezt? Így gondolkoznak: ha a munkások elmentek, akkor mihelyst vége a háborúnak, és a pamutszállítások újból megkezdődnek, túl kevés lesz a munkásunk, és *magas béreket* kell fizetnünk. Ezért érdekünk, hogy *itt tartsuk* a munkásokat. Így hát az állam most lépjen közbe az *ő érdekükben,* és *foglalkoztassa* a munkásokat saját költségére s *a gyárosok érdekében!* Ez ennek az ostoba és önző elméletnek utolsó szava. Még a *Times*, a legnagyobb burzsoá lap is van olyan méltányos, hogy két számában: március 25-én és 31-én kigúnyolja a manchesteristákat harmic éven át hirdetett tanításuk miatt, és azt tanácsolja a munkásoknak, hogy vándoroljanak ki. De azért mégiscsak szomorú, hogy a munkások kivándoroljanak azért, hogy a manchesteristák megkapják büntetésüket. Nem fogjuk engedni, hogy nálunk odafajuljon a dolog, hogy vagy az államnak kelljen közbelépnie *a gyárosok érdekében*, vagy *a munkások legyenek kénytelenek a hazát mint valami piszkot levakarni cipőjük talpáról.*

Mindebből Önök azt a téves következtetést vonhatnák le, hogy okuk van gyűlölni a gyárosokat meg a vállalkozókat. Ez igen nagy tévedés lenne, mert senki sem felelős a fennálló intézményekért. Ezek, mint azt „Munkásprogram"-omban kifejtettem Önöknek, egy olyan hosszú történelmi folyamat eredményének tekintendők, amely nem a burzsoázia hibájából jött létre. Maga a burzsoázia csupán ezen állapotok *akaratlan terméke.* Az ezen osztályok iránti

gyűlölet és ellenszenv tehát csak durva félreértésből származhatnak, és csak a saját helyzetüket nehezítenék meg vele. A béklyót le kell venni az Önök lábáról, de csakis békességben, az intelligencia kezdeményezésére és a vagyonos osztályok rokonszenvező segítségével, hiszen ezen osztályok java, a tudomány emberei immár példát mutatnak, és megteszik az első lépéseket. De ha semmiképpen sem szabad, hogy Önökön úrrá legyen egy igazságtalan és káros elkeseredés, amely a béklyók megoldásának folyamatát csak megnehezítené, *ugyanolyan káros* lenne, ha engednék, hogy Bastiat követői *elvakítsák* Önöket, béklyóikat letagadva, vagy ha engednék, hogy illúziókkal és megtévesztésekkel *férfiatlanítsák* Önöket. — „E kor műveltségi színvonala szükségessé teszi, hogy ti, vagyonosok és értelmiségiek minden erőtöket latba vessétek azért, hogy e béklyóktól megszabadítsatok bennünket." Ezt kell odakiáltaniuk nekik! De ha megengedik, hogy a béklyókat *letagadják*, ha engedik elámítani magukat azzal, hogy a tőke és a termelés növekedése felszabadítja Önöket, akkor *senki* sem fog a megoldásra gondolni, s *akkor még meg is érdemelnék balszerencséjüket!* Ragaszkodjanak hát az igazsághoz, hangoztassák szüntelenül, elkeseredés nélkül — a meztelen igazságot. Hallják meg Mill, a nagy angol közgazdász szavát, aki pedig minden vonatkozásban a vagyonos osztály élvonalába tartozik. Ezt mondja egy helyütt: „Nagyon is kérdéses, hogy ez idáig az összes mechanikai találmányok megkönnyítették-e valamely emberi lény napi munkáját. Az a hatásuk mindenesetre megvolt, hogy nagyobb népesség éli ugyanazt a fáradságos börtönéletet, s nagyobb számú gyáros és más személy szerez nagyobb gazdagságot; azonkívül emelték a középső osztályok életszínvonalát. Ám eddigelé még nem idézték elő az emberiség sorsában azokat a nagy hatásokat, amelyek előidézése lényegükben rejlik és még a jövőre vár." S más helyütt: „Ha a feladat valamely nép helyzetének tartós javítása, akkor kis eszközöknek nem csupán *kis* hatásaik vannak, hanem egyáltalán *semmi* hatásuk nincs. Hacsak egy egész nemzedék nem szoktatható hozzá jobb életszínvonalhoz úgy, ahogy most a szűkösséghez hozzászokott, akkor *semmit* sem ér el, s *gyönge fél*rendszabályok csupán felemésztik azon segélyforrásokat, amelyeket sokkalta jobb megőrizni addig, amíg a közvélemény és a nevelés fejlődése folytán nem formálódnak ki olyan politikusok, akik nem azt a

nézetet vallják, hogy ha egy terv *sokat* ígér, az államférfiaknak az a dolguk, hogy *ne* foglalkozzanak vele."

Még röviden meg kell említenem a dolog politikai oldalát. A Haladó Párt a leghevesebb támadásokat intézte ellenem és az Önök határozatai ellen. Minő jogon? Minő álláspontot foglaljunk el a Haladó Párttal kapcsolatban? Hát nem tettünk tanúságot a türelem legnagyobb mértékéről? Foglaljuk össze ismét véleményünket! 1848-ban forradalom volt, s ennek során a nép kivívta az általános választójogot. Ezt a reakció időszaka követte. (Ugyanis Poroszországról beszélek, mert a porosz Haladó Pártról van szó.) A porosz király 1848. december 5-én egy alkotmányt oktrojált; ez is tartalmazta még az általános választójogot, s a 60. és a 112. cikkely értelmében a képviselők hozzájárulása nélkül a király nem adhatott ki új törvényt; de nem sokkal ez után oktrojáltak egy új választójogi törvényt a háromosztályú rendszerrel. Még hagyján, ha ez az új választójogi törvény, a 60. és a 112. cikkelynek megfelelően, egy a *régi* választójogi törvény alapján választott képviselőház által jóváhagyatott volna. Ám ez nem történt meg, hanem egy új, az új választójogi törvény alapján kinevezett képviselőház hagyta jóvá és rögzítette az alkotmányt! A demokrácia szempontjából azonban, s én a radikális demokráciához tartozom, és azt hiszem, Önök is ahhoz tartoznak [Éljen!], a demokrácia szempontjából az új alkotmány jogtiprás volt! Mindennek ellenére 1858-ban, mivel az új porosz miniszterek, Schwerin stb. egy kissé liberálisak voltak, kitört az úgynevezett alkotmányujjongás, amely minden igaz demokratára nézve csak *sértő* lehetett, mert számunkra ez az alkotmány jogtiprás volt. Elfeledkeztek veszteségeinkről, holott együtt vívtuk a küzdelmet a burzsoáziával, s ez a szövetségesnek az elárulása volt. A burzsoázia úgy gondolta, hogy ő a maga külön zsákmányával, egy polgári alkotmánnyal, egyedül visszavonul a nagy küzdelemből, mi meg, a nép, maradjunk ott, ahol akarunk. [Egy hang: Nem igaz! Pisszegés és helyeslés.] Mi hallgattunk. Később megalakult a Haladó Párt; miért tagadja ez meg a demokrácia nevét? Alighanem azért, mert nem akart már demokrata lenni. Csodálkozhatik-e ilyen körülmények közt azon, ha a demokrácia támadást intéz ellene? Streckfuss úr Berlinben a megalakítandó Haladó Párt programjának kidolgozásakor az első ülésen, melyen jelen volt,

az általános választójogot is felvette a követelések közé, s ezt az említett ülésen elfogadták. Egy néhány nappal későbbi ülésen azonban, amelyen ő nem volt jelen, törölték, s ez közvetlen bizonyítékul szolgálhat Önöknek arra, hogy az urak a közvetlen választójogot nem akarták, mint ahogy Faucher és Wirth úr itt Lipcsében az újságok szerint ki is jelentette: mivel a háromosztályú választójogi törvény alapján olyan képviselőház jött létre, amilyen a mostani porosz képviselőház, nincs is már *szükség* általános választójogra. Mi még mindig hallgattunk — az általános választójog megtagadása ellenére — a béke kedvéért. Azt gondoltuk magunkban: ha a Haladó Párt kifejt valamiféle erélyes tevékenységet, ám legyen, némák maradunk, csak támogatni fogjuk; ha uralomra kerül, mégiscsak kénytelen lesz a népnek engedményeket tenni, és vele elszámolni. A jelenlegi poroszországi helyzet azonban igen hamar megmutatta, hogy a Haladó Pártnak egyáltalán nincs meg a szükséges energiája ahhoz, hogy egy energikus kormányt zavarba hozzon. Magát sem tudja és fogja felküzdeni a kormányrúd mellé, s amíg mi csak őt követjük, nem lábolunk ki a mocsárból. [Ohó! Helyes! Egyesek azt kiáltják, hogy fejezze be, mások ellenzik ezt.] Arra a meggyőződésre jutottam, hogy ha a Haladó Párt mellett lecövekelünk, a tespedés elkerülhetetlen. Mit tettem hát? Milyen értelemben támadtam a Haladó Pártot?

Semmiképpen sem abban az értelemben, hogy mi a reakcióhoz akarunk csatlakozni. Nem, mi a Haladó Pártot támogatni akarjuk, amennyiben szembehelyezkedik a reakcióval; de egyúttal továbblépésre is akarjuk késztetni. A Haladó Párt maga is kijelentette: az alkotmány immár nem létezik. De miért ül akkor még a képviselőház Berlinben, amikor így szükségképpen az a látszat, mintha alkotmányos állapot állna fenn, a kormány pedig csak egyetlen alárendelt kérdésben van más véleményen? Ez az ellentmondás szükségképpen a jogi fogalmaknak és a nép gondolkodásának teljes összezavarásához vezet. Ha mármost megkérdezik a haladó pártiak legjobbjait, miért teszik ezt, miért nem jelentik ki, hogy ők, mivel és ameddig nincsen alkotmány, nem is működhetnek mint képviselőház, és nem intézhetnek parlamenti ügyeket a kormánnyal, akkor ezt mondják Önöknek: „Igen, ezt szívesen megtennénk, de a *nép* még nem tart itt, nem helyeselné ezt a lépésünket!" Így beszélnek a főokosok, akik mindig azt hiszik, hogy

annyival különbek a népnél! Nos, Uraim, hiszen Önök a néphez tartoznak! Mutassák meg a Haladó Pártnak éppen rosszallásukkal, hogy tévedésben van Önöket illetően. Akkor kényszerítik arra, hogy előbbre haladjon.

Amidőn ma itt megjelentem, voltaképpen nem üres kézzel jöttem. Önök ismerik a hamburgi, solingeni, düsseldorfi, kölni határozatokat, s azokat a határozatokat, amelyeket a Rajna-vidéken hoztak, ahol tíz esztendeig éltem a munkásokkal együtt. De a tudomány képviselői is válaszoltak felhívásomra; Rodbertustól, a legnagyobb német nemzetgazdásztól érkezett egy levél, amelyben síkraszáll az Önök ügye mellett, s ez nem egyedülálló eset. Egy férfiú, aki ezen az egyetemen a legkiválóbb tudós koponyák közé tartozik, Wuttke professzor, velem üzeni Önöknek, és a bizottságuknak is írt egy levelet, amelyben kijelenti, hogy síkraszáll ügyük mellett, és magáévá teszi azt.

Látják tehát, hogy megalakulóban van az a szövetség, melyet védőbeszédemben a tudomány és a munkások szövetségének neveztem és megjósoltam. Kedvező előjelnek tekintem azt a körülményt, hogy éppen itt, Szászországban és Lipcséből kiindulva hozattak meg ama határozatok; itt, Szászországban tűzte ki Luther a nevezetes tételeket a wittenbergi vártemplomra; itt, Szászországban égették el a wittenbergi diákok a lipcsei hitvita után a pápai kiátkozó bullát. Reméljük, hogy az ezen évszázad által megkövetelt nagy reformációnak frissítő fuvallata is innen fog kiindulni, kiterjesztve hatását hazánk egész földjére. [Hosszan tartó taps.]

Munkásolvasókönyv

MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT
XV. ker. Bizottsága
1153 Bp., Eötvös u. 6.

1863. május 19-i beszéd
Maina-Frankfurtban

(Részlet)

Uraim!

A liberális sajtó furcsa szemrehányásokkal illette múlt vasárnapi előadásomat.* Szerinte négy óra hosszat beszéltem, ami hallatlan. Az, hogy egy szónok meddig beszél, Uraim, az nem a *szónoktól* függ, hanem az *ügytől*, és ez az ügy olyan nagy, hogy nem lehet valamelyest is kimerítően letárgyalni rövidebb idő alatt. Luther 14 vagy 17 napon át, pillanatnyilag nem tudom pontosan, hány napon át polemizált Eck ellen, és azt hiszem, hogy az Önök ügye, az az ügy, amelyről ma szó van, semmiképpen sem jelentéktelenebb, mint a XVI. század ama nagy ügye. Továbbá azt is nehezményezték, hogy száraz, statisztikai, unalmas anyagot adtam elő Önöknek. Még ha fel is tesszük, Uraim, hogy Önöket ez nem érdekelte, akkor sem járhattam volna el másként, és a jövőben sem fogok másként eljárni. Itt nemzetgazdasági kérdésekről van szó, nem pedig szépelgésről. Még nem szoktak hozzá ehhez az anyaghoz, ezért Önökbe bele kell tömnöm, ismertetnem kell és meg kell kedveltetnem Önökkel. A szemrehányás annál komikusabb, mert dr. Büchner ezt írta nekem Berlinbe: mindenekelőtt statisztikai adatokat hozzon. Megtettem, ennek a kívánságnak, mint látták, bőségesen eleget tettem, és most a liberális lapok ezért szemrehányásokkal illetnek! De mi a dolog legpikánsabb pontja? A liberális sajtó azt veti szememre, hogy négy óra hosszat tartó

* A két nappal korábban, május 17-én megtartott beszéd Lassalle gazdasági nézeteit tartalmazta (amelyeket korábban „Nyílt válasz"-ában kifejtett, l. kötetünk 249-280. oldalán), s a „Munkásolvasókönyv" első részét képezte. – *Szerk.*

unalmas előadással untattam a munkásokat. Uraim! Ha ez így volna, miért vannak ma itt? Miért van ez a terem dugig tele? Kényszerítette Önöket valaki, hogy idejöjjenek? Önként jöttek el: ezzel a legvilágosabban kifejezik, hogy ez az anyag nem volt Önöknek túlságosan száraz; hogy állnak a műveltségnek olyan magaslatán, amely szükséges ahhoz, hogy ilyen előadás komolyságát megértsék. Egyszóval, ezzel a legtökéletesebben kifejeződik az, hogy gondolkodásának *komolysága következtében a munkásosztály műveltsége már most liberális újságíróink félműveltségét mennyivel felülmúlja!* [Nagy tetszésnyilvánítás.]

Ott fogom most folytatni, ahol vasárnap abbahagytam. Kimutattam, hogy ha csak százmilliónk volna, az nem csupán elegendő, hanem kezdetben még sok is volna számunkra.

Fel lehet tenni a kérdést, honnan vegyük ezt a százmilliót, Uraim! Nem fogok és nem is tudok most egy hosszú tudományos pénzügyi elméletet kifejteni, de vessünk mégis egy futó pillantást arra, hogy milyen könnyű, milyen játékosan könnyű is lenne ezt a százmilliót megszerezni anélkül, hogy a szegény parasztnak, ahogyan a liberális sajtó mondta, még csak egy fillért is adnia kelljen zsebéből. Felvetem a kérdést: min alapszanak azok a bankok, amelyek bankjegyeket bocsátanak ki? Min alapszik, kérdezem én, az ilyen vállalkozás hasznot hajtó volta? Semmi máson, mint a következőn:

Ha egy bank például százmilliót rak le pincéibe, akkor 400 milliót bocsáthat ki bankjegyekben, és ez csupán azon a tapasztalati tényen alapszik, hogy a bankjegytulajdonosoknak több mint egynegyed része soha nem jelentkezik egyidejűleg, hogy céduláit készpénzre beváltsa. Ezen az egyszerű alapelven, ezen a *tapasztalati tényen* nyugszik egész Európában minden olyan bank, amely bankjegyet bocsát ki. E tény társadalmi faktum, *mindannyiunknak a természetében* rejlő tény. Senki, sem Péter, sem Kristóf, sem Vilmos nem teremtette ezt a tényt. Elemi társadalmi törvény, éppúgy, mint ahogyan elemi természeti törvények léteznek. Aki ezt a törvényt kihasználja, annak tehát a fenti példa értelmében 300 millió áll rendelkezésére anélkül, hogy az övé lenne, de anélkül is, hogy valaki más nélkülözné. Mert a bankjegytulajdonosok, az intézet valódi hitelezői számára a bankjegyek ugyanazt a szolgálatot teszik, amelyet az ezüsttalér tenne. Ezenkívül nem is lehetséges

megállapítani: ki a hitelezője ennek a banknak. Én, Önök, mi mindannyian, Mindenki, akinek egy pillanatig egy tallér van a zsebében, amely a következő negyedórában már másnál van.

Azt mondom tehát, hogy annak, aki ezt a társadalmi tényt kihasználja, a fenti példa szerint 300 millió áll rendelkezésére anélkül, hogy ezt bárkitől elvonná.

Vajon nem szégyen és gyalázat-e az, hogy ma a legtöbb államban az az eset áll fenn, hogy egyes tőkéseknek vagy egyes tőkés társaságoknak koncessziót adnak, hogy *ezt a mindannyiunk természetében* rejlő tényt *saját* előnyükre felhasználják? Az, ami *mindannyiunk* természetében gyökerezik, és csak *ezáltal*, nem pedig egyéni tett által jön létre — annak megint csak *mindannyiunknak*, azaz az *államnak* a javát kellene szolgálnia! Az államnak tehát *nem* volna szabad, mint most az számos országban történik, koncessziót adnia magántársaságoknak arra, hogy bankjegyeket bocsássanak ki. *Nem* volna szabad Poroszországban sem vegyes bankoknak lenniük, mert ha valami, akkor ez ugyanúgy, mint a fémpénz, *szükséges állami jövedék*. Tehát német állami bankunknak kellene lennie, egy *Német Banknak*, és akkor, látják, Uraim, akkor az államnak duplán és háromszorosan meglenne az a pénze, amelyre *ezen* társulásokhoz szüksége van, mégpedig anélkül, hogy az a „szegény parasztnak", ahogy azt a *Berliner Volks-Zeitung* vélte, egy pfennigjébe is kerülne!

De Schulze-Delitzsch úr, úgy látszik, azt hiszi, hogy az állam hitele vagy pénze *átkot* hoz! Abban az előadásában, amelyet Berlinben ellenem tartott, hivatkozott azokra a szubvencionált társulásokra, amelyeket 1848-ban az állam Párizsban létrehozott, és azt mondta, hogy ezek a társulások *mind tönkrementek*, és ez nem is történhet másként, ha az állami szubvencióra építenek saját egyéni önsegély helyett.

Mellesleg: ne tévesszék össze, Uraim, ezeket a párizsi szubvencionált társulásokat a párizsi nemzeti műhelyekkel. Más ellenfeleim szememre lobbantották, hogy fel akarom melegíteni a nemzeti műhelyeket. Ez mélységes tudatlanságon alapszik, mert a nemzeti műhelyek sohasem végeztek produktív munkát. Kizárólag abban álltak, hogy nagyszámú kenyértelenné vált munkást közalamizsnával tápláltak, és hogy ez a nagy tömeg ne legyen teljesen tétlen, improduktív földmunkákat végeztettek vele. Ezt a sajtóban meg-

cáfoltam egy olyan cikkben, amely különböző újságokban megjelent. De annyira számolnak a közönség tudatlanságával, hogy bár e cikk három-négy újságban megjelent, Stuttgartban egy újsághír alapján a munkásegylettel határozatilag kimondatták, hogy én most újból fel akarom melegíteni a francia nemzeti műhelyeket.

Schulze úr ezt *nem* mondta: ő azokról a szubvencionált társulásokról beszélt, amelyek Párizsban csak a nemzeti műhelyek bukása után alakultak meg. De vajon akkor *igaz-e* az, amit állít, hogy ezek az állami hitel segítségével alakult társaságok mind megbuktak? *Nem*, Uraim! Egyáltalán *nem igaz;* ellenkezőleg, ezek közül többen a *legragyogóbb* üzleteket csinálták, és rögtön bemutatom Önöknek a bizonyítékokat.

Mindenekelőtt csoda volna-e, ha ezek a Párizsban megszavazott hitelek nem jártak volna kedvező eredményekkel? Nem volna csoda, és nem bizonyítana *semmit* javaslataimmal szemben, mégpedig a következő okokból:

Először: mit gondolnak, mennyit szavaztak meg egyáltalán? Megszavaztak (én Önöknek ezeket a tényeket Huber professzor vonatkozó munkájából sorolom fel, amelyet Schulze-Delitzsch ismer és kell hogy ismerjen, s éppen ezért csak erre a német nyelvű munkára hivatkozom, melyet mindenképpen ismer) — tehát az állam által megszavazott összeg 2 800 000 frankot tett ki. Ez volt az a hitel, amelyet annak idején megszavaztak. „Ebből az összegből — mondja Huber* — 26 szubvenció egyenként 1 800 000 frank értékben húsz-egynéhány nagy vidéki gyárosra jutott, olyan burzsoákra, akiknek a munkásaikkal szervezett társulás nyilvánvalóan csak ürügyül szolgált arra, hogy a nehéz idő által veszélyeztetett üzletet megmentsék. Utána *már nem esett szó* semmiféle szövetkezeti részesedésről vagy a munkásokra eső részről. Az igazi *association ouvrière*-ek (munkástársulások) közül csupán harmincat szubvencionáltak, mégpedig 890 000 frankkal, s kizárólag Párizsban." Így Huber. 890 000 frank nem tesz ki egészen 240 000 tallért sem. Nem csodálkozhatnának tehát azon, hogy egy ilyen összeggel, egy ilyen kicsiben lefolytatott kísérlettel nem értek volna el nagy eredményt. De nemcsak erről van szó. Hallgassák

* „Die gewerbliche und wirtschaftliche Genossenschaften" [Az ipari és gazdasági szövetkezetek]. 78. old.

meg, mit mond Huber a továbbiakban arról a szellemről, amelyben ezt az összeget felhasználták. Akkor ugyanis, mint azt a történelemből tudják, már a legszélsőségesebb reakció uralkodott Párizsban; Huber ezt mondja: „A kamatok, amelyek névleg 5 százalékot tettek ki (tudniillik azok a kamatok, amelyeket a munkások az államnak a szubvencióért fizettek), minden mellékteherrel együtt körülbelül 10 százalékra emelkedtek. Az ellenőrzést a legkínosabb bürokratikus igazgatás szellemében állapították meg, és *hamarosan félreismerhetetlen ellenségeskedéssel* vagy *teljes kíméletlenséggel és közönnyel* hajtották végre az elvvel és a kísérlettel szemben. Az államcsíny után aztán már *nem merülhetett fel kétség* a társulások iránti *feltétlen ellenszenvről*." Látják, Uraim! ha ezt a megszavazott hitelt ezzel az elvvel szembeni ellenségességgel kezelték, akkor nem is lehetne következtetést levonni abból, ha a kísérletnek semmilyen szerencsés eredménye sem lett volna! De mindennek ellenére, az összeg minimális csekélysége ellenére, a mellékköltségekkel egészen 10 százalékig emelkedő kamat ellenére, és különösen az *ellenségesség* eme szelleme ellenére, amellyel a közigazgatás ezt a kölcsönt kezelte, ez mégis életre hívott számos olyan társulást, amelyek közül többen a legszerencsésebb üzleteket csinálták. Újból csak azokra a példákra hivatkozom, amelyeket Huber írásában közöl.

Ám előbb még egy mondatot akarok idézni Huber írásából, amely túlságosan is figyelemre méltó ahhoz, semhogy ide ne iktassuk. Huber professzor ugyanis igen jogosan ostorozza azt a közömbösséget és ellenszenvet, amelyet a művelt rétegek és elsősorban *a sajtó* ezzel az üggyel szemben annak idején tanúsítottak. Azt mondja: „A műveltek, gazdagok, tekintélyesek tömegében és a *sajtónál mélységes semmibevevés, az önzés legteljesebb közömbössége* a legkülönbözőbb formákban; egyes kevesek részéről doktrinér vagy bürokratikus reakciós *káröröm* azon, hogy általuk nem kedvelt doktrinák és törekvések nézetük szerint nem arattak sikert; ugyanezzel a hangulattal, csak ha lehet még fokozott mértékben, találkozunk négy év múltán is. Bona fide* mindent elfelejtettek vagy sohasem tudtak semmiről! Hogy *a sajtó* túlságosan is hajlott *megfelelni* a közönség vagy az államhatalom ilyen maga-

* jóhiszeműen (itt ironikus értelemben). – *Szerk.*

tartásának, azt nem kell külön bizonygatnunk. *Ezért és sok más bűnéért, amellyel magasabb elhivatottságának hiányát bizonyítja, hiába is védekezik szabadsága hiányával.*" Így ír Huber professzor — és milyen nagyon, Uraim, igen, milyen fokozott mértékben vonatkozik ez az ítélet a németországi liberális sajtó jelenlegi magatartására! Mindamellett, mint már mondottam, néhány ilyen társulásnak a legragyogóbb eredményei voltak. Azok a példák, amelyeket erre Huber felsorol, elsősorban a Remquet-társulás, egy könyvnyomdász-társulás.* Ezt 1849 szeptemberében alakították meg, az alapszabályok szerint tíz évre, úgy hogy a tíz év lejárta után feloszoljék. 80 000 frank állami szubvencióval alakították meg, tehát valamivel több, mint 20 000 tallérral; és amikor alapszabályai értelmében az 1859. évben feloszlott, akkor, miután mint minden más tartozásukat is, kifizették a szubvenciót az államnak, a felgyűlt nyereséget a munkások között felosztották, mégpedig átlagosan minden munkásra 10—11 000 frank jutott, tehát csaknem 5000 forint. A részesedés ugyanis a közben elhalt munkások özvegyeinek jutó 7000 franktól 18 000 frankig terjedt. Csak a nyereségeket, amelyeket a társulás évenként tartalékolt, kell felolvasnom ahhoz, hogy a társulás előnyeiről világos képet adjak. Az első évben nem volt nyereség, mert érthető módon minden kezdet nehéz. A második évben a tartalékolt nyereség 4494 frank volt, tehát nagyon csekély. A harmadik évben 6224 frank, a negyedikben 8500, az ötödikben 10 684, a hatodikban 14 357, a hetedikben 10 971, a nyolcadikban 11 427, a kilencedikben pedig 14 821. Hasonló üzletet csinált az aranyművesek szintén szubvencionált társulata, az *association d'ouvriers*

* A továbbiakra vonatkozóan lásd Lemercier: Études sur les associations ouvrières [Tanulmányok a munkásegyletekről], 125. old. Ezenfelül még megjegyzendő, hogy mint Lemercier tanúsítja, sok társulás, amely már a legjobb üzleteket csinálta, az 1851. december 2-i államcsíny után *azonnal önként feloszlott*. Az a hatóság, amely az állami szubvenció felhasználását ellenőrizte — le conseil d'encouragement [bátorító tanács] —, az államcsíny után *már nem is* ült össze, ahogy Lemercier is megállapítja, és másrészt a legkedvezőbben fejlődő társulások az ellenforradalom előtt letették a fegyvert. Ennyire összeférhetetlen a munkásrend gazdasági felszabadítása *a reakcióval!*

bijoutiers en doré. Hasonló üzleteket csinált a szintén államilag szubvencionált asztalostársulás, amelyet alapítójáról *monsieur Antoine*-nak neveztek. Amint tehát látják — hogy ezekkel a részletekkel beérjem —, *nem igaz* az, amit Schulze úr mond, hogy az állam által szubvencionált társulások Franciaországban mind tönkrementek. Az állam pénze vagy hitele *nem* hoz átkot, ahogy Schulze úr hiszi, és éppen úgy fel lehet használni iparilag, mint minden más pénzt vagy hitelt.

De — vetették közbe — a *mezőgazdasági munkások:* mi a helyzet velük? Hiszen még nagyobb a számuk, mint az ipari munkásoké. A berlini liberális sajtó azzal a gyanúperrel él, hogy valószínűleg javasolni fogom, hogy a mezőgazdasági munkások számára parcellázásokat végezzenek.* A szóban forgó lap olyan tudatlan volt, hogy még azt sem sejti, hogy a világon minden szocialista, kivétel nélkül, úgy tekinti a parcellázást — olyan vidékek kivételével, ahol kertgazdaság folyik —, habár történelmileg a múltban megvolt a jó oldala is, mint a nemzeti elszegényedésnek és a gabonahozam csökkenésének forrását, és mindenekelőtt éppen a földművelés terén csak a nagyüzemben látják *a nemzeti gazdagság forrását és a szántóföldek nyershozamának emelését*. Mit fogok tehát arra az ellenvetésre válaszolni, hogy a mezőgazdasági munkások is a leginkább nélkülöző osztályokhoz tartoznak, és ugyanarra a segítségre szorulnak, mint az ipariak? Nos, nem mást, mint azt, hogy ez az ellenvetés legsajátabb véleményem, hogy ez az ellenvetés nem ellenvetés! Ki beszél arról, hogy csak az ipari munkásokon kell segíteni? Én ugyan nem! Hiszen ellenkezőleg, brosúrámban arról a 89—95 százalék nélkülözőről beszéltem, akiké az állam, úgyhogy ebben a számban a munkások minden osztálya, foglalkozási rendje és fajtája benne foglaltatik! Ezzel mindenki számára, aki meg tud valamit érteni, elég világosan kifejtettem azt a véleményt, hogy *minden* vagyontalan osztályon segíteni kell, mint ahogyan mindenki számára, aki csak valamit ért a nemzetgazdasági anyagból, *az összes tőkenélküliek érdeke szolidáris*. De miért, Uraim — hogy ne is beszéljünk más és még hatékonyabb rendszabályokról, amelyek éppen a földműveléssel kapcsolatban

* A *Volks-Zeitung* mutatott ilyen ritka tárgyismeretet.

lennének foganatosíthatók, és amelyeknek kifejtése itt fölösleges volna és túl messzire vezetne —, miért ne lehetne, kérdezem én, a mezőgazdasági munkásokon a társulásokkal éppen úgy segíteni, mint az ipari munkásokon? *Semmi sem* bizonyítja, hogy nem lehet. Hallgassák meg a legnagyobb angol közgazdászt, John Stuart Millt erről a kérdésről. Szó szerint ezt mondja: „Ésszerűen nem vonható kétségbe, hogy egy néhány ezer lakosból álló falusi község, amely közös tulajdonként ugyanazt a földterületet műveli meg, mint amelyik a jelenlegi lakosságot táplálja, és amely a közös munka és a legjobb eljárás alkalmazásával a szükséges cikkeket elkészíti, képes lenne annyi termék előállítására, hogy *kellemes körülmények között tartsa el magát.* Egy ilyen község eszközöket találna arra is, hogy a közösség minden munkaképes tagjától kapjon mezőgazdasági munkát, vagy szükség esetén az illetőt a munkára rákényszerítse." Tehát John Stuart Mill egyenesen kijelenti, hogy ez ésszerűen nem is vonható kétségbe. Akarnak hallani még nagyobb tekintélyt ebben a kérdésben? Akkor von Thünen bárót fogom idézni, aki azért még nagyobb tekintély, mert egyrészt a közgazdaságtudomány egyik legnagyobb kiválósága, másrészt Németország egyik legkiválóbb gyakorló mezőgazdája volt. „Az elszigetelt állam" című híres könyvének 1850-ben kiadott második kötetében szintén a mezőgazdasági munkások társulása mellett foglalt állást. Igen, olyan nagy és nemes gondolkodású férfiú volt, hogy mecklenburgi birtokán, Tellowban kicsiben már megszervezte embereinek társulását, hogy részesedhessenek szántóföldjeinek emelkedő termelékenységében, emelkedő hozamában. A társulás alapjául szolgáló tervezetet és szabályzatot nyilvánosságra hozta abban a művében, amelyet idéztem. Persze, alighogy megjelent, jött a tübingeni folyóirat, és kikiáltotta: Thünen szocialista!

Ahányszor a tudománynak egy kiválósága utat és módot igyekezett találni arra, hogy a dolgozó osztály helyzetén javítson, mindig ezzel a jelszóval próbálták őt a földre teperni: szocialista! Nos, Uraim, ha azt értik a szocializmuson, hogy igyekezünk a dolgozó osztály helyzetén javítani és a nyomorán segíteni — nos, hát akkor, egy egész légió ördögben is! — szocialisták vagyunk! [Általános helyeslés.] Azt hiszik, hogy félek egy szótól? *Nem én!* Vagy talán Önök ilyen félénkek? Remélem, nem! — Miért nem szóltam

hát válasziratomban külön a mezőgazdasági munkásokról? Annál a roppant egyszerű oknál fogva, hogy a *89—95 százalékban nélkülöző osztályban*, amelyről beszélek, és amelynek segíteni kell, amúgy is *bentfoglaltatnak, és elkezdeni, gyakorlatilag elkezdeni* mindenesetre az ipari munkásoknál kell a dolgot. Miért? A mezőgazdasági munkás, Uraim, sok tekintetben, ha például a pénzbeli bért tekintjük, még rosszabb helyzetben van, mint Önök, sok tekintetben viszont jobb helyzetben. Ez tehát nem dönti el a kérdést. Azt a kérdést hogy melyik munkafajtával kell gyakorlatilag kezdeni, a következő körülmény dönti el. A mezőgazdasági munkás, ha csak egy tehén van is a birtokában, ha a szántóföldjét csak ásóval és kapával munkálja is meg, még mindig azt képzeli magáról, hogy *tulajdonos;* még nem *hajlik* társulásra, és ez a hajlam, ez a készség nem kényszeríthető rá. De előidézhető *sikerekkel*, előidézhető, mondom, mégpedig csakis egy módon: azáltal, hogy a *mezőgazdasági* munkás látja az ipari munkások nagy eredményeit.

Ha ezeket egészen megváltozott helyzetben látja majd, és arra a kérdésre, honnan ered mindez, ezt a választ kapja: a társulásból — akkor benne is meglesz ugyanaz a készség és hajlam a társulásra, amely ma már az ipari munkásrendben oly erős. Ugyanakkor az ipari munkásság nagy társulása következtében, amint azt majd talán más alkalommal tüzetesebben ki fogom fejteni Önöknek, *egészen új termelési viszonyok* keletkeznek, amelyek a föld nagybani megművelését is éppoly szükségessé, mint könnyen kivihetővé fogják tenni, és ezek a termelési viszonyok az egész társadalom meggazdagodásának egy forrását, az egész *nemzeti termelés* egy elképesztő *gyarapodásának* forrását hoznák létre.

Az ipari munkások tehát az emberiségnek csak *élcsapata* lesznek, és jegyezzék meg maguknak mindenekelőtt *a következőket: amikor a közönséges kézi munka bére megváltozik* (ezért ez a legfontosabb alapelv, amelyre Önöket a kérdés megítélése érdekében megtaníthatom) — amikor, mondom, a közönséges kézi munka bére megváltozik, *szerves visszahatás következtében megváltozik az emberi társadalomban minden — bármi néven nevezendő — munka ára is.*

Általában ugyanis *minden* emberi munka a közönséges fizikai

munkára és az úgynevezett *kvalifikált* munkára tagolódik, s ez utóbbinak számos fokozata és fajtája van. Ám a *közönséges munkának* vagy a közönséges fizikai kézi munkának bére a *szabályozó*, azaz az emberi társadalomban *minden más kvalifikált munka* díjazásának *meghatározó alapja*. Érzéki hasonlattal fogom ezt Önöknek megvilágítani, melyet meg fognak jegyezni; pontosan idevág. Min mérünk egy magaslatot? *Egy alaptól való távolságán.* Ha azonban az alapot magát növeljük, *azzal a csúcspont is emelkedik*. Most ezt konkrét példán világítom meg.

Amikor Lipcsében április 16-án a munkások előtt beszédet mondottam és lementem az emelvényről, egy jóindulatú burzsoá hozzám lépett, és így szólt: egészen figyelmesen hallgattam Önt, de nem győzött meg! Miért? — kérdeztem. Egy egészen egyszerű okból — felelte a férfi. — Az Ön eszköze nem mindenkin segít. Az a kishivatalnok, aki mintegy háromszáz tallért keres, az, Ön sem tagadhatja, viszonylag ugyanolyan rossz helyzetben van, mint a bérmunkás. A kishivatalnokokat is társulásra akarja Ön bírni? Hiszen ez nem lehetséges. És a férfi jóindulatú, s ugyanakkor elmeéle fölötti örömtől ragyogó szemmel nézett rám. Azt mondtam: igaza van, természetesen nem vonhatjuk be társulásba a kishivatalnokokat, de gondolja meg a következőt: abban a társadalomban, amelyben manapság az az eset áll fenn, hogy az egyszerű kézi munka bére évi 100-tól 120 vagy 150 tallér, az ilyen társadalomban nem csoda, ha az állam 200 és 300 tallérért hivatalnokot talál. Ám tegyük fel, hogy sikerülne a közönséges bérmunkás jövedelmét pl. 600 tallérra emelni — igazán azt hiszi, hogy az állam találna kishivatalnokokat, akik 200 vagy 300 tallérért kvalifikált munkát végeznének? Ugyan, ezek az emberek sokkal jobban járnának, ha beállnának közönséges bérmunkásnak! [Tartós tetszésnyilvánítás.] Jegyezzék meg ezt a példát, és alkalmazzák, vonatkoztassák mindenféle más esetekre. Mindenütt egyformán helytálló. A *kvalifikált* munka díjazása mindig az *egyszerű fizikai* munka bérének arányában fog emelkedni. Ha nem így volna, ha a szellemi és kvalifikált munka díjazása egyáltalán nem olyan arányban emelkedne, mint a közönséges fizikai munka bére, akkor már nem érné meg azt a fáradságot, a költséget és a felkészülést, amelyek minden kvalifikált munka föltételei; ezáltal a társadalomban azokban az emberekben, akik ilyenfajta

munkát végeznek, *hiány* keletkeznék, és a társadalomnak ezért el *kellene határoznia*, hogy a kvalifikált munkáért a viszonylag magasabb árat megfizesse. *Mindez a kereslet és kínálat törvénye szerint*, amely szerint, mint látják, nézeteimet kifejtem, éppúgy, ahogy ellenfeleim.

Én az államtól tehát csak a kisujját kérem! Ebből magának az életnek teremtő erejénél fogva minden további szervesen kifejlődnék. Aki 50 évvel e rendszabály után újra születne, rá sem ismerne a világra!

Íme, Uraim, látják, hogy azok a szemrehányások, amelyekkel ellenfeleim illetnek, saját magukat ütik agyon! Ha azt kívántam volna, hogy *egyszerre*, *egy csapásra* minden emberen segítsenek, azt kiáltották volna nekem: az esztelen, az őrjöngő! állami rendszabályokkal akar mindenkin egyszerre segíteni! És igazuk lett volna. Most, amikor egy fokozatos, mindenkinek szánt, de fokozatos segítséget kívánok, így kiáltanak: a mezőgazdasági népesség — nem akar a mezőgazdasági népességen segíteni, csak az ipari munkásokon! Láthatják, Uraim, ez nem igaz; a mezőgazdasági népesség éppúgy, mint az ipari munkások vagy kézművesek, a földmunkások ugyanúgy, mint a gyári munkások, és éppen úgy azok, akik mindennemű kvalifikált munkát végeznek, tehát a kisburzsoázia is szemben a naggyal, mindezek a társulás és hatásai révén más helyzetbe kerülnének. De ha egy hadsereg megindul, akkor ez nem egy helyen és egyszerre történik, hanem az előhad megy *az élen*, és tízezer oknál fogva, amelyeket itt nem tudok tüzetesen kifejteni, az ipari munkásság az *emberiség előhada*.

Schulze úr szememre veti, hogy szerencsétlen viszályt szítottam a vagyonos és a dolgozó osztályok között: megkíséreltem szembeállítani őket egymással. Ha *valami*, *akkor ez nem igaz!* Hát nem látják, hogy épp ellenkezőleg, a jelenlegi agitációnak éppen ellentétes értelme van? A közvélemény befolyásolása érdekében és a köz iránt érzett kötelességtudatból emelkedtem szólásra. A legnagyszerűbb kultúrtény lenne, a német név és a német nemzet diadala lenne, ha Németországban a szociális kérdésben a kezdeményezés éppen a *vagyonosoktól indulna ki*, ha a *tudomány és a szeretet* termékeként lépne fel, nem pedig a gyűlölet és a vad sansculotte-i düh forrongásaként! Pedig most éppen ez az eset áll fenn! Azok a férfiak, akik ebben a mozgalomban kezdeményezők

voltak, jómagam, Rodbertus, Wuttke, Bücher, itt dr. Th. Müller*, akit ismernek, mi mindannyian tudásunk és anyagi helyzetünk révén egyaránt a vagyonos osztályok legjobb rétegei közé tartozunk.

Hát nem látják, hogy ez az osztályok közötti megbékélés óriási ténye, és éppen azzal a párját ritkító dühvel, mellyel törekvéseinkkel szembehelyezkednek, felidézik azt a veszélyt, hogy az osztályok között konfliktust és gyűlöletet támasztanak? *Ha* sikerülne ezt a mozgalmat *megölni*, ha sikerülne, Uraim, a jövendőbeli tudósokat egy ilyen kezdeménytől elriasztani — nos, akkor aztán nem lenne ennek más a következménye, mint hogy néhány évtized múltán egy vad proletárforradalom előtt állnánk, és a júniusi csata rémségei számunkra is megismétlődnének! Ennek nem szabad és nem kell megtörténnie.

De éppen ezért az a feladat, hogy idejében kinyissuk a szelepet, s így a robbanást megelőzzük. [Hosszan tartó éljenzés!]

Éppen ezért tartottam szükségesnek, hogy teljes békében felemeljem ezen agitáció zászlaját. — Az európai eget sűrű fellegek borítják, és sokan kérdezték tőlem, miért nem vártam meg, amíg másfajta események megkönnyítik törekvéseimet. De nem! Nagyon is jól tudom, hogy külső események előidézte láz esetén sokkal könnyebb nagy eredményeket kivívni, bizonyos pozíciókat rohamban meghódítani.

Csakhogy az ilyen, csupán az üvegház melegében megérlelt eredmények puccsok, olyan meglepetések, amelyek nem tartósak; e zászló köré nem egy magában is szilárd társadalmi párt sorakoznék, hanem vad törekvések, egy olyan tömeg, mely éppolyan gyorsan feloszlik, mint ahogy egybegyűlt. Továbbá egy *olyan* szociális mozgalom, amely az *erőszak* napjaiban lép színre, a vagyonos osztályokat gyűlölettel és félelemmel töltené el, és gyűlöletet, félelmet idézne elő.

Éppen ezért szerettem volna, ha az a meggyőződés a teljes békében jutna érvényre és terjedne el. Már megmondtam testvéreiknek Lipcsében: ne gyűlöljék a vagyonosokat, sem a burzsoáziát általában, sem a vállalkozókat és mestereket különösen. Nem a mi burzsoáziánk hozta létre a fennálló állapotokat; nem

* A majna-frankfurti munkásművelődési egylet elnöke.

teremtője ezeknek az állapotoknak, hanem csak önkéntelen terméke. A vagyonos osztálynak inkább magának és önkéntesen kellene arra felhasználnia intelligenciáját és belátását, hogy jóakarattal lereszelje a bilincseket az Önök lábáról.

De ehhez mindenekelőtt *egyre* van szükség, mégpedig arra, hogy Önök megállapítsák: ezeket a bilincseket *viselik és érzik súlyukat;* ehhez az szükséges, hogy tudatában legyenek annak a *kívánságuknak*, hogy letörjék őket. Ha engedik, hogy e bilincsek létezését *letagadják*, ha engedik rávenni magukat, hogy Önök is *letagadják* őket, Uraim — egyszóval, ha *elhagyják önmagukat*, akkor isten és a világ is el fogja hagyni Önöket, mégpedig joggal.

Az ünnepek, a sajtó és a frankfurti képviselőház
A közszellem három tünete

Beszéd az Általános Német Munkásegylet gyűlésein Barmenban, Solingenben és Düsseldorfban 1863. szeptember 20—28. között

Barátaim!

Nem azért jöttem közétek, hogy hosszú beszédeket, hanem elsősorban, hogy *seregszemlét* tartsak! Szükségét éreztem annak, hogy eljöjjek *abba* a tartományba, amely lakosságának szelleme révén, mindenekelőtt egy szellemi és anyagi tekintetben magas fejlettségű munkásrend révén még Lipcsénél és Hamburgnál is sokkal nagyobb mértékben tekinthető egyletünk hatalma igazi központjának. Szükségét éreztem annak, hogy e hatalmat kibontakozásában lássam. Ezért köszönetet mondok nektek, hogy ilyen nagy tömegben gyűltetek össze. Jólesően állapítom meg, hogy a szörnyű idő ellenére, hogy a patakokban ömlő eső ellenére e teremben ezrek sereglettek egybe, ahogy már a pályaudvarnál is sok száz munkás várt rám. — Ám még valaminek szükségét éreztem, amikor eljöttem hozzátok, annak, hogy köszönetet mondjak nektek e mozgalom legkezdete óta tanúsított férfias erélyetekért.

Emlékeztek, a haladó pártiak akkor pártjuk egyes lapjaiban azt a nyomorúságos rágalmat terjesztették rólam, hogy a reakció öntudatlan, más lapokban, hogy a reakció tudatos és megvásárolt eszköze vagyok! S csakugyan teljesen elképzelhető, hogy közülük egyesek ezt el is hitték. Mert legalábbis tökéletesen érthető volna, hogy ezek az eunuchok *nem* képesek megérteni, miként mer *egy* férfiú felkelni mindenki ellen, ha nincs mellette semmi, sem a kormány egyfelől, sem klikkek, sem érdekcsoportok vagy újságok másfelől, nem támaszkodva egyébre, mint az elvekre s a nép erejébe és józan eszébe vetett bizalmára!

Akkor méltatlankodva és felháborodva tiltakoztatok! Ti *ismertetek* engem! Tíz esztendeig éltem a rajnai munkásrend körében,

a forradalom idejét is, az ötvenes évek fehér rémuralmának idejét is veletek töltöttem. Mint egyik hozzám intézett üzenetetekben joggal mondtátok, láttatok az egyikben is, a másikban is. Tudtátok, hogy Hinckeldey–Westphalen fehér terrorja ellenére, ama kor minden vad jogtiprása ellenére *melyik* ház volt — mégpedig a Rajna tartományban való tartózkodásom utolsó pillanatáig — a demokratikus propaganda rettenthetetlen mentsvára, a párt rettenthetetlen és elszánt támogatóinak hűséges mentsvára!

Tudtátok azt is, hogy semmiképp sem változhattam meg. Villámgyorsan és tiszteletet parancsoló egyhangúsággal keltetek az általam kibontott zászló védelmére. A *kölni* tartományi kisiparos-kongresszuson, a *düsseldorfi*, az *elberfeldi* és a *barmeni* munkásgyűlésen tanúbizonyságot tettetek! Dicső napok voltak ezek! Dicsők azon határozottság, gyorsaság és hűség révén, mellyel mellém álltatok, mellém, aki hét évig távol voltam tőletek, mellém, akit annál is inkább elfelejthettetek volna, mert közöttetek új munkásnemzedék nőtt fel, mellém, aki akkor nem akartam elmenni közétek, mert látni akartam, vajon személyes ösztönzés nélkül is elég-e bennetek az elvhűség. S ti *megmutattátok* nekem! Megmutattátok, hogy éppoly hűségesen kitartotok mellettem, mint én mellettetek, s hogy az *ifjú* munkásnemzedék a réginek a hagyományaiban nőtt fel.

Végül dicsőnek nevezem ama napot kiváltképpen azért, mert döntéseteket olyan gyorsan és biztosan hoztátok meg az egész sajtónak — beleértve azokat a lapokat is, amelyek addig még leginkább igyekeztek megőrizni a demokratikus orgánum látszatát — ellenkező irányú befolyása és jajveszékelése ellenére.

Midőn Berlinben hozzákezdtem ahhoz, hogy kinyomassam a lipcsei bizottsághoz intézett „válaszomat", amely ezt a mozgalmat életre hívta, legjobb barátaim ezzel a felkiáltással akarták lefogni a kezemet: talán megbolondult? ilyen mozgalmat akar elindítani, amikor — mert akkor még ez volt a helyzet — még egyetlen lapja, egyetlen orgánuma sincs részére? Azt válaszoltam: nem bolondultam meg! Persze, a burzsoázia mozgalma teljességgel lehetetlen volna lapok nélkül, mert a filiszter hozzászokott, hogy véleménye kialakítását az újságokra bízza, és este, borozás közben azt fecsegi, amit reggel, kávézás közben olvasott, s másra nem is *képes*. Ám a munkásrend lényegében szükségképpen bennerejlik,

hogy képes emancipálni magát a sajtó uralmától. A munkásrendben él már egy *mély osztályösztön*, mely szilárddá és önállóvá teszi mindennel szemben, amit egy nyomorúságos sajtó mondhatna. A munkásrendben él már egy következetes és sajátlagos önálló gondolkodás, mely függetleníti a világ minden újságírójától. Igazoltátok a munkásrend saját önálló gondolkodásába vetett bizalmat, s hogy meggyőződhettem arról, hogy osztályotok lényegét helyesen ismertem fel, ama napokról megőrzött legszebb emlékeim közé tartozik.

Midőn akkor ilyen gyorsan felkeltetek, csupán kötelességeteket teljesítettétek. Csupán kötelességeteket teljesítettétek, mert hiszen ismertek; csupán kötelességeteket teljesítettétek, mert jómagam sem szálltam síkra másért, mint éppen azokért az elvekért, amelyek tizenöt esztendeje alkotják a bennünket szorosan összefűző köteléket. Ám általában az az élet rendje, hogy az ember sem kevesebbet, sem többet nem tehet, mint ami igazi kötelessége. Ily módon a bennünket valaha kimondatlanul is összekapcsoló elvek mellett hangosan és nyilvánosan hitet tettünk, s ez *új* kötelékké vált köztem és köztetek, olyan kötelékké, mely sohasem szakadhat el! Bárhova sodorjanak is a külső körülmények, *szívem és lelkem*, rajnai munkások, mindig köztetek lesz! [Hosszú éljenzés.]

Mondottam már nektek, idejövetelem célja nem az, hogy vég nélküli beszédeket tartsak. Ami most gazdasági és szociális vonatkozásban elmondható, az már elhangzott az egyletünk által kiadott közleményekben. Elhangzott abban a frankfurti beszédemben, melyet „Munkásolvasókönyv" címmel jelentettem meg. Elhangzott az azóta szintúgy nyilvánosságra hozott „A közvetett adók és a munkásrend helyzete" című beszédemben. Elhangzott végül M. Hess úrnak, kölni megbízottunknak „A munka jogai" című kitűnő brosúrájában, s kérem, hogy e brosúra terjesztését mindannyian viseljétek szíveteken. Ezeket az írásokat olvassátok el újra meg újra, gondoljátok végig őket. Minél gyakrabban teszitek ezt, annál gyümölcsözőbb új következtetésekhez fogják vezetni gondolkodástokat. *Azon* férfiak, akiknek az a tisztesség jut osztályrészükül, hogy irányítsanak benneteket, nem lehetnek locsogók, nem lehetnek civakodók és fecsegők, mint a haladó pártiak! Tömören és velősen kell beszélniük, nem szakadatlanul ugyanazt

szajkózva. A *ti* dolgotok azután, hogy ezen állandóan gondolkodjatok. A *nép* dolga, hogy ezerszeresen visszhangozza, ahogyan szüksége is van rá.

Ha tehát ezen írásokra és beszédekre utalva gazdasági vonatkozásban ma nincs hozzájuk fűzni valóm, kötelességem ezzel szemben lehetőleg röviden szemügyre venni a frankfurti beszédem óta bekövetkezett *politikai* eseményeket.

Tudjátok, hogyan keletkezett ez a mozgalom. A lipcsei központi bizottsághoz írt „válaszom" e mozgalomnak csak első *megnyilvánulása*, nem pedig *keletkezésének* első belső *oka*. Keletkezésének első eredeti oka nem egyéb, mint a haladó pártiak magatartása a porosz képviselőházban. Amikor a kormány a képviselőház költségmegszavazási jogát ténylegesen törölte, s a képviselőház által megtagadott költségvetési tételek ellenére önhatalmúlag folytatta a hadsereg újjászervezését, akkor a demokrata párt egyik szószólójaként „És most?" című brosúrámban azt követeltem, hogy a képviselőház jelentse ki: amíg az általa meg nem szavazott kiadásokat folyósítják, addig Poroszországban ténylegesen nincs alkotmány; ezért mondja ki továbbá határozatilag, hogy addig elnapolja magát és megtagad minden parlamenti tanácskozást, amíg a kormány nem igazolja, hogy a képviselőház által meg nem szavazott kiadásokat törölte.

E követelés, Barátaim, még különösebben demokratikusnak sem volt nevezhető, csupán általában követelt méltóságteljes, férfias magatartást. Már negyven évvel ezelőtt egy német költő, akit nemrég hantoltunk el, Ludwig Uhland e szavakat intézte a württembergi tartományi gyűléshez:

„Und könnt ihr nicht das Ziel erstreben,
So tretet in das Volk zurück,
Dass Ihr dem Rechte nichts vergeben,
Sei Euer einzig lohnend Glück."*

* „S ha nem tudjátok elérni a célt, Lépjetek vissza a nép közé, Hogy nem mondtatok le egyetlen jogról sem, Ez a boldog tudat legyen egyetlen jutalmatok."

Azt mondom, hogy ez nem is volt valami szélsőséges követelés. Nemrégiben azt láttuk, hogy Flensburgban a schleswigi rendi gyűlés pontosan ugyanebben az értelemben, pontosan ama követelés analógiájára cselekedett, márpedig viszonylag sokkal kisebb oka volt rá. A dán kormány ugyanis a választásokkor hamisan értelmezte a törvényt, s amikor ama választásokat megtámadták, s a királyi biztos nem akarta a kérdést szavazásra bocsátani, az egész baloldal kivonult, és ezáltal ezt a rendi gyűlést határozatképtelenné tette. Ezt a mi haladó pártijaink sem kifogásolták sehol, ellenkezőleg, néhány lapjukban meg is dicsérték, és férfias cselekedetnek mondták. Ám már *a méltóságnak e minimuma* is túlságosan nagy követelés volt egy olyan párttal szemben, amely a politikában és a nép jogaiban nem komoly férfias cselekvés tárgyát látja, hanem csak hiú, dőre fecsegésre és egyéni fontoskodásra kínálkozó alkalmat lát! Egyetlen képviselő, aki ennek következtében le is mondott mandátumáról — azóta a mi kelet-poroszországi megbízottunk —, *egyetlen* képviselő tett ilyen értelmű indítványt. De ezt *egyetlen* társa sem írta alá.

Ekkor megérlelődött az *én* elhatározásom! 1849 óta, tizennégy hosszú esztendőn át, nem avatkoztunk a liberális párt dolgába. Ha tömegeink a választásokon általában nem is vettek részt, tartózkodtunk mindentől, ami ennek a pártnak árthatott, megzavarhatta, veszélyeztethette volna. *Páratlan önmegtagadással* lemondtunk minden önálló fellépésről, minden önálló követelésről, minden, de minden olyasmiről, ami rácáfolt volna arra a látszatra, hogy *ez* a párt az, amely a nép tömegeivel rendelkezik! Most végre ország-világ előtt nyilvánvalóvá kellett válnia, hogy a sikertelen várakozás e tizennégy esztendejét akár százszor tizennégy esztendő hasonlóan haszontalan várakozás követhetné, ha továbbra is engedjük, hogy úgy lépjen fel, mintha ő volna „a nép!"! Most végre minden gondolkodó fő előtt nyilvánvalóvá kellett válnia annak, hogy e puhányok sohasem lesznek képesek arra, hogy *utat törjenek a szabadságnak!* [Élénk helyeslés.] Most már semmiféle kímélet nem tarthatott vissza bennünket, most már nem is maradt *választásunk*, most elérkezett az a pillanat, hogy *kifelé* is *megalakítsuk* azt, ami *befelé* már régtől fogva megvolt: az *önálló, külön pártot!* Igen, ez most *becsületbeli kötelességünkké* vált, nem tűrhettük tovább azon látszatot, hogy olyan párthoz

tartozunk, mely ilyen mélyen süllyedt a szégyenletes gyöngeségben! *Becsületünket, az ország becsületét* kellett megmentenünk!

Ezt az okot annyira parancsolónak éreztem, hogy — még ha egyedül maradtam volna is tiltakozásommal — mindig büszkén és elégedetten tekintettem volna rá vissza. De *nem* maradtam egyedül! Megint megmutatkozott, hogy ha valakinek van bátorsága az elvekre hivatkozni, a nép kebléből ezerszeres visszhang felel neki. Ezren és ezren csatlakoztak ehhez a tiltakozáshoz, egyletünk maga is e tiltakozásból született meg! Már magával ezzel is nagy dolgot műveltünk. Ha későbbi történetírók e napok szomorú történetét meg fogják írni, nos, akkor majd elmondják: De legalább akadtak férfiak, akik haraggal és felháborodással tiltakoztak e gyalázat ellen! Nekünk köszönhető, ha e történetíróknak nem kell majd ezt mondaniuk: És *egyetlen* férfiú sem akadt Németországban, aki tiltakozott volna az ilyen gyalázat ellen!

Ami azóta történt, az persze a Haladó Párt határtalan gyöngeségére csak még élesebb fényt vetett. Igaz, v. Bismarck úr nagy hibát követett el — olyan hibát, mely részben saját érdekeit sérti —, amikor májusban elnapolta a képviselőházat. Ha engedte volna tovább ülésezni, állandóan ülésezni, ülésezni máig, ha még ma is ülésezne, mindig ugyanazt fecsegve és határozva, miközben a kormány a tényleges megvetés ugyanazon nyugodt mosolyával hagyná figyelmen kívül határozatait —, nos, akkor a nép már valóban *megcsömörlött* volna az ilyen képviselettől! Ez a hangulat Berlinben már az elnapolásról szóló dekrétumot megelőző napokban nagymértékben érezhető volt, mégpedig a képviselőházon kívül és belül egyaránt. A haladó pártiak közül a jobbak nem tudtak hová lenni szégyenletükben, nagy részük viszont nyugtalanító hajlandóságot mutatott arra, hogy átpártoljon a kormányhoz. Igen, még egy haladó párti lap is — a *Rheinische Zeitung* — beismerte nemrégiben, hogy ha akkor nem történik meg az elnapolás, az ország fura dolgokat tapasztalt volna képviselőivel kapcsolatban. [Helyeslés.] Ekkor jött v. Bismarck úr elnapoló rendelete — amelyért sok haladó párti a szíve mélyén térdenállva mondott köszönetet v. Bismarck úrnak —, és ez pillanatnyilag kivezette őket abból a fonák, képtelen helyzetből, amelybe maguk juttatták saját magukat!

Ám, noha v. Bismarck úr a saját érdekei szempontjából a hibát

elkövette, ama párt határtalan gyöngeségét és tehetetlenségét azóta természetesen számos esemény megmutatta.

Emlékeztetek, először is, a képviselők kölni és rolandsecki rajnai ünnepségére, amelyet közvetlen szomszédságotokban tartottak. A német burzsoázia saturnaliái voltak ezek, ha láthattátok volna! S nemcsak magában Kölnben, hanem ahová csak a szem ellátott Németországban, ahova pillantásunk esett a német újságokban, mindenütt csak ünnepélyekről, ünnepélyek rendezéséről, az ünnepélyeken való képviseletről stb. olvastunk és hallottunk, mást se láttunk. Hát nem hihetetlen ez? Mit ünnepeltek e különös emberek? Miközben az ország helyzete olyan, hogy gyászt kellene öltenünk, ezek ünnepeket ülnek! Olyan ünnepeket, amilyeneket, teszem azt, a franciák győztes forradalmaik után szoktak ülni, *ők vereségeik* után! Hogy kitérhessenek az igazi küzdelem elől, ünnepeket ülnek, a *legyőzöttek* bor és pecsenye mellett *győzelmi himnuszokra* zendítenek! [Helyeslés.] Ugyanolyan megfordított helyzet ez, mint a római saturnaliákon! Amiként ott a rabszolgák asztalhoz ültek, s urakként viselkedtek, úgy ülnek napjainkban asztalhoz a legyőzöttek, és dagályosan ízléstelen, magasztaló pohárköszöntőkben győztesekként viselkednek! S amiként a római rabszolgák már a saturnaliákkal megmutatták, hogy *egyetlen* nap ezen illuzórikus szabadsága ellenében beletörődtek egy kerek esztendő rabszolgaságába, úgy a mi haladó pártiaink is eléggé megmutatják illuzórikus győzelmi ünnepeikkel is mindenkinek, aki mélyebbre tud tekinteni, hogy lemondanak az igazi küzdelemről és győzelemről. Amikor Spartacus híveivel kibontotta a római rabszolgafelkelés zászlaját, hogy a rabszolgákat szabad emberekké tegye, akkor már *nem* ünnepelt saturnaliákat!

Ám a Haladó Párt teljes bomlásának és rothadásának még sokkalta vészjóslóbb tünete: a *sajtó*. Nagy fontosságú kérdést érintek itt, és csak azt sajnálom, hogy bármilyen részletesen fogom is tárgyalni, olyan részletesen mégsem tárgyalhatom, mint kellene. *Egyet* azonban szüntelenül szem előtt kell tartaniuk, szüntelenül hangoztatniuk kell: fő ellenségünk, a német szellem és a német nép egészséges fejlődésének fő ellensége napjainkban a *sajtó!* A sajtó abban a fejlődési szakaszban, amelybe elérkezett, a nép *legveszedelmesebb, igazi* ellensége, s annál veszedelmesebb, mert álarcot

visel. Hazug voltánál, züllöttségénél, erkölcstelenségénél talán csak tudatlansága nagyobb.

E sajtó hazug voltát az egyletünk elleni küzdelmében tapasztalhatták leginkább, s Önök közül mégis igen kevesen ismerik még csak igen csekély részét is annak, ami ebben a vonatkozásban történt! Naponta hazugságok, hazugságok merő ténykérdésekben, tények kiagyalása, tényeknek ellentétükké fordítása: *ezek* voltak azok a fegyverek, melyekkel harcoltak ellenünk! — S ami a szemérmetlenségre feltette a koronát, az volt, hogy a legtöbb esetben vonakodtak akár csak helyreigazítást is közölni. Csupán a legritkább, kivételes esetekben szánta rá erre magát olykor valamelyik liberális újság. Nem lenne se vége, se hossza, ha ezeket az eseteket fel akarnám sorolni nektek. Ám a sajtó nemcsak velünk szemben, hanem ugyanilyen nagy mértékben a másik oldallal szemben is bizonyságot tett züllöttségéről, amikor hallatlanul gyáván viselkedett más ellenségeivel, v. Bismarck úr rendeleteivel és óvásával szemben. S ez a közszellemnek második tünete, melyet meg akarok világítani.

Amikor megjelent az a sajtórendelet, amely gúzsba kötötte a sajtószabadságot, akkor ahelyett, hogy ezen erőszaktevéssel szemben csak annál nagyobb ellenállást tanúsítottak volna, az összes liberális lapok egyszerűen hasra vágódtak. „Und stille ward's, über des Wassers Rand!" [S lett néma csend a víz szegélyén fent!] Egyetlen szóval sem támadták többé a honi állapotokat; sőt, legtöbbjük, mint pl. a *Berliner Volks-Zeitung*, a *National-Zeitung* stb. kifejezetten kijelentette, hogy ilyen körülmények között kénytelen a belpolitikáról hallgatni. Hallgattak, a nyomorultak, most, amikor a támadásra több okuk volt, mint valaha, hallgattak most, amikor háromszorosan kötelességük volt a beszéd!

A szemtelenség tetőfoka azonban az, hogy az újságok maguk a legfesztelenebb nyíltsággal beismerték, hogy hallgatásuk oka *anyagi érdekeikben* keresendő. A *Rheinische Zeitung* — ez a méltatlan névrokona annak a két nagy sajtóorgánumnak, amelylyel a Rajna-vidék 1843-ban és 1848-ban rendelkezett, és amely a Rajna-vidéknek becsületére vált —, mondom, a *Rheinische Zeitung* volt az, amely naivul elsőnek árulta el ezt a titkot! „Hogyan kívánható — kiáltott fel, midőn magának a Haladó Pártnak a soraiban is hangosan háborogtak a lapok

gyávaságán —, hogyan kívánható a kiadóktól, hogy kockára tegyék a lapokba befektetett tőkéjüket?" No persze! Mi lehet szentebb a kiadók tőkéjénél! Sőt, az összes fogalmaknak ama szemérmetlen kiforgatásával, amelyhez újságaink már régóta értenek, egyenesen kötelességévé tették az összes újságoknak, hogy egyetlen férfias szóval se veszélyeztessék a szent kiadói tőkét! — Éppen olyan ez, mint amikor egy katona — és végül is a lapoknak erre kellene törekedniük és ez lenne a feladatuk, hogy a szabadság katonái, bajnokai legyenek — legfőbb kötelességének *azt* tartja, hogy semmi áron se tegye ki magát annak a veszélynek, hogy egy golyó eltalálja!

Így történt, hogy v. Bismarck úr legjobb akarata ellenére, legalábbis a mai napig — a *lengyel* tartomány egy helyi lapja kivételével —, egyetlenegy liberális lapot sem fojthatott meg! Így történt, hogy összes liberális újságaink, e modern Falstaffok, amelyekben azonban csak Falstaff gyávasága és züllöttsége van meg, humora nem, még mindannyian élnek és virulnak! S persze így történt az is, hogy akkor először *ismerték be nyilvánosan*, hogy — ami persze a beavatottak előtt már rég nem volt titok — újságaink nem a szabadság katonái és bajnokai, hanem csupán *ipari tőkeberuházásnak és pénzügyi spekulációnak* tekinthetők!

Akkor még a reakciós lapok is meglepődtek és felháborodtak ezen a viselkedésen. Hogyan? — kiáltott fel a *Berliner Revue*, ez a roppant konzervatív lap —, hát olyan ellenség ez, aki az első trombitaszóra megfutamodik? Hogyan? ilyen hallatlan cinizmussal nyíltan bevallják, hogy az újságok kizárólag spekulációs vállalkozások?

Feltehető a kérdés: Mit kellett volna cselekedniük az újságoknak?

A válasz erre nem lehet kétséges. Zárt falanxban és heves támadásokkal kellett volna valamennyi liberális újságnak a kormány ellen fordulnia, a kormány vakmerőségét saját vakmerőségével még túlszárnyalnia, és a kormányt mintegy *szaván* fognia, hogy fenyegetését váltsa be, miközben mindegyik liberális lap valamennyi többi lapból átvette volna *azokat* a cikkeket, amelyek az óvásra alkalmat szolgáltattak. Tudniuk kellett volna azt, ami politikai pártharcoknál gyakran a legfontosabb: hogyan kell *becsülettel meghalni!*

Akkor csak két eset következhetett volna be. Vagy a kormány *csakugyan* lett volna olyan vakmerő, hogy az összes liberális lapot betiltsa, nemcsak egyiket vagy másikat, hanem az összes liberális lapot, amire rákényszerült volna, ha mindegyik lap valamennyi többitől átvette volna azokat a cikkeket, amelyek az óvásra alkalmat nyújtottak. S akkor adva lett volna az alap egy *igazi agitációhoz!* Képzeljétek el, micsoda izgatottság fogta volna el a filisztert, ha Berlinben a *Volks-Zeitung*, a *Voss'sche Zeitung* és az összes orgánum legunalmasabbika, a *National-Zeitung*, ha a Rajna-vidéken a *Kölnische Zeitung* és a *Rheinische Zeitung*, és így tovább mindenütt, nincsen a kávéja mellett. A *Kreuzzeitung*ot és a hasonló lapokat úgysem olvassa, azokat gyűlöli! Képzeljétek el tehát fokozódó haragját, ha nélkülözni kénytelen azt a sok szalmacséplést, melyet megszokott! Képzeljétek el egyúttal, mennyire sértette volna a kiskereskedők és kisiparosok rendjének az érdekeit, ha egyszerre csak elmaradnak a nagy lapok, s velük együtt hirdetéseinek, közleményeinek és vásári reklámjainak biztosított olvasóközönsége! A politikai harcokban a legfontosabb a *közömbösek* megnyerése és elkeserítése, *lehetőleg nagy tömegek szenvedélyeinek felszítása — ez* az egyedüli és természetes út mindenki számára, aki győzni akar.

Ha a nagy liberális párt — ahogy magát nevezni szereti —, ha ez a párt *ezt* a taktikát alkalmazta volna, ha lett volna bátorsága ahhoz, hogy a kormány bátorságát még túl is szárnyalja, akkor talán kétes lett volna az, hogy a kormánynak a maga részéről lett volna-e bátorsága fenyegetését beváltani és egy kardcsapással az ország összes liberális orgánumát amputálni! S ha *lett volna* mersze hozzá, nos, akkor bekövetkezett volna a már vázolt hatás, az ország mélységes elkeseredése.

Így azonban persze kormányunk eltiporta és elhallgattatta a sajtót, anélkül, hogy ezért tényleges kockázatot vállalt volna! Kormányunk erejének titka eddigelé nyomorúságos ellenfelei gyöngeségében rejlik! A reakciónak mindenkor könnyűszerrel nyert ügye lesz, amíg *ilyen* ellenfelekkel lesz dolga!

De persze! Haladó pártiainktól komolyan ilyen taktikát kívánni vagy csak lehetségesnek tartani, mindazok szemében, akik haladó párti lapjaink természetét ismerik, a téboly lehető legmagasabb fokának tűnnék. Ám éppen ezért ez nem bizonyít mást, mint hogy

a haladó pártiak teljesen képtelenek minden politikai küzdelemre. Az olyan pártnak, amely legfontosabb hadállását nem tudja *fedezni halottaival*, hogy megvédje — az ilyen pártnak *nincs lehetősége* a győzelemre! Az *ilyen* párt nem tehet egyebet, mint hogy minden támadásnál újból megfutamodik!

Az ilyen párt és sajtó még azt sem érdemli meg, hogy szánakozzunk rajta, amikor a kormány pálcája a hátán csattog. Aki nem tud vigyázni a saját bőrére, nos, annak nincs is létjogosultsága, az nem érdemli meg, hogy éljen!

Mondom, nem érezhetjük a legkisebb szánalmat sem e sajtó iránt, a kormány összes erőszakos rendszabályai ellenére sem, de még akkor sem érezhetnénk iránta a legcsekélyebb rokonszenvet, ha csakugyan azokat a magasztos és tiszta célokat követné, amelyeket állítása szerint követ. Márpedig, mint tudjátok, nem ez az eset. Mondom, nem érezhetnénk rokonszenvet iránta, még *akkor* sem, ha a *mi saját céljainkat* követné, aminek, mint tudjátok, az ellenkezője történik. Mert akármilyen célokat követ is — hogyan érezhetnénk érdeklődést olyan férfiak iránt, akik minden támadásnál megfutamodnak, olyan harcosok iránt, akik minden ütést a fenekükkel, nem pedig a keblükkel védenek ki? Milyen rokonszenvet keltett volna Európában Lengyelország Oroszországgal szembeni ellenállása, ha a lengyeleknek ez lett volna az alapelvük: „Mindenekelőtt személyünknek, sőt tőkénknek kell sértetlenül maradnia", s ennek folytán mindannyiszor kereket oldottak volna, valahányszor megpillantottak egy kozákot? Hát ébreszthet az ilyen színjáték más érzelmeket, mint az efféle hősök kinevetését és megvetését, mint ellenszenvet és utálkozást!

Igen, mennél magasztosabbak és tisztábbak voltak a céljai az ilyen férfiaknak, annál magasabb fokra kellene hágnia a megvetésnek, amiért még az ilyen magasztos célok sem tudják védelmezőiket férfiasabb magatartásra késztetni. A haladó pártiak magatartására egyetlen enyhítő körülményként valójában éppen az hozható fel, hogy az ő céljaik végső soron csak arra korlátozódnak, hogy maroknyi embernek egyengessék az útját az érvényesüléshez. Az ilyen nyomorúságosan középszerű célok nem is ösztönözhetnek másra, mint ilyen nyomorúságosan középszerű magatartásra; csak egy nagy eszme, csak nagyszerű célokért való lelkesedés

ösztönöz odaadásra, áldozatkészségre és bátorságra! [Hosszan tartó taps.]

Elsőként nagy liberális sajtónk teljesen hazug mivoltát, utána hihetetlen gyávaságát és erkölcstelenségét vettem szemügyre; bizonyítsam most végül újságíróinknak, e szellemi előharcosoknak teljes tehetetlenségét, bámulatos és minden képzeletet felülmúló tudatlanságát? Erre nincs már szükségem, mert jóval a jelenlegi mozgalom megindulása előtt, éppen 1 és $^3/_4$ éve lelepleztem és bebizonyítottam „Julian, az irodalomtörténész" című munkámban, Németország legnagyobb tudósainak és gondolkodóinak hangos helyeslése közepette, akik valóságban és képletesen megrázták érte a kezemet. Erre az elemzésemre utalok. Bebizonyítottam benne, hogy ezek az emberek barbár tudatlanságukban miként mérgezik meg a nép szellemét, frivol felületességükben s a szinte szakmájukkal együtt járó gyűlöletükben. Ezt méghozzá Juliannak, a *Berliner Allgemeine Zeitung* szerkesztőjének a példáján bizonyítottam be, aki vitathatatlanul még egyike a legműveltebb és legjelentősebb újságíróknak. Mint akkor az előszóban világosan kijelentettem, nem mint egyént, hanem csak mint ennek az egész bandának a vezetőjét és primását, ünnepelt irodalomtörténészét és felkent királyát kényszerítettem vesszőfutásra. Kijelentettem, hogy csak az egész fajta szellemi típusának rajta való ismertetése végett ragadtam ki és tárgyaltam.

Akkor az újságírók egész nyája feljajdult erre a csapásra, amely az egész mai sajtót sújtotta. A legtöbben elfojtották dühüket. Amikor megjelent nyílt válaszom, e nyomorult fickók közül sokan azt hitték, hogy alkalom kínálkozik a bosszúra, s ez eggyel több ok volt arra, hogy újságíróink olyan dühödten és pimaszul rám támadjanak.

Julianon még tisztesen le lehetett folytatni e bizonyítást. Ámde kinek volna elég önuralma mondjuk ahhoz, hogy napjaink legvisszataszítóbb és egyben legkomikusabb jelenségét, a *Berliner Volks-Zeitung*ot és szerkesztőjét, Bernstein urat, jellemezze, ezt az egykori kölcsönkönyvtár-tulajdonost, aki üzletében kölcsönkönyvtárának lektűrjeit olvasgatta, és azt hiszi, hogy ebből megszerezte azt a műveltséget, amely egy nagy nép vezetéséhez megkívántatik? Egy olyan férfiú, aki Istenről és a világról és sok minden másról naponta vezércikkeket ír, és ezt csak azért teheti meg, mert boldog

tudatlanságában nem is sejti, hogy lépten-nyomon kiütköznek elemi ismereteinek hiányai. Egy olyan férfiú, aki még *németül* sem tud írni, hanem az olvasóinak feltálalt sajátságos zsargon, az úgynevezett zsidó-német nyelv által — egyetlen mondat sincs benne nyelvtani hibák nélkül — a népnek lassan, de biztosan még a nyelvét és e nyelv szellemét is megrontja!

S mindamellett ez a lap még mindig a legolvasottabb politikai lap egész Németországban. Legalábbis nemrégiben még 33 000 előfizetője volt, igaz, ezek közül az utóbbi időben 8000-et állítólag elveszített, ami örvendetes jelenség, s remélem, talán nagy részük van benne a mi törekvéseinknek is. Ám így is még mindig Németország egyik legolvasottabb politikai lapja. Mennél rosszabb ma egy lap, annál nagyobb előfizetőinek a köre.

Komoly, *nagyon* komoly jelenségek ezek, és szomorúsággal eltelve, szilárd meggyőződéssel állítom: ha sajtónkban nem következik be *totális* átalakulás, ha ez az újságpestis még ötven évig így dühöng, akkor népszellemünk igen mélyen megromlik és tönkremegy! Mert megértitek, hogy ha sok ezer újságíró, a nép e mai tanítói ostoba tudatlanságát, lelkiismeretlenségét, a politikában, a művészetben és a tudományban jelentkező minden igaz és nagy dolog iránti eunuch-gyűlöletét naponta százezer hangon sugallja a népnek, annak a népnek, amely hittel és bizalommal nyúl e méreg után, mert úgy véli, szellemi erőt meríthet belőle, nos, akkor a népszellemnek tönkre kell mennie, még ha háromszorta nagyszerűbb volna is. A világ legtehetségesebb népe, a görög sem élt vona túl ilyen sajtót! És megértitek, hogy ha e bandában volna is öt, tíz, tizenkét tanult, komoly és rátermett férfiú, az sem változtatna semmit a mondottakon, mert hangjuk hatástalanul elenyészik kartársaik lármás szóáradatában.

De nem folytatom. Ha ilyen sötéten látok, kérdezhetnétek, hol van akkor a menekülés útja? Mert még egy demokratikus államban, még egy szerencsés forradalom után — úgy látszik, s ezt az ellenvetést tehetitek — sem változna meg a sajtó.

Három okból is kötelességem, hogy erre az ellenvetésre válaszoljak nektek! Kötelességem, hogy elhessegessem ama sötét árnyakat, melyeket felidéztem előttetek, kötelességem, hogy megmutassam nektek, hogy a szociáldemokrata eszmék ennek az orvoslását is magukban hordozzák! Végül kötelességem azért,

mert hasznos dolog a szociáldemokrata követeléseket lehetőleg mielőbb elterjeszteni a nép között, hogy az alkalmas pillanatban mennél kevesebb akadályba ütközzenek!

Miképp lehet tehát, kérdem, elérni, hogy sajtónk legbelső lényegében tökéletesen átalakuljon?

E kérdés megválaszolásához mindenekelőtt világosan látnunk kell, mi idézte elő tulajdonképpen sajtónk romlását.

Nem mondhatom itt el nektek az európai sajtó történetét. Elég, ha megemlítem azt, hogy egykor valóban előharcosa volt a szellemi érdekeknek politikában, művészetben és tudományban, formálója, tanítója és szellemi nevelője volt a nagyközönségnek. Eszmékért küzdött, és igyekezett a nagy tömeget felemelni hozzájuk. Ám divatba jöttek a fizetett közlemények, az úgynevezett értesítések vagy hirdetések, amelyek azelőtt sokáig semmiféle helyet nem kaptak, majd pedig igen korlátozottat az újságok utolsó oldalán, s ez a szokás lassanként mélyreható változást idézett elő az újságok természetében. Kiderült, hogy ezek a hirdetések igen alkalmas eszközök vagyon gyűjtésére, arra, hogy az újságok óriási évi jövedelmeket hozzanak. *Ettől az órától kezdve* az újság igen jövedelmező spekulációvá lett egy nagy tőkével rendelkező vagy akár csak tőkére éhes kiadó számára. Ám ahhoz, hogy egy lap sok hirdetést kapjon, először *lehetőleg sok előfizetőt* kellett gyűjtenie, mert a hirdetések természetesen csak az olyan lapokhoz özönlenek, amelyeknek nagyszámú előfizetőjük van. *Ettől az órától kezdve* tehát nem az volt már a cél, hogy egy nagy eszméért harcoljanak, és lassan, fokozatosan felemeljék hozzá a közönséget, hanem megfordítva, az, hogy *olyan* nézeteket hirdessenek, amelyek — bármilyenek is — az *újságvásárlók* (előfizetők) *legnagyobb számának* vannak ínyére. *Ettől az órától kezdve* tehát az újságok, mindenkor megóva azt a látszatot, hogy szellemi érdekek előharcosai, a nép formálóiból és tanítóiból a pénzes és ennélfogva *előfizető* burzsoáziának és ízlésének hitvány kiszolgálóivá lettek, egyes újságok már meglevő előfizetőik köre által megkötve, más újságok azon előfizetők által, akiknek megszerzésében reménykedtek, ezek is, amazok is mindig a vállalkozás voltaképpeni aranybányájára, a hirdetésekre szegezve tekintetüket.

Ettől az órától kezdve tehát az újságok nemcsak hogy éppoly közönséges, ordináré nyerészkedő vállalkozássá lettek, mint

bármely másik, hanem még sokkal rosszabbá, egy *minden izében képmutató* vállalkozássá, amely a nagy eszmékért és a nép javáért vívott küzdelem ürügyén folyik.

Van-e fogalmatok arról, hogy a kiadókra és az újságírókra szükségképpen milyen züllesztő hatást gyakorolt, mégpedig egyre fokozódó mértékben, ez a szakadatlan napi képmutatás, *a XIX. század e klerikalizmusa?*

Ám még sokkalta erősebben érvényesülnek e hatások izzó politikai pártharcok idején. Az újságok e küzdelemben természetesen eleve nem képviselhettek mást, mint a vagyonos osztályok összes előítéleteit, hiszen ezekből az osztályokból kerül ki a legtöbb előfizető, és ezeknek köszönhetők azután a hirdetések. De ez a legkevesebb. Még sokkalta rombolóbb hatású volt ez a következmény: az olyan író, aki ad a becsületére, inkább levágatná a kezét, semmint az ellenkezőjét mondja annak, amit gondol; vagy akár ha már ír, *ne* mondja meg azt, amit gondol. Ha *egyáltalán* és *semmiféle formában* nem fejezheti ki, amit gondol, inkább visszavonul, és nem ír *semmit*. Az újságoknál ezt a jövedelmező lapvállalkozás kizárja. Folyamatosan *meg kell* jelenniük, ezt kívánja az üzlet. Tehát bármit tettek is 1848 óta kormányaink, az újságokat az üzleti érdek eleve arra kényszerítette, hogy a kormánnyal *mindig* kompromisszumot kössenek, csak *olyanféle* ellenzékiséget tanúsítsanak, amilyet a kormány maga még akart vagy megengedett! Hiába, ezt kívánja az üzleti érdek! Ez az oka annak, hogy 1848 óta lapjaink a kormánnyal számos *szégyenletes* kompromisszumot kötöttek. Olyasmit, ami a kormánynak nagyon is érzékeny pontja volt, egyáltalán nem érintettek; amit érintettek, csak annyiban érintettek, amennyire a kormány még kegyeskedett az ilyen érintést elviselni. Igen, Hinckeldey–Westphalen idején a sajtó titokban pénzelt olyan embereket, akik állásuk révén beszámoltak az újságoknak arról, hogy a kormány mely pontban és milyen határig viseli el vagy nem viseli el az ellenzékiséget. Ó, csodálkozni fogtok, ha eljő a pillanat, amikor megtörténnek mindazon leleplezések, amelyeket a történelemnek egy napon erről fel kell jegyeznie!

Ám még ez sem elég! Arról a nagyszámú személyes engedményről, amelyet az újságírók kizárólag üzleti érdekből tettek a kormánynak, természetesen *nem ismerhették be*, hogy *ezek* merőben

személyes engedmények, amelyeket üzleti érdekből tettek, hiszen ennek elmaradhatatlan következménye a nép megvetése, olvasók, előfizetők és hirdetők elvesztése lett volna.

Nem maradt volna hátra más, mint hogy ezeket a merőben üzleti engedményeket *a közszellem megannyi új állásfoglalásaként* tüntessék fel a nép előtt, és kényszerítsék rá, hogy *a népélet új folyományainak és üdvös kompromisszumainak* mondják őket, és így magát a nép szellemét olyan mértékben férfiatlanítsák és felhígítsák, amilyenben ez a jövedelmező lapvállalkozáshoz megkívántatott! *Ebből* fakad a népszellem e visszafejlődése a közélet minden területén 1848 óta, *ebből* fakad ama ellenforradalmi hangulata, amelyet olyan sokáig mesterségesen tenyésztettek, *ebből* fakad a közszellem ama *elférfiatlanítása*, amely 1858-ban az *„új korszakkal"* való *szédelgésben* — ugyancsak liberális újságjaink, s mindenekelőtt a *Berliner Volks-Zeitung* találmánya — elriasztó lepraként nyilvánult meg!

Egyúttal magatok is elképzelhetitek, hogy a leírt eljárásnak milyen erkölcsromboló hatása volt az újságírók jellemére is, hogy az önlealacsonyítás e mindennapos gyakorlatainak következményeként frivol megvetést éreztek önmaguk iránt, minden eszményi cél iránt, olvasó és nép iránt, mert ez türelmesen bevette ezt a szélhámosságot.

Ha tehát pl. kormányunknak eszébe jutna elrendelni: a jövőben egyetlen újság sem jelenhetik meg, ha nincs rajta öles betűkkel ez a felírás: *„A nép csőcselék"*, nos, akkor egy pillanatig sem lehet kétséges — mert az üzleti érdek így kívánja! —, hogy liberális lapjaink ezzel az öles felírással jelennének meg: *„A nép csőcselék!"* S ez nem elég, hanem most még azt is bebizonyítanák nekünk, hogy éppen ez a legmagasabb foka az elvhűségnek és a nép iránti szeretetnek, hogy a közszellem *szükségszerű új kompromisszuma* ez a kijelentés: a nép csőcselék!

Ha valakinek pénzt kell keresnie, gyártson vásznat vagy posztót, vagy pedig játsszék a tőzsdén. De rút haszonért a népszellem valamennyi kútját megmérgezni és a népnek naponta ezer csövön át a lelki halált felszolgálni — ennél nagyobb bűnt nem tudok elképzelni! [Hosszan tartó, szűnni nem akaró éljenzés.] Ám azt is elképzelhetitek, hogy az újságoknak ezen munkája még milyen más hatással is van maguknak az újságíróknak a természetére. Tud-

játok, hogy amiként a munkás a munkát, ugyanúgy kölcsönhatásban a munka is nagymértékben meghatározza a munkás természetét. Hiszen a jövedelmező hirdetésekkel való üzletelés az újságtulajdonosoknak biztosította az eszközöket ahhoz, hogy eltartsanak egy szellemi *proletariátust*, az újságírók állandó hadseregét, amelynek révén igyekeznek konkurrálva üzemüket bővíteni és a hirdetésekből származó bevételeiket gyarapítani. De ki áll be ebbe a hadseregbe, ki azok közül, akinek van önbecsülése, ki, aki csak némi tehetséget érez magában arra, hogy a tudomány, a gondolat vagy a polgári élet területén valóságos teljesítményeket mutasson fel? *Ti*, proletárok, munkáltatótoknak csak az időtöket és anyagi munkátokat adjátok el. *Amazok* ellenben a *lelküket* adják el! Mert a tudósítónak úgy kell írnia, ahogyan a szerkesztő meg a tulajdonos akarja; a szerkesztő meg a tulajdonos pedig azt akarja, amit *az előfizetők akarnak* és *a kormány megenged!* De vajon az, aki férfi, hajlandó-e szellemének ilyen prostituálására? Képzeljétek el továbbá, milyen romboló következményekkel jár még más vonatkozásokban is az, ha valaki ezt mesterségként űzi. Hiszen ti, proletárok, csak olyan vállalkozáshoz adjátok el magatokat, melyet ismertek és melyhez értetek, amazok ellenben, a szellemi proletárok, kénytelenek naponta hosszú hasábokat megtölteni ezernyi dologról, politikáról, jogról, gazdaságról, tudományról, a törvényhozás valamennyi ágáról, valamennyi nép diplomáciai és történelmi viszonyairól. Akár értenek ehhez eléggé, akár épp csak van róla valami sejtelmük, akár nem — a kérdést tárgyalni kell, az újságot meg kell tölteni, az üzleti érdek ezt kívánja! Ráadásul nincs idő a kérdés alaposabb tanulmányozására, forrásokban és könyvekben való kutatásra, még némi elmélyülésre és elmélkedésre sem. A cikknek el kell készülnie, az üzleti érdek ezt kívánja! Minden tudatlanságot, a hozzáértés minden hiányát a sima rutinos frázis mögé kell rejteni.

Ez az oka annak, hogy aki manapság félműveltséggel az újságírói pályára lép, két vagy három év múlva már azt a keveset is elfelejti, amit tudott, szellemileg és erkölcsileg tönkreteszi magát, és blazírt, komolytalan emberré válik, nem hisz már semmi nagy dologban, és erre nem is törekszik, csak egy klikk hatalmára esküszik!

Mindezen okoknál fogva azok a rátermett elemek, akik régebben

közreműködtek a sajtóban, igen kevés kivétellel lassanként visszahúzódtak a sajtótól, és ily módon ez utóbbi gyűjtőhelyévé vált minden középszernek, minden lecsúszott egzisztenciának, mindazon munkakerülőknek és tudatlanoknak, akik semmiféle igazi munkára nem alkalmasak, s a sajtóban még mindig kevésbé fáradságos és jövedelmezőbb kenyérkeresetet találnak, mint másutt.

Ezek ama modern bértollnokok, a szellemi proletariátus, az újságírók állandó hadserege, amely a közvéleményt formálja és a népen mélyebb sebeket ütött, mint a katonák állandó hadserege; mert ez utóbbi csak *külső* erővel szorítja földhöz a népet, amaz viszont belül rothasztja, megmérgezi vérét és életnedveit! — Ez az oka annak is, hogy akik valóban a tudomány emberei, valami szent borzadállyal távol tartják magukat az újságoktól. Elég sok ismerősöm van a tudósok között. Milyen gyakran esett meg, hogy alkalomadtán, amikor megkérdeztem, nem akarnának-e erről vagy arról a különösképpen fontos kérdésről cikket írni tetszés szerinti újságba, meglepetve és csodálkozva válaszoltak, mint valami csaknem sértő feltevésre!

Életem során közelebbről megismertem két vagy három olyan újságírót is, aki minden vonatkozásban dicséretes kivételnek tekinthető, mi több, homlokegyenest ellentétben áll a fentebb adott jellemzéssel. Közülük kettő már ott is hagyta ezt a pályát; de mily sokszor hallottam fájdalmas vívódás közben panaszukat: Inkább lennénk vasúti munkások, mint hogy tovább maradjunk olyan pályán, amely szellemünket és lelkünket tönkreteszi!

Igen, szó szerint igaz, amit v. Bismarck úr csak igen tompított formában mondott a porosz képviselőházban: az újságokat olyan emberek írják, *akik pályát tévesztettek*. — S már előre nevetek, miképp fogják a haladó pártiak v. Bismarck úrral ezen egyetértésemet ismét annak bizonyítékául felhasználni, hogy v. Bismarck úr megnyert magának. Csupán az a kár, hogy én már jóval a Bismarck-kormány létezése előtt, csak éppen sokkalta élesebb formában! pontosan ugyanezt kinyomattam „Julian" című munkámban. Olyan banda ez, mondom itt, amelynek tagjai túlságosan tehetségtelenek ahhoz, hogy elemi iskolai tanítók, túlságosan munkakerülők, hogy postahivatalnokok legyenek, semmiféle polgári pályára nem alkalmasak, és épp ezért hivatottnak hiszik

magukat arra, hogy népműveléssel és népneveléssel foglalkozzanak!

Nem marad hát más hátra haladó párti barátainknak, mint azt mondani, hogy *én* béreltem fel v. Bismarck urat, hogy az *én* nézeteimet átvegye!

Ámde azért utaltam előttetek ismételten erre az írásomra, nehogy valamelyikőtökben az a gyanú ébredjen hogy csak ma gondolkodom így az újságokról az ellenem intézett támadások feletti elkeseredésemben, hanem hogy lássátok: már jóval e támadások előtt is így gondolkoztam és így beszéltem róluk, abban az időben, amikor nevemet a legnagyobb tisztelettel és a leghízelgőbb bókokkal emlegették! Ugyanilyen értelemben hivatkozhatom előttetek „Munkásprogram"-omra, amelyben ugyancsak még a mostani mozgalom megindulása előtt, bár igen röviden, de mégis eléggé világosan, kifejtettem az újságokról vallott nézeteimet.

Miután immár felismertük azt az okot, amely szükségképpen vezetett az újságírók züllésához, könnyű lesz kimutatni, hogy egy szociáldemokrata államban a sajtó tökéletes átalakulása igen könnyűszerrel megvalósítható. Ezért röviden felsorolom a legfontosabb idevágó rendszabályokat. Az első a *teljes sajtószabadság*. Mert csupán az igazi szabadság talaján fejlődhet ki minden nagy dolog. A második az újságok *óvadékainak megszüntetése*. Mert ezen óvadékoknak, mint már a „Munkásprogram" című írásomban kifejtettem, csak az a hatásuk, hogy az újságokat a tőkések monopóliumává teszik és meggátolják a népet abban, hogy maga alapítson sajtóorgánumokat, olyanokat, amelyek képviselik meggyőződését. A harmadik az *újságbélyeg megszüntetése*. Mert az újságbélyegnek egyfelelől ugyanaz a hatása, mint az óvadékoknak, másfelől ráadásul ostobaság is megadóztatni az újságokat, amelyeknek néptanítóknak kell lenniük. Olyan ez, mintha az iskolai oktatást vagy akár a lelkészek prédikációit akarnánk megadóztatni. — Ám mindezen rendszabályok még teljesen képtelenek lennének arra, hogy sajtónk lényegét, amilyenné már lett, megváltoztassák, ha nem járulna hozzájuk még *egy negyedik rendszabály*, amelynek ezt az átalakítást végre kell hajtania.

Mint kimutattam, a sajtó romlását szükségképpen idézte elő az, hogy szellemi érdekek képviseletének ürügyén a hirdetések révén ipari spekulációs vállalkozássá lett. Tehát egyszerűen arról van

szó, hogy e két dolgot szétválasszuk, hiszen amúgy sincs egymáshoz *semmi* közük. Amennyiben a sajtó szellemi érdekeket képvisel, a néptanítóhoz vagy a templomi prédikátorhoz hasonlítható; amennyiben hirdetéseket közöl — nyilvános kikiáltó, nyilvános trombitás, aki százezer hangon tudatja a közönséggel, hol veszett el egy óralánc, hol kapható a legjobb dohány, hol meg Hoff-féle malátakivonat. Mi köze a piaci trombitásnak a prédikátorhoz, s vajon nem torzszülött jön-e a világra, ha a két dolgot összeköt-jük?

Egy szociáldemokrata államban tehát ki kell adni egy törvényt, mely minden újságnak megtiltja, hogy *bármiféle hirdetést közöljön*, és a hirdetéseket *egyedül és kizárólag az állam vagy a törvényhatóságok által kiadott hivatalos lapokhoz* utalja.

Ettől az órától kezdve az újságok nem lehetnek többé spekulációs üzleti vállalkozások. *Ettől az órától kezdve* a spekulációs tőke visszahúzódik tőlük. *Ettől az órától kezdve* az újságírók állandó hadserege éhkoppon marad vagy cipőtisztítónak megy; ez már az *ő* dolga! *Ettől az órától kezdve megszűnik az újságírás mint mesterség*, s helyébe lép az újságírás mint *hivatás*. *Ettől az órától kezdve* csakis *olyan* újságok léteznek, és csakis olyan emberek írhatnak újságot, amelyek, illetve akik a nyerészkedésre, a meggazdagodásra való tekintet nélkül hivatásuknak érzik, hogy a nép szellemi érdekeiért és javáért küzdjenek.

Szolgáltassak még egy bizonyítékot ama rendszabály e szükségképpi hatására? Tekintsetek a lapokra, amelyek a jelenlegi mozgalom során mellénk álltak: a *Nordstern*, a *Volksfreund* és még két-három kisebb újság. *Mindezek* olyan lapok, amelyeknek *nincsenek* hirdetéseik, nem közölnek hirdetéseket, és nem remélik, hogy *valaha* is közölhetnek, de nem is törekszenek erre. Ennélfogva ezek egyúttal olyan lapok, amelyeket olyan férfiak írnak, akik a szellemi küzdelmek iránti *őszinte* érdeklődésből és nem meggazdagodás céljából szentelik magukat e hivatásnak, olyan férfiak, akik ezért minden vonatkozásban kivételnek tekintendők az imént vázolt jellemzés alól.

Ám éppen ilyen megtámadhatatlan lenne a másik része is ennek a törvénynek, amely a hirdetéseket kizárólag az *állam* vagy a *törvényhatóságok* által kiadott hivatalos lapokhoz utalja. Amennyiben a lapok hirdetéseket közölnek, mint már mondottuk,

nem egyebek, csak *nyilvános kikiáltók*. Olyan funkció hát ez, amely éppoly egyszerű és szükséges lévén, mint teszem az éjjeliőr munkája, a köz hatáskörébe tartozik, ennek állami vagy városi szervezeteihez. Például svábföldi kisvárosokban ma is láthatjátok, amikor egy fúvós kikürtöli vagy egy községi tisztviselő kidobolja, hogy mi veszett el, mit találtak stb. Amellett e munkára nem is alkalmazható egyike sem ama többnyire igen gyönge indokoknak, melyeket általában felhoznak annak érdekében, hogy valamilyen produktív munkát az államtól vagy a községektől elvegyenek. Nincs itt szó sem találékonyságról, sem valami különös egyéni vállalkozó szellemről, hanem csak egy egyszerű, a hirdető által megrendelt tevékenységről, amely éppúgy elvégezhető az állam vagy a városok hasznára és megbízásából, mint egy tőkés hasznára és megbízásából. S egyáltalán csakis a mi időnkben — amelynek elvei közé tartozik, hogy minden, ami hasznot hajtó, feltétlenül az egyes tőkések profithajszájának a zsákmányává kell hogy váljon —, csakis a mi időnkben fogható fel, érthető meg, hogy ezt a nyilvános kikiáltó szolgálatot olyan sokáig átengedték egyes tőkések hasznára és érdekében. Ezek által az állam vagy a városok által kiadott hirdetési lapok továbbá, igen alacsony becslés szerint, legalább egy-két millió nyereséget hajtanának, annál is inkább, mert itt az üzemi költségek nagyon csökkennének, továbbá, e lapok egymásnak nem támasztanának konkurrenciát, és még a legnagyobb városban is csak egyetlen lap jelennék meg. E milliókat tehát arra lehetne felhasználni, hogy ugyanennyi milliót töröljenek ama közvetett állami vagy városi adókból, amelyek legjobban a szegényebb osztályokat terhelik, s napjaink ellenszenves hírverésének, a Hoff-féle malátakivonatnak és a Goldberg-féle reumaláncoknak így legalább meglenne a közhasznú hatásuk.

Ez tehát az a minden vonatkozásban üdvös rendszabály, amely a szociáldemokrata államban előidézné a sajtó gyökeres, lényegi átalakulását. Azért ismertettem Önök előtt, hogy idejében felkészítsem rá a közvéleményt. Terjesszék azt, amit mondtam erről Önöknek, emeljék e rendszabályt népi hagyománnyá. Adjanak neki hitelt hangjuk ezerszeres visszhangjával, emeljék *elsőrangú* demokratikus követelménnyé, nehogy később megértésének bármi akadálya is legyen! Addig tartsanak ki amellett, hogy a nép igazi

ellensége, legveszélyesebb ellensége, aki annál is veszélyesebb, mert a barát álarcában jelentkezik, nem egyéb, mint *a mai sajtó!*

Tartsanak ki, lángoló lélekkel tartsanak ki e jelszó mellett, melyet, íme, Önök közé kiáltok: *Gyűlölet és megvetés, halál és pusztulás a mai sajtónak!* Merész jelszó ez, s egyetlen férfiú adja ki az újságok ezerkarú intézménye ellen, mely ellen már királyok is hasztalan hadakoztak! De amilyen bizonyos az, hogy Önök szenvedélyes kíváncsisággal csüggnek ajkamon, s amilyen bizonyos az, hogy lelkem a legtisztább lelkesedésben olvad egybe az Önökével, olyan bizonyossággal hat át ez a tudat: *eljő a pillanat, amikor villámmal sújtjuk és az örök éjszakába temetjük ezt a sajtót!!!* [Tíz perc szünet.]

Korunk harmadik és nem kevésbé szánalmas tünete, melyet meg akarok világítani, a majna-frankfurti képviselőgyűlés.

Mint tudjátok, a nemzeti egyesület tagjai vagy a haladó pártiak, akik erre a képviselőgyűlésre összeültek, mindig azt állították, hogy ragaszkodnak az 1849. évi frankfurti birodalmi alkotmányhoz; ez érvényes jog, a német nemzet palládiuma!

Itt eleve el kell hárítanom egy félreértést. A frankfurti birodalmi alkotmányhoz való visszatérés — nem az én álláspontom, nem a mi álláspontunk! *Számunkra* a frankfurti birodalmi alkotmány visszaállításának a gondolata nem egyéb, mint *reakciós utópia. A mi* szemünkben a frankfurti birodalmi alkotmány már 1849-ben, amikor kiadták, sem volt egyéb, mint a föderalizmus impotenciájának utolsó bizonyítéka.

Német egység, egységes szuverén központi hatalom 34 különféle szuverenitás megtartásával: ez belső ellentmondás, ez éppúgy nem lehetséges, mint ahogy egy fekete köpeny nem lehet egyúttal fehér is. A szuverenitás, akár a fejedelem, akár a nép a birtokosa, természeténél fogva oszthatatlan, éppoly oszthatatlan, mint egy egyén lelke.

Amire tehát igazán szükségünk van, amikor német *egységről* beszélünk, nem más, mint hogy ez a 34 önálló külön szuverén hatalom megszűnjék, és egyetleneggyé olvadjon össze.

Ez az oka annak is, hogy a frankfurti birodalmi alkotmány egyetlen napig sem tudott működni. Elpusztult, de nem — mint a haladó pártiaink vélik — *forradalmi* volta miatt, amelyre ama kor még nem érett meg, hanem *reakciós* volta miatt; nem amiatt

pusztult el, amit *újított*, hanem amiatt, amit *megőrzött*. Az egységes központi hatalomnak és 34 külön szuverenitásnak a logikai ellentmondása miatt pusztult el.

Általában a föderalizmus sohasem képes egységes nép megteremtésére. Már 50 esztendővel ezelőtt megmondotta a legnagyobb német gondolkodók egyike, Johann Gottlieb Fichte, hogy a föderalista kötelék sohasem képes *népi érzést* létrehozni, hogy ez a kötelék a nép szemében nem is létezik, és mindig is annyira külsődleges marad számára, mint a kormányok egymás közötti minden más diplomáciai szövetsége.

E szavakat épp legutóbb ragyogóan igazolta Amerika, amelyre egyébként a föderalizmus diadalaként szoktak hivatkozni. Washington alatt látszólag egységes volt, de a partikuláris érdekeknek a föderalizmussal szükségképp együtt járó erősbödése nem a nemzeti érzést alakította ki vagy tartotta ébren, hanem a nép szívében az *egymás iránti gyűlöletet* szította fel, s felidézte az egyik legvéresebb és legszörnyűségesebb háborút, melyet a történelem valaha is látott.

Németországban jelenleg a legnagyobb belső ellentmondás az, ha föderalizmusról és szabadságról egyszerre akar beszélni valaki.

Népünk a *szellemi egységet* századokig tartó nagy összmunkával már megszerezte magának. Nincs porosz és osztrák költészet, nincs északnémet és délnémet tudomány, nincs osztrák és porosz művészet stb. A *szellemi* élet minden területén immár valóban elértük a nemzeti egységet, azt, hogy mint *németek* létezünk; amit tehát még kívánunk és el kell érnünk: ugyanez az egység, ugyanez a nemzeti lét történelmi, politikai vonatkozásban. Ha mármost e 34 fejedelemnek a koronájukra való joga olyan megalapozott volna, hogy méltán szembeszegezhető a népnek nemzeti létre való jogával, ha a fejedelmeknek e joga, mondom, olyan megalapozott volna, hogy méltán szembeszegezhető az egész német nemzettel, és ez utóbbinak joggal megtilthatná, hogy mint nemzet egyáltalán létezzék — akkor ez a jog nyilvánvalóan még sokkalta megalapozottabb volna az *egyes törzsekkel* szemben, s nem tudom, hogy akkor milyen alapon lehetne szabadságra és ezen öröklött uralkodói hatalom korlátozására törekedni az országban!

A mi szemünkben tehát az a gondolat, hogy a frankfurti biro-

dalmi alkotmányt visszaállítsák, nem egyéb, mint reakciós utópia. *Utópia* (jámbor óhaj) azért, mert az az alkotmány, belső ellentmondásánál fogva, a jövőben éppúgy nem tudna működni egy napig sem, mint ahogy nem tudott a múltban; reakciós azért, mert ha ismét ahhoz az 1849-es balul sikerült kísérlethez kellene folyamodnunk, az 1848 óta lefolyt egész történelmünknek semmi értelme és semmi jelentősége sem lett volna számunkra. A *mi* felfogásunk szerint, amely szerint a frankfurti birodalmi alkotmány bukása csupán belső ellentmondásának szükségképpi következménye és a föderalizmus tehetetlenségének utolsó bizonyítéka volt, *e* felfogás szerint a történelem e tizennégy esztendejének *van értelme, nagy* értelme van, még ha drága árat fizettünk is érte!

Ám a képviselőgyűlést nem az én álláspontomból, hanem tulajdon álláspontjából kiindulva szeretném bírálni.

A képviselőgyűlés még nem is egészen egy éve kijelentette, hogy az 1849-es frankfurti birodalmi alkotmány érvényes jogunk, az a zászló, mely köré a német nemzetnek fel kell sorakoznia.

Ha tehát a frankfurti fejedelemgyűlés föderalista fondorlataira egyáltalán válaszolni akart valamivel, akkor az ő szempontjából csak egyszerűen erre kellett volna utalnia: az 1849-es frankfurti birodalmi alkotmány *már* a német nemzet érvényes alkotmánya.

Mit tett ehelyett a frankfurti képviselőgyűlés? Kijelentette, hogy jelen körülmények között a fejedelmek tervezetével szemben „nem helyezkedhet merőben tagadó álláspontra"! Ezzel a fejedelmi tervezettel, amely minden tekintetben szöges ellentéte a frankfurti birodalmi alkotmánynak! A fejedelmek tervezetével, amelynek — ahelyett hogy egy, a frankfurti birodalmi választási törvény értelmében az általános választójog alapján megalakult birodalmi parlamenthez fordulna — egy *küldöttgyűlés* vagy esetleg az egyes német törzsek gyűlései elé kellene kerülnie, és ezek csak *en bloc* fogadnák el vagy vethetnék el, nehogy bárhol és valamiképpen lehetővé váljék a birodalmi alkotmányhoz és a birodalmi parlamenthez való visszatérés.

A képviselőgyűlés ily módon megtagadta és elárulta azt, amit éveken át maga nyilvánított a nemzet jogának! Elárulta azt a zászlót, amely köré éveken át hívta a népet.

De persze, a haladó pártiak túlságosan gyakran lovagolták meg

a frankfurti birodalmi alkotmány parádés vesszőparipáját, hogysem ezt az alkotmányt most egyszerűen megtagadhatnák.

A határozat tehát tartalmaz egy másik részt is, amely megint arra utal, hogy a német népet nem *a* frankfurti birodalmi alkotmány elégítheti ki, hanem, igen diplomatikusan — az ilyen diplomatizálást le kellene köpni! — csak egy, a frankfurti birodalmi alkotmányhoz *hasonló* alkotmány!

Ám mi köze egymáshoz a frankfurti birodalmi alkotmánynak és a német fejedelmek tervezetének? Milyen közös vonást találunk az örökösödésen alapuló császárságban és a kiagyalt direktóriumban, az egységben és az ötösségben és hatosságban, a közvetlen általános választójogban és a küldöttgyűlésben, a porosz vezetésben és az osztrák elnökösködésben? Miféle találkozási pontjaik vannak, és miként lehetne ilyen ellentmondó dolgokat összekapcsolni egymással?

Ama határozat tehát, amikor egy szuszra igent és nemet, feketét és fehéret, hideget és meleget mond, nem egyéb, mint a *legtisztább értelmetlenség, kirívó logikai ellentmondás!* E határozat minden egyes szava felfalja a másikat!

A következmények nem maradtak el. Egyfelől v. Bismarck úr a haladó pártiak szemére veti, hogy elárulták *Poroszországot*, másfelől a nagynémet szervek azt állítják, hogy a Haladó Párt elárulja Németországot a porosz vezetésről dédelgetett kedvelt titkos ábrándja kedvéért! S a legkülönösebb, Uraim, az, hogy mindkettőjüknek, von Bismarck úrnak is, a nagynémeteknek is igazuk van! A haladó pártiak véghezvitték a lehetetlent: hogy *mindegyik* oldalnak a kegyét elnyerjék, *mindent* elárultak, mindent *állítottak* és mindent *tagadtak* egy szuszra!!!

Hogy ez mennyire vitathatatlan, azt igen röviden azzal szeretném bebizonyítani Önöknek, hogy még maguk a haladó pártiak is világosan felismerték és jól tudják, hogy a dolog úgy áll, miként azt az imént leírtam. Egyikük ugyanis, *Georg Jung* úr Kölnből, a frankfurti képviselőgyűlésen maga jelentette ki: „A bizottsági indítványok az ellentmondások szövedékét alkotják; csaknem minden tétel érvényteleníti felső tételét, hogy azután a tételt magát a zárótétel érvénytelenítse." (*Elberfelder Zeitung*, múlt évi aug. 24.) *Ezt egy haladó párti maga mondotta!*

És mindamellett *ugyanaz a Jung úr* a határozat *mellett* szavazott,

mert hiszen, amint arról az újságok beszámoltak, *egyhangúlag* fogadták el — ahogyan okvetlenül *egyhangúlag* kellett is elfogadni —, a nagy liberális párt egységét (!) tanúsítandó! Egység minden józan ész feladásában, egység az értelmetlenségben és az önellentmondásban — *ez* a nagy liberális párt egysége!

Két más haladó párti, Becker és Welker urak, a bizottság indítványával szemben következetesen azt indítványozták, hogy vissza kell térni a frankfurti birodalmi alkotmányhoz. Ám ők is visszavonták indítványukat. Igaz, ők maguk kijelentették, hogy azért kellett ezt az indítványt megtenniük, mert csupán a frankfurti birodalmi alkotmány biztosítja a német nemzet jogát! Viszont — a határozatot *egyhangúlag* kellett elfogadni! Egység az összes elvek feladásában, minden jog elárulásában, nemcsak az objektív jognak, hanem annak a jognak is, amelyet maguk ismertek el jognak — ez a nagy liberális párt úgynevezett egysége! Egy tébolyda egysége!

Végül a haladó pártiak még attól a szánalmas komédiától sem kíméltek meg bennünket, hogy határozatukat benyújtsák a fejedelmek gyűléséhez! S vajon milyen jogon nyújtották be ezt oda ezek az urak? Hiszen nem alkotnak jogi testületet: egy részük képviselő volt valaha, de már nem az, s más részüknek van még mandátuma, de nem azért választották őket, hogy Németországnak alkotmányt adjanak, s ráadásul a háromosztályú választójogi törvény alapján választották őket. Milyen címen bitorolták hát ezek a mandátum nélküli urak azt a jogot, hogy hivatalosan tevékenykedjenek ebben a német nemzeti ügyben?

Ám ha csupán erkölcsi nyomást akartak gyakorolni 500 főnyi csoportként, nos, akkor ezt — amennyiben egyáltalán képesek nyomást gyakorolni — éppúgy elérhették volna határozatuk és ennek az újságokban való közzététele révén, és ehhez nem szükségeltetett a fejedelmek gyűléséhez való hivatalos átirat vagy inkább *nyilvános koldulás.*

Mi hát az igazi oka a nevetséges cselekedetek e sorának? Elárulom Önöknek ezt az okot!

A haladó pártiak *kacérkodnak a fejedelmekkel, hogy — von Bismarck urat megijesszék!* Azt remélik, megfélemlítik a német fejedelmekkel való kokettálásukkal!

Ilyen eszközökhöz folyamodnak ezek a szerencsétlenek! — S

még ha golyót kellett is váltanunk von Bismarck úrral, az igazság megköveteli, hogy már a lövöldözés alatt elismerjük: *ő férfi*, amazok ellenben — vénasszonyok!

Márpedig vénasszonyok még sohasem félemlítettek meg egy *férfiút* — akkor sem, ha másfelé kacérkodtak!

Von Bismarck úr ezért máris válaszolt nekik a képviselőház feloszlatásával.

Ezzel kapcsolatban ki kell térnem arra, milyen magatartást kell tanúsítanunk a küszöbönálló választásokon.

Először is tartsák szem előtt a következőt:

Elvi szempontból ezek a választások nem érdekelnek bennünket.

Nem érdekelnek bennünket elvi szempontból,

1. mert még nincs érvényben, ill. már nincs érvényben az általános választójog, márpedig számunkra csak ez az a talaj, amelyen önálló és független álláspontot foglalhatunk el.

Nem érdekelnek bennünket elvi szempontból, mert

2. a porosz alkotmány, amelyért a küzdelem folyik, jogilag *érvénytelen* alkotmány, és még *soha egyetlen napig sem volt jogilag érvényes alkotmány!*

Hadd emlékeztessem Önöket a tényekre, melyekről soha egy pillanatig sem feledkezhetnek meg.

Az 1848. áprilisi törvények alapján Poroszországban egyfelől fennállt az általános választójog, s másfelől ugyanezek a törvények kimondották, hogy a király nem hozhat új törvényt a törvényesen fennálló tartományi képviselő-testület hozzájárulása nélkül, tehát az olyan testület hozzájárulása nélkül, mely az akkor fennálló választójognak megfelelően az általános választójog alapján alakult.

1848 decemberében, mint mindannyian tudják, a király oktrojált egy alkotmányt. Mármost igen konciliáns akarok lenni. Ám legyen, megtette. De érvényessé ez az alkotmány csak azután válhatott, hogy a törvényesen fennálló népképviselet hozzájárult és elfogadta. Ezt maga a király is belátta, és ezért 1849-re revíziós kamarát hívott egybe Berlinbe. Mielőtt azonban az ülésszak szabályszerűen befejeződött volna, a kamarát a király újból feloszlatta, s ekkor a háromosztályú választójogi törvényt oktrojálta. Még konciliánsabb akarok lenni. Ám legyen, a király ezt megtette, de mint maga az az alkotmány, úgy ez a háromosztályú választójogi törvény is

csak akkor vált végleg törvényerejűvé, ha az oktrojálás idején törvényesen fennálló népképviselet jóváhagyta. Ámde ezt a népképviseletet, mint arra már rámutattunk, az akkor fennálló törvények értelmében az általános választójog alapján kellett egybehívni. Csakis egy ilyen törvényes, az általános választójog alapján létrejött törvényhozó gyűlés hagyhatta tehát jóvá — ha az ilyen erre rászánta volna magát — a háromosztályú választójogi törvényt. Ez mind a mai napig nem történt meg, hanem ezt a háromosztályú választójogi törvényt jóváhagyta és az alkotmányt elfogadta egy éppen a háromosztályú választójogi törvény értelmében összehívott gyűlés, amely tehát *teljesen törvénytelen* volt, amelynek nem volt *törvényes alapja* és *jogilag* nem is létezett.

Minthogy a király maga az 1848. áprilisi törvény óta a törvényesen létező képviselet hozzájárulása nélkül már nem hozhatott törvényeket, tehát választójogi törvényt sem, ennélfogva erre mást sem hatalmazhatott fel. Olyan jogot, amellyel magam nem rendelkezem, nem ruházhatok át másra. A király tehát ezen oktrojált háromosztályú választójogi törvény jóváhagyására éppúgy nem jogosíthatott fel néhány száz burzsoát, mint ahogy nem jogosíthatott fel egy tábornokot vagy egy komornyikot.

Ennek az okfejtésnek még egy, a Haladó Párthoz tartozó jogász sem fog tudni ellentmondani, s nem is mondott ellen soha.

Ám ezt a jogsértést maga a nép sem fogadta vagy ismerte el soha, semmi módon sem. Mert soha a nép elé nem tárták e kérdést a választógyűléseken, s azonkívül az 1849-es jogsértés óta és folytán a választóknak mindig legfeljebb 25 százaléka — tehát egy elenyésző kisebbség — élhetett választójogával.

A porosz alkotmány tehát jogilag soha egyetlen napig sem volt érvényben!

Ezen éppúgy nem változtathat semmit az sem, hogy az alkotmányra a király is, a tartományi gyűlés is esküt tett.

Ez az eskü *érvénytelen eskü*, ahogyan érvénytelen az oltár előtt tett eskü is, ha a házasságot valamilyen törvényes ok érvénytelenné teszi.

Ami pedig a kamarákat illeti, ráadásul, mint fentiekből kitűnik, az 1849-es revíziós kamara óta soha nem volt Poroszországban törvényes népképviselet. Csupán a *bitorlók törvénytelen gyülekezetei* azok, amelyek a nép jogainak árán meg akarták kötni a burzsoá-

zia különbékéjét a kormánnyal; csak most kacsingatnak újra a népre, amióta a zsákmányból való részesedésükön összezördültek a kormánnyal.

A képviselőház e hősei ugyanazt fogják mondani Nektek: nem kellett volna talán elmennünk ezekbe az, igaz, törvénytelen képviselőházakba, hogy azt, ami a népnek a jogokból még megmaradt, fegyverként felhasználjuk további népjogok újabb kivívására?

Persze hogy ezt megtehették, de akkor minden képviselőházi ülésszakot azzal kellett volna megnyitniuk, hogy először is *tulajdon törvénytelenségüket megállapítják*, és a *népjog* még ki nem engesztelt árnyékát felidézik!

Mivel ezt nem tették meg, sohasem tették meg, mivel, ellenkezőleg, *hazug és képmutató* kiabálásukkal csak a porosz alkotmány *jogos* voltát hangoztatják, ezért csupán azt mutatják meg, hogy a nép jogait *elárulják*, *megtagadják* és a burzsoáziának jutó konc érdekében lábbal tiporják.

Szemünkben tehát a porosz alkotmánynak, amely csak a nép ellen elkövetett jogtiprás bizonyítéka és terméke, sem értéke, sem érdekessége, sem bármiféle jogi érvényessége nincsen.

Szemünkben a két párt küzdelmének nincs elvi jelentősége, mert *mindkét* párt, a reakciós és a Haladó Párt, *egyaránt idegen* tőlünk.

Szemünkben a küzdelemnek nincs elvi jelentősége, mert nincs számunkra elvi jelentősége a küzdelem egész tárgyának — a porosz alkotmánynak.

A porosz alkotmánnyal kapcsolatban, ellenkezőleg, *semmiféle más* álláspontunk nincs, mint hogy mielőbb *tüntessék el!*

Én tehát most éppúgy nem fogok szavazni, mint eddig, s olyan helyeken, ahol a haladó pártiak győzelme amúgy is teljesen kétségtelen lenne, olyan helyeken a legjobb, ha Ti szintén nem szavaztok.

14 éven át távol tartottuk magunkat a tövénytelen és jogellenes választásoktól. Azt mondják, a patkányok elhagyják a süllyedő hajót. Legyünk tán fordított patkányok, amelyek épp abban a pillanatban ugranak a porosz alkotmány léket kapott hajójára, amikor süllyedni kezd?

De ha *elvi* szempontból nem is érdekel bennünket a küszöbön-

álló választási csata, *taktikai* szempontból mégis *nagyon* érdekel, s ez a taktikai érdek megkívánja, hogy Önök mindenütt, ahol a Haladó Párt győzelme nem *teljesen biztos*, a Haladó Párt *mellett* — ne nevessenek, teljes komolysággal mondom — a Haladó Párt *mellett* adják le voksukat!

Ennek okai egyszerűek:

Legfontosabb érdekünk, hogy ez év májusában az elnapolás által idő előtt megszakított kísérlet újból folytatódjék és természetes befejezéséhez érjen. Igen fontos érdekünk, hogy a haladó pártiak a továbbiakban is bebizonyítsák, hogy teljességgel képtelenek ezt a konfliktust győzelmesen végigküzdeni, s ily módon mindazok, akik most még talán hisznek bennük, a tényekből okuljanak. Semmi áron sem szabad a haladó pártiaknak meghagyni azt a kibúvót, hogy a választásokon vereséget szenvedtek. Kell, hogy ugyanolyan, sőt nagyobb számú mandátumot kapjanak, mint a legutóbbi alkalommal, hogy így a vak is lássa teljes és szánalmas tehetetlenségüket.

Továbbá: amíg nincs biztosítva az általános választójog, s amíg ennélfogva nem foglalhatjuk el saját külön álláspontunkat, addig igen fontos taktikai érdekünk, hogy ez a küzdelem a reakció és a haladó pártiak között *tovább folyjék*, hacsak a haladó pártiak nem vetnek véget neki azzal, hogy egy újabb kompromisszum révén átállnak a kormányhoz, ami persze nem lehetetlen, de ami aztán a nép körében végleges bukásukat és letűnésüket jelentené.

Mondom, érdekünk az, hogy ez a küzdelem *tovább folyjék*, nem azért, hogy az egyik a másikat, hanem — amint Ulrich von Hutten kifejezte azt a reményt, amidőn Luther első ízben fellépett a pápa ellen —, hogy egymást kölcsönösen lenyeljék és felfalják.

E küzdelemben tehát a *gyöngébbet* kell támogatnunk. Hogy a Haladó Párt fái ne nőjenek az égig, arról amúgy is gondoskodnak, arról *von Bismarck úr* majd gondoskodni fog!

Nekünk tehát, ahol erre szükség van, arról kell gondoskodnunk, hogy a reakció ne falja fel a haladó pártiakat.

Önök ezért adják rájuk a voksukat, adják rájuk a voksukat még egyszer és, remélem, utoljára! De helyes tudattal adják rájuk voksukat, csupán azért, hogy ők végleg lejárassák és tönkretegyék magukat!

Ezek után, a küszöbönálló választások által indokolt kitérő

után, ismét visszatérek a frankfurti képviselőgyűlésre. A haladó pártiak és a nemzeti egyesülés tagjainak összes törekvéseihez a kulcsot megint csak von Benningsen úr, a nemzeti egyesülés elnöke adta meg abban a beszédében, amellyel a képviselőgyűlést lezárta; ezt mondja: „A néppárt szenvedélyessége és a kormányon levők megátalkodottsága már gyakran vezetett forradalmi változásokhoz. Ám a német nép igényeiben nemcsak egyöntetű, hanem annyira mérsékelt is, hogy a német nemzeti párt, amely *nem akar és nem tud forradalmat csinálni*, nem felelős azért, ha utána olyan párt következnék, amely, minthogy reformok már nem lehetségesek, a forradalomhoz folyamodnék." (*Volks-Zeitung*, ez évi aug. 25-i szám.)

Nagy ügyetlenségnek tartom ugyan, hogy von Benningsen úr, állandóan, még most is, emlékeztet minket arra, hogy ő meg a pártja *nem akar forradalmat!* De mivel szüntelenül emlékeztet rá bennünket, ám legyen, megtesszük neki ezt a szívességet! Emeljük hát fel karunkat, és kötelezzük magunkat, hogy ez a fordulat, akár ilyen, akár olyan úton következnék be, *nem fogunk megfeledkezni* arról, hogy *a haladó pártiak és a nemzeti egyesülés tagjai* az utolsó pillanatig hangoztatták: *nem akarnak* forradalmat!

Kötelezzétek magatokat erre, emeljétek fel a kezeteket! [A gyűlés résztvevői igen izgatottan felemelik kezüket.]

Nem kevésbé érdekes az a beszéd, amelyet ugyancsak Frankfurtban, a képviselőgyűlést természetesen szükségképpen követő obligát ünnepségen Schulze-Delitzsch úr mondott.

Fel kell olvasnom Nektek e beszédet, nehogy bárki közületek azt higgye, hogy igazságtalan vagyok vele szemben. Schulze-Delitzsch úr a következőt mondotta: „Uraim! Szó esett hibákról, amelyeket azok a gyűlések követtek el, amelyekben politikai életünk elkezdődött. Én ezekről nem tudok semmit, de egyet kijelentek: Ha valaha valahol gyűlések a nép valódi kifejezői voltak, az 1848-as gyűlések azok voltak. Ha követtek el hibákat, akkor ezek magának népünk fejlődésének a gyöngéi voltak, ama parlamenti hibákban a nép hibái nyilvánultak meg. Világosan látnunk kell, mi okozta a balsikerét azon minden ízében tisztességes, meggyőződéses, mély erkölcsi érzéstől áthatott törekvésnek. Uraim! Az az áramlat, amely akkor a politikai kérdésbe belenyúlt, s amelynek hatása alól ama gyűlések sem vonhatták ki

magukat, nem *politikai* jellegű volt, hanem *szociális* — a *társadalmi kérdés volt!* A szociális kérdés vitte tévútra a nép politikai mozgalmát, s a szociális talajon kezdődött meg a nagy liberális párt szakadása, amely e párt egy részét a reakció karjaiba kergette. Amikor Párizsban a júniusi ütközet vereséget szenvedett, hosszú időre eldőlt Európában a liberális mozgalom sorsa. Uraim, először is egyet világosan kell látnunk: abban a pillanatban, amikor a művelt és vagyonos osztályok félénken visszahúzódnak a politikai mozgalomtól — akár indokolt a félelmük, akár nem —, eldőlt, hogy ez a mozgalom nem fog a viszonyok tartós változásához vezetni." (*Volks-Zeitung*, ez évi aug. 26-i szám.)

Schulze-Delitzsch úr pártjának *enfant terrible*-je, olyan gyermek, aki az összes titkokat kifecsegi, holott pártja érdekében örök homályban kellene tartania őket! Elmondja Nektek, hogy a politikai forradalom azért fulladt kudarcba, mert a burzsoák visszahúzódtak tőle, és lemondtak a politikai szabadságról, mégpedig azért, mert látták, hogy Ti a politikai szabadság révén változtatni, javítani akartatok *szociális* helyzeteteken! Mit mond tehát e szavakkal Nektek Schulze-Delitzsch úr? Azt mondja Nektek,

1. hogy a burzsoázia sohasem fog beleegyezni szociális helyzetetek megjavításába. Azt mondja Nektek,

2. hogy a burzsoázia mindig sajnálni fogja Tőletek még a *politikai* szabadságot is — az általános és közvetlen választójogot. Mert ez mindenkor módot adna Nektek arra, hogy hozzáfogjatok szociális helyzetetek javításához. Mármost ha a burzsoázia elhinné is, hogy ma olyan illedelmes gyerekek vagytok, hogy ezt nem teszitek akkor sem, ha rendelkeztek az általános választójoggal — mi biztosíthatja afelől, hogy 1—2—5 év múlva még mindig ilyen illedelmes gyerekek lesztek, s nem használjátok fel az általános választójogot helyzetetek javítására? Ennélfogva a burzsoázia, mivel ilyen biztosítékot sohasem szerezhet magának, nem is akarhatja soha, hogy megkapjátok a közvetlen általános választójogot. Végül Schulze-Delitzsch úr megmondja Nektek,

3. hogy a burzsoázia ez okból még inkább lemond *tulajdon* politikai szabadságáról is, semmint Ti megkapjátok az általános választójogot.

Schulze-Delitzsch úr tehát ugyanazt mondja Nektek, amit én

„Munkásolvasókönyv"-emben elmondottam erről! Én ott összeállítottam erre vonatkozóan néhány okot és történelmi bizonyítékot. Schulze úr alighanem úgy vélte, hogy *egyféle* bizonyíték még hiányzik, a burzsoá párt egy vezetőjének nyílt beismerése — s volt oly szíves, hogy ezt a bizonyítékot is rendelkezésemre bocsátotta.

Ezek után Schulze-Delitzsch úr pohárköszöntőjében rátér arra, hogy Benneteket, német munkásokat dicséretben részesítsen szociális vonatkozásban tanúsított magatartásotokért. Azt mondja: „Munkásaink megmutatták, hogy képesek *német férfiak lenni. Elutasítottak minden csábítást, hogy elszakadjanak a haladás pártjától.*"

Ezt tudniillik ellenünk, az Általános Német Munkásegylet ellen mondta. De vajon a német munkások csakugyan rászolgáltak erre a dicséretre? Csakugyan olyan illedelmes gyerekek vagytok, amint azt Schulze úr állítja? A német munkások nem szolgáltak rá erre a dicséretre! Mik a tények? *Lipcsében* a központi bizottság valamennyi szavazattal 2 ellenében a mi elveink mellé állott, és ugyanott egy nagy munkásgyűlésen 1300 szavazattal 7 ellenében jóváhagyták ezt a határozatot! A *Kölnben* tartott tartományi kézműiparos-gyűlésen a többség szintén határozatilag kimondta, hogy válaszlevelemet a mozgalom kiáltványává avatja. *Frankfurtban* a haladó pártiak ellen győztem több mint 400 szavazattal 40 ellenében, *Mainzban* 800 szavazattal 2 ellenében. *Hamburgban* a mi nagy egyletünkkel sehol sem tudnak szembeszállni. Egyetlen feliraton, amely néhány rajnai városból jutott el hozzám, több mint 1400 aláírás szerepelt — s tudjátok, milyen nehézségekbe ütközik az aláírásgyűjtés éppen a munkásrend körében. Egy másik feliratot éppen most küldtek nekem *Dortmundból.*

Gersdorfban, Szászországban nemrégiben egy nagy munkásgyűlés 400 szavazattal 20 ellenében, *Grossenhainban* 400 szavazattal 30 ellenében határozta el, hogy jóváhagyását adja az Általános Német Munkásegylethez, és eljuttatja hozzá belépési nyilatkozatát. *Ronsdorfban* nemrégiben a haladó párti polgármester törvénytelenül feloszlatott egy tömeges munkásgyűlést, amely éppen egyhangúlag akart mellettünk nyilatkozni. Hogy itt *Barmenben* és *Elberfeldben* milyen sokan vagyunk, azt magatok is látjátok, a szörnyen rossz idő ellenére két-háromezer fő gyűlt itt össze

beszédem meghallgatására, s mint látjátok, csak 200—300 hagyta el a termet az iménti incidens miatt.

Ezek ama tények, amelyeken ellenfeleink úgy próbálják túltenni magukat, hogy struccmadár módjára homokba dugják a fejüket. Ezek ama tények, amelyeken úgy teszik túl magukat, hogy ők, akik kizárólagosan rendelkeznek a nyomdafestékkel, eltorzítják és letagadják őket. Viszont ha megkérdezném a jelenlevő megbízottat, hogy vajon mindazok, akik itt e tágas termet megtöltik és szavaimat lelkes tetszésnyilvánításokkal kísérik, valóban beiratkozott tagjai-e egyletünknek, biztos vagyok benne, hogy azt válaszolná nekem: még a fele sem!

De mi az oka annak, hogy Ti, akik egyetértetek eszméinkkel, rokonszenveztek nézeteinkkel és törekvéseinkkel, nem vagytok még egyletünk bejegyzett tagjai?

Ó, rég ismerem e gyakori jelenség okát! Tapsolnak, rokonszenveznek, ám hallgatnak, és úgy vélik, csak tevékenykedjenek mások, s ők majd részt kérnek a mozgalomnak mások erői által termelt gyümölcseiből! Kérdezlek Benneteket, vajon ez férfias, munkához méltó magatartás-e? Mi a különbség egy munkás és egy élősdi között, ha nem az, hogy az utóbbi más munkájából akar élni, és ott akar aratni, ahol nem *maga* vetett? Gondoljátok meg! Az *önsegély* szó, melyet ellenfeleink jogtalanul használnak, náluk csak csalfa illúzió; nekünk igazán pajzsunk, jelszavunk! Avagy van nagyszerűbb önsegély, mint az, ha át akarjuk formálni az államot, hogy ezáltal a szociális viszonyokon is változtassunk? Ezért hát a lelkiismeretetekre apellálok, a Ti lelkiismeretetekre, akik munkások akartok lenni, nem pedig élősdik, akik nem más munkájából akartok élni, és ott aratni, ahol nem *magatok* vetettetek, s akik helyesléssel és tapssal kíséritek szavaimat! Üljetek le asztalainkhoz, iratkozzatok be egyletünkbe, vegyétek ki részeteket fáradozásainkból és erőfeszítéseinkből!

Tagjainkat pedig felszólítom: az agitációt illetően nem szabad megbízottainkra hagyatkoznotok, hanem mindenki külön-külön tekintse feladatának az agitációt!

Megjelölöm Nektek azt az egyszerű eszközt, melynek segítségével számunk a legrövidebb idő alatt könnyűszerrel megszázszorozható: mindegyikőtök külön-külön tekintse kötelességének, hogy minden héten — s ez nem eshet nehezére — legalább egy

vagy két tagot megnyerjen az Általános Német Munkásegyletnek, és minden olyan hetet, amelyben ezt a kötelezettségét nem teljesítette, tekintsen elveszettnek. Gondoljátok meg, ha mindenkit ez a szellem hat át, soraink szükségképpen, mértani haladvány szerint gyarapodnak.

Igen, el kell érnünk oda, hogy afféle megbélyegzettnek és nem teljes értékű munkásnak tekintsék azt, aki nem lépett be egyletünkbe; és valóban, *nem is* teljes értékű munkás, mert vagy nem érti meg osztályának létérdekeit, vagy nincs benne annyi férfiasság, hogy maga is szolgálni akarja ezeket az érdekeket.

S most felhívlak Benneteket, hogy velem együtt kiáltsátok: Éljen a szociális demokrata agitáció! Éljen az Általános Német Munkásegylet!

[Hosszan tartó, mindig *újból* megújuló viharos helyeslés.]

A fenti beszédhez Lassalle a következő utóiratot csatolta:

A gyűlések külső lefolyásáról különböző lapokban megjelent eltorzított beszámolók cáfolataként röviden közöljük e gyűlések rövid, tényszerű ismertetését.

Elberfeldben (szeptember 20-án) a szakadó eső ellenére már a vonatnál sok száz munkás várta Lassalle urat. A gyűlés Barmenben folyt le, Hallbach úrnak e célra nagysága miatt kiválasztott helyiségében, amelyet a csaknem 3000 főnyi hallgatóság zsúfolásig megtöltött.

Az ülés megnyitásakor Lassalle urat hatszor viharosan megéljenezték, s amikor a szónok fellépett az emelvényre, az éljenzés megismétlődött.

Meglehetősen az ülés elején egyetlen hosszas, éles füttyszó hangzott el.

Hallatlan izgalom lett úrrá a munkások között, akik hasztalan igyekeztek a zavarkeltőt megtalálni. Miután a nyugalom ismét helyreállt, *Lassalle* úr kijelentette:

„Néhány szót kell szólnom az iménti esetről! Felhívom azt, aki fütyült, hogy szégyellje magát. Szégyentelenség, ha egyetlen ember ezreket zavar meg, holott látja, hogy ezek figyelemmel és lelkesen csüggnek ajkamon. Ezenkívül meg kell jegyeznem még

valamit. Lehetséges, hogy nemcsak az Általános Német Munkásegyletnek tagjai és barátai, hanem ellenségei is eljöttek ide. Ezeket figyelmeztetem arra, hogy ma az *én* vendégeim, az Általános Német *Munkásegylet* vendégei!

Őket is szívesen látjuk, ha nyugodtan és szerényen viselkednek. Ám a legcsekélyebb szándékos zavarkeltés esetén élni fogok a *háziúr* jogával, és a zavarkeltőknek egyszerűen, botrány nélkül, bántalmazás nélkül, de villámgyorsan kitétetem a szűrét. Látjátok, hogy itt, eltekintve a rendőrségtől is, sok ezer kéz állna rendelkezésemre, csak intésemre várva."

E kijelentés után a szónok teljes, zavartalan nyugalomban folytatta előadását, amelyet csak viharos tetszésnyilvánítások szakítottak meg.

A szünetben az asztalra lépett és szót kért egy úr, aki addig jó néhány gyáros közepette ült. Hiába hívta fel a figyelmét az elnöklő *Hillmann* úr arra, hogy a gyűlés csak Lassalle úrnak egyébként még be sem fejeződött előadása végett hívatott egybe, továbbá, hogy az alapszabályok értelmében az Általános Német Munkásegylet gyűlésein csak egyleti tagok szólalhatnak fel. Az említett úr az asztalon maradt, s mindig újból szót kért. Hirtelen eltűnt az asztalról. E pillanatban a gyárosoknak a közelben levő asztalánál megpróbálták éljenezni Schulze-Delitzschet. Ám alig hallották meg a munkások e nevet, a legközelebb állók, ezt nyilvánvaló provokációnak tartva, a gyárosokra vetették magukat, és villámgyorsan eltávolították őket a teremből. Igaz, hogy több feléjük lóbált szék és feléjük dobált söröskorsó ezt a visszavonulást meggyorsította. Az ily módon kitessékelteknek az elvbarátai velük együtt azon nyomban elhagyták a termet.

Ez az incidens olyan gyorsan és olyan *némán* folyt le, hogy a terem felső végében *semmit* sem lehetett *hallani*, csak a *látottakból* lehetett következtetni arra, ami történt.

Összesen mintegy 250 fő hagyta el így a termet, részben önként, részben kényszerítve.

A szünet után a szónok folytatta előadását, és a gyűlés legfeszültebb figyelme és egyhangú, zajos tetszésnyilvánítása közepette fejezte be.

Más jellegű események történtek Solingenben. Az *Elberfelder Zeitung* — a Haladó Párt elberfeldi sajtószerve — a barmeni gyűlés

után figyelmeztette a „rendőrséget", szerezze be a gyorsírótól a beszéd jegyzőkönyvét, hogy lássa, nem forog-e fenn ok arra, hogy ilyenféle eseményeknek elejét vegyék. (!!!)

Úgy látszik, ez a denunciálás megtette a hatását.

A solingeni gyűlés még sokkal nagyszerűbb látványt nyújtott. A szép idő az egész környék munkásainak lehetővé tette, hogy eljöjjenek. Az óriási terem már zsúfoltnak látszott, amikor, zöld lombbal díszítve, elöl zászlókkal, élükön megbízottaikkal, bevonult a wupperthali munkások oszlopa. — A nép közül sok ezren kénytelenek voltak a terem előtt állni, mert az nem volt elég nagy a tömeg befogadására.

A solingeni gyűlés lefolyását a *Düsseldorfer Zeitung* 206. száma az igazsághoz híven írja le, a következőkben:

„Az *Elberfelder Zeitung* denunciálása meghozta gyümölcseit: a Rajna-vidék még 1848-ban sem látott olyan nagy népgyűlést, mint amilyen a tegnap Solingenben lefolyt munkásgyűlés volt. A Schützenburg hatalmas terme annyira tömve volt, hogy a pincérek nem tudtak közlekedni, és a kapuk előtt is sok-sok ezren tolongtak. Az egybegyűlt néptömeg az általános becslések szerint meghaladta a 10 000 főt.

Lassalle-t, amikor az emelvényen megjelent, hangos örömrivalgással fogadták. Mindjárt a beszéd elején igyekeztek néhányan zavart kelteni, de ennek elejét vették úgy, hogy a zavarkeltőket villámgyorsan eltávolították. Az ilyesmi megismétlődése nem is volt elképzelhető. A munkások olyan nagy tömegben jelentek meg, és olyan nyilvánvalóan el voltak tökélve arra, hogy nem tűrnek el zavarkeltést, hogy szó sem lehetett az ilyen kísérletek megismétléséről. A szónok mintegy háromnegyed órája beszélt, amikor hirtelen egy csendőr lépett fel az asztalra, s arra hivatkozva, hogy a félórával előbb meggátolt zavarkeltéskor állítólag sebesülések történtek, a gyűlést feloszlatottnak nyilvánította.

Lassalle azt felelte a csendőrnek, hogy a gyülekezési törvény értelmében (25. §) egy gyűlés csak akkor oszlatható fel, ha a gyűlésen büntetendő cselekményekre irányuló indítványok tárgyaltatnak meg, vagy pedig fegyveresek jelennek meg, és hogy ezek az esetek itt nem forognak fenn, más ok pedig nem jogosít fel feloszlatásra. Komolyan és a nép zajos tetszésnyilvánítása közepette felhívta a rendőrség figyelmét arra, hogy milyen törvényes

következményei lesznek annak, ha a jogtalan feloszlatást erőszakkal végrehajtják.

A csendőr eltávozott az asztalról, Lassalle folytatta beszédét, s úgy látszott, minden rendben van. 5 perccel ezután azonban csendőrök élén — ám hadd szóljon erről az a távirat, amelyet Lassalle ezen események következtében kénytelen volt már a solingeni távírdából a miniszterelnökhöz intézni:

Von Bismarck miniszterelnöknek,

Berlin.

Haladó párti polgármester az imént tíz szuronyos csendőr és több kivont kardú rendőr élén minden törvényes ok nélkül feloszlatta az általam összehívott munkásgyűlést. Hiába tiltakoztam a gyülekezési törvényre hivatkozva. A népet — mintegy 5000 fő a Schützenhalle nagytermében, meg több ezer előtte — csak nehezen tartottam vissza a tettlegességtől. Csendőrök és a nép tízezrei, akik azt hitték, hogy letartóztattak, a postahivatalba vittek. Az elberfeldi munkások zászlaját elkobozták. Kérem a legszigorúbb, leggyorsabb törvényes elégtételt.

F. Lassalle

Az a több mint negyedórás út, melyet Lassalle a Schützenburgtól a távírdáig az egész néptömeg kíséretében megtett, diadalmenethez hasonlított, mert közben Lassalle-t szakadatlanul hangosan éljenezték. Mivel a nép úgy vélte, hogy letartóztatták őt, rokonszenvének annál erélyesebben adott kifejezést. Egész Solingen talpon volt. Mindazokban az utcákban, amelyeken a hatalmas menet (a vége nem volt még messze a Schützenburgtól, amikor Lassalle a tömött sorú menet elejével a távírdához érkezett) végighömpölygött, az ablakokban asszonyok meg gyermekek álltak. Végül az utcákat lezárták. A távírdától Lassalle-t a néptömeg egy része, amely még mindig attól tartott, hogy a csendőrök megkísérlik őt letartóztatni, elkísérte a munkásegylet helyiségéig, ahol is számosan beiratkoztak a munkásegyletbe."

E beszámolóhoz még hozzáfűzendő, hogy a két sebesülés, amely a rendőrségnek a feloszlatás okául szolgált, amint a kihall-

gatáson elmondták, a terem *előtt* történt, amikor néhány kereskedő és gyáros megkísérelte a teremajtón bekiáltva Schulze-Delitzschet éltetni. Az egyik rendőr állítólag a kardjával levágta egy munkás hüvelykujját. Lassalle úr előbb még magában a Schützenburg termében megkísérelte megfogalmazni a miniszterelnökhöz intézendő táviratot, jóllehet a csendőrök felszólították a terem elhagyására. A csendőrök elfújták a világosságot, és felborították az asztalt, amelyen írt.

A munkásegylet helyiségében, ahová a néptömeg elkísérte Lassalle urat, ez utóbbinak Wupperthal egyesült munkásai ajándékként átnyújtottak egy fehér atlaszra gyönyörűen kinyomtatott verset, melynek szerzője Ed. Willms fegyverkovács.

Düsseldorfban a gyűlés a legnagyobb és legméltóságteljesebb nyugalomban folyt le. A Korn-féle helyiségben csupán 700 fő kapott helyet, így előtte ennél sokkal többen tolongtak, hiába próbálva bejutni. A nyugalmat mégsem zavarta meg semmi egy pillanatig sem.

A barmeni gyűlésen Lassalle úr a szakadó esőben csúnya hurutot szerzett és berekedt. Mindamellett még egy nappal a düsseldorfi gyűlés előtt Solingenben a Schützenburg óriási helyiségével még dacolt a hangja, ám e túlerőltetés folytán átmenetileg elvesztette a hangját — csaknem teljesen berekedt. Így hát Düsseldorfban mindjárt a beszéd elején kijelentette, hogy beszédét e körülmények között semmiképpen sem tudja végig elmondani, de kipróbálja, meddig futja erejéből. A szónok mármost valamivel több mint egy óra hosszat beszélt állandó viharos tetszésnyilvánítások közepette, majd a továbbiakat illetően a beszéd kinyomtatására utalva, berekesztette a gyűlést. Sűrű néptömeg kísérte azután onnan az Általános Német Munkásegylet helyiségébe.

A beszéd fentebb úgy van kinyomtatva, amint az Barmenben elhangzott.

Ámde mindazt, amit Lassalle e beszédében a liberális sajtó hazudozásairól mondott, magának e beszédnek alkalmából még messze túlszárnyalták. Az ímént leírtuk a solingeni gyűlés és a Rajna tartományban példa nélkül álló diadalmenet lefolyását — amikor is vagy tízezren kísérték el Lassalle-t a Schützenburgból a solingeni távírdához. Ama fertályóra alatt, amely a beláthatatlan menetnek az úthoz szükségeltetett, ezernyi torok szünet nélkül

éltette Lassalle-t. Mialatt a tömeg sűrű sorokban, a legnagyobb tolongásban megtette a visszautat, állandó „Utat Lassalle-nak!" kiáltásokkal kényelmes utat biztosítottak számára és néhány kísérője számára. Lehetetlen érzékeltetni a nép örömujjongását és lelkesedését. A hozzá előrenyomuló munkások pillanatonként kérdezték Lassalle-t, akarja-e, hogy a mögötte vonuló csendőröket erőszakkal eltávolítsák, s csak igen határozott tiltakozásával tudta ezt meggátolni.

Nos, igen! Szemközt e nagyszerű népi demonstrációval, melyet nem lehet érzékeltetni azokkal, akik nem voltak ott, és melynek egész Solingen tanúja volt, hiszen utcáin át vonult a hosszú menet, a *Barmer Zeitung*, az *Elberfelder Zeitung* (valamint a *Rheinische Zeitung)* szerkesztői, mintegy felismerve, hogy Lassalle barmeni beszéde után, amelyen jelen voltak, nincs már vesztenivalójuk a munkásságnál — merészelték szárnyra bocsátani azt a verziót, amely szerint a csendőrök Lassalle-t *„biztonsága érdekében"*, *„a nép átkai közepette"* és *„felszegezett szuronnyal oltalmazva őt a nép haragja ellen"* kísérték.

Fölösleges utalni arra, hogy Lassalle semmiképpen sem tehetett a miniszterelnöknek távirati úton súlyos panaszt a csendőrség ellen, ha ez „oltalmát" szolgálta volna a „nép haragja" ellen. Fölösleges utalni mindazon ellentmondásokra, amelyek az *Elberfelder Zeitung* és a *Barmer Zeitung beszámolói között* és *maguknak* a beszámolóknak egyes pontjai között fennállnak.

Fölösleges kiemelni, hogy a népesség később, amidőn a csendőrség visszavonult, Lassalle-t megint csak ugyanúgy elkísérte a távírdától a munkásegylet helyiségéig. Aki szükségét érzi annak, hogy magának az ellenfélnek a beismeréseiből tudja meg az igazságot, olvassa el a *Süddeutsche Zeitung*nak — a Lassalle-lal és a munkásmozgalommal szemben legellenségesebb lapok egyikének — azon vezércikkét, melynek címe „Az Alsó-Rajnáról, a rajnai munkásmozgalom". Ez már a barmeni gyűlésről beismeri, hogy nem volt egyszerűen szerénytelenség, ha Lassalle azt mondta beszédében, hogy azért jött, hogy *„seregszemlét"* tartson; és sóhajtva bevallja, milyen nagy a munkáspárt létszáma és lelkesedése a Rajna mellett.

Ám hogy a liberális párt ezen újabb sebezhető pontját jól kihasználja és irányában olthatatlan gyűlöletet plántáljon a munkásokba,

Lassalle a *Düsseldorfer Zeitung*ban nyomban kiadta a következő „*Nyílt felhívás*"-t a solingeni munkásokhoz.

Solingen munkásai!

Hogy mindazt, amit az újságírók hazudozásairól beszédemben mondottam, ne csak igazolják, hanem a komikum határáig menve még túl is szárnyalják, az *Elberfelder Zeitung* és a *Barmer Zeitung* a solingeni gyűlést, a Rajna-vidéken párját ritkító diadalmenetet, melyet a solingeni lakosság rendezett számomra, amikor mintegy 10 000 fő a Schützenburgból a távírdáig kísért, s a fertályórás út egész tartama alatt szüntelenül örömujjongva éltetett — *így* írja le: a csendőrség — melyet, mellesleg, ismételten hasztalan hívtam fel a távozásra — *kénytelen volt biztonságom érdekében elkísérni, és felszegett szuronnyal az átkozódva ellenem nyomuló nép ellen oltalmazni!*

Ti, Solingennek és környékének munkásai, mintegy 10 000 főnyi létszámban *jelen* voltatok. Tudjátok, milyen örömrivalgások közepette kísértetek el a távírdához, és később, midőn a csendőrség visszavonult, a munkásegylet helyiségéhez! Bennetek az igazság e pimasz és hallatlan kiforgatása csak az ilyenfajta sajtó iránti olthatatlan gyűlöletet és megvetést lobbanthatja fel! Ámde kifelé sem maradhat fenn e tekintetben még a kétségnek az árnyéka sem.

S jóllehet nincs épelméjű ember, aki kételkedni fog ebben a nevemben Nektek, solingeni munkásoknak adott nyilatkozatomban, mégis felkérem Eduard Willms solingeni megbízottat, hogy a fentebb elmondottak valódiságának egyszerű igazolására gyűjtsön bármiféle rendhez, párthoz és irányzathoz tartozó polgároktól, akik jelen voltak, 500 aláírást, s mihelyt ezt a számot elérte, az illetők nyilatkozatát hozza nyilvánosságra a lapokban.

Düsseldorf, 1863. szeptember 28.

F. Lassalle

Bastiat-Schulze von Delitzsch úr, a közgazdasági Julian, avagy Tőke és munka

(1864)

Ajánlom a német munkásrendnek és a német burzsoáziának

ELŐSZÓ

Az a „Julian", amelyet 1862-ben közzétettem,* az irodalmi mob** elleni lázadás volt. Ezt 1863-ban írt válasziratomban konzekvensen követte a *politikai* és *gazdasági* mob elleni lázadás, amely az írások egy során át folytatódott, s most megint belső szükségszerűséggel egy *„Julian"*-ban jut el ideiglenes *elvi lezárásához.* A külső alkalmat ehhez Schulze-Delitzsch úr „Fejezet egy német munkáskatekizmushoz" című munkája nyújtja, amely csak 1863-ban jelent meg, illetve került kezembe. Elvittem magammal ezt az írást Tarasp fürdőre, akkoriban ugyanis odautaztam, s *csak ott* ismerkedtem meg igazából Schulze úrral, akit illetően addig lényeges tévedésben voltam, és szükségképpen tévedésben is kellett lennem. Mert jóllehet, az előadásairól szóló újságtudósításokból eléggé láthattam, hogy Schulze úr minek *nem* tekinthető, mégis túlságosan méltányos voltam ahhoz, hogy ezekből az újságtudósításokból ítéletet akarjak alkotni arról, *mi* is Schulze úr. Csak az általa közzétett írásból állapíthattam ezt meg bizonyossággal.

1863 októberében Berlinbe visszatérve, elhatároztam hát, hogy bemutatom, mi is Schulze úr, és az ő, illetve általában a liberális közgazdaságtan kritikai bemutatásával lehetőleg összekötöm a nemzetgazdaság több nagy fontosságú fundamentumának *pozitív elméleti kifejtését,* illetve beleszövöm őket a kritikai elemzésbe. Jóllehet, e lapokat szakadatlan agitációs tevékenység közepette,

* „Herr Julian Schmidt, der Literarhistoriker" [Julian Schmidt úr, az irodalomtörténész]. – *Szerk.*

** tömeg; itt, átvitt értelemben, a tömegeket befolyásoló publicista. – *Szerk.*

azon adminisztrációtól és levelezéstől megterhelve kellett írnom, amelyeket az Általános Munkásegylet hárít rám, azonkívül öt büntetőjogi eljárás folyik ellenem, amelyeket agitációs irataim miatt indítottak, tehát az elméleti munkához voltaképpen megkívánt nyugalom nélkül. Mégis remélem, hogy azért sem Schulze úr, sem az olvasóközönség nem fog úgy vélekedni, hogy csalatkozott várakozásaiban. —

Néhány szót az ajánlásról.

A német munkásrendnek szóló ajánlás nem kíván magyarázatot. A német burzsoáziához szóló ellenben, úgy tetszhetik, magyarázatra szorul.

Ez a könyv a burzsoák közül százakat és százakat fog prozelitákká tenni, méghozzá éppen a legderekabbak és a legintelligensebbek közül. S ennél *több* nem adatik meg elméleti cselekedetnek!

Azt ellenben korántsem remélem, hogy ez az írás *a burzsoáziát mint osztályt* fogja megnyerni nézeteimnek. Egy osztályt igazi vagy vélt *érdekek* fölé emelni — erre *egyetlen* elméleti teljesítmény sem képes!

Mindamellett azt remélem, hogy ez a könyv *egy* hatást mégis fog gyakorolni a német burzsoáziára *mint osztályra!* Azt a hatást, hogy *szégyenkezni* fog ama kicsinyes mob abszolút, határtalan jelentéktelensége és tehetetlensége miatt, melyet hősének nyilvánít, babérral övez és körülujjong, s mindent az „újságpletyka" — Goethe szavával élve* — tekintélye alapján! Valójában a csak némileg is műveltebb burzsoák közül sem fogja elolvashatni senki e könyvet anélkül, hogy égő pír ne öntené el orcáját ama hihetetlenül komikus hely miatt, melyet a világ színpadán elfoglal ez a párt, amely oly szívesen viselkedik úgy, mintha ő volna a „világ", és amelynek oly szörnyű szellemi nyomorékok a vezetői és hősei, vagyis az *egész osztály szellemi álláspontjának* kifejezői. Talán a burzsoázia már ebből is kezdi majd megsejteni, hogy szükségképpen csak nyomorúságos eredményeket érhet el minden gyakorlati és politikai küzdelemben! S ezt a szellemi elsatnyulást minden ország közül legkevésbé Németországban fogják megbocsátani, régi jó hagyományaink folytán. De persze e burzsoáziának ez az elsatnyulása megint csak éppen Németországban a legnagyobb

* *Goethe:* Szelíd Xéniák (Zahme Xenien). — *Szerk.*

mértékű. Németország sajátos sorsa az, hogy ott a burzsoázia uralmának virágkorára törekszik, mégpedig nem *saját* virágzása idején, ahogyan ez Franciaországban és Angliában történt, hanem olyan időben, amikor az egész világméretű fejlődés folytán ez a virágzás már belülről *elrothadt*. Az úgynevezett polgári világidőszak — később ki fogom fejteni ezen elnevezés pontos értelmét és tartalmát — lejáróban van, s burzsoáziánk — a legnaivabbul felcserélve egy időszak végét annak kezdetével — azt hiszi, hogy tavaszi fuvallatokat és rügyfakadást érez magában! Ez a szellemi anakronizmus most tovább hatva meghatározza részleteiben is a szellemi vonásait annak a nyomorúságos képnek, mely a burzsoáziát ábrázolja.

Ha burzsoáziánk még akar *valamiféle* szerepet játszani, ezt csak akkor teheti meg, ha van ereje nekigyürkőzni és újból *gondolkodni* és *tanulni* kezdeni — de nem *újságokból!* Ámde az újságokon kívül minden gondolkodástól és tanulástól már csaknem egy emberöltő óta elszokott, s ez a közvetlen oka annak, hogy egykor nagy és jelentős adottságokból nyomorúságos törpévé satnyult.

Még egy szót a közgazdászokhoz.

Az 1861-ben megjelent „A szerzett jogok rendszere" című művemben (I. rész, 264. old.) ezt mondtam: „Szociális vonatkozásban a világ előtt felvetődik az a kérdés, vajon ma, amikor egy másik ember közvetlen felhasználhatóságának tulajdona nem létezik többé, létezik-e *közvetett* kizsákmányolásának tulajdona, vagyis pontosan: vajon szabad-e, hogy a saját munkaerő szabad tevékenykedése és kifejtése a munkaszubsztrátum és munkaelőleg (tőke) birtokosának kizárólagos magántulajdona legyen, s hogy ennélfogva a vállalkozót *mint olyat*, eltekintve esetleges szellemi munkájának díjazásától, megillesse-e *idegen munkaérték* (tőkeprémium, tőkeprofit, amely a termék *eladási ára* és a termék előállításához valami módon hozzájáruló *összes — köztük szellemi —* munkák béreinek és javadalmazásainak összege közti *különbségből képződik*) tulajdona."

Mint azt minden hozzáértő könnyűszerrel meglátja, ez a mondat a legtömörebben összefoglalva tartalmazza egy nemzetgazdaságtani mű programját, s ilyen mű megírására készültem akkor „Egy tudományos nemzetgazdaságtan alapvonalai" címmel. Éppen hozzá akartam látni e szándékom megvalósításához, ami-

kor 1863 elején a lipcsei Központi Bizottság levele révén a kérdés *gyakorlati* formában vetődött fel előttem. Kiadtam „Válasz"-omat, megkezdődött az agitáció, s így természetesen nem is gondolhattam az ilyen műhöz elengedhetetlen elméleti nyugalomra és elmélyedésre!

Milyen gyakran fájlaltam azóta, hogy a gyakorlati agitáció elébe vágott az *elméletinek!* Milyen gyakran sajnáltam, hogy nem adatott meg nekem, hogy előzőleg megteremtsek magamnak egy, hogy úgy mondjam, elméleti kódexet, amely minden elméleti kérdésben szilárd alapjául szolgált volna a gyakorlati agitációnak. Mert a nemzetgazdaságtan olyan tudomány, amelynek csak a *kezdetei* vannak meg, s amelyet *még meg kell teremteni!*

De bármennyire fájlaltam is — *már nem* fájlalom többé! Ha az itt következő műben talán csak csekély részét mondhattam is el annak, amit egy rendszeres műben elmondhattam volna, s ha nélkülözte is a *lépésenként* történő kifejtés előnyeit, amely a rendszeres levezetésből adódik, másrészt a kifejtés *polemikus* formájának jóval nagyobb *elevensége* és szuggesztívebb mivolta elegendő kárpótlást nyújt, s a *legfontosabb* alapvető tételeket itt mindenesetre ismertettük.

De még fontosabb: adva van egy nagy felélénkülés! A nemzet felébredt közgazdasági álmából! A szociális kérdés a baloldalon is, a jobboldalon is napi kérdéssé vált. Századok és ezrek fogják elolvasni ezt a könyvet, akik hidegen és közönyösen elmentek volna egy vaskos rendszeres értekezés mellett, amely iránt csak az absztrakt tudós közönség érdeklődik.

Így hát úgy vélem, e tekintetben is szerencsésen vezéreltek csillagaim!

Berlin, 1864. január 16.

F. Lassalle

BEVEZETÉS

Talán eleinte meglepő lesz, hogy idézünk egy részt Schelling műveiből. Ám mennél messzebbre jut majd az olvasó magában a könyvben, annál inkább megvilágosodik ez magamagától. Így

hát minden további kommentár nélkül bevezetésként idézzük Schelling következő helyét:

Schellinget a *Jenaer Allgemeine Literaturzeitung* egy recenziója ellenrecenziójaként a következő fejtegetésre indítja (Schelling Művei, 1. rész, IV. köt. 557. old.):

„Egyebekben általában könnyűszerrel felismerhető az az emberfajta, amelyhez ez a recenzens tartozik. Egyfelől az a rendkívüli arcátlanság, mellyel ő, aki tudatlanabbnak bizonyul, mint ama diák, aki most valamely egyetemen a tudományokat míveli, s aki ma, ha a bambergi orvoskaron a doktori fokozat elnyerésére jelentkeznék, tudatlansága miatt csúfos visszautasításban részesülne, s mégis úgy tesz, mintha a tudományok érdeke és a doktori méltóság volna a szívügye, s másfelől az az elfogulatlanság, amellyel az értelmes és művelt közönséghez sorolja magát — nos, ez az arcátlanság is, az elfogulatlanság is családi vonása annak a nagy pereputtynak, amely azóta alakult ki és gyarapodott állandóan, amióta csak a tudomány és a művészet haladása egy sereg embert éppen egy fél évszázaddal visszavetett. Ennek az osztálynak az a jellemző vonása, hogy még mindig azt képzeli, hogy a legújabb korban él, s jóllehet ez az osztály, tekintettel a korra, a legdurvább emberekből áll, mégis úgy véli, birtokában van ízlésnek és ítélőképességnek, s miközben minden tevékenységek közül már régóta csak a pletykálás maradt meg számára, mindazonáltal magát tartja a jó társaságnak és a művelt közönségnek. Ha azt mondja nekik valaki, hogy a mai világban ők már régóta megszűntek létezni, azt hiszik, hogy ezt az illető maga sem gondolhatja komolyan; ha biztosítja valaki őket arról, hogy komolyan csőcseléknek tartja őket, akkor ezt egyszerűen képtelenek felfogni; ha megesküszik nekik valaki, hogy nem tartják többre őket *döglött kutyáknál*, akkor ezt megint csak nem tudják őszinte kijelentésnek felfogni, hanem csak illetlen viselkedésnek. Egy szó mint száz, egyáltalán nem minősíthetők, s annyira azonosak közönségükkel, annyira képtelenek ezt megérteni, hogy egyáltalán nem fogják fel, hogy valaki rendelkezhetik egy művelt férfiú elveivel és fogalmaival, s mégis kezelheti és tekintheti őket annak, amik, vagyis csőcseléknek.

Egy olyan főnév, amelyet felszedtek valahol anélkül, hogy

halvány fogalmuk volna róla, s amelyet unos-untalan használnak: a jó életmód. Mintha léteznék jó életmód a csőcselék ellen!

A *Literaturzeitung* egyik recenziójában egy ilyen nyárspolgár arról akarja meggyőzni a másikat, hogy a *művelt* közönség megvetendőnek tartja azt a hangnemet, amelyet az új filozófusok ellenfeleikkel szemben megütnek, és egy patikusok által és patikusoknak írt folyóiratban még az attikai urbanitással is példálóznak előttem; szeretném tudni, vajon az az ember, aki erre hivatkozik, tudja-e bizonyítani, hogy olvasta az attikai urbanitásnak akár egyetlen emlékét is, mint ahogyan egyáltalán ez a népség — amely, ha ma Görögországba helyeznék át, legfeljebb a legalantasabb rabszolga- vagy helótamunkákra volna használható — a maga módján roppantul csodálkoznék, ha egyszer saját maga tapasztalná az attikai urbanitás egy példáját. Ezek a megrögzött és megátalkodott barbárok nem tudnak tisztelni egyebet, csak a homogén durvaságot, sem eszmékre, sem az igazságra vagy a szépségre nem fogékonyak, s mindazt, ami erre igényt tart, szívesen denunciálnák, mint veszedelmeset, ha volna fül, amely meghallgatná őket. S mivel egyszerű rágalmazással semmit sem lehet elintézni, az igazi csürheszerűség úgy tör ki belőlük, hogy a kormányt és a feletteseket figyelmeztetni és óvni akarják, amint ezt többek között a Röschlaub-féle magazin recenzense tette a *Jenaer Literaturzeitung*-ban. Az, hogy művelt közönségnek képzelik magukat, még annyi tapintatot sem hagy meg bennük, hogy felismerjék, milyen kevéssé várható a kormányoktól az, hogy kávésnénik pletykáival törődjenek. Amíg az államok és mindaz, amit szentnek és sérthetetlennek tartanak, ezen alapszanak, addig azok, akiknek a személyében a valóság megtestesül, nem fognak semmit sem veszedelmesnek tartani, kivéve ezt az elsöprő áradatát a közönségességnek, amely nemcsak általában egy eszmét nem tisztel, de semmit sem, ami a közönségesség fölé emelkedve, magán viseli a fenségesnek és az isteninek a bélyegét. A művészetben és a tudományban a csőcselék uralma, ha valaha is bekövetkeznék vagy ha kedveznének neki, egy elmaradhatatlan siker után a csőcselék egészen más uralmának volna az előhírnöke. — Ez a nem képzelt vagy úgynevezett, hanem igazi és valóságos *sans-culotte*-izmus, amely szívesen kivonná magát a tisztelgés alól minden előtt, ami nagy, igaz és szép, csak azért, hogy teljesen zavartalanul hempereghessen közönségességé-

nek iszapjában; nem ismervén el a lángelme, a tehetség és az eszmék felsőbbségét, nem ismer el más felsőbbséget; mert a földnek semmiféle hatalma vagy szuverenitása — bármily nagy vagy kicsiny is — másként nem uralkodik, mint az eszmék hatalmában és gondoskodásában, s amely népben veszendőbe ment ezeknek a tisztelete, sőt az iránt tuk való tiszteletlenséget már oltalmazzák is vagy kedveznek neki, ott szükségképpen meg is vetik mindazt, aminek a tisztelete csak az eszmékhez való képességen nyugszik. — Ily módon, ahogyan a kormányokat felhívják, ugyanazok az emberek a nagyközönséget is igyekeznek riasztani, s a bambergi tézisekről szóló hirdetésnek nyilván ez az egyik célja."

„Mindez elégtelennek találtatik, s mennél tovább kutatunk, annál inkább a következő feltevésekre kényszerülünk:

Hogy a denunciálás szerzőjét nem tarthatjuk még felcsernek sem, még kevésbé a fakultás tagjának, hanem egyszerűen orvosilag teljesen laikusnak."

Első fejezet

Kezdetben szükségesnek mutatkozik — még annak kockáztatásával is, hogy olvasónkat helyenként untatjuk —, hogy huzamosabb időn át szó szerint és kihagyás nélkül idézzük itt az Ön előadásainak tartalmát, Schulze úr, s ezeket csak kritikai megjegyzéseinkkel fogjuk megszakítani. Kénytelenek vagyunk e módszert választani és egy ideig folytatni, nehogy bárki is azt higgye, hogy az Ön előadásaiból csak a rosszat közöljük és a jót elhagyjuk.

Megtartjuk tehát az Ön felosztását is, és átadjuk Önnek a szót:

I. A MUNKA

„a) A munka lényege és célja. A szociális önsegélyezés"

„E fontos téma megbeszélését — mondja Ön — azzal a közvetlenebbel és legtermészetesebbel kezdjük, ami mindannyiunkban és mindannyiunk szeme előtt végbemegy, óránként és naponként,

aminek a megértéséhez azonban korántsem kívántatik képzettség, hanem csak egészséges, józan ész és a gondolkodásra való ösztönzés. Pillantson egyszer mindenki a saját bensejébe, forduljon egy pillanatig magába, aztán figyelje meg maga körül a többieket: mi az voltaképpen, ami az embereknek lökést ad a kenyérkereső tevékenységhez és biztosítja ebben a sikert, mondjuk egyelőre, megélhetésüket? Mi szolgáltatja mindannyiunknak a mozgató erőt?

Itt kivétel nélkül két dolgot tapasztalunk, amely mindannyiunkkal velünk született: *szükségleteket* és *képességeket*. E kettővel születünk, s hogy miként áll a dolog *szükségleteinkkel*, azt nagyon is jól tudjuk, figyelmeztetett erre minket minden óra. Mármost a dolog így áll. Minden *szükségletben* eleve benne rejtőzik *a szükséglet vágya* (!), mert csak e gyöngébb vagy erősebb törekvésen ismerjük meg egyáltalán egy szükséglet fennállását. (!) Így *az étel és ital iránti szükségletet az éhségen és szomjúságon* ismerjük meg (!!), azaz az evés és ivás vágyán, s megismerjük *a nyugalom szükségletét* a *fáradtságon* (!!), azaz a nyugalom vágyán."

„*Besoin — effort — satisfaction.*" „Szükséglet — erőfeszítés — kielégülés." Így nevezi Bastiat az „Harmonies économiques" című nevezetes nemzetgazdaságtani kiskátét, amelynek kritikai értékét ezen ismertetés során fogjuk megítélhetni. „Szükséglet — erőfeszítés — kielégülés" — ismétli Ön az ő hű alteregójaként.*

* Schulze úr „katekizmusa" nem más, mint pontos kivonata és resp. fordítása Bastiat ama gyermekeknek való ábécés könyvének, amellyel ez utóbbi a mai liberális közgazdászok közt olyan egyedülálló hírnevet szerzett magának. Csak azzal a különbséggel, hogy mindaz, ami formailag szellemes és csillogó *Bastiat*-nál, ami által szert tehetett erre a hamis hírnévre, *Schulze* úrnál veszendőbe megy, s a dolog száraz sekélyessége leplezetlen alakjában megmutatkozik. — Faucher úr a haladó párti berlini közgazdász, egy alkalommal kijelentette egy itteni közgazdasági társaságban, hogy Bastiat Proudhont meg a szocializmust „megsemmisítette"! Persze könnyű volt Proudhon urat közgazdaságilag megsemmisíteni, hiszen sohasem volt közgazdász. Ami ellenben a szocializmust illeti, az bátorkodik az én révemen — szolgálatot szolgálatért, Bastiat úr elmélete szerint —, Faucher úr engedelmével, ez alkalommal viszonozni e szolgálatot Bastiat úrnak. Csak éppoly fölösleges, mint terhes lenne az olvasónak meg a

Ám mint német, Ön tudja, hogy nálunk, németeknél, az a szokás, hogy nemcsak beleszellemeskedünk a dologba, hanem alaposan és meggondoltan definíciókból, pontosan meghatározott fogalmi különbségekből indulunk ki.

Ön tehát munkásai előtt először is e gondolkodásbeli alaposság látszatát akarja magára ölteni, ujját az orrához nyomja és különbséget tesz — „az *étel és ital szükséglete*, s az *éhség és szomjúság*" vagy az „*evés és ivás* vágya" között, a „*nyugalom* szükséglete és a *fáradtság*" vagy „*a nyugalom vágya*" között.

Mi, a többi emberfia — és valószínűleg az Ön munkásai is, amíg ezt nem hallották —, azt hittük, hogy a „*szükséglet*" és a „*szükséglet vágya*" egyszerűen *ugyanaz*, csak ugyanannak a dolognak két különböző megjelölése.

Korlátoltságunkban eddigelé azt hittük, hogy „az *étel* szükséglete" és „*éhség*" vagy „*az evés vágya*", hogy „az *ital* szükséglete" és „*szomjúság*" vagy „*az ivás vágya*", hogy „a *nyugalom* szükséglete" és „*fáradtság*" vagy „*a nyugalom vágya*" egy és ugyanaz!

Az Ön éles elméje előtt ez nem állhat meg! Ön megkülönbözteti a „*szükségletet*" és külön „a szükséglet *vágyát*", amely minden szükségletben benne foglaltatik!

Ez az a „*műveltség*", amelyet Ön munkásainak nyújt. Milyen diadalmasan mehettek haza ezek az emberek, milyen „*műveltnek*" képzelték magukat, miután megtudták, hogy éhség és szomjúság vagy „az evés vágya", vagy a „fáradtság" vagy „a nyugalom vágya" *különbözik* az étel és ital *szükségletétől* vagy a pihenés *szükségletétől*.

A szavaknak ez az értelmetlen csűrés-csavarása az az elméleti alap, amelyre Ön nemzetgazdaságtani előadásait építi, s ezek

szerzőnek, ha a német Bastiat szavai mellett mindig feltüntetnők a francia Schulze azonos szavait is. Elegendő tehát egyszer s mindenkorra, ha felhívjuk a figyelmet erre az azonosságra, amelyről meggyőződhetik minden német, aki ért franciául, s minden francia, aki ért németül. Csak ahol a kritikai él és pontosság érdeke megköveteli, mint pl. az érték és szolgálat elméleténél, leszünk bátrak Bastiat úr saját szavait feltüntetni Schulze fordítása mellett, és őt külön kihallgatni. Itt-ott persze Schulze úr olyan képtelenségeket állít, amelyek nem írandók Bastiat számlájára, s ilyen esetekben az utóbbi iránti méltányosságból nem fogjuk elmulasztani felhívni erre a figyelmet.

megfelelő alapját képezik e nemzetgazdasági előadásoknak, amelyek, mint látni fogjuk, elejétől végig csak a legértelmetlenebb dagályossággal vannak teli, a szavak olyan *pépével*, amely csirízként rakódik le a munkások, sőt még mindazon „művelt" emberek agyveleje köré is, akiknek nincs annyi kritikai elmeélük, hogy ezt a szóáradatot teljes belső semmitmondására redukálják.

Közvetlenül a „nyugalom szükséglete" és a „nyugalom vágya" közötti remek megkülönböztetés után Ön ezt írja:

„Ámde a kielégüléshez magához általában csak tevékenység, fáradozás útján jutunk el. A sült galamb nem röpül az ember szájába (a gondolatok még kevésbé, Schulze úr); kenyeret, táplálékot, ruhát és ehhez hasonlót nem találunk az utcán, ezt ki kell érdemelni."

Ön nyilván azt akarja mondani: „táplálékot, ruházatot és ehhez hasonlókat — *elő* kell *állítani, meg* kell *termelni*." De éppen ez a „ki kell érdemelni"* — megfizethetetlen, Schulze úr, és jellemző Önre!

Ön a munkásoknak közgazdasági előadásokat akart tartani. Be akarja nekik bizonyítani, hogy a fennálló gazdasági intézmények világa mint szükséges és törvényszerű vezethető le ebből a gondolatból. Ezeket az intézményeket a „munka lényegéből" akarja nekik megmagyarázni, amellyel előadásait elkezdi. Ámde a „*kereset*" vagy a „profit", a gazdasági „*kiérdemlés*", amelyről Ön beszél, már roppantul bonyolult gazdasági jelenség. Ez a jelenség már a *csereérték* fejlett bázisán termelő társadalmat feltételez, feltételezi a tőketulajdont, konkurrenciát, magánvállalkozókat, bérmunkát. Mindezen különleges történelmi intézményeknek fenn kell állniuk ahhoz, hogy a „profit" vagy a gazdasági „érdem" létrejöjjön.

Peruban, például, Schulze úr, a magas civilizációjú inka birodalomban, meglepően sokat *termeltek és dolgoztak* anélkül, hogy amellett „*kiérdemeltek*" volna!** Az ókor rabszolgagazdaságában

* A „verdienen" német szó jelentései: kiérdemelni, megszolgálni, (pénzt) keresni. – *Szerk.*

** Lásd a perui munka formájáról pl. William Prescott: History of the conquest of Peru [Peru meghódításának története]. London 1858. I. köt. 2., 4. és 5. fej. – S noha Peruban virágzottak a kézműipar és a művészetek, s noha az ország a nemesfémek hazája volt, a pénzt – sem aranyból-ezüstből készültet, sem mást – egyáltalán nem ismerték. (L. uo. 147. old. – „they had no knowledge of money".)

ugyancsak nem „*érdemeltek ki*”. A korábbi középkor naturális gazdagságában sem „*érdemeltek ki*” még, Schulze úr!

Ám ahogyan a „kereset” vagy „profit” a mai társadalmi intézményeket feltételezi ahhoz, hogy létrejöjjön, úgy feltételezi ezeknek a *magyarázatát* is, tehát a csereértéknek, tőkének, forgalomnak, konkurrenciának, magánvállalkozásnak, bérmunkának és egy összes termékeit szakadatlanul a pénzformán át űző társadalomnak a magyarázatát, s ezekből kell levezetni, hogy megértsék.

Mindebből Ön még semmit sem magyarázott és nem is *magyarázhatott* meg. Hiszen még csak „katekizmusa” második oldalánál tart. Hiszen csak éppen a munka ősi, természetes mivoltánál tart, és nem vezette le belőle *a munka társadalmi formáját*. Tehát nem is beszélhet a „keresetről”.

De éppen ez az, ami megfizethetetlenül jellemzi Önt, Schulze úr! Kispolgári lelke olyannyira el van telve a különleges, ma létező intézményekkel, hogy egyetlen pillanatra sem tud gondolatban elszakadni tőlük; még annyira sem tud megszabadulni tőlük, hogy *levezesse* és *megmagyarázza* őket. *Magyarázatuk* helyett *egyszerűen feltételezi* őket — s ez az ön gondolattalan beszédében unos-untalan remek világossággal jelentkező felcserélés.

Még a munka ősi, természetes lényegét, a termelés egyszerű folyamatát, *a használati értékek* előállítását is csak a tőkések profithajhászó spekulációjában tudja magának elképzelni!

Igaza volt, amikor könyvét „katekizmusnak” nevezte. A spekuláló vállalkozói profitnak vallássá lett dogmája az Ön lelke legközvetlenebb feltételeként eleve egy vallásos ember egész közvetlenségével és áhítatával tölti Önt el.

Az Ön szemében még a „munkás” is csak egy kisebb, egy korlátozottabb vállalkozó!

Gondolatoktól hemzsegő fejtegetését így folytatja:

„Mihelyst mármost egy szükséglet kielégítésének a vágya elég erős a minden emberben bennerejlő természetes tunyaság leküzdéséhez, arra sarkallja a meglevő *képességeket*, hogy a cél megkönnyítésére mozgásba jöjjenek, és e képességeket gyakorlat és használat révén *erőkké* és *készségekké* fejleszti. Nincsen kínosabb állapot, mint a kielégítetlen szükségleté, s ezért ez a hajtóerő olyan nagy és tartós, hogy csak magával az élettel huny ki.

Ez az egyszerű folyamat: *szükséglet — erőfeszítés — kielégülés*

MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT
XV. kor. Bizottsága
1153 Bp., Kötvös u. 8.

— alkotja az emberi élet egész tartalmát, természetesen a szükségletet nem szűk értelemben fogva fel, nem a merőben testi szükségletekre vonatkoztatva, hanem figyelembe véve természetünk ösztöneinek és hajlamainak egész gazdag sokféleségét. Tehát *a szükségletben, a szükséglet kielégítésének vágyában* rejlik az a tulajdonképpeni feszítőerő, az a titkos rugó, amely az embert egy megjelölt cél felé mozgásba hozza és mozgásban tartja, s amely annál is ellenállhatatlanabbul hat, mivel e szükségletek egész sorának kielégítése nélkül fenn sem maradhatunk, tehát a szükségletek kielégítésének vágya közvetlenül egybeesik *az önfenntartási ösztönnel*, amely minden élőlény legerősebb ösztöne. Ezzel szemben *a kielégülés* cél- és nyugvópont, ám úgy, hogy öléből állandóan új szükségletek sarjadnak ki, hogy állandó körforgásban mindig újból abban temettessenek el. Utalok az éhség és a nyugalom már korábban felhozott példájára. Az utolsó falatoknál már kezdődik *az emésztés*, kora reggel az első léptekkel és tevés-vevéssel már *az erők elhasználása* — mindkettő új *éhség*, új *fáradtság* forrása.

Mármost az ember öntudattal és önrendelkezéssel, *ésszel* és *akarattal* megáldott lény. Ezért képes arra, hogy egyfelelől felismerje e körforgás törvényét, az egyes szükségletek kisebb vagy nagyobb szükségességét, szabályszerű visszatérésüket, másfelől óhatatlanul arra fog törekedni, hogy biztos helyzetet teremtsen magának, s hatást gyakoroljon arra a folyamatra, mely egész létét annyira lényegesen meghatározza, hogy minden erejéből törekednie kell szabályozására és kézben tartására. Tudjuk, hogy holnap és az azt követő napokon is mindig kell ennünk, szükségünk lesz hajlékra és ruházatra, ismerjük az évszakok váltakozását, növekvő családunk fokozódó igényeit, az üzleti vállalkozások követelményeit, s persze mindent meg fogunk tenni azért, hogy kellő időben rendelkezésünkre álljon az, amire szükségünk van. S itt, *az ember tudatos beavatkozásával* létének általunk megjelölt körforgásába — *szükséglet — erőfeszítés — kielégülés* —, ama nagy tényező, az emberiség háztartásában működő fő erő előtt állunk, amely mai fejtegetésünk elsőrendű tárgya, ez pedig: *a munka*. Mert *munka* minden olyan tervszerű emberi tevékenység, amely *jövőbeli* szükségletek előrelátásával ezek kielégítésére irányul. Ebben az értelemben csak az ember tud *dolgozni*, mert föld-

golyónk összes élőlényei közül neki adattak meg az előfeltételek ehhez, a természet által csakis neki adományozott képességek — az *ész* és *akarat* — révén. Persze, az *állat* is használja erőit szükségleteinek kielégítésére, és erőfeszítéseket tesz evégett, de általában csak abban a pillanatban, amikor a szükségletet érzi, és sohasem tovább, mint ameddig ez terjed. Ám ez nem azt jelenti, hogy munkát végez, éppúgy nem, mint amikor a vándor útközben egy forrásból vizet merít vagy egy gyümölcsöt leszakít a fáról, pillanatnyi éhségét vagy szomjúságát csillapítandó. Csak ha valaki edényekbe vizet hord össze a gazdaságban való felhasználás céljából, bogyókat vagy gyümölcsöket gyűjt tartalékolásra, akkor dolgozik, mert csak akkor beszélhetünk a jövővel való számolásról, a *jövőről* való gondoskodásról."

Eszerint, amint Ön határozottan kijelenti, „*munka*" csupán „minden olyan tervszerű emberi tevékenység, amely *jövőbeli* szükségletek előrelátásával ezek kielégítésére irányul".

Milyen nyugodtan mondja ki ezt a nagy szót! A *jelenlegi* szükségletek kielégítésére irányuló tevékenység tehát Ön szerint *nem „munka"!*

Ahelyett, hogy *az emberi munka* és *az állati* tevékenység közti különbséget egyszerűen abban jelölné meg, hogy az ember *tudatossággal*, az állat nélküle tevékenykedik — s ebből a különbségből azután magától következnek, hogy az ember *tudatos* tevékenysége folytán *jövőbeli* szükségletek érdekében is tevékenykedni fog, amennyire a *jelenlegi* szükségletek neki erre időt engednek —, Ön sokkal messzebb megy és azt az elméleti tételt állítja fel, hogy az *emberi* tevékenység éppen csak abban különbözik az *állatétól*, hogy *„jövőbeli szükségletek"* kielégítésére irányul.

Hogyan merészkedik erre a szörnyűséges önkényeskedésre? Nem látja ennek meghökkentő és nevetséges következményeit?

Eszerint *a rabszolgák munkája* — mivel egyetlen rabszolga sem tulajdonosa egyetlen pillanatig sem termékének, és nem gátolhatja meg urát abban, hogy ezt a terméket nyomban eltékozolja — egyáltalán nem *emberi munka*, hanem *állati tevékenység?* Márpedig abból a definícióból szükségképpen ez következik! Vagy maradjunk a mi saját állapotainknál. A munkásrend helyzetét épp az jellemzi, hogy a munkások zöme *semmit* sem *tud* tartalékolni; az jellemzi, hogy a munkások zömének napi munkája éppen csak

a mindennapi kenyeret biztosítja, s így szó sem lehet *jövőbeli* szükségletek céljára való tartalékolásról — megtakarításról.

Ezt Ön saját maga is felismerte annyiban, hogy százszor is kijelentette, miszerint a munkásrend helyzetének javulása csak a fogyasztási és beszerző szövetkezetektől várható. Teljesen eltekintve attól a kérdéstől, vajon ezek a szövetkezetek képesek-e segíteni a munkásrendnek vagy sem — mindenesetre évszázadokon át és mind ez ideig nem léteztek.

Mindezen évszázadokon át tehát a munkásrend nem „*jövőbeli* szükségleteinek" kielégítése, hanem mindig csak *jelenlegi, napi* szükségleteinek kielégítése végett dolgozott. A napi munkabérből a mindennapi kenyérre tellett.

Mindezen évszázadokon át — ahogyan ez szükségképpen következik az Ön definíciójából, bármennyire szeretné is kivonni magát e konzekvencia alól —, tehát mindezen évszázadokon át munkásaink tevékenysége, mivel sohasem *jövőbeli*, hanem mindenkor csak *jelenlegi* szükségleteik fedezését célozta, nem „*emberi munka*", hanem „*állati tevékenység*" volt.

Ezek — mondjon Ön bármit — szellemdús definíciójának elkerülhetetlen következményei.

Ismétlem hát, hogyan merészkedik erre a hallatlan önkényességre, amely ilyen nevetséges következményeket von maga után? Megmondom Önnek, Schulze úr!

Önnél a *tőke vallássá* lett, és ezért pontosan ugyanazokat a jelenségeket idézi elő, ugyanúgy visszájára fordítja az összes gazdasági viszonyokat, mint a vallásos hit teszi a természeti viszonyok vonatkozásában.

Ahogy Ön a *termelést* eleve „kiérdemlésnek" fogja fel, ennek analógiájára „*munkán*" már eleve csupán a tőkegyűjtésnek, a takarékoskodásnak és a *jövőbeli* szükségletekre való tartalékolásnak az aktusát érti. Az Ön kispolgári koponyájában, anélkül, hogy saját maga észrevenné, az összes valóságos viszonyok olyannyira ellentétükbe fordulnak át, hogy Ön a „*munkást*" csak abban a *tőkésben* látja, aki a köln—mindeni vasút részvényeinek szelvényeit évenként levágja és tartalékolja, s megfordítva, a valódi *munkásban* csak az *állat* tevékenységét tudja látni, amely a pillanatnyi szükségleteiről való gondoskodásra irányul.

Ön így folytatja:

„Így hát a munka célja emberi szükségletek kielégítése, s e cél a természet által az emberbe plántált erők értelmes felhasználásával érhető el. *Ezáltal* (!!) megkapjuk az első fő elvet, amelynek az egyént *az emberi társadalomhoz* való viszonyában létfenntartása kérdésének vonatkozásában vezérelnie kell: ez *az önfenntartás kötelessége*, mindenkinek önmagára való utaltsága. »Vannak szükségleteid, s a természet létezésedet ezeknek a kielégítéséhez kötötte« — így hangzik ez az elv —, ámde ugyanez a természet erőket is adott neked, amelyeket csak helyesen kell felhasználnod ahhoz, hogy szükségletedet fedezd. Ezért sorsod jórészt saját kezedbe van letéve, s magad vagy érte felelős mind önmagaddal, mind embertársaiddal szemben, hiszen igényeiddel nem szabad terhükre lenned, mivel mindannyiuknak, éppúgy, mint neked, gondoskodniuk kell magukról."

Eszerint, minthogy „a munka célja emberi szükségletek kielégítése, s e cél a természet által az emberbe plántált erők értelmes felhasználásával érhető el", így „*ezáltal* (!!) megkapjuk az első fő elvet, amelynek az egyént az emberi társadalomhoz való viszonyában létfenntartása kérdésének vonatkozásában vezérelnie kell: ez az önfenntartás kötelessége, mindenkinek önmagára való utaltsága"!

Ez aztán a klasszikus bizonyítás!

Nem mintha az „*önfenntartás kötelessége*" nem volna bizonyítható! Nekem is az a véleményem, *Schulze* úr, hogy mindenkire az „önfenntartás kötelessége" hárul, mégpedig sokkal jobban kiterjesztem ezt a nézetemet, mint ahogy Ön kispolgári felfogása mellett sejthetné.

Ám bármennyire bizonyítható is ez az elv — az a *mód*, ahogyan Ön bizonyítja, a legmulatságosabb kártya-bűvészmutatvány, amelyet láthatunk. A kötéltáncos ugrása a Niagara-zuhatag fölött eltörpül az Ön dupla szaltója mellett!

Engedje hát meg, hogy csak néhányat megvilágítsak ama tévedések közül, amelyekhez Önt mély „képzettsége" sodorja.

1. A munka célja emberi szükségletek kielégítése, s ez a cél, mondja Ön „*a természet által az emberbe plántált erők értelmes felhasználásával* érhető el". Hirtelen tehát ezzel a kijelentéssel áll elő — mert bármennyire igaz is, ez az állítás itt mégiscsak egy még egyáltalán nem bizonyított kijelentés formájában jelenik meg

—, s ez a kijelentés kétségtelenül igaz és általánosan ismert tényként nem is szorul további bizonyításra, amennyiben Ön a *természettel* szemben álló *emberről*, az elszigetelt emberről beszél. *Robinson Crusoe* egy magányos szigeten szükségleteit *csakis* „a természet által beléplántált erők értelmes felhasználásával" elégítheti ki. Ámde az *emberi* társadalmon belül ez a tétel nyomban lényegesen módosul az egyik vagy a másik irányban. A *meghatározott társadalmi intézmények* révén egyes emberek abba a helyzetbe kerülhetnek, hogy *sokkal többet* érnek el, mint amennyit „a *természet által* beléjük plántált erők értelmes felhasználásával" — azaz a beléjük mint *egyedekbe* plántált erőkével — valaha is elérhetnének. Ugyanígy *mások* a *meghatározott társadalmi intézmények* révén *akadályozva* lehetnek annak elérésében, amit „a természet által beléjük plántált erők értelmes felhasználásával" elérhetnének. S amióta történelmet írnak, mindig mindkét eset előfordult.

Ha Ön úgy vélekedett, hogy a meghatározott *mai* társadalmi intézmények által az egyes embereknek másokkal szemben való ilyen károsítása már nem áll fenn, akkor ezt a meghatározott társadalmi intézmények elemzésével kellett volna bizonyítania. Önnek tehát a csereértéket, pénzt, hitelt, tőkét, konkurrenciát, bérmunkát, földjáradékot stb. előbb kritikailag ki kellett volna fejtenie, és eközben *kimutatnia*, hogy mindezek a meghatározott *mai* társadalmi intézmények *mit sem* változtatnak „a természet által az emberbe plántált erők értelmes felhasználásán" és az „emberi szükségletek" ezáltal elérhető „kielégítésén", vagy pedig ezeket minden egyes embernél csak *egyenlő mértékben* növelik, s ily módon erőiknek a társadalmi berendezés által elért növekedése révén az emberek *egymás között* mégis csupán ugyanabban a viszonyban, azaz csupán egyedi *individualitásuktól* függő helyzetben maradnak, mint a *természeti állapot* elvontságában.

Csak ha társadalmi intézményeink vizsgálatából Ön ezt *valóban* vagy legalább *látszólag* bebizonyította volna, *akkor* lett volna joga arra, hogy abból a tételből, amely szerint az emberi szükségletek kielégítése a *természet* által az emberbe plántált erők értelmes felhasználásával érhető el, következtetést vonjon le arra vonatkozóan, hogy mi a „kötelesség" e mai *társadalmi* intézmények közepette.

Vagy más oldalról nézve:

Aki „a *természet* által az emberbe plántált erőkről" beszél, az eleve úgy beszél az emberekről, mint *elszigetelt egyedekről*, csupa Robinson Crusoe-ról magányos szigetünkön, mert csak az *egyes* emberek *mint olyanok*, csak a *természeti állapotban* elképzelt emberek kapják erőiket a „természettől".* A *társadalomban* élő emberek erőit ellenben valamely ország meghatározott *történelmi és társadalmi viszonyai* determinálják, mi több: ezek határozzák meg még *egyéni* erőiket is — amennyiben ezek az ismereteikben gyökereznek. Mindamellett ezen tétel után: „Az emberi szükségletek kielégítése a természet által az emberbe plántált erők értelmes felhasználásával érhető el", Ön *nyomban* így folytatja: „*Ezáltal* (!!) megkapjuk az első fő elvet, amelynek az egyént az emberi *társadalomhoz* való viszonyában létfenntartása kérdésének vonatkozásában vezérelnie kell: ez *az önfenntartás kötelessége*" stb.

„*Ezáltal*", Schulze úr, Ön megkapja az első fő elvet! Azaz *azáltal*, hogy Ön a *természetes állapot* elképzelésére érvényes tételt ilyen otromba bűvészkedéssel *beleviszi* az *emberi társadalomba*, amelyet még a legkevésbé sem vett szemügyre, amelynek intézményeit még nem vizsgálta meg, amelyről még egyetlen szóval sem mutatta meg, vajon pozitív viszonyai ezt a természetes állapot elvontságára érvényes tételt nem módosítják-e, nem szüntetik-e meg, sőt nem változtatják-e talán éppen ellentétévé.

Egy olyan tételről, amely a *természetes állapot* elképzeléséből származik, Ön egy egyszerű „*ezáltal*"-lal mint egy ugródeszkáról a tiszta természetes állapotból az összes történelmi fejlődéseken és viszonyokon át a mai társadalmi intézmények kellős közepébe ugrik! Ehhez az egész kultúrtörténeten át tett ugráshoz képest a Niagara feletti kötéltáncos-ugrás gyerekes semmiség!

„*Ezáltal*", Schulze úr, vagyis abból, ami érvényes volna a természetes állapot elképzelésére, az egyedenként külön élő embe-

* És valóban így, mint csupa magányos Robinson Crusoe-t, mint csupa természeti állapotban létező embert képzeli el Ön meg Bastiat az embereket a *mai társadalomban*, csak azzal az egy *ráadással* — amely a végletekig fokozza ennek az elképzelésnek *nevetséges* és *ellentmondásos* voltát —, hogy ezek a természeti állapotban élő vadak termékeiket „cserélik" egymással.

rekre nézve, még semmi a világon nem következik arra vonatkozóan, ami az „emberi társadalom" területén *lehetséges* vagy pláne *kötelesség!*

Ez az a „műveltség", Schulze úr, amelyet *Ön* a munkásoknak nyújt! A legegyszerűbb alapoknak e felszínes zűrzavarában, e dagályos szóáradatban, amelynek üressége a legfutólagosabb vizsgálódásra kitűnik, ebben áll az a kulturális fecsegés, amellyel Ön a munkásokat elernyeszti, és megfosztja őket attól az osztályösztöntől és attól a természetes erőtől is, mellyel eddigelé rendelkeztek.

Az *Ön* felszínes védelme által még az „önfenntartás kötelességéről" szóló és bizonyos értelemben egészen helyes tétel is hamissá és hazuggá válik.

Két eset közül az egyik lehetséges, Schulze úr:

Ezt a zűrzavart — s ráadásul látni fogjuk, hogy az Ön egész könyve nem áll egyébből, mint az ilyen és még súlyosabb zűrzavarok szakadatlan sorából —, ezt a zűrzavart Ön vagy öntudatlanul hozta létre, s akkor az ilyen zavaros koponyának minden oka megvolna arra, hogy először is *saját maga* igyekezzék nagy nehezen némi *műveltséget* szerezni, mielőtt a tömegeket akarná képezni, hiszen különben ezeket csak saját gondolatszegénységével fertőzheti meg.

Egy kereskedelmi utazó műveltségével lehet hosszú képviselőházi beszédeket mondani — de a *tömegeket* tanítani és felemelni, az, Schulze úr, egészen más műveltséget, *igazi* műveltséget és nagyon világos gondolkodást feltételez.

Vagy pedig az a zűrzavar *szándékolt*, *tudatos* — s hogy ebből milyen következtetés adódik, azt Önök is megmondhatják!

A második tévedés, melyet abban a tételben elkövet, a következő: Az *„önfenntartás kötelességét"* úgy magyarázza, mint „mindenkinek *önmagára* utaltságát", s ezen viszont azt érti, hogy mindenki *kizárólag* önmagára van utalva.

Ámde az „önfenntartás kötelessége" és a kizárólag „önmagára utaltság", amelyeket olyan elfogulatlanul egy nevezőre hoz egymással, két teljesen különböző dolog, Schulze úr!

Ha mindenki kizárólag önmagára és elszigetelt erejére lenne utalva, ha az Ön és társai mottója: „mindenki önmagáért és Isten mindannyiunkért" valóban az emberi társadalom mottója volna

— mire való akkor az emberi társadalom egyáltalán, és miből fakad létjogosultsága?

Miért nem élnek hát akkor az emberek egymás mellett úgy, mint az állatok a pusztában, mindenki saját szakállára vadászva, és úgy, hogy — az állattól eltérően — csak a *büntetőjog* rácsa gátol meg mindenkit abban, hogy a másiknak a szférájába betörjön? Nyilván ez volna az emberi társadalomnak *Ön* által elképzelt eszménye! Csakhogy akkor még a *büntetőjog* e rácsa sem maradna fenn. Mert végső soron a büntetőjog is csak a népszellem *közösségéből* fakad, tehát *korántsem* „mindenkinek önmagára utaltságából", hiszen ez utóbbi esetben, ha csakugyan ez volna a legfelső erkölcsi elv, büntetőjog, általában jog nem is volna következetesen elgondolható; nem, a büntetőjog abból fakad, hogy ezzel a népszellemmel a nép minden egyede *szolidáris*, hogy *mindenki rá van utalva mindenkire, a mindenkivel való egységre* és *közösségre*.* Igen, maga *az erkölcs* is csak az összes ember eme *egysége* és *közössége* által lehetséges. *Enélkül* nem volna semmi, ami erkölcsös vagy jogszerű, nem volna az emberek között *semmi*, ami akár belsőleg, akár külsőleg a legcsekélyebb mértékben *kötelező*.

„Minthogy minden városállamban egy bizonyos fajta *közösséget* ismerhetünk fel, s minden közösség nyilván valami közjó megvalósítására alakult..."** — így kezdi Arisztotelész az államról szóló tanítását. „Minthogy minden közösség *elszigetelt, önmagára utalt* lények társadalma" — így kezdi Ön a magáét.

Ha valaki egy társadalmat arra az „első fő elvre" akarna építeni, hogy „mindenki *önmagára* van utalva", ez azt jelentené, hogy messzebbre megy vissza, mint ahol Dahomey néger birodalma van, s egyébként önmagában véve olyannyira ellentmondásos és lehetetlen, hogy csak derűt kelthet, mivel a való világban az ilyen képtelenségek a való világ kemény kényszerén megfeneklenek. De aki a társadalom ilyen *felfogását* akarja hirdetni a munkásoknak, az *tudatukban* még annál is hátrább veti őket, mint amit a dahomeyi

* Ha Ön ezt nem érti meg, Schulze úr, ami több mint valószínű, akkor nézzen utána: *Savigny:* System des Römischen Rechts [A római jog rendszere], VIII. rész, 533 – 536. old. és az én könyvem: A szerzett jogok rendszere, I. rész, 194. és köv. old.

** *Arisztotelész:* Politika. Gondolat, 1969. 1. old. (Szabó Miklós ford.)

négerek *öntudatlanul* cselekszenek, márpedig — mivel az emberek tudata bizonyos időre sokkal könnyebben megváltoztatható, mint a valóságos intézmények — ez már *egyáltalán* nem kelthet derűt!

Igaz, a továbbiakban Ön ezt mondja: „Azon, hogy mindenki maga viselje cselekedeteinek és tűrésének a következményeit, és ne másokra hárítsa őket, tehát *az önmagukért való felelősségen* és *a beszámíthatóságon* nyugszik *az emberek minden társadalmi együttélésének*, valamint *az államkötelék a lehetősége*."

Milyen rosszul ismeri Ön a történelmet, Schulze úr!

Éppen ellenkezőleg, minden történelmi fejlődés *mindenkor* a *közösségből* indult ki, s enélkül semmiféle kultúra sem jöhetett volna létre.

Az úr és a szolga alkotja, Arisztotelész szerint, az első gazdaságot!*

A családból és a törzsből — olyan fogalmakból tehát, amelyekben sokáig *kifejezetten* elvetették az „önmagunkért való felelősséget és a beszámíthatóságot" — ezek voltak, amiből „az ember társadalmi együttélése" és az „államkötelék" kisarjadt.

Szeretném megvilágítani Önnek kifogásom értelmét, Schulze úr!

Az egész ókori világ és ugyanígy az egész középkor az 1789-es francia forradalomig az emberi *szolidaritást* vagy közösségi felfogást a *kötöttségben* vagy az alávetettségben kereste.

Az 1789-es francia forradalom és az a történelmi időszak, amelyre e forradalom rányomta bélyegét, e kötöttségen joggal felháborodván a *szabadságot* minden szolidaritás és közösség *felbontásában* kereste. Ezáltal nem is a szabadság, hanem az önkény lett osztályrésze. Mert szabadság közösségi eszmény *nélkül: önkény.*

Az új idők, a mostani idők a *szolidaritást* a *szabadságban* keresik.

Röviden ez a történelem eddigi menete és értelme!

Ám hogy azokra az óriási tévedésekre, amelyek csak úgy hemzsegnek az Ön felszínes gondolatainak káoszában, még jobban rávilágítsak, ismétlem legutóbb idézett szavait, hogy mindjárt hozzájuk fűzzem a közvetlenül azokat követő mondatot.

* *Arisztotelész:* Politika. I. könyv. 1. és 2. fej.

Ön tehát azt mondja:

„Azon, hogy mindenki maga viselje cselekedeteinek és tűrésének a következményeit, és ne másokra hárítsa őket, tehát *az önmagukért való felelősségen* és *a beszámíthatóságon* nyugszik az emberek minden társadalmi együttélésének, valamint az államköteléknek a lehetősége. Csakis olyan lények között, akik tudják, mit tesznek, és ezért valamennyien vállalják is a felelősséget, képzelhető el egyáltalán erkölcsi és politikai törvények által szabályozott közösség, a gazdasági és polgári kapcsolatok kölcsönössége bármiféle haladás érdekében."

Ezekben a szavakban Ön a lehető legelfogulatlanabb módon azonosítja az önmagunkért való *jogi* felelősséget és beszámíthatóságot a *gazdaságival*, mintha a kettő között a legcsekélyebb különbség sem volna.

Jogi téren az önmagunkért való felelősség kétségkívül feltétlen alapelv, annál az egyszerű oknál fogva, hogy a *jogi szférában* mindenki *saját cselekedeteitől* függ.

Ha valaki rabol vagy gyilkol, vagy valamilyen más tettet követ el, akkor *mint egyed* e tett egyedüli elkövetője. A tett *szabad akaratának* terméke.

Minthogy kizárólag *az egyén szabad akaratától* függött, hogy elköveti-e ezeket a cselekedeteket vagy sem, ennek szükségképpi és világos következménye az, hogy *mindenki felelős is azért, amit tett*, hogy tehát itt *kizárólag „egyéni beszámíthatóságról és az önmagunkért való felelősségről"* van szó.

A gazdasági szféra és a jogi szféra között az az egészen apró különbség áll fenn, hogy — míg a jog területén mindenki felelős azért, amit *tett*, gazdasági téren, fordítva, manapság mindenki *azért felelős*, amit **nem** *tett*.

Ha pl. a mazsolatermés Korinthoszban és Szmirnában, vagy pedig a gabonatermés a Mississippi völgyében, a Duna melletti országokban és a Krímben nagyon jól ütött ki, akkor a berlini és a kölni mazsolakereskedők, valamint a gabonakereskedők, akiknek nagy készleteik vannak raktáron régi áron, az árcsökkenés folytán esetleg vagyonuk felét elveszítik.

És megfordítva, ha gabonatermésünk rosszul ütött ki, akkor abban az évben a munkások elveszítik munkabérük felét vagy még nagyobb hányadát, mert bár a munkabér pénzben kifejezve válto-

zatlan marad, élelmiszerekből csak annyival kisebb hányadot szerezhetnek érte.*

S ha megfordítva, saját gabonatermésünk *jó* volt, akkor úgy járunk, ahogyan a francia király oly naivul és sóhajtva válaszolja a francia képviselőház 1821. november 21-i feliratára: „A törvényeket végrehajtottuk, de egyetlen törvény *sem képes elhárítani azokat a kellemetlenségeket*, amelyek egy *túlságosan bő* termésből *adódnak*."**

Ha pedig az Egyesült Államok déli részén rossz a gyapottermés

* Csak a „műveltek" kedvéért emlékeztetünk itt a közgazdászok között ismert King – D'Avenant-féle szabályra, amely Tooke szerint („Geschichte der Preise" [Az árak története], I. rész, 4. old. Asher kiad.) is igen közel jár az igazsághoz, amely szerint a gabonatermelésből való kiesés a gabona árát a következő – a kiesést ötszörösen – kilencszeresen meghaladó – arányban növeli.

A gabonatermésből
1 tized kiesés az árat 0,3-del
2 tized kiesés az árat 0,8-del
3 tized kiesés az árat 1,6-del
4 tized kiesés az árat 2,8-del
5 tized kiesés az árat 4,5-del
növeli. Még feltűnőbb az ár ugyanilyen aránytalan *zuhanása jó* termés esetén.

** Lásd a *Moniteur* 1821. december 5-i, 335. száma: „Les lois ont été exécutées, mais aucune loi *ne peut prévenir les inconvénients* qui *naissent de la surabondance des récoltes*." Ha ugyanis a termés bőséges volt, akkor a gabona ára nem a nagyobb gabonamennyiséggel *arányosan* esik – ahogy azt a közönség elképzeli –, hanem *sokkal nagyobb* arányban, úgyhogy ekkor az egész terméshozam összértéke *sem* fogja elérni az átlagos termésű évben elért hozam összértékét, hanem *gyakran* csak ennek mintegy a *felét* fogja kitenni. Így Cordier szerint („Mémoires sur l'agriculture de la Flandre française" [Értekezés a francia Flandria mezőgazdaságáról], Párizs 1823) Franciaországban a búzatermés hozama a következőképpen alakult:

év	*hektoliterben*	*teljes pénzösszeg*
1817	48 157 127	2046 millió frank
1818	51 879 782	1442 millió frank
1819	63 945 878	1170 millió frank

– ez magyarázza meg a parasztok ínségét igen bő termések idején.

vagy a szállítás más okokból akadozik,* akkor Anglia, Franciaország, Németország gyapotfonodáiban és kartongyáraiban a munkások nagy tömegei kenyér és munka nélkül maradnak.

Ám ha netán Amerikában nem úgy alakult a helyzet, hogy jó a gyapottermés, hanem ipari vagy pénzügyi válság van, illetve a piac idegen árukkal telített, mivel sokan — anélkül, hogy tudtak volna egymásról — ugyanazt cselekedték, és túlzott mennyiségeket szállítottak oda, akkor az amerikai aukciókon az európai exportőrök árukészleteiket még jóval a vételáron alul fogják eladni, s a krefeldi, elberfeldi, lyoni selyem- és bársonygyárak a rendelések hiánya miatt nem lesznek foglalkoztatva. Távoli földrészeken újonnan feltárt, igen nagy hozamú arany- és ezüstbányák a nemesfémek értékcsökkenése által megváltoztatnak minden szerződést, minden európai hitelezőt szegényebbé és minden adóst gazdagabbá tesznek, de ha Kínában vagy Japánban huzamos ideig fokozott kereslet mutatkozik ezüst iránt, ez a fordított hatást gyakorolhatja.

Pusztán egy olyan távirati jelentés következményeként, hogy Hollandiában a repce jobbnak ígérkezik, mint az előző évben, a poroszországi olajütők ipari tevékenységük teljes fizetségét elvesztik, s gyakran nagyon meg lehetnek elégedve, ha a repce vételáráért túladhatnak a kisajtolt olajon. Minden új gépi találmány, amely valamely áru termelését olcsóbbá teszi, az ugyanolyan fajta árukészletek tömegeit többé-kevésbé vagy pedig teljesen elértékteleníti, s vállalkozók és kereskedők egész sorát tönkrejuttatja. Igen, nem lehet egy új vasutat építeni anélkül, hogy az építés helyén és ennek szomszédságában telkek, házak és üzletek értéke meg ne sokszorozódnék, s másutt vagy ugyanazon helység másik végében telkek, házak és üzletek hosszú időre el ne értéktelenednének.

A példák e sora, amelyek vég nélkül szaporíthatók és szakosíthatók, megmutatja Önnek, Schulze úr, mennyire igaz az, hogy *gazdasági* téren, a jogi szférával ellentétben, mindenki felelős *azért*, amit *nem* tett.

Ennek oka igen egyszerű. Jogi vonatkozásban minden *egyes cselekedet* az *egyéni akaratszabadság* eredménye. Így tehát a jogi

* E munka megírása idején ez volt a helyzet az amerikai polgárháború következtében. — *Szerk.*

szférában, ahol csak *a kötelezettség* (törvény) *közös*, a cselekedet csupán *az egyén akaratszabadságának* eredménye, ezzel szemben a gazdasági szféra *a társadalmi összefüggések* szférája, tehát a *szolidaritás* vagy a *közösség* szférája.

Maga az egyedi cselekedet, amely a *jogi* szférában az akaratszabadság eredménye, a *gazdasági* szférában csupán az *összes társadalmi összefüggések* által van *meghatározva*. Ezek teszik azzá, ami, átszabják, átformálják, *saját* termékükké teszik és meghatározzák *jellegét*.

Ha tehát Ön, Schulze úr, az idézett helyeken az „önmagunkért való felelősséget és beszámíthatóságot" a *jogi* és a *gazdasági* szférában minden elfogódottság nélkül *egyenlősíti*, s úgy véli, hogy az utóbbit *megindokolta ugyanazokkal a szavakkal, amelyekkel az előbbi igazolva van*, akkor e teljesen különböző és ellentétes szférák összetévesztéséhez, hogy Schellinggel szóljak, valóban egy „felcser" műveltségére van szükség!

Jogi tézisének — melyet diadalmasan *gazdaságinak* tartott — feloldása ezzel kielégítő módon megtörtént.

Mindamellett, minthogy már arra kényszerített, hogy ezt a témát menet közben érintsem, hadd szóljak róla még néhány szót.

Az emberi közösség, a szolidaritás félreismerhető, Schulze úr, de nem szüntethető meg!

Ha tehát léteznek is olyan társadalmi intézmények, amelyek a szolidaritást *nem* ismerik el és *nem* szabályozzák, azért ez a szolidaritás fennáll *továbbra is*, ám ekkor mint *félreismeréséért bosszút álló nyers természeti erő*, mint valamiféle végzet jelenik meg, amely *labdázik* az önmagára utalt egyén vélt szabadságával. Az egyik embert ebben a játékban, amelyet ismeretlen, de gazdátlan hatalmak űznek vele, feldobják magasra a gazdagság ölébe; száz mást ledobnak a szegénység mélyére, s a *társadalmi összefüggések* kereke átformálva és széttiporva őket megy át rajtuk és cselekedeteiken, szorgalmukon és munkájukon. *A véletlen labdázik*, s ebben a játékban az emberek szolgálnak labdául.

Ha valóban igyekszik, akkor most talán meg fogja érteni, Schulze úr, hogy ott, *ahol a véletlen uralkodik, az egyén szabadsága megszűnt*. Meg fogja érteni, hogy a *véletlen* nem más, mint minden *„önmagáért való felelősségnek* és *beszámíthatóságnak"* s ezzel minden *szabadságnak* a megszüntetése.

Meg fogja hát érteni, hogy azok, akik olyan intézkedéseket akarnak bevezetni, amelyek eredményeképp a fejlődés során a véletlennek ez az uralma korlátozható és megszüntethető, s ez a véletlen, ha nem küszöbölhető ki teljesen, legalábbis megosztható az összesség között — hiszen így az a nyomasztó súly, amellyel különben az egyesekre nehezedik, az összesség által nem érezhető —, talán meg fogja érteni, hogy akik ezt akarják, azok a *véletlen* e kiküszöbölésével, a *közösnek* és a *szolidárisnak* ezen értelmes *figyelembevételével* — láttuk, hogy ez ugyan *félreismerhető*, de a félreismerés által nem szüntethető meg — *az egyén beszámíthatóságát, önmagáért való felelősségét* és *szabadságát* nem *megszüntetni*, hanem éppen *helyreállítani* akarják; hogy igazában teret akarnak nyerni számára az értelmes működéshez, míg most a nyers természeti erőként fellépő *társadalmi összefüggések* elnyomják és elnyelik.

A *társadalmi összefüggések* alkotják, Schulze úr, azt az ősrégi, orfikus láncot, amelyről már a régi orfikusok azt énekelték, hogy minden létezőt bonthatatlanul egymáshoz köt és összekapcsol. S ez a régi orfikus lánc figyelemre méltó módon és nem bizonyos mélyebb értelem és humor nélkül kereskedőink és vállalkozóink közt még ma is, a mi merkantilista világunkban, az ősrégi orfikus-sztoikus nevet viseli! A társadalmi összefüggéseknek ez a köteléke, amely összekapcsolja egymással az összes létező nem ismerhető körülményeket, merkantilista világunkban a *konjunktúra* nevet viseli.*

S a transzcendens, metafizikai *találgatás* arra a hatásra vonatkozóan, amelyet e *nem ismerhető körülmények* elő fognak idézni — ez meg éppen a spekuláció.

Egész gazdasági létünkön a konjunktúra és a spekuláció uralkodik; ezek uralkodnak merkantilista világunk egész forgatagán, s e merkantilista világ felcsapó magas hullámainak gyűrűzései révén

* *Coniunctio rerum omnium, ἐπιπλοκή, συμπλοκή, ἔνδεσις τῶν ὄντων* [az összes dolgok, a létezők összefüggése, kapcsolata] — így nevezik a római és a görög sztoikusok az orfikus „széttéphetetlen köteléket" (*δεσμός ἄρρηκτος*), az *εἱμαρμένη*-t, a minden létet negatívan egymással összekapcsoló és meghatározó sorsláncot; lásd Hérakleitosz, I. rész, 374 – 379. old.

a konjunktúra és a spekuláció hatást gyakorol és megszabja még a legtávolabbi parton is a látszólag tökéletes nyugalomban és különállóan csordogáló erecske egyéni alakját.

A konjunktúra és a spekuláció annál nagyobb mértékben uralkodik minden egyéni egzisztencián, mennél szorosabb kapcsolatban áll ezen egzisztencia munkaterülete ama nagy merkantilista forgataggal, s annál kisebb mértékben, mennél közelebb áll még ez az egzisztencia egy letűnt, immár csak egészen halvány és elmosódó körvonalakban és maradványokban meglevő időszakhoz; más szóval: a konjunktúra és a spekuláció minden egzisztencián annál nagyobb mértékben uralkodik, mennél inkább jellemzi munkáját az, hogy *társadalmi csereértékeket* állít elő; s annál kisebb mértékben uralkodnak minden egzisztencián, mennél inkább irányul ennek munkája a *saját fogyasztását* szolgáló *használati értékek* előállítására — ami pedig szinte teljesen letűnt munkaforma; erről a különbségről később még tüzetesebben szólunk.

Éppen ez a kiindulópontja annak a megállapításnak is, amelyet olyan gyakran tettek tapasztalt kereskedők, miszerint a merkantilista pályán olyan különösen gyakran szenvednek hajótörést éppen az okosabb spekulánsok, s úgy látszik, hogy éppen a butábbaknak vannak kedvezőbb esélyeik.

Ez a látszólag olyan feltűnő és felfoghatatlan tény a fentiekből könnyen megmagyarázható.

A *nem ismerhető* körülmények sommája *mindenkor végtelenül* meghaladja az ismerhető körülmények sommáját.

Mennél helyesebb és pontosabb azon ismerhető körülmények felmérése, amelyekre a spekuláns értelmes számítása épül, annál valószínűbb, hogy a nem ismerhető körülmények hasonlíthatatlanul nagyobb sommája meg fogja változtatni az eredményt.

Ennélfogva mennél helyesebben, okosabban és pontosabban alkalmazkodik a spekuláns értelmes számítása az általa ismert körülményekhez, annál inkább ellene dolgozik a valószínűség.

A fentiek, Schulze úr, érvényesek gazdasági állapotainkra általában, s egészen különösen éppen azokra a kereskedőkre és vállalkozókra, akiknek az érdekeit képviseli.

De merőben más helyzetben vannak a munkások. Ők még abból az egyéni *szerencsejátékból* is ki vannak zárva, amely kereskedőinkre és vállalkozóinkra olyan nagy csábító erőt gyakorol,

hogy el is felejtik: azokért a szerencsés esetekért, amikor egyesek magasra lendülnek a gazdagság ölébe, *tulajdon rendjük* azzal fizet, hogy ennek tömegei a nyomorúság kerekei alá kerülnek.

Ők ki vannak zárva, mondom, abból a *szerencsejátékból*, melyet egész termelésünk jelent, mert nem rendelkeznek a szerencsejátékhoz szükséges *téttel*: a *tőkével*.

Ebben a szerencsejátékban ugyanis csupán olyanok vehetnek részt, akik *saját számlájukra eladnak termékeket* és *elég nagy tőkével* rendelkeznek ahhoz, hogy kedvező konjunktúra esetén e termékeket *nagy tömegekben állítsák elő vagy szerezzék be*, s akiknek így módjukban áll a kedvező konjunktúrát a maguk számára felhasználni, kiaknázni és a konjunktúra és spekuláció labdaütője által a gazdagság ölébe dobatni fel magukat.

E szerencsejáték kedvező esélyeiből tehát ki van zárva *a munkásrend mint olyan* (mind az ipari, mind a mezőgazdasági munkásrend), mivel a munkás sohasem jelentkezik egy terméknek saját számlájára való eladójaként.

Úgyszólván ki van zárva belőle továbbá a kis kézműves is, aki saját számlájára előállít és elad ugyan egy terméket, de egyfelől egyre inkább a nagy tőkésüzem puszta bérmunkásává süllyed, másfelől ha még megvan az önálló üzeme, a tőkehiány akkor is gátolja a *kedvező* konjunktúrák kiaknázásában, a *kedvezőtlen* konjunktúra viszont annál inkább kifacsarja őt, anélkül, hogy ellenállást tudna kifejteni.

Társadalmunkban tehát a munkásrend és a kézművesrend olyan gazdasági részleget alkot, amely fölött a dantei pokol felirata olvasható:

„Ki itt belépsz, hagyj fel minden reménnyel!"

Ám ha ezek az osztályok ki vannak zárva a konjunktúra szerencsejátékában való közvetlen részvételből, ennek esélyei közvetett formában igencsak érezhetőkké válnak számukra — de persze a kedvező és a kedvezőtlen esélyek *hallatlanul eltérő* fokban.

A *kedvező* konjunktúra — a prosperitásnak, a fokozott termelésnek az időszaka — munkásokra és kézművesekre azt a közvetett hatást gyakorolja, hogy a *munkabér valamelyes emelésére törekszik*. Még ha ez a törekvés valósággá válik is, a munkás helyzetének csak igen lassú és észrevehetetlen, időleges javulásához vezet.

Ámde e törekvésnek általában még két körülmény hat ellene.

Ha a kedvező konjunktúra nem általános, ha nem minden munkaágban következik be, akkor a minden béremeléssel szemben jelentkező ellenállás folytán az a helyzet alakul ki, hogy a munkabérben szinte semmilyen, vagy csak igen lényegtelen mértékben áll be emelkedés. Ha, megfordítva, a kedvező konjunktúra általános és tartós, akkor a munkabér fokozatos emelkedése a munkásházasságok és a munkáscsaládok számának olyan növekedését, tehát a munka iránti kereslet olyan fokozódását idézi elő, hogy ezáltal a munka fokozott kínálata általában megint kiegyenlítődik, és a munkabér megint visszaesik korábbi szintjére vagy ennél is alacsonyabb szintre.*

Ily módon tehát a munkásrend általában csak szerfölött kis mértékben és igen rövid ideig élvezi a *kedvező* konjunktúrának helyzetére gyakorolt hatását, ezzel szemben a *kedvezőtlen* konjunktúra egészen más, szétmorzsoló erővel hat rá. A közvetlen bércsökkenés, a munkás csökkentett foglalkoztatása, a munka teljes pangása — ezek azok a dorongütések, amelyeket a kedvezőtlen konjunktúra és a spekulánsok közti mohó konkurrenciából adódó túltermelés a munkások hátára mér.

Ön szerint persze, Schulze úr, mi sem csodálatra méltóbb, mint éppen ennek a konkurrenciának a bölcsessége, amely e világot az összes lehető világok *legjobbikává* teszi! Engedje hát meg nekem, hogy e konkurrencia mély bölcsességét példának okáért *nem saját szavaimmal*, hanem *a liberális burzsoá közgazdaságtan egyik vezetőjének a szavaival* ábrázoljam, aki azonban, Öntől eltérően, legalább ismeri azokat az állapotokat, amelyekről ír; tehát a burzsoá közgazdászok által annyira ünnepelt Mac Culloch angol statisztikus és közgazdász szavaival**: „Miután megnyílt a forgalom Buenos Airesszal, Brazíliával és Caracasszal, *néhány hét* leforgása alatt több manchesteri gyártmányt szállítottak oda, mint az *előző húsz esztendő* alatt. Rio de Janeiróba akkora tömegű

* Lásd erről „Munkásolvasókönyv"-emet (Frankfurt am Main, 1863, Reinhold Baist kiad.). 5–18. old.; vö. írásommal: „A közvetett adók s a munkásrend helyzete" (Zürich, Meyer & Zeller kiad., 1863). 37–48. old.

** „Principles of political economy" [A politikai gazdaságtan alapelvei]. 2. kiad. 329. old.

angol áru érkezett, hogy elhelyezésükre nem volt elegendő raktárhelyiség, s igen értékes áruk heteken át ki voltak téve a rakparton az idő viszontagságának meg a tolvajoknak. Finom csiszoltüvegvagy porcelánedényeket ajánlottak megvásárlásra olyanoknak, akiknek legdrágább ivóedénye addig csak egy szarv vagy egy kókuszdióhéj volt; olyan szerszámokat küldtek ki, melyeknek egyik oldala kalapács, a másik oldala balta, mintha az ottani lakosoknak elég volna bármely tetszés szerinti követ kettéhasítaniuk ahhoz, hogy aranyat vagy gyémántot metsszenek ki belőle: sőt, néhány spekuláns odáig ment, hogy korcsolyákat küldött Buenos Airesba."

Az európai ipar egész története ebben a században nem más, mint állandó váltakozása „merész spekulációknak", a hitel „tények nem ismeréséből" fakadó lázas túlfeszítésének, az erre alapozott féktelen túltermelésnek, s az ezt követő válságoknak, az árak jóval a termelési költségek alá való süllyedésének, a munka csökkenésének, a munka pangásának és gyakran többé-kevésbé tartós leállásának. Példaként utalok Th. Tooke híres, klasszikus művére: „A history of prices and of the state of the paper circulation from 1793 to 1856", 6 kötet, London, 1838—1857.

A munkás háta tehát ama önzetlen zöld asztal, amelyen a vállalkozók és spekulánsok azt a szerencsejátékot játsszák, amellyé a mai termelés vált. A munkások háta az a zöld asztal, amelyről bezsebelik az aranyhalmokat, melyeket a rulett szerencsés forgása vet oda nekik, s amelyet csapkodva a kedvezőtlen dobás után jobb esélyekkel kecsegtetik magukat.

A munkás az, aki bércsökkentéssel, nehezen megtakarított pénze feláldozásával, munkájának — és így egzisztenciájának — teljes elvesztésével fizet a munkaadók és a spekulánsok játékában szükségképpen bekövetkező balsikerekért, holott nem *ő* az oka téves spekulációiknak és számításaiknak, nem *ő* a felelős mohóságukért, sikereikben pedig éppen *ő* nem osztozik. S mindezt Ön, akinek sejtelme sincs a „társadalmi összefüggésekről", s aki a munkásoknak az Ön tudatlanságát még valamivel meghaladó tudatlanságára spekulál, mert hiszen a munkások természetesen nem tisztázhatják magukban, miképpen határozzák meg az ő egyéni sorsukat a világpiaci viszonyok, ezeket pedig milyen okok határozzák meg — nos, mindezt Ön, kitűnő Schulze úr, a munká-

sok *„önmagukért való felelősségének és beszámíthatóságának"* nevezi! S ezekkel a vezérszavakkal igyekszik Ön, kitűnő Uram, a munkásokat azon férfiak ellen hangolni, akik igenis ki akarják most alakítani a munkások igazi „önmagukért való felelősségét és beszámíthatóságát", hiszen most a munkások a vállalkozók játékában csak önzetlen bűnbakok!

UTÓSZÓ

Komor elmefuttatás

Ez tehát a *„király a szociális birodalomban"*, ahogyan Georg Jung, Heinrich Bürgers és Hellwitz Kölnben ünnepi beszédben aposztrofálták őt! Ez a Haladó Párt ama elismert feje és vezetője! Ez a „nagy embere" minden árnyalatú liberális lapjainknak, kezdve a *Volks-Zeitung*on a *Rheinische Zeitung*ig és a *Berliner Reform*ig!

Egyszóval, *ez polgárságunk megtestesült, inkarnálódott intelligenciája!*

Ha csupán az lett volna a célom, hogy Önt letaszítsam, Schulze úr — milyen jó kedvem lehetne, s milyen kevés okom volna komor hangulatra!

Mert e pillanatban, mikor munkámat nyomdába adom, Ön úgy tekintheti magát, mint aki *halott*, s abban a pillanatban, amikor munkám már néhány ezer olvasóra talált, úgy, mint akit már el is *temettek!*

Ezért kezeskedik nekem — bármennyire létérdeke is pártjának, hogy védelmezze Önt — már az emberek hiúsága is. Megint az fog történni, ami *„Julian"*-om megjelenése után, amikor a *National-Zeitung* főszerkesztője, dr. *Zabel* úr, mindenki előtt, aki hallani akarta, azt mondta: „Mindig megmondtam, mindig megmondtam", holott valójában lapjában Julianról a legfellengzősebb magasztalásokat tette közzé *Titus Ulrich* úr tollából!

Megint ugyanez fog történni, mondom. Miután bebizonyítottam az Ön példátlan tudatlanságát és gondolkodásra való képtelenségét, senki sem akar majd olyan *„műveletlennek"* és *„gyönge képességűnek"* látszani, hogy nem különb Önnél, és Önnel egy szellemi szinten áll. Lassanként elhidegülnek Öntől, míg el nem

jutnak oda, hogy „mindig mondták"! Még hűek lesznek az ügyhöz, de azután előbb „négyszemközt", aztán baráti körben, majd pedig mindig hangosabban el fogják ismerni, hogy Ön ennek az ügynek valóban *„igen gyönge képességű"* képviselője, valóságos enfant terrible. Végül Ön lesz az a kompromittáló személy, akitől mindenki távol tartja magát, félve, hogy érintésével saját magát teszi *nevetségessé!*

Mindez rövidesen be fog következni, így hát *Ön* úgyszólván halott és el van temetve!

De mit nyertünk ezzel?

Derék tiefenbachi szabó és kesztyűkészítő komáink egy *másik* tökfilkót fognak „királynak" felkenni.

Goethe sorainak egy kis módosításával azt mondhatjuk itt:

E tökfilkó odábbállt — ám
Fajtája megmaradt!

Valóban, Schulze úr, sajnos, nem *személy*, hanem *típus; polgárságunk* kifejezője!

Amikor legutóbb a képviselőházban von Blankenburg úr a múlt Quitzow-jait szembeállította a jelen „Schulzéival és Müllereivel", akkor Schulze úr a Haladó Párt zajos helyeslése közben kijelenthette, hogy úgy látja, neve „bizonnyal nem személyére való tekintet nélkül" az *egész polgárságot jelképezi!*

Schulze úr e szavaival — s ez az, amit az ujjongó képviselőház nem értett meg — *minden korábbinál végzetesebb ítéletet* mondott a *polgárság* felett — de e szavak teljesen igazak!

Mindenütt, mindenütt ugyanaz az osztálymegnyilvánulás, bármerre tekintsünk is!

Az irodalomban a nevük *Julian*, a képviselőházban *Haladó Párt*, a sajtóban *Zabel* és *Bernstein*, a közgazdaságtanban *Schulze!*

Innen, innen erednek ama nagy sikereik a gyakorlati és politikai küzdelmekben!

Hogy csodálkozik ez a földhözragadt csőcselék, hogy a *monarchia* és a régi, uralkodáshoz szokott *arisztokrácia* nem akar fejet hajtani előtte! *Ez* persze különös volna!

S másfelől hogy csodálkozik azon, hogy a szakadék nem akar megnyílni miatta, hogy elnyelje azt, ami szemben áll vele! Milyen

meghökkenve tekint a múlt század végi francia nemzetgyűlésre, s nem tudja felfogni, hogy *ő* nem képes keresztülvinni azt, amit azok keresztülvittek.

De értsék hát meg, Uraim! A múlt századbeli francia nemzetgyűlések egyesítették magukban Franciaország minden *lángeszét* és minden *szellemét*, *Franciaországban akkor nem volt egyetlen gondolat, mely túllépett volna az e gyűlések által kitűzött célokon! Ama időszak egész irodalmában és filozófiájában nem mutathatunk ki egyetlen gondolatot sem*, amely e gyűlések ütőerét ne mozgatta volna meg, amelynek megvalósításán ne munkálkodtak volna! *Ők* tehát koruk *legnagyobb elméleti magaslatain, műveltségének csúcsán* állottak!

Így alkották koruk és országuk *megelevenedett szellemét*, s innen az a *hatalom*, amellyel rendelkeztek ezen ország fölött, az elsodró erejű *lelkesedés*, amellyel eltöltötték ezt az országot!

Önök ellenben, Uraim, mint már korábban említettem, éppen azt tekintik *becsületbeli ügyüknek*, hogy *nem állnak az elméleti magaslaton;* éppen abban látják a *„gyakorlatiasi"*, hogy semmit sem akarnak és semmire sem törekszenek, ami ne felelne meg az ország utolsó nyárspolgára szellemi szintjének! A szellemi lapály az a szint, amelyet Önök, született mocsárlakók, elemi létszükségletüknél fogva elvből nem lépnek túl!

Miközben századunk gondolkodási folyamata, mely szakadatlanul rohanásban van, politikai, nemzeti és szociális vonatkozásban olyan magaslatot ért el, amelyről az egész porosz alkotmány, az augustenburgiak törvényes hercegsége* és a szövetségi alkotmány integritása egy régen túlhaladott művelődési időszak követeinek látszik, Önök egy olyan kérdés körül piszmognak, melynek 50 vagy 40 esztendő előtt lehetett volna valami alárendelt érdekessége, s olyan eszközökkel oldják meg, amely még a rendiség idején sem tűnhetett volna a „kedvesek és hűségesek" *cselekedetének!*

De gondolják csak meg, felvilágosult államférfiak, hogy Önök ezáltal önmagukat teszik azzá a *„döglött kutyává"*, amelyről *Schelling* a bevezetésemben beszél!

* A 110 km²-es törpe hercegség ősi urait 1852-ben fosztották meg „legitim" jogaiktól. – *Szerk.*

Gondolják csak meg: ahhoz, hogy az országot maguk *mögött* tudják, egy fejhosszal *előtte* kell lenniük!

Lehetetlenség e tételeket a mai polgárság fejébe verni!

Elhatalmasodott rajta az „eszme" iránti ösztönös gyűlölet, s míg valójában csak az a *„gyakorlatias"*, aminek tüdejében az elmélet éltető levegője áramlik, a polgárság elvből csak azt tartja gyakorlatiasnak, ami *elméletileg régóta halott és megrohadt.*

S a polgárságnak ez a teljes szellemi lesüllyedése — Lessing és Kant, Schiller és Goethe, Fichte, Schelling és Hegel országában megy végbe!

Vajon e szellemi hősök valóban csak darvak csapataként fejünk felett szálltak el? Vajon óriás szellemi munkájukból, a világtörténelmi belső fordulatból, melyet végrehajtottak, *semmi*, semmi, de semmi sem maradt a *nemzetre*, s a *német szellem* valóban csupán magányos egyedek sorából áll, akik, hűen átvéve elődeik örökségét, folytatják magányos és a nemzet szempontjából meddő munkájukat, keserű megvetéssel tekintve kortársaikra?

Miféle átok tagadta ki örökségéből a polgárságot, hogy mindama nagyarányú kulturális munkákból, amelyeket soraiban végeztek, hogy a művelődés e *légköréből* a megtermékenyítő harmatnak egyetlen csöppje sem hullott egyre jobban kiszáradó agyvelejébe?

Ó, régi törvénye ez a történelemnek! *Osztályok* hanyatlanak le *ugyanannak* révén, ami uralomra juttatta őket. Az európai burzsoáziát a *munkamegosztás* fejlődése juttatta uralomra, s a skót Ferguson száz esztendeje két sorban összefoglalta, mi az oka annak, hogy ugyanez a munkamegosztás szükségképpen az európai burzsoázia hanyatlásához vezetett, ahhoz a *szellemi* hanyatláshoz, amely aztán politikai hanyatlását előidézte, és amely előfutára szociális hanyatlásának. „And thinking itself, in this age of separation, may become a peculiar craft."* „S a munkamegosztás e korszakában maga a *gondolkodás* is külön szakmává válhatik!"

És külön mesterséggé *vált* a polgárság gondolkodása, és ez a mesterség a *leghitványabb* kezekbe került: *„újságjainkéba"!*

* *Ad. Ferguson:* Essay on the History of Civil Society [Tanulmány a polgári társadalom történetéről]. 278. l.

Nem magukról az újságokról akarok itt beszélni — ezeket másutt tüzetesen[1] ismertettem* —, csak a *közönségnek* ezekkel szembeni viszonyáról szeretnék szólni.

Goethe azt mondja:

A szél ellen mit tehet
a vándor az úton?
Por, ganéj és fergeteg,
porozzon és fujjon.**

De a Koránt meg a Bibliát annak idején nem szajkózták hithűbben, mint ma az *újságokat!* A *nemzeti gondolkodást*, amennyire egyáltalán a *polgárságban* kifejezésre jut, manapság az „újságok" kotyvasztják!

Aki ma újságot olvas, annak nem kell már gondolkodnia, nem kell vizsgálódnia. Mindent tud és „fölötte" áll mindennek. A legkisebb részletekig menő, csaknem megdöbbentő látnoki képességgel írta le hatvan esztendeje Fichte*** a „tiszta olvasót", aki már sohasem olvas el egyetlen könyvet sem, hanem csak a könyvekről írt napilapokat olvassa, és e narkotizáló olvasmány folytán elveszti akaratát, értelmét, gondolkodását és az ész minden feszítő erejét. De bármit veszítsen is el, megnyeri helyette a *„véleménynyilvánítás"* nagy önelégültségét és biztonságát!

Akkor mindez még csak *csírájában* volt meg, és csak irodalmi kérdésekre terjedt ki.

Ma teljes *virágjában* van és a nemzet javát és baját meghatározó valamennyi politikai és társadalmi kérdésre vonatkozik!

Hogy *mennyire* virágjában van, arról alkalmam volt meggyőződni a legutóbbi nyárutón.

Akkor Németország nagy részét beutaztam.

Bárhol jártam is, mindenütt azonnal az akkor oly égető kérdésre terelődött a beszélgetés, arra, amit a köztem és *Schulze* úr

* Lásd „Az ünnepek, a sajtó és a frankfurti képviselőház" című beszédemet, Düsseldorff Schaub-féle könyvkereskedés, 1863.

** Vándor lelki nyugalma (Wanderers Gemütsruhe). Ford. Szabó Lőrinc.

*** „Összes művei", VII. köt. 78–91. old.

között folyó küzdelemnek neveztek: mindenfelől véleményeket és ítéleteket nyilatkoztattak ki! Jóakaratúan, rosszakaratúan, hevesen, szenvedélyesen, helyeslőleg, megrovólag — de mindenütt „*véleményt nyilvánítottak*", méghozzá a legnagyobb biztonsággal nyilvánítottak *véleményt!*

És akkor mindig a következő sztereotip kérdés-felelet játék folyt le köztem és a véleményt nyilvánító között:

„Olvasta azokat az írásaimat, amelyekről ítéletet mond?" „Nem; azokat nem." „De legalább *Schulze* úr írását bizonyára olvasta?" „Azt még sokkal kevésbé." „És mire alapítja akkor olyan nagy biztonsággal kimondott ítéleteit?" „No de hát az *újságok* — !"

Igenis, az újságok! Ők lettek polgárságunk működő agyává!

A „polgár" nem gondolkodik még akkor sem, ha és ahol az ehhez szükséges képessége sokkal inkább megvolna, mint azoknak, akiktől a kész gondolati gyártmányt beszerzi. Még a gondolkodás is kényelmetlen, könyvek olvasását, fáradságot, tanulást és némi vizsgálódást kíván. Olyan édes, olyan kényelmes dolog, ha valaki gondolatait teljesen készen kapja a gyárból!

Még kevésbé fordul a polgár a gondolat nagykereskedőihez, akikre Németország büszke, nagy gondolkodóihoz és bölcselőihez.

Ehhez még sokkal nagyobb fokban híján van az ízlésnek, az időnek és az előképzettségnek.

Hanem, hasonlóan azokhoz, akiknek hiányzanak az eszközök ahhoz, hogy létszükségleteiket előre és nagyban a nagykereskedőnél beszerezzék, s kénytelenek rossz és hamisított árukat vásárolni a kis szatócsnál, így a gondolati gyártmányt naponta teljesen készen szerzi be a leghitványabb kiszolgálótól, a liberális újságírótól!

Így történt, hogy nemzetünk nagyjai és kiválóságai, gondolkodóink és költőink, darvakként szálltak el e polgárság feje fölött, s a tömegnek semmi sem jutott belőlük, csak egy üresen csengő név!

A polgár ünnepeket rendez gondolkodóinknak — mert *sohasem* olvasta műveiket! Ha olvasta volna, *elégetné* őket! Mert ezeket az írásokat e polgárság iránti legridegebb megvetés hatja át!

A polgár *rajong* költőinkért, mert tudja idézni néhány sorukat

vagy látta és olvasta egyik-másik darabjukat, de *világnézetükbe* soha nem gondolt bele!

Ez a *szellemi* arculata ennek a polgárságnak, amelynek *gazdasági* és *erkölcsi* arculatát a negyedik fejezetben lepleztem le, s itt is, ott is megmutattam, hogyan jött létre az első a másodikból!

Ám az újságkultusz mint olyan nem vallható be nyíltan. Szégyenletes volna, ha egy nemzet nyíltan bevallaná, hogy gondolkodásában és hitében maroknyi lezüllött firkásztól függ, akik minden polgári ténykedésre alkalmatlanok, minden önálló gondolati teljesítményre képtelenek, már csak — így csapnak át egymásba az ellentétek! — arra jók, hogy a nemzet gondolkodási folyamatát anonim elmeszüleményekkel meghatározzák!

Az újságkultusznak azonban — mint minden kultusznak — szüksége van egy misztikus istennőre!

A misztikus istennő: a „*közvélemény*".

Ki ez a „közvélemény", amelynek oltára előtt a polgárság úgy táncol, mint Dávid a frigyláda előtt, s mindannyiunktól azt kívánja, hogy együtt táncoljunk vele?

Valamennyi gondolkodónk közül Hegel vélekedett róla a legigazabban és még a legenyhébben.

„*A közvélemény* — mondja — tehát megérdemli, hogy *tiszteljük* is, *megvessük* is, megvessük konkrét tudata és megnyilvánulása miatt, tiszteljük lényegi alapja miatt, amely abba a konkrétba, többé-kevésbé elhomályosítva, csak áttetszik!"

A hegeli nyelvből világosabbra fordítva, ez ezt jelenti: az, *amin* a közvélemény *alapszik*, mindig helyes. De a kozvélemény az a *folytonos téboly*, hogy nem érti önmagát, s ezért mindig az *ellenkezőjét* mondja annak, amit *voltaképpen* mondani akar.

„Mivel — folytatja Hegel önmagát kifejtve — nincs meg benne sem a *megkülönböztetés* mértéke, sem az a *képesség*, hogy a szubsztanciális (lényeges) oldalt határozott tudássá emelje magában, ezért *a tőle való függetlenség első formális feltétele valami nagynak és értelmesnek* mind a *valóságban*, mind a *tudományban*."

De még ha gondolkodóink erre megesküdnének is — valóban alig van olyan pont, amelyben annyira egyetértenének, mint éppen ebben —, Zabel (a *National-Zeitung* főszerkesztője) és Bernstein (a *Volks-Zeitung* szerkesztője) más véleményen van, és ez a „függetlenség a közvéleménytől", amely Hegel szerint első feltétele valami

nagynak és értelmesnek, mind a valóságban, mind a tudományban, polgárságunk szemében továbbra is az *az első polgári bűn*, s az összes egyéb bűnök voltaképpen csak ennek változatai és alacsonyabb fokozatai.

Hegel így fejezi be: „Ez — a nagy és értelmes — a maga részéről bizonyos lehet abban, hogy egykor majd helyeselni fogják, elismerik és *előítéletté* fogják tenni."

Nem fejezhetnők ki magunkat ennél epigrammatikusabban! Abban az időben amikor a „közvélemény" ama értelmeset el fogja ismerni, akkor ez az értelmes majd — ahogy a közvélemény *alkalmazza — hamissá* és *ítéletből előítéletté* kezd válni!

A munkásrendnek a „közvéleménytől" való *függetlenségében* — s ezt a függetlenséget, amely a priori következik osztályhelyzetének feltételeiből, gyakorlatilag *bizonyítottam*, amikor én, egy egyedülálló férfi, a munkásrendnek olyan nagy köreit szabadítottam fel a liberális sajtótól való függés alól — tehát e függetlenségében mutatkozik meg, hogy határozott szellemi fölényben van a polgársággal szemben, és hivatott ez utóbbinak az átformálására.

Hegelnél is erélyesebben ítélte el a közvéleményt *Goethe:*

Háborogsz az *Aljason?*
Nem fog rajta átok:
az a legfőbb hatalom,
bármit prédikáltok.

Minden rosszban remekel,
ragyog és növekszik,
s a jóval úgy bánik el,
ahogy neki tetszik.

A szél ellen mit tehet
a vándor az úton?
Por, ganéj és fergeteg,
porozzon és fujjon.*

* Goethe: Vándor lelki nyugalma (Wanderers Gemütsruhe). Ford. Szabó Lőrinc.

Holott Hegel és Goethe idejében a polgárság e bálványa, a közvélemény, még szerves fejlődésének állapotában volt. Még korántsem öltötte fel mai szilárd, mesterségszerű, elporcosodott alakját.

Csakugyan, a mai közvélemény — ki is ez? Ki az apja, ki az anyja, milyen emlő táplálta?

Zabelnek a leghitványabb nyárspolgári klikkérdekektől való függése — ez az anyja, s az összes nyárspolgároknak egy *Zabel* érdekeitől és intelligenciájától való függése — ez az apja!

S még ha legalább ez volna a helyzet! Bármily szomorú volna is, mégis elképzelhető volna valamiféle menekvés! Az *egyedüli* Zabel aktív és passzív érdekének és intelligenciahiányának mégiscsak van határa! Ámde az országban az *összes* Zabelek játsszák ezt az apa- és anyaszerepet — így hát hol lehetne menekvést remélni e szellemi özönvíz árjai elől!

Bekövetkezett hát, amit *Schelling* 1803-ban megjövendölt*: „A közönséges józan észnek döntőbíróvá emelése az értelem dolgaiban egészen szükségszerűen ohlokráciához** vezet a tudomány terén, és ennek folytán előbb vagy utóbb a csőcselék általános lázadásához. Unalmas vagy képmutató fecsegők, akik úgy vélik, hogy az *eszmék uralma* helyére az úgynevezett erkölcsi alapelvek bizonyos édeskés egyvelegét állíthatják, csak azt árulják el, milyen keveset tudnak ők maguk az erkölcsről. *Nincs* erkölcs *gondolatok* nélkül, s minden erkölcsös cselekvés csupán mint eszmék kifejezése az."

Szinte azt hihetnénk, hogy Schelling ismerte *Bernstein* urat...

Ez az ohlokrácia a tudományban és a csőcselék ezen általános lázadása bekövetkezett. *Bastiat*-Schulze úr és oly sokan mások képviselik az egyiket, újságcsőcselékünk szellemi uralma s a „közvélemény" képviseli a másikat.

S itt minden ellenállás annál is lehetetlenebbnek látszik, mert ezt az ostoba zsarnokságot a *szabadság* és az *erkölcs* nevében gyakorolják egy hallatlanul elnyomott nép ellen, annak nevében

* „Előadás az akadémiai tanulmányok módszeréről." Művek, V. köt. 259. old.

** Ohlokrácia (görög) — a demokrácia olyan elfajulása, amikor az uralom a néptömegek legalsó rétegeinek, a csőcseléknek a kezébe kerül. — *Szerk.*

suhogtatják egy klikkmonopólium nádpálcáját és osztogatják egy hamis népszerűség koszorúit!

Ezzel a nagy babiloni szajhával büszkén és parancsolóan szembeszállni és hazugságoltárait szétzúzni — csupán ez ma a férfiasság, és ez korunk becsülete!

„Porozzon és fújjon!" — csakugyan, milyen könnyű is lenne ez, ha az ember még ma is, mint Goethe idejében, bezárkózhatna saját egyénisége formálásába és elvonatkozhatna a nemzet állapotától!

Ámde ez a polgárság és szellemi kifejeződése elleni harc sehol sem annyira szükséges, sürgető és égető, mint éppen *Németországban!*

Az európai burzsoázia rothadása mindenütt gyors ütemben folyik.

Ez a burzsoázia Franciaországban lemondott az uralomról, s engedte, hogy egy bitorló nyilvános erőszakkal megdöntse. Angliában egy lassú, hosszú folyamat során, amelynek sem napját, sem óráját nem lehet meghatározni, elvesztette uralmát, melyet egy párját ritkító szélhámos klikk vett át.

Ám mindkét nemzet támaszkodik még egy nagy múlt örökségére, Franciaország a kardjára, Anglia az aranyára; van még költenivalójuk.

Németországban a polgárság, melynek kedvezett a *kisvárosiság* és a *kisállamiság* — a legvisszataszítóbb vonásokat öltötte fel, s végül — *nemzeti létünket* ki kell még vívni, az még a *jövőben* várható csak!

Évszázadok óta széthullott az, ami egykor egyesített és összetartott minket, s ezt a nemzeti létet csak a *gondolkodásnak egyedülálló fordulatával* vívhatjuk ki! Schelling ezt is látta: „Németországban — mivel erre külső kötelék nem képes — csak belső kötelék, *egy uralkodó vallás vagy filozófia* hívhatná elő a régi nemzeti jellemet, *amely darabokra hullott* és egyre jobban *széthullik*."*

De éppen ezért a polgárság *sohasem fogja tudni* végrehajtani ezt az *áttörést egy nemzeti létbe*. Mert ez a polgárság éppen maga az az *individualizmus*, vagy — hogy helyesebben jelöljük meg, mit értünk ezen — az az *elkülönülési ösztön*, amely megfosztott bennünket

* „Előadás az akadémiai tanulmányok módszeréről." Művek, V. köt. 260. old.

nemzeti létünktől, s a *kisvárosiság* és a *kisállamiság* csak legkonzekvensebb, legnyárspolgáribb kifejezése ennek! A kettő között mély belső közösség áll fenn, mindkettő csak belső és külső kifejezése ugyanannak a gondolatnak, s *ez* az a titok, amiért minden vágyakozás ellenére is lehetetlen a polgárság uralma alatt a *német* nemzeti újjászületés kivívása. Kisállamiság és polgárság — a kettőt csak *együtt* fogják legyőzni!

Így számunkra ez az osztálygyőzelem *nemzeti létünk* feltételévé is vált. A kettő csak ugyanabból az eszmekörből sarjadhat ki!

Egyre jobban közeledik az idő! Intve kopogtat ércujjával! Ami ma még a *nemzeti újjászületés* kérdése — hamarosan a *nemzeti* lét kérdésévé lesz. *Ezt* is el fogjuk veszteni, ha *amazt* nem vívjuk ki!

Ez lenne a német szellem sorsa? Valóban olyan nép vagyunk — mint baljós jövendölések mondották — amely arra rendeltetett, hogy a népeknek egyes gondolkodókat adjon, s azután feloldódjék köztük, Európa népeinek zsidóiként?

Nem, el e melankolikus gondolatokkal! Már hallom a távolból a munkászászlóaljak dübörgő lépteit! Meneküljetek — meneküljetek — meneküljetek egy olyan termelési állapot kötelékeiből, amely *áruvá* embertelenített el benneteket — mentsétek meg — mentsétek meg — mentsétek meg a *német szellemet* a szellemi hanyatlástól — mentsétek meg — mentsétek meg egyúttal a nemzetet a feldaraboltságtól!

A magasban már cikázik az általános választójog villáma! Ilyen vagy olyan úton, de hamarosan sisteregve lecsap! Amióta e szót *kiejtették*, szükségessé vált! Majd e villámmal felfegyverkezve, mentsétek meg saját magatokat, mentsétek meg Németországot!

S Ti, akik hozzám, a született polgárhoz hasonlóan gondolkodóinktól és költőinktől a szabadság tejét szívtátok magatokba, hogy felülemelkedjetek egy olyan osztály létfeltételein, amely a népre nyomort, a német szellemre hanyatlást, a nemzetre szétdaraboltságot és tehetetlenséget hozott — gyertek és kapcsolódjatok be az én „alea jactá"-mba*. *Itt* a ti lobogótok és ez a ti becsületetek!

* a kocka el van vetve (Julius Caesar mondotta, amikor átlépte a Rubicont) – *Szerk.*

Levelek

(1846–1864)

LASSALLE HEINRICH HEINÉHEZ

(1846. október eleje)

Kedves Heine,

nagyon szeretett Barátom! A napokban át akartam menni Önhöz, hogy megbeszéljek Önnel egy igen sürgős ügyet, amelyben segítsége roppant nagy fontosságú számomra. Ámde munkám bonyodalmai pillanatnyilag ideszögeznek, nem látom előre, mikor utazhatom Párizsba. Így hát levélben kell Önnel ismertetnem az ügyet, noha ez sok bizonytalanságot és félszegséget eredményez, s amellett nem elégíthetem ki szívem vágyát, hogy Önt, kedves Barátom, megint testi szememmel lássam, az okos főre és a finom vágású, gúnyosan megránduló ajkakra tekintsek. A lapokból és hazug szóbeszéd útján bizonyára a füléhez jutott egy s más a kazettalopásról, annak indítékairól stb. Mindaz, amit erről hallhatott, bármennyire igaz legyen is, hamis. Mert ami igaz belőle, mégiscsak részleges és hézagos. És minden részlegesség és hézagosság hamisság. Sajnos, levélben már csupán a hosszadalmassága miatt sem közölhetem Önnel az összes részletét annak a vérlázító regénynek, amelyben most helyesnek találtam, hogy szerepet vállaljak. Tehát csak körvonalakban. A legritkább szellemi tulajdonságok és a legtisztább idealizmus iránti végtelen bámulat tartós és mélységes érdeklődést és törhetetlen hűséget keltett bennem Hatzfeldt grófné iránt. Ha érdeklődésemet valami fokozhatta, az csak a mértéktelen felháborodás a kegyetlen bántalmak, gyalázatos becstelenségek azon leírhatatlan sorozata miatt, amelyeket 1822 óta ennek az ártatlan és csodálatunkra méltó asszonynak szakadatlanul el kellett szenvednie, pusztán azért, mert tisztább, jobb és átszellemültebb volt, mint ama lélektelen hústömegek, amelyekkel a születés igazságta-

lan, ironikus véletlene folytán rokonságba került. Ön gyakorta panaszolta előttem a régi, emberemlékezet óta mindig visszatérő elégiát, azt, hogy élete virágkorát tönkretette, megfenekelve azon a közös zátonyon, amely mindannyiunkat fenyeget, ama tetvek rohadt elvtelenségén, közönségességén, és perfidiáján, amelyek még mindig szörnyű többségként nyüzsögnek a világon. Mások is szenvedtek úgy, mint Ön, s sokan többet, mint Ön. Ám ha a nagyobb boldogtalanságot és a nagyobb tisztaságot nagyobb tisztelet illeti meg, mindannyiunknak kalapot levéve kell állnunk ezen asszony szerencsétlensége előtt. Nem az a véletlen olyan felháborító, hogy történetesen olyan férjre akadt, aki... 22 esztendőn át le sem írható módon bántalmazta, hanem hogy két fivére közül, akik társadalmi helyzetüknél fogva erősek, hogy sógorai és unokatestvérei közül, mindezen hercegek, urak és grófok közül, kik — erre bizonyítékokkal rendelkezem — mind éppen úgy meg vannak győződve a gróf romlottságáról és feleségének balsorsáról, mint én, *egy* sem akadt, aki jogait védte és őt erélyesen pártfogásába vette volna, egy sem, aki tulajdon előnye kedvéért, tulajdon kényelme érdekében őt el ne árulta, el ne adta volna. Nos, Ön is tapasztalta, mi a család, s meg fogja ezt érteni. Mi több, ezek a fivérek ez ideig szándékosan titkolták előtte törvényes jogát, hogy egyéb eszközök (erőszak, jövedelemmegvonás) mellett ezzel is meggátolják abban, hogy férje ellen jogi eljárást indítson... Az utolsó csepp mármost az volt, hogy mivel vagyonközösségben élnek, s így a grófné a férj halála után igen fényes helyzetbe kerülne, a férj most saját és felesége közös vagyonát módszeresen eltékozolja és tönkreteszi. A legutolsó ilyen ajándékozása egy bizonyos... Meyendorff asszony javára történt, aki sokáig szolgálta Párizsban orosz kémként saját férje érdekeit; Meyendorff nem tévesztendő össze a berlini orosz követtel. Hogy ezt a ténykedést meggátoljam, a gróf úr ellen most tékozlás címén pert akartam indítani (s ez az eljárás már ténylegesen folyamatban is van). E célból volt fontos megszerezni a Meyendorff asszonynak címzett, de voltaképp színlelt adományozólevelet, s e célból akart ahhoz hozzájutni Oppenheim ülnök és dr. Mendelssohn.

A német sajtó máris méltatlankodva nyilatkozott a grófról, így a szeptember 6-i *Aachener Zeitung*, a szeptember 21-i *Augsburger Allgemeine* és a szeptember 28-i, de különösen a 29-i *Rheinischer*

Beobachter; ez utóbbit mellékelem. Ám részben ez még korántsem elegendő, részben pedig mindenekelőtt az szükséges, hogy elsősorban a *Journal des Débats*, s általában a francia sajtó, s ugyanígy a *Times* több dörgedelmes cikket hozzon erről. E cikkek célja 1. a grófot teljesen és kíméletlenül tönkretenni, megmutatni neki, hogy vége lenne, ha a grófné részletesen közzétenné szenvedéseinek történetét, 2. a grófné fivéreinek, akik eddig kiszolgáltatták őt, nehogy támogatásával botrányt keltsenek, és ebbe belekeveredjenek, megmutatni, hogy nővérük további kiszolgáltatása által Európa szemében becstelenekké válnának, s ezzel arra bírni őket, hogy most már nővéröknek erőteljes segítséget nyújtsanak egy előnyös megállapodás megkötéséhez. Ezért a cikkeknek olyanoknak kell lenniük, hogy a grófot fenntartás és kímélet nélkül támadják, s ugyanúgy világosan rámutassanak arra a nagy és megvetésre méltó erkölcsi felelősségre, amelyet a fivérek közönséges önzésből és gyáva szívtelenségből az ő...* elkövettek. A fivérek elleni támadások azonban ne legyenek olyan határozottak, hogy lehetetlenné váljék számukra a visszakozás, vagy hogy túlságosan (egy kicsit nem árt) elkeseredjenek. Ámde magatartásuk elítélésének mégis igen világosan érződnie kell. A határok itt roppant nehezen jelölhetők meg. Az Ön finom tapintata és nagy gyakorlata, ihletett ítélőképessége meg fogja sejteni őket. Ezt a históriát általános alapokból kiindulva kell felfogni: az Ön éles szeme ennek az ügynek társadalmi jelentőségét kétségkívül könnyűszerrel fel fogja ismerni. Beszélni kell a feudalité allemande-ról [német feudalizmusról], a brutalité allemande-ról [német brutalitásról] stb. A legjobb volna, ha a *Journal des Dèbats* ilyesféle álláspontról számolna be az ügyről: Mi, németek, mindig olyan hallatlanul szigorú erkölcsi szellemben nyilatkoztunk, közben végtelen megvetéssel néztünk a franciákra, és híres pöreik — Lafarge** stb. — kapcsán nagy pofával kiabáltuk, hogy ilyesmi nálunk lehetetlen. Mármost a *Journal des Débats*-nak el kell mondania az esetet és vázolnia kell a bántalmazásokat (nagyjából úgy, ahogyan ezt én

* Az itt hiányzó szót a másoló olvashatatlannak mondta. — *Szerk.*

** Pouch-Lafarge asszony esete (1840) egyike volt Franciaország legérdekesebb bűnpöreinek. A szellemes és irodalmi tehetséggel megáldott asszonyt férjgyilkossággal vádolták. — *Szerk.*

tettem egy cikkben, amelyet egy gyalázatos cikkre válaszként írtam a *Grenzbotéba*, s amelyet megközelítő mintaképpen elküldök Önnek), s azután így kell zárnia: „Ilyen dolgok, amilyenekkel itt találkozunk, a németek nagy hírű erkölcsössége és a franciák hírhedt erkölcstelensége ellenére Franciaországban nem eshettek volna meg, mert bár Franciaországban is akadhatna esetleg egy olyan barbár, mint gróf H., de egy asszony, akit így bántalmaztak, ha nem volna rokona, és egyedül, oltalom nélkül állna a világban, a frivol franciák eleven becsületérzése révén minden idegenben védelmezőre talált volna. Csupán a németek tompa önzése és lélektelen langyossága, főképpen pedig kiváltságos nemességünk ziláltsága és erkölcsi züllése mellett képzelhető el, hogy minden törvényből és emberségből gúnyt űzve húsz esztendőn át így megalázzanak egy asszonyt, aki ráadásul hatalmas közeli rokonokkal, és így természetadta oltalmazókkal rendelkezik."

Mint mondottam, annak normájául, hogy milyen messzire mehet el Ön közléseiben, szolgáljanak e levél szavai, az Ön tapintata, az én mellékelt cikkem és a *Rheinischer Beobachter* szeptember 29-i számában megjelent cikk. Azonkívül csatolva küldöm Önnek egy nyomtatott példányát a tékozlási kereset szövegének, az írásbeli bizonyítékokkal, tanúvallomásokkal stb. Jóllehet ez csak vajmi keveset tartalmaz, már ebből is olyan dolgokat fog látni, amelyek csodálkozó viszolygással fogják Önt eltölteni, és a gróf visszataszító személyiségének körvonalait meg fogják jeleníteni lelki szemei előtt. Kinyomtattam ezt, mert szükség esetén teljes nyilvánosságot fogok követelni mindennek, s akkor e nyomtatott pörös iratoknak a kiadása lenne a kezdet, amit rövidesen követnének a grófné visszaemlékezései 1822-től kezdődőleg. *Eddigelé* azonban e nyomtatott példányokat a legszigorúbb diszkrécióval kezeltük, s Öntől is a leghatározottabb *ígéretet* kérem arra, hogy doktoromon* és Grünön kívült ezt a példányt senkinek sem mutatja meg, s nem is említi, hogy ilyen nyomtatvány létezik. *Olyan ténybeli részleteket, amelyek a* Rheinischer Beobachter *szeptember 29-i cikkében vagy az én csatolt cikkemben nem foglaltatnak benn,* szintén ne közöljön belőle az újságokban, mert akkor Hatzfeldt biztosan tudná, hogy a cikkek tőlünk indultak ki.

* Arnold Mendelssohn. – *Szerk.*

Mármost ilyen cikkeket az összes párizsi lapoknak tartalmazniuk kell, mindenekelőtt a *Journal des Débats*-nak, ez tenné a legnagyobb hatást a családra. Ugyanígy azonnal meg kell jelennie egy ilyen cikknek a *Times*ben, mert Hatzfeldt, mint hallom, Angliába akar utazni, én meg az ő ottani tartózkodásába mindjárt egy kis ürömöt szeretnék vegyíteni. Ugyanígy küldenie kell hasonló írásokat az összes német lapoknak, amelyekkel Ön kapcsolatban áll, kiváltképp az *Augsburger Allgemeine*nek, s arra kell bírnia őket, hogy ellenkező értelmű cikkeket utasítsanak vissza. Egyszóval, mindent, egész befolyását a leggyorsabban és legsürgősebben latba kell vetnie érettem. Mi több, meg kell tennie értem mindazt, amit saját magáért nem tenne meg. Ebben az ügyben egész benső lényem forog kockán, s ezen ügy szerencsés végigvitele, vagy legalább ennek a szegény asszonynak nyilvános diadala többet számít nekem, mint minden, ami életemet személyesen érinti. Nem lennék képes többé személyesen találkozni Önnel, ha Ön a megadott módon és a legsürgősebben nem mozgatná meg az eget és a földet.

Ugyanígy hívassa Grünt is. Mutassa meg neki ezt a levelet a mellékleteivel együtt, s ha személyes barátság és egy igaz ügy elég mozgató, hogy tollát kiélesítheti és őt magát mozgásba hozza, akkor az összes német és francia lapokat, amelyekkel összeköttetésben áll, töltse meg cikkekkel, s ugyanígy kérje meg erre berlini barátait, mint C. Meyer* stb. Már legkésőbb két nappal e levél vétele után a *Jorunal des Débats*-nak egy dörgedelmes cikket kell tartalmaznia. Mennydörögjenek és gúnyolódjanak versengve, s szíveskedjék az összes újságokat, amelyek ilyen cikkeket tartalmaznak, nekem nyomban elküldeni Kölnbe poste restante, D. Lassalle úrnak címezve. Ha beteg lenne, az se gátolja meg esedező és rimánkodó kérésem azonnali legkitartóbb teljesítésében. Gondolja meg, hogy számomra itt egészen más forog kockán, mint jó testi közérzet. Ha valaha is csak mérsékelt barátságot érzett irántam, azt most be fogja bizonyítani, s Grün úgyszintén. Ismétlem, ha azt akarjuk, hogy a manőver hasznos legyen, akkor a legsűrgősebben végre kell hajtania. Azt is megteheti, hogy első harso-

* C. Meyer feltehetően elírás, és Eduard Meyerről, az ismert berlini radikális újságíróról lehet szó. – *Szerk.*

naszóként a *Journal des Débats*-ban leközölteti a *Rheinischer Beobachter* szeptember 29-i cikkét. A doktornak adja át üdvözletemet, ma túlságosan el vagyok foglalva, különben írnék neki. Nyomjon egy csókot hűséges ajakára, mondja meg neki, hogy a szemem fénye sem kedvesebb nekem őnála, menjen el a 20 Lajos-aranyért, amely dr. Neisser névre poste restante Párizsban várja, szeptember 29-én küldtem el innét, s legyen bizonyos afelől, hogy továbbra is támogatni fogom, ha csak szűkösen is, mert most éppen magamnak sincs sok. Maradjon Párizsban. Két héten belül odamegyek.

Barátja

Ferdinand Lassalle: Nachgelassene Briefe und Schriften. Gustav Mayer kiad. Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart–Berlin, I. köt. 1921. 269. és köv. old. (A továbbiakban: Mayer: Briefe.)

LASSALLE MARXHOZ

Düsseldorf, 1849. október 24.

Kedves Marxom!

Bocsáss meg, hogy utolsó leveledet olyan sokáig megválaszolatlanul hagytam, de meggátolt ebben egy olyan folyamatos munka — mégpedig jogi vonatkozású —, amelyet kényszer és aggodalom nyomása alatt végeztem, s az ebből fakadó nyomott hangulatom.

Most, hogy ezzel a szeméttel hamarosan elkészülök, kissé fellélegzem, és rossz hangulatomtól legalább annyira megszabadultam, hogy írni tudok.

Ha legutóbbi levelem azt a benyomást tette Rád, hogy az ellenforradalom sikerei főbekólintottak, akkor tévesen fogtad fel, vagy talán én írtam túlságosan szenvedélyesen. Az ellenforradalom *valóságos* sikerében egy pillanatig sem hittem. Világtörténelmi szempontból könnyen látható, hogy az ellenforradalmi lángnak ez az erőszakos fellobbantása csak saját utolsó életerejét emészti fel, s egyúttal azt a felbecsülhetetlen szolgálatot teszi nekünk, hogy megtisztítja pártunkat mindenféle szennyes nézetektől és előítéletektől. De bármilyen bizonyos is ez, hol él az a mindenható

számoló, aki képes kiszámítani, hogy e vircsaft nem tarthat-e még két rövid esztendeig? Száz év a zsoltáros szerint Isten szemében csak egy pillanat. Ugyanígy két esztendő a világtörténelem előtt bizonyára csak egy nap. Ám egy előretolt őrszem számára, aki bekerült a leghevesebb ütközetbe, s akit ellenségei elvágtak a többiektől, s akinek egy ilyen hosszú napig kell várnia, amíg az utána nyomuló fősereg kiragadja ellenségeinek gyilkolásra vágyó karjaiból — ennek számára az ilyen kétéves nap átkozottul hosszú! Márpedig én teljesen egy ilyen elveszett őrszem helyzetében vagyok. Attól a méregtől és epétől, amelyet kiváló bírói testületeink a Hatzfeldt-féle pörök miriádjaiban kedves döntéseikkel naponta megetetnek, ha ez az etetés még egy-két évig tart, *verbo tenus* [szó szerint] szét kell pukkadnom. Minden Németországban élő vörös demokrata tapasztalja előbb-utóbb a saját bőrén, mi az, ha valaki vörös. Lemondatják vagy letartóztatják, vagy megfosztják a kenyértől, vagy megsemmisítik. Bennünket azonban a szó szoros értelmében véve *megcsonkítanak*. Ma levágnak egy orrot, holnap egy fület, holnapután egy lábat stb., s mindenekelőtt a bíró urak, mint egy ostromgyűrűbe zárt várost, elvágnak bennünket minden létfenntartási eszköztől! Helyzetünk, számtalan törvényszéken folyamatban levő számtalan pörünk lehetővé teszi, hogy egyedüli személyünkben *összpontosítsuk* a demokráciával történt vagy még történendő minden bajt, amely a többieknél ezrekre oszlik el, úgy hogy mindenkire egy még elviselhető summa jut. Ez igen megtisztelő, s a szenvedés poézisének költője részére igen érdekes anyag, új Krisztus-sors, amely az emberiség minden szenvedését saját egyetlen személyében összpontosítja — de igen megerőltető! S ezért elönt a méreg és az epe, és ezzel eléggé világosan megmagyaráztam Neked, miért van valamennyi levelemnek, voltaknak és még elkövetkezőknek, szükségképpen rendkívül epés utóíze.

Magyarországra vonatkozó nézeteim teljesen egybevágnak a Tieiddel, de talán más következtetést vonok le belőlük. Magyarországnak bármely országnál több esélye volt arra, hogy a harcot sikeresen befejezheti. Más okok mellett éppen azért is, mert ott a pártok még nem jutottak el a határozott különváláshoz, ahhoz az éles ellentéthez, mint Nyugat-Európában, mert a forradalom ott lényegében egy nemzeti függetlenségi harc külalakjába volt

burkolva. Magyarország mégis vereséget szenvedett, mégpedig éppen a *nemzeti* párt árulása folytán. Ebből én — kapcsolatban Németország 1848. és 1849. évi történetével — azt a megrendíthetetlen tanulságot szűrtem le, hogy Európában nem lehet már győzelmes egyetlen harc sem, amely nem eleve kifejezetten *tisztán szocialista* jellegű; hogy egyetlen harc sem lesz többé győzelmes, amely a szocialista kérdéseket pusztán homályos elemként, külön háttérként hordja magában, és külsőleg egy nemzeti felkelésnek vagy a burzsoá radikalizmusnak a formájában jelenik meg; hogy egyetlen harc sem lehet győzedelmes, amely nem teszi eleve — mint 1848 júniusában — kifejezett jeligéjévé ezt: „Munka vagy halál" — minden további hozzátoldás nélkül. — Ez egyfelől ugyan igen kellemes meggyőződés, mert ezáltal kikerüljük egy burzsoá uralom aljasságát. Másfelől azonban kérdéses, vajon lesz-e *Németországnak* hamarosan ereje arra, hogy egy *tisztán* vörös zászlóbontást győzelemre vigyen. Vajon Németországban a szocializmus elegendő hatalom-e már arra, hogy hamarosan *egyedül saját magának* és leplezetlenül tiszta republikánus lelkesedéssel fegyvert foghasson? Ha csak egyedül Németországról volna szó, akkor erre a kérdésre bizonyára szomorú és tagadó választ kellene adnunk. Szerencsére Franciaországunk is van! Azt írod, biztosan számítasz jövő tavasszal felkelésre Párizsban. Forrásul számomra itt a francia menekültek szolgálnak. De Dronke éppen most érkezett leveléből, amely sok minden mással egybevág, azt hallom, hogy a francia munkások nagyon levertek (amit nem hiszek), s hogy (amit nagyon is elhiszek) a munkások teljességgel minden bizalmukat elvesztették a Hegypárt iránt ennek június 13-án tanúsított szörnyűséges és ízig-vérig német magatartása miatt. Bármennyire jogos ez, mindenesetre *lassító* hatással lenne egy zászlóbontásra, hiszen a titkos társaságok vezetői egyelőre a Mont-St.-Michelben kapnak ellátást.* S könnyűszerrel lehetséges, hogy a londoni francia menekültek, Ledru stb., illúziókba ringatják magukat a munkások irántuk táplált érzelmei felől és ezekről nincsenek kellőképpen tájékozódva.

Azért *mindenképp* azt hiszem, hogy 1850 tavaszán vagy nyarán

* Börtönben vannak. — *Ford.*

a forradalom ki fog törni Franciaországban. Erre okot ad először is a szocializmus egészen hihetetlen mértékű terjedése Franciaországban (a királypárti Gironde département-ban Lagarde 36 000 szavazatot szerzett) és a Napóleon meg a baloldal között most nyíltan kitört konfliktus egyfelől, s a jobboldallal másfelől — a római kérdés körül. A hitel megszavazása a kérdést korántsem oldotta meg és nem küszöbölte ki. Csupáncsak igen rövid időre elnapolta. A hitel megszavazásának ráadásul koránt sincs az a jelentősége, amelyet a *Journal des Débats* stb. e ténynek tulajdonítani akar. Amikor Odilon Barrot, jóllehet megszokott áruló kétértelműségével, az elnök levelét fedezte, amikor kijelentette, hogy az amnesztia mellett „határozottan" kitart, amikor a kérdést kedvező módon így tette fel: „Aki az *elnök levelében* és a kormánytáviratokban foglalt politika mellett van, szavazzon a hitelre, *aki az elnök levele ellen* van, szavazzon a hitel ellen" — ezzel a baloldalnak nemcsak lehetővé tette, hogy a hitelre szavazzon, hanem félig-meddig még kényszerítette is rá. Mert ha ellene szavazott volna, akkor faute d'argent [pénz híján] a sereget vissza kellett volna rendelni Rómából, s éppen a liberális párt vesztette volna el ezáltal a karját Rómában. Bixio és más fehér republikánusok ki is jelentik, hogy csupán „az elnök levele mellett, a hitel mellett" kijelentés láttán szavazták meg az utóbbit. Ellene csak a Hegypárt szavazhatott azzal a szándékkal, hogy ezáltal *közvetve* államválságot, államcsínyt és utcai harcokat idézzen elő, s a *szélső* jobboldal, abból az elvből kiindulva, hogy mivel a pápa szuverén, Róma pedig el van tiporva — a francia hadsereg ott fölösleges. S mivel Odilon Barrot *gyáva* ígéreteket tett, ezért ez a kérdés újból felszínre kerül, ha a pápa tovább makacskodik, és végül is színt kell vallania. — Ámde tartós nyeresége ennek a vitának az, hogy Napóleon és a jobboldal nyíltan szakítottak. Napóleon látta, hogy a jobboldal el akarja őt távolítani, s előbb vagy utóbb támadásba kell lendülnie. Vagy ha ez a víziborjú túlságosan gyáva ehhez, akkor viszont a jobboldal látta, hogy erőszakosan meg kell őt döntenie, s mindenhatósági mámorában hamarosan meg is fogja kísérelni. Hogy ez a párt mennyire féktelen, azt megmutatja Montalembert beszédének eleje, amely tudtommal példa nélkül áll a franciaországi parlamenti viták évkönyveiben.

Az angol kereskedelmi válságot, amelyet megjósolsz, örömmel

üdvözlöm. Csak lenne kitörése biztos és közeli, mert eddig ezek nem túlságosan gyorsan követték egymást. A négy-öt éves fatalisztikus ciklus, amelynek közben mindig el kellett telnie, még nem járt le. De csak természetszerű, hogy ezek a válságok, egyre hevesebbekké és erősebbekké válván, kezdik mindig gyorsabb lengéssel, mindig rövidebb időszakokban követni egymást. — A Berg hercegségben jó a helyzet a gyárak számára, a gyárosok alig győzik teljesíteni a megrendeléseket; a Rajna-vidéken is hasonló a helyzet; Párizsban is, mint hallom. Természetesen ez is — immanens szükségszerűséggel — csak meggyorsítja a válságot.

Most eleget fecsegtem. Sokat vagy együtt Ledru-Rolinnel, Louis Blanc-nal? Írjál, kérlek, ezekről a híres emberekről, hogy közelről megismerve, mit kell tartani róluk. Sokszor vagy együtt Blinddel? Milyen ember? Te, szerencsés, Számodra legalább van ott Londonban néhány ember, akivel érintkezhetsz. De itt! Ami még sokkal bosszantóbbá teszi a dolgot, az a külső nyomorúság, amelyben minden rendes ember osztozik, s a *belső* nyomorúsága az áldemokratáknak, akik a demokrácia fészkeiben vertek puha fészket, s mivel sírkövekként ülnek a nagyemberek sírjain, utódaiknak tekintik magukat. Becker és a *Westdeutsche Zeitung* úgy garázdálkodik a Te fészkedben, hogy szégyen-gyalázat! Becker Telleringet, aki kísérletet tett lapja felemelésére, kizsákmányolta, *denunciálta* és igazán a legszörnyűségesebb módon inzultálta és bántalmazta. Dronke is Kölnbe jönne a *Westdeutsche Zeitung*hoz, de Becker szerkesztősége alatt nem akar — és joggal.

Igaz is. Majd elfelejtettem a legfontosabbat: mi van a te politikai-gazdasági szemléddel? Megindult? Meg fog indulni? Miért nem küldtél még prospektust? Én legalábbis még nem láttam. — Tellering a közeljövőben bizonyára elmegy Londonba, akkor meleg üdvözletemet küldöm vele.

Add át Weerthnek ezer üdvözletemet, mondd meg, hogy nagyon örültem nagyszerű levelének, és legközelebb írok neki. A dolgot *nagyon* nehéz lesz a semmítőszék elé vinni túlzott pénzáldozatok (kb. 500 birodalmi tallér összegű óvadék) kockáztatása nélkül. De tegnapelőtt Hagennak részletesen írtam, s ha ő, amiben nem kételkedem, megbízásaimat pontosan teljesíti, a siker nagy kockázat nélkül még talán lehetséges; de *nagyon* nehezen.

Feleségednek ajánlj szíves jóindulatába, remélhetőleg most már felépült. A grófné, Paul, Bürgers ezer üdvözletet küldenek neki, és nagyon szeretnének Benneteket megint itt látni. Válaszolj hamarosan

barátodnak,
F. Lassalle-nak

NB. Nem tudnád megírni nekem, hová került a rajnai fellebbviteli bíróságról írt cikkem? Ha visszamaradt Kölnben, s így Becker birtokában van, akkor küldj egy cédulát, hogy adja át nekem. Tellering sokszor üdvözöl.

Mayer: Briefe, III. 13. és köv. old.

RODBERTUS LASSALLE-HOZ

Jagetzow, 1863. május 4.

Mellékelve, tisztelt Uram, a Thünen II. Örülni fog a könyvnek. Az alapszabályok tervezete *célként* kizárólag az általános választójog bevezetését jelöli meg. Mivel Ön *indítékként* az ismert *szociális* célt nevezte meg, ezért az egyletbe való belépést két oldalról is korlátozza: nem jönnek sem azok, akik szociális téren barátaink, de az általános választójog ellenségei, sem az általános választójog barátai, akik szociális ellenfeleink — tudniillik ha helyes az Ön nézete, hogy az ellenségek kívül fognak maradni. *Sokkal* jobban akkor sem állna a dolog, mivel Ön meggyöngítette választójogi hadseregét. Ez a baj elkerülhető lett volna, ha Ön lipcsei barátaival az indítékot in petto [titokban] tartja, és csak az általános választójogot tűzi ki célul, s tulajdonképpen ezt is kellett volna tennie, hiszen nézete szerint, ez a jog óhatatlanul elvezetne szociális célunkhoz. Emellett tehát a szociális agitáció túl korai lett volna.

Mint látja, mégis ez utóbbi az, amely, mivel egyedül ez talál ellenállásra, egyedül ad erőt Önnek. Az Ön alapszabályok szerinti célja most teljesen háttérbe szorul, s így Ön az egyleti tanácskozások során is állandóan arra fog kényszerülni, hogy az alapszabályok szerinti célon túllőjön, és a kimondott, egyetlen, legközelebbi

cél helyett a távolabbi, ki nem mondott végső céllal foglalkozzék. Mindenesetre ellentmondás és homály kerül majd törekvéseibe. Azonkívül úgy vélem, hogy egy *munkás*egylet tevékenységének és eszközbeli lehetőségeinek nem egészen megfelelő csupán csak az agitáció az általános választójogért. Ahogyan azt a derék Uhlich vezette magdeburgi egylet példája mutatja, úgy látszik, ennek nincs elég vonzóereje. A magdeburgi nyilatkozat alapjában véve már megbénítja az Ön pusztán általános szavazati jogi egyenletét. Egy *szociális* zászlót ellenben ugyanezek a munkások idővel bizonyára követnének. A *Volks-Zeitung* cikkeiből főképp az emiatti aggodalom olvasható ki.

Természetesen, a lipcsei egyletnek egyúttal politikai pártnak is kell lennie, s mi sem lenne veszedelmesebb reá nézve, mint ha csak „iskola" vagy „szekta", vagy éppenséggel „a dolgozó osztályok javát szolgáló központi egylet" mintájú egylet lenne. Ám hogy ez ne történjék meg, arról kétféleképpen kell gondoskodni. Először is, hogy az egylet célja ne a szükséges intézkedések puszta megbeszélése, hanem ezeknek az államéletbe való bevezetése legyen; másodszor, ami igen bölcs az alapszabályokban, hogy, magától értetődően, csak a szó tulajdonképpeni értelmében vett munkások lehetnek tagok, mások felvétele külön határozat dolga. (Ez utóbbiakat az alapszabályokban még világosabban különböztesse meg „rendkívüli tagokként", vagy egyáltalán akkor vegyenek fel ilyen osztályt, ha a 2. § korlátozottabban értendő, mint ahogy én erre éppen utaltam.) Azáltal tehát, hogy az egylet kiváltképpen munkásegylet marad, Ön megtartja azt a politikai hadsereget, amely Önnek fontos, s mégsem kell félnie „iskolától" és „szektától". Másrészt konzervatív-szociális férfiaknak vagy szociális haladóknak belépése — hiszen ilyenek sokan vannak — csak előnyös lehet az ügyre nézve, s az egylet tekintélyét is öregbíti. — Attól nem kell tartania, hogy a konzervatív elem felülkerekedik. — Jómagam ezzel kapcsolatban mint mellékcélra a Haladó Párt hatékony felmorzsolására is gondolok.

Az 1. §-ban foglalt területi meghatározás sem nagyon fér a fejembe. Mondja inkább így: „Német szövetségi *államok*" (nem tartományok). Szeretem ezt a kissé messzeható kétértelműséget. Hiszen olyan sok a német Posenban, Magyarországon és Erdélyben, s egy olyan férfiú, mint Ön, csak nem lehet nemzetiségi elvű.

Egész történelemszemléletem az elmaradt nemzetiségek bekebelezési folyamatán nyugszik, s remélem, megélem még azt az időt, amidőn nemcsak a tőke és a munka közti viszony lesz *szabályozva*, hanem amidőn a török örökség is *Németországnak* jutott már, s német katona- vagy munkásregimentek állnak a Boszporusz partján. Mondja hát így: „Német szövetségi *államok*".

Azt írta, hogy Frankfurtban a német Haladó Párttal is akar némileg foglalkozni. Remélem, ezt kíméletlenül fogja tenni. Mert vajon a kisnémet gothaizmus — és hiszen ez a „német haladás" — mehetett-e volna valaha is jobban csődbe, mint úgy, hogy az Ön Julian barátja esdekelve kapaszkodik Ausztriába? A szorultság hatalmas tanítómester — aki a szükségben blamálja magát, megvetően teszi meg azt, amit kell, s amit előzőleg méltósággal tehetett volna meg. A refrén mindig ez: hogyan *bízhatja rá* magát a nép továbbra is ilyen emberekre?

Minden jót! Megint szemgyulladásom van, s nem szabad sokat írnom és olvasnom.

Tisztelettel
híve Rd

Mayer: Briefe, VI. 336–338. old.

LASSALLE RODBERTUSHOZ

(Részlet)

Berlin, 1863. május 8.

Igen tisztelt Uram!

„S remélem, megélem még azt az időt, amidőn... a török örökség is Németországnak jutott már, s német katona- vagy munkásregimentek állnak a Boszporusz partján."

Különös érzés töltött el, amikor utolsó levelében ezeket a szavakat olvastam! Mert milyen gyakran képviseltem hiába ugyanezt a felfogást legjobb barátaim előtt, s kénytelen voltam megengedni, hogy ezért „álmodozónak" nevezzenek! Az 1839 óta olyan gyak-

ran felvetett keleti kérdés egész halogatásának szememben mindig az volt az értelmes oka és összefüggése, hogy a kérdést addig kell elodázni, amíg természetes várományosa, a német forradalom meg nem oldja!

Úgy látszik, szellemi tekintetben mi sziámi ikrekként jöttünk a világra!

Nem, nemzetiségi elvű nem vagyok. Erről vallott nézetemet, annak idején igen világosan elmondottam az olaszországi háborúról írt brosúrámban*, melyet mellékelten megküldök Önnek. Világosan kifejtem benne, hogy a nemzetiség jogát csak *a nagy kultúrnemzetek* számára követelem — s ezektől Ön sem fogja ezt elvitatni —, nem pedig azon rasszok számára, amelyeknek joga inkább csak abban áll, hogy a nagy kultúrnemzetek asszimilálják és kifejlesszék őket.

Ennyiben tehát teljesen egyetértünk. Úgy látszik *talán* egyetlenegy eltérés van köztünk.

Vajon Ön csakugyan alapjában véve a szövetségi állam híve? Én határozottan ellenzem a föderatív államot Németországot illetően, határozott híve vagyok az egységes államnak. —

Ez nem fog visszatartani attól, hogy az alapszabályokba „tartományok" helyett beiktassam a „német szövetségi államok" szót.

Hogy az alapszabályokban milyen további módosítást óhajt, az nem egészen világos előttem.

Mondjuk az 1. §-ban „érdekei" helyett világosabban így: „szociális érdekei"? Ezzel teljesen egyetértenék, és a jelenlegi fogalmazásban is ezt értettem.**

Ám az általános választójogot kihagyni — ez már nem lehetséges, három okból:

Először is határozottan állítom, hogy csak ezen *akcióeszköz* révén válunk politikai párttá.

Másodszor, lehetséges, hogy akadnak nálunk szociális ellen-

* Az olaszországi háború és Poroszország feladata. Berlin, 1859. Lásd e kötetben, 101. old.

** A végleges fogalmazásba így került. – *Szerk.*

feleink; de azokat tömegünk (vö. 2. §) asszimilálni fogja, és akkor csak arra szolgálnak majd, hogy növeljék erőnket; önkéntelenül tartalékul szolgálnak a szociális célok számára.

Harmadszor ez a mélyreható módosítás most már egyáltalán *nem volna lehetséges*...

Mayer: Briefe, VI. 338–339. old.

LASSALLE BISMARCKHOZ

Berlin, 1863. június 8.
Bellevue út 13.

Excellenciád,
legutóbbi megbeszélésünknek mintegy tréfás folytatásaként megküldöm az *én* birodalmam alkotmányát*, amelyért Ön talán irigyelhet engem! De ezen miniatűr képből Ön feltétlenül arra a meggyőződésre fog jutni, hogy — amiként valójában van is —, a munkásrend ösztönösen a diktatúrához érez hajlamot, amennyiben előbb jogosan meggyőzhetik arról, hogy ezt az ő érdekében fogják gyakorolni, és hogy éppen ezért mennyire hajlamos lenne arra is, amiként azt Önnek legutóbb mondtam, hogy minden köztársasági érzelme ellenére — vagy méginkább ennek alapján — a koronában lássa a szociális diktatúra természetes hordozóját, ellentétben a polgári társadalom egoizmusával, ha ugyan a korona a maga részéről valaha is elszánja magát arra a — nagyon valószínűtlen — lépésre, hogy egy valóban forradalmi és nemzeti irányzat útjára lépjen, s magát a privilegizált rendek királyságából egy szociális és forradalmi népi királysággá változtassa át!

A jelen [levél] célja, hogy megkérdezzem: talált-e Excellenciád időt arra, hogy az Önnek átküldött beszédet: „A közvetett adók és a dolgozó osztályok helyzete"-t átolvassa.

Azon eltérő véleményével szemben, amelyet Excellenciád leg-

* A levélhez mellékelte az Általános Német Munkásegylet statútumait. — *Szerk.*

utóbb a közvetett adóknak a szegényebb néposztályok helyzetére gyakorolt hatásáról kifejtett, nem akartam szóban megkísérelni a vitát, éppen azon részletesség miatt, amely e tárgy alapos taglalásához kívánatos. Jobbnak láttam magamat ezen előadás meggyőző hatására rábízni. Ha ezzel megismerkedett, akkor vagy máris egy véleményen van velem, vagy pedig e tényszerű bizonyítás alapján immár könnyen lehetségessé válik a nézetek egyeztetése.

Ezáltal egy rendkívül lényeges dolgot érnénk el! Akkor Ön velem együtt meg lesz győződve arról, mily nagy javulást lehetne elérni a szegényebb osztályok helyzetében már 8—10 milliónyi közvetett adó elengedésével is.

Továbbá ezt nem is szükséges a közvetlen adók révén kiegyenlíteni — bármily előnyös lenne ez már magában is —, hanem több mint elégségesen pótolhatók lennének a legutóbb általam kifejtett rendszabályokkal, habár ezek maguk is csak példaszerű mintái egy nagyobb, összefüggő rendszabályegyüttesnek.

E tekintetben Excellenciád szilárd meggyőződését kivívni oly fontosnak tartom, s minden oldal számára annyira gyümölcsözőnek, hogy — mivel a hónap közepén három hónapra elutaznék — kész vagyok Excellenciádnál egy második megbeszélésre megjelenni, ha a napot meghatározná.

Legutóbb Excellenciádnak azon nézetemet nyilvánítottam, hogy a jelen körülmények között egy második megbeszélés hasznot hajtó nem lehetne, most viszont annyival is inkább hajlamos lennék rá, mert a legutóbbi rendszabályok*, amelyeket időközben hoztak, igen végzetes természetűek, ha nem is közvetlen, de távolabbi következményeik miatt. E rendszabályok, nézetem szerint, éppoly kevéssé szolgálják a monarchia érdekeit, mint a Haladó Pártét, hanem ha valakit, akkor — nyíltan meg kell állapítanom — egyes-egyedül azt a speciális pártot szolgálja, amelyhez magam is tartozom, a forradalmi pártot!

Annál önzetlenebb és őszintébb dolog részemről, ha Excellenciádhoz így szólok: ha Excellenciádnak valóban az a szándéka, amint kijelentette, hogy egy napon a koronát ama bizonyos for-

* A levél a június 1-én kiadott sajtórendeletre utal, amely két figyelmeztetés után lehetővé tette az újságok közigazgatási úton való betiltását. – *Szerk.*

dulatra, az általános választójog proklamálására és a néppel való szövetségre ösztönözze, akkor a továbbhaladás e pályán csak arra szolgálhat, hogy az Ön számára saját szándékainak keresztülvitelét *lehetetlenné*, a korona és a nép közötti szövetséget pedig mindenképp teljesen kivihetetlenné tegye! Olyan hangulatot teremtene, amely még a korona legőszintébb szándéka esetében is kizárna minden összefogást a néppel.

Ez persze egyenesen az általam képviselt eszmék végső győzelméhez vezetne, de immár nem azon a békés, s az egész társadalom számára jótékony úton, amelyet Excellenciád legutóbb számomra kilátásba helyezett.

Mint ellensége, ám nyílt és becsületes ellensége a fennálló rendnek, úgy érzem, hogy ha Excellenciád nézeteimet egyszer már hallani kívánta, lojalitásom kötelez, hogy mindezt nyíltan kimondjam, s készen állok ennek szóbeli, részletesebb indoklására is.

Utoljára hagytam azt a megjegyzést, hogy legutóbbi megbeszélésünk tényéről valami valahonnan, úgy tűnik, kiszivárgott. Bármily kevéssé is szükséges tevékenységemet a *teljes* nyilvánosság fényétől óvni, a *fél*nyilvánosság révén torzító látszat keletkezhet, s engedje meg ezért Excellenciád, hogy ezt tudomására hozzam.*

Kiváló nagyrabecsüléssel
Excellenciád tisztelője,
F. Lassalle

Gustav Mayer: Bismarck und Lassalle. Ihr Briefwechsel und ihre Gespräche. Dietz 1928. 59—62. old. (A továbbiakban: Mayer: Bismarck.)

FRANZ ZIEGLER LASSALLE-HOZ

Berlin, 1863. június 16.

...Egy engem mélyen megrendítő megfigyelést tettem. Szenvedéseim évei alatt ugyanis nyilván *olyan* fokban összpontosítottam

* Az eredeti fogalmazványban, amely szintén fennmaradt, a levél vége így hangzik: „engedje meg Excellenciád, hogy különleges diszkrécióját kérjem e levél számára". — *Szerk.*

figyelmemet az ellenfelek aljasságaira, hogy teljesen elmerültem gondolataimban.

Feltűnt nekem, hogy már alig tudtam egy szót is brosúráim tartalmából.

Most — állandóan hamarosan bekövetkező halálom előérzetében — átrostálom irataimat, amelyek eddig Brandenburgban rejtőztek. Találok köztük olyanokat, amelyek legelmélyültebb tanulmányaim eredményeit tartalmazzák, amelyekre már nem is emlékeztem. Így a harmincas évekből saját kezűleg írt fejtegetéseket Tacitus „Historiae" és „Annales" c. műveihez, amelyek megleptek.

Sok más egyes cédulákra van írva, amelyek közül egyet csatolok Önnek és, hogy elolvashassa, ide másolom. Haljak meg, ha tudom, honnan kivonatoltam, de mindenesetre túlmegy 1848-on és olyan, mintha az Ön borsúráiból írtam volna ki: „Ha e tragikus képen, amelyet történelemnek neveznek, a jellemző vonás vérrel van festve, akkor a társadalom kétségkívül beteg, de van még kilátása a fennmaradásra. Ám ha a jellemző vonás már csak piszokkal fejezhető ki, akkor a társadalom átalakulóban vagy lehanyatlóban van." (Figyeljetek fel erre ma!)

„Ahol az egyenlőség nem létezik, ott a szabadság hazugság. A társadalom csak a képességek egyenlőtlensége révén létezhet; ám nagyobb képesség ne járjon együtt nagyobb jogokkal, csak nagyobb kötelességekkel terheljen. A munkások rabszolgák voltak, majd jobbágyok, azután bérmunkások, a feladat az, hogy társultakká tegyük őket."

Lassalle!

„Ez az eredmény csak egy demokratikus hatalom tevékenysége által érhető el."

Lassalle!

„Demokratikus az a hatalom, amely a népszuverenitást elvévé, az általános választójogot kiindulóponttá, s a szabadság, egyenlőség, testvériség jelszavának megvalósítását céljává teszi."

Lassalle!

„*Az állam* kötelessége, hogy *átvegye* az olyan ipari reformok kezdeményezését, amelyek alkalmasak a munka olyatén megszervezésére, hogy ennek révén a munkások bérmunkásokból társultakká válnak."

Lassalle!

„Fontos, hogy az egyéni hitel általi beruházást az *állami hitel* általival helyettesítsék."

Lassalle! Lassalle! Lassalle!

„Az erős és tisztességes polgárnak az állam tartozik azzal, hogy munkát adjon neki."

Mindig igazságtalannak tűnt nekem, mikor Ön azt mondotta, hogy ezeket a dolgokat nem tanulmányoztam vagy nem vettem figyelembe; most minden olyan volt, mint régi reminiszcenciák jó időkből, de nem tudtam újból kapcsolatba kerülni velük.

Szörnyűséges pusztulás dúlt vagyonomban, javaimban, irataimban, testemben és szellememben, olyan ár öntötte el mindezt, hogy nagy fáradsággal, nehezen fellélegezve újból felszínre tudtam ugyan kerülni, de az ár sok mindent visszahozhatatlanul elsodort. Isten oltalmazza Önt! Nem ismerek Önnél *aliquis ultort**.

Őszinte híve,
Ziegler

Mayer: Briefe, V. 187. és köv. old.

LASSALLE A „VOLKS-ZEITUNG" SZERKESZTŐSÉGÉHEZ BERLINBE

Düsseldorf, 1863. szeptember 30.

Még a liberális lapok között is, amennyire figyelemmel kísértem őket, Önök voltak az egyedüliek, akik a solingeni gyűlésről *csak* az *Elberfelder Zeitung* hazug beszámolóját közölték, ezzel szemben, eltekintve a miniszterelnökhöz küldött táviratomtól, az Általános Német Munkásegylet titkárságának *beszámolóját* teljesen — *egyetlen* szót sem szólva róla — *elhallgatták*. Még a *Kölnische Zeitung* is — amely pedig igazán nem barátságos orgánum irányomban — ezúttal terjedelmesen csak a titkárságnak önmagáért

* Szójáték: „aliquis ultra" [„mindenkinél különbet"] helyett „ultor": bosszúállót. — *Szerk.*

beszélő beszámolóját tette közzé, az *Elberfelder Zeitung* beszámolójából pedig — amelynek hamis volta saját belső ellentmondásaiból eléggé kitűnt — csak töredékeket. Valamennyi többi lap, akármilyen kajánul és ellenségesen viselkedett is, legalább *mindkét* beszámolót terjedelmesen szembeállította egymással!

Önöknek adatott meg, hogy elvigyék a pálmát!

Felszólítom hát Önöket, hogy utólag ezt a beszámolót — amelyet ezért itt ismét csatolok —, valamint az én *„Nyílt felhívásomat a solingeni munkásokhoz"*, amelyet már megkaptak, kinyomassák, különben ettől az órától fogva Önöket *par excellence [kiváltképpen] hazug lapnak nevezem, amelynek egyetlen célja az olvasóközönség rendszeres és állandó félrevezetése!*

Ez alkalommal ismétlik azt a koholt vádat, hogy én a reakció érdekében ténykedem! Hogy kiért ténykedem én?

A Haladó Párt érdekében bizonyára nem!

Ám hogy még kevésbé ténykedem a reakció érdekében, azt látni fogják a rajnai beszédemből, amelyet két napon belül be fogok küldeni Önöknek, felszólítva Önöket arra, hogy ebből *tetszés szerinti terjedelmű kivonatokat* ismertessenek olvasóközönségükkel — hacsak nem akarják szándékosan és konokul megtartani tájékozatlanságában!

Tisztelettel
F. Lassalle

Mayer: Briefe, V. 232 és köv. old.

LASSALLE BISMARCKHOZ

(Berlin, 1864. január vége?)

Excellenciád!

Mai megbeszélésünk, amelyet én, mivel Önt annyira elfoglaltnak láttam, valóban nem akartam folytatni, most arra késztet, hogy — dacolva a veszéllyel, hogy fantasztikusnak fogok tűnni — hangot adjak a lelkem mélyéből feltörő óvásnak, amelyre Ön súlyt fog helyezni, mivel erre érdemesnek fogja találni. Az általános és

közvetlen választójogot a háború* *előtt kell* megadnia, mivel azt sem a háború *alatt*, sem pedig *utána* nem adhatja meg. *Alatta* nem, mert akkor, ahogyan azt saját maga is láthatja, csupán a gyengeség jelének tűnhetne, s ahelyett, hogy megköszönnék Önnek, egy Ön ellen irányuló pozícióvá változtatnák át.

A háború *után* sem, s ennek száz oka közül csak egyet kívánok említeni. Miért tehet Ön békében meg mindent, amit csak kíván? Miért ismertem én el már a múlt májusban, hogy, amennyiben külországi konfliktus fel nem merül, országunk még a legdühödtebb abszolutizmust is el fogja tűrni? Miért mondtam Önnek, hogy e rendszert aztán az első háború összetörné?

Békében a *magánélet* érdeke az, amely széltében-hosszában uralkodik, s ez a nép hangulatát közömbösségbe ringatja, legyenek a körülmények bármilyenek is.

Tökéletesen *ellentétes* hangulat lép azonban fel minden háború alkalmával bizonyos időtartamra és bizonyos mértékig. Egészen másként felhevült légkör keletkezik, s a *közélet* pátosza most éppoly módon válik uralkodóvá, amiként béke idején a magánéleté.

A nép hangulata, amely *akkor* megnyilvánul, semmiképpen sem cserélendő össze azzal a „közvéleménnyel", amelyet az újságok képviselnek.

Úgy tűnik *előttem*, *több* mint merészség azt akarni, hogy hagyjuk e hangulatot kialakulni, ameddig Ön az országgal szemben a jelenlegi negatív álláspontot foglalja el. A háború *után* a választójogot nem fogja tudni többé megadni, mert már a háború *idején* — ha ez valamelyest is elhúzódó, valamennyire kiterjedő háború lesz; márpedig senkinek sem adatott meg, hogy ezt befolyásolja — lázadások és felkelések fognak kitörni. Ha feltesszük is, és elismerjük, hogy Ön ezeket katonai erővel leveri, amennyiben újra polgárvér folyik, a dolgok alakulása teljesen megváltozik, s az, amit Ön akart, *lehetetlenséggé* változik. Mindkét oldalról. A *király* részéről is, mert akkor vagy az Ön személyében látná a kiontott vér okát, és Önt elejtené, vagy pedig, ha ez nem követ-

* 1864. február 1-én tört ki a Dánia elleni háború, amelyben a poroszok oldalán az osztrákok is harcoltak. A hadműveletek május 12-ig tartottak. — *Szerk.*

kezik be, semmiképpen sem lesz többé rávehető arra, hogy az általános választójogra magát rábízza. S még sokkal inkább a *nép* részéről. Mert mihelyt újra polgárvért ontanának, akkor a *nép érzései* miatt lehetetlenné válna minden kapcsolat az Ön kormányával és egyáltalán a királysággal, és a történelem a maga talán nem gyors, de végzetes útjára lép.

E felkelések, ismétlem, *elkövetkeznek* majd, s a polgárvér omlani *fog*, hacsak valamelyest is tartós és kiterjedt háborúba keveredünk, ameddig a kormánnyal szembeni jelenlegi ellenszenv a nép közt él.

Akkor aztán a dolgok a maguk itt vázolt komor menetét követik, s az egyetlen képzelgés, amellyel magamat vádolhatom, az, hogy szerettem volna a dolgok e gyászos irányát megváltoztatni, és meg is kíséreltem.

Többet nem mondhatok, de Excellenciád az én nagyon szomorú elégtételemre azt fogja tapasztalni, hogy az általam itt megjósolt események bekövetkeznek.

Rakja az ember rendbe *a maga háza táját, mielőtt* hadba vonul.

Excellenciád az általános és közvetlen választójogot vagy a háború *előtt* fogja oktrojálni, vagy *soha!* Ennek bizonyságára, úgy hiszem, feltehetem történelmi előrelátásom egész becsületét, amelyre eleddig okom volt némiképpen büszkének lennem. Dixi et salvavi animam meam.*

Kiváló nagyrabecsüléssel
Excellenciád tisztelője,
F. Lassalle

Mayer: Bismarck. 87–88. old.

LASSALLE A HÚGÁHOZ

Berlin, 1864. március 13.

Szeretett Gyermek!

Tegnap nagy csata folyt: hazaárulási pörömet tárgyalta az állami ítélőszék. Kemény nap volt. A főállamügyész személyesen képviselte a vádat, s csak ezt a csekélységet indítványozta: 3 évi

* Szóltam, és megmentettem lelkemet (megnyugtattam lelkiismeretem). – *Szerk.*

fegyház, 5 évi rendőri felügyelet és 100 tallér pénzbírság. Az ülés 10 órától 6 óráig tartott. Én négy órán át védekeztem, helyenként egy hürkániai királytigris dühével! Három-négyszer a dühükben az ülőhelyükről felugró bírák valóságos üvöltése szakított félbe. De oroszlánjaimat éppoly jól megfékeztem, mint Batty. Provokáltam őket — vonják meg tőlem a szót, ha akarják. De amíg nálam a szó, beszélni fogok, olyan szabadon, mint az égi madár. Nem merték megvonni a szót, mert ez nyilvánvalóan ok lett volna egy semmisségi eljárásra. Így hát felindultságukból mindig újból visszaestek az engedékenységbe, én meg, a kancsukát erősen suhogtatva, mindig bátran folytattam.

Amikor a bírák visszavonultak tanácskozni, az egész hallgatóság rendkívül komor látványt nyújtott. Sok barátom volt jelen, s közülük egy sem akadt, aki ne tartott volna elveszett embernek. Ilyen benyomást keltettek a megkeseredett bírák. Dorn, aki nézőként jelen volt, s aki, mint a többiek is, csaknem éhen veszve hűségesen kitartott, ezt mondta nekem: az állami ítélőszék még soha senkit nem mentett fel. Azt tanácsolta, utazzam el gyorsan, s helyezzem magam biztonságba. Ugyanezt a tanácsot adta Holthoff, aki szintén nem hitt már szemernyit sem a felmentésben. Ugyanezzel a tanáccsal estek nekem összes barátaim. Ám én nem tartottam magamhoz méltónak, hogy elleneim a hátamat lássák. Kitartottam, mint szikla a viharban, jóllehet elmarasztaló ítélet esetén biztos volt azonnali letartóztatásom, s már magam sem hittem felmentésemben, olyan nagy volt a megkeseredettség.

Hogy az ugyancsak jelenlevő grófné mit szenvedett eközben, azt elképzelheted!

Így vártam be a bírák visszatérését.

Életemben *negyedízben* álltam szemben a teljes megsemmisülésssel.

Végül jöttek, és kihirdették — *felmentésemet*.

Látnod kellett volna barátaim örömét, különösen a grófnéét és Bucherét, aki csaknem bukfencet hányt! És a főállamügyész ábrázatát, aki olyan volt, mint egy macska, amelyik ecetet ivott! Az elnök most nagyon szívélyesen felém sietett, kifejezte csodálatát a hangom iránt, részvétét, amiért ezt annyira megerőltettem, mivel az ügyiratokból tudja, hogy torokbántalomban szenvedek,

és most azt állította, hogy csak torkom érdekében figyelmeztetett olyan gyakran mérsékletre!

Azt hiszem, igazán ez volt az első felmentő ítélet, amelyet az állami ítélőszék előtt kihirdettek.

Te vagy az első, akinek erről hírt adok, és alighanem az egyetlen, kivéve hogy még tegnap két sort írtam szeretett anyánknak.

Látod tehát, hogy ez alkalommal jóváteszem különbeni nem írásomat.

Persze, ezúttal még egy egészen különös okom is van erre: Ugyanis egy fiatal hölgy, aki néhány hétre von C...néhez, Bécsben férjnél levő nővéréhez utazott, ismeretséget óhajt kötni veled, és ő az, aki által ezt a levelet megkapod.

Hogy milyen szép, azt első pillantásra látni fogod, rövid ismeretség után pedig, hogy milyen szeretetre méltó. Nem fogsz hát csodálkozni azon, hogy nagyon érdeklődöm iránta. Viselkedj, kérlek, vele a legnagyobb barátsággal. Ezenkívül azért is különösképpen jogosult kedvességedre, mert ő az első, akitől felmentésem hírét megkapod.

Igen hamarosan Te magad alkothatsz ítéletet tehetségéről. Kiválóan zongorázik, ami nem csoda, mert Bülow tanítványa, aki éppen olyan nagyra tartja, mint én. Házában minden szerda este találkoztunk; szép esték voltak, de most elutazása tönkretette őket. Különben Bülow is elutazott; 10-én Pétervárra ment, és csak április 20-án tér vissza.

A grófné legutóbbi leveledre a legszebbeket válaszolja. Ma még túlságosan kimerült a nagy csatától ahhoz, hogy maga írjon, de majd legközelebb.

Szép védencem ezt a levelet néhány kísérő szóval fogja eljuttatni Hozzád. Elvárja, hogy azután látogatásra hívod magadhoz.

Még egyszer: legyél hozzá nagyon kedves, és válaszolj mielőbb

Ferdinándodnak

Ez a levél olyan hosszú, hogy fölér öt leveleddel, és így most négy levéllel vagy adósom.

Intime Briefe Ferdinand Lassalles an Eltern und Schwester. Eduard Bernstein kiad. Berlin 1905. Buchhandlung Vorwärts. 146–148. old. (A továbbiakban: Intime Briefe.)

(1864. március vége)

Szeretett Húgom!

Mivel leveled azonnali választ igényel, inkább mindjárt válaszolok, nehogy megfeledkezzem róla.

Szórakoztatott az, amit von C.-néről írsz. Eredetileg balett-táncosnő volt, végül különböző históriák után férjhez ment, mint mondják, egy nagyon gazdag bécsi férfihoz. S z ü k s é g e tehát nem volna arra, hogy „kurtizán" legyen — amin én mindig a pénzhez való viszonyt értem. Ha mégis folytatja, ez annak a bizonyítéka, hogy milyen nehéz bizonyos szokásokról letenni. De ha csak pontatlan kifejezést használtál, ha nem érdekből, hanem csak úgy érdek nélkül ledérkedik, akkor ez nagyon elismerésre méltó és egészen más valami! — Egyébként igazad van abban, hogy vele kapcsolatban úgy vigyázol magadra, ahogyan azt körülményeid megkívánják.

Ami pedig az én imádott donnámat illeti, akinek jóhírén itt Berlinben nővérének életútja természetesen leheletnyi foltot hagyott, ám akiről mégsem tud senki semmi igazán rosszat mondani, úgy látszik, hozzá fűződő kapcsolatomat túlságosan komolyan fogod fel.

Nehéz is erről a kapcsolatról pontos meghatározást adni. De a dolog így áll: érzékeimre és érzéki fantáziámra nagy, sőt óriási hatást gyakorol. De voilà tout [ez minden]!

Akaratom bástyáján még egy gombostűfejnyi rést sem ütött, és ez nehezen fog valaha is sikerülni neki.

Ehhez hozzájárul, hogy ő — mint hiszem — valójában annyit törődik velem, mint én, mondjuk, egy régi nadrággal, viszont elhatározta, hogy ha én már egyszer belészerettem, rávesz majd, méghozzá erényes ellenállásával, hogy feleségül vegyem! — Ez éppen a megfelelő eszköz esetemben arra, hogy felébressze a bensőmben levő zsandárt, s ellenállásomat az *elkeseredésig* fokozza!

Röviden ez a hadviselő felek helyzete! Azt hiszem, és kezdettől fogva azt hittem, hogy a két fél egyike sem fog semmire sem jutni ebben a háborúban! Sem ő, sem én! Egyelőre teljes lemondással adom át magam annak az érzéki mámornak, amit látványa, szeme,

illata gyakorol rám! Annál is lemondóbban engedem át magam ennek a mámornak, mivel ismerem a keblemben lakozó akaratfenevadat, amely minden ostobaságtól megvéd, mihelyt hozzámenekülök és kiengedem ketrecéből, így nem kell semmitől se tartanom.

Igaz, beszéltem arról — és most is lehetségesnek tartom —, hogy átruccanok Bécsbe.

De imádott donnámnak semmi szerepe ebben a szándékban! Senki sem kényszerítette őt arra, hogy Bécsbe menjen, és ha kicsit is fontos volnék neki, nyugodtan maradhatott volna Berlinben. Mármost elég jól ismersz ahhoz, hogy tudjad: én egy olyan donna miatt, akinek annyira sem vagyok fontos, hogy itt nyugodtan a ... maradjon, a magam részéről nem teszek meg annyit, hogy két napon és éjszakán át utánafussak Bécsbe! Még csak ez kellene!

Az ő személyének tehát semmi szerepe ebben a szándékban. De szerepe volt és van közérzetemnek.

Szörnyű túlerőltetés folytán, óriási erőfeszítések folytán, mindazon felőrlő erőktől, amelyeket a tudomány, a politika, a szenvedély és a harag magában hord, annyira kimerültem, hogy *feltétlenül* felüdülésre van szükségem! Márpedig felüdülésen kizárólag csak szép hölgyecskék társaságát értem! Ez az egyedüli, ami fáradságos munkám után pihentet.

Tudsz-e hát Bécsben szép hölgyek köréről gondoskodni számomra? Ebben az esetben *roppant* valószínű, hogy odamegyek. Ha nem, nem. Mert ez nagyon kiesik utamból, és nehezen egyeztethető össze más útiterveimmel. De olyannyira vágyom arra, hogy szép hölgyikékkel felüdüljek, mint egy óriás az emberhúsra!

Válaszolj tehát erre specifikusan és részletesen. A Te leírásodtól függ nagyrészt elhatározásom!

Mint leveledből kiderül, számomra — de csak nagyon komoly használatra — egy szép Olgát tartottál fenn! Istenem! Ha elég szép, akkor bizonyos feltételek mellett most még a házasság ellen sem volna kifogásom. De nem tudom, miért kelti leveled azt a benyomást, hogy nem nagyon szép. Ebből a szempontból nem dicséred eléggé! Küldd el a fényképét, hogy meggyőződjem róla,

és aztán a gondolatban elkövetett igaztalanságért bocsánatot kérhessek.

Az a gondolatod, hogy április 11-re idejössz, nagyon szép és kedves.

Csak készülj fel kivitelezésére. Mert április 11. előtt nehezen tudnék már Bécsben lenni, bár a grófnéval ezt még megbeszélem. A grófné május 1-ig itt marad — csak énmiattam —, így ebben az időszakban én sem válok meg tőle, és április 11-ére csak akkor mennék Bécsbe, ha velem jönne. Ha nem, akkor csupán májusban juthatnék oda, amikor egyrészt agitációs körutat kívánok tenni a Rajna-vidéken, másrészt a kérdéses szépségű Olgát már nem találnám ott. Így talán jobb lesz októberben. De minderről csevegni fogunk, ha 11-én itt leszel. Ha a grófnével beszéltem, még hozzáírok a levélhez.

Nos, Isten veled! Csókold meg imádott donnámat helyettem, amikor is meg fogsz győződni róla, milyen áthatóan jó illata van a bőrének, legyél hozzá *nagyon* kedves, és nevess magadban azokon a buta eszközökön, amelyeket felhasznált arra, hogy bátyádon diadalmaskodjék! Az ellenkezője hatásosabb lett volna!

Hogy bizonyítsam, milyen őrületesen agyondolgoztam magam, elküldöm neked a Bastiat-Schulzémat, amelyet **nagyon** keresnek Bécsben!

Ferdinándod

P. S. Beszéltem a grófnéval. Nem mehet Bécsbe. Gyere te néhány nappal 11. előtt. Lehetséges, hogy 14-én vagy 15-én visszakísérlek Bécsbe.

Intime Briefe. 148 – 151. old.

LASSALLE SOPHIE VON HATZFELDTHEZ

Düsseldorf, 1864. (május 20.)
csütörtök

Jóságos Grófné!
Írtam már egyszer Önnek Heidelbergbe. Jóllehet nagyon beteg vagyok, igazán kutyául érzem magam, ismét írok Önnek. Végre,

végre, a fáradság nagy része már mögöttem van. Ha Berlinből egészségesen utaztam volna el, akkor mindez csekélység lett volna számomra. De elutazásomkor már egészen rekedt voltam, legalábbis jó kis hurutom volt. A lipcsei beszéd után nyomban rossz állapotba kerültem. Ideérve, azonnal felkerestem Gerhardyt*, s ő pokolkővel kezelt, úgy hogy megint ment a dolog valamelyest. De amikor a solingeni gyűlés véget ért — egy kétórás beszéd —, már teljesen megnémultam. Nedves törülközőkkel, forró groggal és hasonló szerekkel mégis újból annyira rendbe hoztam magam, hogy másnap Barmenben megint tudtam beszélni. Itt eléggé kíméltem magam, hogy másnap Kölnben minden erőm meglegyen. S csakugyan, törülközők és grog stb. segítségével másnap teljes hangerővel rendelkeztem, méghozzá könnyűszerrel tudtam beszélni. Éppen ez csábított el. A szónoklat után egész nap szükségtelenül annyit beszéltem, hogy estére semmi hangom sem volt. Ehhez meghűlés, erős köhögés stb. járult. Mindamellett tegnap beszélnem kellett Wermelskirchenben, s ezt újra sikerült végigcsinálnom, két óra hosszat. De úgy kifáradtam, annyira túlfeszítettem minden erőmet, hogy ma megint nincs hangom, és azonkívül is kimerült, fáradt, bágyadt vagyok, s nagyon rossz a színem.

Szerencsére most vasárnapig pihenhetek. Vasárnap vár rám az utolsó, de legnagyobb megerőltetés — alapító ünnepségünk Ronsdorfban, amely valóban nagyszerű lesz. Utána nyomban Emsbe!

Testileg tehát pillanatnyilag rosszul állok.

Lelkileg viszont itt lépten-nyomon, így a legutóbbi vasárnap és hétfőn és mindenekelőtt tegnap Wermelskirchenben néha egészen lenyűgöző benyomásaim voltak! Ilyet még sohasem láttam! Önkéntelenül is Faust-jelenetek jutottak az ember eszébe! Mind az első rész („Apraja-nagyja mind örül: Hadd éljek én itt emberül!")**, mind pedig a második rész vége, ahol Faust elégedetten, némán áll. Itt már nem pártünnepségről vagy pártgyűlésről volt szó. Az egész népességet valami megnevezhetetlen ujjongás kerítette hatalmába. Én — bár nem mutattam — nem tértem magamhoz egyfajta csodálkozásból, hogy éppen a vidéki közös-

* Az orvosát. — *Szerk.*

** Jékely Zoltán ford. — *Szerk.*

séget tudta az agitáció ilyen erőteljesen megragadni. Állandóan az volt a benyomásom, hogy valahogy így lehetett az új vallások alapításakor! A wermelskircheni egyleti tagság és a wermelskircheni községi illetőség egymást majdnem teljesen fedő megjelölések. (Ugyanígy Ronsdorf.) Ha egyszer csakugyan megvalósul az általános és közvetlen választójog, akkor az olyan községekben, mint Wermelskirchen, Ronsdorf, Solingen nem többségről lesz szó, hanem csak egyhangúságról. A népesség mind egy szálig kivonulna, hogy szavazzon arra a férfiúra, akit én kijelölnék neki.

Csatolva — természetesen az itteni sajtó nem hoz semmiféle részletes közleményt, jóllehet most már olyan lapok, mint a *Düsseldorfer Zeitung* és a *Barmer Zeitung* rövid és letompított beszámolókra rendelkezésünkre bocsátkoztak — a *Düsseldorfer Zeitung* egy beszámolója Barmenről és Kölnről. A solingenit bizonyára még Berlinben megkapta.

Egy Wermelskirchenről szóló, a *Nordstern*nek szánt cikket másolatban mellékelek.

Már most tudatom Önnel — minthogy nem szoktam az Ön szégyentelen módján a legeslegutolsó pillanatra halasztani elhatározásaim közlését —, mivel talán szívesen veszi, ha korábban megtudja, hogy kénytelen vagyok az emsi kúra után egy háromnégy hetes tejkúrára a Rigi gyógyhelyét felkeresni. Frerich és Gerhardy ebben egyetértenek. Talán Ön velem jönne. Legalábbis nagyon reménykedem benne.

Híve
F. L.

Mayer: Briefe, IV. 354. és köv. old.

A fontosabb nevek mutatója

ARISZTOTELÉSZ (i. e. 384–322) – az ókori görög filozófia legegyetemesebb rendszeralkotója. Hatása a későközépkorig jelentős. – 54, 84, 225, 373, 374

ARKWRIGHT, RICHARD, SIR (1732–1792) – angol mérnök, fonógépével forradalmasította a textilipart. – 164, 165

BARROT, ODILON (1791–1873) – francia politikus, 1830 után a dinasztikus ellenzék vezetője, 1848-ban miniszterelnök, 1849-ben lemondattak. – 403

BASTIAT, FRÉDÉRIC (1801–1850) – francia közgazdász, közíró, államférfi, Proudhon és a szocializmus ellenfele a februári forradalom idején. – 261, 263, 286, 288, 297, 355, 362–63, 371, 392, 421

BAUER, BRUNO (1809–1882) – német ifjú-hegeliánus filozófus, polgári radikális, később nemzeti liberális politikus. – 282

BECKER, HERMANN HEINRICH (1820–1885) (a „vörös Becker") – az élesen ellenzéki *Westdeutsche Zeitung* szerkesztője 1847–1850-ben, a kölni kommunistaper egyik vádlottja, – 404, 405

BENNINGSEN, RUDOLF V. (1824–1902) – liberális német politikus, a kisnémet egység híve. – 344

BERLIER, THÉOPHILE, GR. (1761–1844) – francia történész, a konvent elnöke, a Közjóléti Bizottság tagja. – 138–39

BERNAYS, JAKOB (1824–1881) – német klasszika-filológus, a boroszlói rabbiszeminárium, majd a bonni egyetem tanára. – 82, 90

BERNSTEIN, AARON (1812–1884) – német publicista, irodalmár, filológus. 1849-ben alapított demokratikus lapját, az *Urwählerzeitung*ot 1853-ban betiltották. Ezután alapította a *Volks-Zeitung*ot. – 325–26, 385, 390, 392

BERNSTEIN, EDUARD (1850–1932) – német szociáldemokrata teoretikus, Lassalle műveinek egyik első kiadója. – 41, 47, 52, 58, 418

BISMARCK, OTTO V. HG. (1815–1898) – diplomata, államférfi, porosz miniszterelnök (1862–1872, 1873–1890), birodalmi kancellár (1871–1890). – 39, 45, 67, 71–73, 75, 245, 246, 247, 319, 321, 322, 331–32, 338, 339–40, 343, 351, 409–11, 414–16

BIXIO, JACQUES-ALEXANDRE (1808–1865) – francia tudós és politikus. – 403

BLANC, JEAN-JOSEPH-CHARLES-LOUIS (1811–1882) – francia kispolgári szocialista újságíró és közíró. 1848 őszén Londonba emigrált. – 404

BLANKENBURG, KARL HENNING MORITZ V. (1815–1888) – porosz konzervatív jobboldali politikus, 1852 óta képviselő. – 385

BLIND, KARL (1826–1907) – német politikus és újságíró, kispolgári demokrata. 1849 után Londonba emigrált. – 404

BOECKH, AUGUST (1785–1867) – kiváló német ókorkutató, különösen a görög tudomány, technika és filozófia, valamint a feliratok tudósa. – 84, 85, 91, 184

BONAPARTE, JÉRÔME-NAPOLÉON-JOSEPH-CHARLES-PAUL, Napóleon herceg (gúnyneve *Plon-Plon*) (1822–1891) – III. Napóleon unokaöccse és segítőtársa politikai intrikákban. – 36

BORSIG, JOHANN KARL FRIEDRICH AUGUST (1804–1854) – boroszlói ács fiaként hatalmas vas- és gépgyárak alapítója lett. – 196, 198

BÖRNE, KARL LUDWIG (1786–1837) – kritikus, irodalmár és publicista, kispolgári demokrata. – 56–57

BRANDIS, CHRISTIAN AUGUSTUS (1790–1867) – német ókorkutató, az ógörög filozófia történetének professzora Berlinben és Bonnban. – 88

BRUTUS, MARCUS IUNIUS (kb. i.e. 79–42) – római államférfi, a Caesar elleni összeesküvés résztvevője. – 96

BUCHER, LOTHAR (1817–1892) – német publicista; 1848-ban a forradalmi mozgalom balközép-szárnyán állt, majd emigrációban élt. Később liberális politikus, majd Bismarck híve. – 64, 293, 312, 417

BUCHEZ, PHILIPPE JOSEPH BENJAMIN (1796–1865) – francia közíró, saint-simonista, majd katolikus színezetű szocialista. – 57, 77

BUNSEN, CHRISTIAN KARL JOSIAS, FREIHERR V. (1791–1860) – német tudós és államférfi, nyelvfilozófus és ókortörténész. – 136

BÜCHNER, LUDWIG (1824–1899) – német filozófus, politikus. 1848-ban a kispolgári demokratikus forradalmárok balszárnyához tartozott. Ellenezte önálló munkásszervezetek létrehozását. – 68, 301

BÜLOW, HANS GUIDO (1830–1894) – német zongoravirtuóz, 1854–64 közt Berlinben élt, s ott porosz királyi udvari zongorista címet is kapott. – 418

BÜRGERS, HEINRICH (1820–1878) – a Kommunisták Szövetségének tagja. A kölni kommunistaper egyik vádlottja 1852-ben. – 384, 405

BYRON, GEORGE NOËL GORDON, LORD (1788–1824) – a romantika nagy angol költője. – 5

CARLOS, DON (1545–1568) – II. Fülöp spanyol király fia. Apja börtönbe záratta, ahol meg is halt. Schiller drámájának hőse. – 98

CATO, MARCUS PORCIUS, az idősebb (i. e. kb. 234–149) – római államférfi és közíró, a Karthágó elleni háború és az ősi erkölcsi elvek hirdetője. – 94

CERES – római gabonaistennő, a „plebeius istenhármas" egyike. – 281

CHYTRÄUS, DAVID (1531–1600) – lutheránus német teológus, Melanchton tanítványa, teológiai művek és egy „Cronicon Saxoniae ab a. 1500 ad a. 1595" c. mű szerzője. – 96

CICERO, MARCUS TULLIUS (i. e. 106–43) – római államférfi, szónok és közíró, eklektikus filozófus. – 54

CLOŞCA, IUON (1750–1785) – erdélyi parasztvezér, Horia társa, az 1784-es felkelés egyik vezetője. – 56

CREUZER, GEORG FRIEDRICH (1771–1858) – német ókorkutató, filológusprofesszor, a görög mitológia kutatója. – 9, 84, 85

DÁVID – a Bibliában szereplő király, aki szent révületben táncolt a frigyláda előtt. – 390

DIETERICI, KARL FRIEDRICH WILHELM (1790–1859) – német nemzetgazdász és statisztikus, a berlini egyetem államtudományi professzora. – 271–73

DÖNNIGES, HELENE V. (1845–1911) – Franz v. D. bajor diplomata és történész lánya, Lassalle menyasszonya, később Janko von Rakowitza felesége. – 76–77

DRONKE, ERNST (1822–1891) – német jogász, publicista, a Kommunisták Szövetségének tagja, a *Neue Rheinische Zeitung* egyik szerkesztője. A forradalom után emigrált. – 402, 404

DUNCKER, FRANZ GUSTAV (1822–1878) – a polgári Haladó Párt politikusa, könyvkiadó. – 40

ECK, JOHANN (MAIER) (1486–1543) – német teológiaprofesszor, Luther és a reformáció ellenfele. 1519. június 27-től július 13-ig vitázott Lutherrel Lipcsében. – 301

ENGELS, FRIEDRICH (1820–1895) – Marx társa, a tudományos szocializmus egyik klasszikusa. 1848 óta kapcsolatban állt Lassalle-lal. – 22, 24, 26, 28, 32, 33, 38, 40, 43, 53, 54, 56, 57, 60, 71, 78

ERASMUS, DESIDERIUS (ROTTERDAMI) (kb. 1467–1536) – humanista tudós, nagy hatású felvilágosult könyvek szerzője, sok ókori mű szövegének gondozója. – 95

FAUCHER, JULIUS (1820–1878) – német ifjúhegeliánus közíró, politikus, a szabadkereskedelem híve. 1850-től 1861-ig emigráns Londonban. – 286, 291, 299, 362

FERDINÁND, V. (1793–1875) – osztrák császár, magyar és cseh király 1835–1848 közt. – 6

FERENC JÓZSEF, I. (1830–1916) – osztrák császár és magyar és cseh király (1848-tól). – 102

FERGUSON, ADAM (1723–1816) – skót filozófus, művelődéstörténész. Idézett, 1766-ban megjelent fő műve népszerű volt. – 387

FICHTE, JOHANN GOTTLIEB (1762–1814) – német filozófus, a francia forradalom radikális irányzatának híve, szubjektív idealista. – 42, 43–45, 50, 52, 53, 54, 180, 215–42, 336, 387, 388

FIESCO, GIOVANNI LUIGI (1524–1547) – genovai gróf, aki kevélységből és bosszúvágyból fellázadt a genovai doge ellen, de a felkelés éjszakáján a kikötőbe fulladt. Schiller tragédiájának hőse. – 8

FREILIGRATH, FERDINAND (1810–1876) – német forradalmár költő. 1851-től 1868-ig Londonban emigráns. – 28

FRIEDLÄNDER, FERDINAND – Lassalle sógora. – 12, 29

FRIGYES, II. (NAGY) (1712–1786) – porosz király (1740-től), híres hadvezér, a Habsburgok ellenlábasa, felvilágosult abszolút uralkodó. – 5, 6, 15, 55, 56, 119

FRIGYES, III. (SZÁSZORSZÁGI, BÖLCS) (1463–1525) – szász választófejedelem (1486-tól), Luthert Wartburg várában rejtegette. – 94

FRIGYES VILMOS (1620–1688) – brandenburgi választófejedelem (1640-től), a „Nagy Választófejedelem". – 205, 206

FRIGYES VILMOS, I. (1688–1740) – porosz király (1713-tól), Frigyes Vilmos választófejedelem unokája, Nagy Frigyes apja. – 205

FRIGYES VILMOS, IV. (1795–1861) – porosz király (1840-től), I. Vilmos porosz király, majd német császár apja. – 24, 71

FRITZSCHE, FRIEDRICH WILHELM (1825–1905) – német forradalmár munkás, az 1848–49-es forradalom óta a mozgalom élvonalában. Később a Birodalmi Gyűlés tagja. – 59

GANS, EDUARD (1797–1839) – német elméleti jogász, jogtörténész, a négykötetes „Örökösödési jog a világtörténelmi fejlődésben" c. mű szerzője. – 131

GARIBALDI, GIUSEPPE (1807–1882) – olasz forradalmár, az olasz egységért vívott harc népi vezére. – 34, 101, 113

GARNIER-PAGÈS, LOUIS-ANTOINE (1803–1878) – francia mérsékelt polgári politikus és történész, az 1848. évi ideiglenes kormány tagja. – 291

GOETHE, JOHANN WOLFGANG V. (1749–1832) – a kor legnagyobb német költője. – 98, 222–23, 356, 385, 387, 388, 391, 392, 393

GRACCHUS, TIBERIUS SEMPRONIUS (i. e. 163–133) és GAIUS SEMPRONIUS (i. e. 153–121) – fivérek. Néptribunokként a plebeiusok jogaiért harcoltak; mindkettőt megölték. – 281

GRÜN, KARL (álneve: Ernst von der Haide) (1817–1887) – német demok-

rata publicista, 1850-től 1861-ig emigránsként Brüsszelben élt. – 398, 399

GUIZOT, FRANÇOIS (1784–1874) – francia történetíró és államférfi; Lajos Fülöp 1847-ben miniszterelnökké nevezte ki. – 170

HAGEN, THEODOR (1823–1871) – a Kommunisták Szövetségének tagja. – 404

HATZFELDT, EDMUND, V. WEISSWEILER, GR. – német földesúr, Sophie v. H. férje. – 15–22, 26–27, 396–99

HATZFELDT, FRANZ LUDWIG, V. WILDENBURG-SCHÖNSTEIN (1756–1827) – német földesúr, 1803-tól herceg. – 15

HATZFELDT, PAUL MELCHIOR HUBERT GUSTAV, V. WILDENBURG, GR. (1831–1901) – Sophie v. H. kisebb fia. Diplomata, madridi, majd sztambuli követ, 1882-től porosz államminiszter, külügyi államtitkár. – 16, 17, 19, 405

HATZFELDT, SOPHIE V., GR. (1805–1881) – Franz Ludwig hg. lánya. 1822-ben férjhez ment gróf Edmund H.–Weissweilerhez. – 15–22, 25, 26–28, 63, 70, 395–99, 405, 417, 418, 421–23

HEGEL, GEORG WILHELM FRIEDRICH (1770–1831) – porosz filozófus, a klasszikus német bölcseleti fejlődés betetőzője. – 8–9, 10, 29, 43, 84, 128–30, 131, 132–35, 225, 229, 230, 233, 234, 235, 241, 387, 390–91, 392

HEINE, HEINRICH (1797–1856) – a német romantika nagy költője; utolsó évtizedeiben Párizsban élt, s kapcsolatban állt a forradalmi körökkel. – 12–15, 18, 20, 24, 395–400

HEKUBA, HEKABÉ – az Iliászban Hektór trójai hős anyja, aki elesett fiát nagy fájdalommal gyászolta. – 13

HÉRAKLEITOSZ, AZ EPHESZOSZI (kb. i. e. 540–kb. 480) – a görög filozófia egyik legnagyobbja, a dialektika rendszerének kidolgozója. – 9–10, 25–26, 28–29, 30, 34, 40, 81–91, 379

HERDER, JOHANN GOTTFRIED (1744–1803) – német irodalmár és történelemfilozófus, a felvilágosodás eszméinek terjesztője. – 89

HERMANN, JOHANN GOTTFRIED JAKOB (1772–1848) – német klasszika-filológus, az ógörög poétika kutatója. – 85

HESS, MOSES (1812–1875) – német politikus, közíró. A *Rheinische Zeitung* egyik alapítója, az Igazak Szövetségének, majd a Kommunisták Szövetségének tagja, később Lassalle híve. – 316

HILDEBRAND, BRUNO (1812–1878) – német közgazdász, statisztikus, államtudományi professzor Marburgban, Zürichben, Bernben majd Jenában. – 295

HINCKELDEY, KARL LUDWIG FRIEDRICH V. (1805–1856) – porosz rendőrtisztviselő, Berlin rendőrfőnöke, majd belügyminisztériumi főosztályvezető. – 315, 328

HOFFMANN, ERNST THEODOR AMADEUS (1776–1822) – porosz romantikus elbeszélő. – 5
HORATIUS, QUINTUS H. FLACCUS (i. e. 65–8) – Augustus császár korának nagy költője. – 81
HORIA (VASILE NICOLAE URSU) (1730–1785) – erdélyi parasztvezér. Cloşca és Crişan nevű társaival 1784-ben felkelést szervezett. – 56
HORN, ANTOINE, JOSEPH, GR. (1698–1720) – főúri bűnöző, a Grève-téren végezték ki. – 159
HUBER, VICTOR AIMÉ (1800–1869) – német szociálpolitikus, irodalomtörténész, az államilag támogatott munkásszövetkezetek híve. – 255, 258, 272, 275, 304–06
HUGO, VICTOR-MARIE (1802–1885) – francia haladó romantikus költő, író, politikus. – 5
HUMBOLDT, ALEXANDER, FREIHERR V. (1769–1859) – neves porosz természettudós, a berlini egyetem és akadémia egyik irányítója. – 29
HUTTEN, ULRICH V. (1488–1523) – német humanista, költő, a reformáció híve. Sickingenhez csatlakozott 1521-ben. – 31, 33, 92–100, 343
JÓKAI MÓR (1825–1904) – a legnépszerűbb romantikus magyar író. – 5
JÓZSEF, II. (1741–1790) – német-római császár (1765-től), magyar király (1780-tól). A felvilágosodás meggyőződéses híve, terjesztője. – 6, 7, 8, 55, 56
JULIAN – Lassalle így említette H. Julian *Schmidtet* (l. ott), az „apostata" Julianus császárra utalva.
JULIANUS, FLAVIUS CLAUDIUS (332–363) – római császár, a kereszténység ellenfele, az ősi római hagyományok ápolója. – 136–37, 141
JULIUS CAESAR, GAIUS (i. e. 100–44) – római államférfi és hadvezér. – 394
JUSTINIANUS, I. (482–565) – a keletrómai birodalom császára (527-től); a római jogot rendszereztette és Institutióiban egybefoglaltatta. – 142–43
KANT, IMMANUEL (1724–1804) – a klasszikus német filozófia első nagy képviselője. Mint természettudós és politikai gondolkodó is nagy jelentőségű. – 44, 89, 221–23, 225–30, 387
KÁROLY, V. (1500–1558) – spanyol király, majd német-római császár (1519–56). – 100
KÁROLY (1685–1740) (VI. K. néven német-római császár, III. K. néven magyar király (1711-től) – a Habsburg-ház utolsó férfisarja. – 5
KATALIN, II. (1729–1796) – III. Péter cár felesége. Férjét a trónról eltávolítva Oroszország cárnője lett (1762–1796). – 55
KING, GREGORY (1648–1712) – angol közgazdász. – 376

KOSSUTH LAJOS (1802–1894) – magyar államférfi, 1849-től emigrációban. – 102

KÖRNER, THEODOR KARL (1791–1813) – neves német költő és drámaíró, aki előbb hazafias verseivel, majd Lützow segédtisztjeként fegyverrel is harcolt Napóleon ellen, s nagyon fiatalon a harctéren esett el. – 207

KUGELMANN, LUDWIG (1828–1902) – orvos, forradalmár, az Internacionálé egyik vezetője, Marx és Engels közeli barátja. – 78

LAJOS, II. (1506–1526) – 1509-től cseh, 1516-tól magyar király. – 5

LAJOS, XIV. (a „Napkirály") (1638–1715) – francia uralkodó (1643-tól). – 158, 238

LAJOS, XVI. (1754–1793) – francia király (1774–1792); a forradalmi konvent megfosztotta trónjától, majd kivégeztette. – 202

LAJOS, XVIII. (1755–1824) – francia király (1814–15, 1815–1824), a Napóleon felett győztes koalíció helyezte trónjára. – 170

LAJOS FÜLÖP (1773–1850) – francia király (1830–1848), XVIII. Lajos utódja. Az 1848-as forradalom tette le trónjáról. – 170

LAMARTINE, ALPHONSE DE (1790–1869) – francia közíró és politikus, az 1848. évi ideiglenes kormány feje. – 108–09, 291

LASSAL, HEIMANN († 1862) – boroszlói kereskedő, majd a prágai és más gáztársaságok alapítója, F. Lassalle apja. – 7, 11, 12, 59

LAW OF LAURISTON, JOHN (1671–1729) – skót származású bankár, XV. Lajos kiskorúsága idején szélhámos spekulációkkal százezreket juttatott tönkre. – 158, 159

LEDRU-ROLLIN, ALEXANDRE-AUGUSTE (1807–1874) – francia kispolgári demokrata politikus, 1848-ban miniszter az ideiglenes kormányban, a Hegypárt vezére, 1849-től emigráns Londonban. – 402, 404

LEIBNIZ, GOTTFRIED WILHELM, FREIHERR V. (1646–1716) – természettudós és filozófus, diplomata, a német tudomány szervezője. – 42, 233

LENIN, VLAGYIMIR ILJICS, ULJANOV (1870–1924) – a Bolsevik Párt és az 1917. évi Nagy Októberi Szocialista Forradalom vezetője, a szocializmus klasszikusa. – 53

LESSING, GOTTHOLD EPHRAIM (1729–1781) – a német felvilágosodás kiváló képviselője, költő, irodalmár, művészettörténész. – 387

LEVY, GUSTAV – a rajnai tartomány egyik kiemelkedő szocialistája. – 26–28

LOCKE, JOHN (1632–1704) – angol szenzualista filozófus, az angol felvilágosodás kiváló képviselője. – 220

LUKÁCS GYÖRGY (1885–1971) – filozófus és esztéta, közéleti férfi. Lassalle-lal – főleg a Sickingen-dráma kapcsán – a húszas és harmincas években foglalkozott. – 32, 33

LUPUS (WOLFF, WILHELM) (1809–1864) – sziléziai tanító, forradalmár. A „Kommunisták Szövetségé"-nek egyik vezetője. – 28

LUTHER, MARTIN (1493–1546) – a német reformáció megindítója. Ellenezte a parasztok felkelését. – 31, 63, 64, 93–94, 95, 96, 300, 301, 343

MACCULLOCH, JOHN RAMSAY (1789–1864) – angol közgazdász, londoni egyetemi tanár. Idézett munkája 1825-ben jelent meg. – 382

MAIMON, SALOMON (1735–1800) – német zsidó filozófus, Kant fő művével, a „Tiszta ész kritikájá"-val vitatkozott. – 228

MALTHUS, THOMAS ROBERT (1766–1834) – angol közgazdász. Népesedési elméletében a nyomor okát a népesség növekedésében látta. – 261

MANTEUFFEL, OTTO THEODOR, FREIHERR V. (1805–1882) – porosz államférfi. 1848 decemberében belügyminiszterként részt vett az alkotmány oktrojálásában. – 122, 209

MÁRIA, STUART (1542–1587) – Skócia királynője; Erzsébet angol királynő mint vetélytársát elfogatta és kivégeztette. Schiller drámájának hőse. – 98

MÁRIA TERÉZIA (1717–1780) – apja, Károly után cseh és magyar királynő (1740-től). – 5, 6

MARX, KARL (1818–1883) – a tudományos szocializmus megalapítója, Lassalle-lal 1848 óta állt politikai kapcsolatban. – 10, 22, 24, 26–28, 29, 30, 32, 34, 36–38, 40, 43, 46, 53, 54, 56, 57, 60, 62, 71, 76, 77–79, 400–05

MENDELSSOHN, ARNOLD – 11, 12, 16, 17, 19, 21, 30, 396, 398, 400

MENDELSSOHN, JOSEPH (1770–1848) és ABRAHAM (1776–1835) – Moses M. fiai, berlini bankárok. – 197, 198

METTERNICH, CLEMENS WENZEL LOTHAR, HG (1773–1859) – osztrák államférfi és diplomata, a Szent Szövetség vezető politikusa. – 118

MEYENDORFF GRÓFNÉ – 19, 396

MILL, JOHN STUART (1806–1873) – angol közgazdász, pozitivista filozófus. Ricardo tanításaiból kiindulva az osztályok gazdasági összhangját hirdette. - 261, 285–88, 290, 297, 308

MOLIÈRE (JEAN-BAPTISTE POQUELIN) (1622–1673) – nagy francia vígjátékíró, aki kora nemesi és polgári társadalmának visszásságait tette céltáblájává. – 158

MONTALEMBERT, CHARLES, COMTE DE (1810–1870) – francia politikus, történész; a katolikus párt vezérszónoka 1848-ban. – 403

MONTESQUIEU, CHARLES (1689–1755) – francia történetfilozófus és író, az alkotmányos monarchia eszméjének hirdetője. – 54, 55

MÜNZER, THOMAS (kb. 1490–1525) – a felkelt parasztok vezetője, utópisztikus kommunisztikus egyenlőség-elvek hirdetője. – 32, 33

NAPÓLEON, I., BONAPARTE (1769–1821) – a forradalom hadvezére, 1804-től francia császár. – 15, 34, 44, 233

NAPÓLEON, III., LOUIS BONAPARTE (1808–1873) – Napóleon unokaöccse, Franciaország köztársasági elnöke (1848-tól), majd császára (1852–1870). – 34, 35, 36, 37–38, 102, 104, 105, 106, 107–09, 113, 115, 117, 119, 121, 122–24, 403

NIEBUHR, BARTHOLD GEORG (1776–1831) – német történelemtudós, ókorkutató. – 136

OPPENHEIM, ALEXANDER – 16, 19, 20, 21, 396

PÉTER, I. (1672–1725) – orosz cár (1682-től), nagy jelentőségű reformok végrehajtója szinte minden területen. – 55

PÉTER, III. (1728–1762) – orosz cár, Nagy Frigyes tisztelője. Féléves uralkodás után felesége, Katalin letaszította a trónról, s tíz nappal később megfojtották. – 6

PLATÓN (i. e. 427–347) – az objektív idealizmus rendszerének kidolgozója, Szókratész tanítványa. – 9, 82–83, 84, 85, 90–91

PRESCOTT, WILLIAM HICKLING (1796–1859) – amerikai történész, spanyol történelemmel foglalkozott. – 364

PROUDHON, PIERRE-JOSEPH (1809–1865) – francia közíró, anarchista-szocialista teoretikus, aki az egyenlő kistermelők társadalmát tekintette eszményének. – 362

PÜTHAGORASZ (kb. i. e. 580–500) – görög matematikus és filozófus. – 82

QUITZOW – középkori porosz feudális nemzetség, a porosz Csák Máték.

RAKOWITZA (RACOVIȚĂ) JANKO V. († 1865) – román nemes, aki Helena von Dönniges miatt párbajban halálosan megsebesítette Lassalle-t. – 76

RAU, KARL HEINRICH (1792–1870) – német közgazdász, Smith, Ricardo és Say követője. – 288–89

REUCHLIN, JOHANN (CAPNIO) (1455–1522) – német humanista, irodalmár, a reformáció egyik előfutára, Sickingen és Hutten társa. – 92, 94

RICARDO, DAVID (1772–1823) – angol elméleti közgazdász, a Marx előtti polgári közgazdaságtan legnevesebb tudósa, betetőzője. – 261, 284, 285, 286

RICHELIEU, ARMAND-JEAN DU PLESSIS, HG. (1585–1642) – bíboros, francia államférfi. – 155

RITSCHL, FRIEDRICH WILHELM – (1806–1876) német klasszika-filológus, a boroszlói, bonni, lipcsei egyetem tanára, Plautus-kutató. – 91

RITTER, HEINRICH (1791–1869) – német filozófiatörténész, az ógörög filozófia professzora Berlinben, Kielben és Göttingában. – 88

RODBERTUS (-JAGETZOW), JOHANN KARL (1805–1875) – porosz föld-

birtokos és közgazdász, az „államszocializmus" híve. – 300, 312, 405–09

ROSCHER, WILHELM GEORG FRIEDRICH (1817–1894) – német közgazdász, a Ricardo-iskola s az utópikus szocialisták ellenfele, empirista. – 289–90

ROUSSEAU, JEAN-JACQUES (1712–1778) – svájci születésű nagy francia filozófus, a francia forradalom egyik előkészítője. – 179, 180

SÁNDOR, NAGY (i. e. 356–323) – makedón uralkodó, birodalomalapító. Halála után hadvezérei felosztották hódításait. – 130

SAVIGNY, FRIEDRICH KARL V. (1779–1861) – neves német jogtörténész, a „Római jog története a középkorban" c. munka szerzője. – 127, 131, 373

SAY, JEAN-BAPTISTE (1767–1832) – francia közgazdász, a korabeli közgazdasági eredmények népszerűsítője. – 261, 283–84

SCHELLING, FRIEDRICH WILHELM JOSEF V. (1775–1854) – német filozófus, Fichte és Hegel köréből; a jenai, müncheni és berlini egyetem professzora. – 84, 229, 230, 358–61, 378, 386, 387, 392, 393

SCHILLER, FRIEDRICH V. (1759–1805) – a német klasszicizmus nagy költője, az elnyomás elleni harc hirdetője, Goethe társa. – 8, 98, 253, 387

SCHLEIERMACHER, FRIEDRICH ERNST DANIEL (1768–1834) – nagynevű evangélikus teológus és filozófus, a berlini Tudományos Akadémia titkára. – 9, 82, 84, 85, 88, 90

SCHMIDT, HEINRICH JULIAN (1818–1886) – német liberális irodalomtörténész, esszéista, lapszerkesztő. Lassalle mint a *Berliner Allgemeine Zeitung* szerkesztőjét s mint irodalomtörténészt bírálja. – 325, 355, 384, 385, 407

SCHULZE-DELITZSCH, FRANZ HERMANN (1808–1883) – politikus és közgazdász, a Haladó Párt egyik vezetője, a kisnémet egység híve. – 60, 62, 63, 65, 66, 73, 77, 255–58, 266, 286, 290–95, 303–04, 307, 311, 344–46, 349, 352, 355–94, 421

SCHWARZENBERG, FRIEDRICH, ZU, HG. (1800–1870) – osztrák államférfi, az 1850. évi, Poroszországra hátrányos osztrák–porosz olmützi egyezmény aláírója. – 122

SCHWEITZER, JOHANN BAPTIST V. (1834–1875) – jogász, újságíró, Lassalle párthíve, majd utóda az Általános Német Munkásegylet élén. Marx ellenfele. 1872-ben kizárták a pártból. – 77

SCHWERIN, MAXIMILIAN, GR. (1804–1872) – porosz arisztokrata államférfi, sokáig a második kamara elnöke, 1859-ben belügyminiszter. – 245, 247, 248, 298

SHAKESPEARE, WILLIAM (1564–1616) – a legnagyobb angol drámaíró. – 98

SICKINGEN, FRANZ V. (1481–1523) – német lovag, a reformáció híve, az 1522–23. évi lovagi felkelés vezetője. – 30–34, 39, 44, 51, 92–100, 156

SIEYÈS, EMMANUEL JOSEPH (1758–1836) – francia abbé, közéleti férfiú, a francia polgárság, a „harmadik rend" szószólója a francia forradalom első szakaszában. – 107, 166

SMITH, ADAM (1723–1790) – Ricardo előfutára, jelentékeny angol közgazdász, aki a klasszikus polgári közgazdaság alapjait lerakta. – 261, 285, 290

SPARTACUS († i. e. 71) – római gladiátor, a legnagyobb római rabszolgalázadás (i. e. 73–71) vezetője. – 320

STEIN, JULIUS (1813–1889) – boroszlói publicista, 1848-ban a porosz nemzetgyűlés balszárnyához tartozott. – 210

STRAUSS, DAVID FRIEDRICH (1808–1874) – teológus, vallásfilozófus és egyháztörténész; Jézus-életrajz és egy Huttenről szóló háromkötetes mű szerzője. – 92

STRECKFUSS, KARL ADOLF (1823–?) – német történész, polgári közíró. – 298–99

SZÓKRATÉSZ (i. e. 464–399) – kora legjelentősebb objektív idealista filozófusa, Platón mestere. – 9, 82

SZOPHOKLÉSZ (kb. i. e. 496–406) – görög tragédiaíró, hadvezér és államférfi, Aiszkhülosz tanítványa. – 81

TACITUS, CORNELIUS (i. sz. 55–kb. 117) – római történetíró, moralizáló frásai nagy hatást gyakoroltak utókorára. – 134, 412

TANTALUS, TANTALOSZ – a görög mitológiában Korinthosz királya, aki Zeusznak egy lakomán saját fiát, Pelopszot tálalta fel. Büntetésből éhét és szomját nem olthatta. – 270

TELL, WILHELM († 1354) – az osztrákellenes svájci szabadságharc legendás hőse; Schiller drámát írt róla. – 98

TELLERING, EDUARD V. (MÜLLER) (kb. 1808–?) – kispolgári demokrata, a *Neue Rheinische Zeitung* egyik szerkesztője. 1849 után emigrált, a sajtóban Marx ellen lépett fel. – 404, 405

THALIA, THALEIA – a görög mitológiában a drámai előadások múzsája. – 7

THÜNEN, JOHANN HEINRICH V. (1783–1850) – német közgazdász, mezőgazdász. Birtokának munkásai nyereségrészesedést kaptak. Könyve: „Az elszigetelt állam mezőgazdasága és nemzetgazdasága." – 308, 405

TRENDELENBURG, FRIEDRICH ADOLF (1802–1872) – német jogfilozófus és történész, aki a jogelmélet egyes kérdéseivel is foglalkozott. – 129

TURGOT, ANNE-ROBERT-JACQUES (1725–1781) – francia közgazdász és államférfi, 1774-től 1776-ig megkísérelte XVI. Lajos gazdasági ügyeit rendbehozni. – 164

UHLAND, LUDWIG (1787–1862) – népszerű német költő, germanista, a kései romantika képviselője. – 317

ULLOA, GIROLAMO (1810–1891) – nápolyi tábornok, történetíró, 1848–49-ben és 1859-ben forradalmi seregek vezetője. – 113

VAHLTEICH, JULIUS – 59, 69, 75

VARNHAGEN VON ENSE, KARL AUGUST (1785–1858) – berlini író, közéleti személyiség, felvilágosodott közíró. – 12–14

VERGILIUS, PUBLIUS V. MARO (i. e. 70–19) – a legnagyobb római eposz, az Aeneis költője, Augustus híve. – 201

VIKTOR EMÁNUEL, II. (1820–1878) – szárd király (1849–1861), majd az egyesített Itália első uralkodója (1861-től). – 36, 102, 106

VILMOS, I. (1797–1888) – Poroszország trónörököse, régense (1858-tól), királya (1861-től), német császár (1871-től). – 46–47, 71, 74–75

VOLTAIRE (FRANÇOIS-MARIE AROUET) (1694–1778) – a francia felvilágosodás egyik vezető filozófusa, író és drámaíró. – 55

WALESRODE, LUDWIG REINHOLD (1810–1889) – német polgári demokrata, közíró, író. – 44

WALLENSTEIN, ALBRECHT WENZEL EUSEBIUS (WALDSTEIN) (1583–1634) – császári hadvezér a harmincéves háborúban, akit az udvar megöletett. Schiller-dráma hőse. – 98

WASHINGTON, GEORGE (1732–1799) – az USA első elnöke (1789–1797). – 336

WEERTH, GEORG (1822–1856) – német forradalmár költő és publicista, 1849 után emigráns. – 404

WESTPHALEN, FERDINAND OTTO WILHELM V. (1779–1876) – porosz államférfi, 1850-től belügyminiszter. Jenny Marx mostohafivére. – 315, 328

WINCKELMANN, JOHANN JOACHIM (1717–1768) – német művészettörténész, a tudományos archeológia és az ókori művészettörténet megalapozója. – 89

WIRTH, MAX (1822–1900) – német nemzetgazdász, történész és hírlapíró. 1856-tól a frankfurti *Munkaadó* c. hetilap szerkesztője. – 282–83, 284, 285, 288, 299

WUTTKE, HEINRICH (1818–1876) – német történész és politikus. 1848-ban a frankfurti parlament tagja. – 300, 312

WYTTENBACH, DANIEL (1746–1820) – holland tudós, a görög nyelv, irodalom és filozófia tanára Amszterdamban és Leidenben. – 84

ZABEL – 244, 384, 385, 390, 392

ZÉNÓN, AZ ELEAI (i. e. 336–264) – statikus szemléletű filozófus, az „Achilles és a teknősbéka" talány kiötlője. – 9

ZIEGLER, FRANZ – liberális politikus, a Haladó Párt balszárnyának egyik vezetője. – 64, 411

Tartalom

Ferdinand Lassalle élete és munkássága (Balázs György) 5
Az epheszoszi homályos Hérakleitosz filozófiája (1857)
Előszó az első kiadáshoz 81
Előszó a „Franz von Sickingen" című történelmi tragédiához könyv alakban való megjelenésekor (1859) 92
Az olaszországi háború és Poroszország feladata (1859)
Előszó a második kiadáshoz 101
I. Az olaszországi háború 106
VII. A program. Poroszország feladata 118
A szerzett jogok rendszere (1861)
Előszó 126
Részlet az V. fejezetből 136
Munkásprogram. A jelenlegi történelmi korszaknak és a munkásrend eszméjének különleges összefüggéséről (1862) 152
Az alkotmányról (1862) 189
Fichte filozófiája és a német népszellem jelentősége (1862) 215
Hatalom és jog. Nyílt levél (1863) 243
Nyílt válasz egy általános német munkáskongresszus összehívására alakult lipcsei központi bizottsághoz (1863) 249
A munkáskérdéshez (1863) 281
Munkásolvasókönyv (Részlet) (1863) 301
Az ünnepek, a sajtó és a frankfurti képviselőház. A közszellem három tünete (1863) 314
Bastiat-Schulze von Delitzsch úr, a közgazdasági Julian, avagy Tőke és munka (1864)
Előszó 355
Bevezetés 358
Első fejezet. I. A munka 361

Utószó 384
Levelek (1846—1864)
Lassalle Heinrich Heinéhez (1846) 395
Lassalle Marxhoz (1849) 400
Rodbertus Lassalle-hoz (1863) 405
Lassalle Rodbertushoz (1863) 407
Lassalle Bismarckhoz (1863) 409
Franz Ziegler Lassalle-hoz (1863) 411
Lassalle a *Volks-Zeitung* szerkesztőségéhez Berlinbe (1863) 413
Lassalle Bismarckhoz (1864) 414
Lassalle a húgához (1864) 416
Lassalle a húgához (1864) 419
Lassalle Sophie von Hatzfeldthez (1864) 421
A fontosabb nevek mutatója 425

A borító és a kötésterv ifj. Vaisz György munkája

A kiadásért felel a Gondolat Könyvkiadó igazgatója

82/1004 Franklin Nyomda, Budapest
Felelős vezető: Mátyás Miklós igazgató

Felelős szerkesztő: Főgler Klára
Műszaki vezető: Gonda Pál
Műszaki szerkesztő: Hodu Pálné
Megjelent 5000 példányban,
22 (A/5) ív terjedelemben, az MSZ 5601 – 59 és
5602 – 55 szabvány szerint

Ferdinand LASSALLE

Beszédek és írások

GONDOLAT — KOSSUTH

FERDINAND LASSALLE

Beszédek és írások

Filológus és filozófus, drámaíró és forradalmár, a társaság kedvence és botránykövе, de mindenekelőtt a német munkásmozgalom újjászervezője, az első német munkáspárt, az Általános Munkásegylet megalapítója volt Ferdinand Lassalle. Nevéhez évtizedekig társították mindazt, ami a feltörekvő munkásság mozgalmában hősies és nagyotakaró, ám ugyanakkor a kritikával sem fukarkodtak sem a kortársak, sem az utókor.

Válogatásunkban elsősorban Lassalle-nak azok az írásai kaptak helyet, amelyek hatást gyakoroltak a munkásmozgalomra, és eszmetörténetileg is a legjelentősebbek.

A bevezető tanulmány bemutatja Lassalle rendkívül színes, ellentmondásos egyéniségét, részletesen elemzi és értékeli tevékenységét, a marxizmushoz való kapcsolatát, és megpróbál objektív képet rajzolni a múlt század hatvanas éveinek nagy munkásvezéréről.

54,— Ft

FRANZ MEHRING

Tanulmányok a német történelemről

Franz Mehring, a német munkásmozgalom kiemelkedő alakja, a marxista történelemfelfogás legkiválóbb képviselői és terjesztői közé tartozik. Számos jelentékeny történeti művet alkotott. Sokat foglalkozott Németország történetével, és fontos munkát végzett ennek marxista értelmezése terén.

Kiadványunk a német történelemről írott műveiből, cikkeiből közli a legjelentősebbeket, legjellemzőbbeket azzal a céllal, hogy az olvasó helyes képet kapjon a német történelem menetéről a 16. századtól a 19. század végéig, s megismerje azt is, mint formálódott ki a német munkásosztály történelmi tudata a századfordulón.